ŞERAFETTİN TURAN

TÜRK DEVRİM TARİHİ

1. KİTAP

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜNDEN ULUSAL DİRENİŞE

BİLGİ YAYINEVİ

ŞERAFETTİN TURAN • TÜRK DEVRİM TARİHİ/ I

BİLGİ YAYINLARI / ÖZEL DİZİ : 28 / 1

ISBN 975 – 494 – 278 - 1 (Tk. No.)
ISBN 975 – 494 – 279 –X (1. Kitap)
91 06 Y 0105 0397

Birinci Basım
Kasım 1991

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf 431 81 22 – 434 12 71
434 49 98 – 434 49 99
Telefaks 431 77 58
Yenişehir – Ankara

ŞERAFETTİN TURAN

Türk Devrim Tarihi I

İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 11

GİRİŞ : OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YENİ DÜZEN ARAYIŞLARI 13
1 - Nizam-ı Cedid Kavramı 13
2 - Tanzimatın Özellikleri 14
3 - Kapitülasyonlar, Dış Borçlanma ve "Düyunu Umumiye" 15
4 - Yabancıların Yatırımları 17
5 - Alman İşbirliği 19

I - DEVLETLERARASI BLOKLAŞMALAR, BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI KAYIPLARI 21

A- AVRUPA DEVLETLERİNİN İKİ BLOKA AYRILMASI: ÜÇLÜ BAĞLAŞMA (İTTİFAK) VE ÜÇLÜ ANLAŞMA (İTİLAF) 21
1- Üçlü Bağlaşma 21
a) Üç İmparator Birliği 23
b) Almanya-Avusturya Savunma Birliği 23
c) Üç İmparator Birliğinin Yenilenmesi 24
ç) Üçlü Bağlaşma: Almanya-Avusturya/ Macaristan-İtalya 24
2 - Üçlü Anlaşma (Entente) Fransa-İngiltere-Rusya 25
a) Fransa-Rusya Bağlaşması 25
b) Fransa-İngiltere Dostluk Anlaşması 25
c) Rusya-İngiltere Antlaşması 26

B- OSMANLI KAYIPLARI 26
1 - Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli'nin Elden Çıkması 27
2 - Trablusgarp ile Rodos ve Oniki Adanın Kaybı 27
3 - Balkan Bozgunu ve Önemli Kayıplar 29

C- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İÇ GELİŞMELER 32
1 - Hükümet Darbesi : Babıâlî Baskını 33
2 - Müttefik Arama Çabaları 34

Ç- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SAVAŞA GİRMESİ 37
1 - Savaşın Patlak Vermesi 37
2 - Almanya ile Bağlaşma ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Katılması 38
3 Birinci Dünya Savaşının Özellikleri 43

D- SAVAŞTA OSMANLI CEPHELERİ 44
1 - Kafkas Cephesi, Sarıkamış Savaşları ve Rus İlerleyişi 45
2 - Kanal Seferi 46
3 - Çanakkale Savaşları 47

E- BLOKLARA YENİ KATILMALAR VE KAYMALAR 49

F- SAVAŞIN SON YILI; OSMANLI CEPHELERİNDE ÇELİŞKİLER 50
1 - Arap Yarımadasında Ayrılıkçı Hareketler 52
2 - Irak ve Filistin Cephelerinde İngiliz Saldırısı ve Osmanlıların Silah Bırakma İsteği 57

OSMANLI ÜLKELERİNİN PAYLAŞILMASI, SİLAHBIRAKMA ANLAŞMASI VE İŞGALLER 59

A- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞILMASINI ÖNGÖREN ANLAŞMALAR 59
1 - İstanbul Anlaşması 59
2 - Londra Anlaşması 60
3 - Sykes - Picot Anlaşması 60
4 - St. Jean de Maurienne Antlaşması 61

B- WİLSON'UN BARIŞ İLKELERİ 61

C- MONDROS SİLAHBIRAKMA ANLAŞMASI 64
1 - Mondros Görüşmeleri 65
2 - Silahbırakma Anlaşmasının İçeriği 67
3 - Savaşa Son Veren Öteki Mütarekeler 69

Ç- MÜTAREKE DÖNEMİ: UYGULAMA VE İŞGALLER 69
1 - Mütarekeyi İzleyen İşgaller 71
2 - Boğazlar Bölgesinin İşgali 73
a) İngiliz İşgalleri 74
b) Fransız İşgalleri 75
c) İtalyan İşgalleri 75
ç) Yunan İşgalleri 75

İÇ GELİŞMELER, HÜKÜMET DEĞİŞİKLİKLERİ, YENİ PARTİLER 76

A- İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİNİN KAPATILMASI, YENİ PARTİLER 76
1 - İttihat - Terakki Önderlerinin Yurtdışına Kaçmaları 77

B- SARAY - BABIÂLİ ÇEKİŞMESİ VE HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ 79
1 - İzzet Paşa Kabinesinin Çekilmesi 79

C- TEVFİK PAŞA KABİNESİ, SORUŞTURMALAR, TUTUKLAMALAR VE MECLİSİN DAĞITILMASI 81
1 - Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Hükümette Görev Alma Girişimleri 81

2 -Savaş Suçluları ve Ermeni Göçü Sorunları 83
3 -Mebuslar Meclisinin Dağıtılması 85
4 -Anlaşma Devletlerinin Baskısı, Soruşturma ve Tutuklamalar 85

Ç- DAMAT FERİT İŞBAŞINDA 89
1 -Tutuklanmalar 89
2 -Ermeni Kıyımı Soruşturmaları 90
3 -İttihatçı Soruşturmaları ve Malta'ya Sürgünler 91
4 -Hürriyet ve İtilaf Baskısı 92

IV - **PARİS BARIŞ KONFERANSI VE OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI** 94

A- BÜYÜK ERMENİSTAN SORUNU 95
1 -Ermenilerin Göç Ettirilmeleri 97
2 -Barış Konferansı ve Ermeni İstekleri 99

B- KÜRDİSTAN SORUNU 102

C- MEGALİ İDEA VE İZMİR SORUNU 108
1 -İzmir Sorunu 108
2 -Yunanistan'ın Barış Konferansından İstekleri 110

Ç- İÇGÜVENLİĞİ KORUMA ÇABALARI: ÖĞÜT KURULLARI 113

D- İTALYAN İSTEKLERİ VE İŞGALLERİ 116

E- İZMİR'İN İŞGALİ 118

V - **DİRENİŞ VE KURTULUŞ YOLLARI ARAYIŞLARI, ÖRGÜTLENMELER** 123

A- BÖLGESEL AMAÇLI DERNEKLER 124
1 -Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi 124
2 -İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 125
3 -İzmir Müdafaa-i Vatan Heyeti (Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi) 126
4 -Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 126
5 -Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye (Kilikyalılar) Cemiyeti 128
6 -Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 129
7 -Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 130

B- ULUSAL BİRLİĞE YÖNELME ÇABALARI, MİLLİ KONGRE VE MİLLİ BLOK 131
1 -Milli Kongre 131
2 -Milli Blok (Vahdet-i Milliye Heyeti) 133

C- BARIŞ İÇİN DESTEK ARAMAYA YÖNELİK KURULUŞLAR 134
1 -Wilson Prensipleri Cemiyeti 134
2 -Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti 137

Ç- SALTANAT ŞÛRASI 141

VI - **MUSTAFA KEMAL'İN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ** 148

A- KARADENİZ BÖLGESİNDE DURUM VE İNGİLİZ İSTEKLERİ 148

B- MUSTAFA KEMAL'İN SEÇİLME NEDENLERİ 150
1 - Mustafa Kemal'in Girişimleri 151
2- Mustafa Kemal'in Seçilmesi 156

C- IX. ORDU KITALARI MÜFETTİŞLİĞİNİN YETKİLERİ 157

Ç- VAHİDETTİN'İN MUSTAFA KEMAL'DEN BEKLEDİKLERİ 161

D- MUSTAFA KEMAL İLE HÜKÜMET ARASINDA YAZIŞMALAR 166

VII - **M. KEMAL - İSTANBUL ÇEKİŞMESİ - GÖREVDEN ALMA VE "SİNEYİ MİLLET"E DÖNÜŞ** 168

A- GÖRÜŞ AYRILIKLARINI ARTIRAN NEDENLER 168
1 - İngilizlerin Kuşkuları 168
2 - İşgalleri Protestolar 169
3- Barış Konferansında Savunulacak İlkeler 170

B- MUSTAFA KEMAL'İN GERİ ÇAĞRILMASI 171
1- Kabinede Görüş Ayrılıkları 172
2- M. Kemal'in Karargâhını Anadolu İçlerine Sokma Çabaları 172
3 - Hükümetin Anadolu'daki Direniş Hareketlerine Karşı Girişimleri 173
4 - Hükümetin M. Kemal'i Görevden Alması 174

C- ULUSAL SAVUNMADA İLK PLAN: AMASYA KARARLARI 175
1 - Genelge 177
2 - Bazı Kişilere Gönderilen Mektuplar 179

Ç- AMASYA'DAN ERZURUM'A 180
1 - Sıvas'ta Karşı Gösteriler 180
2 - İngilizlerin Yeni Girişimleri 181
3 - Vahidettin'in "Hava Değişimi" Önerisi 182

D- SİNEYİ MİLLETE DÖNÜŞ 183
1 - Görevden Ayrılmanın Yol Açtığı Duraksamalar 186
2 - M. Kemal ve R. Orbay'ın Tutuklanmaları Girişimleri 187

VIII - **İŞGALLERİN VE PARÇALANMA GİRİŞİMLERİNİN DOĞURDUĞU TEPKİLER** 191

A- PROTESTOLAR VE MİTİNGLER 192
B- MANDA YA DA KORUNMA İSTEKLERİ 195
C- KONGRELER 196
Ç- ÜÇ LİVA (KARS, ARDAHAN, OLTU) KONGRELERİ 198

IX - **DOĞU ANADOLU KONGRELERİ** 201

A- TRABZON KONGRELERİ 201
1 - İl Kongresi 201
2 - TMHM Derneğinin İkinci Kongresi 202

B- ERZURUM KONGRELERİ 203
1 - Erzurum İl Kongresi 203
2 - Erzurum Kongresi 205
a) Hazırlıklar ve M. Kemal 205
b) Kongre Çalışmaları 207
c) Kongre ve İstanbul Hükümeti 211
ç) Temsilciler Kurulu 212
d) Kongre Kararları 214

C- SIVAS KONGRESİ 219
1 - Ön Hazırlıklar, Tepkiler, İstanbul'dan Gönderilen İnceleme Kurulları 219
2 - Temsilciler Kurulunun Sıvas'a Gitmesi 222
3 - Delegeler ve Temsil Edilen İlçeler 223
4 - Açılış, Başkanlık ve Yemin Sorunları 225
5 - Manda Sorunu 226
6 - Tüzük Değişikliği, Temsilciler Kurulu ve Bildiri 239
7 - Mebus Seçimleri 241
8 - Kuvayimilliye Komutanlığı ve İrade-i Milliye Gazetesi 242

Ç- KONGRE - İSTANBUL HÜKÜMETİ VE İNGİLİZLER 243
1 - Ali Galip Olayı 244
2 - Ankara Valisi Muhittin'in Sıvas'ı Basma Tasarısı 249
3 - Ulusal Hareketi Bölmeye Yönelik İngiliz Girişimi 251

D- DAMAT FERİT HÜKÜMETİNİN DÜŞÜRÜLMESİ 253
1 - Padişaha Yapılan Başvuru 254
2 - İstanbul Hükümeti ile Haberleşmenin Kesilmesi 254
3 - Damat Ferit ile İngiliz Yüksek Komiserliği Arasında Anlaşma 256
4 - Padişahın Bildirisi 257
5 - Hükümetin Temsilciler Kurulu ile Görüşme Girişimleri 259
6 - Damat Ferit Kabinesinin İstifası 259

E- TEMSİLCİLER KURULU VE MÜDAFAA-İ HUKUK ÖRGÜTLERİNDE İLK GÖRÜŞ AYRILIKLARI 261
1 - Komutanlardan Gelen Eleştiriler 262
2 - Erzurum Kongresi Üyelerinden Gelen Eleştiriler 266
3 - Örgütten Gelen Eleştiriler 268

X - **BATI ANADOLU KONGRELERİ** 270

A- İZMİR MÜDAFAA-İ HUKUK-I OSMANİYE CEMİYETİ KONGRESİ 270

B- BİRİNCİ BALIKESİR KONGRESİ 272

C- İKİNCİ BALIKESİR KONGRESİ 275

Ç- BİRİNCİ NAZİLLİ KONGRESİ 280

D- ALAŞEHİR KONGRESİ 281
1 - Kongre Kararları 282
2 - İstanbul Hükümeti ile İlişkiler 284
3 - Anlaşma Devletleri Temsilcilerine Başvurular 285
4 - Temsilciler Kurulu ile İlişkiler 286

E- ÜÇÜNCÜ BALIKESİR KONGRESİ 287

F- İKİNCİ NAZİLLİ KONGRESİ 289

G- UŞAK KONGRESİ 290

H- DÖRDÜNCÜ BALIKESİR KONGRESİ 291

I- BEŞİNCİ BALIKESİR KONGRESİ 292

İ- AFYONKARAHİSAR KONGRESİ VE BATI ANADOLU'NUN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ YÖNETİMİNE BAĞLANMASI 293

TRAKYA KONGRELERİ 295

A- EDİRNE KONGRESİ 295

B- İKİNCİ EDİRNE KONGRESİ 297

C- LÜLEBURGAZ KONGRESİ 297

Ç- BÜYÜK EDİRNE KONGRESİ 299

..... 305

LALAR 326

ÇA 327

..... 333

SUNUŞ

Ulusça kazanılan bir "Kurtuluş Savaşı" sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 68. yılını tamamlıyor. Aradan geçen bunca uzun süreye karşın, Kurtuluş Savaşını askerlik yönünden sergileyen yapıtlar dışında, çağdaşlaşmayı amaç edinen "yeni Türkiye"nin gerçek anlamda bir tarihi henüz yazılamadı. Bunun başlıca nedenlerinden biri, yaşanılan dönemin tarihinin yazılamayacağını kabul eden bir tarih görüşünün etkisiyle bu alanın ciddi araştırmalar dışında bırakılmış olmasıdır. Bu görüşten hareketle sorun, yeni rejimi yetişmekte olan kuşaklara anlatmak ve kabul ettirmek amacıyla orta ve yükseköğretimde "devrim tarihi" dersine yer verilmekle yetinilmişti. Cumhuriyetin 10. yılında İstanbul Üniversitesinde bir "İnkılap Tarihi Enstitüsü" açılmış ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Y. Hikmet Bayur'un 4 Mart 1934'te verdiği konferansla da derslere başlanılmıştı. 1942'de bu enstitü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine bağlı yasal bir kuruluş haline getirilmişti. Ancak, Türk bağımsızlık savaşı, Türk devrimi ve Türkiye Cumhuriyeti rejiminin dayandığı esaslar hakkında her türlü araştırma ve yayınlarda bulunmakla yükümlü kılınan enstitü, çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra işleyemez olmuştu. YÖK düzenini getiren 12 Eylül yönetimi ise söz konusu dersi yükseköğretimin her yılında zorunlu yapmayı, sorunu çözmeye yeterli sanmıştı. Oysa belirli konuları içeren dar bir müfredat, sorunlara yanıt vermeyen ve yeni bulguları yansıtmadan uzak kitaplar ve çoğu olayları değerlendirme yetisinden yoksun elemanlarla sürdürülen bu dersler, olumsuz tepkilere yol açmada gecikmedi, sonunda da süresi yine bir yıla indirildi.

Devrim tarihi derslerinin bu kısırdöngüsüne koşut olarak devrim konularının genellikle övgüye ya da yergiye dayanan duygusallıkla ele alınması, "resmi tarih"ten yana olanlar ya da olmayanlar diye bir ayrıma da yol açtı. Böylece de önemli olanın "resmi"lik ya da ona karşıtlık değil, gerçekleri salt belirli bir açı yerine her yönüyle aydınlatmaya çalışmak olduğu ikinci plana itilmiş oldu.

Bu tür eleştiri ve tartışmalar sürer ve çoğu birbirinin benzeri kitaplar yayımlanırken, Türk Kurtuluş Savaşına ve yeni Türkiye'nin oluşumuna ilişkin belge ve bilgi yayınları da küçümsenemeyecek bir düzeye ulaşmış bulunuyor. İşte biz bunlara dayanarak Türkiye Cumhuriyeti tarihini bir bütün olarak ele almaya çalıştık.

Atatürk, 1931'de, "Milli Mücadele" denen savaş dönemi ile onu izle-

yen devrimleri "Türk bağımsızlık savaşı" adıyla bir bütün olarak değerlendirmiş ve şöyle bir tanım yapmıştır:

"Bağımsızlık Savaşı, doğunun dinsel, sosyal ve siyasal baskısı ile batı devletlerinin siyasal ve ekonomik zorbalığından uzak, yeni ve tam bağımsız bir Türk devleti kurmak için girişilen çok yönlü ulusal savaşımların, ikinci bir deyimle kurtuluş hareketinin tümüdür."

Bu anlayışa uygun olarak ***"Türk Devrim Tarihi"*** *adını verdiğimiz bu çalışmamızı "4" cilt olarak sunacağız. Bu ilk ciltte Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışını ve Mondros Silahbırakışmasından sonra düzenlenen kongreleri içeren dönem* ***"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"*** *başlığı ile sunulmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile sonuçlanan dönem,* ***"Ulusal Direnişten Yeni Devletin Kuruluşuna"*** *başlığını taşıyacak ikinci ciltte verilecektir. Devrimler üçüncü ciltte* ***"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"*** *olarak işlenecektir. Dördüncü cilt ise* ***"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"*** *yi içerecektir.*

Bu çalışmamız salt bir ders kitabı olarak hazırlanmadı. Öğrencilerin ve öğretmenlerin yanı başında her kesimden herkesin yararlanabileceği bir planı ve anlatımı yeğledik. Amacına ulaşması bizi mutlu kılacak ve böylece yeni Türkiye'yi yaratanlara gönül borcumuzu ödemiş olacağız.

ŞERAFETTİN TURAN
Ankara, 20 Ekim 1991

Giriş

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YENİ DÜZEN ARAYIŞLARI

Osmanlı devleti, Anadolu'da yeni bir toplumsal yapının ve kültürel oluşumun sürdüğü XIII. yüzyılın sonunda merkeziyetçiliğe dayanan güçlü bir siyasal kuruluş olarak tarih sahnesine çıkmıştı. Çağına göre üstün sayılacak bir örgütlenmeye koşut olan atılımcı bir siyasa güderek dışta başarıdan başarıya koşmuş ve "3" kıtada egemen bir imparatorluk olmuştu. Ancak akıp giden yüzyıllar içinde üstün bir geçmişin gururuyla kendi iç dünyasına kapandığı için dıştaki gelişmelere ayak uyduramamıştı. Bu yüzden de eski askeri başarıların yerini yenilgiler almış, gerçekleştirildiği sanılan ***Pax Ottomana*** sarsılmaya başlamıştı. Eski güce kavuşmak umuduyla girişilen düzenleme hareketleri de salt askerlik alanıyla sınırlı tutulduğu için umulanı sağlayamamıştı. Bu nedenle de yavaş yavaş daha başka türlü davranmak, köklü bazı değişiklikler yapmak düşüncesi doğmaya başlamıştı. Belki de en iyisi var olan düzeni toptan değilse bile olabildiğince değiştirmek idi: "Yeni Düzen" yani Osmanlıcadaki deyimiyle Nizamıcedit ***(Nizam-ı Cedid)***.

1) NİZAM-I CEDİD KAVRAMI

Bu kavram Osmanlı düşün yaşamına ilk kez "Batıya açılan ilk pencere" diye nitelendirilen ***Lale Devri***nde girmişti. O dönemde Osmanlı topraklarına sığınan Fransız ***Hugenot***'ların başkanı De Rochefort, kurulması düşünülen yeni bir askeri birlik için hazırladığı raporda ***Nouveau Regiment*** (Yeni Alay, birlik) deyimini kullanmıştı. Ondan birkaç yıl sonra İbrahim Müteferrika, ***Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*** (Toplum Düzeni İçin Bilgelik Yöntemi-1732) adlı kitabında, Osmanlı düzeninin bozulmasının nedenlerini açıklarken, Avrupa'nın "yeni bir düzen" sayesinde güçlendiğine dikkatleri çekmek istemişti. O özellikle İngiltere, Hollanda gibi Avrupa'nın ileri ülkelerinde ***Demokrasia*** dediği düzenin

ve Tanrısal yasaların yerine geçen akla dayalı ilkelerin egemen olduğunu belirtmeye çalışmıştı.

İbrahim Müteferrika'nın I. Mahmut'a sunduğu bu kitabı aynı zamanda basıldığı ve Fransızcaya da çevrildiği için saray duvarları arasına sıkışıp kalmamıştı. Bunun etkisi yüzyılın sonlarında duyulmuş ve III. Selim, girıştiği düzenlemelere Nizamıcedit ***(Nizam-ı Cedid)*** adını vermişti. Ancak süregelen düzen yanlılarının karşıkoymalarını önleyememiş, üstelik bu yüzden tahtını ve arkasından yaşamını yitirmişti. Bununla birlikte imparatorluğu çözülmeden ve çöküntüden kurtarabilmek için, ona hayat verecek bir aşı yapılması zorunluluğu Osmanlı yöneticilerinin gözlerini yeni gelişmelerin kaynağı olan Batıya, Avrupa'ya çevirmişti. Batılı danışmanlarının etkisiyle bu yolda önemli ilk adımları atan da II. Mahmut olmuştu. Onun askerlikle birlikte yönetim, eğitim-öğretim, sağlık, hatta sanat alanlarındaki girişimleri ve uygulamaları ***Tanzimat***a giden yolu açmakta gecikmemişti.

2) TANZİMATIN ÖZELLİKLERİ

Osmanlıca çoğul bir sözcük olan ***Tanzimat,*** "düzenlemeler" anlamındadır. Söz konusu düzenlemelerin ayrıntılarına inildiğinde bu bir "yeniden yapılanma" olarak da değerlendirilebilir. Bilindiği gibi o dönemde ya tümden yeni kurum, kuruluş ve yasalara yönelinmiş ya da eskilerinin yanına yenilerinin yerleştirilmesine çalışılmıştır. Yenilikler şöyle özetlenebilir:

Yeni örgütlenmeler: İmparatorluk merkezinde Divanı Hümayun ***(Divan-ı Hümayun),*** "kapılar" diye anılan Babıâli ***(Bâb-ı âli)***, Şeyhülislam Kapısı, Ağa Kapısı gibi yönetim birimlerinden Bakanlıklar düzenine yönelme. İç yönetimde ***eyalet*** sisteminden ***vilayet***lere geçiş. Şer'i mahkemeler dışında yeni "nizami" mahkemelerin ve bunların üstünde yüksek yargı organları olan Danıştay (Şûray-ı Devlet) ile Yargıtay'ın (Temyiz Mahkemesi) oluşturulması.

Yeni Yasalar: Tanzimat Fermanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Kanuni Süleyman dönemindeki gücünü kazandırmak gerektiği belirtilirken, Şeriat hükümleri dışında her alanda yeni yasaların ***(kavanin-i cedide)*** yürürlüğe konulacağı vurgulanmıştı. Böylece yeni örgütlenmenin getireceği kurum ve kuruluşların işleyişlerini belirleyen yasa, tüzük ve yönetmeliklerin yanı başında ceza ve ticaret hukukuna ilişkin yasalar hazırlanıp yürürlüğe konulmuştu.

Yeni eğitim ve öğretim kurumları: Eğitim ve öğretimin ilk, orta ve yüksek olmak üzere "3" evreye ayrılıp dinsel öğretim yapılan "mektep" ve medreselerin dışında hemen her alanda yeni kurumların ve meslek okullarının açılması.

Yeni yöneticiler ve meslek adamları: Enderundan ya da imparatorluğun merkez örgütlerinden bir tür "hizmet içi" eğitimle yetiştirilen yöneticiler yerine, yeterli bilgilerle donatılmış yöneticileri ve ebe, hekim, veteriner... gibi uzman sayılan meslek adamlarını yetiştiren okulların açılması. Böylece de gerçek anlamda bir Osmanlı bürokrasisinin oluşması.

Yönetimde yepyeni bir öğe: Katılma. Devlet görevlerinin din ve etnik ayrım gözetmeksizin bütün Osmanlı yurttaşlarına açık duruma getirilmesi. Ve daha önemlisi, yöre halkına il ve ilçe (vilayet ve kaza) meclislerine üye olma hakkının tanınması.

Tanzimat girişimi, belirli bir programdan ve yönetici kadrodan yoksun bulunması, toplumun her kesiminden gelen direnmeler ve özellikle yeninin yanında eskiyi de sürdürme gibi bir ikilemi aşamaması yüzünden umulanları sağlayamamıştı. Bununla birlikte getirdiği yeni kurumlar bir yana bırakılsa da dünyadaki gelişmelere ayak uydurma gereksiniminin yaygınlaşmasına ve anayasal bir siyasal rejime yani ***"Meşrutiyet"***e giden yolları açması önemli sonuçlar olarak kabul edilmelidir. Çok geçmeden de Osmanlı İmparatorluğu Paris Kongresinde Avrupa Devletler Topluluğu içine alınmıştı. Osmanlı toprak bütünlüğünü de korumayı içeren Paris Antlaşması, onu imzalayan devletlerden herhangi biri ile Osmanlı hükümeti arasında anlaşmazlık çıktığında silaha başvurmadan önce öteki devletlerin arabuluculuk yapmasını öngörüyordu. Ama ne yazık ki Avrupa ile bütünleşmeye yönelik bu hükümler kâğıt üzerinde kalmıştı! Avrupa'nın güçlü devletleri Osmanlı ülkelerini içlerinden birinin arzusuna göre değil de, aralarında anlaşarak parçalamak, bölüşmek yöntemini yeğlemişlerdi.

3) KAPİTÜLASYONLAR,DIŞ BORÇLANMA VE DÜYUNU UMUMİYE (DÜYUN-I UMUMİYE)

Osmanlı yöneticileri yeni düzen arayışlarını sürdürürlerken Avrupa'daki yeni siyasal ve ekonomik atılımlar Osmanlı İmparatorluğu'nu olumsuz yönde etkilemiş, gelişmeyi engellemiş ve çözülmeyi hızlandırmıştı. Devrim olarak nitelendirilen bu atılımlardan ilki, toplum ve devlet anlayışını kökten değiştiren, ulus ve ulusçuluk, ulusal devlet kavramlarını ön plana çıkaran ***Fransız Devrimi*** idi. Osmanlı sınırları içerisinde de yaygınlaşan Fransız devrim ilkeleri, kimi Avrupa devletlerinin de desteği ile Balkanlardan Arap Yarımadasına dek hemen her bölgede Türk olmayan halkların kendi bağımsız devletlerini kurmaya yönelik ayaklanmalarını hızlandırmıştı.

Avrupa'daki ikinci büyük değişim ***endüstri devrimi*** idi. Bunu gerçekleştiren devletler, kendi endüstrileri için hammadde sağlayan üretici

ve aynı zamanda yeni ürünleri satın alan tüketici ülkeler ararken eskiden beri ekonomik ilişkileri bulunan Osmanlı İmparatorluğu üzerine de eğilmişlerdi. Endüstri devrimine başlayamamış olan bu imparatorluk, hemen her ürünü üreten geniş toprakları ve nüfus yoğunluğu ile kendi ülkelerine yakın ideal bir hammadde ve tüketim alanı idi.

Pazar arayan Avrupalılar için en sağlıklı ve en kolay yol, Osmanlı devleti ile alışverişleri düzenleyen yeni anlaşmalar yapmaktı. Bu da onlar için hiç zor değildi. Çünkü daha I. Murat döneminden başlayarak Osmanlı yöneticileri Avrupalılara kendi topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkı tanıyan bir dizi anlaşmalar yapmışlardı. Osmanlıların ***ahidname*** dedikleri bu tür antlaşmalar giderek Batılılarca ***kapitülasyon*** diye anılır olmuştu. Başlangıçta karşılıklı olarak ticaret serbestliği içeren bu antlaşmalar, Osmanlıların ülkelerarası ticarete pek değer vermemeleri sonucunda tek yanlı bir nitelik almış, üstelik ekonomi ve hukuk alanında yabancılara ayrıcalıklar tanıyan bir içerik kazanmışlardı. Gümrük indiriminden vergi bağışıklığına ve özel yargılama hakkına varan bu tür ayrıcalıklar, önceleri ***Venedik*** ve ***Ceneviz*** gibi İtalyan devletçiklerine tanınmıştı. XVI. yüzyılda ise Akdeniz ve Doğu-Batı ticaretinde onların yerini alan Fransa, İngiltere, Hollanda gibi öteki Avrupa devletlerine de bu tür ayrıcalıklar verilmiş, böylece de giderek yaygınlaşmıştı. Endüstri devrimini yapan ve sömürgecilik yarışına hız veren devletler için bu aşamada yapılacak en sağlıklı iş, ***kapitülasyon*** sisteminden yararlanarak amaçlarına uygun hükümler içeren yeni anlaşmalar yapmaktı. Mali varlığını sürdürmek, ekonomik gücünü artırmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu'na yardım elini uzatarak bu tür yeni haklar elde etmek pek de güç görünmüyordu. Gerçekten de öyle oldu.

Osmanlı devleti Rus Çarlığı ile giriştiği Kırım Savaşında zor duruma düştüğünde İngiltere'yi, Fransa'yı, hatta geleceğin İtalya Krallığı olan küçük Piemonte'yi kendi yanında müttefik olarak bulmuştu. Savaştan da onların yardımı ile yengi ile çıkmıştı, ama savaş giderlerini karşılayabilmek için ***Londra*** ve ***Paris***'teki kimi firmalardan borç para almak zorunda kalmıştı. Dış borçlanmalar böyle başlamış, "20" yıl içinde de sayıları "15"i bulmuştu. Alınan paralar yatırım için ya da üretimi artıracak yönde de harcanmamıştı. Bu yüzden toplam olarak alınan "127" milyon liraya karşın devletin faizlerle birlikte "259" milyon ödemesi gerekmişti! 1874 yılı bütçesinde "5" milyon açık varken ödenecek borç "14" milyon olmuştu. Bu durum karşısında Mahmut Nedim hükümeti, 6 Ekim 1875'te "5" yıl süreyle düzenli borçların ancak yarısını nakit para ile ödeyebileceğini, öteki yarısı için de yüzde 5 faizli senet verebileceğini ilan etmek zorunda kalmıştı. Bu, bir yönüyle mali güçsüzlüğün ve iflasın ilan edilmesi demekti.

Ancak borç veren, kredi açmış olan devletler alacaklarından vazgeçmedikleri için oldukça uzun görüşme ve pazarlıklardan sonra II. Abdül-

hamilt'in de onayladığı, 20 Aralık 1881 günlü bir kararname yürürlüğe konulmuştu. Hicri takvime göre 1299 yılının Muharrem ayında yayımlandığı için ***"Muharrem Kararnamesi"*** denilen bu anlaşma ile, Osmanlı borçlarının ödenmesini sağlayacak uluslararası bir örgüt oluşturuluyor ve kimi vergiler bu borçların ödenmesine ayrılıyordu. Söz konusu anlaşma/kararnameye göre, o tarihte faizleriyle birlikte "252" milyonu aşan borç tutarı "106" milyona indiriliyordu. Ancak öte yandan devletin önemli gelir dilimleri olan tuz, tütün, damga, alkollü içkiler ve balık vergilerinin bir kesimi doğrudan doğruya bu borcun ödenmesine ayrılıyordu. Bu anlaşmayı yürütmek, söz konusu vergileri toplamak ve alacaklılara dağıtmak için de, merkezi ***İstanbul***'da olan yepyeni bir örgüt kuruluyordu. ***Düyunu Umumiye İdaresi*** (Genel Borçlar Yönetimi) adı verilen bu örgütün "7" üyeden oluşan bir yönetim kurulu vardı, ama bunlardan yalnızca biri Osmanlı temsilcisi olacaktı.

Düyunu Umumiye'nin kurulması ile Osmanlı maliyesi alacaklı yabancı devletlerin denetimi altına girmişti. Aynı zamanda imparatorluğun dağılmasından sonra da yıllarca sürecek bir "Osmanlı Borçları" sorunu doğmuştu. Muharrem Kararnamesini izleyen yıllarda da Osmanlı yönetimi dış borçlanmayı sürdürmüştü, ancak yine de çok önemli günlerde devlet hazinesinde harcanacak parayı bulamamıştı. Örneğin, Balkan Savaşında elden çıkmış olan ***Edirne***'yi geri almak için harekete geçen ordu harcamaları için hazinede yalnızca "100.000" lira bulunduğundan, kendisine tütün-sigara tekeli verilen Fransız ***Regie*** (Reji) Genel Müdürlüğünden "1.600.000" lira borç alınmıştı! Böylece sürüp giden Osmanlı borçları, ***Lozan*** barış görüşmelerinde de önemli sorunlardan biri olmuştu. Yeni Türk devletinin payına düşeni kabullendiği bu borcun son taksidi İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1954'te ödenmişti.

Öte yandan, Osmanlı harcamalarına kredi açarak yardımcı olan devletler, yeni ticaret antlaşmalarına ekledikleri hükümlerle ***kapitülasyon*** diye anılan ekonomik ve hukuk ayrıcalıklarını artırmaktan da geri kalmamışlardı.

4) YABANCILARIN YATIRIMLARI

Kapitülasyonları genişleterek Osmanlı topraklarını kendileri için tümüyle bir açık pazara dönüştüren sanayici Avrupa devletleri, istedikleri yerlerde arazi satın almak ve yerleşmek hakkını da elde etmişlerdi. Bundan sonra da kendilerine siyasal üstünlük ve büyük kâr sağlayacak kimi yatırımlara yönelmişlerdi. Bu alanda ilk büyük adımı İngiltere atmıştı. Daha ***Tanzimat Fermanı***nın açıklanmasından önce, 16 Ağustos 1838'de ***Baltalimanı***'nda imzalanan Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması ile eskiden dışsatımı yasak ya da özel izne bağlı olan buğday, güherçile,

şap gibi stratejik malların alım satımı tümüyle serbest bırakılıyordu. Tarım ürünleri ile öteki bazı mallarda uygulanan ***"tekel" (yed-i vahid)*** yöntemi de kaldırılıyordu. Gümrük tarifelerinin düzenlenmesinde de yeni esaslar belirleniyordu. O zamana dek en ayrıcalıklı devlet yurttaşı sayılan İngiliz tüccarları, bundan böyle Osmanlı tebası tüccarların sahip oldukları tüm haklara sahip oluyorlardı.

Osmanlı İmparatorlugu'nun dışalımla satımda her türlü düzenleme ve denetimi elden çıkarırcasına İngiltere'ye tanıdığı bu ayrıcalıklar, öteki Avrupa devletlerini de harekete geçirmişti. Böylece söz konusu antlaşmanın "3" ay sonrasından başlayarak Fransa, Sardunya, İspanya, Hollanda, Zollverein ülkeleri (Almanya) buna benzer ayrıcalıkları içeren anlaşmalar elde etmişlerdi.

Giderek Osmanlı gümrük düzeni tümüyle bozulmuş, yabancılara perakende satış hakkı tanınması yüzünden yerli esnaflık da çökmeye başlamış ve Osmanlı toprakları Avrupa endüstrisinin "sömürge" alanına girmişti. Bu arada ticaretten yola çıkarak Osmanlı yönetimi üzerinde etkisini boyuna artıran ülke Almanya olmuştu. II. Wilhelm'in ***Doğuya açılma (Drang nach Osten)*** siyasası uygulayarak 1889 ve 1898 yıllarında iki kez ***İstanbul***'a gelmesi ve ***Kudüs*** ile ***Şam***'ı ziyaret ederek yeryüzündeki "300" milyon Müslümanın "en iyi dostu" olduğunu öne sürmesi, II. Abdülhamit Türkiyesi ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmada büyük etken olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal destek yanında "para"ya ve her alanda yol gösterecek uzmanlara gereksinmesi olduğunu çok iyi değerlendiren Almanya, bunları sağlayarak kısa sürede Fransa ve İngiltere gibi Osmanlı ülkelerinde yatırım yapan ve merkezi yönetimi yönlendiren bir güç haline gelmişti.

Bunun somut örneklerinden biri, endüstrileşme girişimlerinin hızlandırdığı demiryolları yapımında ortaya çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk açılan demiryolu 1854'te işlemeye başlayan ***Kahire-İskenderiye*** hattı olmuştu. 1856'da da ***İzmir-Aydın*** demiryolu yapımı bir İngiliz firmasına verilmiş, bunu, İngilizlere ve Fransızlara verilen başka yapım hakları izlemişti. 1871'de yapımına başlanan ***Doğu Rumeli*** hattının açılması ile de başkent ***İstanbul***'a ilk tren 12 Ağustos 1883'te gelmişti. ***Haydarpaşa***'dan Anadolu içlerine doğru yapımına başlanan demiryolu da 1873'te ***İzmit***'e varmıştı. Almanlar ilk olarak ***İzmit-Ankara*** demiryolunun yapımını üstlenmişlerdi, böylece ***Ankara***'ya ilk tren 1893 Ocağında gelmişti. 1898'e gelindiğinde yabancı şirketlerce yapılan ve işletilen demiryollarının toplam uzunluğu, "440" kilometresi İngiliz, "1.020" kilometresi Alman ve "1.266" kilometresi de Fransız firmalarına ait olmak üzere "2.726" kilometreyi bulmuştu. O tarihte ***Eskişehir***'den uzanan bir kol 1896'da ***Konya***'ya varmıştı. Onu izleyen yıllarda ise demiryolunun ***Bağdat***'a ve ***Basra***'ya uzatılması sorunu, yatırımcı Avrupa devletleri arasında ekonomik içerikli siyasal bir savaşıma dö-

nüşmüştü. Uzun tartışmalar ve duraksamalardan sonra Alman ***Deutsche Bank*** yapım hakkını elde etmiş, ancak kesin sözleşme 1902'de yapılabilmişti.

Günümüzdeki adlandırılması ile "yap, işlet, devret" modelinin ilk uygulamaları olarak görünen demiryolu anlaşmalarında vurgulanması gereken önemli bir nokta, yapımcı firmalara yapım ve işletme hakkı dışında kilometre başına belirli bir kazanç güvencesi gibi çok büyük bir başka ayrıcalık da verilmesidir. Örneğin, Bağdat Demiryolu Kumpanyasına, "99" yıllık işletme hakkı tanınırken, kilometre başına "4.500" frank gelir garantisi de verilmiştir. Ayrıca demiryolunun geçeceği toprakların mülkiyeti şirkete ait olacaktı, hattın her iki yanında "10"ar kilometrelik şerit içerisindeki yeraltı servetleri, madenler de şirketçe işletilebilecek, dahası arkeolojik kazılar bile yapılabilecekti! Kısacası, demiryolu sözleşmeleri yabancılara uzun süreli çok geniş ekonomik kazançlar sağlayan birer ***kapitülasyon*** anlaşması niteliği taşıyorlardı.

Bu gelişmelere koşut olarak Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret hacmini giderek artırırken, alacaklı devletler arasında da önemli bir paya sahip olmuştu. Şöyle ki 1890'dan 1910'a kadar geçen "20" yıl içinde Almanya'ya dışsatım "766.000" Sterlinden "3.203.000"e, dışalım ise "1.970.000"den "5.778.000" Sterline yükselerek üç katı bir artış göstermişti. Böylece sanayici Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticaret hacmi tablosunda önemli değişiklikler görülmüştü. İngiltere'nin 1887'de yüzde 61 olan payı 1910'da yüzde 35'e; Fransa'nınki yüzde 18'den yüzde 11'e gerilerken; Alman payı yüzde 6'dan yüzde 21'e çıkmıştı. Öte yandan alacaklı devletlerin Osmanlı borçlarındaki paylarında da büyük değişiklikler olmuştu. 1881-1914 arasında Fransa'nın payı yüzde 34,3'ten, yüzde 53'e yükselirken İngiltere'ninki yüzde 32,2'den, yüzde 14'e düşmüş; Almanya'nın payı ise, yüzde 7,5'dan yüzde 21'e çıkmıştı.

5) ALMAN İŞBİRLİĞİ

Bütün bu ekonomik işlerin yanında, Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi ve yeni silahlarla donatılması için Alman uzmanlara aşırı görev ve yetkiler verilmesi, Birinci Dünya Savaşındaki Türk-Alman silah arkadaşlığına varan yolu açmada başlıca etken olmuştur. 1882'de gelen "4" subaylık ilk gruptan sonra, 1883'te görev alan Von der Goltz (Golç Paşa) başkanlığındaki uzmanlar "12" yıl süreyle Osmanlı ordusunun eğitimini yönlendirmişlerdi. Balkan devletleri karşısında uğranılan yenilgiden sonra da orduyu yeniden düzenleme işi gene Alman uzmanlara bırakılmıştı. 1913'te yeni bir grup subayla gelen Liman von Sanders'e, başkent ***İstanbul***'daki kuvvetlerin komutanlığı da verilmişti. Artık Liman Paşa

diye anılan von Sanders ile Denizişleri (bahriye) Bakanı ve Harbiye Bakan Vekili Çürüksulu Mahmut Paşa arasında 9 Kasım 1913'te imzalanan sözleşmeye göre, kendi ülkesinde tümgeneral olan Sanders, korgeneral yetkisi ile Düzenleme Komisyonu (Islah Heyeti) başkanlığına ve aynı zamanda I. Kolordu Komutanlığına getirilmişti. Görev süresi "5" yıl olacaktı. Bütün askeri okullar da onun emrine verilmişti. Osmanlı ordusu için getirtilecek bütün yabancı subayları atama ve görevlerine son verme yetkisi yalnızca ona ait olacaktı. Harbiye Bakanlığına haber vermek koşuluyla ülkedeki bütün askeri birlikleri, mevkileri ve demiryollarını denetleyebilecekti (Metin: ***Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,*** I, Ankara, 1970, s. 275 vd.) Özetle, böylesi bir sözleşme ile Osmanlı kara ordusunun eğitimi, denetimi ve geri planda komutası Sanders'in başında bulunduğu Alman askeri heyetine bırakılmıştı. Artık Osmanlı üniforması giyen bu Alman subayları danışmanlıktan çıkarak Türk birliklerine eylemli olarak komuta edeceklerdi.

İçte bir dizi yeni düzenlemeler yapılır, yeni yasalar yürürlüğe konur ve siyasal rejim ***Meşrutiyet***e çevrilirken, imparatorluğun bütünlüğünü korumak için yeni ideolojiler de oluşturulmuştu. Dil, din ve etnik ayrılıklarına bakmaksızın imparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün uluslar ve topluluklardan tek bir ***Osmanlı ulusu*** yaratma amacına yönelik olan ***Osmanlıcılık*** akımı, imparatorluktan kopma girişimlerini önleyememiş, iflas etmişti. Onun yerine yönelinen ***İslamcılık*** akımı da dış güçlerin olumsuz propagandaları ve kimi Arap topluluklarının kendi bağımsız devletlerini kurma özlemleri karşısında umulan desteği sağlayamamıştı. ***Ulusçuluk*** akımlarının Avrupa'dan sonra Asya ve Amerika kıtalarını da etkisi altına aldığı dönemde Osmanlı sınırları dışında filizlenmeye başlayan Türkoloji çalışmaları imparatorluk içine de yansıyabilmiş ve zayıf da olsa bir ***Türkçülük*** hareketini doğurmuştu. İkinci Meşrutiyet döneminde işbaşına geçen İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri de ***Osmanlıcılık*** ve ***İslamcılık*** akımlarının sonuçsuz kaldığını görünce Türkçülüğe yönelmek gereğini duymuşlardı.

Öte yandan imparatorluğun ancak Almanya'nın yanı başında yeralarak kurtarılabileceği kanısının yaygınlaşması, Alman devlet modeline özlem doğurduğu gibi ekonomide, ***liberal*** görüşlerin yerine Alman tarihçi okulunun etkisiyle ***"ulusal ekonomi"*** kavramını gündeme getirmişti. Fakat bu yoldaki çabalar da Osmanlı ekonomisini canlandıramamıştı. Üstelik imparatorluk Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonunda büyük kayıplara uğramıştı. Onun hemen ardından da, iki gruba ayrılmış olan Avrupa devletlerinden birinin yanında yer almaya çalışan Osmanlı yöneticileri, kendilerini ***Birinci Dünya Savaşı***nın içinde bulmuşlardı. Aslında Avrupalıların bloklaşmalarına yol açan çıkar çatışmalarında, sömürgecilik yarışı kadar Osmanlı ülkelerinin paylaşılması sorununun da çok büyük payı vardı.

I) DEVLETLERARASI BLOKLAŞMALAR, BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve OSMANLI KAYIPLARI

A) AVRUPA DEVLETLERİNİN İKİ BLOKA AYRILMASI: ÜÇLÜ BAĞLAŞMA (İTTİFAK) VE ÜÇLÜ ANLAŞMA (İTİLAF)

İtalya ve Almanya'nın siyasal birliklerine kavuşup güçlü birer devlet haline gelmeleri, Avrupa'da devletlerarası dengeyi temelinden sarsmıştı. Her iki devlet de birliklerini elde edebilmek için Avusturya'ya karşı savaşmışlardı. Fransa ise Almanya karşısında büyük bir yenilgiye ve kayıplara uğramıştı. Birliklerini sağlayan devletler, durumlarını ve üstünlüklerini sürdürmek amacıyla kendilerine destek arama gereğini duymuşlardı. Yenilenler ve özellikle Fransa, kaybettiklerini yeniden elde edebilmek için bir "öç alma" siyasası gütmeye başlamıştı. İşte bu karşıt eğilimler ve yeniden hızlanan sömürgecilik yarışı, çok geçmeden Avrupa'da devletlerin "2" bloka ayrılması sonucunu doğurmuştu.

1) ÜÇLÜ BAĞLAŞMA

Bloklaşmanın kökeninde Alman-Fransız anlaşmazlığı yatmaktaydı. ***Alsace-Lorraine***'i geri almak amacını güden Fransa izleyeceği yolu ***öç alma*** diye adlandırmıştı. Özellikle 1886'da Savaş Bakanı olan General Boulanger buna yönelmiş ve Almanya'yı yenebilmek için müttefikler aramaya koyulmuştu. Öte yandan Alman Başbakanı Otto von Bismarck da Fransa'nın bu siyasasına karşı Almanya ile işbirliği yapabilecek devletlere yönelmişti.

Almanya'da siyasal birliğin sağlanması da büyük etken olan ***Germenlik*** anlayışı ve ruhu giderek Almanların ***üstün ırk*** olduğu iddiasını doğurmuştu. Fransız J. Arthur de Gobineau'nun ***İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine*** adlı yapıtı (1853) geniş yankılar uyandırmış, en çok da Almanya'da yandaş bulmuştu. Çünkü Gobineau, ırkları yeteneklerine

göre değerlendirirken, beyazlara ve özellikle Germenlere üstün bir yer vermişti. Ona göre siyah ırk, tutku, duyarlılık (lirizm) ve artistik yaradılışın simgesiydi. Sarı ırktan olanlar, çıkarlarına düşkündü, bozguncu ve dahası alçaklığa eğilimli idiler. Beyaz ırk ise aklın ve onurluluğun belirtisi idi! Ancak gene Gobineau'ya göre, tarihsel akış içerisinde insanlar birbirleriyle karıştıkları için ırksal özelliklerini yitirmişlerdi. Beyazlar içerisinde de en üstdüzeyde olanlar Hindistan'daki ***Âriler*** idi. Eski Hint, Mısır ve Yunan uygarlıkları ***Âriler***in eseri idi. Fakat zamanla onlar da sarı ırktan olan ***Hâmi, Sâmi*** ve ***Zenci***lerle (Negro) karışmışlardı. Avrupa'daki ***Keltler*** ve ***Slavlar*** da sarı ırkla karışıp bozulmuşlardı. Geriye beyazlardan saf olarak tek bir grup kalmıştı: ***Germenler.***

Gobineau, Türkleri de sarı ırk arasına sokmuş ve karakter olarak aşağılamıştı. Onun bu görüşüne karşı Türklerden ilk tepki Ali Suavi'den gelmişti. Suavi Türklerin geçmişte de uygar olduğunu göstermek amacıyla bazı makaleler yayımlamıştı. Mustafa Celaleddin'in 1869'da yayımladığı ***Les Turcs anciens et modernes*** (eski ve yeni Türkler) adlı eseri de Gobineau'ya bir yanıt niteliği taşımaktaydı.

Almanya'da ise Gobineau doğal olarak büyük yandaş bulmuştu. Öyleki 1894'te Gobinocu bir dernek bile kurulmuştu. Eğitim ve öğretimde Almanların öteki uluslardan ırk, maneviyat ve düşünce yönlerinden daha üstün oldukları aşılanmaya başlanmıştı. Öte yandan ***devlet***in güçlü olması gerektiği ve toplumda kimi kişilerin ötekilerden daha üstün oldukları yolunda felsefi görüşler de giderek yaygınlaşmıştı. Filozof F. Hegel'in (1770-1831) ***"diyalektik"***e ve ***"idealizm"***e dayalı felsefesi, ***"devlet"***i ön plana çıkarmıştı. Çünkü Hegel, ***devlet***i siyasal hayatın organik birliğinin temsilcisi kabul ediyordu. Yeni Alman İmparatorluğu'nun kurucuları Wilhelm ve Bismarck gibi siyasetçiler de güçlü monarşiden yana idiler. Böylece ***güçlü devlet*** kavramı uygulamada da ağırlık kazanmıştı.

Bir başka Alman filozofu, Friedrich Nietzsche (1844-1900) ile de ***Üstün İnsan*** anlayışı doğmaya başlamıştı. Yaşanılan hayatı "sonsuz bir dönüş, bir savaşım" olarak kabul eden Nietzsche, bugün yaşadığımızı daha binlerce kez yaşamak zorundayız. Bu nedenle hayatı sevinçle karşılamalıyız diyordu. Ona göre karamsarlıktan kurtulabilmek için "2" şey gerekliydi: Kahramanca bir istenç (irade) ve düş gücü. Hıristiyanlığın "acıma" ve "kadere boyun eğme" düşüncesi sahte bir davranıştır. Onun gibi, yeni doğan ***"eşitlik"*** kavramı da yanıltıcı bir değerdir, çünkü gerçekte tam bir eşitlik söz konusu değildir. Kimi insanlarda istenç ve düş gücü fazladır. İşte böyleleri "üstün insan" demektir.

Almanya'da bu görüş ve akımlar siyasette ***Pangermanizm*** olarak güç kazanır olmuştu. Aslında XIX. yüzyılın ikinci yarısı "Pan" ile belirtilen ve aynı ırktan olanların aynı devlet çatısı altında toplanmalarını amaçlayan bir dizi akım doğurmuştu: ***Panslavizm, Pangermanizm.***

Bu tür birlikler ancak savaşla gerçekleştirilebileceğinden böylesi siyasalar savaş istek ve tutkusunu da artırmıştı. Almanya'da Bismarck, I. Wilhelm ve onun ölümünden sonra başa geçen II. Wilhelm (1888-1918) de savaşı yeğleyen yöneticilerdi. Nietzsche de savaşa övgüler düzüyordu: "Sürekli bir barış boş bir hayaldir. Böylesi hayal güzel bir düş bile değildir. Tanrı'nın kurduğu evrendeki düzenin bir öğesi de savaştır" diyordu.

Fransız-Alman anlaşmazlığına, varolanı korumanın ötesinde daha da genişlemek, savaşmak eğilimleri de eklenince, devletler arasında birlikler ve bloklaşmalar yeni bir döneme girmiş oluyordu. Bu konuda da ilk önce davranan Bismarck Almanyası oldu. Alman Başbakanı Fransa'yı dize getirdiğinin hemen ertesinde yenilenin öç almaya çalışacağını düşündüğü için, yeni imparatorluğa müttefikler aramaya koyulmuştu. O, öngördüğü ittifakı iki aşamada gerçekleştirecektir. Önce, Napoleon Bonaparte Fransasına karşı savaşan eski bağlaşıkları yanına çekmeye çalışacak, bundan umduğu sonucu alamayınca da Rusya'yı dışlayıp İtalya ile birleşecektir. Böylece Orta Avrupa'da güçlü bir birlik doğacaktır.

a) Üç İmparator Birliği (1872)

Alman İmparatorluğu'nun ilanından sonra ilk anlaşma Rusya ve Avusturya ile yapıldı. Bismarck'ın çabaları sonucunda Alman, Rus ve Avusturya-Macaristan imparatorları ***Berlin***'de toplanarak bir anlaşmaya vardılar. ***Üç İmparator Anlaşması*** (ligi) denen ve yazılı olmayan bu anlaşmaya göre, Avrupa'da ***status-quo*** (varolan durum) korunacaktı. Bu, özellikle Fransız-Alman sınırı için önemliydi. Ayrıca ihtilalci hareketlere karşı işbirliği yapılması kararlaştırılmıştı. Barış tehlikeye düştüğünde imparatorlar aralarında danışıp ona göre hareket edeceklerdi. Üç imparator Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren ***Doğu Sorunu***nda da anlaşmazlıkları birlikte çözeceklerdi.

Ne var ki Doğu Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin konularda özellikle Rusya ile Almanya arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Rusya, Osmanlı ülkelerinin paylaşılması siyasasını güderken Almanya Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı bu görüş ayrılıklarını daha da artırmıştı. Rusya'nın ***Ayastefanos (Yeşilköy)*** Anlaşmasıyla Osmanlılardan geniş topraklar elde etmesi, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Almanya'nın da karşı çıkması sonucunu doğurmuş ve böylece ***Berlin Kongresi*** düzenlenmişti. İşbirliği yapmış olduğu Almanya'nın bu girişiminden memnun kalmayan Rusya, ***Üç İmparator Anlaşması***ndan çekilmişti. Yani birliği bozan, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkar çatışmaları olmuştu.

b) Almanya-Avusturya Savunma Birliği (1879)

Rusya'nın Üç İmparator Birliğinden çekilmesinden sonra, iki devlet

kendi aralarında yeni bir anlaşma yapmak gereğini duymuşlardı. Çünkü Almanya, Fransa'ya karşı güvence ararken Avusturya-Macaristan da Rusya karşısında yalnız kalmak istemiyordu. Avusturya ile Rusya Balkanlara ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin konularda öteden beri pek anlaşamıyor, zaman zaman da karşı karşıya geliyorlardı.

Almanya ile Avusturya-Macaristan arasında 1879'da yapılan anlaşmaya göre, Rusya Avusturya'ya saldıracak olursa Almanya ona yardım edecekti. Bir Fransa-Almanya savaşında Avusturya yansız kalacaktı. Ancak Rusya Fransa'ya yardım edecek olursa Avusturya da Almanya'nın yanında yer alacaktı.

c) Üç İmparator Birliğinin Yenilenmesi (1881)

Almanya, ***Berlin Kongresi*** ile ***Doğu Sorunu***na da ağırlığını koyunca Rusya yeniden Almanya'ya yaklaşmak gereğini duymuştu. Böylece 1881'de ***Üç İmparator Anlaşması*** yenilenmişti. Bu kez yazılı olarak yapılan anlaşma "3" yıl için öngörülmüştü. Bir Alman-Fransız savaşında Rusya ile Avusturya-Macaristan yansız kalacaklardı. Osmanlı İmparatorluğu bir başka devlete ***Boğazlar***da ayrıcalık tanıyacak olursa Rusya da ***Boğazlar*** bölgesinde harekete geçmede serbest olacaktı. Böyle olduğu halde Balkanlarda çok geçmeden yeni bir Rusya Avusturya yarışması başgöstermişti. 1885'te Bulgaristan olayları yüzünden bir bunalım başlayınca da Rusya süresi dolan imparatorlar anlaşmasını yenilememişti.

ç) Üçlü Bağlaşma: Almanya-Avusturya / Macaristan-İtalya (1882)

Üç İmparator Anlaşması her ikisinde de Rusya tarafından bozulmuştu. Aslında Bismarck eskiden beri Rusya yerine İtalya ile işbirliği yapmaktan yanaydı. Ancak ***Tunus***'u almak isteyen İtalya bu konuda Fransa ve İngiltere'nin onayını sağlamaya çalıştığı için böyle bir ittifaka yanaşmıyordu. Fransa 1881'de ***Tunus***'u işgal edince İtalya umduğunu bulamamanın kırgınlığı ile Almanya'nın ittifak önerisini kabul etmişti. Böylece üç devleti bir araya getiren son olay yine Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir ülkenin ele geçirilmesi sorunu olmuştu.

1882 Mayısında Almanya-Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında yapılan birlik antlaşmasına göre;

a) Taraflar birbirlerine yönelik ittifaklara girmeyecekler,

b) Fransa, İtalya'ya saldıracak olursa öteki iki devlet ona yardım edecek,

c) Fransa, Almanya'ya saldıracak olursa İtalya ona yardımı kabul ediyordu, ama Avusturya tarafsız kalacaktı,

ç) Taraflardan biri, kendisinin suçu olmadan başka iki ya da daha çok büyük devletle savaşacak olursa, öteki iki müttefik de savaşa girecekleri.

Üçlü Bağlaşma "5" yıl süreli yapılmıştı. Bu nedenle süresi doldukça yenilenmişti.

2) ÜÇLÜ ANLAŞMA (ENTENTE): FRANSA-İNGİLTERE-RUSYA (1891-1907)

Üçlü Bağlaşmanın gerçekleşmesiyle Almanya'dan öç almak isteyen Fransa ittifak karşısında tek başına kalmak tehlikesine düşmüştü. Bundan kurtulabilmek için kendisine müttefikler bulmak çabasını yoğunlaştırmıştı. Ancak 1907'de son biçimini alabilen bu antlaşma, ***Üçlü Anlaşma (İtilaf, Entente)*** adıyla anılmakta olup "3" ayrı aşamada gerçekleştirilebilmişti:

Fransa, İngiltere ve Rusya ile anlaşmak istiyordu. Fakat söz konusu "3" devlet arasında yüzyıllardır süren görüş ayrılıkları, çıkar çatışmaları vardı. Fransa ile İngiltere Avrupa'da olduğu gibi sömürgecilik alanında da birbirleriyle çekişiyorlardı. Rusya ile de Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin siyasette öteden beri bir anlaşma sağlanamamıştı. Kırım Savaşında olduğu gibi 1877 Savaşı da İngiltere ve Fransa'yı Rusya ile karşı karşıya getirmişti. İngiltere ile Rusya arasında ise bir başka anlaşmazlık alanı Asya idi. Hindistan'a egemen olan İngiltere, kuzeye, Afganistan'a doğru çıkmaya çalışırken, Sibirya'yı ve Orta Asya'yı ele geçiren Rusya, Afganistan üzerinden güneye, Hindistan'a inmek siyasetini güdüyordu. Bütün bu nedenlerle ***Üçlü Anlaşma*** çok güç ve geç gerçekleşebildi.

a) Fransa-Rusya Bağlaşması (1891-1894)

Almanya'nın İtalya'nın ***Trablusgarp***'a yerleşmesini kabullenmesi, Fransa ile Rusya'yı birbirlerine yaklaştıran son etkenlerden biri olmuştu. İki taraf da bir anlaşma yapmak istediklerini 1891'de açıklamışlardı. Ertesi yıl da Genelkurmay başkanları arasında ***Üçlü Bağlaşma*** devletlerinin saldırılarına karşı bir askeri sözleşme imzalanmıştı. Ancak bunun ilgili hükümetlerce onaylanması 1894'te gerçekleşebilmişti.

b) Fransa-İngiltere Dostluk Anlaşması (1904)

Fransa, aralarındaki anlaşmazlıklara son vererek İngiltere ile dost olma çabasına düşmüştü. Sonunda 1904'te adına ***Samimi Anlaşma (Entente cordiale)*** denilen bir iş ve görüş birliğine varılmıştı. Buna göre, Avrupa'da bir çatışma, bir savaş çıkacak olursa İngiltere Fransa'yı bir

dost olarak yalnızca siyasal yönden destekleyecek, doğrudan doğruya savaşa girmeyecekti. Bunun dışında, Fransa ***Mısır***'ı İngiltere'ye bırakıyor, bunun karşılığında ***Fas***'ı ele geçirme hakkını kazanıyordu. Böylece "dostluk" gene bir Osmanlı ülkesi ***Mısır*** üzerinde pazarlık yapılarak gerçekleşmişti.

c) Rusya-İngiltere Antlaşması (1907)

İngiltere ile Rusya'nın aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeye yönelmelerinde Japonya'nın Rusya'yı yenip yeni bir güç olarak ortaya çıkması büyük ölçüde etken olmuştu. Estonya'daki Tallin kentinde bir araya gelen taraflar, sömürgeler ve özellikle ***Afganistan*** ile ***İran*** konusundaki görüş ayrılıklarına son veren bir anlaşma imzalamışlardı (30 Ağustos 1907). Bununla;

a) İngiltere ***Türkistan,*** Rusya da ***Hindistan*** üzerindeki iddialarından vazgeçiyorlardı. ***Tibet,*** Çin toprağı olarak kabul ediliyordu.

b) ***İran,*** taraflar arasında "2" etkenlik (nüfuz) bölgesine ayrılıyordu. Kuzey İran Rusya'nın, Güney ve Güneybatı İran ise İngiliz bölgesi olacaktı. Ülkenin orta bölgeleri ise yansız sayılacaktı.

c) İngiltere ***Afganistan***'da üstünlüğünü koruyacaktı, ancak ***status-quo***'yu korumayı ve Rusya aleyhine bir durum yaratmamayı da vaat ediyordu.

Rusya ile İngiltere arasındaki bu antlaşma ile ***Üçlü Anlaşma*** tamamlanmış oluyordu. Böylece Avrupa devletleri "2" bloka ayrılmışlardı. Yeni bir denge sağlanmış görünüyordu. Ama bir yandan savaş hazırlıkları da sürdürülüyor, barışı koruma çabaları sonuç vermiyordu. En sonunda ***Üçlü Anlaşma***nın gerçekleşmesinden "7" yıl sonra 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayacaktı. Yalnız iki bloku oluşturan devletler değil, Asya ve Amerika'daki birçok devlet gibi Osmanlı İmparatorluğu da bu büyük savaşa sürüklenecekti.

B) OSMANLI KAYIPLARI

İki gruba ayrılan devletler arasında özellikle sömürge yarışlarından kaynaklanan bunalımlar yaşanırken, Birinci Dünya Savaşına yol açan anlaşmazlıkların düğümlendiği yörelerden ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nu çok yakından ilgilendiren ***Balkanlar*** ile ***Ege-Doğu Akdeniz*** bölgesi olmuştu. Balkanlara egemen olmak için birbirleriyle yarışan, ancak Osmanlıya karşı kimi kez de birlikte hareket eden Avusturya-Macaristan ile Rusya, Sırbistan'ın bağımsız bir devlet olmasını sağlamışlardı. Fakat bu yeni devletin sınırlarını genişletmeye çalışması ve Rusya'nın güttüğü ***Panslavist*** siyasa gereği Sırbistan'ı desteklemesi,

Avusturya-Rusya çekişmesini canlandırırken Sırbistan ile Avusturya arasında da anlaşmazlıklar doğurmuştu.

1) BOSNA-HERSEK VE DOĞU RUMELİ'NİN ELDEN ÇIKMASI

Berlin Kongresinde ***Bosna-Hersek***'in ***Yenipazar*** dışında Avusturya işgaline bırakılması, Sırbistan ile Avusturya ilişkilerini iyice bozmuştu. Avusturya işgal ettiği yerleri elde tutabilmek için bir ara Sırbistan'a savaş açmayı bile göze almışsa da (1906) sonunda Rusya ile anlaşmayı yeğlemişti. 1908'de iki ülke dışişleri bakanları, ***Bosna-Hersek***'in Avusturya'ya bırakılması karşılığında Rusya'nın da ***Boğazlar***da geçiş hakkına sahip olması konusunda görüş birliğine varmışlardı. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet yönetimine geçmenin doğurduğu özgürlük bunalımından yararlanan Avusturya, ***Bosna-Hersek***'i kendi topraklarına kattığını ilan etmişti (5 Ekim 1908).

Hubert Deschamps'ın deyimleriyle, "Zamanı geçmiş geleneklerle serseme dönmüş, ideoloji olarak yapay bir ***Panislamcılık***'a boğulmuş, maddi bakımdan geri kalmış ve ekonomik yönden yabancıların elinde" bulunan II. Abdülhamit Türkiyesi, 1908 Jön Türk ihtilaliyle silkinmeye çalışmıştı. Ne var ki, içteki güçlüklere eklenen dış sorunlar yüzünden amacını gerçekleştirme olanağı bulamamıştı.

Avusturya'nın ***Bosna-Hersek***'te bütünüyle egemen olmasına koşut olarak Yunanistan da, özel bir yönetimin uygulandığı ***Girit*** Adasını krallığına katmıştı. Buna Bulgar Prensliğinin tam bağımsızlığını ilan ederek Çarlık adını alması eklenmişti (5 Ekim). Kısa sürede görülen bu kopmaları önleyemeyen Osmanlı yönetimi ise para gibi geçici bazı maddi yararlar karşılığında söz konusu olupbittileri tanımaktan başka bir şey yapamamıştı. Böylesi bir yaklaşımla ***Yenipazar*** Sancağının Osmanlılara geri verilmesi ve Türk vakıflarının geliri için "54.250.000" Kron (yaklaşık 2,5 milyon lira) ödenmesi karşılığında ***Bosna-Hersek***'in Avusturya'ya bırakılmasını öngören bir anlaşma imzalanmıştı (Şubat 1909). Aynı biçimde ***Doğu Rumeli*** vilayetinin "100" milyon Mark karşılığında Bulgaristan'a bağlanması kabul edilmişti (Nisan 1909).

2) TRABLUSGARP İLE RODOS VE ONİKİ ADANIN KAYBI

Rumeli'de bulunan topraklarının bir kısmı üzerindeki egemenlik hakkını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, çok geçmeden ***Akdeniz***'den ve ***Balkanlar***dan gelen iki büyük saldırıyla karşılaşmıştı. ***Trablusgarp*** ve ***Balkan*** savaşları, İmparatorluğun batıya uzanan çok büyük kesimi-

ni koparırken başkent ***İstanbul***'u da tehlike çemberi içine almış ve Dünya Savaşına giden yolu önemli ölçüde kısaltmıştı.

Risorgimento (yeniden çıkış) denilen siyasal birliğini sağladıktan sonra sömürge yarışına katılmak isteyen İtalya, öncelikle gözlerini kendi yarımadasının karşısında bulunan Kuzey Afrika'ya çevirmişti. Roma İmparatorluğu tarihinde önemli bir yer tutan ***Kartaca***'nın bulunduğu Osmanlı egemenliğindeki ***Tunus*** kendisi için uygun bir sömürge olabilirdi. Ancak ***Cezayir***'e yerleşmiş olan Fransa'nın, ***Tunus***'u kendi genişleme alanı içinde sayması, bu isteğinin gerçekleşmesine olanak vermemişti.

Çok geçmeden Fransa'nın ***Tunus***'u zorla ele geçirmesi (1881), onun hemen arkasından İngiltere'nin de ***Mısır***'ı işgal etmesi (1882) karşısında, İtalya yöneticileri gözlerini, yine Afrika'daki bir başka Osmanlı ülkesine çevirmişler ve bugünkü ***Libya*** toprakları olan ***Trablusgarp***'a yerleşme siyasası gütmeye başlamışlardı. Bunu gerçekleştirebilmek için bir yandan Osmanlı yönetiminin güçsüzlüğünden ve kapitülasyon ayrıcalıklarından yararlanarak ***Trablusgarp***'ta ekonomik üstünlük sağlamaya çalışan İtalya, öte yandan da bu ülkeye egemen olmak amacıyla öteki büyük devletlerin onaylarını almaya yönelmişti. Bu çerçevede, Üçlü Bağlaşma Anlaşması 1891'de ve 1902'de yenilenirken Almanya ile Avusturya-Macaristan İngiltere'nin onaylaması koşuluyla İtalya'nın ***Trablusgarp***'a yerleşmesini kabul etmişlerdi. Öte yandan Fransa da ***Fas***'ın kendi genişleme alanı olarak kabul edilmesi karşılığında İtalya'ya ***Trablusgarp***'ta hareket serbestliği tanımıştı (1902). Birkaç yıl sonra İtalya kendisine ***Boğazlar*** bölgesinde üstünlük tanıdığı Rusya'ya da ***Trablusgarp***'a yerleşme hakkını kabul ettirmişti (1909). Bütün bu gelişmeler Avrupa devletleri arasındaki sömürge yarışında paylaşılmak istenen "pasta"nın büyük bir diliminin Osmanlı topraklarından oluştuğunu kanıtlamaktadır.

Osmanlı toprakları üzerinde karşılıklı ödün vermelerle ***Trablusgarp***'ı ele geçirmek için bloklara ayrılmış devletlerin olurunu alan İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı hükümetine kabul edilmesine olanak bulunmayan bir ültimatom vermiş ve bunun reddolunması üzerine de savaş açmıştı. ***Trablusgarp*** ve ***Bingazi*** kentlerini fazla güçlük çekmeden ele geçirince de, 5 Kasımda bunları kendi topraklarına kattığını ilan etmişti. Ancak güçlü bir ordu yerine, bu uzak imparatorluk toprağını "vatan" sayan bazı genç Türk subaylarının eğittikleri yerli birliklerin beklenmedik direnci ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nu barışa zorlamak ve Anadolu açıklarında bir köprübaşı elde etmek amacıyla savaşı Doğu Akdeniz'e aktarmıştı. Önce bir yıldırma hareketine girişen İtalya donanması ***Beyrut***'a ve ***Çanakkale Boğazı***na saldırmış, arkasından ***Rodos ve Oniki Ada***nın işgaline koyulmuştu. Yeterli savunması bulunmayan adalar "3" hafta içerisinde İtalyanların eline geçmişti.

Bu durum karşısında Osmanlı devleti barış istemek zorunda kalmıştı. 15-18 Ekim 1912'de imzalanan ***Ouchy (Uşi)*** ya da ***Lozan*** Barış Antlaşması ve protokollerine göre, ***Trablusgarp*** İtalya'ya bırakılıyordu. ***Rodos*** ve ***Oniki Ada*** ise Osmanlılara geri verilecekti. Ancak adaların Osmanlı yönetimine devri, ***Trablusgarp*** ve ***Bingazi***'deki bütün Türk askerleri ile sivil görevlilerinin geri çekilmesi koşuluna bağlanmıştı. Ne var ki İtalya söz konusu Türk kuvvetlerinin Trablus'tan ayrılmadıkları bahanesi ile adaları geri vermeyi ertelemiş, arkasından Balkan Savaşının patlak vermesi İtalyan işgalinin sürüp gitmesini sağlamıştı.

3) BALKAN BOZGUNU VE ÖNEMLİ KAYIPLAR

Türk-İtalyan Savaşı, ***Trablusgarp*** ile ***Bingazi***'nin elden çıkması ve İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesi dışında, Balkan devletlerinin birleşip saldırıya geçmelerine yol açması bakımından da Osmanlı İmparatorluğu'nu olumsuz yönde etkilemişti. Birer eski Osmanlı eyaleti olan Balkan devletlerinin koptukları imparatorluğa karşı birleşmelerinde Rusya'nın güttüğü siyasanın da büyük payı olmuştu. Yüzyıllardan bu yana Akdeniz'e inmek, ***Boğazlar***a yerleşmek ve Ortodokslar üzerinde egemen olmak isteyen Çarlık Rusyası, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Bulgaristan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarında çok etkin bir rol oynamıştı. Bu siyasası çerçevesinde ***Berlin Kongresi***nden sonra kendisince yönlendirilecek bir ***Balkan Devletleri Konfederasyonu*** kurdurmaya yönelmişti. Yunanistan, bağımsızlığını elde ettikten sonra daha çok Fransa ve İngiltere'nin etkisi altına girdiği için Rusya'nın planladığı konfederasyon, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'dan oluşacaktı (B. Sami Seçkin, ***BTTD,*** No. 17, s. 29-33). Hatta bir ara Osmanlı İmparatorluğu'nun bile bu konfederasyonda yer alması düşünülmüştü. Bu öneriler kimi Türk aydınları ve sosyalist örgütlerce de desteklenmişti. Örneğin Osmanlı sosyalist kuruluşlarının 1910 sonlarında ***Selanik***'te toplanan birinci konferansında, "Balkan halklarıyla bir federatif cumhuriyet çatısı altında birleşmiş çağdaş ve demokratik bir Türkiye" oluşturulmasının gerekli olduğunu belirten bir karar alınmıştı. 4 Ekim 1911'de ***Selanik***'teki bir mitingte konuşan Milletvekili Vlahof da, Balkan devletlerinin dış güçlere dayanabilmek için Türkiye ile birleşmelerinin gerektiğini, Türkiye için de kurtuluş yolunun "demokratik bir siyaset" ile bir ***Balkan Konfederasyonu*** olduğu görüşünü savunmuştu ***(Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler,*** 225, 229 vd.). Ancak Osmanlı İmparatorluğu ile ondan kopan devletlerin böyle bir konfederasyonda birleşmelerine pek olanak yoktu. Balkanlı devletlerin genişleme ve toprak istekleri onlarla Osmanlılar arasındaki anlaşmazlıkları giderecek yerde daha da artırıyordu. Aslında böyle birleşik yeni bir gü-

cün oluşturulması Rusya'nın siyasasına da uygun değildi. Onun için önemli olan öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'na ve gerektiğinde Avusturya'ya karşı kullanılabilecek bir ***Balkan Konfederasyonu***nun kurulmasıydı.

Balkan devletleri birliğinde ilk adım, Sırbistan ile Bulgaristan arasında 13 Mart 1912'de imzalanan ***Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması*** olmuştu. Buna ekli gizli protokole göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda karışıklıklar çıkar ve Balkanlardaki ***status-quo*** tehlikeye düşerse, iki devlet, Rusya'ya da haber vererek gerekli önlemleri birlikte alacaklardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ele geçirecekleri toprakları da aralarında paylaşacaklardı. Bunu Yunanistan'ın Bulgaristan'la yaptığı ***Osmanlı Saldırısına Karşı Savunma Antlaşması*** izlemişti (29 Mayıs 1912). Karadağ da ***Yenipazar*** Sancağı ve ***İşkodra***'nın kendisine verileceği vaadi ile 1912 Ağustosunda birliğe katılınca, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşen devletlerin sayısı "4"e yükselmişti.

Balkan devletleri, İtalya ile savaşan Osmanlıların içinde bulundukları güçlüklerden yararlanarak bir an önce harekete geçmek için ***Makedonya***'da karışıklıklar çıkarmaya yönelmişler, böylece büyük devletlerin dikkatlerini bu bölgeye çekip onların desteğini sağlamaya çalışmışlardı. Birleşmiş de olsalar, Balkan devletlerinin başlayacak bir savaşta Osmanlılara üstünlük sağlayamayacakları karşısında olan Almanya, Fransa, Avusturya ve Rusya, araya girerek Rumeli'de gerekli ıslahatın yapılmasını sağlamayı üstlenmişler ve yine de bir savaş çıkacak olursa Balkanlarda varolan durumun ve sınırların korunmasından yana olduklarını açıklamışlardı.

Balkanlardaki bu gelişmeler Osmanlı başkentinde ve kamuoyunda çeşitli tepkiler uyandırmıştı. Savaşa girişilecek olursa evvelce kaybedilmiş olan bazı yerlerin geri alınabileceği sanılmıştı. Üniversite öğrencilerinin 3 Ekim 1912'de düzenledikleri mitingte ***"Filibe'ye, Sofya'ya hücum!"*** diye bağırılmıştı. Ne var ki, söz konusu büyük devletlerin aldıkları kararın Balkan devletlerine bildirildiği 8 Ekimde dörtlü bağlaşmanın en küçüğü olan Karadağ, sınır anlaşmazlıklarını öne sürüp Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmıştı. Sırbistan ile Bulgaristan da birkaç gün sonra Osmanlı hükümetine verdikleri bir nota ile Rumeli'ye özerklik tanınmasını ve Balkanlardaki Osmanlı eyaletlerinin milliyetlere göre yeniden düzenlenmesini istemişlerdi. İstanbul hükümeti kabul edilmesine olanak bulunmayan bu notayı reddetmiş ve 17 Ekim 1912'de bağlaşık Balkan devletlerine karşı savaş açmıştı. Böylece Türk kuvvetleri, ***Ouchy***'de İtalya ile barış antlaşmasını henüz imzalamadan bir gün önce bir başka cephede savaşmak zorunda kalmıştı.

Balkan Savaşı, varsayımların ve beklenenin aksine Türk kuvvetlerinin yenilgisi ile başlamış ve giderek bir bozguna dönüşmüştü. Büyük umutlarla 22 Temmuz 1912'de işbaşına gelen Gazi Ahmet Muhtar kabi-

nesi, gereken önlemleri zamanında almadığı, dahası bazı yanlış uygulamalara girişiği için hazırlıksız avlanmıştı. Balkanlarda savaş kazanı kaynatılırken Dışişleri Bakanı Asım, 15 Temmuzda Mebuslar Meclisinde "Balkanlardan vicdanım kadar eminim!" demişti. Bu iyimserlik içinde birkaç gün sonra ordudan "65.000" kişi terhis edilmişti! Bu yüzden Bulgarlar ***Edirne***'yi kuşatıp kolayca ***Çatalca***'ya kadar ilerlemişler, Sırp saldırısına uğrayan Arnavutluk'ta da bağımsızlık ilan edilmişti (28 Kasım). Daha bir süre önce bölgede ***status-quo***'nun korunmasından yana olduklarını açıklayan büyük devletler ve özellikle de Rusya bir ***kılıç hakkı***ndan söz etmeye başlamışlardı. Onların girişimiyle ***Londra***'da bir barış konferansı toplanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu Arnavutluk illeri ile ***Makedonya***'yı bırakmayı kabullenmişti, ancak ***Edirne*** üzerinde anlaşılamamıştı. Konferansı düzenleyenler, bu eski Osmanlı başkentinin de Balkanlılara verilmesini ve ***Ege Adaları***nın kime ait olacağının kendilerince saptanmasını öngören bir notayı 13 Ocak 1913'te Babıâliye vermişlerdi. Bu gelişmeler karşısında başta Enver Bey olmak üzere İttihat ve Terakkinin bir kanadı 23 Ocakta ***Babıâli***yi basıp Kâmil Paşayı çekilmeye zorlamışlar, Harbiye Bakanı Nazım Paşayı öldürmüşler ve Mahmut Şevket Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurarak silah zoru ile iktidara gelmişlerdi.

Babıâli Baskını denen bu olaydan sonra hükümete verilen nota reddolunmuş ve Balkan devletleriyle savaş yeniden başlamıştı (3 Şubat 1913). Ne var ki, bu ikinci dönemde de başarı sağlanamamış, aksine ***Edirne*** Bulgarların, ***Yanya*** Yunanlıların, ***İşkodra*** da Karadağlıların eline geçmişti. Osmanlı hükümeti barış istemekten başka çare bulamamıştı. ***Londra***'da imzalanan antlaşmaya göre, Osmanlı İmparatorluğu, Karadeniz kıyısındaki ***Midye***'den (bugünkü ***Kıyıköy***'den) ***Meriç*** ağzındaki ***Enez***'e (***İnöz***'e) çekilen bir çizginin batısında kalan yerleri, dolayısıyla ***Edirne, Kırklareli*** ve ***Lüleburgaz***'ı içeren bölgeyi Balkan devletlerine bırakıyordu. Ayrıca ***Arnavutluk*** ile ***Ege Adaları***nın geleceğinin büyük devletlerce saptanmasını kabul ediyordu.

Savaştan önce ***Sofya***'ya ulaşmayı düşleyen Osmanlı kamuoyu büyük bir bozgunla karşılaşmıştı. Kaybedilen yerlerde yaşayan Türklerin göç etmek zorunda kalmaları toplumsal sıkıntıları daha da artırmıştı. Bununla birlikte ganimeti paylaşamayan Balkan devletlerinin birbirleriyle savaşa tutuşmaları, Doğu Trakya'daki kayıpların bir kısmının giderilmesine olanak sağlamıştı. Kendini güçlü sayan Bulgaristan, Yunanistan'a ve Sırbistan'a saldırınca Romanya da ona karşı savaşa girmişti. Bundan yararlanan Osmanlı kuvvetleri harekete geçip 25 Temmuz 1913'te ***Edirne***'yi geri almayı başarmıştı.

Büyük devletler yeniden araya girmişler ve sonunda Balkan Savaşlarına son veren "3" ayrı antlaşma imzalanmıştı. Bulgaristan ile yapılan ***İstanbul Antlaşması*** (29 Eylül 1913) ile sınırın ***Midye-Enez*** çizgisini

izlemesinden vazgeçiliyordu. Böylece ***Edirne, Dimetoka*** ve ***Kırklareli*** Osmanlılarda kalıyor ve sınır ***Meriç*** ırmağı boyunca saptanıyordu. Bulgaristan'daki Türklerden isteyenler "4" yıl içinde Osmanlı topraklarına göç edebileceklerdi. Yerlerinde kalanlar da Bulgarlarla eşit haklara sahip olacaklardı.

Atina'da imzalanan antlaşmaya (14 Kasım 1913) göre de savaş süresince Yunanlıların ele geçirdikleri yerler ***Selanik*** ve ***Batı Trakya*** ile ***Girit*** kendilerine bırakılıyordu. ***Ege Adaları***nın durumunun daha önceki ***Londra Antlaşması*** ile büyük devletlerce saptanması öngörüldüğü için, bu konuda Büyükelçiler Konferansında alınan kararlar 14 Şubat 1914'te Osmanlı hükümetine bildirildi. Buna göre, ***Meis*** dışında ***Rodos*** ve ***Oniki Ada*** İtalya'nın, ***İmroz (Gökçeada)*** ve ***Bozcaada*** dışındaki ***Ege Adaları*** ise Yunanistan'ın olacaktı. Osmanlı yönetimi bu kararı kabul etmeyip değiştirmeye çalıştı ise de hiçbir sonuç alamadan kendini büyük savaşın içinde buldu.

Sırbistan ile de 13 Mart 1914'te ***İstanbul Antlaşması*** imzalanmıştı. İki devlet arasında artık bir sınır kalmadığı için bu antlaşmayla genellikle Sırbistan'da bulunan Türklerin hakları ve onların mal varlıklarının durumu düzenlenmişti.

C) OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İÇ GELİŞMELER

Balkan Savaşı yenilgisi ile ***Arnavutluk*** ile ***Üsküp-Piriştine-Ohri-Manastır*** yöresini içeren ***Makedonya; Dedeağaç***'tan ***Gümülcine, Selanik*** üzerinden ***Yanya***'ya uzanan ***Batı Trakya*** ve ***Epir*** yöresi ile Batı Anadolu kıyılarındaki ***Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam*** adaları elden çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya açılan penceresi diye nitelendirilen ***Selanik*** kaybedilmişti. Yüzyıllardır bu yerlerde yaşayan Türkler yurtlarından çıkıp göç yollarına düşmüşlerdi. Mustafa Kemal de savaştan iki yıl sonra yazdığı ***Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*** (Subay ve Komutan ile Söyleşi) kitabında, "Bir gün işittim ki, vatanını ***Selanik*** ve orada anam, kardeşim, bütün akraba ve taallukatım düşmana hibe edilmiştir" (bağışlanmıştır) diye bu kayıplardan acı ile söz edecekti.

Balkan devletleri, elde ettikleri yerleri aralarında paylaşırken toprak kazançları yanında nüfus artışları da sağlamışlardı. Örneğin savaştan önce "2.600.000" olan Yunanistan nüfusu "4.350.000"e yükselmişti. Bu arada ***Arnavutluk*** da bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkarılmıştı. Aslında Arnavutlar savaştan önce ayaklanmışlardı, ama Balkanlıların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmalarından yararlanarak 28 Kasım 1912'de ***Avlonya***'da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendilerinin öngördükleri biçimde parçalanmasına önem veren büyük devletler burada da araya girmişlerdi. Önceleri Arna-

vullluk'un özerk bir ülke olmasını istemişken kısa süre sonra bundan vazgeçmişler ve 29 Temmuz 1913 ***Londra Konferansı***nda Arnavutluk'un tam bağımsız bir devlet statüsüne kavuşmasını kararlaştırmışlardı.

Balkan Savaşı, ***Rodos*** ve ***Oniki Ada***nın İtalyan işgalinde kalmasına da neden olmuştu. Savaş boyunca bu adaları Yunanlılara karşı koruduğunu öne süren İtalya, buralardan çekilmek için kendisine Anadolu'dan, özellikle de ***Antalya*** yöresinden bazı yerlerin bırakılmasını istemeye başlamıştı. Sonunda öteki büyük devletlere Adalar sorununun Arnavutluk'un güney sınırının saptanması ile birlikte ele alınmasını kabul ettirmiş ve ***Rodos*** ile ***Oniki Ada***yı geri vermemişti.

1) HÜKÜMET DARBESİ: BABIÂLİ BASKINI

Bütün bunların dışında Balkan Savaşının yol açtığı önemli olaylardan biri de ***Babıâli Baskını*** diye anılan hükümet darbesi idi. Yeniden Meşrutiyet sistemine geçilmesi için çalışan İttihat ve Terakki Partisi içinde en çok tartışılan konulardan biri, subayların siyasal partiye alınıp alınmamaları olmuştu. Sonunda sivil-asker işbirliği ile II. Abdülhamit'in Meşrutiyet yönetimine dönmesi sağlanmıştı. ***31 Mart Ayaklanması*** da ordunun harekete geçmesiyle bastırılmıştı. Bu gelişmelerden ötürü subayların bir kesimi "Meşrutiyeti kendi eserleri sayarak" onu korumak için hükümeti de yönlendirmeye başlamışlardı. Bu yolda ilk girişim İtalyan Savaşının sürdüğü ve Balkan devletlerinin Osmanlıya karşı birleşmeye çalıştıkları 1912 Haziranında yapılmıştı. ***Halaskâr Zabitan*** (kurtarıcı subaylar) adını takınan bir grup, "namuslu ve Avrupa'ya güven veren" bir hükümeti işbaşına getirmek amacıyla halkı "sefil yönetim"e karşı ayaklanmaya çağırmışlardı. "Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu" diye aşağıladıkları Mebuslar Meclisinin de dağılmasını istemişlerdi. ***Halaskâr Zabitan*** olayı fazla genişlemeden bir hükümet değişikliği ile önlenebilmişti. Arkasından da bütün subaylara ve devlet memurlarına siyasal partilere girmek ve siyasetle uğraşma yasağı getirilmek istenmişti.

Ne ki bu sırada başlayan Balkan Savaşında uğranılan yenilgi ve özellikle de hükümetin ***Edirne*** ile bazı adaları düşmana bırakacağı söylentileri İttihat ve Terakki Partisinin subay kanadının yeniden harekete geçmesine olanak vermişti. Enver Beyin yönettiği bir grup, 23 Ocak 1913 günü Babıâliyi basmış, Harbiye Bakanı ve aynı zamanda Başkomutan Vekili olan Nazım Paşa, fedai subay Yakup Cemil tarafından öldürülmüş, Sadrazam Kâmil Paşa da istifaya zorlanmıştı. Bu kanlı hükümet darbesi ile Enver-Talat-Cemal Paşalardan oluşan İttihat ve Terakki üçlüsü, iktidara geçmiş oluyordu. Ancak Cemal Paşanın bu baskından sonra anı defterine yazdıkları gelecek için pek umut vermiyordu:

"Biz, devlet yönetimini güçsüzlük ve miskinlik yaratanlardan kurtarabilmek için yasal bir çare bulamamışız; bir hükümet darbesi yapmışız ve özellikle de Harbiye Bakanı, ordunun başkomutanı olan bir kişinin ölümüne neden olmuşuz. Ve bütün bu girişimlerden, özverilerden sonra, memleketi kurtarabilip kurtaramayacağımız meçhul!" ***(Hatıralar,*** *13)*

Zorla yönetimin başına geçen kişiler böylesi kuşkular taşırken onların sadrazam yaptıkları Mahmut Şevket Paşa da kısa bir süre sonra öldürülmüştü. Bunun üzerine ülkede siyasal karşıtların sindirilmesine yönelinmiş, böylece de Talat-Enver-Cemal üçlüsünün baskısı dönemi başlamıştı.

İçteki bu gelişmeler Avrupa'da bloklararası hesaplaşmanın yaklaştığı evreye rastlıyordu. 1914 öncesinde Bulgaristan'la ve anlaşma devletleri ile dostluk anlaşmaları yapma girişimlerinden umulan sonucun alınamaması ve içte yönetimin atak ve Alman yanlısı genç bir grubun eline geçmiş olması, imparatorluğu savaşa sürüklemede en büyük etkenlerden biri olacaktır.

2) MÜTTEFİK ARAMA ÇABALARI

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşına ***Üçlü Bağlaşık***ların yanında katılmasının nedenlerini açıklayabilmek için Avrupa devletlerinin bu imparatorluğa karşı güttükleri siyasayı anımsamak gerekmektedir.

İki bloka ayrılan devletler içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilk önce dostluk ilişkileri kuran Fransa olmuştu. Bu ilişkiler giderek artmış, XIX. yüzyılda ***Tanzimat*** döneminde Fransa'daki kurumlar örnek alınmış ve Fransa kültürü Türkiye sınırlarından içeriye girmeye başlamıştı. Fakat Fransızların önce ***Mısır***'a saldırmaları, arkasından ***Cezayir***'i ve ***Tunus***'u almaları Fransa'ya karşı duyulan yakınlığın azalmasına yol açmıştı. İngiltere ise, ana siyasasına, yani Rusya'nın Akdeniz'e inmesine engel olma çabalarına uygun olduğu için zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nu koruyucu bir davranışla ortaya çıkmıştı. Fakat her kezinde de Osmanlı ülkelerinden birine yerleşmeyi ihmal etmemişti. Nitekim görünüşte Anadolu'yu Rus saldırısından korumak amacıyla önce ***Kıbrıs***'a (1878), bir süre sonra da padişahın otoritesini sağlama savı ile ***Mısır***'a (1882) yerleşmişti. Bu da İngiltere'ye bağlanan umutların kırılmasına neden olmuştu. Rusya ise, XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlılara karşı giriştiği savaşlar ve Balkanlardaki Hıristiyan ulusları ayaklanmaya kışkırtması yüzünden Türkiye'nin düşmanı olarak tanınmıştı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na gelince, o da zaman zaman Rusya ile birleşerek ya da tek başına, Osmanlılara karşı savaşmaktan

ve Balkanlara sarkmaktan geri kalmamıştı. Birliğini sağlayan İtalya, Kırım Savaşında Osmanlılarla birlikte Rusya'ya karşı savaşmıştı. Ancak ***Üçlü Bağlaşma*** ile durumunu kuvvetlendirdikten sonra Afrika'daki Osmanlı topraklarına göz dikmiş ve ***Trablusgarp***'ı ele geçirdiği gibi ***Rodos*** ve ***Oniki Ada***ya da yerleşmişti.

Bu durumda doğrudan doğruya Osmanlı ülkelerinden pay istemeyen tek büyük devlet Almanya görünüyordu. Tükiye ile sınırı bulunmayan ve deniz gücünü yeni yeni oluşturmakta olan Almanya, Afrika'da sömürgeler kurmaya çalışırken, İngiltere'yi Hindistan yolundan yoksun bırakmak amacıyla öteki Avrupa devletlerinin aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak siyasası ile ortaya çıkmıştı. Bunun en somut örneğini de ***Ayastefanos*** Antlaşmasını Osmanlılar lehine değiştiren ***Berlin Kongresi***ni toplamakla göstermişti.

Osmanlı-Alman yakınlaşması giderek bir işbirliğine, dostluğa dönüşmüştü. Öyleki 1910 Ekiminde Alman basınında Osmanlı İmparatorluğu'nun ***Üçlü Bağlaşma***ya alınması gerektiği yolunda yazılar yayınlanmıştı. Ancak bağlaşmanın öteki üyeleri olan Avusturya-Macaristan'ın ***Bosna-Hersek***'i, İtalya'nın da ***Trablusgarp***'ı kendi topraklarına katmaları karşısında Almanya'nın sessiz kalması bu dostluğu gölgelemişti.

Bu nedenlerle Osmanlı hükümeti, içine düştüğü bunalımdan kurtulabilmek için geçmiş ilişkileri bir yana bırakarak gerçek bir dost aramaya koyulmuştu. Sadrazam Sait Halim Paşa, ***Trablusgarp*** Savaşının başlarında Meclisteki bir konuşmasında güçlü bir müttefik arandığını açıklamıştı. İttihat ve Terakkinin sivil kanadı aslında İngiltere yanlısı idi. Talat Paşanın son kongrede belirttiği gibi "Meşrutiyet hayatına, İngiliz dostluğuna ait ateşli emellerle" girmişlerdi. Bu nedenle bu kesimin önde gelenlerinden Maliye Bakanı Cavit Bey, 1910'da görüşmeler yapmak üzere ***Londra***ya gönderilmişti. O yıl ***Kuveyt***'te başgösteren bir ayaklanmada İngiltere'nin rol oynadığı anlaşılmıştı, bu nedenle de sorunun İngilizlerle yapılacak görüşmelerle çözüme bağlanması düşünülmüştü. Gerçekten de bir süre sonra Osmanlı yönetimi "3" milyon Sterling tutarında bir kredi karşılığında ***Kuveyt***in İngiliz koruması altına girmesini kabul etmişti (1913). Öte yandan donanmada İngiliz uzmanlarından yararlanılması siyaseti Meşrutiyet döneminde de sürdürülmüştü. 1909'da kurulan ***Donanma Cemiyeti***nin topladığı paralarla birçok gemi satın alınmıştı. En son olarak İngiliz tezgâhlarına ***Sultan Osman, Reşadiye*** ve ***Fatih*** adları verilen "3" dretnot ile "6" muhrip ve "2" denizaltı ısmarlanmıştı. Yapılan sözleşmeye göre dretnotlar 1914'ten başlayarak "3" yıl içinde teslim edilecekti. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yanı başında savaşa girince bu gemiler teslim edilmeyecekti.

Balkan Savaşının sonlarına doğru, İngiltere aracılığı ile anlaşma devletleriyle dostluk antlaşmaları yapmak amacıyla yeni bir girişimde

bulunulmuştu. Eski sadrazamlardan Hakkı Paşa ***Londra***'ya gönderilmişti. O sıralarda hükümetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı güttüğü siyasayı beğenmeyen kimi İngiliz aydınları ***Londra***'da bir ***Osmanlı Derneği*** kurmuşlardı. Bu derneğin desteğine karşın İngiltere yöneticileri Adalar konusunda Yunanistan'dan yana tutumlarını değiştirmediklerinden bir anlaşma sağlanamamıştı.

Bunun üzerine Fransa ile bağlaşmak için başlatılan görüşmelerden de olumlu bir sonuç elde edilememişti. 1913 başlarında Cavit Bey ***Paris***'e gönderilirken başlıca iki amaç güdülmüştü: Yeni bir kredi sağlamak ve mali kapitülasyonların kaldırılması için destek bulmak. Fakat Fransa'nın öne sürdüğü ağır koşullar yüzünden her iki konuda da bir sonuca varılamamıştı. Fransa ile bağlaşmak isteyenlerin öncülüğünü Denizişleri Bakanı Cemal Paşa yapıyordu. Onun girişimiyle ***İstanbul***'da ve ***Paris***'te karşılıklı olarak Türk-Fransız Dostluk Dernekleri kurulmuştu. Cemal Paşa, Fransa'dan Ege Adalarının Osmanlı egemenliği altında özerk hale getirilmesine çalışmasını istiyordu. Ona göre böyle bir gelişme olursa Osmanlı donanması da Yunan donanması ile birlikte ***Üçlü Anlaşma***nın yanında yer alabilecekti.

Osmanlı yönetimi İngiltere ve Fransa ile anlaşıp onların desteğiyle Rusya'nın baskısından kurtulmak isterken, Çarlık yönetimi böyle bir anlaşmayı önlemek için araya girmişti. Rusya, Doğu Anadolu illerinde ıslahat yapılmasına ilişkin ***Berlin Kongresi*** hükümlerinin uygulamaya konulmasını isteyerek eski bir sorunu canlandırmıştı.

Anlaşma devletleri ile anlaşmak yolunda yapılan girişimler sonuçsuz kalırken, Bulgaristan ile ittifak etmek için başlatılan görüşmelerden de bir şey elde edilememişti. Osmanlı-Bulgar barış antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra ***İstanbul***'da Talat Paşa başkanlığındaki bir heyetle General Savof arasında yapılan görüşmelerde, iki devlet arasında savunma işbirliğine dayanan yeni bir taslak hazırlanmıştı. Bu ikili bağlaşmaya Romanya'nın da alınabileceği öngörülmüştü. Ancak Bulgar hükümeti böyle bir anlaşma için Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın onaylarını almak gereğini duyunca görüşmeler çıkmaza girmişti. Almanya, söz konusu anlaşma yerine bir Türk-Yunan-Romen bağlaşmasını yeğlemiş, böylece bu aşamada Bulgaristan ile bir ittifaka olanak bırakmamıştı (Bayur, ***TİT,*** II/4, s. 540 vd.).

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da "dost" arar ve Rus isteklerini yumuşatmaya ya da ertelemeye çalışırken, en büyük yardımı gene Almanya'dan görmüştü. Bu yüzden gerek yöneticilerde, gerekse kamuoyunda Almanya ile bağlaşmak eğilimi artmıştı. Talat Paşanın deyimiyle hükümet, Balkanlardaki dengenin Türkiye aleyhine bozulması yüzünden bir an önce "herhangi bir ittifaka" gereksinim duyuyordu. Almanya'da 1914 başlarında Osmanlı hükümetine "ittifak konuşmaları zamanı"nın geldiğini bildirmişti. Bunun üzerine iki taraf arasında görüşmelere başlan-

mış ve bir bağlaşma tasarısının esasları saptanarak paraf edilmişti. Bundan kısa bir süre sonra da blokları karşı karşıya getiren Saray-Bosna suikastı ortaya çıkmıştı. Öyle olduğu halde Osmanlı hükümeti Fransa desteğini aramayı sürdürmüştü. Askeri manevraları izlemek için Fransa'ya çağrılan Cemal Paşa bir anlaşmaya varmak için bundan yararlanmak istemiş, fakat 1914 Temmuzu ortalarında gittiği ***Paris***'te kendisiyle görüşmeler yapacak bir Fransız yetkilisi bulamamıştı. Böylece Ege Adalarına yeni bir yönetim biçimi verilmesi ve Osmanlıların ***Üçlü Anlaşma***ya alınması yolundaki girişimler tümüyle sonuçsuz kalmıştı.

Ç) BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SAVAŞA GİRMESİ

1) SAVAŞIN PATLAK VERMESİ

Bloklara ayrılan Avrupa devletleri arasında zıtlaşmalar ve sürtüşmeler giderek artarken, Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand'ın ve eşinin, imparatorluğa "6" yıl önce katılmış olan Saray-Bosna'da bir Sırp genci tarafından öldürülmesi (28 Haziran 1914), "4" yıl süreyle üç kıtayı kana bulayacak ve etkileri "5" kıtada duyulan büyük bir savaşı tutuşturan kıvılcım olmuştu. Viyana hükümeti bu suikasti, Rus-Sırp işbirliğine dayalı ***Panslavizm***in imparatorluğuna yöneltiği bir saldırı olarak değerlendirmişti. Bu nedenle tehlikeyi daha da büyümeden gidermek için Sırbistan'ı ezmeyi en etkili yol olarak görmüştü. Bağlaşık olduğu Almanya'nın da desteğini sağladıkan sonra, 23 Temmuz 1914'te Sırp hükümetine "48" saat süreli bir ültimatom vererek önerdiği şeylerin yerine getirilmesini istemişti. Prens Ferdinand'ın katillerinin cezalandırılmasının ve Avusturya-Macaristan aleyhindeki çalışmaların, propagandaların önlenmesi istenen ültimatomda Sırbistan'daki inceleme ve soruşturmalara Avusturyalı görevlilerin de katılması öneriliyordu.

Önerilerin çoğunu kabul eden Sırbistan, bu son isteğin büyük devletlerin arabuluculuğuna bırakılmasını dilemişti. Ancak bunu yeterli bulmayan Avusturya-Macaristan, suikastten tam bir ay sonra 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş açmıştı. Görünüşte savaş ***Üçlü Bağlaşma*** devletlerinden biri ile henüz bloklara katılmamış olan bir Balkan devleti arasında başlamıştı. Fakat Çarlık Rusyasının 31 Temmuzda genel seferberlik ilan ettiğini açıklaması, Almanya'yı da harekete geçirmiş-

ti. Berlin hükümeti, 1 Ağustosta Rusya'ya verdiği bir ültimatomla, seferberliğin hemen durdurulmasını istemişti. Öte yandan da Fransa'dan bir Alman-Rus savaşı başlayacak olursa nasıl davranacağını sormuştu. Rusya Alman ültimatomunu reddetmiş, Fransa da soruya seferberlik ilan ederek yanıt vermişti. Bunun üzerine Almanya, önce Rusya'ya (1 Ağustos), arkasından da Fransa'ya karşı (3 Ağustos) savaşa girmişti. Almanlar Belçika'ya saldırınca İngiltere de bu ülkeye savaş ilan etmişti (5 Ağustos 1914). Böylece Bağlaşma ve Anlaşma Devletleri arasında yıllardır süren soğuk savaş artık sıcak bir savaşa dönüşmüştü.

Bu yeni savaş kısa sürede bloklararası bir hesaplaşmanın sınırlarını çok çok aşarak birçok Avrupa, Asya ve Amerika ülkesini de içine kattığından ***Dünya Savaşı*** diye adlandırılmıştı. Yıllar sonra aynı kapsamda bir ikinci savaş dönemi yaşanınca sıralamada başa geçerek ***Birinci Dünya Savaşı*** diye anılır olmuştur.

2) ALMANYA İLE BAĞLAŞMA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SAVAŞA KATILMASI

Osmanlı İmparatorluğu bu dünya savaşına katılanlar arasında ilk sırayı almıştı. Saray-Bosna suikastini izleyen günlerde bile Cemal Paşa aracılığı ile Fransa ile anlaşmaya çalışan hükümette bu girişimlerden bir sonuç alınamayınca Almanya'ya karşı olan eğilim daha da güçlenmişti. Başta sadrazam ve Dışişleri Bakanı Sait Halim, Harbiye Bakanı Enver, İçişleri Bakanı Talat ve Mebuslar Meclisi Başkanı Halil Menteşe, zaten Alman yanlısı olarak tanınıyorlardı. Avusturya, Sırbistan'a karşı savaşa hazırlanırken Osmanlı hükümetine ***Üçlü Bağlaşma***ya katılmasını önermişti. Bunun üzerine Almanya ve Avusturya'ya başvurarak anlaşmaya girmek istediğini bildirmişti (22 Temmuz). Görüşmelere başlayabilmek için Sultan Reşat'tan alınan 25 Temmuz günlü izin yazısında, amacın "Rusya'nın olası bir saldırısına karşı Almanya ile bir savunma işbirliği" anlaşması yapmak olduğu belirtilmişti (Bayur, II/4, s. 632). Bu, Osmanlı hükümetini Almanya ile ittifaka yönelten son etkenin Rus tehdidi olduğunu göstermektedir.

Karşılıklı olarak belirtilen eğilimlerin etkisiyle, Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinden hemen bir gün sonra, ***İstanbul***'daki Alman elçisi Baron von Wangenheim ile Sadrazam Sait Halim Paşa arasında bir gizli ittifak antlaşması imzalanmıştı (2 Ağustos 1914). Maddeleri genelde Osmanlı önerilerine göre saptanan ve S. Halim'in Yeniköy'deki yalısında imzalanan bu antlaşmaya göre,

a) İki taraf, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başgösteren savaşta tamamıyla yansız kalacaklar,

b) Ancak, Rusya, Avusturya-Macaristan'ın aleyhine askeri harekete girişir ve bu yüzden Almanya da savaşa girmek zorunda kalacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu da savaşa katılacak,

c) Savaş başladıktan sonra, Osmanlı ordusunu eğitmek için Türkiye'de bulunan Alman askeri heyeti yerinde kalacak, ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin yönetilmesinde de doğrudan doğruya görev alacak,

ç) Osmanlı toprakları herhangi bir saldırıya uğrayacak olursa Almanya, Osmanlı ülkelerini gerektiğinde silahla koruyacak,

d) Bu bağlaşma 31 Aralık 1918'e kadar geçerli olacak ve o süre sonunda taraflardan biri bağlaşmadan vazgeçmezse yeniden "5" yıl için geçerli olacaktı (Metin: Bayur, II/4, s. 642 vd.)

Almanya ile bağlaşmanın öncüsü olan Enver Paşa ile Sait Halim, böyle bir antlaşmanın imzalandığını, Anlaşma Devletlerinden yana oldukları bilinen Cavit Bey ile Cemal Paşadan sakladıkları gibi, öteki kabine arkadaşlarına da haber vermemişlerdi. Antlaşmanın maddeleri daha önce hazırlandığı için Almanya'nın savaşa başlamasından sonra imzalandığı halde bunlarda bir değişiklik yapılmamıştır. Adı "savunma için işbirliği"de olsa, Almanya savaşa girdiğine göre, 2. maddesi uyarınca Osmanlı devletinin de savaşa katılması gerekiyordu. Alman ittifakından yana olan Talat Paşa antlaşmadan beklediklerini anılarında şöyle açıklıyor:

"Bizim düşüncemiz, bir genel savaşın çıkmayacağı ve bizim de, bir kere bu ittifaka girmekle her türlü tehlikelerden artık devletimizi korumuş olacağımız merkezinde idi!"

Böyle bir anlaşmanın imzalandığını o akşam sadrazamdan öğrenen Cemal Paşa da onu, "iki bağımsız devlet arasında eşit hukuka dayandırılmış pek güzel bir ittifak" diye değerlendirmişti ***(Hatıralar,*** 145). Ve eğer bir genel savaş "5-10" yıl gecikecek olursa, bu bağlaşmadan yararlanarak ordunun gücünün artırılabileceğini ve ülkenin imar edilebileceğini düşünmeye başlamıştı. Ne ki bu tür değerlendirmeler, Osmanlı yöneticilerinin bloklardan birine yaslanarak güvenceye kavuşmak isterlerken, dayanılan blokun nereye kaydığını göremediklerini kanıtlamaktadır.

Hükümet üyeleri arasında böyle bir antlaşmayı eksik ve sakıncalı bulanların başında Maliye Bakanı Cavit yer almıştı. Fakat muhalifleri yatıştırmak için Sait Halim Paşanın söz konusu antlaşmada Osmanlılar lehine gereken değişiklikleri sağlamakla görevlendirildiğine ilişkin yeni bir Padişah Buyruğu (irade) çıkartılarak tartışmalar önlenmişti (A.F. Türkgeldi, 115).

Savaşa Sürüklenme

Almanya ile imzalanan antlaşma, kabine içerisinde ve hatta saray-

da bazı duraksamalara yol açmışken, Enver Paşa, bir Bakanlar Kurulu kararı almak gereğini bile duymadan hemen aynı gün genel seferberlik emrini vermişti. Hükümet de yine aynı gün Mebuslar Meclisinin kapatılması için padişahtan aldığı onayı yürürlüğe koymuş ve devlet borçlarının ödenmesinin ertelendiğini ilan etmişti. ***İstanbul***'da bu gelişmeler olurken, Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, Dışişlerine gönderdiği yazıda Osmanlı ittifakına ilişkin düşüncelerini şöyle belirtmişti:

"Türkiye ile ittifak antlaşması derhal yayımlanmalı. Türkiye mümkün olur olmaz Rusya'ya savaş ilan etmelidir" (Bayur, s. 649).

Böylece Türk ve Alman askeri yöneticilerinin kararları ve amaçları hemen savaşın ilk günlerinde belli olmuştu. Osmanlı Genelkurmayı savaşın nasıl gelişeceğini hiç beklemeden Almanya'nın yanında yer almak için hazırlıklara başlarken, Alman Genelkurmayı da Türkiye'nin rolünü, Çarlık Rusyasına ve Müslüman İngiliz sömürgelerine karşı harekete geçmek olarak saptamıştı. Osmanlı hükümetini çabucak savaşa sürüklemek için öngörülen senaryo da, Akdeniz'de İngiliz donanması tarafından izlenen ***Goeben*** ve ***Breslav*** zırhlılarının ***İstanbul***'a gönderilmesi idi. Gerçekten de, antlaşmanın imzalandığı gün Alman deniz bakanlığı söz konusu savaş gemilerinin İstanbul'a gitmeleri ve Amiral Souchon'un Osmanlı donanmasının yönetimini ele alması için gereken çalışmaların yapılması buyruğunu vermişti. Bu nedenle de Moltke'nin önerisinin altına, "iş, istenildiği gibi düzenlendi" kaydı yazılmıştı.

Alman gemileri Çanakkale Boğazına doğru yol alırken, Osmanlı hükümeti, İngiltere ve Fransa elçilerine, salt vatan topraklarını korumak amacıyla seferberlik ilan edildiğini söylemiş, Sırp hükümetine de savaşta yansız kalacağını bildirmişti. Gerçekte İttihat Terakki yöneticilerini o aşamada düşündüren sorun, Bulgaristan'ın nasıl davranacağı idi. Ama Bulgaristan'ın da 2 Ağustosta Almanya ve Avusturya-Macaristan ile bir anlaşma imzalayarak ***Üçlü Bağlaşma***ya katıldığı öğrenilmiş ve savaş hazırlıkları hızlandırılmıştı.

Goeben ve ***Breslav*** gemilerinin 11 Ağustosta Çanakkale'ye sığınmaları Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sürükleyen olayların başlangıcı olmuştu. Tarafsızlığını ilan etmiş olan hükümetin, devletlerarası hukuk kurallarına göre bu savaş gemilerini silahtan arındırması ve personelini de gözetim altına alması gerekiyordu. Ancak Almanya'ya karşı böyle bir uygulamaya gidilemediği için, bir çözüm olarak söz konusu gemilerin daha önce satın alınmış oldukları öne sürüldü. Gemilere ***Yavuz*** ve ***Midilli*** adları verilerek Türk bayrağı çekildi, Alman personeline de fes giydirildi. Böylece zırhlılar Osmanlı donanmasına katıldı; dahası Amiral Souchon da Osmanlı donanması Birinci Komutanlığına atandı (9 Eylül 1914).

Almanya ile işbirliğini artıran İstanbul hükümeti ***Üçlü Bağlaşma*** devletlerinin yanında yer almaktan yararlanarak, 1 Ekim 1914'ten ge-

çerli olmak üzere ***Kapitülasyonların*** kaldırıldığını açıklamıştı. "Yabancılara Tanınmış Olan Ayrıcalıkların (imtiyazat-ı ecnebiyenin) Kaldırılması" adını taşıyan ve Sultan Reşat'ın onayladığı 4 Eylül 1914 günlü bu hükümet kararnamesine göre, "mali, iktisadi, adli ve idari kapitülasyon" denilen yabancılara tanınmış her türlü ayrıcalıklarla bu ayrıcalıklardan doğmuş olan bütün serbestlikler ve haklar kaldırılıyordu. Bundan böyle Osmanlı topraklarında oturan yabancı uyruklular için de devletlerarası genel hukuk hükümleri uygulanacaktı ***(Takvim-i Vekayi,*** 4 Eylül 1330). Çok önemli bir girişim olan bu kararname ile Osmanlı ekonomisi, yönetimi ve hukuku üzerinde büyük yaralar açmış olan ayrıcalıklara son verilmek istenmişti. Ancak kapitülasyonların kaldırılması Anlaşma Devletleri kadar müttefik Almanya'nın da şiddetli tepkilerine yol açmıştı. Alman elçisi, kendisine danışılmadan alman bu karar için "eğer Anlaşma Devletleri Türkiye'yi cezalandırmak için Çanakkale Boğazını zorlarlarsa, biz parmağımızı bile oynatmayacağız" demişti (Yalman, I, 276 vd.). Bununla birlikte Osmanlı kuvvetlerini bir an önce savaş alanına katmak isteyen Almanya, kapitülasyonların kaldırılması sorununu ertelemeyi yeğlemişti. Aradan iki yıla yakın bir süre geçtikten sonra Osmanlı hükümeti, 1 Kasım 1916'da yayımladığı bir bildiri ile kapitülasyon hükümleri içeren bütün antlaşmaları da tanımadığını açıklamıştı. Almanya ancak bu girişimden sonra Osmanlı devleti ile yeni bir anlaşma yapmaya razı olmuş, fakat savaşın olumsuz akışı içinde buna olanak bulunamamıştı. Böylece ***kapitülasyonlar*** sorunu bütünüyle Kurtuluş Savaşı sonunda ***Lozan***'da çözüme bağlanabilmişti.

Öte yandan yansız kalacağını ilan eden İttihat ve Terakki Partisi hükümeti, 27 Eylülde Çanakkale Boğazını bütün yabancı devletlerin savaş gemilerine kapattığını da açıklamıştı. Ama aradan bir ay geçtikten sonra içlerinde ***Yavuz*** ve ***Midilli*** adı verilen Alman zırhlılarının da bulunduğu "11" gemiden oluşan bir filo ile görünüşte tatbikat için Karadeniz'e çıkan Amiral Souchon'un Rusya'nın ***Sivastopol, Odesa*** ve ***Kefe*** limanlarını topa tutması (29 Ekim 1914) Almanya'nın kurnazca uyguladığı bir plan niteliğinde görünmektedir. Kentlerinin saldırıya uğraması üzerine Rus kuvvetleri 31 Ekimde Anadolu'da ***Doğu Bayezıt*** kuzeyinde Osmanlı sınırını aşarak saldırıya geçmişti. Rusya'dan sonra İngiltere ve Fransada İstanbul'daki elçilerini geri çağırmışlar ve ortak donanmaları ile de Çanakkale'ye saldırmışlardı. Anlaşma Devletleri böylece Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş haline girdiklerini de açıklamışlardı. Bunun üzerine Sait Halim Paşa hükümeti, Cavit Beyin toplantıya katılmamasına ve Ticaret, Bayındırlık ve Posta Telgraf Bakanlarının kabineden istifa etmelerine karşın savaşa girme kararı almış ve bunu padişahın onayına sunmuştu.

Hükümet savaş kararı alınca Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi bütün Müslümanları bu ***"kutsal savaş"***a ***(cihada)*** çağıran bir ***fetva*** ver-

mişti (7 Kasım). Arkasından 11 Kasımda da Sultan Reşat'ın aynı doğrultudaki ***Hatt-ı Hümayun***'u yayımlanmıştı. Bunlarla yeryüzündeki "300" milyon Müslüman "din düşmanları"na karşı ortak savaşa çağrılıyordu.

Birbirine ekli "5" bölümden oluşan ***En Büyük Cihat (Cihad-ı ekber) Fetvası***nda, Şeyhülislam Hayri Efendi, savaşın nedenleri ve savaşmanın niçin kutsal görev olduğuna ilişkin soruların hepsine "olur" ya da "olurlar" diye olumlu yanıtlar veriyordu. Buna göre düşmanların İslam ülkelerini ele geçirip yağmalamaları ve Müslüman halkı tutsak alma tehlikesi belirdiğinden İslam padişahı ***cihat*** emretmişti. Bu nedenle bütün ülkelerdeki genç ihtiyar her Müslümanın, yaya ya da süvari olarak malları ve canları ile bu kutsal savaşa katılması ***"farz-ı ayn"***, yani din açısından büyük zorunluluk olmuştu. Rusya, İngiltere, Fransa ile onlara yardımcı ve destekçi olan hükümetlerin yönetimleri altında bulunan Müslümanların da söz konusu hükümetlere karşı savaş ilan etmeleri ve eylemli olarak bu ***"gaza"***ya katılmaları da "farz" idi. Bu ***cihad***a katılmayan Müslümanlar büyük bir günah işlemiş olacakları için "Allah'ın gazabına" uğrayacaklardı. Düşmanlara bağlı ülkelerde yaşayan Müslümanlar, aksine davranıp İslam hükümeti yani Osmanlı İmparatorluğu askerlerine karşı savaşacak olurlarsa, ***"haram"*** işledikleri için cehennem ateşinde yanmayı hak etmiş olacaklardı. ***Fetva***da son olarak, İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ ile onları destekleyen hükümetlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanların Osmanlı devletine yardımcı olan Almanya ve Avusturya aleyhine savaşmalarının da din açısından doğru olmadığı, bu gibilerin ileride çok büyük acı ve ıstırap çekecekleri belirtiliyordu (Metin: ***Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,*** I, 264).

V. Mehmet Reşat'ın, "Orduma, donanmama!" seslenişi ile başlayan 11 Kasım 1914 günlü ***Cihad-Ekber Hatt-ı Hümayunu***'nda da (Ek. I), Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, din yönünden olduğu kadar yürekleriyle de Osmanlı halifeliğine bağlı olan milyonlarca Müslümanı, zalim yönetimleri altında inlettikleri ve Osmanlı devletine yöneltilen her türlü kötülük ve felaketlerin öncüleri oldukları öne sürülüyordu. Bu nedenle de alınan ***fetva*** gereğince kendilerine karşı ***cihat*** ilan edildiği hatırlatılıyordu. Bundan sonra, başlayan savaşın daha ilk günlerinde ***Karadeniz***'de, ***Akabe***'de ve ***Kafkas*** sınırlarında başarılar kazanıldığına dikkat çekiliyor, ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kutsal savaştan, geçmişte uğranılan zararların giderilmiş olarak zaferle çıkacağından kuşku duyulmadığı belirtiliyordu.

Fetva ve ***Hatt-ı Hümayun***da dikkati çeken ilk özellik, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın egemenlikleri altında yaşayanları da kapsayacak biçimde, yeryüzündeki bütün Müslümanların, halife ordusu demek olan Osmanlı kuvvetleriyle birlikte savaşacaklarının, en azından ona yardımcı olacaklarının umulması idi. İkincisi de, Osmanlı yöneticilerinin böyle bir ***cihat*** ile, yakın geçmişte kaybetmiş oldukları toprakların hiç olmaz-

sa bir kısmını geri alabileceklerini sanmalarıdır. O günlerdeki demeçlere, yazılanlara ve yapılan görüşmelere göre özellikle "3" yere yeniden sahip olunacağı umulmuştu: ***Mısır, Kıbrıs*** ve ***Batı Trakya-Makedonya. İzmir***'deki ***Anadolu*** gazetesi padişahın bildirisinden iki gün önce 9 Kasım 1914 günlü sayısında ***'Müslümanlar Selanik'i unutmayınız!"*** diye başlayan bir yazı ile ***Ey Selanik!*** başlıklı bir şiir yayımlamıştı. Birkaç gün sonraki Köylü gazetesi de, savaşın sevinçle karşılandığını yansıtan bir başlık kullanmıştı: "Bize bugünleri gösterdiğinden ötürü elhamdü'lillah!"

Evet, Balkan Savaşına girilirken ***Filibe*** ile ***Sofya***'nın geri alınacağı sanılmıştı. "2" yıl sonra da ***Mısır, Kıbrıs*** ve ***Selanik*** umudu ile Dünya Savaşına giriliyordu!

3) I. DÜNYA SAVAŞININ ÖZELLİKLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun, başlamasının 4. ayında katıldığı Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı saldırıya geçtiği 28 Temmuz 1914'ten, Almanya'nın silahlarını bıraktığı 11 Kasım 1918'e kadar, "4" yıl "3" ay "14" gün sürmüştü. Osmanlıların da katıldığı ***Üçlü Bağlaşma***nın ayaklarından biri olan İtalya, önce tarafsız kalacağını açıklamış, fakat uzunca bir pazarlıktan sonra blok değiştirerek ***Üçlü Anlaşma*** devletleri tarafına geçmişti (20 Mayıs 1915). Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte sayıları "3" olan Bağlaşık Devletler, Bulgaristan'ın da katılmasıyla ancak "4"ü bulmuşlardı. Oysa Anlaşma Devletleri, İtalya'dan başka Sırbistan, Karadağ, Romanya, Yunanistan, Portekiz gibi Avrupa devletlerinin yanı sıra Japonya'yı ve ABD'yi de yanlarına alarak "12"ye kadar yükselmişlerdi. Böylece görünüşteki Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık, her yönüyle özellik taşıyan çok geniş çaplı bir dünya savaşına dönüşmüştü. Bu özellikler şöyle özetlenebilir:

1) ***Adı:*** Başlangıçta bu savaş, ***Büyük Savaş*** ya da ***Genel Savaş*** (Harb-i Umumi) diye adlandırılmıştı. Ancak 1939'da aynı çapta yeni bir savaş çıktığında sıra numarası verilerek ***Birinci Dünya Savaşı*** olarak anılmıştır.

2) ***Süresi:*** Daha önceki yüzyıllarda ***Otuzyıl Savaşları, Yüzyıl Savaşları*** gibi görünüşte daha uzun yıllar süren savaş dönemleri yaşanmıştı. Ancak o dönemlerde savaşlar her yıl hatta yıl boyunca bile yapılmamış, çarpışmalar aralıkla sürdürülmüş, barışa geç kavuşulmuştur. Oysa dünya savaşında çarpışmalar kesintisiz olarak ve bütün şiddetiyle devam etmiştir.

3) ***Yayıldığı alan:*** Birinci Dünya Savaşı, savaşanlar yönünden dolaysız olarak "3" kıtaya, fakat dominyonlar ve sömürgeler açısından da

dolaylı olarak "5" kıtaya yayılmıştır. Avrupa'da İspanya, İsviçre ve İskandinav ülkeleri dışında "14" devlet bu savaşın içinde yer almıştı. Asya'dan Japonya, Amerika kıtasından da ABD eylemli olarak buna katılırlarken Afrika'daki sömürgelerle Avustralya ve Yeni Zelanda gibi İngiliz dominyonları da kendilerini bu savaşın dışında tutamamışlardı.

4) ***Savaşan nüfus ve asker sayısı:*** Bu savaş süresince toplam nüfusları "1.170.735.000"i bulan ülkelerden "66.038.810" kişilik ordular karşı karşıya gelmişti. Bu kuvvetlerin "22.850.000"ini Bağlaşma Devletlerine, "43.188.810"u da Anlaşma Devletlerine aitti (Ek. II).

5) ***Kayıplar:*** Bu savaşta ölü ve yaralı başta olmak üzere uğranılan kayıp, o zamana kadar görülmemiş sayılara yükselmişti. Gerçekten de insan kayıpları, "17" milyona yakını Bağlaşma, "22" milyonu da Anlaşma Devletlerine ait olmak üzere "39" milyonu aşmıştı (Ek. II).

6) ***Savaş giderleri:*** Çok sayıdaki silahlı kuvvetleri "4" yıl boyunca sürekli savaşır halde tutabilmek ve bir kıtadan ötekine, cepheden cepheye taşıyabilmek için çok büyük harcamalarda bulunmak gerekmişti. Yapılan hesaplara göre, Bağlaşıkların savaş giderleri "60", Anlaşma Devletlerininki ise "125" milyar doları aşmış, toplamı "186" milyar doları bulmuştu. Bu arada Osmanlı savaş giderleri de "1.430.000.000" dolar olarak hesaplanmıştı. Doların o yıllardaki satın alma gücü, savaş araç ve gereçlerinin ederleri dikkate alınırsa, harcamaların ağırlığı daha iyi anlaşılır (Pierre Renouvin, ***Birinci Dünya Savaşı Tarihi,*** II, 384).

7) ***Yeni silahlar:*** Birinci Dünya Savaşının özelliklerinden biri de bazı silahların ilk kez bu savaşta kullanılması idi. Bunlar arasında başta uçak olmak üzere, en etkili zırhlı araç ***tank***ı, ***denizaltı***ları ve nihayet ***zehirli gazları*** anmak gerekir.

Savaş Avrupa'da "3" cephede birden başlamıştı. Sırbistan, Fransa-Belçika ve Rusya cepheleri. Almanya ve Avusturya-Macaristan, Rusları oyalamak ve kesin sonucu Fransa cephesinde almak istiyorlardı. Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, Fransa'yı "6" haftada dize getireceğini söylüyordu. Ama Alman ilerleyişi "4" hafta sonra ***Marne***'da durdurulmuştu. Öte yandan Avusturya kuvvetleri Sırbistan'da umulmadık bir direnme ile karşılaşmışlardı. Bağlaşık Devletler yalnızca doğu cephesinde başarılı olmuş, Rusları ***Tanenberg***'de yenmişlerdi. Savaş Avrupa'da böyle gelişirken, Ağustos ortalarında Japonya'nın Almanya'ya karşı, Kasım başında da Osmanlı İmparatorluğu'nun Anlaşma Devletlerine karşı savaşa girmeleri çarpışma alanını genişletmiş ve yeni cephelerin açılmasına neden olmuştu.

D) SAVAŞTA OSMANLI CEPHELERİ

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına girdiğinde toprakla-

rının genişliği "1.700.000" kilometrekare olup sınırlarının uzunluğu "12.000" kilometrekareyi buluyordu. 1914 sayımında bazı eksiklikler yapılmıştı, bu nedenle nüfusu "22-23" milyon tahmin ediliyordu.

Savaş süresince Osmanlı kuvvetleri "7" ayrı cephede savaşmak zorunda kalmışlardı: Kafkas, Irak-İran, Mısır-Filistin, Suriye, Galiçya, Romanya, Makedonya ve Çanakkale cepheleri. Bunlardan ilk üçü Alman ve Osmanlı Genelkurmaylarının değişik açılardan büyük umutlarla açılmasını uygun gördükleri cephelerdi. Almanlar, Türkleri Rusya'ya karşı harekete geçecek ve İngiltere ile Fransa'nın sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandıracak müttefikler olarak görüyorlardı. Nitekim Osmanlı Genelkurmayında görevli General Bronzart von Shellendorf'un hazırladığı 26 Ağustos 1914 günlü Sefer Planında, Rusların savaşa girmesi halinde padişahın öncelikle bir kutsal savaş ***(cihat)*** ilan etmesi önerilmişti. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin Rusya'ya ve İngiltere'ye karşı savaşmaları gerektiği öne sürülmüştü. Plana göre, Balkan Yarımadasından Rusya'nın gerisine sarkmalı ya da Karadeniz'de ***Odesa*** yöresine saldırılmalıydı; buna olanak bulunmazsa ***Kafkaslar***da Rus kuvvetlerini oyalamaya çalışılmalıydı. Öte yandan ***Mısır***'a karşı da harekete geçmenin İngiltere'yi en duyarlı yerinden vuracağı, bunun da savaşın gidişini büyük ölçüde etkileyeceği vurgulanıyordu ***(Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,*** I, 279 vd.).

Osmanlı savaş yanlıları ise, yakın geçmişin kayıplarını gidermeyi, ***Kıbrıs***'ı, ***Mısır***'ı ve ***Selanik***'i geri almanın ötesinde Kafkaslardan Orta Asya'ya uzanmayı umuyorlardı. Avrupa'daki "3" cepheye, Bağlaşık Devletlere yardım etmek, onlarla birlikte savaşmak için kuvvet gönderilmişti. Çanakkale cephesi ise, Osmanlıların ve Bağlaşıklarının kararları dışında, Anlaşma Devletlerinin saldırısı karşısında açılmıştı.

Savaş ilan edildiğinde, Anayasa uyarınca Osmanlı orduları Başkomutanı olan padişahın yerine Harbiye Bakanı Enver Paşa başkomutan vekilliğini de üstlenmişti. Bu unvanla yayımladığı bildiride, "zincirler altında inleyen 300 milyon insan ve eski vatandaşlarımız hep bizim zafer kazanmamız için dua ediyor" diyerek askerlere, "İleri, daima ileri!" emrini vermişti.

Alman Genelkurmayı ile birlikte tasarlanan savaş planında öngörülen ***Kafkas*** cephesi komutanlığını kendi üzerine alırken de, kuşkusuz Rusları oyalama yerine oradan ileriye, çok ilerilere gitmeyi düşünmüştü. Ne var ki Enver Paşa umduğunun tam tersine yenilgiyle karşılaşmıştı.

1) KAFKAS CEPHESİ, SARIKAMIŞ SAVAŞLARI VE RUS İLERLEYİŞİ

Osmanlıların savaşa girmelerinde son olay Karadeniz limanlarının donanma saldırısına uğramasına tepki gösteren Rus kuvvetlerinin Ana-

dolu'daki sınırı aşmaları olduğu için ilk açılan cephe ***Kafkas Cephesi*** olmuştu. 1878 Berlin Kongresinde saptanmış olan sınırdan saldırıya geçen Rus kuvvetleri ile ilk ciddi çarpışmalar ***Köprüköy (Eleşkirt)*** dolaylarında olmuştu. 6-12 Kasım günlerindeki çarpışmalardan sonra karşı saldırıya geçen Türk kuvvetleri Rusları sınırın gerisine çekilmek zorunda bırakmışlardı.

İşte bu sırada Enver Paşa yakın arkadaşı Bahriye Bakanı Cemal Paşayı ***Süveyş Kanalı*** üzerine gönderirken Kafkas Cephesi komutanlığını da kendisi üstlenmişti. O süratle hareket edip Rusları bozguna uğratacağını ve 1878'de elden çıkmış olan ***Üç Livayı*** (elviye-i selaseyi) yani ***Kars, Ardahan*** ve ***Batum***'u geri almanın ötesinde Kafkaslara uzanabileceğini düşünmüştü. Alman askeri heyetinin başkanı Liman von Sanders karşılaşılacak güçlükler yüzünden böyle bir girişimden yana olmadığı halde Enver Paşa kararında ısrar etmişti. ***Köprüköy***'e vardığında komutanlarla yaptığı toplantıda Üçüncü Ordu Komutanı İzzet Paşa kış mevsiminin başlaması ve hazırlıkların yeterli olmaması yüzünden bir saldırıya geçmeye olanak bulunmadığını belirtmişti. Fakat başkomutan vekili ona da değer vermemiş ve ordu komutanlığını da üstlenmişti.

Böylece Enver Paşa 150.000 kişilik bir kuvvetle 14 Aralık 1914'te saldırıya geçmişti. ***Sarıkamış*** dolaylarında 22 Aralıkta başlayıp 15 Ocak 1915'te sona eren savaşlar sonunda Osmanlı kuvvetleri ***Sarıkamış***'a ve ***Ardahan***'a girmeyi başarmışlardı. Fakat o kadar büyük kayıplara uğramıştı ki, ilerlemek şöyle dursun çok geçmeden geri çekilmek zorunda kalınmıştı. ***Allahuekber*** dağlarını aşmaya çalışan "40.000" askerden ancak "3.000"i sağ kalmış, büyük çoğunluğu, soğuk, hastalık ve açlık yüzünden yaşamını yitirmişti. Bu savaşlarda uğranılan tüm kayıplar ise "78.000"i bulmuştu. Buna karşılık Rus kayıpları "32.000" idi.

Kafkas cephesinde başlangıçta dile getirilen umutlar çok kısa sürede yok olmuştu. Türk kuvvetleri ilk mevzilerine çekilirlerken ***İstanbul***'a dönen Enver Paşa "Biraz çarpıştık!" demekle yetinmişti. Avrupa cephelerindeki gelişmeleri ve ***Çanakkale Savaşları***nın sonunu bekleyerek savaşın ikinci yılında Anadolu'ya karşı ciddi bir harekete girişmeyen Ruslar 1916'da yeniden saldırıya geçeceklerdi. Bunun sonunda da ***Erzurum, Trabzon, Erzincan, Van, Bitlis*** ve ***Muş*** birbiri arkasına Rus işgaline uğrayacaktır.

2) KANAL SEFERİ (Ocak-Şubat 1915)

Savaşın ilk yılında büyük umutlarla girişilen ***Süveyş Kanalı Seferi*** ile, Osmanlı İmparatorluğu için ikinci cephe açılmıştı. Ancak burada da emilgi ile karşılaşılmış ve böylece başlayan geri çekilme, cephenin savaşın onlarında ***İskenderun-Musul*** çizgisine dayanmasına neden olmuştu.

Böyle bir cephenin açılmasında güdülen amaç İngilizleri ***Mısır***'da oyalamak ve onun Asya ve Okyanus'taki sömürgeleriyle ilişkisini güçleştirmek için ***Süveyş Kanalı***nı ele geçirmekti. Kimi Osmanlı yöneticileri için de bunların ötesinde ***Mısır***'ı İngilizlerden geri alma umudu vardı.

Sefere karar verildiğinde Bahriye Bakanı Cemal Paşa IV. Ordu Komutanlığına atanarak bu cephenin sorumluluğunu üstlenmişti. ***İstanbul***'dan 21 Kasım 1914'te ayrılarak ***Şam***'a gelen Cemal Paşa "2" ay süren bir hazırlıktan sonra çölü aşıp Kanal üzerine yürümeye başlamıştı. Sefer için gereken düzenlemeyi orduda görevli Alman Yüzbaşı von Kress yapmıştı. Cemal Paşa "25.000" asker ve ağırlıkları taşıyan "2.000" deve ile 14 Ocak 1915'te ***Şam***'dan hareket etmişti. Ay sonunda ***Kanal***a varılmış ve 2/3 Şubat gecesi ***İsmailiye*** kentine karşı saldırıya geçilmişti. Çölü geçerken karşılaşılan güçlükler ve hastalıklar nedeniyle bu saldırıya ancak "14.000" piyade ile birkaç topçu bataryası katılabilmişti. Bunlardan "600" kadarı kanalın öte yakasına geçebilmişti, ama takviye edilemedikleri için İngilizlerin karşı saldırısı yüzünden geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu arada da küçümsenemeyecek kayıplar verilmişti. Cemal Paşaya göre Türk ordusu bu çarpışmalarda "190" ölü, "381" yaralı vermiş, "727" kişi de kaybolmuştu. İngiliz kayıtlarına göre de toplam Türk kayıpları "3.650" kişiyi bulmuştu.

Osmanlı kuvvetleri bu seferde ***Süveyş***'e varmış, hatta öte yakaya geçip ***Mısır***'a ayak basmıştı, ama sonunda ***Sina***'da tutunmaya çalışmıştı. Oradaki direnme ise 1917'ye kadar sürecek ve Arap Yarımadasındaki gelişmelere koşut olarak orada da çöküş başlayacaktı.

3) ÇANAKKALE SAVAŞLARI (19 Şubat 1915-19 Aralık 1915)

Osmanlı ordularının ***Kafkaslar***da ve ***Süveyş Kanalı*** yöresinde yenilip ağır kayıplara uğraması üzerine İngiltere ve Fransa doğrudan doğruya Osmanlı başkentini ele geçirmek için ***Çanakkale Boğazı***na saldırmaya karar vermişlerdi. Böyle bir cephenin açılması ile ***Süveyş***'e dolayısıyla da ***Hindistan*** yoluna yönelik Türk baskısı ortadan kalkacak, anayurtlarını, başkentlerini savunmak zorunda kalan Osmanlı Genelkurmayı ***Sina***'da yeni bir harekete geçemeyecekti. Boğaz ele geçirilecek olursa ***İstanbul***'u işgal etmek kolaylaşacak ve böylece Osmanlı İmparatorluğu savaş dışı bırakılacaktı. Bunların sonunda Rusya ile doğrudan ilişki kurulabilecek, Anlaşma Devletleri arasında her türlü dayanışma yapılabilecekti. Nihayet Osmanlıların yenilmesi o zamana kadar bloklara katılma konusunda kesin kararını vermemiş olan Balkan devletlerinin ***Üçlü Anlaşma*** yanında savaşa katılmalarını hızlandırabilecekti.

İşte bu denli geniş yararlar sağlamak amacıyla İngilizler Avrupa

cepheleri için hazırlamış oldukları kuvveti ***Çanakkale*** üzerine göndermeyi yeğlemişlerdi.

Bağlaşık İngiliz ve Fransız donanması ilk önce deniz yoluyla ***İstanbul***'a ulaşabilmek için donanmalarıyla ***Çanakkale Boğazı***na saldırmışlardı. Böylece 18 Mart 1915'e kadar bir ay sürecek olan deniz savaşları başlamıştı (19 Şubat-18 Mart).

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiği ilk günlerde (3 Kasım 1914) bir İngiliz filosu Boğazdaki ***Seddülbahr*** ve ***Kumkale*** istihkâmlarına saldırmıştı. Ancak bir gözdağı vermek istedikleri için geri dönüp gitmişlerdi. Şimdi burada kesin bir sonuç almayı düşünen İngiliz ve Fransızlar "12" gemi ile 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazının dış tabyalarına karşı saldırıya geçmişti. Bundan bir hafta sonra (25 Şubat) Boğazdan içeriye girmek isterlerken karaya da asker çıkartmışlardı. Karaya çıkan birlikler istihkâmlardan bazılarını tahrip etmişlerdi, ama donanma saldırısı başarısızlığa uğramış ***Agamemnon*** ve ***Gaulois*** zırhlıları hasara uğramıştı.

İngiliz-Fransız ortak donanması yeni bir saldırı için hazırlanırken ***İstanbul***'un tehlike altına düşmesi dışta ve içte büyük heyecan yaratmış, kimi dalgalanmalara yol açmıştı. Ruslar, Anlaşma Devletlerinin yanı başında Yunanlıların da ***İstanbul***'a girebileceklerinden kuşkulandıkları için bunu önlemeye çalışmışlar ve Boğaz bölgesine yerleştirilmek için "40.000" kişilik bir kuvvet gönderebileceklerini bildirmişlerdi. ***İstanbul***'da da olası bir işgale karşı, hükümetin geçici olarak ***Eskişehir***'e taşınmasına karar verilmiş ve gerekli hazırlıklara başlanılmıştı. ***Eskişehir***'de padişahın oturacağı evler bile tutulmuş, saray hazinesindeki kıymetli eşyanın bir kısmı ise ***Konya***'ya gönderilmişti (A.F. Türkgeldi, 117). Ancak İngiliz-Fransız donanmasının 18 Martta geri çekildiği anlaşılınca taşınma işinden vazgeçilmişti.

Amiral Carden'in yerine Bağlaşık donanma komutanlığına atanan J. M. Robeck, Boğazı geçebilmek için 18 Mart 1915'te genel saldırıya geçmişti. Ancak Türk kuvvetlerinin büyük direnci karşısında amacına ulaşamamış ve "16" gemiden "10"unu kaybettiği için geri çekilme gereğini duymuştu. 18 Mart Çanakkale Zaferi olarak anılan bu başarıda Çanakkale Mevki Komutanı Tümgeneral Cevat Çobanlı'nın büyük payı vardı. Bu yüzden de kendisine "18 Mart Kahramanı" denilmişti.

Denizden ***İstanbul***'a ulaşamayacaklarını anlayan İngiliz ve Fransızlar bu kez karayolunu denemek istemişlerdi. İngilizlerin ve Fransızların sömürge ve dominyonlarından toplayıp Avrupa cephelerine göndermek için hazırladıkları kuvvetler 25 Nisan 1915'te, ***Seddülbahr, Kumkale*** ve ***Arıburnu***'nda karaya çıkartılmışlardı. "70.000"i bulan bu kuvvet arasında Yeni Zelandalı ***Anzaklar*** da bulunuyordu. Bu çıkartma hareketi ile Gelibolu Yarımadasında 19 Aralık 1915'e kadar sürecek kara savaşları başlamış oluyordu.

Karadan Osmanlı başkentine yürüyebileceklerini uman İngiliz ve Fransızlar bu kez de beklemedikleri bir savunma ve genç bir komutan ile karşılaşmışlardı. Savaş başladığında Sofya Ataşemiliteri olan Albay Mustafa Kemal eylemli görev almak istemiş ve ***Tekirdağ***'da oluşturulacak XIX. Tümenin komutanlığına atanmıştı. Kısa süren bir eğitimden sonra bu birliği ile Gelibolu Yarımadasındaki savaşlara katılmıştı. Buradaki kara savaşlarında Bağlaşık Devletlerin beklentileri ile Türklerin savunma güçleri, çok açık olarak iki taraf komutanlarının verdikleri şu emirlerde belirmektedir. İngiliz generali Hamilton, çıkarmadan önce (21 Nisan) birliklerine şu emri vermişti:

"Önümüzde, yeni zaman savaşlarında eşi görülmemiş bir macera bulunmaktadır... Gelibolu Yarımadasına bir kez ayak bastıktan sonra, sonuna kadar savaşmak zorundasınız.. Bütün dünya bizim ilerlememizi gözetliyor."

Buna karşın Mustafa Kemal, Arıburnu kuvvetleri komutanı olarak 8 Mayısta askerlerinden şunu istemişti:

"Size saldırıya geçmenizi emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içerisinde yerimize başka kuvvetler geçebilir."

Conkbayırı ve ***Anafartalar***'da karşılaştıkları savunma yüzünden ilerleyemeyen İngiliz ve Fransızlar, 6/7 Ağustosta ***Arıburnu***'na da kuvvet çıkarmışlardı. Ama İngiliz generali Kitchener burada da ilerlemeyi başaramamıştı. 8/9 Ağustosta Anafartalar grup komutanlığını, Fevzi Çakmak'tan devralan Mustafa Kemal'in uyandırdığı moral savunma gücünü aşamamıştı. Ağustos başındaki bu kanlı saldırılardan sonra Gelibolu Yarımadasındaki savaşlar artık bir "siper kavgası"na dönüşmüştü. Bulundukları yerlerde siperlere girerek tutunmaya çalışan İngiliz ve Fransızlar Dünya Savaşının öteki cephelerdeki gidişini beklemeye koyulmuşlardı. Nihayet 19 Aralık 1915'te buradaki birliklerini geri çekmeye başlamışlardı. 1916 yılının ilk haftasında da Gelibolu Yarımadasını tümüyle boşaltmışlardı.

"8" aydan fazla süren kara savaşlarında taraflar ağır kayıplara uğramışlardı. İngilizler "115.000"i ölü olmak üzere "205.000"; Fransızlar "47.000" kişi kaybetmişlerdi. Türk kayıpları da "66.000"i şehit olarak "252.300"ü bulmuştu. Ama ***İstanbul*** kurtarılmış, Çanakkale'nin geçilmezliği kanıtlanmıştı. Asıl önemlisi Birinci Dünya Savaşı süresince zafer kazanılan tek cephe Çanakkale cephesi olmuştu. Bu tüm Türk kamuoyuna moral bir güç verirken ***Anafartalar Kahramanı*** sanı verilen bir komutanın, Mustafa Kemal'in ortaya çıkmasını da sağlamıştı.

E) BLOKLARA YENİ KATILMALAR VE KAYMALAR

1915 yılı sona ererken Osmanlı başkenti tehlikeden kurtulmuştu.

Öte yandan bu süre içerisinde ***Bulgaristan*** da Bağlaşık Devletler arasına katılmış ve Osmanlıların müttefiki olmuştu. Ama ***Bulgaristan***'ı Bağlaşık Devletlerden yana çekmek, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir özveri ile topraklarından bir kısmını bu komşusuna bırakması ile gerçekleşebilmişti. Savaş başladığında Osmanlı devleti ile bir ittifak antlaşması yapan Almanya, ***Bulgaristan***'ı da Bağlaşık Devletlere bağlamak için harekete geçmişti. Osmanlılar açısından da bu komşu Balkan ülkesi ile aynı ittifak içerisinde yer almak büyük bir önem taşıyordu. Çünkü bağlandığı Avusturya-Macaristan ve özellikle de Almanya ile kara ulaşımı ancak böylece sağlanabilirdi. İki taraftan harcanan çabalar sonucunda 19 Ağustos 1914'te Sadrazam Talat Paşa ile Bulgar Başbakanı arasında ***Sofya***'da bir "İttifak ve Dostluk Antlaşması" imzalanmıştı. Karşılıklı toprak bütünlüğüne saygı gösterileceğinin vurgulandığı antlaşmaya göre, taraflardan biri, başka bir Balkan devletinin saldırısına uğrayacak olursa, öteki taraf da savaşa girecekti. Böyle olmakla birlikte ***Bulgaristan*** savaşın ilk yılında yansız kalmış, bloklardan hangisine katılmak konusunda kesin karar verememişti. Sonunda Osmanlı hükümeti, onu Bağlaşıklar arasına çekebilmek için, adına sınır düzeltmesi denen, ama onun ölçütlerini fazlası ile aşan bir toprak bağışında bulunmuştu. 6 Eylül 1915'te Osmanlı Büyükelçisi Fethi Okyar'ın Sofya'da imzaladığı sözleşme ile ***Edirne*** vilayetinde ***Karaağaç*** ve yöresi ***Bulgaristan***'a verilmişti!

Bulgaristan'ın Bağlaşma Devletlerinin yanı başında yer almasına karşılık Üçlü Bağlaşmanın bir üyesi olan ***İtalya*** yansızlığını ilan ederek onlardan ayrılmış, böylece Anlaşma Devletleri tarafına kaymıştı. ***İtalya***'yı ertesi yıl ***Romanya*** izlemiş ve 17 Ağustos 1916'da Üçlü Anlaşma Devletlerine katılmıştı. Fakat bir Osmanlı Kolordusunun da katıldığı Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar kuvvetleri ***Romanya***'nın gücünü çökerterek ***Bükreş***'e girmişlerdi.

Savaşın ikinci yılı, Bağlaşık Devletler lehine gelişirken 1917'de denge umulmadık gelişmelerle birdenbire değişmişti. ***Sırbistan*** ve ***Romanya***'dan sonra ***İtalya*** da Bağlaşık güç karşısında büyük kayıplara uğramıştı. Üstelik ***Rusya***'da büyük bir ihtilalin patlak vermesi (8 Mart 1917) ve Çarlığın devrilmesi, Bağlaşıklara büyük destek sağlamıştı. Ancak savaşın ilk yıllarında arabuluculuk yapmaya çalışan ***Amerika Birleşik Devletleri***'nin, Alman denizaltılarının saldırıları ile uğradığı kayıplar yüzünden 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesi, kefeyi İngiltere ve Fransa lehine eğdiği gibi savaşın sonunu belirlemede en büyük etken olmuştu.

F) SAVAŞIN SON YILI; OSMANLI CEPHELERİNDE ÇELİŞKİLER

Savaşın 4. yılı Avrupa cephelerinde tümüyle Bağlaşık Devletler aley-

hine gelişirken Osmanlı cephelerinde çok çelişkili bir durum belirmişti. Anlaşma kuvvetleri Fransa cephesinde Alman savunmasını yararak (8 Ağustos 1918) ilerlemeye başlamışlardı. Daha 1915 Ekiminde ***Selanik***'e asker çıkartmış olan İngiliz ve Fransızlar, "3" yıl sonra cepheyi yarıp ***Bulgaristan***'a girmişlerdi.

Osmanlılara gelince, Rusya'nın savaştan çekilmesinden yararlanılarak Kafkaslarda ilerlenmiş, ***Bakû***'ya girilmişti. ***Irak***'ta da İngilizlere karşı başarılı savaşlar verilmişti. Fakat General Allenby'nin 19 Eylül 1918'de ***Filistin***'de giriştiği saldırı durdurulamamış, tüm Arap Yarımadası ile birlikte ***Suriye*** ve ***Filistin***in elden çıkmasına yol açmıştı.

Rusya'da ihtilalin patlak vermesi üzerine, iç sorunlarla uğraşan ülkenin yeni yöneticileri savaştan çekilme kararı verdikleri için ***Erzincan***'da bir silah bırakma anlaşması imzalanmıştı (8 Aralık 1917). Çok geçmeden de Rusya savaş haline son verdiğini resmen açıklamıştı (22 Ocak 1918). Bu yüzden Rus kuvvetleri ülkelerine çekilmeye başlamışlar, fakat işgal ettikleri Anadolu topraklarını Ermeni kuvvetlerine bırakmışlardı.

Bundan yararlanarak harekete geçen Türk kuvvetleri ***Erzurum***'u (12 Mart 1918) ve ***Van***'ı (2 Nisan) kurtarmayı başarmıştı. Bu arada Bolşevik Rusya'nın Bağlaşık Devletlerle imzaladığı ***Brest-Litovsk*** Antlaşması (3 Mart 1918) ile de ***Kars, Batum*** ve ***Ardahan***'ın geri alınması sağlanmıştı. Söz konusu antlaşma ile Rusya 1877-1878 Savaşında ele geçirdiği bu ***üç liva***daki askerlerini geri çekmeyi ve buraların bundan sonra hangi yönetime bağlı olacağı sorununa karışmayacağını kabul ediyordu (Metin: ***BTTD,*** 38). Buna dayanılarak Ermenilerin egemen oldukları ***Kars*** ele geçirilmiş (25 Nisan), 14 Temmuzda da söz konusu ***üç sancak***ta halkoylamasına başvurulmuştu. Çoğunluk Osmanlı yönetimine geçmek istediklerini belirttiğinden 15 Ağustos 1918'de kabul edilen bir yasa ile buraları Osmanlı topraklarına katılmıştı. Bunların dışında ***Gümrü, Ahıska*** ve ***Ahılkelek*** de alınmış ve yeni kurulan Ermeni Cumhuriyeti ile ***Batum***'da bir anlaşma yapılmıştı (4 Haziran). Bütün bu gelişmelerden sonra Enver Paşanın son bir çabayla donattığı ve başına amcası Halil Kut'u geçirdiği "Kafkas İslam Ordusu", Almanların muhalefetine karşın ***Azerbaycan***'a doğru ilerlemeye başlamıştı.

Alman Genelkurmayına göre, Irak cephesinde ve İran'da İngiliz saldırıları tehlikeli bir durum almışken Kafkaslarda bir askeri harekete girişmek yersizdi. Böyle bir girişim Kafkas hükümetlerinin düşmanlıklarına da yol açabilirdi. Özellikle de savaşın yönetimi açısından çok önemli olan ***Bakû*** petrol bölgesindeki halkı Türk-Tatar birlikleri ile rahatsız etmemek gerekirdi. Hindenburg, Enver Paşaya gönderdiği bir telgrafta (23 Nisan), bu nedenleri sıralamış ve ***Kars, Batum, Ardahan*** sancakları dışındaki Türk birliklerinin tümüyle geri çekilmelerini istemişti. Fakat Enver Paşa, ültimatom niteliğindeki bu isteğe uymamıştı.

Anılarında, savaşın 1918'de Osmanlı İmparatorluğu aleyhine sonuçlanacağını tahmin edemediğini belirten Enver Paşa, Bulgaristan ile Avusturya'nın savaştan çekilmeleri karşısında batıdan artık yardım alamayacağı için doğuda bir dayanak, bir kuvvet kaynağı aramak amacıyla Kafkas ve İran hareketine giriştiğini söylemektedir. Böylece ileri hareketi sürdüren Türk kuvvetleri 15 Eylül 1918'de ***Bakû***'yu ele geçirmişlerdi. Halil Kut, kentteki depolarda "yüzlerce milyon" değerinde petrol ve mazot bulunmasından ötürü büyük sevinç duyarken, Enver Paşa da Azerbaycan'a bir "hükümdar" seçilmesini düşünmeye başlamıştı.

Kafkas cephesinde bu olumlu gelişmeler olurken ***Irak*** ve ***Filistin*** cephelerinde savaş Osmanlılar aleyhine dönmüş, dahası İngiliz birlikleri Anadolu kapılarına yanaşmışlardı. Savaşın ilk günlerinde ***Basra***'ya kuvvet çıkartan İngilizler, 25 Kasım 1914'te burayı ele geçirmişlerdi. Ertesi yıl da ***Kut'ul-Amare***'ye kadar ilerlemişlerdi. Burada kuşatılan İngiliz komutanı Townshend "4,5" aylık bir direnmeden sonra emrindeki kuvvetlerle birlikte teslim olmak zorunda kalmıştı (29 Nisan 1916). Bu başarı üzerine Osmanlı kuvvetleri İran topraklarına da girmiş, fakat fazla tutunamamıştı. 1917 baharında yeniden saldırıya geçen İngilizler ***Bağdat***'ı da işgal etmişlerdi. Savaşın son aylarında ***Filistin*** cephesi çökerken Türk kuvvetleri Irak'ta tutunmaya çalışıyordu. Asıl bozgun ise Arap Yarımadasında sürüp gitmişti.

1) ARAP YARIMADASINDA AYRILIKÇI HAREKETLER

Arap Yarımadasında Kanal Seferinden başlayarak olaylar hep Osmanlıların aleyhine gelişmişti. Cemal Paşa, 1916 Temmuzunda Süveyş'e karşı ikinci kez harekete geçmişti. Fakat bunda da başarı sağlayamamış, karşı saldırıya kalkan İngilizler ***Sina*** Yarımadasını işgal ederek ***El-Ariş***'e kadar ilerlemişlerdi.

Bundan daha önemlisi, bu sırada ***Hicaz, Asir*** ve ***Yemen***'de Araplar Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanmışlardı. Bunda da İngilizlerin yıllardan beri Araplar arasında sürdürdükleri Osmanlılar aleyhindeki propagandaların büyük payı olmuştu. Daha 1793'te ***Kuveyt***'te bir ticaret merkezi açan İngilizler, Tanzimat Fermanının ilan edildiği 1839'da da ***Aden***'de bir kömür deposu açarak yarımadanın güneyine ayak basmışlardı. Yerli Arapları kendi taraflarına çekmeye yönelik çabalarının bir sonucu olarak, 1873'te Osmanlı hükümetine ***Aden*** ve ***Yemen*** bölgesindeki şeyhlerin kendi yönetimleri altına girmek istediklerini bildirmekten de çekinmemişlerdi. Bu girişimleri bile İngilizlerin yakın bir gelecekte Arap Yarımadasının Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmasında ne denli etkili olacaklarını gösterecek nitelikteydi.

Güncel bunalımlardan kurtulamayan Osmanlı yönetimi tehlikeyi

önleyecek önlemleri alamazken İngilizlerin ***Mısır***'a yerleşmeleri, onlara Araplar arasında daha da elken olma olanağını sağlamıştı. Almanya, İslam dünyasını İngilizlere karşı ayaklandırabilmek için Osmanlı padişahının ***"halife"*** sanından yararlanmaya çalışıyor, İngilizler ise Osmanlıların aslında ***Kureyş***'e ait olması gereken halifeliği Araplardan zorla aldığı propagandasını yapıyorlardı.

Öte yandan ***Cezayir***'i ve ***Tunus***'u alan, sömürgelerinde pek çok Müslümanın yaşadığı Fransa da Osmanlı yönetimine karşı çıkan Arapları desteklemeyi siyasetine uygun buluyordu. Balkan Savaşı sırasında Araplar ***Beyrut***'ta siyasal amaçlı bir kongre toplamak istediklerinde Osmanlı hükümeti buna izin vermemişti. İşte o zaman Fransa, Arap girişimcilerini ***Paris***'e çağırarak kongrenin orada toplanmasını sağlamıştı. Bu girişimcilerinin başında Hama Mebusu Abdülhamid Zohravî ile ***El-Hakikat*** gazetesinin sahibi Abdülgani el-Aris bulunuyorlardı. Bu durumda Osmanlı hükümeti Mithat Şükrü ile birlikte birkaç kişiyi ***Paris***'e göndererek kongreyi gözlemek zorunda kalmıştı.

Uzun yıllar İngiliz hükümetine danışmanlık yapmış olan ünlü tarihçi A. Toynbee'nin belirttiğine göre, İttihat ve Terakki yöneticilerinin son yıllarda yöneldikleri ***Turancılık*** siyasası da dolaylı yoldan Arapların imparatorluktan kopmalarında etkili olmuştu. İngiltere, ***Panturanizm***i, Türk olmayan Müslümanlar arasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir silah olarak kullanmıştı. "İngiliz propagandasının en büyük darbesi de Mekke Emiri'nin başlattığı 1916 Hicaz ayaklanması olmuştu" (Toynbee, ***Türkiye,*** 77 vd.).

Arapların ayaklanmaları İttihat Terakki ileri gelenlerinin pek beklemedikleri bir hareketti. Yayımlanan ***Büyük Cihat Fetvaları ve Hatt-ı Hümayunu*** ile, Arapların İngilizlerle işbirliği yapmaları değil, onlara ve Fransızlara karşı ***halife***nin ordusunda savaşmaya koşacakları umulmuştu. Süveyş Kanalı üzerine yürümeden önce de İslamın ***"Kutsal Emanetler"***inden olan peygamberin hırkası Topkapı Sarayından alınıp ***Şam***'a gönderilmişti. Cemal Paşa istasyonda bu hırkayı öperek karşılamış ve bunun Araplarla Türkleri birleştirecek bir simge olacağını sanmıştı. Fakat olaylar beklentilerin tersine gelişmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağlaşık Devletler yanında savaşa girdeceğini anlayan İngiltere, halife ordusuna karşı en etkili silah olarak Arapları ayaklandırmayı görmüştü. Bu amaçla ilk olarak 1882'den bu yana işgali altında bulundurduğu ***Mısır***'ı koruması altına aldığını açıklamış, arkasından Arap Yarımadasına yönelmişti. 2 Kasım 1914'de ***Mısır***'da sıkıyönetim ilan edilmiş, onu izleyen haftalarda yayımlanan "3" ayrı bildiri ile de ülke İngiliz İmparatorluğu'nun koruyuculuğu altına sokulmuştu. Hidiv Abbas Hilmi görevden uzaklaştırılarak yerine M. Ali Paşa ailesinden Hüseyin Kâmil getirilmişti. Ona da ***"Mısır Sultanı"*** diye görünüşte yüceltici bir san verilmişti.

Arap Yarımadasını Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparma girişimlerine de, daha önceden İngiliz korumasını kabul etmiş olan ***Kuveyt***'ten başlanılmıştı. İngiltere Osmanlılara karşı resmen savaş ilan etmeden iki gün önce, Kuveyt Emiri Mübarek Şaha bir nota vermişti. Bunda, eğer aşağı ***Mezopotamya***'da girişilecek İngiliz-Hint hareketine katılacak olursa, ***Kuveyt***'in tam bağımsız devlet olarak tanınacağı vaat edilmişti. Emirden, ***Basra***'yı Türklerden alması, ya da en azından Türk kuvvetlerinin oraya gelişini engellemesi isteniyordu (Aitchison, ***A collection..*** II, 265 vd.). ***Basra***'ya asker çıkarmayı planlayan İngiltere oraya yakın olan ***Kuveyt***'i de Osmanlılara karşı savaşa çekmeye çalışıyordu.

Ama asıl Arap ayaklanması Mekke Şerifi Hüseyin ile yapılan anlaşma ile sağlanmıştı. Hüseyin, daha savaştan önce oğlu Abdullah'ı ***Kahire***'deki İngiliz Başkonsolosu Kitchener'e göndererek, kendisine yardım edilirse Osmanlılara karşı ayaklanacağını bildirmişti. İstediği ***Hicaz***'ın bağımsızlığının sağlanması ve Osmanlıların zorla aldıkları ***"hilafet"***in geri getirilmesi idi. İngiltere hükümeti bu isteklere hemen olumlu yanıt vermemişti. Bunun üzerine Hüseyin Osmanlı hükümetine başvurmuş ve ***Hicaz***'ın babadan oğla geçme koşuluyla kendisine bırakılmasını dilemişti. Ancak bu isteği kabul edilmemişti.

İngiltere'nin savaşa girmesinden sonra Harbiye Bakanlığına atanan Kitchener, bu kez ivedilikle Şerif ile anlaşmaya yönelmişti. Mısır'daki Yüksek Komiser Henry Mc Mahon bununla görevlendirilmiş ve böylece onunla Hüseyin arasında yazışmalar ve görüşmeler başlamıştı. 14 Temmuz 1915'ten başlayarak 10 Mart 1916'ya kadar taraflar arasında "10" mektup gönderilmişti (Metinler: J.C. Hurewitz, ***Diplomacy in the near and middle east,*** II, 13 vd.).

Şerif Hüseyin ilk mektubunda, ***Mersin***'in, ***Adana***'nın ve 37 paralelin yani ***Birecik*** - ***Urfa*** - ***Mardin*** - ***Midyat*** ve ***Cizre***'nin güneyinden İran sınırı boyunca ***Basra***'ya kadar uzanan Arap Yarımadasında ***Aden*** dışındaki tüm Arap ülkelerinin bağımsızlığının tanınmasını ve ayrıca ***Arap İslam Halifeliği***nin ilan edilmesini istemişti. Buna karşılık İngiltere'ye bütün Arap ülkelerinde öncelik ve en ayrıcalıklı devlet hakkı tanınacağını belirtmişti. Mc. Mahon ise 25 Ocak 1916 günlü mektubunda, ***İskenderun, Şam*** ve ***Halep***'in batısındaki ***Suriye*** topraklarında yaşayan halkın saf Arap olmadığını hatırlatarak Arap ülkeleri sınırlarının şimdiden saptanmasının doğru olamayacağına dikkati çekmişti. Bununla birlikte İngiltere'nin zamanı geldiğinde değişik ülkelerde en uygun hükümet şeklinin kurulmasına yardımcı olacağını belirtmişti. Ayrıca Bağlaşıkları Fransa'nın çıkarlarına zarar verilmemesi gerektiğini de eklemişti.

Ayrıntıları kesinlikle saptanmamış da olsa İngilizlerin desteğini sağlayan Şerif Hüseyin, 5 Haziran 1916'da ***Hicaz***'da ayaklanmıştı. Böylece başlayan Arap başkaldırısı giderek genişlemişti. Ancak, ***Irak, Suriye*** ve ***Kuveyt*** dışında kalan Arap Yarımadasını bütünüyle Şerif Hüseyin'e bı-

rakınayıp buralarda kendi koruması altında küçük devletçikler kurmayı yeğleyen İngiltere, öteki Arap emirleri ile de bunu sağlayacak anlaşmalar yapmaya çalışmıştı. Bu amaçla ayaklanma halinde bulunan ***Asir***'de Şeyh İdris ile, ***Necid*** bölgesinde de Suud ailesinden Abdülaziz'le anlaşmıştı.

Aden'deki İngiliz elçisinin Sabya Şeyhi Seyyid İdris'le yaptığı anlaşmaya göre, şeyh, ***Yemen***'deki Türklere saldırmayı kabul ediyordu. Eğer İmam Yahya Türklerle birleşmeyecek olursa ona karşı harekete girişilmeyecekti. Buna karşın İngiltere Şeyh İdris'in bağımsızlığını tanıyor ve onu herhangi bir saldırıya, yani Osmanlılara karşı korumayı üstleniyordu. Bu önanlaşmadan sonra 22 Ocak 1917'de yapılan yeni bir anlaşma ile de İngiltere, şeyhin Türk kuvvetlerinden ele geçirdiği ***Farsan*** Adalarını onun ülkesi olarak tanımıştı.

İngilizlerin Abdülaziz İbn Suud ile yaptıkları anlaşma daha da önemliydi. Böylece İngilizler, az önce Şerif Hüseyin'e bırakmayı kabullendikleri yöreyi, sözlerinden dönerek Suud ailesine veriyorlardı, hem de günümüzdeki Suudi Krallığının temeline ilk harcı koyuyorlardı.

Suud ailesi XIX. yüzyıl sonlarında ***Necid*** yöresini Raşid ailesine kaptırmışlardı. Ancak Suud'un oğlu Abdülaziz önce Riyad'ı işgal etmiş, 1913 Mayısında da ***Necid*** ile ***el-Hasa***'yı ele geçirmişti. 29 Temmuz 1913'te imzalanan Osmanlı - İngiliz anlaşmasında ***Suudi Emirliği,*** Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir ülke olarak tanınmıştı. Ancak bu anlaşma onaylanmamıştı. Bundan da yararlanan İngilizler 29 Aralık 1915'te Abdülaziz ile yeni bir anlaşma yapmışlardı. Buna göre, Emirlik, ***Kuveyt***'in dışta kalması koşuluyla ***Basra*** Körfezinin güney kıyıları ve ***Necid***'e egemen bağımsız bir devlet olacaktı (***BTTD,*** No. 25, s. 33).

Savaşı kendi lehlerine sonuçlandırmak için bütün güçleri harekete geçirmeye çalışan İngiltere, Arapları bölerek yanlarına alırken, Yahudilerden de yararlanabilmek amacıyla onlara ***Filistin***'de bir yurt vaat etmekten de geri kalmamıştı. Kurmuş oldukları ***Kudüs Krallığı***na son verilmesi üzerine dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Yahudiler, ***Diaspora*** denilen bu parçalanmanın sona erip özyurtları olarak saydıkları ***Filistin***'e dönebilmek için örgütlenmişler ve büyük çaba harcamaya başlamışlardı. XIX. yüzyıl sonlarında ***Siyonizm*** diye adlandırılan bu hareket Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkileyen bir canlılık kazanmıştı. O yüzden Anlaşma Devletleri gelecekte Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı konusuna eğildiklerinde Yahudilerin süregelen bu isteklerini de yerine getirmeyi kendi açılarından gerekli görmüşlerdi. İngiltere hükümeti bu amaçla Ortadoğuya ilişkin sorunlarda uzman saydığı Sir Mark Sykes'ı Siyonist liderleri C. Weizmann ve N. Sokolov ile ilişki kurmakla görevlendirmişti. Bunun arkasından yine Yahudi önderlerinden oluşan Baron L.W. Rothschild, 18 Temmuz 1917'de İngiliz kabinesine bir taslak sunmuştu. Bunda, İngiltere'nin ***Filistin***'i "Yahudi halkının ulusal

yurdu" olarak kabul etmesi ve savaştan sonra Yahudilerin burada kurulacak bir "koruma" yönetimi altında kendi ulusal hayatlarını oluşturmalarına izin verilmesi isteniyordu. Ayrıca Filistin'deki Yahudilere iç özerklik, göç etme ve burada koloniler kurma hakkı tanınması da öngörülüyordu.

İngiltere hükümeti bu tasarıyı ABD Başkanı Wilson'a duyurup onun da onayını almak istemişti. Ancak Wilson, Yahudi yerleşmesinin Hıristiyanları da gücendirebileceği kuşkusu ile Siyonizmi öven bir demeç vermekten çekinmişti. İngiliz Dışişleri Bakanı A.J. Balfour ise hükümetinin kararını 2 Kasım 1917'de Rothschild'e yazdığı bir mektupla açıklamıştı. ***Balfour Deklarasyonu*** diye nitelendirilen bu mektupta ***Filistin'de bir Yahudi ulusal yurdu*** kurulmasının uygun bulunduğu ve bunun için her türlü çabanın gösterileceği belirtiliyordu. Ancak ***Filistin***'de Yahudi olmayan toplulukların dinsel ve medeni haklarının korunması da şart koşuluyordu.

Gelecekte ***Filistin***'de bir Yahudi devletinin kurulmasına İngilizlerin yardımcı olacaklarına ilişkin haberlerin yayılması doğal olarak Araplar arasında tepki yaratmıştı. O zaman da İngiltere hükümeti kendini Hicaz Kralı ilan etmiş olan Şerif Hüseyin'i yatıştırmak için harekete geçmişti. Ona gönderilen mesajda ***Filistin***'de özel bir yönetim uygulanacağı ve hiçbir dini topluluğun ötekinin emrine girmeyeceği yolunda güvence vermeye çalışılmıştı. Bu propaganda etkisini göstermekte gecikmemişti. Öyleki ***Kudüs***'ü Osmanlılardan almak için saldırıya geçen Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerine Araplar da yardımcı olmuşlardı! Ne ki oraya giren Allenby "Haçlı seferini tamamlıyorum" diye bunu Müslümanlara karşı bir hareket olarak gördüğünü açıklamakta bir sakınca görmemişti.

Kısacası İngiltere, Osmanlı halifesinin "kutsal" ilan ettiği savaşta Arapların büyük çoğunluğunu kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Bu da kendisine iki alanda büyük olanak sağlamıştı. Arapların desteğiyle Arap Yarımadasındaki Osmanlı cepheleri çökertilerek buradaki Türk egemenliği sona erdirilmişti. Aynı zamanda İngiltere, müttefiki Fransa ile anlaşarak Arap Yarımadasının gelecekteki tablosunu kolaylıkla çizebilmişti.

Arapların İngiltere'ye dayanarak ayaklanıp Türk ordusuna karşı savaşmalarında, ünlü casus Thomas Edward Lawrence'in de büyük rolü olmuştu. Arkeoloji öğrenimi gören ve bu arada çok iyi Arapça öğrenen Lawrence, savaşın başlamasıyla İngiliz entellijans servisinde görev almıştı. Arapların bağımsızlık isteklerini benimsemiş görünerek onları Türklere karşı birleştirmek için her yola başvurmuş ve Hicaz Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal'ın (geleceğin Irak kralı) irtibat subaylığını üstlenmişti. Araplar da onu kendilerinden biri sayıp "ulusal kahraman" ilan etmişlerdi. İngiliz hükümeti ise hizmetlerinden ötürü kendisini generalliğe kadar yükseltmişti.

2) IRAK VE FİLİSTİN CEPHELERİNDE İNGİLİZ SALDIRISI VE OSMANLILARIN SİLAH BIRAKMA İSTEĞİ

1917 Martında Rusya'da ihtilalin başlamasıyla mütteflklerinden birini kaybeden İngiltere, hemen onu izleyen günlerde ABD'nin savaşa girmesiyle (6 Nisan) çok daha büyük bir destek kazanmıştı. Bir süre sonra Yunanistan'da başbakan olarak işbaşına geçen Venizelos'un da Bağlaşık Devletlere karşı savaş ilan etmesi (26 Haziran 1917) Balkanlarda Anlaşma Devletlerinin gücünü artırmıştı.

Arapları da yanlarına alan İngilizler 1917 baharında hem ***Irak,*** hem de ***Sina*** cephesinde ileri harekete girişmişlerdi. Böylece ***Bağdat***'ı (11 Mart) ve ***Kudüs***'ü (8 Aralık) ele geçirmeyi başarmışlardı. Bu gelişmeler üzerine ***Filistin*** ve ***Suriye*** cephelerinde oluşturulan ***Yıldırım Orduları Grubu*** komutanlığında değişiklik yapılarak Alman Falkenhayn'ın yerine Liman von Sanders getirilmişti. Ancak o da buradaki İngiliz ilerleyişini durduramamıştı.

İngiliz komutanı Allenby, 19 Eylül 1918'de "3" koldan saldırıya geçmişti. Tutunamayan Osmanlı kuvvetleri geriye çekilmiş ve ***Beyrut*** ile ***Şam*** İngilizlerin eline geçmişti (1 Ekim). Bu yenilgi üzerine Liman von Sanders, komutayı VII. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal'e bırakarak görevinden ayrılmıştı. M. Kemal de kuvvetlerini ***Halep***'in kuzeyine çekerek ***İskenderun***'un güneyinde İngilizleri durdurabilmişti (27 Ekim 1918).

Osmanlı cephelerinde Kafkasya dışında bu gerilemeler yaşanırken Avrupa'da da durum Osmanlı bağlaşıkları aleyhine gelişiyordu. Almanya'nın son gücünü kullanarak Fransa'ya karşı giriştiği saldırı durdurulmuş, İngiliz, Fransız, ABD ve Belçika kuvvetleri karşı saldırıya geçmişlerdi. ***Makedonya*** cephesinde 14 Eylülde harekete girişen Franchet d'Esperey komutasındaki Fransız, İngiliz ve Sırp kuvvetleri Bulgaristan'a girmişlerdi. Öyleki ülkenin işgal edileceğini gören Bulgaristan hükümeti, 26 Eylül 1918'de ateşkes istcme gereğini duymuştu. Bunun üzerine de "3" gün sonra ***Selanik***'te bir anlaşma imzalayarak (29 Eylül) silahlarını bırakmıştı. Bulgaristan'ın böylece Bağlaşık Devletler grubundan ayrılması, Birinci Dünya Savaşının Anlaşma Devletleri lehine sonuçlandığının ilk somut kanıtı olmuştu.

Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile Osmanlı ülkelerinin Avusturya-Macaristan ve Almanya ile kara ulaşımı ortadan kalkmıştı. Ayrıca anlaşma kuvvetlerinin ***Trakya***'ya yönelmeleri yüzünden ***İstanbul*** yeniden tehlike bölgesi içine girmişti. Kısacası, Kafkaslardaki başarıya karşın düşman güçler güneyde Anadolu kapılarına dayanmışlardı, kuzeybatıda da imparatorluk başkentine yönelmişlerdi. Kendi öz topraklarını savunma durumuna düşen Almanya'dan herhangi bir yardım alma umut ve olanağı da artık kalmamıştı. Dahası Almanya bile 4 Ekimde Bağlaşık

Devletler adına savaşa son verme isteğinde bulunmuştu. Bu yüzden Talat Paşa hükümeti de savaştan çekilmeyi en uygun çare olarak görmüştü. Maliye Bakanı Cavit, barış istemeye karar verildiği günlerdeki durumu şöyle anlatıyor:

"Meclis toplandı. Kurmay subay Nuri Bey, genel durumumuza ilişkin açıklamalarda bulundu. Esefle gördük ki '1,5' milyon askere karşılık bütün Osmanlı ülkelerinde yalnızca '70.000' tüfek var. Memleketimizin hiçbir noktasını savunmaya yetecek kuvvet yok! Savaş, batı cephesinde sona erecek diye kuvvetlerimizi kaybetmişiz. Şimdi bu elem verici durumda bulunuyoruz!"

Osmanlı hükümeti silahlarını bırakırken, gelecekteki barışa esas olacak ilkeleri "14" maddelik bir bildiri ile açıklamış olan ABD Başkanı Wilson'a başvuruda bulunmayı yeğlemişti. Talat Paşa kabinesi, ABD'de Osmanlı haklarını korumayı üstlenmiş olan İspanya aracılığı ile Wilson'a savaştan çekilmek istediğini bildirmişti. Arkasından da savaşı kaybeden bir hükümet olarak istifa etmişti (8 Ekim). Mütareke istemine hemen bir yanıt alınmadığı için, 12 Ekimde bu kez İsviçre aracılığı ile yeni bir girişimde bulunulmuştu. Bu arada Padişah Vahidettin'in yeni hükümeti kurmakla görevlendirdiği Tevfik Paşa bunu başaramamış ve sadaret mührü bu kez Ahmet İzzet Paşaya verilmişti. A. İzzet bir an önce savaşa son verebilmek için ***Büyükada***'da tutsak bulunan General Townshend'i İngiliz Akdeniz Filosu Komutanlığına göndermişti. Ayrıca İsviçre'deki Osmanlı Ataşemiliteri Albay Halil, Fransızlarla ilişki kurmakla görevlendirilmiş ve Ermeni Hahambaşı Naum Fransa'ya yollanmıştı. Hatta bir Fransız bankası müdürünün General Franchet d'Esperey'e Osmanlı hükümetinin barış istediğini bildirmek amacıyla ***Selanik***'e gitmesi yararlı sayılmıştı (***MMMT***, 28 vd.). Hükümetin bu girişimlerine koşut olarak, İzmir Valisi Rahmi Bey de, Osmanlı yurttaşı bir Rumu İngiliz yetkilileri ile ilişki kurması için ***Atina***'ya göndermişti (Yalman, I, 313).

Nihayet beklenen yanıt İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe'dan gelmişti. O, 23 Ekimde A. İzzet Paşaya gönderdiği telgrafta, Anlaşma Devletleri adına silah bırakma anlaşması imzalamakla kendisinin görevlendirildiğini belirtiyor ve Osmanlı temsilcilerinin ***Limni*** Adasındaki ***Mondros (Moudros)*** limanına gönderilmesini istiyordu.

II) OSMANLI ÜLKELERİNİN PAYLAŞILMASI, SİLAHBIRAKMA ANLAŞMASI ve İŞGALLER

A) OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞILMASINI ÖNGÖREN ANLAŞMALAR

Savaştan çekilmeye kara veren Osmanlı yöneticilerinin taşıdıkları umutları, ***Mondros***'ta imzalanan silahbırakma anlaşmasına konan hükümlerin ve onu izleyen işgallerin amacını açıklıkla belirleyebilmek için, savaş süresince Osmanlı ülkelerinin nasıl paylaşılacağını gösteren gizli anlaşmaların içeriklerinin ve ABD Başkanı Wilson'un açıkladığı barış ilkelerinin göz önüne alınması gerekmektedir.

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşına katılmalarından 1917 baharına kadar geçen sürede, özellikle İngiltere'nin önayak olmasıyla Osmanlı ülkelerinin paylaşılmasına yönelik "4" ayrı anlaşma imzalanmıştı. Bunlarla Üçlü Anlaşma Devletleri, İngiltere, Fransa ve Rusya, sona erdirmeye kararlı oldukları Osmanlı İmparatorluğu'na ait yerleri aralarında bölüşürlerken, ***İtalya*** gibi kendi yanlarına çekmek istedikleri devletlere de pay vermekten de geri kalmamışlardı. Hatta, "vaat edilmiş topraklara", ***Filistin***'e kavuşmaya çalışan İsrailoğullarına bile "yurt" ayırmakta sakınca görmemişlerdi. Söz konusu anlaşmaların özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin hükümleri şöyle özetlenebilir:

1) İSTANBUL ANLAŞMASI (18 Mart-10 Nisan 1915)

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan bu anlaşma daha çok Rusya'yı memnun etmek amacıyla yapılmıştı. Buna göre, ***Boğazlar, Enez - Midye*** çizgisine kadar ***Trakya, Gelibolu*** Yarımadası ***Sakarya*** ırmağına kadar ***Kocaeli*** Yarımadası ile ***İmroz*** ve ***Bozcaada*** savaştan sonra Rusya'ya bırakılacaktı (H.W. Temperley, ***A History of the Peace Conference,*** VI, 1-20).

2) LONDRA ANLAŞMASI (26 Nisan 1915)

İstanbul Anlaşmasının hemen arkasından Üç Anlaşma Devleti İtalya'yı kendi yanlarına çekebilmek için onunla ***Londra***'da bir anlaşma yapmışlardı. Bununla İtalya'ya kendi yanlarında savaşa katılmasına karşılık olarak Akdeniz'de bazı haklar tanınıyor ve Osmanlı ülkelerinin bölüşülmesinden de önemli bir pay ayrılıyordu. Denilebilir ki "16" maddelik bu anlaşmanın başlıca hükümleri Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkindi. Her şeyden önce Üçlü Anlaşma Devletleri İtalya'nın işgali altında bulunan ***Rodos*** ve ***Onikiada***yı ona bırakıyorlar ve ***Bingazi*** ile ***Derne*** bölgelerinde Osmanlılara ait olan hakların da ona geçmesini kabul ediyorlardı. Asıl önemlisi "Türkiye Asyasının tümüyle paylaşılması" durumunda ***Antalya*** yöresinde bir pay vermeyi vaat ediyorlardı. Ancak İtalya'ya bırakılma olasılığı bulunan bölgenin sınırlarının saptanmasında İngiltere ile Fransa'nın çıkarları göz önüne alınacaktı. Eğer Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karar verilecek olursa, devletler için ayrılan bölgelerde değişiklik doğal olmakla birlikte, İtalyan çıkarları da gözetilecekti. Ya da savaş sırasında Üç Anlaşma Devleti Türkiye Asyasını işgal edecek olurlarsa ***Antalya*** bölgesine bitişik arazi İtalya'ya verilecek ve İtalya kuvvetleri buralarını işgal etmek hakkına sahip olacaktı (Metin: ***Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı,*** 540-544).

3) SYKES-PİCOT ANLAŞMASI (26 Nisan 1916)

Osmanlı ülkelerinin paylaşılmasına yönelik anlaşmaların en kapsamlısı ve önemlisi, Londra Anlaşmasından tam bir yıl sonra İngiliz diplomat Mark Sykes ile Fransız meslektaşı G. Picot arasında saptanan hükümleri içerdiği için onların adıyla anılan anlaşma idi. İtalya'ya bir pay vererek onu kendi yanlarına çeken İngiltere ile Fransa bu kez onu dışta bırakarak asıl müttefikleri olan Rusya ile birlikte geniş kapsamlı yeni bir anlaşma yapmışlardı. Bununla yalnız Arap Yarımadası değil, Güney ve Güneydoğu Anadolu da "3" Anlaşma Devleti arasında bölüştürülüyordu. Ayrıca bir ***Arap Hilafeti*** ve onun yanı başında özel yönetime sahip bir ***Filistin*** öngörülüyordu. Bununla öngörülen paylaşma şöyleydi;

Rusya'ya, Kafkas sınırına yakın yerler, yani ***Van*** ve ***Erzurum*** illeriyle ***Trabzon*** ve ***Bitlis*** illerinin doğu bölümleri, ayrıca ***Sıvas, Harput (Elazığ)*** ve ***Diyarbakır*** illerinin bir kısmı.

Fransa'ya, ***Adana*** ile ***Beyrut*** illerinin bütünüyle ***Halep, Harput*** ve ***Diyarbakır*** illerinin büyük kısmı, ***Şam*** ve ***Sıvas*** illerinin bir kesimi ve ***Cebelilübnan*** Sancağının tamamı.

İngiltere'ye, ***Bağdat*** ve ***Basra*** illerini de içeren Güney Irak.

Filistin'de Avrupa devletlerinin ortak koruması altında özel bir yönetim oluşturulacaktı.

Ayrıca eski Osmanlı ülkesinin Arapların oturdukları bölgelerinde bir ***Arap Hilafeti*** kurulacaktı. Bunun ayrıntıları saptanmamıştı. Ancak yeni Arap ülkesinin kuzey bölümü, ***Der'a - Ebulkemal*** çizgisine kadar Fransız koruması altında olacak, bunun güneyinde kalan Arap bölgelerinin tümü ise İngiliz koruma bölgesi sayılacaktı.

4) ST. JEAN DE MAURIENNE ANTLAŞMASI (17 Nisan 1917)

Sykes-Picot Anlaşması başlangıçta gizli tutulmuştu. Ama durumu öğrenen İtalya, 1915 Londra Anlaşması gereğince Anadolu'da kendisine verilecek yerlerin belirlenmesini dilemişti. Onun ısrarı karşısında ***St. Jean de Maurienne***'de yeni bir antlaşma imzalanmıştı. İngiltere ile Fransa ve İtalya arasında yapılan bu antlaşmaya göre, ***Antalya, Menteşe*** Sancağı ve ***Konya*** ilinin bir kısmı ile ***İzmir*** ve kuzeyi İtalya'ya bırakılacaktı.

B) WİLSON'UN BARIŞ İLKELERİ

Bu anlaşmalar, dünya savaşını kazanacaklarından kuşku duymayan Anlaşma Devletlerinin, Osmanlı topraklarını paylaşıp kendi güdümlerinde yeni devletçikler kurmaya ve böylece ***Doğu Sorunu***nu çözmeye kararlı olduklarını gösteriyordu. Bolşevik ihtilali nedeniyle Rusya'nın savaştan çekilmesi, İngiltere ile Fransa'nın daha da serbest davranmalarına olanak vermişti. Ne var ki, ABD'yi savaşa girmeye zorlarken sürdürülen görüşmeler sonunda Başkan Wilson'un yeni bir barış programı ile ortaya çıkması, İngiliz-Fransız isteklerini biraz olsun törpülemiş ve savaşı kaybeden devletlere, bu arada Osmanlılara da bazı umutlar vermişti.

Bir papazın oğlu olan Thomas Woodrov Wilson (1856-1924) tarih ve kamu yönetimi öğrenimi görmüş, üniversitede hukuk ve siyasal ekonomi profesörlüğü yapmıştı. Sonra politikaya atılmış, 1912 seçimlerinde Demokrat Parti adayı olarak başkan seçilmiş, 1916 seçimlerinde de başkanlığını korumuştu. Dünya savaşı başladığında yansız kalmış, ancak Anlaşma Devletlerine mal satmak ve kredi vermekten de çekinmemişti.

Uluslararası ilişkilerde savaş yerine barışın egemen olması gerektiği görüşünü savunan Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'nun er ya da geç parçalanacağına inanıyordu. İlk kez başkan seçildiğinde, ***İstanbul***'a bir

elçi ataması söz konusu olmuş, fakat o açıkça, "Türkiye yok ki, elçi göndermeye ne gerek var?" diye sormuştu (L. Evans, ***Türkiye'nin Paylaşılması,*** 27). Bununla birlikte savaş başladıktan sonra, danışmanlarından Albay House'u bir barış umudunun bulunup bulunmadığını ve Anlaşma Devletlerinin barış koşullarını araştırmak için Avrupa'ya göndermişti. 1915'teki ilk görüşmelerde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey Osmanlı barışı için ***Boğazların*** Rusya'nın denetimine verilmesi gerektiğini öne sürmüştü. House'un ertesi yılki ziyaretinde ise İngiliz Başbakanı Asquith ile Dışişleri Bakanı Lloyd George, açıkça "Biz hepimiz Avrupa ve Asya'daki kısımlarını da içermek üzere Türkiye'yi paylaşmak olanağının doğmasından memnunuz" demişlerdi. Tartışmalar da daha çok ***İstanbul,*** Rusya'ya mı bırakılsın, yoksa yansız bir kent olarak mı korunsun, konusu üzerinde yoğunlaşmıştı. House'un iki yıl sürdürdüğü görüşmelerde taraflardan hiçbiri savaş öncesi duruma dönülmesini kabul etmemişti. Bu görüşmelerden sonra Wilson ve ABD yöneticileri de yavaş yavaş Osmanlı topraklarının paylaşılması görüşünü kabullenmişlerdi. Öyleki Başkan Wilson, 22 Ocak 1917'de Senatoya sunduğu, "hiçbir tarafın zaferine dayanmayan barış" demecini hazırlarken, "Türkiye'nin Avrupa'daki varlığına son vermek gerektiği" kanısına varmıştı (a.g.y., 29).

Wilson'un "14" maddelik barış programı, ABD'nin eylemli olarak savaşa girmesinin arkasından, başta İngiltere olmak üzere öteki Anlaşma Devletleriyle sürdürülen bir dizi görüşmelerden sonra belirlenmişti. 1917 Nisanı sonlarında ***Washington***'a gelen İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'la yapılan görüşmelerde Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik anlaşmalar üzerinde de durulmuştu. Bu arada Balfour'un Yahudilerin anayurtları olan ***Filistin***'e dönmelerinin sağlanacağını ilan etmesi (2 Kasım 1917) görüşmelere yeni bir boyut getirmişti. Bu gelişmelerden sonra Wilson sürekli bir barış için gerekli koşulların saptanması için House başkanlığında bir komisyon oluşturmuştu. Komisyon vardığı sonuçları 22 Aralık 1917'de Başkan Wilson'a sunmuştu. İşte ***Wilson'un 14 Nokta Programı*** ya da ***Wilson Prensipleri*** diye anılan barış programı bu rapora dayanılarak kaleme alınmıştı.

Bu arada İngiltere hükümeti Osmanlı yönetimi karşıtlarından Mithat Kemal'in hazırladığı bir taslak üzerine de eğilmişti. Bunda Osmanlı İmparatorluğu'nun federal bir sisteme dönüştürülmesi öngörülüyordu. Ancak İngiliz yönetimi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusların kendilerinin denetiminde özerkliğe ya da bağımsızlığa kavuşturulmasını istediği için Mithat Kemal'in projesine önem vermemişti (Akşin, 25).

Wilson, hazırlanan metne son biçimini verirken Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin maddede bazı değişiklikler yapmıştı. Bağımsızlıklarını kazanacak uluslar için uygulanacak sistemi "koruma altındaki devletçik" anlamına gelen ***protectorate*** terimini "koruma altındaki topluluk" demek olan ***protection***'a çevirmişti. Ayrıca metne, uluslararası su yolu

kabul ettiği ***Boğazlar***dan serbestçe geçişi öngören bir madde de eklemişti.

Wilson, "14" maddelik barış programını 8 Ocak 1918'de Kongrede okumuştu. Ne var ki, İngiliz hükümet yetkilileri bu tarihten birkaç gün önce, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin saptadıkları görüşü açıklamışlardı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 2 Ocak günlü raporunda şunları belirtmişti:

"Türklere de kendi geleceklerini kendilerinin saptamaları hakkı ***(self determination)*** *tanınmalıdır. Türklerin asıl vatanları olan Anadolu'nun özgürlük ve bağımsızlığı ile toprak bütünlüğü garanti altına alınmalı, fakat Avrupa'daki yerleri Türklerden alınmalı,* ***İstanbul*** *ve* ***Boğazların*** *yönetimi başkalarına verilmelidir."*

Başbakan Lloyd George ise, 5 Ocak 1918'deki konuşmasında şöyle demişti:

"Biz Türkiye'yi ne başkentinden, ne de çoğunlukla Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve ünlü topraklarından yoksun bırakmak için dövüşüyoruz.."

Bu açıklamalarla İngiliz yöneticileri barış konusunda ABD Başkanından daha önce davranmışlar fakat kendi aralarında çelişkiye düşmekten de kurtulamamışlardı. Belki de gelecekteki uygulamalarda kendilerine hareket serbestliği sağlasın diye bu çelişkiyi bile bile yaratmışlardı.

Ne olursa olsun, Wilson'un 14 Noktası, daha kapsamlı olmasının yanında, ABD gibi güçlü bir devletin kendisini uluslararası barışa adamış bir başkanının görüşlerini yansıttığı için geniş yankılar uyandırmıştı. Evvelce komşularınca toprakları paylaşılarak bağımsızlıklarını yitiren uluslarla, imparatorluklara bağlanmış topluluklar bu ilkelere dayanarak bağımsızlıklarını elde edecekleri umut ve güvencesi ile harekete geçmişlerdi. Savaşı yitiren devletler ve imparatorluklarda ise, etnik çoğunluklarının bulunduğu toprakların "vatan" olarak kendilerine bırakılacağı umudu yaygınlaşmaya başlamıştı.

Bundan böyle açık diplomasi uygulanmasını ve gizli anlaşmalar yapılmamasını dileyen Wilson, barışın korunması, bütün devletlerin bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüğünün garanti altına alınması için uluslararası bir örgüt kurulmasını öngörüyordu. ***Alsace-Lorraine***'in Fransa'ya geri verilmesini, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu halklarına özgürce gelişme hakkı tanınmasını ve ***Polonya***'nın yeniden bağımsızlığa kavuşmasını da gelecek için zorunlu gören Wilson'un barış programında, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin 12. madde şöyle düzenlenmişti (Metin: Ek. III):

"Mad. 12- Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kesiminin egemenliği sağlanmalı, fakat bugün Türk yönetiminde bulunan öteki uluslara kesin ve her türlü kuşkudan uzak bir yaşama güvenliği ve kendi gelişmelerini

*istedikleri gibi yürütecek kesin ve engelsiz fırsatlar olanağı verilmeli, **Çanakkale Boğazı** bütün ulusların gemilerine ve ticaretine, uluslarca sağlanacak güvenlik altında sürekli olarak açık bulundurulmalıdır."*

1918 sonbaharında savaşı yitirdiklerini gören Bağlaşık Devletler yöneticileri, biraz da Wilson ilkelerinin sağlayacağı olanaklara güvenerek silahları bırakmaya yönelmişlerdi. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesinden sonra ikinci girişimde bulunan Almanya olmuştu. 3 Ekim 1918'de İsviçre aracılığı ile "14 Nokta" temeli üzerinde barış yapabileceğini açıklamıştı. "2" gün sonra 5 Ekimde de Talat Paşa hükümeti aynı yolu izlemişti.

ABD ile öteki Anlaşma Devletleri Almanya'ya verilecek yanıtı hazırlarken "14 Nokta"nın nasıl uygulanacağına ilişkin bir yorum da saptanmıştı. Buna göre ***İstanbul*** ve ***Boğazlar*** Türklerin elinde kalsa bile, bu bölgede uluslararası bir denetim sağlanmalıydı. Türklere bırakılacak Anadolu'nun kıyı bölgelerinde de uluslararası bir denetim kurulmalı ya da buraları Yunanistan'ın ***mandater***liğine verilmeliydi. Ermeniler İngiltere ***manda***sı altına girmeyi yeğliyorlardı, ama özerk Ermenistan'a ***Akdeniz***'de bir liman verilmesi gerekirdi. Ayrıca ***Suriye***'nin Fransa'nın payı olduğu, ***Arabistan*** Yarımadası ile ***Filistin*** ve ***Irak*** için de en iyi mandater devletin İngiltere olduğu yineleniyordu (Evans, 81).

Osmanlı hükümeti İspanya aracılığı ile barış istediğinde, "14 Nokta"yı ve Başkanın son mesajını görüşmelere esas kabul ettiğini de belirtmişti. Sadrazam İzzet Paşa da, 19 Ekimde Mebuslar Meclisinde okuduğu hükümet programı niteliğindeki bildiride şunları söylemişti:

*"Amerika Cumhurbaşkanı tarafından ilan edilmiş olan hak ve adalet ilkelerine dayanan bir barışı açık kalplilikle kabul edeceğiz. M. Wilson'un Washington'un mezarındaki söylevinde belirtilen toprak, ulusal egemenlik, siyasal ilişkiler, ekonomik anlaşmalar sorunlarının, kendi dış otoritelerini veya siyasal önceliklerini elde etmek isteyen ulusların ve kavimlerin yararları esasına göre değil de, doğrudan doğruya ilgili olan kavim tarafından serbestçe kabul olunacak bir biçimde çözülüp sonuçlandırılması ilkesine tümüyle taraftarız" (**MMMT**, 29).*

C) MONDROS SİLAHBIRAKMA ANLAŞMASI

Calthorpe'un çağrısını alan A. İzzet Paşa, silahbırakma görüşmelerine Kolordu Komutanı Nurettin Paşa başkanlığında Kurmay Yarbay Sadullah ve Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet'ten oluşan bir heyet göndermek istemişti. Fakat Padişah Vahidettin heyet başkanlığının enişteşi Ferit Paşaya verilmesi için ısrar etmişti. Ancak Damat Ferit ***Mondros***'ta sonuç alamazsa ***Londra***'ya geçip imparatorluğu İttihatçıların düşürdüğü felaketten kurtaracağı yolunda aşırı demeçler verince İzzet Paşa ka-

binesi onun gönderilmesine kesinlikle karşı çıkmış, hatta çekilme tehdidinde bulunmuştu. Bunun üzerine Vahidettin geri adım atmış ve hükümetin önerisiyle Denizişleri Bakanı Rauf Orbay'ın ***Mondros***'a gönderilmesini onaylamıştı. Böylece heyet, Orbay dışında Reşat Hikmet ve Yarbay Sadullah'tan oluşturulmuştu. Sekreter olarak Dışişleri görevlilerinden Ali Türkgeldi atanmıştı.

Vahidettin kendi özel talimatı olarak şunları belirtmişti: Hilafet, saltanat ve onlara ilişkin haklar korunmalıdır. Bazı eyaletlere yalnızca içyönetim açısından özerklik verilebilir. Özerklik siyasal bir içerik taşımamalıdır. Çünkü bu İslam dünyasına ihanet olur. Ancak özerklikle yetinilmezse zorunluluk karşısında bağımsızlık kabul edilebilir.

Hükümet ise "8" maddelik bir talimat hazırlamıştı. Barışa yönelirken umut ve beklentileri yansıtması açısından bunun önemli noktaları üzerinde durmak yerinde olacaktır:

1) Silahbırakma sözleşmesi imzalandığı gün, savaş cephelerinde bulunulan yerlerden ileriye gidilmeyecektir.

2) Ülke içinde ve karasularında güvenlik ve düzenin korunması görev ve sorumluluğu Osmanlı hükümetine ait olacaktır. Hükümetin işlerine her ne biçimde olursa olsun karışılmayacaktır.

3) Ulusal onuru kırıcı nitelikteki her türlü istek reddolunacaktır.

4) Boğazlar, Yunan savaş gemileri dışında öteki devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açık tutulacaktır. Boğaz istihkâmları Osmanlıların elinde kalmalıdır. Ancak çok ısrar edilirse denetleme için belirli sayıda İngiliz subayının bulunmasına izin verilebilir.

5) Osmanlı ordusundaki asker sayısı, iç güvenliği sağlayacak düzeye indirilecektir. Yabancı subaylar ve erler de ülkelerine gönderilecektir.

6) Almanya, bundan böyle Osmanlı hükümetine kredi vermeyeceği için Anlaşma Devletlerinin parasal yardımda bulunmaları gerekir (***TİH***, I, 31 vd.).

Yönergedeki istekler Osmanlı yönetimine nasıl iyimser bir havanın egemen olduğunu göstermektedir.

1) MONDROS GÖRÜŞMELERİ

Beslenen umutlar Rauf Orbay delegasyonunun ***Mondros***'a varması ile birlikte sönmüştü. 24 Ekimde ***İstanbul***'dan ayrılan heyet, ***Bandırma-İzmir*** üzerinden ayın 26'sı akşamı ***Mondros***'a varmıştı. Rauf Bey hemen Calthorpe'u ziyaret etmişti. Resmi görüşmelere de ertesi sabah İngilizlerin Agamemnon zırhlısında başlanmıştı. Calthorpe, önceden hazırlamış oldukları taslağı Orbay'a vererek görüşmelerin bu metin üzerinde yapılması gerektiğini bildirmişti. Bu, anlaşma hükümlerinin birlikte

saptanacağını sanan Osmanlı delegeleri için büyük bir sürpriz olmuştu. Üstelik görüşmelere geçildiğinde Calthorpe, madde ve hükümlerden birçoğu üzerinde hiçbir değişiklik yapılamayacağını, hatta tartışma bile kabul etmeyeceğini sık sık yinelemeye koyulmuştu.

İlk gün "19" madde üzerinde durulmuştu. O günün akşamı Rauf Bey, elindeki yönergeyle bağdaşmasına olanak bulunmayan taslağın kabul edilmez nitelikte olduğunu telgrafla ***İstanbul***'a bildirmek gereğini duymuştu. Ertesi günü tüm maddeler üzerindeki görüşmeler bitirildiğinde de kanaatlerini hükümete şöyle açıklamıştı:

*"Mütareke şartları gayet ağır ve durum son derecede elem vericidir.. İngiliz Amirali... tartışmayı kabul etmiyor. Açıklamalarımız üzerine ufak değişiklikler yapılmakta ise de kararların ruhunu değiştirmiyorlar. Bu koşulları kabul etmeyecek olursak, ya imzaya veya geri dönmeye davet olunmamız muhakkaktır. İngilizler harekete devam edecek olurlarsa, savaşarak **İstanbul**'a girerlerse, öne sürecekleri koşullar bağımsızlık ve varlığımızla bağdaştırılamayacak kadar ağır olabilir. Oysa bugün İngilizlerin bize karşı durumlarında ilerisi için bir dereceye kadar umut verecek gibi, biraz samimiyet duyuluyor!"*

Önerilen koşulları çok ağır bulan Orbay, kesin kararı hükümete bırakmakla birlikte, çıkar yolu, kendisinin çok güvendiği ve "biraz samimiyet" gösteren İngilizleri fazla gücendirmeden metnin imzalanmasında bulmaktaydı. Hükümetten arkası arkasına gönderilen yeni yönergelerde ise, özellikle ***İstanbul***'un işgal edilmemesine, ***Boğazları*** işgal edecek kuvvetler arasında Yunan ve İtalyan askerlerinin yer almamasına, ***Kars, Batum, Ardahan***'ın Türklerin elinde kalmasına, ***Sis (Kozan), Haçin (Saimbeyli)*** ve ***Ayıntab***'ın işgaline engel olunmasına çalışılması ve "6 Doğu Vilayeti"ne ilişkin maddenin de gizli tutulmasının sağlanması emredilmişti.

30 Ekimdeki görüşmelerde Calthorpe, ***İstanbul***'un stratejik noktaların işgaline ilişkin madde kapsamından çıkartılmasını kabul etmemiş, Osmanlı içişlerine karışılmayacağım belirten bir bent eklenmesi önerisine de "mütarekeye siyasal hükümler konulamayacağı" gerekçesi ile karşı çıkmıştı. Yalnızca ***Sis, Haçin*** ve ***Ayıntab***'ın işgal edilecek yerler arasında gösterilmemesini kabullenmişti. Osmanlı heyetini tatmin etmek için de ***İstanbul*** ve ***Boğazları***n hangi koşullarla işgal edileceğini belirten bir mektup vermeyi yeğlemişti.

Bu küçük değişikliklerle metne son biçimi verilince Calthorpe, anlaşmanın o gün saat 21.00'e kadar imzalanması ya da reddedilmesi gerektiğini söylemişti. Bir ültimatom olan bu davranış karşısında Rauf Orbay, bir kez daha İstanbul'dan kesin talimat istemişti. Ancak verilen süre içerisinde hükümetin kararı öğrenilememişti. A. İzzet Paşa o gün ayrı ayrı toplanan Mebuslar ve Ayan Meclislerinin gizli toplantılarında açıklamalarda bulunmuştu. Üyeler öne sürülen koşulların çok ağır olduğu

görüşünde birleşmişti. Ama başka türlü harekete de olanak bulunmadığı için silahbırakma anlaşmasının imzalanması için hükümete yetki verilmesi kararlaştırılmıştı.

İstanbul'dan beklenen yanıtın alınamaması karşısında Türk heyeti metni imzalamaya karar vermişti. Böylece ***Mondros*** Silahbırakma Anlaşması 30 Ekim 1918'de saat 20.03'te imzalanmıştı. Rauf Orbay, Yarbay Sadullah ile Yüzbaşı Tevfik'i haberleşmeyi sağlama göreviyle ***Mondros***'ta bırakıp öteki arkadaşlarıyla birlikte oradan ayrılmıştı. Heyet 1 Ekim'de ***İzmir***'e vardığında hükümetin mütareke metninin imzalanmasına ilişkin telgrafı orada alınmıştı. Böylece hükümetin bir üyesi olan Rauf Orbay, anlaşmayı kişisel kararı ile imzalamak sorumluluğundan kurtulmuştu.

2) SİLAHBIRAKMA ANLAŞMASININ İÇERİĞİ

Mondros'ta imzalanan mütareke metni, Calthorpe'un savunmasının aksine, salt silahları bırakmanın çok ötesinde siyasal nitelikli maddeleri de içeriyordu. Anlaşma Devletleri, çok önceden kararlaştırmış oldukları gibi, Osmanlı ülkelerinin paylaşılmasını ve Anadolu'da kurulmasını öngördükleri özerk ya da bağımsız devletlerin meydana çıkmasını sağlayacak hükümleri, savaşa devam edebilecekleri tehdidiyle kabul ettirmeyi başarmışlardı.

31 Ekim 1918 öğle vakti yürürlüğe giren ***Mondros*** Silahbırakma Anlaşması "25" madde halinde düzenlenmişti (Metin: Ek. IV). Metinde çok bilinçli olarak, Osmanlı ordusunun dağıtılması ve silahların toplanması dışında, değişik neden ya da gerekçelerle ***İstanbul***'un ve ülkenin herhangi bir noktasının işgalini ve haberleşme ile ulaşımın denetlenmesini sağlayacak maddelere yer verilmişti. Metinde dikkati çeken özelliklerden biri de, ***Kilikya, Mezopotamya*** gibi sınırları belli olmayan eski coğrafya adları ya da ***Boğazlar Bölgesi*** gibi alanı genişletilebilecek yöre adları kullanılması idi. Bu da İngiliz diplomasisinin Türkleri ilk aşamada kuşkulandırmamak için başvurduğu bir yöntemdi. Örneğin, o yıllarda gizli serviste çalışan tarihçi A. Toynbee'nin hazırladığı bir rapora Dışişlerinden bir yetkili şu notu düşmüştü:

*"**Çanakkale** ve Boğazlardaki stratejik noktalar gibi belirsiz sözcükler kullanılmalı, gerekirse **İstanbul** sözünü etmekten kaçınılmalı" (Sonyel, 15).*

Silahbırakma hükümlerine göre ***İran***'ın kuzeybatısı ile ***Kafkaslar***daki Osmanlı kuvvetleri savaş öncesindeki sınırın gerisine çekilecekti (mad. 12). Anlaşma kuvvetleri ***Batum***'u ve ***Bakû***'yu işgal edebileceklerdi (mad.15). Osmanlı hükümeti, bağlaşıkları ile her türlü ilişkiyi kesecek (mad.23), Osmanlı topraklarındaki Alman ve Avusturya askerleri ile bu

ülkenin yurttaşı olanlar, en kısa sürede dışarıya gönderileceklerdi (mad.19). ***Suriye, Irak, Hicaz, Yemen, Asir*** ve ***Trablusgarp*** ile ***Bingazi***'deki Osmanlı kuvvetleri ya da subayları en yakın Anlaşma komutanlığına teslim olacaklardı (mad. 16-18). Türklerin elindeki savaş esirleri ile esir ya da tutuklu Ermeniler serbest bırakılacaktı (mad.4); fakat Anlaşma Devletlerinin elindeki Türk savaş esirleri geri verilmeyecekti, yalnızca sivil kişilerle askerlik yaşının dışında kalanların geri verilmesi dikkate alınacaktı (mad.22). ***Çanakkale*** ve ***Karadeniz Boğazları*** açılacak ve buralardaki istihkâmlar Anlaşma Devletlerince işgal edilecekti (mad. 1). Asıl önemlisi ***Ermeni Vilayetleri*** diye anılan "6" Doğu ilinde yani ***Erzurum, Van, Bitlis, Harput (Elaziz), Sıvas*** ve ***Diyarbekir***'de karışıklık çıkacak olursa Anlaşma Devletleri buraları işgal hakkını saklı tutacaklardı (mad. 24. Anlaşmanın Türkçe çevirisinde bu iller için ***"6 Vilayet/ Vilayat-ı Sitte"*** deyimi kullanılmış ise de imzalanan metinde ***Ermeni Vilayetleri*** denilmiştir).

Bunların dışında, gene mütareke metnine göre, galipler kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durum karşısında herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına da sahip olacaklardı (mad.7). ***Toros tünelleri*** de işgal edilecek (mad.10) ve bütün demiryolları ile (mad.15) hükümet haberleşmeleri dışındaki telsiz telgraf ve kabloları da Anlaşma Devletleri görevlilerce denetilecekti (mad.12). Bütün bunlardan başka, silahbırakma metnine, Osmanlı hükümetinin, ülkenin gereksinimi karşılandıktan sonra geri kalan kömür, akaryakıt ve denizciliğe ait malzemenin satın alınması için gereken kolaylığı gö[illegible]ereceğine (mad.14) ve Osmanlı İaşe Bakanlığının istenen tüm bilgi[illegible] vereceğine (mad.21) ilişkin maddeler bile konulmuştu. Bütün bun[illegible] savaşı kazananların Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalarken Ana[illegible]'yu bir baştan ötesine işgal etmek kararında olduklarını gösteriyordu.

Mondros'ta silahbırakma anlaşmasının imzalanmasından sonra Calthorpe, R. Orbay'a kendi imzasını taşıyan bir mektup ile İngiliz hükümetine gönderdiği telgrafın bir kopyasını vermişti. Bunların padişah ve sadrazamın dışında hiç kimseye gösterilmemesini de özellikle rica etmişti. İngiliz amirali bu mektubunda ***İstanbul*** ve ***Çanakkale*** Boğazları istihkâmlarının yalnızca İngiliz ve Fransız askerlerince işgal edileceği, başka ülke askerlerinin işgale katılmayacakları hakkında hükümeti adına söz veriyordu. ***İstanbul***'a ve ***İzmir***'e Yunan savaş gemilerinin sokulmaması ve Osmanlı hükümeti asayişi ve Anlaşma Devletleri yurttaşlarının can ve mal güvenliklerini koruduğu sürece ***İstanbul***'un işgal edilmemesine ilişkin Türk isteklerini kendi hükümetine ilettiğini de belirtiyordu (Metin, ***TİH***, I, s. 200). Calthorpe'un hükümetine gönderdiği telgraf ise, mektupta yer alan noktalarla birlikte Alman ve Avusturyalı bazı uzmanların Türkiye'de kalmalarına olanak tanınması ve "6 Doğu Vilayeti"ne ilişkin maddenin Ermeni ihtilalcilerini harekete geçmeye kışkırt-

mamak için gizli tutulması hakkındaki Osmanlı isteklerini içeriyordu (***MMMT***, 67).

3) SAVAŞA SON VEREN ÖTEKİ MÜTAREKELER

Osmanlı hükümeti Mondros'ta böyle bir anlaşma ile silahlarını bırakırken Wilson"ın girişimleriyle Avrupa'da önemli gelişmeler olmuştu. ABD Başkanı, barış için bağlaşık imparatorluklardaki uluslara bağımsızlık verilmesinin önkoşul olduğunu açıklamıştı. Ayrıca, Almanya ile barışın işbaşındaki hükümetle değil, Alman halkının gerçek temsilcisi olan bir yönetimle yapılabileceğini belirtmişti. Bunun üzerine Polonyalılar, Çekoslovaklar ve Macarlar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi.

Macarların imparatorluktan ayrılmalarından sonra Avusturya, Anlaşma Devletleri adına İtalya ile ***Villa Giusti*** Silahbırakma Anlaşmasını imzalamış (3 Kasım 1918), Macarlarla da ayrı bir anlaşma yapma gereğini duymuştu (***Belgrad***, 4 Kasım). Almanya'ya gelince, II. Wilhelm başlangıçta tahttan çekilmeyi kabul etmemiş, ancak ülkede ayaklanmalar başgösterince Hollanda'ya sığınmak zorunda kalmıştı (9 Kasım). Yeni Alman hükümeti de hemen Fransa ile silahbırakma anlaşması yapmıştı (11 Kasım). Dikkati çeken nokta, ***Rothondos*** istasyonunda bir vagon içerisinde imzalanan bu anlaşmada, bir süre önce Rusya ile yapılmış olan ***Brest-Litowsk*** Antlaşmasının yürürlükten kaldırılmasıydı. Böylece ***Kars, Batum, Ardahan***'a ilişkin olup bu üç sancakta halkoylaması yapılmasını öngören hükmü de geçersiz oluyordu. Bunlar, başını İngiltere'nin çektiği Anlaşma Devletlerinin, dünya barışını kendi yararları doğrultusunda gerçekleştirmek için ne kadar hazırlandıklarını göstermekteydi.

Ç) MÜTAREKE DÖNEMİ: UYGULAMA VE İŞGALLER

Silahbırakma anlaşmasının imzalanması ilk günlerde, saray ve hükümetten başlayarak basında ve ülke düzeyinde barışa kavuşulduğu ya da yakında kavuşulacağı umuduyla genellikle olumlu karşılanmıştı.

Cebinde Calthorpe'un özel mektubunu taşıyan Rauf Orbay, ***Mondros***'tan övünülecek bir durum ve sevinçle döndüğünü söylüyordu. Basına verdiği demeçte şöyle demişti:

"İmzaladığımız mütareke sonucunda devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku bütünüyle korunmuştur. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında yapılan bir mütareke değil, belki savaş durumundan çıkmak isteyen denk iki kuvvet arasında yapılabilecek bir savaşmaya son vermek niteliğindedir."

Bir gazetecinin, kendisini bu denli sevindiren nedenleri sorması üzerine demecini şöyle sürdürmüştü:

*"Birincisi, İngilizlerin Türklüğün yok edilmesini amaç edinmediklerini anladım. İkincisi, memleketimizin sanıldığının aksine işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki İstanbulumuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Doğal olarak birkaç subay şurada burada görülebilecektir. Bundan başka tersanelerimiz de işgal olunmayacaktır... Size tekrar ediyorum ki İngilizler bize olağanüstü derecede iyi davranmışlardır... Evet, yaptığımız mütareke umudumuzun üstündedir.. Yalnız şurası önemli ki memleketimizde asayişi korumalıyız. Aksi olursa her şeyi kaybetmek tehlikesi vardır!" (**Yeni Gün,** 2. XI. 1918).*

Sadrazam A. İzzet Paşa da mütarekeyi olumlu bulmuş ve metnin Mebuslar Meclisinde oybirliğiyle onaylanmasını sağlamıştı. 2 Kasımda yayımladığı genelgede, ***Mondros*** hükümlerinin Anlaşma Devletlerinin yenilenlere dikte ettirdikleri koşullara oranla hafif olduğunu açıklamıştı. Ayrıca, hükümetin imparatorluğa bağlı bütün uluslara tam hak ve özgürlük sağlayacak bir barışa hazır olduğunu vurgulamıştı (***BTTD,*** 63, s. 15 vd.).

Mondros'ta anlaşmaya varıldığı ve saptanan koşullara uyulması, 31 Ekim akşamı ordu komutanlıklarına, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanı sanını da taşıyan Sadrazam A. İzzet Paşanın telgrafıyla bildirilmişti. Ordudaki Alman komutanların görevlerinden ayrılması gerektiğinden Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders aynı gün görevini VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal'e bırakmıştı. O dönemde ***Hicaz*** ile telgraf ve telsizle haberleşme olanağı bulunmadığı için, silahların bırakılması anlaşmasını ***Medine***'yi savunmakta olan kuvvetlere duyurabilmek için özel bir heyet göndermek gerekmişti. Bir İngiliz gemisiyle yola çıkan heyetin oraya varmasından sonra "Medine Kahramanı" Fahrettin Paşa savunmadan vazgeçerek kenti teslim etmişti.

Ordu komutanları da mütareke hükümlerini genelde ılımlı bulmuşlardı. Ancak uygulamada bazı güçlüklerin çıkacağından kuşkulananlar da vardı ve bunların başında Mustafa Kemal geliyordu. O, ***Zaman*** ve ***Vakit*** gazetelerinde çıkan demeçlerinde Bulgar mütarekesinin Mondros'tan daha ağır olduğuna dikkati çekmişti. Fakat maddelerin açık olmayışının doğuracağı sakıncaları da belirtmiş, özellikle de 7. maddenin tüm ülkenin işgaline yol açabileceğini vurgulamıştı. 3 Kasımda emrindeki ordulara gönderdiği emirde de mütareke hükümlerinde açıklık bulunmadığını hatırlatarak dikkatli davranılmasını istemişti. Öte yandan da hükümetten ***Kilikya*** ve Toros Tünelleri deyimleri ile nerelerin kastedildiğinin açıklanmasını dilemişti. Ancak birkaç gün süren bu yazışmalardan doyurucu bir sonuç alamamıştı. İngilizlerin ***İskenderun***'a asker çıkarmaktan söz etmeleri üzerine, 6 Kasımda bu kentin ***Suriye*** ve ***Kilikya*** sınırları üzerinde bulunduğunu belirtmiş ve mütareke için şu değerlendirmede bulunmuştu:

*"Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, mütareke şartları hakkın da yanlış anlayış ve düşünceleri ortadan kaldıracak önlemler alınmadık ça, orduları dağıtacak ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olur sak, tutkuların önüne geçmeye olanak bulunmayacaktır" (**TİH**, I, 53).*

1) MÜTAREKEYİ İZLEYEN İŞGALLER

Mütarekeye kavuşmayı bir başarı gibi gören iyimser yorumlara karşın, Anlaşma Devletleri ***Mondros*** hükümlerinin yürürlüğe girmesinden hemen "3" gün sonra Osmanlı ülkelerini bir baştan ötekine işgal etmeye başlamışlardı. Bu yolda ilk adımı da ***Suriye-Irak*** yöresinde atmışlardı. ***Mondros***'ta, bilinçli olarak ateşkesten sonra aşılmaması gereken bir "mütareke sınırı" saptamayan İngilizler bundan yararlanarak önce ***Musul***'u arkasından ***İskenderun***'u işgal etmişlerdi.

İngiliz diplomasisi, Osmanlı ülkelerini paylaşan anlaşmalar yapılırken zengin petrol yataklarının da bulunduğu ***Musul*** ve yöresini kendilerine ayırmayı bilmişti. Ancak mütareke imzalandığında henüz ***Musul***'a girememiş ancak onun güneyine kadar ilerleyebilmişlerdi. 30 Ekimden sonra, amaçlarına ulaşabilmek için yöredeki Arap aşiretlerinin saldırılarını bilerek durdurmamışlar ve yerli halka zulüm yapıldığını öne sürerek bulundukları mevzilerden Musul'a doğru ilerlemeye başlamışlardı. ***Bağdat***'taki İngiliz temsilcisi 31 Ekimde hükümetine gönderdiği yazıda, "yerli halka, kendimize, müttefiklerimize ve insanlığa verdiğimiz sözler" gereğince ***Musul***'u ele geçirmeleri gerektiğini belirtmişti (Sonyel, 16).

Musul'daki VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis, İngilizlere ateşle karşılık verme yerine, onları mütareke hükümlerine uymaya çağırmayı yeğlemişti. Fakat İngiliz komutanı, 2 Kasım'da kenti işgal için emir aldığını söyleyerek Türk kuvvetlerinin kentin "5" mil kuzeyine çekilmesin istemişti. A. İhsan Sabis de ***İstanbul***'dan aldığı direktife uyarak İngilizlerin 3 Kasım 1918'de ***Musul***'a girmelerine engel olamamıştı.

Öte yandan Calthorpe da, Osmanlı hükümetine başvurarak mütarekenin 7. maddesine dayanılarak ***Musul***'un işgaline karar verildiğini bildirmiş ve buradaki Türk kuvvetlerinin kenti boşaltarak depolardaki silah ve cephanenin kendilerine teslimini istemişti. Böyle bir isteği "aslında beklenebilir" nitelikte bulan A. İzzet Paşa kabinesi de öneriyi kabul etmişti. Böylece VI. Ordu yalnız ***Musul*** kentinden değil tüm ***Musul*** vilayetinden geriye çekilmek zorunda kalmıştı (8 Kasım).

Musul'u ***İskenderun***'un işgali izlemişti. Burası paylaşmada Fransızlara verilmişti. Ama bu cephede savaşı İngilizler yürüttükleri için bu önemli liman kentini bir bahane ile ele geçirmeyi de onlar üstlenmişlerdi. ***Musul*** için harekete geçildiği 3 Kasımda ***İskenderun***'a gelen bir Fransız torpidosu limandaki torpilleri tarayacağını bildirerek işe giriş-

mişti. Arkasından kente bir askeri birlik çıkarılacağı açıklanınca liman reisliği buna razı olmayarak durumu İstanbul'a bildirmişti. Ertesi günü yine tarama bahanesi ile Anlaşma Devletlerine ait "5" gemi limana girmişti. Bu sırada Sadrazam ve Genelkurmay Başkanı A. İzzet, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına şu buyruğu vermişti:

*"Mütarekede açık hüküm olmadığı için **İskenderun**'un işgaline karşı konulmalıdır. Ancak İngilizler ısrarla ve zor kullanarak girmeye kalkışacak olurlarsa, üzerimize ateş etseler bile kesinlikle ateş edilmeyerek şehre girmelerine müsaade ve derhal durumun İngiliz Başkomutanına protesto edilmesi!"*

İşgallere karşı "protesto"dan başka bir dayanak bulamayan hükümete göre, İngilizlerin ***İskenderun***'u ele geçirmeye hakları yoksa da, ***Halep*** bölgesindeki kuvvetlerini beslemek için bu limandan yararlanmak istemekte haklıdırlar! Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal ise, İngilizlerin asıl amaçlarının ***İskenderun***'u işgal ve VII. Ordunun arkasına sarkmak olduğu kanısındaydı. Hükümete bu düşüncelerini açıklarken, her ne sebep ve bahane ile olursa olsun, ***İskenderun***'a asker çıkarılmasına ateşle karşı konulması emrini verdiğini de belirtmişti (6 Kasım). Ancak hükümet İngilizlere karşı direnişe geçmeyi kendi siyasasına aykırı bulmuştu. Calthorpe da mütarekenin, 10. ve 16. maddelerine dayanarak ***İskenderun***'un General Allenby kuvvetlerine teslim edilmesini istemişti (7 Kasım). Bunun da etkisiyle hükümet, bir "***İskenderun*** için mütarekenin bozulamayacağı" düşüncesiyle kentin İngilizlere teslimini emretmişti. Mustafa Kemal de bunu komutasındaki birliklere duyurmuş ve böylece ***İskenderun*** 9 Kasım 1918'de İngilizlerce işgal edilmişti. Bu arada da Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmış ve Mustafa Kemal Harbiye Bakanlığı emrine verilmişti. Buna ilişkin padişah onayı 10 Kasımda Grup Komutanlığına bildirilmiş ve M. Kemal aynı gün ***Adana***'dan ***İstanbul***'a hareket etmişti.

Musul ve ***İskenderun***'un mütareke hükümlerine aykırı olarak ele geçirilmesinden sonra öteki yerlerin işgali artık kolayca biribirini izlemişti. Anlaşma Devletlerinin bu girişimlerinde, Osmanlı yönetiminin silahbırakma anlaşması maddelerini olumlu olarak yorumlamalarından doğan ılımlı havayı dağıtmak istedikleri anlaşılmaktadır. İngiliz Dışişleri Bakanı A. J. Balfour, ***İstanbul***'da görülen iyimser demeçler nedeniyle 9 Kasımda Calthorpe'a gönderdiği yönergede şöyle demekteydi:

*"Türkler bırakışma koşullarının kendi lehlerinde olduğu iddiasında bulunmaya başladılar. Böyle bir izlenimin yaratılmasına fırsat vermemeliyiz. Mısır ve Hindistan'daki Müslüman uyruklarımızın, Türklerin kesinlikle yenilgiye uğratıldığını anlamaları gerekmektedir. Bu, Panislamizm ve Panturanizme ve İslamın genellikle siyasal amaçlar için sömürülmesine öldürücü bir darbe indirecektir." (Jaeschke, **TKSİB**, 21 vd.)*

Evet, yalnızca Osmanlıların yenilgiyi kabullenip bir mütareke imza-

lamış olmaları İngiliz siyasası açısından yeterli görülmüyordu. İngiliz egemenliği altına alınan ***Mısır*** ve ***Hindistan*** gibi ülkelerdeki Müslümanların da Osmanlı halifeliğinin etkisinden tümüyle kurtulabilmeleri için Türklerin bir daha ayağa kalkamayacak derecede bozguna uğratıldığının kanıtlanması gerekiyordu. Bu nedenle de Başbakan Asquith, hasta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun öldüğünü ve artık dirilmesine olanak bulunmadığını söylüyordu. ***İstanbul***'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Tom Hohleer ise aralık ayı başlarında hükümetine ***İstanbul***'un işgal edilmesi gerektiğini yazıyordu:

"Burasının Türkler tarafından yönetilmesine son vermek için şimdiki koşullardan yararlanılmazsa çok yazık olacak.. Bu şehri, herhangi bir yönetim altında görmeye hazırım, yeter ki bu, Türk yönetimi olmasın!" (Sonyel, 11).

2) BOĞAZLAR BÖLGESİNİN İŞGALİ

Mondros mütarekesi metninde, Anlaşma Devletlerince işgal edileceği açıkça belirtilen yerler, ***İstanbul*** ve ***Çanakkale*** Boğazları istihkâmları ile ***Toros Tünelleri*** idi. İngilizler anlaşmanın hemen ertesinde, 1 Kasımda ***Çanakkale*** Boğazındaki mayınların toplanmasına başlamışlar, ertesi günü de ***Seddülbahir***'de bazı keşiflerde bulunmuşlardı. 6 Kasımda da istihkâmları işgal etmeye koyulmuşlardı. İmzalanan protokole göre Boğazda çok az sayıda Türk subay ve eri kalacak, buradaki birlikler ***İstanbul***'a gönderilecekti. Bu arada ***Çanakkale***'ye de bir İngiliz birliği çıkarılmıştı. Bu yörenin işgali tamamlanınca Anlaşma Devletleri savaş gemilerinden oluşan bir filo ***İstanbul***'a doğru yola çıkmıştı.

Osmanlı başkentine gelen galip kuvvetlerin öncüleri, 7 Kasımda kente ulaşan "2" İngiliz subayı olmuştu. Ertesi günü bunu "4" Fransız subayı izlemişti. Bunlar Fransız elçiliğine giderlerken, azınlıklar Beyoğlu sokaklarını Anlaşma Devletlerinin bayraklarıyla süslemişler ve kendilerini gösterilerle karşılamışlardı. İstanbul'a getirilen ilk yabancı birlik de bir Fransız tugayı idi (12 Kasım). 13 Kasımda ise "61" gemiden oluşan karma donanma ***Dolmabahçe*** önlerinde demirlemişti. Bu filoda, İngiliz, Fransız, ve İtalyan gemilerinden başka Yunanistan'a ait "14" kruvazör ile "4" muhrip de bulunuyordu. Calthorpe, Rauf Orbay'a verdiği sözü tutmamıştı!

Gemilerden karaya çıkartılan askerlerden "2.000" kişilik İngiliz birliği, ***Beyoğlu***'ndaki kışlalarla yabancı okul ve hastanelere yerleştirilmişti. Buradaki İngiliz kız okulu "Müttefik İşgal Kuvvetleri" Karargâhı olarak seçilmişti. ***Üçlü Anlaşma (İtilaf, Entente)*** olarak anılan devletler dünya savaşında ***Üçlü*** Bağlaşık (İttifak'ı) yendikten sonra kendilerini artık ***Müttefik*** (Bağlaşık) diye adlandırıyorlardı. Müttefik komutanlığına

atanan General Milne ay sonunda (27 Kasım) ***İstanbul***'a gelmişti. Bu arada ***Bakırköy***'e (***Makrı köy***) bir birlik çıkartılmış ve Anadolu'ya uzanan demiryolunu denetlemek için ***Haydarpaşa İstasyonu***na da bir birlik yerleştirilmişti.

Toros Tünellerine gelince; buraların işgali Fransızlara bırakılmıştı. Söz konusu tüneller ***Hacıkırı*** ile ***Bilemedik*** arasında olanlardı. Bu nedenle ***Pozantı*** tüneller bölgesinin dışında kalıyordu. Ne var ki önemli bir kavşak noktasında bulunan bu kasabayı da ele geçirmek isteyen Fransızlar, bu kez mütarekenin ünlü 7. maddesinden yararlanarak ***Pozantı***'yı da işgal etmişlerdi (27 Aralık). Bununla da yetinmeyerek bir süre sonra ***Akköprü*** ve ***Çiftehan***'a da girmişlerdi (3 Şubat 1919).

İngiliz ve Fransızların mütareke sınırlarını ve koşullarını aşarak giriştikleri bu işgaller, onların müttefikleri olan İtalyanlarla Yunanlıları da harekete geçirmişti. Onlar da anlaşmalarla paylarına düşen ya da kendilerine vaat edilen yerleri ele geçirmeye koyulmuşlardı.

Mondros'tan Anadolu'da ulusal direncin başladığı 1919 Haziranına kadar geçen sürede İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan kuvvetlerince işgal edilen yerlerle denetim altına alınan istasyon ve demiryolları şöyle bir tablo halinde gösterilebilir:

a) İngiliz İşgalleri:

Musul	3 Kasım 1918
Çanakkale Boğazı (Fransızlarla birlikte),	6-12 Kasım 1918
İskenderun	9 Kasım 1918
Antakya	7 Aralık 1918
Batum	24 Aralık 1918
Kilis	27 Aralık 1918
Ankara istasyonu	Aralık 1918
Ayıntap	1 Ocak 1919
Cerablus	3 Ocak 1919
Haydarpaşa istasyonu	15 Ocak 1919
Konya istasyonu	22 Ocak 1919
Kasaba (Turgutlu)-Aydın demiryolu (Fransızlarla birlikte)	1 Şubat 1919
Maraş	22 Şubat 1919
Birecik	27 Şubat 1919
Samsun	9 Mart 1919
Harabnaz ve Telebyaz istasyonları	16 Mart 1919
Urfa	24 Mart 1919
Merzifon	30 Mart 1919
Kars	13 Nisan 1919

b) Fransız işgalleri:

Doğu Trakya demiryolları	9 Kasım 1918
Çanakkale Boğazı (İngilizlerle birlikte)	6-12 Kasım 1918
Dörtyol	11 Aralık 1918
Mersin	17 Aralık 1918
Toros tünelleri, Adana ili ve Pozantı	27 Aralık 1918
Doğu (Şark) Demiryolları	15 Ocak 1919
Kasaba-Aydın demiryolu (İngilizlerle birlikte)	1 Şubat 1919
Çiftehan, Akköprü	3 Şubat 1919
Afyon istasyonu	16 Nisan 1919

c) İtalyan işgalleri:

Antalya	28 Mart 1919
Konya istasyonu	26 Nisan 1919
Kuşadası	4 Mayıs 1919
Fethiye, Bodrum, Marmaris	11 Mayıs 1919
Akşehir (kısmen)	14 Mayıs 1919
Afyon	21 Mayıs 1919
Malkara	27 Mayıs 1919
Burdur	28 Haziran 1919

ç) Yunan işgalleri:

Uzunköprü-Hadımköy demiryolu	9 Ocak 1919
İzmir	15 Mayıs 1919

III) İÇ GELİŞMELER. HÜKÜMET DEĞİŞİKLİKLERİ, YENİ PARTİLER

Yurtta yabancı işgaller sürerken ***İstanbul***'da da küçümsenemeyecek değişme ve gelişmeler birbirini izliyordu. ***İttihat ve Terakki*** Partisinin üst yöneticileri ülkeyi terk ederlerken, kapanan bu partinin yerine bir dizi yeni parti kuruluyordu. Mondros Silahbırakışmasını imzalayan A. İzzet Paşa kabinesi, savaş sonrasının zor koşullarına eklenen Anlaşma Devletlerinin aşırı istekleri ve Padişah Vahidettin'le düştüğü anlaşmazlık yüzünden çekilmek zorunda kalıyordu. Nihayet, zayıf da olsa varlığı duyulan karşı görüşleri ortadan kaldırmak için 1918 yılı sona ermeden Mebuslar Meclisi de padişahın buyruğu ile dağıtılıyordu.

A) İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİNİN KAPATILMASI, YENİ PARTİLER

Mütareke döneminde başkentte iç yönetim bakımından ilk büyük değişiklik, ***İttihat ve Terakki*** kongresinde partinin kapatılması kararının alınması olmuştu. 1889'da Tıbbiye öğrencilerinin kurdukları gizli bir dernek olarak doğan ***İttihat ve Terakki,*** yeniden Meşrutiyete kavuşmak savaşımının öncüsü olmuştu. Ne var ki, II. Abdülhamit yönetimine son verildikten sonra, siyasal iktidara yükselirken giriştiği ***Babıâli Baskını*** ve seçimlerde başvurduğu yöntemlerle yavaş yavaş bir parti diktatoryası kurmuştu. Osmanlıcılık ve İslamcılıktan geçerek sonunda Türkçü/ulusçu bir siyasa izlemeye koyulduğunda da, partiye karşı çıkmayı, devlete ve Türklüğe karşı çıkma diye algılar olmuştu. Bu nedenle ancak 1911 Kasımında kurulan ve küçük partileri de içine alan ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisine karşı amansız bir mücadele sürdürmüştü. Giderek parti içinde de üst yönetim diktatoryası kuran ***İttihat ve Terakki*** önderlerinin dünya savaşına katılırken beslediklerı yakın geçmişin kayıplarını giderme umudu gerçekleşmek şöyle dursun, tam aksine imparatorluğu parçalanma aşamasına getirmişti.

Başında Talat Paşanın bulunduğu İttihat Terakki hükümetinin savaştan çekilmeye karar verdiği günlerde partiden de ilk kopmalar başla-

mıştı. İçlerinde bir ara parti merkez yönetiminde de görev almış olan Hüseyin Kâzım Kadri ile Fethi Okyar'ın da bulunduğu bir grup, ***İttihat ve Terakki***den ayrılarak ***Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası***nı (Özgürlükçü Halk Partisini) kurmuşlardı. Parti programında, ulusal egemenliği ve parlamentonun üstünlüğünü sağlamak için anayasada değişiklik yapılacağına ve özgürlüklerin güvence altına alınacağına ilişkin hükümlere ağırlık verilmişti. Ancak söz konusu parti henüz örgütlenmeden ***İttihat ve Terakki*** kongresi toplanmıştı.

Parti başkanı olarak söz alan Talat Paşa, bir veda konuşması yapmıştı. Partinin tarihçesini özetlemiş ve savaşa zoraki sürüklendiklerini belirtmeye çalışmıştı. Sözlerinin sonunda da, hükümetin istifasından sonra parti ileri gelenlerinin yönetimden çekildiklerini açıklamıştı (Tunaya, II, 62-69). Bunun üzerine kongre çalışmalarını şair M. Emin Yurdakul'un başkanlığında sürdürmüştü. Görüşmelerde partinin varlığına son verilmesi ya da başka bir adla yeni bir parti kurulması tartışılmıştı. Sonuçta yeniden örgütlenme uygun bulunmuş ve yeni bir tüzük hazırlanması kararlaştırılmıştı. 5 Kasım 1918 günkü bileşimde, "9" olumsuz ve "4" çekimsere karşı "35" oyla yeni örgüt kabul edilmiş ve ***İttihat Terakki*** adının tarihe karıştığı açıklanmıştı. Yeni partinin adı ***Teceddüt (Yenilik)*** olacaktı. Teceddüt, ***İttihat Terakki***nin "inkılapçı" niteliği yerine "liberal" bir programla 11 Kasımda ortaya çıkıyordu. ***İttihat Terakki***de lekelenmemiş, utanç verici işlere karışmamış olanlar ***Teceddüt***'te görev alabileceklerdi. Bu çerçevede aralarında Yunus Nadi, Tevfik Rüştü Aras, Galip Bahtiyar ve İsmail Canbulat'ın da bulundukları merkez yönetim kurulunda Rum, Ermeni, Yahudi kökenli mebus ve bürokratlara da yer verilmişti.

Teceddüt Partisi, daha önce kurulan ***Hürriyetperver Avam*** Partisinin aksine ***İttihat ve Terakki***nin devamı olduğu için mebuslardan birçoğunun desteğiyle Mecliste etkinliğini sürdürme olanağına sahipti. Ana muhalefet durumundaki ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi ise, yöneticilerinden bir kısmı Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra sürgüne gönderildikleri, bir kısmı da yurtdışında bulunduğu için henüz derlenip toparlanamamıştı. Bu nedenle, gerek ***İttihat Terakki***den serbest kalan oyları toplamak, gerekse muhalefette görülen boşluğu doldurmak amacıyla, ***Teceddüt***'ten sonra da birtakım yeni partiler kurulması yoluna gidilmişti. Bunlar arasında 1918 Kasımında arka arkaya kurulan ***Selamet-i Âmme*** (Kamu Kurtuluşu), ***Osmanlı Sulh ve Selamet, Ahali İktisat*** partileri ile onları izleyen ***Sosyal Demokrat*** (23 Aralık) partiyi anmak gerekir.

1) İTTİHAT-TERAKKİ ÖNDERLERİNİN YURTDIŞINA KAÇMALARI

İttihat ve Terakki Partisinin siyasal yaşamına son verilecek olan

son kongresi henüz sürerken, 2/3 Kasımı gecesi partinin ileri gelenleri bir Alman torpidosu ile yurtdışına çıkmışlardı. Birlikte kaçanlar "8" kişi idiler: Talat, Enver, Cemal Paşalarla, merkez yönetiminden Dr. Nazım, Dr. Bahaaddin Şakir, Beyrut Valisi Azmi, eski Polis Müdürü Bedri ve Dr. Rüsuhi. Bunlardan Enver Paşa, daha mütarekenin imzalanmasından önce işbaşından uzaklaştırılınca Azerbaycan'a gitmeyi düşünmüştü. Kafkas ordularında görevli bulunan amcası Halil Kut'a, 8 Ekimde yazdığı bir şifre telgrafta, kendisine "700.000" lira gönderdiğini bildirmiş ve "oralarda bir hayat eseri" görecek olursa gidip temelli kalmak niyetinde olduğunu da eklemişti (Ş.S. Aydemir, ***Enver Paşa,*** II, 470). Talat Paşa ise başlangıçta yurtdışına çıkmayı tasarlamamış, hatta hesap vermeye hazırlanmıştı. Fakat parti merkezinde yapılan bir toplantıda, artan taşkınlıklar karşısında "Paşalar grubu"nun yurtdışına çıkması uygun görülmüştü. Böylece Talat Paşa da arkadaşlarına katılmıştı, yine de Sadrazam İzzet Paşaya bir mektup bırakarak davranışının nedenini açıklamaya çalışmıştı. Mektubunda, ülke bir süre yabancı işgali altında kalacağından dostlarının ısrarı ile, "millet karşısında yargılanmak işini geleceğe bıraktığını" belirtiyor ve memleket yabancıların etkisinden kurtulduğunda, çağırılınca hemen döneceğine söz veriyordu. Nitekim ***İttihat ve Terakki*** Partisinden olan ve o sıradaki İçişleri Bakanı Fethi Okyar, parti önderlerinin ülkede kalıp kalmamaları sorununu aralarında tartıştıklarını ve kalmaya pek olanak görülmediğini anlatmaktadır. Okyar, önderlerin ülkeden ayrılmalarında en uygun şeklin arandığını ve kendisi dışında Rauf Orbay ile Cavit Beyin ve Sadrazam İzzet Paşanın bundan haberlerinin olduğunu da belirtmektedir ***(Üç Devirde Bir Adam,*** 150 vd.).

İttihat Terakki karşıtları "3" paşanın yurtdışına çıkabilecekleri konusunda Vahidettin'i uyarmışlardı. Bu yüzden de o günlerde ülkeyi terk etmeye hazırlanan "Levazım" Bakanı İsmail Hakkı Paşa evinde göz hapsine alınmıştı. Bu nedenle olacak, Ahmet Emin Yalman'ın anlattığına göre Enver Paşa Alman gemisine giderken tanınmamak için kadın kılığına girmişti (Yalman, I, 314 vd.).

Kırım'da ***Sıvastopol*** yakınındaki ***Gözleve*** limanına varan İttihatçılardan Enver Paşa dışındaki büyük grup Almanların hazırlattıkları bir askeri trenle ***Berlin***'e hareket etmişlerdi.

Dışarıda güç toplayıp ülkeyi yeniden kurtarma düşüyle de olsa düne kadar imparatorluğu yönetenlerin bu davranışları halk arasında umutsuzluğu artırırken İttihatçı düşmanlığını da körüklemişti. Yalman, 4 Kasımda ***Vakit***'te çıkan makalesinde "Enver Paşa memleketten değil dünyadan kaçmayı düşünmeliydi" derken bu kırgınlığı yansıtıyordu. İttihatçıların kaçışı Mebuslar Meclisinde de tepkiler doğurmuş, hükümete yöneltilen eleştiriler artmıştı. Aslında ***Âyan*** Meclisinde olduğu gibi bu mecliste de İttihat Terakkiye bağlı üyeler çoğunluktaydı. Eleştiriler de

daha çok azınlık temsilcilerinden özellikle de Rum mebuslardan geliyordu. Bu tepkiler ve İttihatçıların izlenmesi nedeniyle Cavit Bey uzun süre bir yerde saklanmış, ancak ondan sonra yurtdışına çıkabilmişti.

Mecliste görüş ayrılıkları daha mütarekeden önce 10 Ekimdeki başkan seçimlerinde ortaya çıkmıştı. Partinin başkan adayı Halil Menteşe'ye karşı Fethi Okyar'a da pek çok oy verilmişti. Zorlukla seçilen Halil Bey, konuşmasında Dünya Savaşına girmenin sağladığı yararları belirtmeye çalışmış ve eğer Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmemiş olsaydı, şimdi dünya barışına yön vermeye çalışan hakemin ABD Başkanı değil, "baskıcı, zalim" Rus Çarı olacağını öne sürmüştü! İzzet Paşa hükümetinin programının görüşüldüğü toplantıda da (19 Ekim) Rum mebuslardan "10"u kabinenin öngörülen barış koşullarına uygun olarak kurulmadığı görüşünü savunmuşlardı. ***İttihat ve Terakki*** önderlerinin kaçışından sonra, hükümete yöneltilen önlenemeyen suçlamalar daha da artmıştı. Hükümetin ***Yüce Divan***a ***(Divan-ı Âlî***'ye) verilmesi bile istenmişti. Bu sert tartışmalar sırasında Aydın Mebusu Veli Bey, "geçmiş hükümeti destekleyen Meclisin, millet gözünde saygınlığını ve milleti temsil niteliğini yitirdiği" savıyla, yasama görevine son verilmesini yani dağılma kararı almasını önermişti (Akşin, 49). Gittikçe bir iç hesaplaşmaya dönüşen bu tartışmaları doğal sınırları içinde tutabilmek için hükümet, ***Yüce Divan*** kurulması önerisine katılmak gereğini duymuştu.

B) SARAY-BABIÂLİ ÇEKİŞMESİ VE HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ

Mütareke uygulamasının doğurduğu sorunlarla karşı karşıya bulunan Ahmet İzzet Paşa hükümeti, Mecliste sert eleştirilere uğrarken sarayla da anlaşmazlığa düşmüştü.

1) İZZET PAŞA KABİNESİNİN ÇEKİLMESİ

Sarayla başgösteren anlaşmazlık çoğunlukla Padişah Vahidettin'in düşünce yapısından kaynaklanıyordu. Vahidettin tam anlamıyla bir monarşi yanlısı olup halkı, ulusu bir "sürü"; hükümdarı da o sürüyü gütmekle Tanrının yetkili kıldığı bir "çoban" kabul ediyordu. Şeyhülislam Musa Kâzım'ın aktardığına göre, şeriatta sözü edilen ***"meşveret"*** sisteminin içinde din düşmanlarının da bulunduğu bir parlamento, bir yasama meclisi demek olmadığını, bunun doğrudan doğruya padişahça seçilen ve gerektiğinde kendilerine danışılan bir kurul anlamına geldiği kanısındaydı (C. Bayar, ***Ben de yazdım,*** V, 1438). Ayrıca kendisinin şehzadeliğinde Derviş Vahdeti'nin kurmuş olduğu ***İttihad-ı Muhammedî***

(Muhammet Yandaşlarının Birliği) adlı aşırı dinci derneğe üye olduğu da bilinmekteydi ("31 Mart İfadeleri" ***Geçit,*** Mayıs-Temmuz 1966). Ancak 1908'de sarayı zorlayarak yürürlüğe konan anayasa gereği oluşturulan meclisleri büsbütün kapatmaya da olanak görmüyordu. Bu nedenle hükümeti çok güvendiği yakınlarından oluşturmak ve kendisinin seçtiği üyelerden oluşan "Âyan"ı istediği gibi yönlendirirken, Mebuslar Meclisini de günün koşullarına göre değişen oranlarda etkisi altında bulundurmak siyasasını gütmeyi yeğlemişti. Padişahlık makamına oturduğu 3 Temmuz 1918'de İttihat ve Terakkinin görüş ve uygulamalarına karşıt olduğu halde Talat Paşa hükümetine pek etki yapamamıştı. Söz konusu karşıtlık da İttihat Terakkicilerin bir ara onun veliahtlığını önlemeye çalışmalarından doğmuştu. Parti V. Murat'ın oğlu Selahattin'i veliaht ilan ettirmek istemişti, fakat Sultan Reşat veraset sisteminde değişiklik yapmaya yanaşmamıştı. Vahidettin ancak Şehzade Selahattin'in ölümü ve Veliaht Yusuf İzzettin'in de intiharı (1 Şubat 1916) üzerine Osmanlı tahtına aday olabilmişti.

Vahidettin, kız kardeşi Mediha Sultanla evli olduğu için "Damat" unvanıyla anılan Ferit Paşaya sevgi ve güven duyuyordu. Onun da etkisiyle ***Hürriyet ve İtilaf***tan yana olmuştu. ***Mondros*** görüşmelerine Ferit Paşayı göndermek istemiş, ancak İzzet Paşa hükümetinin direnişi karşısında bundan vazgeçmişti. Bu olay Saray ile Babıâli arasında ilk büyük anlaşmazlık olmuştu. Mütarekeden sonra savaş suçlularının cezalandırılması sorunu gündeme geldiğinde de padişah, suçu olabildiğince ***İttihat Terakki*** yöneticilerine yüklemeye çalışan ***Hürriyet ve İtilaf***çıların görüşünü desteklemişti. Örneğin, kasım sonlarında ***Daill Mail*** ve ***Times*** gazetelerinde çıkan demecinde, savaşa girilmesinin bütün sorumluluğunun İttihat Terakki yöneticilerinde olduğunu söylemiş ve eğer kendisi o zaman işbaşında bulunmuş olsaydı savaşın dışında kalınacağını öne sürmüştü (Jaeschke, ***TKSİB***, 3). Böylece padişah da kimi politikacılar ve aydınlar gibi Anlaşma Devletleri ve özellikle İngilizlerle iyi geçinilecek olursa yakında ılımlı bir barış antlaşması imzalanabileceğini umuyordu.

Meclislerde bir ***Yüce Divan***ın oluşturulması önerilirken Vahidettin ondan ayrı olarak ***Sıkıyönetim Mahkemesi***nin (***Divan-ı Harp***) de kurulmasını istemişti. Bu, savaş suçlularını yargılayacaktı. Fakat hükümet böylesi özel mahkemeleri anayasaya aykırı bulduğu ve bunların adil kararlar alamayacağı görüşüyle sarayın önerisini benimsememişti. Bu da padişah ile yeni bir sürtüşmeye yol açmıştı.Vahidettin, Âyan Başkanı Ahmet Rıza'yı sadrazama göndererek İttihatçı diye tanınan Cavit, Rauf ve Fethi Beylerin kabineden ayrılmalarının sağlanmasını istemişti. Hükümet, böylesi istifaları önlemek için Hürriyet ve İtilafın başkanlığını yapan Albay Sadık Beyin aracılığına başvurmuşsa da bundan bir sonuç alınamamıştı. Saray ile hükümet arasındaki bu çekişme "3" gün sür-

müş, sonunda İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de Vahidettin'e gönderdiği bir mektupla hükümetinin çekildiğini bildirmişti. İçinde bulunulan günlerde kabine üyelerinin onurlarını kırıcı eleştirilere bile katlanıldığını belirten sadrazam "Kabine başkanının kişiliğinde toplanan yetkilerin birtakım kısıtlamalara bağlanmasını, hükümlerine bağlı kalmaya andiçtiğimiz Anayasa ile bağdaşır görmemekteyiz!"-diyordu (Okyar, 260).

Vahidettin, İzzet Paşanın bu sert mektubuna kendine göre tepki göstermiş ve hükümet üyelerinin hepsine ayrı ayrı güven beslediğini, anayasaya aykırı bir davranışta bulunmadığını, yalnızca "iyiliğe yönelik bazı uyarı ve öğüt"lerde bulunduğunu savunarak, istifayı üzülerek kabul ettiğini belirtmişti (8 Kasım).

A. İzzet Paşa hükümetinin böylesi bir çekişme sonucu ayrılması, basında da yankılar uyandırmıştı. A.E. Yalman, sarayın bu baskısını "Mevsimsiz kundakçılık" olarak niteleyip bunun doğuracağı sakıncalara dikkatleri çekmek istemişti. Öte yandan Vahidettin de davranışının anayasaya aykırı olmadığını kanıtlamak için çok güvendiği Âyan Meclisine başvurmak gereğini duymuştu. Ahmet Rıza'nın başkanı olduğu bu meclis de padişahın hükümete "tavsiye"de bulunmasının bir "karışma" olmadığına karar vermişti (10 Kasım).

C) TEVFİK PAŞA KABİNESİ, SORUŞTURMALAR, TUTUKLAMALAR VE MECLİSİN DAĞITILMASI

1) MUSTAFA KEMAL VE ARKADAŞLARININ HÜKÜMETTE GÖREV ALMA GİRİŞİMLERİ

Vahidettin yeni hükümeti kurma işini A. İzzet'in sadaretinden önce de kendisine bu görev önerilen Tevfik Paşaya vermişti. 11 Kasımda açıklanan yeni kabinede "filozof" Rıza Tevfik ile Kambur İzzet'e de görev verilmişti. İttihat Terakkiden hiç üye yoktu, ama bu, henüz bir Hürriyet İtilaf hükümeti de değildi.

Bu arada birlikleriyle ya da ordudaki görevlerinden ayrılarak başkente gelen bazı genç komutanlar da olayların gelişmesini yakından izlemeye ve bazı girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. Fethi Okyar'ın verdiği bilgilere göre, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar ve kendisi İsmail Canbulat'ın evinde arka arkaya "3" gece yaptıkları toplantılarda, içine düşülen çıkmazdan kurtulabilmek için Anadolu'da ulusal bir direnmeyi sağlamaktan başka çare olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardı. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için de öncelikle İzzet Paşanın yeniden sadarete getirilmesi

uygun görülmüştü. Hatta onun kuracağı yeni kabinede Mustafa Kemal ile Fethi Beyin görev alabileceği düşünülmüştü.

Aslında M. Kemal, daha mütarekeye gidilen günlerde, İzzet Paşa başkanlığında kurulacak bir hükümette görev almak istemişti. 14 Ekim 1918'de padişahın Başyaveri Naci Eldeniz'e çektiği çok gizli bir telgrafta, sadaretin Tevfik Paşa yerine İzzet Paşaya verilmesinin daha uygun olacağını belirtmiş ve böyle bir kabinede Şeyhülislam Hayri Efendi ile Fethi, Rauf, İsmail Canbulat, Tahsin Uzer ve Azmi Beylerle kendisine de görev verilmesini önermişti. O, Harbiye Bakanlığına getirilmesini düşünmüştü. Bundaki amacını daha sonra F. Rıfkı Atay'a şöyle açıklamıştı:

*"Barışın çabuk gelmeyeceğini biliyordum. Barışa kadar çok bunalımlı durumlar karşısında kalacaktık. İşte bu sırada vatana ciddi hizmetlerde bulunabileceğim kanaatında idim" (**19 Mayıs**, 5).*

Y. Hikmet Bayur'un buna ilişkin sorusuna verdiği yanıtta ise "ilk olarak padişahla hükümeti ***Eskişehir***'e götürmeyi" ve mütareke görüşmelerini oradan yönetmeyi tasarladığını, yani ***Anadolu***'ya çekilmeyi planladığını belirtmişti (***Belleten***, 128, s. 942). Ancak Mustafa Kemal'in saraya başvurduğu gün kabinesini açıklayan İzzet Paşa, Rauf ve Fethi Beylere görev verdiği halde onun umduğu Harbiye Bakanlığını kendisi üstlenmişti.

M. Kemal 13 Kasımda İstanbul'a geldiğinde R. Orbay'la birlikte istifa eden İzzet Paşayı makamında ziyaret etmiş ve yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilecek olursa bunu kabul etmesini dilemişti. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için Tevfik Paşanın kurduğu kabineye Mecliste güvenoyu verilmemesini sağlamak ve padişaha da bu çözümü kabul ettirmek gerekiyordu. Arkadaşlar toplantısında Vahidettin'in Enver Paşaya duyduğu kızgınlık göz önüne alınarak saraya, Enver'le pek anlaşamadıkları bilinen Mustafa Kemal ile Karabekir'in gönderilmesi uygun bulunmuştu (Okyar, 257). Bu çerçevede önce M. Kemal'in, arkasından Karabekir'in padişahla görüşmesi sağlanmıştı. M. Kemal 15 Kasımdaki bu ilk görüşmede Vahidettin'i aydınlatmaya çalışmış, padişah ise ordunun ve komutanların kendisine bağlı kalıp kalmayacakları üzerinde durmuştu.

Bu askerler grubu İzzet Paşanın sadaretten çekilmesini saptadıkları amaç açısından sakıncalı bulmuşlardı. Sadaretin yeniden ona verilmesine yol açmak için de Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verilmemesini sağlamaya çalışmışlardı. Özellikle M. Kemal, çoğunluğu ***İttihat Terakki*** yanlısı olan Mebuslar Meclisinde büyük çaba harcamaya koyulmuştu. Bir yandan da Fethi Okyar'la M. Kemal'in birlikte çıkardıkları ***Minber*** gazetesinde bu yolda yayınlara geçilmişti. M. Kemal'in padişahla görüştüğü 15 Kasım günkü sayıda, hangi biçimde olursa olsun, istibdat yönetimlerinin sakıncaları üzerinde durularak, yüzyılımızda aydın monarşilerin bile hiçbir ulusa layık görülemeyeceği ve ancak özgür uluslara bağımsızlık verildiği vurgulanmıştı. Ertesi günkü sayıda Babıâlinin

uyumakta olduğu anlatılmış, 17'sinde ise Tevfik Paşa kabinesinin Meclisteprogramını okuduktan sonra istifa edeceği söylentilerinin dolaştığı öne sürülerek, olması istenilen şey dolaylı yoldan dile getirilmişti. Bütün bunlara karşın 18 Kasımda programını sunan Tevfik Paşa, gerekli güvenoyunu o gün değilse de ertesi günü sağlamıştı. Dikkati çeken nokta, program üzerindeki görüşmelerde, mütarekeye aykırı işgallerden yakınan mebuslara Milli Eğitim (Maarif) Bakanı Rıza Tevfik'in "hüküm galibindir!" anlamındaki Arapça bir deyimi anımsatarak Almanya'yı bile dize getiren bir düşmanın, "bazı noktaları işgal ederim" derse, haklı sayılması gerektiğini savunması idi.

Bugünlerde Meclisin padişah tarafından dağıtılacağı söylentileri yayılmıştı. Tevfik Paşa kabinesini düşürmeye çalışan M. Kemal ve arkadaşları ise Meclisin çalışmalarını sürdürmesini gerekli buluyorlardı. M. Kemal 18 Kasımda düşüncelerini A.E. Yalman'a açıklamış, o da ***Vakit***'te "M. Kemal Paşa ile Mülakat" başlığı altında bunu aktarmıştı. Karabekir ise, Tevfik Paşa'nın güvenoyu almasından sonra 6 Aralıkta padişah tarafından kabul edilmişti. Karabekir'in, "Milletimiz, başlarında sevgili hakanı ile inşallah kurtulacaktır" sözlerine Vahidettin, "Sizin gibi genç, mert ve güvenilir komutanlara malik olan bir millet elbet yok olmaz" diye yanıt vermekle yetinmişti (Karabekir, 9).

2) SAVAŞ SUÇLULARI VE ERMENİ GÖÇÜ SORUNLARI

Tevfik Paşa hükümeti daha ilk günlerden başlayarak bir yandan azınlık mebuslarının, öte yandan Anlaşma Devletlerinin ısrarla ön plana çıkardıkları "2" sorun üzerinde durmak zorunda kalmıştı: Savaş suçlularının ve Ermenilere göç ettirilmesinde kötü davrananların cezalandırılmaları.

Savaş suçluları olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki yöneticileri ile savaş yıllarında yiyecek maddeleri alım ve dağıtımında yolsuzluk yaptıkları söylenenler hakkında soruşturma açılması yolundaki istekler giderek artmıştı. Bu yüzden hükümet çeşitli adlarla bazı soruşturma komisyonları kurmuştu. İlk önlem olarak da Talat-Enver-Cemal Paşalarla, yiyecek işlerini yürüten İsmail Hakkı ve kimi İttihat Terakki üyelerinin mallarına el konulmuştu. Mareşal Kâzım başkanlığında kurulan özel sıkıyönetim mahkemesi (Divan-ı Harp) de bir süre sonra Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşaları, savaş suçlusu olarak değil, askerlik görevlerini izinsiz olarak bıraktıkları ve yurtdışına kaçtıkları için, askerlikten çıkarma, birer yıl hapis ve kamu haklarından yararlanmama ile cezalandırmıştı (***Takvim-i Vekayi,*** 1 Ocak 1919).

Öte yandan, savaş yıllarındaki zorunlu Ermeni göçü de Mebuslar Meclisinde sık sık dile getirilen bir soruna dönüştürülmüştü. Suçlama-

ların artması karşısında Vahidettin de Âyan üyesi Azaryan'ı 7 Aralıkta kabul ederek, Ermenilere yapılan "zulüm"den ötürü üzüntülerini bildirmiş ve bazı kişilerce yapılan bu kötü davranışı bütün Türklere mal etmenin doğru olmayacağını vurgulamıştı. Arkasından savcıların bu tür suç işleyenler hakkında kamu davası açmaları istenmişti. Anadolu düzeyinde işlenen suçları saptayabilmek için de, ülke "10" bölgeye ayrılarak her bölgeye adalet ve içişleri görevlilerinden oluşan komisyonlar gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Meclis ile hükümet arasındaki ilişkiler zaman zaman sertleşirken İngiltere ile Fransa da İstanbul'da üstünlük sağlayabilmek için birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Ortak donanmalarının Boğaziçinde demirlemesinden sonra İngiltere, Fransa ve İtalya buraya birer siyasal temsilci atamışlardı. Amiral Calthorpe İngiltere'nin, Amet Fransa'nın, Kont Carlo Sforza da İtalya'nın temsilcileri olmuşlardı. Kasım sonuna kadar İngilizler ***Beyoğlu***na bir tabur, ***Boğaziçi***ne de bir tugay yerleştirmişlerdi. Fransızlar da İstanbul yöresine bir tabur, Boğaziçine bir tümen getirmişlerdi. 1919 Ocağında Paris Barış Konferansı toplandığında artık "bağlaşık" (müttefik) devletler adını alan eski Anlaşma Devletleri ***İstanbul***'daki siyasal temsilciliklerini ***Yüksek Komiserliğe*** çevirmişlerdi. Calthorpe ve Sforza görevlerini yeni sanlarıyla sürdürürlerken Fransa Albert de France'ı atamıştı. ABD ise 1919 Şubatında Amiral Bristol'u Yüksek Komiser olarak yollamıştı.

Başkentteki kuvvetlerini artıran İngiliz ve Fransız temsilcileri, Osmanlı hükümetine başvurarak, işgal giderlerinin Osmanlılarca karşılanmasını istemişlerdi. İçinde bulunduğu mali çıkmaza karşın bu isteği geri çeviremeyen hükümet, gerekli paranın Osmanlı Bankasındaki hesaptan ödenmesinden başka çare bulamamıştı (T. Gökbilgin, ***Milli Mücadele Başlarken***, I, 14).

Yeni müttefikler, Osmanlı yönetimi üzerindeki baskılarını artırırlarken ***kapitülasyonlar*** rejimini de geri getirtmişlerdi. 19 Ocak 1919'da verdikleri ortak notada, Osmanlı yönetiminin dünya savaşına girerken ***kapitülasyonları*** kaldırdığı yolunda aldığı kararı tanımadıklarını belirtmiş ve 1914'ten bu yana kapitülasyon hükümlerine aykırı olarak yürürlüğe konulan kararların kendilerine uygulanmamasını istemişlerdi. Tevfik Paşa hükümeti, bu sorunun barıştan sonra ele alınmasını dilemiş, fakat ısrar karşısında bunu da kabul etmek zorunda kalmıştı.

Bunların dışında ortak donanmayla birlikte İstanbul'a Yunan subay ve erlerinin de gelmesi, kentteki Rumları taşkınca hareketlere ve isteklere sürüklemişti. Rumca gazeteler ***Ayasofya***'nın alınacağından söz ediyorlar, kiliselerde gösteriler düzenleniyordu. Yunan Kulübündeki bir törende Yunan Amirali Kakolidi "Türkiye'deki Helenizme anavatanın selamı ile Partenondan bir zeytin dalı" ve Yunan bayrağı getirdiğini söylüyordu.

Hükümet, artan eleştirileri önleyebilmek için basına yeniden "sansür" koymuştu. Başta padişah olmak üzere, Osmanlı ya da yabancı görevliler hakkında saygı dışı yazılar ve toplumda heyecan yaratan ya da topluluklar arasındaki ilişkileri bozacak yayınlarla birlikte "hükümet yönetiminin biçimini değiştirmeyi" içeren her türlü yazılar ve nihayet Müttefik devletlerin askeri hareketlerine ilişkin haberler yasaklanmıştı. Artık basın Anadolu'da sürüp giden işgallerden bile söz edemeyecekti!

3) MEBUSLAR MECLİSİNİN DAĞITILMASI (21 Aralık 1918)

Meclisteki kimi eleştiriler ve yakınmalar hem sarayın, hem de Anlaşma Devletlerinin tepkilerine yol açmıştı. Vahidettin, Meclisin tutumunu bir İttihatçılık hareketi olarak değerlendiriyordu. Ona göre Mebuslar, "velinimetleri" olan İttihatçı başkanlarına bağlılıklarını göstermek istiyorlardı. Anlaşma Devletleri temsilcileri de, padişahın kendi başkâtibine yakındığı gibi, mebusları, Ermenilere zorunlu göç uygulayan "katilleri" yani ***İttihat Terakki***yi seçen kurul olarak görüyorlardı. Bu nedenle de işgallere karşı cılız da olsa sesini duyurmaya çalışan Meclisin dağıtılması için sarayı zorluyorlardı (A.F. Türkgeldi, 183 vd.).

O günlerde Meclis başkanlığına verilen bir gensoru önergesi Meclisin dağıtılması kararının verilmesinde son aşama olmuştu. Cavit Beyin hazırladığı önergede, hükümetin barışa kavuşabilmek için ciddi bir girişimde bulunmadığı, programında söylediklerinin aksini yaptığı, asayişin bozulduğu, yiyecek sıkıntısının arttığı ve basın üzerinde tek yanlı bir sansür uygulandığı öne sürülmüştü. 21 Aralıkta hükümet adına bunlara yanıt veren Ticaret Bakanı Mustafa Reşit, daha çok savaş yıllarında görülen yolsuzluklar üzerinde durmuştu. Arkasından kürsüye çıkan İçişleri Bakanı Mustafa Ârif, Padişah Vahidettin'in, "siyasal etkenlerin zorunluluğu" yüzünden anayasanın 7. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak Mebuslar Meclisini dağıttığını bildiren "irade"sini okumuştu. Padişahın buyruğu gürültüler arasında dinlenmiş ve sonunda alkışlarla karşılanmıştı. Böylece saray da, hükümet de İttihatçıların çoğunlukta bulunduğu Meclisin eleştirilerinden kurtulmuş galip devletleri de memnun etmişlerdi. O zamanki anayasa, Meclis dağıtıldığında "4" ay içinde yeni seçimlere gidilmesini öngördüğü halde buna da uyulmayacak ve Mebus seçimleri ancak Sıvas Kongresinden sonra Temsilciler Kurulunun baskısı ile yapılacaktır.

4) ANLAŞMA DEVLETLERİNİN BASKISI SORUŞTURMA VE TUTUKLAMALAR

Güvensizlik oyu ile düşürülmekten kurtulan Tevfik Paşa, 12 Ocak

1919'da kabinesinde bazı değişiklikler yapmak gereğini duymuştu. Saraya yakın olan ya da ılımlı tanınan bazı ***Hürriyet ve İtilaf***çılar da kabineye alınmışlardı. Bu dönemde başkentte dikkati çeken en önemli gelişme, iç ve dış baskılarla çeşitli soruşturmaların açılması ve tutuklamalara başlanılması olmuştu.

Hükümet, Meclisin dağıtılmasından sonra bir af ilan etmişti (23 Aralık 1918). Bununla, Vahidettin'in tahta çıkışına kadar geçen dönemde işlenen siyasal suçlar affediliyor, ancak Ermenilere göç ettirilmesinde yasal sorumlulukları olanlarla azınlık toplumlarına karşı suç işleyenler ve düşmanla işbirliği yapanlar af kapsamının dışında tutuluyorlardı. Fakat İngilizler o günlerde, savaş yıllarında İngiliz esirlerine kötü davrananlar diye yeni bir suçlu grubu daha yaratmış ve bunların da cezalandırılmalarını istemeye başlamışlardı.

Barış konferansında Bağlaşık Devletler adını alan galipler İstanbul'da Yüksek Komiserlikler düzenini kurarlarken Türkiye'deki kuvvetlerinin komutanlığını üstlenen Franchet d'Esperey'in Osmanlı başkentine gelişi yeni olaylara yol açmıştı. Fransız generali 8 Şubat 1919'da azınlıkların katıldığı görkemli bir törenle karşılanmıştı. O, kara derili iki seyisin dizginlerini çektiği beyaz bir atın üzerinde ***İstiklal Caddesi***nden (***Cadde-i Kebir***den) geçerek Fransız elçiliğine giderken karşılama törenine katılan Osmanlı bandosunu, hayvanını ürküttü diye kırbacını sallayarak susturmuştu.

Meclisi dağıtan Vahidettin çıkış yolunu İngilizlere yaslanmakta görmektedir. Örneğin adamlarından birini İngiliz Yüksek Komiserliğine göndererek (10 Ocak), padişah olduğundan beri etrafının İttihat Terakki hafiyelerince sarıldığını, kendisinin her zaman İngiliz yanlısı olduğunu ve onların istediği herkesi yakalatıp cezalandırmaya hazır olduğunu bildirmişti (B. Şimşir, ***Malta Sürgünleri,*** 36 vd.). Ondan birkaç gün sonra da bu kez eniştesi Damat Ferit'i yollayarak, suçluların cezalandırılması konusunda ağır davranan şimdiki kabine yerine daha güçlü bir hükümeti işbaşına getirmeyi düşündüğünü iletmişti. Ancak o, bu değişiklikleri yaparken, başkentte bir "patlama"nın, yani bir direnişin başgöstermesi olasılığını da anımsatarak bu durumda İngiltere'nin tutumunun ne olacağını sormuştu.

Hürriyet ve İtilaf partisinden olan D. Ferit de padişahın görüşündeydi. İngiliz Komiserliğinden General Deeds'in Şubat sonlarına ilişkin bir raporunda, Hürriyet ve İtilafçıların Tevfik Paşa hükümetini eleştirdikleri ve kendileri iktidara gelecek olurlarsa suçluları hemen cezalandıracaklarını söyledikleri ve bunun için de İngilizlerin desteğini sağlamaya çalıştıkları açıklanmaktadır (***MS,*** 67).

Bu arada Ermenileri göç ettirmede suç işledikleri öne sürülen eski valilerden Sabit Bey ile Cemal Azmi Bey hükümetçe mahkemeye sevk edilmişlerdi (6 Ocak 1919). Onu izleyen günlerdeyse başkentte ilk tu-

tuklamalar başlamıştı. Diyarbakır Valisi ve ilk İttihatçılardan olan Dr Reşit İstanbul'da tutuklanıp ünlü ***"Bekirağa Bölüğü"***'ne konulmuştu. O zamanki Harbiye Bakanlığı (bugünkü İstanbul Üniversitesi) bahçesindeki bu ek yapı, ***31 Mart*** olayından başlayarak siyasal tutukluların hapsedildikleri bir yer olmuştu. Ocak ortalarında da, Diyarbakır mebusları Fevzi ve Zülfü Beyler, Ermenileri ödürttükleri ve doğudaki aşiretleri İngilizler aleyhine kışkırttıkları savıyla tutuklanmışlardı. İşin daha da garipsenecek yönü, suçluluğu saptanamayan Zülfü Beyi serbest bırakması gereken hükümetin suçlamaya ilişkin belgeleri İngiltere temsilciliğinden istemesi idi. Bunun sonunda da her iki milletvekili de İngilizlere teslim edilmişti (Gökbilgin, I, 36 vd.).

Müttefiklerin baskısı sürerken bazı "siyasi" kişiler de saraya sundukları dilekçelerinde suçluları cezalandırmanın ülke yararına olduğunu öne sürmüşlerdi. Yabancı temsilcilerle görüştüklerini de özellikle belirten ancak adlarını açıklamayan "siyasal yöneticilerden" on kişi bir örneği ***Alemdar*** gazetesinin 23 Ocak sayısında yayımlanan dilekçelerinde, Müttefik çevrelerinin Osmanlı İmparatorluğu hakkında verilen kararı değiştirmek ve İstanbul'u Türklere bırakabilmeleri için, suçluların cezalandırılmasını şart gördükleri belirtiliyordu. Aynı zamanda, Sait Halim Paşa, Halil Menteşe, Cavit, İ. Canbulat, Mithat Şükrü, Musa Kâzım, Rahmi, Ahmet Nesimi, Ali Münif ve Kemal Bey gibi İttihat ve Terakkicilerin sanki kaçmaları isteniyormuşçasına - henüz tutuklanmamış olmalarından yakınılıyordu.

Ne var ki serbest olan bu kişiler değil, tutuklu bulunan Vali Dr. Reşit bu dilekçeden iki gün sonra hapishaneden kaçmıştı. Olay, İttihat ve Terakkinin bir gövde gösterisi olarak değerlendirilmiş ve bu tepkiyle daha geniş tutuklamalara girişilmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, bu kaçışı yalnız Tük hükümetine değil, aynı zamanda Müttefiklere karşı bir "meydan okuma" olarak değerlendirmiş ve Tevfik Paşa hükümetinin sorumluluktan kurtulamayacağını bildirmişti. Bu tehdit karşısında bütün polis gücü harekete geçirilmişti. Ermenilerin de katıldığı takipte yakalanacağını anlayan Reşit Bey intihar ederek yaşamına son vermişti (6 Şubat 1919).

İngilizler suçlu saydıkları Osmanlı yurttaşlarını içeren bir dizi listeler düzenlemeye de koyulmuşlardı. ***Kara liste*** denilen bu tür listelerin hazırlanması da yüksek komiserliğin Ermeni-Rum şubesine verilmişti. Ermeni Haberler Bürosu aracılığı ile derlenen bilgilere ve yapılan ihbarlara dayanılarak suçlu kabul edilen Türkler hakkında fişler düzenlenmişti. Giderek "Ermeni kıyımı" ya da savaş esirlerine kötü davranma dışında yeni tür bazı suçlar da eklenerek kapsam daha da genişletilmişti. Örneğin Balkan savaşına ilişkin bazı olaylar ve Babıâli baskını bu suçlar arasına katılmıştı.

Vahidettin söz konusu suçluların cezalandırılabilmeleri için İngiliz

komiserliğinden destek istemişti. Ona yanıt beklerken hükümetin girişimiyle 29/30 Ocak gecesi geniş çaplı tutuklamalara başlanılmıştı. İçişleri Bakanı İzzet Beyin düzenlediği bu listede "60" kişinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilk aşamada bunlardan "27"si tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne gönderilmişti. Bunlar arasında İttihat Terakki mebuslarından Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, Ziya Gökalp, Hüseyin Kadri ve Karasu Efendi ile Genel Sekreter Mithat Şükrü, eski Âyan Başkanı Hacı Âdil, eski İçişleri Bakanı İsmail Canbulat, İzmir Valisi Rahmi, eski Merkez Komutanı Cevat, Enver Paşanın amcası Halil Kut, Tevfik Rüştü Aras, Kara Kemal ve Çolak diye anılan Selahattin Köseoğlu da bulunmakta idi.

General Milne bu tutuklamalardan sonra Londra'ya İstanbul'daki durumun iyileştiğini bildirmişti. Ama bunun arkasından Calthorpe, Osmanlı hükümetinden, savaş tutsaklarına kötü davrandıklarını öne sürdükleri "23" kişinin kendilerine teslim edilmesini istemişti. Hükümet bunun devletlerarası hukuka aykırı olduğu yanıtını vermişti, ama İngilizler söz konusu kişilerden bazılarını yargılayacağız diye alıp götürmüşlerdi. Şubat ayında da sürdürülen tutuklamalarla Bekirağa Bölüğündekilerin sayısı "100"e yaklaşmıştı.

Müslüman olmayanların zorunlu göçlerinde suç işledikleri öne sürülenlerin duruşmalarına, savaş kuralları uygulanan askeri mahkemede (Divan-ı Harp) Şubatın ilk günlerinde başlanmıştı. Aynı zamanda ülke düzeyinde kısa sürede sonuç alabilmek için Anadolu ve ***Trakya***'da da bu tür sıkıyönetim mahkemeleri kurulması kararlaştırılmıştı.

Tevfik Paşa hükümeti bu doğrultuda bazı önlemleri içeren "2" ayrı rapor hazırlatmıştı. Yabancı devletlerin temsilciliklerine de verilen 19 Şubat günlü raporda, Ermenilerin göç ettirilmesi olaylarında Ermeni komitacılarının da sorumlulukları bulunduğuna değinilerek, bunun saptanabilmesi için oluşturulan soruşturma komisyonlarına, tarafsız olan ***İspanya, İsviçre, Danimarka, Hollanda*** ve ***İsveç***'ten ikişer yargıcın katılması isteniyordu. Fakat İngilizler bu girişimi beğenmeyip gerçekleşmesini önlemişlerdi. Padişaha sunulan ikinci raporda ise, savaş kabinelerinde görev alanlar ve Ermeni göçünde suçlu olanlarla yolsuzluk yaparak "kamunun felaketine" yol açanların, yürürlükteki yasalara bakılmaksızın özel olarak oluşturulacak sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanması istenmişti. Osmanlı anayasası, bakanların ***Yüce Divan***da yargılanmalarını öngördüğünden bu öneriyi yürürlükteki hükümlerle bağdaştırmaya olanak yoktu. Bu nedenle suçluların bir an önce cezalandırılmalarından yana olan Padişah Vahidettin bile hükümetin önerisini kabul etmemişti. Üstelik bu konuda ağır davrandığı için hükümeti suçlamıştı (A.F. Türkgeldi, 193 vd.). Bu durum karşısında Tevfik Paşa aynı gün, 3 Mart 1919'da kabinesinin istifasını vermek zorunda kalmıştı.

Ç) DAMAT FERİT İŞBAŞINDA

1) TUTUKLANMALAR

Tevfik Paşanın çekilmesiyle Vahidettin enistesi Ferit Paşayı sadarete getirme olanağı bulmuştu. Damat Ferit o zamana kadar kimi Avrupa başkentlerindeki elçiliklerde sekreterlik görevlerinde bulunmuş, fakat dikkati çeken bir kişi izlenimi bırakmamıştı. Ülke yönetiminde ise hiçbir deneyimi yoktu. Başlangıçta onu pek sevmeyen Vahidettin, savaştan çekilme kararı verildikten sonra enistesine büyük bir yakınlık gösterir olmuştu. Bunda akrabalık bağları ve enistesinin kendisine hıyanet etmeyeceği hakkında duyduğu güvenin dışında, Ferit Paşanın da bir İttihat ve Terakki düşmanı ve İngiliz yanlısı olmasının da payı vardı. Aynı düşünceyle onu Mondros görüşmelerine göndermek istemişti.

İngilizler, Ferit Paşanın işbaşına gelmesinin hemen ertesi günü, "Türk savaş suçluları"na ilişkin yeni bir listeyi Babıâli'ye vererek bunların tutuklanmalarını istemişlerdi. Yeni sadrazam da 9 Martta Yüksek Komiserliği ziyaret ederek kendisinin ve padişahın "Allahtan sonra İngiltere'ye umut bağladıklarını" yinelemişti. Ayrıca, suçlular listesi kaybolduğu için orda adı bulunanların şimdiye kadar tutuklanmamış olmalarından ötürü özür dilemişti (Şimşir, ***MS,*** 72 vd.). Bu ziyaretin ertesinde 10 Martta, eski bakan ve mebuslarla birlikte içinde bulunulan durumu eleştiren bazı gazetecilerden oluşan "21" kişi tutuklanmıştı. Başta eski Sadrazam Sait Halim ile Şeyhülislam Musa Kâzım'ın bulunduğu bu grupta gene eski bakanlardan Fethi Okyar, Ali Münif, İbrahim Pirzade, Şükrü ve Ahmet Nesimi ile mebus ve Âyan üyelerinden Rıfat, Salah Cimcoz, Hasan Fehmi de yer almışlardı. Onlardan başka gazetecilerden A. Emin Yalman, Celal Nuri ve Sapancalı Hakkı da tutuklananlar arasındaydılar.

Calthorpe'un raporuna göre de, listede adları bulunan Cavit Bey ile gazeteci Yunus Nadi ele geçirilememişti. Savaşa girilirken ***cihat*** fetvası vermiş olan Hayri Efendi ise hasta olduğundan tutuklanmamış, göz hapsine alınmıştı. Tutuklananlar Bekirağa Bölüğüne gönderilirken gazetecilerden ikisi A.E. Yalman ve Celal Nuri serbest bırakılmışlardı. Ancak Yalman bir ay sonra yakalanıp Kütahya'ya sürgün edilmişti.

D. Ferit hükümetinin giriştiği bu "suçlu avı", İngilizlerden sonra Fransızların hatta ABD'nin de bu tür listeler düzenlemelerine yol açmıştı. İngiliz belgelerine göre, 23 Ocaktan 20 Nisana kadar "2" aylık sürede Osmanlı hükümetine verilen "kara" listelere geçirilenlerin sayısı "223"e yükselmişti. İlk liste İngiliz tutsaklarına kötü davrandıkları söylenen kişileri içeriyordu. Kolordu komutanlarından Sami ve Nurettin Paşalarla İstanbul ve Ankara komutanları bunun üzerine tutuklanmışlardı. "61"

kişilik ikinci liste "Ermeni Kırımı"ndan suçlu sayılanlara ayrılmıştı. "12" kişilik bir üçüncü listede de İzmit-Adapazarı yöresindeki olaylarda suçlu görülenler yer almıştı. Giderek çok daha değişik suçlamalar ya da amaçlarla da listeler düzenlenmişti. Öyleki 28 Şubat 1919 günlü bir listede görevlerinden alınmaları ya da sürülmeleri gereken sivil asker yetkililer arasına Mustafa Kemal, Karabekir, Kara Vasıf, Fevzi Çakmak ve Cevat Çobanlı da alınmışlardı (Şimşir, ***İBA***, I, 3 vd.).

İstanbul'daki İngiliz-Fransız çekişmesinin "kara liste"lere yansıdığı da görülmektedir. Fransızlar kendi açılarından düzenledikleri bir listeyi Tevfik Paşa hükümetine vermişlerdi. "12" kişilik listede Ömer Naci ile Yunus Nadi de bulunuyordu. Öte yandan İngilizler bu listeleri hazırlarlarken ABD'den de yardım istemişlerdi. Eski Milli Eğitim Bakanlarından Şükrü Bey ile Askeri Dr. Numan, Harbiye Bakanlığından Seyfi ve Ankara Valisi Atıf Amerikalıların önerisi ile listeye alınmış ve tutuklanmışlardı.

2) ERMENİ KIYIMI SORUŞTURMALARI

Tutuklamalar yurt düzeyine yaygınlaştırılırken sıkıyönetim mahkemelerinde görülen davalar da hızlandırılmıştı. Müttefik temsilcilerinin listeleri biribirini izlerken, parti ve görüş ayrılıkları yüzünden de olsa, bazı basın organlarında bu girişimleri destekleyen yazıların çıkması ayrıca düşündürücüdür. Örneğin ***Alemdar***'da Refi Cevat Ulunay, İttihatçı sanıklar için "Koparılması gereken bu kafalar kütükler üzerinde kesilip günlerce ibret taşında (seng-i ibrette) kalmalı" diye yazıyordu (12 Mart. Akşin, 199).

Kesilen kafaların ilki de Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyinki olmuştu. Ermeni göçü sırasında ***Boğazlıyan***'da Ermenileri öldürttüğü öne sürülen Kemal Bey, 2 Martta tutuklanmıştı. Zalim kişiliği nedeniyle "Nemrut" diye anılan Mustafa Nazım Paşa başkanlığındaki mahkeme, "35" yaşındaki bu genç kaymakamı ölüm cezasına çarptırmıştı. Damat Ferit 8 Nisan tarihli bu kararı hemen o gün padişaha sunmuştu. Vahidettin ilk önce Şeyhülislam Mustafa Sabri'den bu konuda fetva istemiş, fakat beklediği yanıt gelmeden kararı onaylamıştı. Bu nedenle Kemal Bey 10 Nisan 1919'da Bayezıt Meydanında asılmıştı. Ancak onun asılmadan önce meydanda bulunanlara, "Ben bir Türk memuruyum, aldığım emri yerine getirdim.. Yabancı devletlere yaranmak için beni asıyorlar.. Eğer adalet buna diyorlarsa kahrolsun böyle adalet!" diye seslenmesi büyük bir üzüntü yaratmıştı. Bu tepkiyle iki gün sonraki (12 Nisan) cenaze töreni büyük bir gösteriye dönüşmüştü. Halkın cenazeye katılması için davetiyeler dağıtılmıştı. Cenaze alayında üzerinde "Milletin masum (suçsuz) kurbanına!" yazılı çelenkler taşınmış, Kadıköy karakolu önünden geçilirken askerler gönderdeki Türk bayrağını yarıya in-

dirmişlerdi. Mezar başında konuşan tıbbiyeli bir öğrenci ise şunları söylemişti:

*"İngilizleri **Odesa**'dan attılar, haydin biz de **İstanbul**'dan kovalım! İngilizi atmak borcumuzdur.." (**MS**, 90).*

Beklenmedik bu büyük tepki yüzünden İngiliz yüksek komiserliği hükümeti suçlamıştı. Bunun üzerine Damat Ferit soruşturma açtırmıştı. Aralarında bir Dışişleri görevlisi ile bir tıbbiyelinin ve bir imamın bulunduğu "8" kişi elebaşı diye tutuklanmış, cenaze törenine "20" kadar silahlı er gönderen Üsküdar mevki komutanı da görevden alınmıştı (Akşin, 200).

3) İTTİHATÇI SORUŞTURMALARI VE MALTA'YA SÜRGÜNLER

Savaş kabineleri hakkında soruşturma başlangıçta Mebuslar Meclisinde oluşturulan V. Şubede yürütülmüştü. Ferit Paşa işbaşına geldiğinde Meclis dağıtıldığı için dosyalar Nemrut Mustafa divanına devrolunmuştu. Buradaki yargılanmalara 27 Nisanda başlanılmıştı. Sanıklar eski sadrazamlar, bakanlar ve sorumlu sekreterler (kâtib-i mesuller) diye "3" gruba ayrılmışlardı. Ama aralarında Z. Gökalp gibi merkez kurulu üyeleri ile İstanbul komutanı Albay Cevat gibi askerler de vardı. Duruşmalar iki ay sürmüştü. 26 Haziranda açıklanan kararla yurtdışına kaçmış olan Talat, Enver ve Cemal Paşalarla Dr. Nazım ölüm cezasına, Cavit Beyle Mustafa Şeref ve Musa Kâzım da "15" yıl kürek cezasına çarptırılmışlardı.

Osmanlı başkentinde bu tür siyasal amaçlı soruşturmalar sürdürülürken bunlarla yetinmeyen İngilizler kendilerince suçlu gördükleri bazı kişileri yakalayıp sürgüne göndermeye başlamışlardı. Sürgün yerleri olarak önceleri ***Mısır*** ile ***Hindistan*** seçilmişti. Ocak ayı başlarında teslim olan "Medine Kahramanı" Fahreddin Paşa ***Mısır***'a gönderilmişti. Onu Diyarbakır mebusları Fevzi ve Zülfü Beylerin yollanmaları izlemişti. Bağdat'ta "siyasal entrikalar" yaptıkları iddiasıyla yakalanan "12" Türk ise ***Hindistan***'a, ***Bombay***'a sürülmüşlerdi. Fakat ***Mısır*** halkı ile ***Bombay***'daki Müslümanların Türk sürgünlere sevgi gösterilerinde bulunmaları İngilizleri kuşkulandırdığından en uygun yerin ***Malta*** olduğuna karar verilmişti.

İngilizlerin İstanbul'da tutuklayıp Malta'ya sürgün ettikleri ilk Türk, eski VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis olmuştu. İngilizlerin baskısı ile ordu komutanlığından alınan Sabis, 1/2 Mart gecesi Haydarpaşa İstasyonuna indiğinde İngilizlerce tutuklanmıştı. Bir aya yakın bir süre cezaevine dönüştürülen Arapyan Hanında kalan A. İhsan, 29 Mart 1919'da Malta'ya sürgün edilmişti.

İngilizler Kafkas yöresindeki IX. Ordu komutan ve subaylarına kar-

şı da harekete geçmişlerdi. İlk olarak Tümen Komutanı Albay Rıfat'ı, Kars telsiz telgraf istasyonunu bozuk bıraktığı bahanesiyle tutuklamışlar, arkasından Tümen Komutanı Mürsel'i ***Batum***'da hapsetmişlerdi. Bunlardan sonra da Ordu Komutanı Yakup Şevki Subaşı'yı milli örgütler kurmaya çalışmakla suçlamışlar ve geri çağrılmasını istemişlerdi (18 Şubat). Bu yoldaki bir dizi yazışmadan sonra Harbiye Bakanlığının çağrısı ile ***İstanbul***'a dönen Y. Şevki gözlerinden rahatsız olduğu için Haydarpaşa Hastanesine yatmıştı. Fakat hastaneden çıktıktan yaklaşık bir yıl sonra İngilizlerce tutuklanarak ***Malta***'ya gönderilmişti.

Suçları bilinmeyen ordu komutanlarını zorbalıkla yakalatan İngiliz Yüksek Komiserliği, Harbiye Bakanlığından, İngiliz tutsaklarına kötü davrandıkları savıyla "22" subayın kendilerine teslimini istemişti. Damat Ferit bunların yurtdışında yargılanmalarının güç olacağını belirterek görünüşte bu isteğe karşı çıkmış ve bir İngiliz-Türk karma askeri mahkemesi kurulmasını önermişti. Böyle olduğu halde İngilizler isteklerinde direnmiş ve söz konusu subaylardan "14"ünü tutuklamışlardı.

İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkartılmasının doğuracağı tepkiyi dikkate alan İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, tutuklananların "bugünkü durumda Türk cezaevlerinde kalmalarını uygun" görmediğinden bunların Malta'ya sürülmeleri için harekete geçmişti. Bu amaçla Bekirağa Bölüğüne bir İngiliz-Fransız birliği yerleştirilerek burası denetim altına alınmıştı. 28 Mayıs günü de bir baskınla daha önceden belirlenen "67" kişi yakalanmıştı. Bunlara yine İngilizlerin ***Kars***'ta tutuklayıp İstanbul'a getirdikleri ***İslam Şûrası***nın "11" üyesi de katılmış ve sayıları "78"e yükselen grup, bir İngiliz gemisi ile Malta'ya doğru yola çıkartılmıştı. Gemi ertesi gün ***Mondros*** limanına vardığında sürgünlerden "12"si orada alıkonulmuş, büyük kafile ise 2 Haziranda Malta'ya ulaşmıştı. Ancak bu "12" kişi de "4" ay sonra Malta'ya gönderilmişlerdi.

Bir süre sonra ***Mısır***'da tutuklu bulunan "11" Türk de ***Malta***'ya yollanmıştı. İngilizler bundan sonra da çeşitli bahanelerle sürgün işine devam etmişlerdi. Son Osmanlı Mebuslar Meclisinde tutuklanıp 20 Kasım 1919'da ***İstanbul***'dan yola çıkartılan Rauf Orbay ve Kara Vasıf ile birlikte ***Malta Sürgünleri***nin sayısı "144"e yükselmiştir.

4) HÜRRİYET VE İTİLAF BASKISI

İlk kabinesini Hürriyet ve İtilaf adına kuran Damat Ferit, kayınbiraderi Vahidettin'in saltanatını, kendisinin de sadaretini sürdürebilmek için İngilizlerin de desteğiyle gereken her şeyi yapmaya yönelmişti. Soruşturma ve tutuklamalar devam ederken hükümet, 5 Mayıs 1919'da ***Teceddüt*** ve ***Hürriyetperver Avam*** Partilerinin kapatılmasını kararlaştırmıştı. Buna gerekçe olarak da her iki partinin merkez yönetimlerinde görev alanların eski ***İttihat Terakki*** üyesi oldukları öne sürülmüştü.

Ayrıca, bundan böyle ***İttihat Terakki***nin devamı ya da uzantısı niteliğinde sayılacak parti ya da derneklerin kurulmasına izin verilmeyeceği açıklanmıştı.

Meclis zaten dağıtılmış, basına da sansür getirilmişti. Âyan Meclisinin etkin bir muhalefet yapacağı da söz konusu olamazdı. Dönemin Âyan Başkanı Ahmet Rıza da, özgürlükçü düşüncelerinden ve eski kişiliğinden sıyrılarak saray yanlısı bir tutum takınmıştı. Böyle olduğu halde İttihat Terakki kabinelerine ilişkin soruşturma dosyalarının sıkıyönetim mahkemelerine devredilmesi istendiğinde, bunun anayasaya aykırı olduğunu belirterek karşı çıkmıştı. Ne var ki bunun üzerine, Âyanın toplanma dönemi sona ermiştir diye A. Rıza başkanlıktan alınıp yerine Mustafa Asım atanmış, söz konusu dosyalar da askeri mahkemeye gönderilmişti (Akşin, 204 vd.).

İttihatçılar değişik bahanelerle işbaşından uzaklaştırılırken, 1909'da Yıldız Sarayının yağmalanması ve Veliaht Yusuf İzzettin'in intihar etmesi gibi geçmiş yıllara ilişkin iki olay hakkında birtakım yeni iddialar öne sürülerek sarayı ve hanedanı güçlendireceği umuduyla yeni davalar açılmasına da çalışılıyordu. 31 Mart olayından sonra II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sırasında Yıldız Sarayının yağmalandığına ilişkin bazı söylentiler çıkmıştı. Şimdi o bunalımlı günlerde bu söylentiler canlandırılmıştı. Özellikle, yağma sırasında Abdülhamit'in içinde bir milyon lira değerinde mücevherlerinin bulunduğu bir bavulun alındığı öne sürülüyordu.

Yusuf İzzettin'e gelince, Vahidettin'den önce veliaht bulunan bu şehzade, 1 Şubat 1916'da babası Abdülaziz gibi bileklerini keserek intihar etmişti. Şimdi Y. İzzettin'in öldürüldüğü, onu şehit edenlerin başsorumlusunun da Enver Paşa olduğu savı öne sürülmüştü. Adliye Bakanı Sıtkı Bey, nisan başlarında bu konuda soruşturma açılmasını emretmişti. Saray ve hükümet karşılarında herhangi bir muhalefetin kalmamasına çalışıyorlardı.

Böyle olmasına karşın Damat Ferit ile Hürriyet ve İtilaf yöneticilerinin arasında da anlaşmazlıklar başgöstermişti. Parti ileri gelenleri ve ondan yana olan gazeteler, ısrarla yönetimin her kademesindeki İttihatçıların uzaklaştırılmalarını istiyorlardı. Damat Ferit açısından önemli olan ise, "kara liste"lere alınanların tutuklanmaları, böylece ötekilerin sindirilmesiydi. İçişleri Bakanı Cemal Bey, bu görüş ayrılığı nedeniyle istifa etmiş ve Hürriyet ve İtilaf'ın ikinci başkanlığına getirilmişti (9 Nisan). Bir süre sonra da Konya Valiliğine atanarak başkentten uzaklaşmayı yeğlemişti. D. Ferit'in partiyi gözetmeyen bu davranışları ona yönelik eleştirileri artırmıştı. Partide önde gelenlerden Hoca Zeynelâbidin, "Bu adam bizi mahvedecek!" diye kuşkularını dile getirmişti. Alemdar yazarı R. Halit Karay da ileride Damat Ferit'i "Fırka'yı kışlık hırka gibi" kullanmakla suçlayacaktı.

IV) PARİS BARIŞ KONFERANSI VE OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI

Birinci Dünya Savaşından yengi ile çıkanlar, sürekli bir barış sağlayacak konferansın Paris'te toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu konferansa Bağlaşık Devletlere karşı savaşmış ya da onlara savaş ilan etmiş olan "32" devleti çağırmışlardı. Ancak söz konusu devletleri "3" gruba ayırmış, böylece "5" büyük devlet yetkiyi kendi ellerinde toplamışlardı: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya. Bu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan ***Onlar Konseyi,*** en yetkili kurul sayılmıştı. Ayrıca kimi sorunlarda Japonya'nın dışında öteki devletlerin katıldığı bir ***Dörtler Konseyi*** öngörülmüştü. Başgösteren anlaşmazlık yüzünden İtalya bir ara konferanstan çekilince de ABD Başkanı Wilson ile İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemenceau dünya barışı adına kararlar almaktan çekinmemişler, böylece de ***Üç Büyükler*** denen güç odağını oluşturmuşlardı.

Paris Barış Konferansı, Fransızların gururunu okşamak için Bismarck'ın Alman İmparatorluğu'nu ilan edişinin yıldönümünde, 18 Ocak 1919'da açılmıştı. Yapılacak antlaşmaların Wilson'n "14" ilkesine dayandırılması öngörülmüştü. Savaştan yenik çıkan Almanya, Avusturya, Bulgaristan, bağımsızlığını ilan eden Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile ayrı ayrı antlaşmalar hazırlanırken Wilson'un çok önem verdiği uluslararası barış örgütüne, yani ***Milletler Cemiyeti***nin ***(Cemiyet-i Akvam)*** kuruluş ve işleyişini belirleyen hükümlere de yer verilmesi kararlaştırılmıştı. Ne var ki, bu örgüte ilişkin esaslar kabul edildikten sonra, bazı konular dışında öteki sorunlara fazla ilgi göstermeyen ABD Başkanı, ülkesindeki siyasal gelişmelerin de etkisiyle Paris'ten ayrılınca, barış konferansı İngiltere ile Fransa'nın çıkarlarına göre kararlar alan bir kurula dönüşmüştü.

Onlar Konseyi, ana ilkeleri belirlemiş ve ayrıntıların saptanmasını kurulan komisyonlara bırakmıştı. Bu yüzden devletler, uluslar ya da azınlık durumundaki topluluklar ve gruplar, kendileri için uygulanmasını diledikleri hükümlere ilişkin olarak barış konferansından isteklerde bulunmaya başlamışlardı. Bu çerçevede en yoğun istekler de Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin olarak ortaya çıkmıştı. Bunda, şimdiki galiplerin savaş yıllarında Osmanlı topraklarını paylaşmak için yaptıkları an-

laşmaların, verdikleri sözlerin çok büyük payı vardı. Ancak uygulamaya geçilirken, devletler arasında daha belirginleşen görüş ayrılıkları ve çıkar çatışmaları yüzünden Osmanlı barışı, gittikçe güçleşen karmaşık bir soruna dönüşmüştü. Böylece Büyük Ermenistan, Özerk Kürdistan, Yunan Megali İdeası ve İtalyan istekleri gibi çözümleri Anadolu'daki ulusal direnişle olanaksız hale gelen büyük sorunlarla karşılaşılmıştı.

A) BÜYÜK ERMENİSTAN SORUNU

Çokuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı devletinde XIX. yüzyıla gelinceye değin Ermeni ya da "Ermenistan sorunu" söz konusu olmamıştı. Ermeniler de Müslüman olmayan öteki topluluklar gibi ***"Millet"*** sistemi içerisinde kendi ulusal ve kültürel varlıklarını sürdürmüşlerdi. Rumlar ve Yahudiler gibi Ermeniler de ayrı bir ***millet*** sayılmış ve tümüne de ***Üç Millet (Millet-i Selase)*** denilmişti. Çoğunluğu Gregorien olan Ermeniler arasında Katoliklik de yaygınlaşınca 1831'den sonra Katolik Ermeniler de dördüncü bir ***millet*** sayılmışlardı.

Ancak devletin eski gücünü yitirdiği XVIII. yüzyıldan sonra günün koşullarına uydurulamayan ***millet*** sistemi, çeşitli iç ve dış nedenlerin de eklenmesiyle imparatorluğun aleyhine işler olmuştu. Bunda Fransız devriminden sonra yayılan ulusçuluk akımları kadar, ***kapitülasyonlar***la Osmanlı topraklarında çok büyük ayrıcalıklar elde etmiş olan büyük devletlerin de büyük payları vardır. XIX. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar Fransa, Osmanlı ülkelerindeki Katoliklerin; Rusya, Ortodoksların; İngiltere de Protestanların koruyucusu tanınıyorlardı. O tarihlerde ABD de İngiltere gibi Ermenileri koruyucu bir güç olarak ortaya çıkmıştı.

Ermeniler arasında ilk ayrılıkçı kıpırdanmalar Yunan ayaklanması yıllarında görülmüştü. Rusların 1828-1829 savaşında ***Erzurum***'a kadar ilerlemeleri Ermenileri harekete geçirmiş ve içlerinden bir kısmı Rusya'ya göçmüştü. Gerçi bunlar sonradan geriye dönmüşlerdi, ama 1877-1878 savaşında Rusların kendilerine bağımsızlık sağlayacağını ummuşlardı. Ancak Rusya, bağımsız bir Ermeni devletinden çok "Ermenisiz bir Ermenistan"dan yanaydı. Bu nedenle ***Ayastefanos (Yeşilköy)*** Anlaşmasına, Ermenilerin bulundukları Anadolu illerinde gerekli düzeltimlerin yapılacağı yolunda bir madde koymakla yetinmişti. Böyle de olsa Ermenilere ilişkin bir hüküm ilk kez bir anlaşmaya girmiş oluyordu. ***Berlin Kongresinde*** ise Ermeni sorunu uluslararası bir konu olarak daha karmaşık bir içerik almıştı. Artık ***"Türkiye Ermenistanı"*** diye bir bölge söz konusu idi. Kongreye katılan Ermeni delegeler, ***Erzurum*** ve ***Van*** illeri ile kısmen ***Diyarbakır*** ilini içeren bir bölgeden söz etmişlerdi. ***Berlin***'de özerk bir Ermenistan devleti kurulması da tartışılmış ancak İngilizler böyle bir devletin Rusya yanlısı olacağı kuşkusu ile buna karşı çıkmış-

lardı. Sonunda Ermenilerin oturdukları yerlerde gerekli düzeltimlerin büyük devletlerin denetiminde yapılmasını öngören ünlü 61. madde kabul edilmişti.

Bu arada Ermeniler de değişik adlarla birtakım dernekler kurup örgütlenmeye başlamışlardı. Görünüşte bir yardımlaşma kuruluşu olan ***Hayırseverlerden (Benevolent Union***'dan) sonra Van'da ***Ararat, İttihat ve Halas*** (Birleşme ve Kurtuluş), Muş'ta ***Ermenistan'a Doğru,*** Adana'da da ***Kilikya*** derneği kurulmuştu. Berlin Kongresinden sonra bunların bir kısmı, ***Birleşik Ermeni Dernekleri*** adıyla bir araya gelmişlerdi. Erzurum'da kurulan ***Anavatan Müdafileri*** (savunucuları) ***Milliyetçi Kadınlar*** dernekleri ile İstanbul'da oluşturulan ***Yıldırım (Şant)*** ve ***Kurban*** bunları izlemişti.

Anadolu'daki Ermeniler böylece örgütlenirken başka ülkelerdeki Ermeniler de aynı girişimlerde bulunmuşlardı. Onların kurdukları dernekler arasında, Londra'daki ***British Armenio Commite*** (1887), Almanya'daki ***Deutsche Orient Mission*** ve Kahire'deki ***Ermeni Genel Hayır Birliği*** sayılabilir.

Ermeniler bu ilk örgütlenme aşamasından sonra, olası bir savaş için de silahlı komiteler kurmaya yönelmişlerdi. Bunlardan ilki 1885'te Van'da kurulan ***Armenakan*** Komitesi idi. Ama içlerinde en etkilileri ***Hınçak*** ve ***Daşnak*** olmuştu. 1887'de İsviçre'de kurulan ***Hınçak,*** Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurarak bu bölgeyi İran ve Rusya Ermenistanlarıyla birleştirmeyi amaç edinmişti. 1890'da ***Tiflis***'te kurulan ***Daşnak*** komitesinin ikinci adı, amacını açıkça belirtiyordu: ***Ermeni İhtilal Dernekleri Federasyonu.***

Bu tür hazırlıklar sürerken Berlin Kongresinde öngörülen ıslahatın gerçekleştirilememesi, Ermenileri 1894-1895 yıllarında ayaklanmaya sürüklemişti. ***İstanbul***'da ve Anadolu'nun değişik yörelerinde başgösteren kanlı olaylar, siyasal büyüteçler altında bir "Ermeni Kıyımı" diye dünya kamuoyuna sunulmuştu. Aynı zamanda geleceğin Ermenistan'ı için rejim tartışmaları da başlatılmıştı.

Büyük devletlerin süregelen baskıları karşısında Osmanlı hükümeti, Birinci Dünya Savaşından az önce, Ermenilerin bulundukları yerlerde yapılacak düzeltimler için yeni ödünler vermek zorunda kalmıştı. Sadrazam Sait Halim'in Rus elçisiyle imzaladığı 8 Şubat 1914 tarihli anlaşmayla Doğu Anadolu, biri ***Erzurum, Trabzon, Sivas,*** ötekisi ***Van, Bitlis, Harput (Elazığ)*** ve ***Diyarbakır*** illerini kapsayacak biçimde "2" bölgeye ayrılıyordu. Bu bölgelere Avrupalı birer genel müfettiş atanacaktı. Ayrıca yasalar, buyruklar, resmi duyurular her bölgede "yöresel dil" ile yayımlanacaktı. Bu anlaşmaya varılmasından sonra, birinci bölgeye Genel Müfettiş olarak Hollandalı Westennek, ikinci bölgeye ise Norveçli Hoff atanmışlar ve göreve başlamışlardı (Esat Uras, ***Tarihte Ermeniler***

ve Ermeni Meselesi, 400 vd.). Fakat çok geçmeden savaş başlayınca ülkelerine dönmüşlerdi.

1) ERMENİLERİN GÖÇ ETTİRİLMELERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya savaşına girerek Doğu Anadolu'da Rusya ile savaşması Ermeni sorununa yeni boyutlar getirmiş ve zorunlu bir göç ettirme ***(tehcir)*** olayına yol açmıştı. Bağımsızlık peşinde koşan Ermeni grupları şöyle bir plan izlemeye koyulmuşlardı: Osmanlıların silah altına aldıkları Ermenilerin silahlarıyla kaçıp karşı tarafa sığınmaları, Türk ordusu illerleyebildiği sürece hareketsiz kalınması ancak onlar geri çekilmeye başladıklarında çeteler oluşturarak Türklere karşı saldırıya geçilmesi.. Nitekim Rusların ***Van***'ı ele geçirip ***Bitlis*** üzerine yürümelerinde kendilerine en büyük yardımı Ermeniler yapmıştı. Bununla da kalmamış ***Van***'ı ilk Ermeni eyaleti ilan ederek burada geçici bir hükümet kurmuşlardı (E. Granville, 89).

Bu durumda Osmanlı hükümeti de bazı kısıtlayıcı kararlar almak zorunluluğunu duymuştu. 24 Nisan 1915'te yürürlüğe konulan bu kararlar, 16-65 yaş arasındaki Ermenilerin giriş çıkışlarını durduruyor ve onların haberleşmelerini Türkçe yapmalarını, yeni okul açmamalarını öngörüyordu. Bundan bir süre sonra da yalnız Ermenilerin değil, savaş alanına yakın yerlerdeki tüm Osmanlı yurttaşlarının, gerektiğinde iç bölgelere taşınmalarına olanak veren bir yasa kabul edilerek 27 Mayıs 1915'te yürürlüğe konuluyordu.

Kanun Hükmünde Kararname niteliğinde olan bu "geçici" yasa, ***Savaş döneminde hükümet icraatına karşı gelenler için askeri makamlarca alınacak önlemler*** başlığını taşıyordu. Buna göre,

1) Savaş döneminde, ordu, kolordu ve tümen komutanları ile bunların vekilleri ve bağımsız mevki komutanları, halk tarafından herhangi bir biçimde, hükümet emirlerine ve ülke savunmasına ve asayişin korunmasına ilişkin icraat ve önlemlere karşı muhalefet ve silahlı saldırı ve mukavemet görürlerse, hemen askeri kuvvetle en şiddetli biçimde bunu bastırmaya ve saldırıyı ve karşı koymayı kökünden yok etmeye yetkili ve yükümlüdürler.

2) Ordu, bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askerliğin gereğine dayanarak veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar halkını, tek ya da toplu olarak başka yerlere gönderip orada yerleştirebilirler.

Söz konusu yasa salt Ermeniler ya da Doğu Anadolu için çıkartılmamıştı. Bununla birlikte savaş ve sorunlar o bölgede yoğunlaştığı için göç ettirilenlerin büyük çoğunluğu Ermeniler olmuştu. Taşınmaların

düzenli yapılabilmesi için de 30 Mayısta bir yönetmelik çıkartılmıştı. Bunda Ermenilerin yollarda can ve mallarının korunması için gereken önlemlerin alınması, yeme içmelerinin sağlanması yükümlülüğü yerel yönetimlere verilmişti. Bunda kusuru görülenlerin sorumlu tutulacakları da belirtilmişti. Ermeniler taşınabilir malları ile hayvanlarını yanlarında götürebileceklerdi. Yerleştirildikleri bölgelerde ekonomik durumlarına göre kendilerine yeterli arazi verilecek, muhtaç durumda olanlara da gerekli sermaye ve araçlar sağlanacaktı.

Göç ettirilecek Ermeniler için "4" bölge saptanmıştı. Yasa, önceleri ***İzmir, Bursa*** ve ***Kayseri*** yörelerinde uygulanmamıştı. Ancak İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye saldırmaları üzerine buralardaki Ermenilerin de başka yerlere gönderilmeleri gerekli görülmüştü. Böylece göç ettirilenlerin toplam sayısının "800.000" olduğu hesaplanmaktadır. Bunların yalnızca yeme ve içme giderleri olarak da 1916 yılı sonuna kadar "175" milyon kuruş harcanmıştı.

Bu göç ettirme sırasında ulaştırma araçlarının yetersizliği, yiyecek azlığı, hastalık gibi nedenlerin yanı başında güven duygusunun azlığından kaynaklanan bazı sıkıntıların ve olayların meydana gelmesi kaçınılmazdı. Bunlara kimi yerlerde öç alma ve yağma gibi insancıl zaaflar da eklenince göç olayı bazı yakınmalara yol açmıştı.

Dünya savaşı sonrasında sözde "Ermeni sorunu" uluslararası arenada yeni boyutlar kazanmıştı. Bu sorunu destekleyen ve sürdüren devletler arasında da kısmi değişiklikler olmuştu. Rusya Bolşevik ihtilaliyle geri plana çekilirken ABD yeni bir taraf olarak ortaya çıkmış ve giderek İngiltere'nin yerini almaya yönelmişti. Fransa da "Ermeni ulusçuluğu"nu besleyen ülke olma görevini üstlenmişti. 1915 olaylarında Ermenilere en büyük desteği Anadolu'nun her köşesine yayılmış olan ABD Misyonları ve öğretim kurumları sağlamıştı. ***Merzifon***'daki Amerikan Kolejinde Ermenilerin kullandıkları pek çok bomba bulunmuştu. Van'daki çarpışmalarda da Ermeniler ABD Misyonuna sığınmışlardı. Bu yerel destekler dışında bir hükümet sözcüsü, 7 Ekim 1915'te kendi deyimlerince "Türklerin Ermenilere uyguladıkları katliamı" kınamış ve bu tür eylemler sürecek olursa, Amerikan ulusunun düşmanca gösterilere girişmesinin önlenemeyeceğini öne sürmüştü. Bunun dışında, Amerika'daki Ermenilerin topladıkları "200" milyon dolar, Türkiye Ermenilerine dağıtılmak üzere İstanbul'a gönderilmişti.

Fransa'ya gelince, yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı topraklarının paylaşılmasını içeren anlaşmalarda Ermenilerin yaşadıkları yerler Rusya ile Fransa arasında bölüştürülmüştü. Bu nedenle Fransa, Ermeni sorununu artık Güneydoğu Anadolu'da kendine siyasal ve ekonomik üstünlük sağlayacak bir araç olarak da görmeye başlamıştı. Sykes-Picot Anlaşması ile ***Halep, Beyrut, Adana*** illeri ile ***Aladağ - Kayseri Yıldızdağ - Zara - Eğin - Harput*** çizgisi içinde kalan bölge Fransa'ya ve-

rilmişti. Fransa'nın 15 Kasımı 1916'da kurulmasına karar verdiği ***Doğu Lejyonu (Legion d'Orient)*** bu amaca yönelikti. Ermenilerin bu lejyonda eğitilmeleri ve Osmanlılara karşı kullanılması planlanmıştı. Eğitim merkezi için İngilizlerle anlaşılarak ***Kıbrıs***'ta ***Magosa***'nın kuzeyindeki ***Trikomo (Yeni İskele)*** köyü seçilmişti. Böylece kısa sürede her biri "200" kişiden oluşan "6" lejyon bölüğü hazırlanmıştı. Bunlar 1917'de İngiliz generali Allenby'nin komutası altında Türk kuvvetlerine karşı savaşa sürülmüşlerdi (E. İlter, "Milli Mücadelede Doğu Lejyonu," ***Atatürk Yolu,*** s. 422 vd.).

Zorunlu göç sırasındaki olaylara ilişkin yakınmalar üzerine Osmanlı hükümeti 1917'de bir soruşturma komisyonu kurmuştu. Suçlu ya da kusurlu bulunan bazı kişiler de cezalandırılmıştı. Ancak savaşın sona ermesiyle bu yakınmalar daha da artmış, suçlamaya dönüşmüştü. Silahbırakma anlaşmasından önce Mecliste yeni hükümetin programını okuyan Sadrazam İzzet Paşa, savaş yıllarında göç ettirilen yurttaşların eski yerlerine dönmelerinin sağlanacağını belirtmişti. Mondros mütarekesinin yürürlüğe girmesinin ertesinde Ermeni mebuslar başkanlığa verdikleri bir önergede, göç sırasında "bir milyon" Ermeninin öldürüldüğünü öne sürmüşlerdi. Bu iddialar karşısında kimi Osmanlı yöneticilerinin suçu ve verilen abartılı rakamları kabullenmeleri ayrıca dikkat çekicidir. Örneğin İçişleri Bakanı Cemil Bey, ***Moniteur Oriental***'e verdiği demeçte, İttihat ve Terakkinin savaş yıllarında "800.000" Ermeniyi öldürttüğünü, "400.000" Rumu zorla göç ettirdiğini, hatta "4.000.000" Türkü yok ettirdiğini söyleyecek derecede aşırılıklara kaçmıştı (Akşin, 198). Öte yandan Ermeni Patriği Zaven bir yandan Ermenilerin yaşadıkları yerlerde can ve mal güvenliğinin sağlanamadığını öne sürüp Anlaşma Devletlerini ***Mondros*** hükümlerinden yararlanarak buraları işgale yöneltmeye çalışırken öte yandan Rumlarla da anlaşıp Osmanlı yönetimine karşı bir ***"Rum-Ermeni Birliği Komitesi"*** oluşturmuştu. Bütün bu baskıların sonucunda Osmanlı hükümeti Ermeni göçüne ilişkin geniş çaplı soruşturmalara girişmişti.

2) BARIŞ KONFERANSI VE ERMENİ İSTEKLERİ

Başkent ***İstanbul***'da seslerini yükselten Ermeniler, kurmayı düşündükleri devlet için de harekete geçmişlerdi. Türkiye Ermenilerinin önderi olarak tanıtılan Bogos Nubar, mütarekeden sonra, 1918 Kasımında Anlaşma Devletlerine başvurarak tam bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasını dilemişti (E. Uraz, 672). Patrik Zaven de Paris'te ve ***Londra***'da hükümet yetkilileri ile görüşerek onların desteğini sağlamaya çalışmıştı. Bu arada değişik ülkelerdeki Ermeni temsilcilerinden oluşan ***Ermeni Birleşmesi Kongresi*** kurulmuştu. Kongre Paris Barış Kon-

feransında Ermeni isteklerinin savunulması için "6" kişilik bir kurul seçmiş, bunun başkanlığına da Bogos Nubar getirilmişti.

Paris'e giden B. Nubar ile Kafkas Ermeni Cumhuriyeti Başkanı Aharonian, 26 Şubat 1919'da ***Onlar Konseyi***nden şu yerlerin kendilerine bırakılmasını istemişlerdi:

Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput (Elazığ), Sıvas, Erzurum ve ***Trabzon*** illeri ile ***Maraş, Cebelibereket*** (Hassa-Dörtyol yöresi) ve ***İskenderun*** limanı ile birlikte ***Adana.***

B. Nubar, amaçlarının Anadolu'dan alacakları yerleri ***Erivan***'da kurulan Ermeni Cumhuriyeti ile birleştirmek olduğunu söylüyordu. Böylesi geniş bir Ermeni devletinin yaşayabilmesi, ekonomik güce sahip olabilmesi için Karadeniz'de bir limanının bulunması gerekliydi. ***Trabzon***'u bunun için istiyorlardı. ***Adana, Maraş*** ve ***İskenderun***'a gelince, asıl olan, bu ***"Kilikya"*** bölgesinin Türk egemenliğinden kurtarılmasıydı. Bu amaca ulaştıktan sonra yöre Fransa'nın koruması altına verilebilirdi (Jaeschke, ***TKSİB,*** 40-47).

B. Nubar'ın ***Kilikya*** konusundaki açıklaması, savaş yıllarında belirlenen Fransız-Ermeni ortak görüşünü aşıyordu. Fransa kendine bağlı özerk bir Ermeni devleti tasarlamışken, Ermenilerin ***Kilikya***'yı da içeren bağımsız büyük bir devlet istemeleri Fransızları tedirgin etmişti. Basın, Ermeni isteklerini aşırı bulup eleştirilere girişmişti. Bununla birlikte Fransız hükümeti Anadolu'da Ermenileri açıkça koruyan bir siyasa izlemekten vazgeçmemişti. İşgal ettikleri yerlerde Türklerden toplanan silahları Ermenilere dağıtıyorlardı. ***Adana***'ya yerleşen Fransız genel valisi, üzerinde ***Ermenistan'da Yönetim Servisi*** kazılı bir mühür kullanıyordu (***TİH,*** I, 75).

Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma dileğiyle ortaya çıkmaları, kendilerine bırakılmasını istedikleri yerlerde çoğunlukta olup olmadıkları sorununu gündeme getirmişti. Bununla ilgili olarak çok değişik ve çelişik rakamlar sergileniyordu. Ancak 1919 Ocağı sonlarında Wilson'a sunulan bir raporda, Ermenilerin söz konusu yerlerde nüfusun yüzde 30-35'inden fazla olmadıkları belirtilmişti. Osmanlı kaynaklarına göre de "6" doğu ilindeki toplam "3.820.494" kişiden, Ermenilerle birlikte tüm Hıristiyanların sayısı "779.621" idi (Gökbilgin, I. 28).

Ermeni temsilcileri ***Büyük Ermenistan*** tasarımıyla barış konferansına gittiklerinde Yunan Başbakanı Venizelos onları destekleyenlerin başında yer almıştı. Öyleki kendisi başlangıçta Doğu Karadeniz'de bir ***Pontus Cumhuriyeti***'nin kurulmasını isterken, bundan vazgeçerek 21 Şubat toplantısında bu yörenin Ermenistan'a katılmasının uygun olacağını söylemişti. İngiltere'ye gelince bir ***Büyük Ermenistan*** yaratmaya pek olanak bulunmadığı düşünülüyordu. Lloyd George bile Ermeni isteklerini "oldukça aşırı" bulmuştu.

Bu duraksamalar nedeniyle ABD, söz konusu yerlerde nüfus oranı-

nın saptanmasını gerekli görmüştü. Bunun için Anadolu'ya özel bir heyet gönderilmesi de düşünülmüştü. Ne var ki, "bağımsız" bir Ermenistan, barış konferansının ilk günlerinde alınan ilke kararlarına ters düşüyordu.

Paris Konferansı açıldığında görüşülen ilk konu ***Milletler Cemiyeti***ne ilişkin esasların saptanması olmuştu. 24 Ocakta da savaşta ele geçirilen toprakların yönetimi sorunu görüşmelerine başlanmıştı. Gizli anlaşmalara dayanan toprak kazançlarını kabul etmeyen Wilson'un getirdiği çözüm, söz konusu yerlerin Milletler Cemiyetine bağlı olarak yönetilmesi idi. Buna da yeni bir ad bulunmuştu: ***Manda sistemi.*** İngiltere ile Fransa başta buna şiddetle karşı çıkmışlardı, ama sonunda ***Manda sistemi*** de "3" sınıfa ayrılmış ve 30 Ocak toplantısında ilke kararı haline getirilmişti (Evans, 93 vd.). Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak yerlerin, Arap Yarımadası ile Filistin, Suriye, Irak'ın ve Anadolu'da kurulacak Ermeni devletinin de ***Manda*** sistemine göre yönetilmesi gerekiyordu. ABD'nin eski İstanbul Elçisi Henry Morgenthau da, "bağımsız" bir Ermeni devletinin kurulabilmesi için Türkiye'nin bir süre ***Manda*** yönetimi altında tutulmasını zorunlu görüyordu (O. Ulagay, ***Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı,*** 32).

Bu görüş ve değerlendirmelerin ışığı altında Başkan Wilson, ***Üç büyükler***'in ***İzmir***'e Yunan birliklerinin çıkartılmasına karar verdikleri 14 Mayıs 1919'da, ABD Senatosunun onaylaması koşulu ile Ermenistan'ın mandaterliğini kabul ettiğini açıklamıştı.

Bundan cesaret alan Kafkaslardaki Ermeni Cumhuriyeti Parlamentosu da 28 Mayısta ***Büyük Ermenistan Cumhuriyeti*** adını aldığını ilan etmişti. Bu, Hazar Denizi'nden başlayıp bir yandan Karadeniz'e öte yandan Akdeniz'e ulaşan bir imparatorluk demekti. ***Erivan*** Parlamentosu bunun gerçekleşmesi için de Wilson'dan şunları istemişti: Sayıları "3,5" milyonu bulan Ermenilerin oturacağı yurdun belirlenmesi - Karadeniz kıyısındaki bir limanın Ermenistan'a verilmesi - Başka bölgelerde yaşayan Ermenilerin doğuya taşınmaları (***BTTD,*** NO. 11, s. 21).

Paris Barış Konferansı çevrelerinde ***Büyük Ermenistan***'a ilişkin istekler ve tartışmalar sürerken, Damat Ferit hükümeti, kendince bir çözüm olarak Ermenilere doğu illerinde belirli bir bölge ile özerklik önermişti. 1919 Şubatında öne sürülen bu öneriye göre Müslümanlarla Ermeniler arasında gerginliğin fazla olduğu yerlerde bir nüfus değişimi de yapılabilecekti (Jaeschke, 41, M.M. Kansu, I, 10 vd). Fakat Osmanlı sınırları içinde yaşamak istemeyen Ermeniler bunu kabul etmemişlerdi.

Wilson'un koşullu da olsa Ermenistan mandaterliğini kabul etmesinden bir ay sonra, 22 Haziranda ABD'li uzmanlar Ermenistan'ın henüz işgal edilmemiş yörelerinin ele geçirilebilmesi için "50.000" silaha ve Ermenilerin buralara dönmesini sağlamak için de yabancılardan oluşan "60.000" kişilik bir güce gereksinme olduğunu açıklamışlardı. Aynı ra-

pora göre, kurulacak Ermeni devletinde iç güvenliği koruyacak "30.000" kişilik bir örgüt kurulması da zorunluydu. İngiltere, Rusya'daki gelişmeler yüzünden Kafkasya'daki askerlerini ***Batum*** dışında geri çekmeye başladığından Ermenistan'a kuvvet gönderemeyeceğini açıklamıştı. ***İzmir***'in Yunanlılara verilmesinden ötürü müttefikleri ile arası açılan İtalya böyle bir göreve katılmak istememişti. Wilson'u destekleyen yalnızca Fransa olmuş, ***Kilikya*** üzerinden "12.000" kişi gönderebileceğini bildirmişti.

Böylece ***Manda*** altında da olsa Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmanın ve yaşatmanın ne denli güç olduğu anlaşılmaya başlamıştı. Öte yandan Ermeni sorununa ilişkin haber ve girişimler Türk kamuoyunda çok doğal olarak büyük tepkiler doğurmuştu. Yüzyıllardır oturdukları yurtlarının ellerinden alınmak istenmesi, bölge halkını bazı önlemler almak, örgütlenmek zorunda bırakmıştı. Bu nedenle dernekler kurmaya, kongreler düzenlemeye girişmişlerdi.

Ermeni sorunu ile birlikte ***İzmir***'in Yunanlılar tarafından işgalinin doğurduğu tepkiler karşısında, Osmanlı devleti ile yapılacak barış görüşmeleri de ertelenmişti (22 Haziran 1919). Artık Türk bağımsızlık savaşı başlayacaktı. Yine de Wilson Ermenilerin koruyuculuğu görevini sürdürmeye çalışmıştı. İstanbul hükümetinin 10 Ağustos 1920'de imzaladığı ***Sevr (Sevres)*** Antlaşması, ABD korumasında bir Ermenistan devletini kâğıt üzerinde ortaya çıkarmıştı (mad. 88-89). Buna dayanan ABD, Anadolu'da Ermenilere baskı yapıldığını öne sürerek bunların önlenmesini istemişti. İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Bristol'un 21 Ağustos 1920'de sadrazama verdiği notada, Ermenileri korumak için önlem alınmazsa Amerika'nın ***Wilson Prensipleri***nin 12. maddesinden vazgeçeceği, bunun da Türkiye'nin parçalanmasına yol açacağı tehdidinde bulunulmuştu (Şimşir, I. 84). Sevr Antlaşması ile bağımsız Ermenistan konusunda amaca ulaşıldığı sanılmıştı. Fakat bu sırada ABD Senatosunun Wilson'un kabul ettiği Ermeni Mandaterliğini onaylamaması umutların yitirilmesine yol açmıştı. Yine de güncelliğini koruyan sorun Türk Kurtuluş Savaşı çerçevesinde Kafkas Ermeni Cumhuriyeti ile girişilen savaş ve Sovyet Rusya ile imzalanan antlaşmalarla çözülebilmişti.

B) KÜRDİSTAN SORUNU

Etnik kökenleri hakkında değişik görüşler öne sürülen Kürtler, İslamiyetin Ortadoğuya yayıldığı VII. yüzyılda varlıklarını duyurmaya başlamışlardı. ***Mervanoğulları*** sülalesi ile de (990-1096) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yer yer siyasal egemenlikler kurmuşlardı. ***Oğuzlar***ın Anadolu'ya gelişlerinden başlayarak da Türklerle yüzyıllarca sürecek olan birlikte ve iç içe yaşama dönemi başlamıştı. Onların yaşadıkları ve

uzun süre Osmanlılarla Kölemenler ve Safeviler arasında çatışma alanı olan bölge Yavuz Selim döneminde imparatorluğa katılmıştı. Çokuluslu bir devlet olan Osmanlı yönetimi, farklı milliyetler ve etnik gruplar arasında bir ayrım yapmadığı için ***"Kürt"*** ve ***"Kürdistan"*** adları serbestçe kullanılmıştı. Ayrıca bölgenin özelliği dikkate alınarak yöredeki eski ailelerin bir kesimi yönetimin başında bırakılmıştı. Onlara yarı özerkliği andıran, ***Yurtluk, ocaklık*** hatta ***hükümet*** adlarıyla babadan oğla geçen bazı iç yönetim yetkileri tanınmıştı. O dönemde ***Kürdistan*** deyimi, sınırları pek de kesin olmayan bir coğrafya parçası için kullanılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, başta vergi toplama olmak üzere askere alma ya da yöneticilerin baskılarından kaynaklanan birçok ayaklanmalar görülmüştü. Kürt boyları arasında da XVII. yüzyıldan başlayarak bu tür ayaklanmalar başgöstermişti. Ancak ***Tanzimat***ın ilanından sonra Cizre yöresinde ortaya çıkan Bedirhan Bey olayı, gelecek yıllara da yansıyan etkileri yönünden ayrı bir önem taşımaktaydı.

Diyarbakır'a bağlı ***Cizre*** ve ***Bohtan (Botan)*** Mütesellimi olan Bedirhan'a, devlete bağlılığından ötürü yeni kurulan Redif Alay Komutanlığı verilmişti. Fakat 1842'de Cizre Emareti iki kısma ayrılmış ve ***Bohtan*** ile ***Hacı-Behram*** yöresi ***Musul***'a bağlanmıştı. Bu bölünmeden sonra Bedirhan'ın Musul Valisi Mehmet Paşa ile başlayan anlaşmazlığı giderek büyümüş ve onu ayaklanmaya kadar sürüklemiştir. Kayınpederi ***Hoşap*** hâkimi Mahmut Han ile İmadiye hâkimi İsmail Paşanın da desteğini sağlayan Bedirhan'ın kürt köylerine zarar veren Hakkâri yöresindeki Hıristiyan ***Nasturiler*** üzerine saldırması, olayı birdenbire uluslararası bir soruna dönüştürmüştü. Bedirhan böylece gücünü kanıtlarken, Nasturi Patriğinin kaçıp ***Musul***'daki İngiliz konsolosluğuna sığınması, başta İngilizler olmak üzere Avrupa devletlerinin Hıristiyanların öldürülmesinin önlenmesi için Osmanlılar katında girişimlerde bulunmalarına neden olmuştu.

Bu arada Bedirhan bağımsızlığını ilan etmiş ve kimi kayıtlara göre kendi adına para da basmıştı. Bunun üzerine Babıâli bir yandan Bedirhan'a özel temsilciler gönderip onunla anlaşmaya çalışmış, öte yandan her olasılığa karşı askeri hazırlıklara başlamıştı. Sonunda 1846'da askeri harekete girişilmişti. ***Cizre*** yakınlarındaki ilk çarpışmada Bedirhan kuvvetleri yenilgiye uğramıştı. ***Van***'a sığınan Mahmut Han üzerine gönderilen kuvvetlere teslim olmuş, Oruh Kalesine çekilerek direnmeyi sürdüren Bedirhan da ailesiyle birlikte teslim olmak zorunda kalmıştı (11 Ağustos 1847). Bedirhan ***Girit***'te ***Kandiye***'ye, Mahmut Han da Rusçuk'a sürülüp orada gözetim altına alınmışlardı.

"Kürdistan harekâtı" denen olay böylece kapatılırken bu askeri harekette başarısı görülenlere, bir yüzünde "Kürdistan Kalesi" olarak nitelenen bir kale, öteki yüzünde de ***Oruh*** Kalesinin resmi bulunan madalyalar verilmişti. Aynı zamanda yörenin ***Kürdistan Vilayeti*** adıyla yeniden

düzenlenmesi uygun görülerek merkezi Ahlat olan bir vilayet oluşturulmuştu (Mayıs 1847; Nazmi Sevgen, "Kürtler", ***BTTD,*** No. 12-16). Bir süre sonra vilayet merkezi ***Diyarbakır***'a nakledilmiş, çok geçmeden de vilayetin adı eskiden olduğu gibi ***Diyarbakır***'a dönüştürülmüştü. Öte yandan ***Girit***'te "10" yıl kalan Bedirhan'ın ***İstanbul***'a dönmesine izin verilmiş ve kırgınlığı gidermek için de ***Mirimiran*** (Paşa) rütbesi ile onurlandırılmıştı. Daha sonra ***Şam***'a dönen Bedirhan 1870'te orada ölmüştü.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ertesinde bölgedeki önemli olaylardan biri ***Hakkâri***'de Şeyh Übeydullah ayaklanması olmuştu. Çünkü bu olayla ***"bağımsız bir Kürt devleti"*** ve onun yanında yabancıların bu soruna karışmaları gündeme gelmiş oluyordu. Merkezi ***Musul*** olmak üzere bağımsız bir devlet kurmak istediği söylenen Übeydullah, 1880'de ayaklandığında İngiltere ile Rusya da kendisini desteklemiş, silah ve yiyecek göndermişlerdi. Ancak Übeydullah hem Osmanlı İmparatorluğu'na, hem de İran'a karşı ayaklandığı için başarılı olamamıştı. ***Şemdinan***'da yakalanıp oğlu ile birlikte ***İstanbul***'a götürülmüş, arkasından ***Mekke***'ye sürülmüş ve orada ölmüştü (Halfin, ***19. yy.da Kürdistan üzerine mücadele,*** 97-123). Meşrutiyet döneminde serbest kalan oğlu Abdülkadir, Âyan üyeliğine atanmıştı.

Übeydullah olayından bir süre sonra patlak veren Ermeni ayaklanmaları, İstanbul yönetiminin Kürt ve Kürdistan siyasasında önemli bir değişikliğe yol açmıştı. Aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmelerine çalışıldığı o yıllarda II. Abdülhamit, IV. Ordu Komutanı Zeki Paşanın önerisine dayanarak Kürt aşiretlerinden süvari birlikleri oluşturulmasını uygun bulmuştu. Bununla aşiretlerin denetim altında tutularak asayişsizliğin önleneceği ve Ermenilerin olası hareketlerine karşı kullanılabilecek bir güce sahip olunacağı umulmuştu. Ayrıca bir Rus savaşında bu birliklerden de yararlanılacaktı. Kurulacak süvari birliklerine ***Hamidiye Alayları*** adı verilmişti. Komutanlıklara da aşiret başkanları atanmış, kendilerine maaş bağlanmış, rütbeler ve nişanlar verilmişti. Padişahın ***Kürt Kazakları*** diye nitelendirip çok şeyler umduğu bu birliklerin yaygınlaştırılmasına çalışılırken Kürt aşiretleri başkanlarının çocukları da, 1892'de Araplar için açılmış olan İstanbul'daki ***Aşiret Okulu***na alınmışlardı. Aşiret çocuklarının eğitilmesi ve onların Osmanlı yönetimine ısındırılması amacıyla açılan bu okul, kuşkusuz ki bu ailelerin çocuklarını bir tür rehine olarak tutmaya da yönelikti.

Abdülhamit yönetimi Kürtler arasında ayrılıkçı hareketleri önlemek için bu önlemleri alır ve Ermenilere karşı silahlandırdığı Kürtleri bir denge unsuru olarak kullanmaya yönelirken dolaylı da olsa etnik ayrılıkları destekleme yoluna girmişti. Buna eklenen çeşitli iç ve dış etkenler de Kürtler arasında özerklik duygularını körüklemişti. İngiltere ve Rusya da kendilerine bağlı bir Kürdistan yaratılması çabası içine girmişlerdi. Öte yandan Jön Türklerin Abdülhamit yönetimini eleştirmek için değişik dil-

lerde gazeteler çıkarırlarken Kahire'de yayınına başlanan ***Kürdistan*** gazetesi de Kürt ayrımcılığını yansıtan bir kaynak olmuştu.

Abdülhamit döneminin sonlarında, 1906'da İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) Rıdvan Paşanın öldürülmesi, yüksek mevkilere ve komutanlıklara atanmış olan Kürt ileri gelenlerine, özellikle de Bedirhanoğullarına karşı çok sert önlemler alınmasına neden olmuştu. Cinayetin, Üsküdar Komutan Yardımcısı Bedirhanoğlu Ali Şamil ile aynı aileden Mabeyinci Necip Bey oğlu Abdürrezzak'ın adamlarınca işlendiği saptanmıştı. Kuşkulu yaradılışından ötürü, olaya belki de gereğinden fazla önem veren padişahın isteği üzerine elebaşılar idam edilmiş, Ali Şamil Trablusgarp'a sürülmüş, aileyle ilişkisi olan "107" kişi de görevlerinden alınarak tutuklanmış ya da sürgüne yollanmışlardı.

İkinci Meşrutiyetle birlikte sürekli olacağı sanılan özgürlük ortamı, bütün etnik gruplar gibi Kürtlere de örgütlenme olanağı vermişti. Kürtçe iki gazetenin yayımı sürdürülürken, ***Kürt Teavün*** (yardımlaşma) ***Cemiyeti*** adıyla bir dernek de kurulmuştu. 19 Eylül 1908'de kurulan dernek, bir yardım kuruluşu niteliğindeydi. Ama bununla Kürtler arasında dayanışma ve işbirliği düşüncesi uygulamaya dönüştürülmüş oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı ise, Kürdistan'ın, Osmanlı topraklarının paylaşılması çerçevesinde uluslararası bir soruna dönüşmesine yol açmıştı. Çünkü Anlaşma Devletleri paylaşmayı öngören anlaşmalarda sınırları belirlenmeyen bir ***Kürdistan*** adım da kullanmayı yeğlemişlerdi. Rusya, Bedirhan ailesinden Abdürrezzak'ı koruması altına almış ve bağımsız bir Kürdistan kurulması için parasal yönden desteklemişti (Cemal Paşa, 437). İngiltere de, Mondros Silahbırakışmasının hemen ertesinde Irak'ta ***Süleymaniye*** yöresinde kendine bağlı bir ***Kürt Hâkimliği*** kurdurmuştu. 17 Kasım 1918'de Şeyh Mahmut'un önderliğinde kurulan bu hâkimlik, ***Süleymaniye-Kerkük-Ravandız-Erbil-Altınköprü*** yöresini içine alıyordu (***TİH***, I, 94 vd).

İngilizler bir yandan da Diyarbakır, Elazığ ve Urfa yöresinde Kürtlük propagandası yapmaya başlamışlardı. İngiliz ajanları buralarda gezip dolaşırlarken İstanbul'daki elçiliklerine bağlı olan ***British Relief Fund***'un başkanı Rapih Frew'un aracılığı ile de aşiretleri silahlandırmaya çalışıyorlardı.

Bu sırada İstanbul'da ***Kürt Teali Cemiyeti***nin (Yüceltme Derneğinin) kurulması (Aralık 1918) soruna yeni boyutlar kazandırmıştı. Kurucular arasında Bedirhan ailesinden olanların bulunması, bir yönüyle 1906 olaylarının unutulmadığını göstermekteydi. Başkanlığını sürgünden döndükten sonra Danıştay Başkanlığına kadar yükselmiş olan Seyyit Abdülkadir'in üstlendiği dernekte, yine Bedirhan'ın oğullarından eski Adliye Müfettişi Emin Ali ile emekli Albay M. Ali, eski Polis Müdürü Halil, Fuat ve Hamdi Paşalar, Bahazâde Şükrü, Dr. Mehmet Şükrü, Mevlanzâde Rıfat gibi belli bir düzeye gelmiş kişiler görev almışlardı. Bunların dı-

şında Kâmuran Bedirhan, Kadızâde M. Şevki, Arvasizâde Mehmet Şefik, Kürt Amele Reisi Reşit Ağa, Bitlisli Yüzbaşı Emin, Hizanlı Kemal Fevzi de dernekte etkin görevler almışlardı. ***Kürt Teali*** Derneği güçlü iki yayın organına da sahipti: ***Kürdistan*** ve ***Jin*** gazete/dergileri. ***Kürdistan***'ın başyazarı Mehmet Şefik, sorumlusu Mehmet Mihri idi. Haftalık ***Jin*** gazetesinin sorumlu müdürlüğünü Memduh üstlenmişti. Gazetenin alt başlığında "Kürt vahdet-i hukuk-ı milliyesinin müdafii" (Kürt ulusal hakları birliğinin savunucusu) olduğu belirtiliyordu.

Dernek amacına ulaşabilmek için ilk aşamada şunları gerçekleştirmeye yönelmişti:

a) ***Kürdistan***'a Kürt kökenli yöneticiler ve komutanlar atanmasını sağlamak,

b) ***Süleymaniye***'de Şeyh Mahmut'un kurmuş olduğu Kürt hükümeti ile ilişki kurmak,

c) İngilizlerin desteğini sürdürmek.

Kürt Teali Cemiyeti, kendisi için önemli gördüğü yerlerde şubeler ve kulüpler açmaya da yönelmişti. Bu çerçevede ***Diyarbakır, Bitlis, Silvan, Siverek, Elazığ, Dersim*** ve ***Malatya***'da birer şube ya da ***Kürt Kulübü*** açılmıştı. ***Malatya***'da söz konusu kulübü Mutasarrıf Halil Bey öncülük ederek kurdurmuştu.

Kürt ve Kürdistan sorununa öncelik ve güncellik kazandıran bir başka etken de, İstanbul hükümetinin bu bölgenin Ermenilere verilmesini önleyebilmek için yörede çoğunluğun Kürt olduğunu öne sürmeyi bir çözüm olarak görmesi olmuştu. Nitekim K. Karabekir'in Harbiye Bakanlığına bildirdiğine göre Fevzi Çakmak inceleme kuruluyla 1919 Ağustosunda ***Erzurum***'a gelen İlhami Bey, Wilson ilkelerine göre buraları kurtarabilmek için "Kürtlük" üzerinde durulduğunu, ***Kürt Kulübü***nün de çalışmalarını bu doğrultuda sürdürdüğünü söylemişti. (***HTVD,*** No. 12, Belge. 306). Ayrıca, ***Hürriyet ve İtilaf*** yöneticileri de bağımsız bir ***Ermenistan***'a karşı koyabilmek amacıyla Kürtlere özerklik vermeyi çıkar yol olarak görmüşlerdi. Bu amaçla 1919 Ocağında parti ileri gelenleri ile ***Kürt Teali Cemiyeti*** arasında bir anlaşma bile imzalanmıştı. Anlaşmayı parti adına Vasfi, Zeynelâbidin ve Sabri Hoca ile ***Kürt Teali***'den Başkan Abdülkadir ile Molla Sait ve Bedirhanoğullarından Mehmet Ali imzalamışlardı.

Böylece Abdülhamit döneminde olduğu gibi bu kez de Ermeni isteklerine karşı Kürt ve Kürdistan kalkanı çıkartılmıştı. Ancak böylesi bir arayış Kürt komitelerinin çalışmalarını hızlandırıp İngiliz mandası altında özerk bir devlet kurma isteklerini açığa vurmaları sonucunu doğurmuştu. Seyyit Abdülkadir başkanlığındaki bir Kürt komitesi İngiliz Yüksek Komiserliğinden A. Ryan'ı ziyaret ederek kendisine isteklerini içeren bir metin sunmuşlardı. ***Kürt Teali Cemiyeti*** ileri gelenlerince imzala-

nan 2 Ocak 1919 günlü başvuruda, ***Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır*** ve ***Musul*** illerinde ezici çoğunluğun, ***Sivas, Konya, Ankara, Adana*** ve ***Halep*** illerinde de belirli bir kesimin Kürt olduğu öne sürülerek şu dileklerde bulunuluyordu:

Sınırları kesinlikle saptanmış bir bölgenin kendilerine verilmesi. ***İngiliz Mandası*** altında özerklik tanınması. Ayrıca, isteklerini savunmak için Paris Barış Konferansına bir heyet göndermelerine yardım edilmesi (Sonyel, 27 vd.).

Ancak ***Kürdistan*** denilen bölgenin sınırları hakkında Kürt önderleri arasında da görüşbirliği yoktu. Paris'e giden heyet başkanı Şerif Paşanın yayımladığı kitapta sınırlar şöyle belirtilmişti: Kafkas sınırında Ziven'in kuzeyinden başlayarak ***Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Besni***'ye, oradan da ***Harran, Erbil, Kerkük*** ve ***Süleymaniye***'ye uzanan çizginin içinde kalan bütün yerler. Calthorpe da hükümetine bu belirsizliği bildirirken, Kürt önderlerin sınırların saptamasını barış konferansına bıraktıklarını da eklemişti. Birkaç ay sonra mayıs ortalarında İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb Kürtlerin desteklenmesini imparatorluk topraklarının kolayca paylaşılması açısından da gerekli bulduğunu açıklarken şöyle demişti:

"Kürtler eğer İngiliz hükümetinden yakınlık görmezlerse her yerde olay çıkarabilirler, ya da Türk imparatorluğunu kurtarma savaşına katılabilirler."

Artık İngilizler İstanbul'daki ***İngiliz Muhipler Cemiyeti*** (İngilizleri Sevenler Derneği) gibi kuruluşlardan da yararlanarak Kürt komitelerine yardım etmeye ve kendi ajanları ile de Kürt direnişini örgütlemeye yönelmişlerdi. Söz konusu derneğin kurucularından olan Adliye Müsteşarı ve Türkçe ***İstanbul*** gazetesinin sahibi Sait Molla'nın İngiliz haberalma servisinden rahip Robert F~ew'e gönderdiği mektuplar, o kanalla yürütülen çalışmaları açıklamaktadır. Örneğin 4 Kasım 1919 günlü mektupta ***Kürt Teali Cemiyeti***'ne ilişkin olarak şu bilgiler veriliyor:

"Kürt Teali Cemiyetindeki yakın dostlarımızla görüştüm. Yeni geldikleri için birkaç gün sonra, verilen emre uygun olarak gerekli düzenlemeleri yapacaklarını, yalnız Kürdistan'a gönderilecek çeşitli arkadaşlar için büyük bir ödenek verilmesi gerektiğini söylüyorlar." (S. 216).

Öte yandan İngilizler Kürtçülük akımını daha etkin kılmak için Araplar arasında yaptıkları gibi uzman propagandacılar kullanmaya da önem vermişlerdi. Bölgede dolaşan Binbaşı Noel, bir Kürt Lawrence'i olmaya çalışmıştı.

Ancak bütün bu çabalara karşın Kürt önderlerinden ve aşiretlerinden bir kesimi Osmanlı Türk yurttaşı olarak kalmayı yeğlemişler ve ayrılıkçı hareketlere katılmamışlardı. Anadolu'da ulusal kurtuluş savaşı başladığında da bu direnç içinde ön sıralarda yer almışlardır. Örneğin

Silvan ileri gelenlerinden bir kısmı Diyarbakır'da kolorduya çektikleri bir telgrafla Osmanlı bayrağı altından ayrılmayacaklarını bildirmişlerdi. ***Milli aşireti*** başkanı Mahmut da bağlılığını belirtmek için Harbiye Bakanlığına başvurmuştu. Ayrımcı kuruluşların ve Binbaşı Noel'in Sıvas Kongresi sırasında giriştikleri eylem de bu destek ve işbirliği ile kısa sürede bastırılabilmiştir. Olayların bir "Anadolu ihtilali"ne dönüşmesi karşısında İngiltere Kürdistan sorununu barış konferansı çerçevesinde çözmeye çalışmış ve ***Sevr*** Antlaşmasına buna ilişkin hükümler koydurtmuştu. Ancak bunları yürürlüğe koyma olanağı bulunamamıştı.

C) MEGALİ İDEA VE İZMİR SORUNU

Mondros Silah bırakışmasıyla başlayan dönemde Türkler ve Türkiye için en olumsuz gelişmelerden biri de Yunanlıların ***Megali İdea*** denen "Büyük Yunanistan" yaratma tasarımlarını gerçekleştirecek bir ortamı bulmaları ve dünya barışını kuracaklarını söyleyen devletlerin desteğiyle ***İzmir***'e çıkmaları olmuştu. Osmanlı imparatorluğundan koparak bağımsız bir devlet kurmalarında İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere Avrupa devletlerinden yardım gören Yunanlılar daha o yıllarda Bizans İmparatorluğunu canlandırmayı düşlemeye başlamışlardı. ***Megali İdea*** denen bu siyasa, tüm Ege adaları ile ***Ionia***'yı, ***Pontus*** denen Doğu Karadeniz kıyılarını, İstanbul'u ve Trakya'yı Yunanistan'a bağlamaya yönelikti.

Yunanistan bu doğrultuda ilk büyük adımı Balkan Savaşı ile atmıştı. Merkezi ***Selanik*** olan ***Batı Trakya*** ile ***İmroz*** ve ***Bozcaada*** dışındaki Ege Adalarını ele geçirmişti. Şimdi gözlerini öteki adalarla Batı Anadolu'ya ve ***Doğu Trakya*** üzerinden ***İstanbul***'a çevirmişti.

1) İZMİR SORUNU

Anlaşma Devletlerine yakın olmasına karşın Yunanistan dünya savaşı başladığında yansız kalmayı yeğlemişti. Öyleki 27 Eylül 1914'te seferberlik ilan edildiği halde Kral Konstantin bir süre sonra bu emri geri almıştı. İşte o zaman İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, Yunanistan'ı kendi yanlarına çekebilmek için ***Megali İdea*** doğrultusunda kimi vaatlerde bulunmuştu. 15 Ocak 1915'te Yunan hükümetine gönderdiği notada, "Yakındoğu'da önemli toprak" kazançlarından söz etmiş ve ***İzmir*** ile art bölgesinin Yunanistan'a verilebileceğini belirtmişti (D. Walder, ***Çanakkale olayı*** 54). Bu, İngiltere'nin Osmanlı ülkelerinin paylaşılmasında Yunanlılara bırakılacak bölgeyi daha savaşın ilk yılında saptadığım kanıtlamaktadır.

Bu vaatlere karşın Konstantin hemen savaşa katılmak istememişti. Bu yüzden kralla anlaşmazlığa düşen Venizelos Başbakanlıktan istifa etmiş, bir ara ***Selanik***'te geçici bir hükümet kurmuş ve sonunda Konstantin'i tahttan çekilmeye zorlayarak yeniden iktidara gelmişti. Bu iç çekişmelerden ötürü Yunanistan, ancak 1917 Haziranında savaşa katılmıştı.

Aşırı derecede Yunan yanlısı ve Venizelos hayranı olan İngiliz Başbakanı Lloyd George, büyük ve güçlü bir Yunanistan'ın Akdeniz'deki İngiliz ticaret ve sömürge yollarının bekçiliğini yapacağına inanıyordu. Aynı zamanda Yunanistan'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak görüyordu. Silah taciri Yunan asıllı Basil Zacharof ile ilişkileri de (Yalman, I, 321) Yunan yanlılığını artırıyordu.

Ancak Yunanistan'ın savaşa girmesinden önce ***St. Jean de Maurienne*** Antlaşması ile İzmir ile Konya'ya kadar olan bölgenin İtalya'ya bırakılmış olması, şimdi önemli bir engel olarak belirmişti. Bu yüzden ***Mondros***'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış hazırlıklarına girişildiğinde gerek Yunanistan, gerekse İtalya ***İzmir*** bölgesinin kendilerine verilmesi için birbirleriyle mücadeleye girmişlerdi.

Yunanistan bütün resmi ve özel kuruluşları ile büyük bir propaganda kampanyası açmıştı. Venizelos, 2 Kasım 1918'de Lloyd George'a bir mektup göndererek, "Küçük Asya'nın Yunan olan batı kısmının" kendilerine verilmesini dilemişti (L. George, ***Memoirs of the Peace conference,*** II, 792 vd.). Yunan gazeteleri de beklentilerini sıralamaya koyulmuşlardı. Bunlardan ***Nea Ellas,*** Bizansın gerçek varisinin Yunanistan olduğunu öne sürerek 13 Kasım 1918'de şunları yazıyordu:

"Biricik adalete uygun çözüm yolu ya da çözümlerin en az kötüsü Yunanistan'ın İstanbul'a kadar uzanmasıdır... Diplomatların bugün ittat ettikleri yönteme aykırı çözüm ne olursa olsun İstanbul Yunanın idi ve bir gün gene Yunanın olacaktır."

Eleftheron Vima gazetesi ise varılmak istenen sınırları şöyle belirtiyordu:

"Yunanistan'ın Trakya ve Küçük Asya'yı almayacağını sanan herhangi bir Yunanlı... çılgın olmalıdır" (Sonyel, 31).

Mondros mütarekesinin imzalanmasından birkaç gün sonra, 6 Kasımda ***İzmir***'e bir İngiliz savaş gemisinin gelmesi kentteki Rumların taşkınca hareketlerine yol açmıştı. Gemiyi Pasaport iskelesinde ellerinde Yunan bayrakları sallayarak karşılayan Rumlar kiliselere de Yunan bayrağı çekmiş ve Venizelos'un resimleriyle sokaklarda gösteriler yapmışlardı. Bu sırada kendilerine rakip gördükleri İtalyanların bayraklarını parçalamışlardı. Öyleki İngiliz gemi komutanı ertesi günü bir basın toplantısı yaparak taşkınlıkları kınamak zorunluluğunu duymuştu.

Rumların güttükleri amaç, Türklerin sabrını taşırıp karışıklıklar çıkarmak ve arkasından içgüven sağlanamıyor diye bölgenin Yunanis-

tarı'a verilmesini sağlamaktı. Nitekim o günlerde Türklerin Rumlara karşı bir "kırım" hareketine girişecekleri propagandası da yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu.

İngiltere'den sonra öteki Anlaşma Devletleri de ***İzmir***'e birer savaş gemisi yollamışlardı. 15 Kasımda bir Fransız torpil tarama gemisi gelmişti, İtalya da bir zırhlı yollamıştı. Yunanistan müttefik olarak kendisinin de İzmir'de bir savaş gemisi bulundurmasını dilemiş ve Calthorpe'dan aldığı izinle ***Leon*** torpidosunu İstanbul'dan oraya göndermişti. 24 Aralıkta limana giren bu Yunan gemisini yerli Rumlar büyük gösterilerle karşılamışlardı. ***Yunan Kulübü***nde düzenlenen törende gemi komutanı, ulusal amaçlarına ulaşacaklarını söylemiş ve sözlerini "hatta şimdiden yaşasın İzmir diyebilirsiniz" diye bitirmişti (N. Taçalan, ***Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,*** 26-28).

İtalyanlar ***İzmir*** üzerindeki Yunan emellerini önlemek için barış konferansı çerçevesinde büyük çaba gösterirlerken Osmanlı hükümeti ile işbirliği yaparak kendilerinin yeğlenmelerini diliyorlardı. Buna karşın Yunanistan İstanbul'daki ve yöredeki Rumların destekleriyle etkinliklerini daha da artırmış, amacına ulaşabilmek için açık ve gizli birtakım yeni örgütler oluşturmuştu. Venizelos en büyük desteklerden birini Fener Patrikhanesinde bulmuştu. 1919 başında da Patrikhanenin yardımıyla ***Kordus*** adı verilen gizli bir ihtilal derneği kurulmuştu. Derneğin açık adı ***Rum Göçmenleri Merkez Komisyonu*** olup bir yardım derneği görünüşündeydi. Ama aslında "Patrikhane Merkez Komitesi" olarak siyasal amaçlar güdüyordu. Galata'daki Minerva Hanını merkez edinmiş olan ***Kordus,*** Trakya, İzmir yöresi ve Doğu Karadeniz'de Rumların çoğunlukta olduklarını göstermek için buralara göçmen yerleştirmek, silahlı çeteler kurmak, bunlar için gerekli silah ve malzemeyi sağlamak için çalışıyordu. ***Kordus*** dışında gene ***İstanbul***'da kurulmuş olan ve İngilizlerin de yardım ettikleri ***Mavri Mira*** da aynı doğrultuda çaba harcıyordu. ***İzmir***'de ve ***Ayvalık***'ta yoksul halka yardım etme perdesi altında Yunan Kızılhaçına bağlı hastaneler de açılmıştı. Ancak bu hastaneler siyasal örgütün birer merkezi olarak kullanılıyordu. Doktor adı altında subaylar, ilaç yerine silah ve cephaneler taşınıyordu. Rum okullarında da izci örgütü diye askeri eğitim yapılıyordu.

Böylece geniş bir hazırlığı sürdüren Yunanistan, Paris Barış Konferansına da başvurarak isteklerini resmen açıklamıştı.

2) YUNANİSTAN'IN BARIŞ KONFERANSINDAN İSTEKLERİ

Venizelos'un 30 Aralık 1918'de barış konferansına sunduğu memorandumda sıralanan Yunan isteklerinden yalnız birisi ***Kuzey Epir***'e (Güney Arnavutluk) ilişkin olup büyük kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na yö-

nelikli. Bunlar ***Trakya, Batı Anadolu, Adalar*** ve ***Pontus*** olarak "4" maddede toplanabilir:

1) Trakya: Yunanistan, Balkan savaşından bu yana bir kısmı Bulgaristan'a bağlanmış olan ***Batı Trakya*** ile ***İstanbul***'u da içine alma koşuluyla ***Doğu Trakya***'nın kendisine verilmesini diliyordu. Venizelos'a göre ***Edirne*** ve ***İstanbul*** illerini içeren Osmanlı Trakyasında Müslüman Türk nüfus salt çoğunlukta değildi. Ancak Yunan Başbakanı, ilke olarak ***İstanbul***'u istemekle birlikte Boğazların uluslararası bir su yolu olduğunu da dikkate alarak Wilson Prensiplerine göre buranın ***Milletler Cemiyeti*** yönetimine verilebileceği yolunda bir açık kapı da bırakıyordu.

2) Batı Anadolu: Bu deyimle ***Marmara*** kıyısından başlayıp ***Antalya*** körfezine, ***Meis*** Adasına kadar uzanan bir çizginin batısında kalan yerler gözetiliyordu. Burası ***Balıkesir, Bandırma, Ayvalık*** ve ***Edremit*** yöresini içeren ***Bursa*** ilinin büyük bir bölümü ile ***Denizli*** dışta kalmak üzere merkezi ***İzmir*** olan Aydın ilini kapsıyordu.

Bu bölgede Venizelos'un verdiği sayılara göre de "818.221" Ruma karşılık "1.017.398" Türk yaşıyordu. Öteki etnik gruplar da sayılsa, yine de Türkler çoğunluktaydı. Ne var ki, Yunan Başbakanı ***İmroz***'dan ***Rodos***'a kadar adalardaki Rumları da hesaba katarak Batı Anadolu'daki Rum sayısını "1.188.359"a çıkartmıştı.

3) Adalar: Venizelos, o tarihte Türk egemenliği altında bulunan ***İmroz*** ve ***Bozcaada*** ile Fransızların işgal ettikleri ***Meis***'in ve İtalyan işgalindeki ***Rodos*** ve ***Oniki Ada***nın da Yunanistan'a verilmesini istiyordu. Buna gerekçe olarak da söz konusu adaları Batı Anadolu'nun birer uzantısı ve halkın çoğunluğunun Rum olduğunu öne sürüyordu. "Adalar konusuna gelince, hepsi binlerce yıldan beri Grektir ve bu yüzden hepsinin Yunanistan'a verilmesi gerekir" diyordu (Kitsikis, ***Yunan Propagandası,*** 26).

4) Pontus (Trabzon ili): Venizelos'un istekleri arasında ***Trabzon ili*** özel bir yer tutuyordu. Yunan propagandasında ***Batum***'dan ***İnebolu***'ya kadar uzanan Karadeniz kıyıları ***Pontus*** olarak anılıyor ve eski Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hüküm sürmüş olduğu bu bölgenin Yunanistan'a bağlanması isteniyordu. Ancak Venizelos barış konferansına sunduğu muhtırada bu adı kullanmamış ***Trabzon ili*** demeyi yeğlemişti. Ne var ki, bölgenin Rumluğunu kanıtlamak amacıyla rakamlar verirken, ***Trabzon***'un çok uzağındaki yerleri ***Sivas*** ve ***Kastamonu*** illerini de hesaba katmıştı. Onun savınca, bu "3" ilde toplam olarak "477.828" Rum yaşıyordu. Oysa aynı yıl yayımlanan ***Anadolu'nun Yunanlılığı*** adlı kitapta bile bölgede "2.735.815" Türkün yaşadığı, dolayısıyla Rumların azınlıkta olduğu belirtilmişti.

Venizelos'un, ***Trabzon ili***nden söz ederken ***Sivas***'ı işin içine katması boşuna değildi. Çünkü o, Ermeni isteklerinin kazandığı önceliği dikkate alarak ***Pontus*** konusunda onlara bir ödün vermeyi, böylece öteki

alanlarda kendisine destek sağlamayı gerekli görmüştü. Bu nedenle de muhtırasında, ***Trabzon ili***nin kurulması öngörülen Büyük Ermeni devletine bırakılabileceğini belirtmişti.

Yunan isteklerinin yazılı olarak sunulmasından sonra, bunların barış konferansında savunulması işini de Venizelos üstlenmişti. 3 Şubat 1919'da ***Onlar Konseyi*** huzuruna çıkmış ve iki gün süren görüşmeler boyunca isteklerini, Wilson Prensiplerinin 12. maddesine, her toplumun kendi geleceğini kendisinin saptaması demek olan ***self-determination*** kuralına dayandırmaya çalışmıştı. Aynı zamanda isteklerinin aşırı bulunacağını sezdiğinden, ***Trakya, İstanbul, Pontus, Rodos*** ve ***Oniki Ada*** konularında ısrar etmemeyi uygun bulmuştu. Örneğin, muhtırasında açıkça yer vermediği ***Kıbrıs***'tan söz ederken, İngiltere'nin sonunda bu adayı Yunanistan'a vereceğine inandığını söylemekle yetinmişti (Kitsikis, 36). Bu düşünceyle isteklerini Batı Anadolu, ***İzmir*** üzerinde yoğunlaştırmıştı. Özellikle de bölgede nüfus çoğunluğunun Rumlarda olduğunu göstermeye çalışmıştı. Ona göre ***Aydın*** ve ***Bursa*** illerinde "1.080.000" Ruma karşın, ancak "943.000" Müslüman yaşıyordu. Oysa 1917 istatistiklerinde Aydın ilinde Müslüman Türk nüfus "1.299.327" Rumlar ise "233.914" olarak belirlenmişti. 1919 sonlarında İngiltere Başbakanına sunulan bir raporda da Türklerin sayısı "1.249.000", Rumlarınki "299.000" olarak gösterilmişti (Sonyel, 38).

Venizelos'un konuşmasından sonra Yunan isteklerini değerlendirmek için bir alt komisyon kurulmuştu (5 Şubat). Komisyon çalışmalarını sürdürürken Karadeniz sahillerinde Venizelos'un açıklamalarıyla bağdaştırılamayacak girişimleri dikkatleri çekmişti. Bu yöredeki Rumlar, 23 Şubat 1919'da ***Rum Karadeniz Cumhuriyeti*** adıyla yeni bir devlet kurmak kararını almışlardı. Bunu gerçekleştirebilmek için de kararlarını İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin onayına sunmuşlardı. Bunun yanı sıra İstanbul'da ***Pontus*** adlı Rumca bir gazetenin de yayımına başlamışlardı. Gazete 4 Mart 1919 günlü ilk sayısında, Trabzon'da bir ***Rum Cumhuriyeti*** kurulmasına çalışacağını açıklamıştı.

Rumlar, ***Pontus*** dedikleri bölgede egemen olabilmek için çok önemli gördükleri etnik çoğunluğu sağlayabilmek amacıyla Güney Rusya ve Kafkaslardaki Rumları buraya taşımaya çalışıyorlardı. Trabzon Metropoliti Hrisantos'un bildirdiğine göre 1919 Mayısı sonlarına kadar "250.000" Rum taşınmıştı. Bu yeni göçmenlerden de yararlanılarak silahlı çeteler oluşturulmuş, can ve mal güvenliğinin kalmadığı izlenimini yaratmak için de Türklerin oturdukları yerlere saldırmaya başlamışlardı.

Ancak Venizelos'un burada bağımsız bir Rum devleti kurulmasından vazgeçmesi, bölgedeki Rumları Ermenilerle işbirliğini güçlendirmeye yöneltmişti. Hrisantos, Lloyd George'a gönderdiği mektupta, barış konferansında özerk bir Rum devleti kurulmasını rica etmiş, aynı za-

manda bu devletin ileride kurulacak Ermeni devleti ile işbirliği yapacağına da söz vermişti.

Büyük Ermenistan tasarımı, Anadolu direnişi ve Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'ne karşı girişilen savaşla artık gündemden çıkarılmıştı. Ermeniler ***Gümrü*** Antlaşmasını imzalayınca Venizelos onların Karadeniz sahillerinden vazgeçmelerinden yararlanarak ***Pontus*** devleti için yeni girişimlerde bulunmuştu. Lloyd George'a "Rus ve İslam emperyalizmine karşı" bir ***Pontus*** devleti kurulmasını önermişti. Fakat çok geçmeden ülkesinde seçimi yitirip işbaşından uzaklaştığı için bunu izleme olanağını bulamamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de 1921 Haziranında yöreyi savaş bölgesi ilan ederek çetelerden temizlemiş ve ***Pontus*** sorununu sona erdirmişti.

Ç) İÇGÜVENLİĞİ KORUMA ÇABALARI: ÖĞÜT KURULLARI

Yunan hükümetinin Paris Barış Konferansındaki girişimleri ve Müttefiklerin Yunan isteklerini destekleyici demeçleri, ***İstanbul***'da, İzmir yöresinde ve Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların taşkınlıklarını daha da artırmalarına ve yer yer saldırıya geçmelerine yol açmıştı. 1919 Martında ***Söke, Nif (Kemalpaşa), Urla*** ve ***Ayvalık*** yöresinde Türk köylerini yağmalamaya, yol kesip arabaları soymaya, hatta cinayetler işlemeye başlamışlardı. ***Kuşadası*** yakınlarında bir köy ağası ile "2" jandarmayı öldürmüşlerdi. Sayıları giderek artan çeteler sahilleri tutup korsanlık hareketlerine de girişmişlerdi.

İstanbul Rumları da Fener Patrikhanesinin desteğiyle 16 Mart'ta büyük törenler düzenlemişlerdi. ***Büyükada, Arnavutköy, Kumkapı*** ve ***Yenikapı*** yöreleri ile kentin çeşitli kesimlerinde gösteriler yapılmıştı. Bu sırada ***Büyükada***'daki kiliseye Yunan bayrağı çekilmiş ve güçlükle indirilmişti. Patrikhanece hazırlanan bir kararname de alkışlarla onaylanmıştı. Bunda "500" yıldır yaşamakta oldukları "esaret"ten kurtulmak istediklerini dile getirmişlerdi. Yunanistan'ın bağımsızlık günü olan 25 Martın yıldönümünde de böyle törenler düzenlemek istemişler, ancak Müttefik temsilcilerinin araya girmesiyle bundan vazgeçmişlerdi. Bununla birlikte bunu izleyen haftalarda ***Anadolu Hisarı, Kartal*** ve ***Pendik*** yörelerinde kız çocukları kaçırmak, erkek çocukları paralamak gibi hareketlerden geri kalmamışlardı (Gökbilgin, I, 58-61).

İstanbul hükümeti bu taşkınlıkları önleyebilmek için sık sık bildiriler yayımlamaktan başka bir çare bulamamıştı. Fakat bunların etkili olmadığı görülmüştü. Bunun üzerine Rumları ve öteki azınlıkları yatıştıracak, Türklere de sükûnet içinde yaşamanın tek çıkar yol olduğunu anlatacak, öğüt verecek kurullar oluşturulması kararlaştırılmıştı.

Damat Ferit, 31 Martta sadarette düzenlenen bir toplantıdan sonra

asker ve sivil kesimlerden seçilecek üyelerden oluşan ***Olağanüstü Kurul***lar ***(heyet-i fevkalade)*** gönderileceğini açıklamıştı. Bu kurulların umulan etkiyi sağlayabilmeleri için de, başkanlıklarına padişah/halifeye en yakın olan kişilerin, yani şehzadelerin getirilmesi uygun görülmüştü. Kurullar hükümet adına tam yürütme yetkisine sahip olacaklardı. İllerdeki durumu inceleyecekler ve "devlet ve milletin kutsal olan haklarının korunacağı" hakkında halka padişah adına güvence vereceklerdi. Damat Ferit, İngiliz temsilcisi Webb'i ziyaret ederek bu kurulların asayişsizlikle ilgili yakınmaları ortadan kaldıracağını belirtmiş, hatta bunlara İngiliz subaylarının da katılmalarını dilemişti. Ancak Webb buna olanak bulunmadığını, İngilizlerin yerel şikâyetlerin saptanmasında yardımcı olabileceklerini söylemişti.

Anadolu'ya "2" ayrı kurul gönderilmesine karar verilmiş ve bunlar ***Öğüt Kurulu (heyet-i nasiha)*** diye adlandırılmıştı. Kurullardan birine Şehzade Abdürrahim, ötekine Abdülhalim başkanlık edeceklerdi. Basında da bundan çok iyi sonuçlar alınacağı öne sürülüyordu. ***Sabah***'ın yorumuna göre (14 Nisan), Damat Ferit hükümeti, yabancı devletlerle ilişkileri düzeltmeye çalışırken, iç sorunları da iyileştirmeye ve İttihatçıların yanlışlarını gidermeye uğraşıyordu. Bu nedenle halkı aydınlatmayı, ırk ve mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün etnik gruplara karşı beslediği iyi duyguları ve padişahın selamlarını bildirmeyi önemli görmüştü. İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey de kurulların oluşturulmasındaki asıl amacın "çeşitli etnik gruplar arasında varolması gereken uyumu ve barışı sağlamak" olduğunu belirtmişti. Sadrazam, özellikle Batı Anadolu'ya gönderilecek kurula çok önem veriyordu. Ona göre bu ***"ahlaki kurul"*** halka padişahın ulusunu her zamankinden daha çok düşündüğünü anlatmanın yanında, halkın gereksinimlerini saptayacak ve "ekonomik inkılap esasları"nın hazırlanmasına yardımcı olacaktı (Gökbilgin, I, 64 vd.). Bu amaçla kurullara Müslüman olmayan üye alınması zorunlu görülmüştü.

Öğüt Kurulları ile ilgili hazırlıklar, ancak nisan ortalarında tamamlanabilmişti. Şehzade Abdürrahim'in başkanlığındaki ilk kurulda şunlar yer almıştı: Eski bakanlardan Âyan Üyesi Ali Rıza, Sıkıyönetim Mahkemesi eski Başkanı Mahmut Hayret, Süleyman Şefik Paşa, emekli Tümgeneral Ali Fevzi, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Pazarcık eski Müftüsü Halil Fehim, Karahisar eski Mebusu Yanko Güvenidis ve İçişleri Özel Kalem Müdürü Ohanes Ferit.

Kurul, 16 Nisanda padişahı ziyaret ettikten sonra ***Mudanya***'ya hareket etmişti. Saptanan programa göre ***Bursa, İzmir, Antalya*** ve ***Konya***'dan sonra ***Trabzon***'a geçilecekti. Kurul orada "2"ye ayrılacak, bir kesimi Doğu Anadolu illerini dolaşacak, ötekiler Karadeniz yolu ile İstanbul'a döneceklerdi.

Geceyi ***Mudanya***'da geçiren kurul ertesi günü ***Bursa***'da büyük bir

törenle karşılanmıştı. Ali Rıza Paşa belediye önünde toplanan halka padişahın bildirisini okumuştu. Vahidettin, bundan böyle bütün yurttaşların Osmanlı tarihine yakışır bir biçimde gösterecekleri ağırbaşlılık ve sakinlik içinde hükümetin icraatına yardımcı olacaklarını umduğunu vurguluyordu. Daha sonra söz alan Şehzade Abdürrahim, padişahın "şahane selamını" halka iletmiş ve tören "Padişahım çok yaşa!" sesleri arasında sona ermişti.

Bursa'da kaldığı "4" gün içinde sultan camilerini de gezen Abdürrahim Efendi heyeti, 20 Nisanda oradan ayrılmış ve ***Kirmasti-Susurluk*** üzerinden ***Balıkesir***'e geçmişti. Orada bir gün kalıp ***Manisa***'ya hareket etmişti. Uğradığı yerlerde benzer törenlerle karşılanmıştı. ***Manisa***'da Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi temsilcilerinden oluşan bir heyet, ***Öğüt Kurulu***nu ***Akhisar***'da karşılamıştı. Burada şehzade de Manisa yöneticileri ile azınlık dini önderlerinin katıldıkları bir ziyafet vermişti. Kurul 26 Nisanda ***İzmir***'e geçmişti. İzmir gazeteleri birkaç gün öncesinden Öğüt Kurulundan beklenen yararları belirten yayınlar yapmış ve görkemli bir karşılama töreni için Vali İzzet Beyin başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştu. Böylece Rumların aylardır süren gösterilerine bir karşılık vermek ve ***İzmir***'in Türklüğünü göstermek amacı da güdülmüştü. ***Menemen***'den trenle gelen kurula ilk karşılama ***Karşıyaka***'da yapılmış, asıl tören ise ***Basmahane*** Garında düzenlenmişti. Orada şehzadenin bindiği arabanın iki yanında mızraklı süvariler yer almış ve Tilkilik yoluyla hükümet konağına gelinmişti. Alanı dolduran halka padişahın bildirisini yine Ali Rıza Paşa okumuştu. Kolordu komutanlığını da ziyaret eden Abdürrahim Efendi, konuk edileceği Muammer Beyin konağına yerleştirilmişti (***İzmir*** kurtulduğunda Mustafa Kemal de aynı konakta kalacaktır).

Öğüt Kurulu başkanı şehzade ertesi 27 Nisanda ***Buca***'ya gidip Rum Piskoposu ile görüşmüştü. Burada halk, sözde Türk ve Rum tebaa arasında ayrım gözetilmediğini göstermek için kendisini ***Zito!*** (Yaşa) diye alkışlamışlardı! Fakat Piskopos, İttihat ve Terakki komitesince yapılan baskılardan yakınmayı da ihmal etmemişti. Kurulun ***Bornova***'yı ziyaretinde de halk sevgi gösterilerinde bulunmuş, oradaki İngiliz ve Fransız kolonisi de bir çay ziyafeti vermişti. Böylece ***İzmir***'in Osmanlı hanedanına bağlı olduğunu görmekten fazlasıyla memnun kalan ***Öğüt Kurulu***, 29 Nisanda ***Aydın***'a uğurlanmıştı.

Kurul, ***Isparta***'da birleşmek üzere ***Aydın***'da ikiye ayrılmıştı. M. Hayret başkanlığında S. Şefik, H. Fehim ve Yanko ***Muğla***'ya giderlerken, Abdürrahim Efendi ile öteki üyeler ***Burdur***'a geçmişledi. Oradan ***İtalyan*** işgalindeki ***Antalya***'ya da giden Osmanlı şehzadesi ve yanındakiler coşkuyla karşılanmışlardı. Padişahın bildirisinin okunmasından sonra konuşan Rasih Kaplan, "Antalyalıların anavatandan ayrılmamak için canlarını feda etmeyi göze aldıklarını" belirtmişti. İki grup ***Isparta***'da birleş-

tiklerinde kendilerine halılar ve gülyağları armağan edilmişti. Oradan 13 Mayısta ***Konya***'ya geçilmişti. Yol boyunca ve kent içinde halkın gösterdiği sevgi, ***İzmir***'in işgal edildiği haberinin alınmasıyla yerini üzüntüye bırakmıştı. Sadaret de şehzadenin "kimse ile temasına fırsat verilmeden ***İstanbul***'a dönmesi"nin sağlanmasını istemişti. Bu yüzden özel bir trenle ***Konya***'dan hareket eden bu ilk ***Öğüt Kurulu,*** ayrılışından "32" gün sonra 18 Mayıs 1919'da İstanbul'a dönmüştü (Mevlut Çelebi, ***"Anadolu'ya Gönderilen Heyet-i Nasiha," AAMD,*** VI/18, s. 561-589).

İkinci Öğüt Kuruluna gelince; önce Şehzade Abdülhalim'in başkanlığında oluşturulması öngörülmüşken sonradan başkanlığa Şehzade Cemalettin getirilmişti. Bu kurulda eski Harbiye Bakanlarından Cevat Çobanlı ile Fevzi Çakmak da yer almışlardı. Birincisi gibi 16 Nisanda yola çıkan kurul ***Edirne***'den başlayarak ***Trakya***'yı dolaşmıştı. O da benzer törenlerle karşılanmış, uğranılan yerlerde padişahın bildirisi okunmuştu. Gezilen yerler daha az olduğu için ilk kuruldan önce 10 Mayıs 1919'da da ***İstanbul***'a dönmüştü. Birkaç gün sonra da Karadeniz sahillerine gönderilmişti. Yine Cemalettin Efendinin başkanlığında olan kurul ***Trabzon***'a vardığında Zeytinlik Mahallesindeki bir evde konuk edilmişti (Mahmut Goloğlu, ***Erzurum Kongresi,*** 39). Ancak Yunanlıların ***İzmir***'e çıkartıldıkları haberi alındığında artık halka öğüt vermeye gereksinim kalmamıştı.

Öğüt Kurulları yerel gereksinimler için jandarma sayısının artırılmasını önermek dışında bir sonuç alamamıştı. Çünkü olaylar Müttefiklerin öngördükleri doğrultuda gelişmeye mahkûmdu. Osmanlı yurttaşı Rum ve Ermenilerin beklentileri Osmanlı şehzadelerinde değil, Paris'te idi. Türkler ise devlete bağlılıklarını bir kez daha belirtirken olayların sorumlusu kendileriymiş gibi öğütçülerle karşılaşmaktan bir yönüyle üzüntü duymuşlardı. Nitekim Aydın'da bu kurulu karşılamaya gitmeyen Esat Hoca, nedenini soran Şehzade Abdürrahim'e şu yanıtı vermişti:

"Efendi hazretleri... bizim öğüde ihtiyacımız yoktur. Hıristiyanlarla iyi geçinmediğimizi kim söylüyor? Eğer siz söylüyorsanız bütün dünya kamuoyuna siz ilan etmiş oluyorsunuz."

Şehzade kendisini İttihatçılıkla suçlayınca da şunları eklemişti:

"Sözlerimin kıymetini ve içinde saklı olan gerçeklerin niteliğini siz takdir edemezsiniz. Aziz milletimiz elbette takdirde gecikmez. Millet bizim yolumuzdadır sizin yolunuzda kimsecikler yürümez!" (M. Çelebi, 384 vd.)

D) İTALYAN İSTEKLERİ VE İŞGALLERİ

St. Jean de Maurienne Antlaşmasıyla Batı Anadolu'da adil bir payın kendisine verileceğini uman İtalya, Paris Barış Konferansına bu güven içinde gitmişti. Bu nedenle de görüşmelerde kendi anayurdu için daha önemli olan ***Fiume*** ve ***Dalmaçya*** adaları üzerinde durmuştu. An-

cak bu isteklerini kendi ilkelerine aykırı bulan Wilson'un karşı çıkması yüzünden gerçekleştirememişti. İzmir Rumlarının 1918 Kasımında girişti-kleri taşkınlıklardan burasının Yunanistan'a bırakılacağı kuşkusuna kapılmış ve bunu önlemek için harekete geçmişti.

İtalyan diplomatlarına göre bunun en kestirme yolu, Türklerin Yunanlılar yerine kendilerini yeğlediklerini açıklamalarıydı. Bu amaçla ***İstanbul*** ve ***İzmir***'deki temsilcileri aracılığı ile Türk yöneticilerini, aydınlarını ve gazetelerini kazanmaya yönelmişti. Hele Venizelos ***İzmir*** ve yöresine ilişkin isteklerini Barış Konferansına bildirdikten sonra bu yoldaki çabalarını daha da artırmıştı. Örneğin ***İzmir***'deki siyasal temsilci Monfredi, 28 Şubat 1919'da Vali Nurettin Paşayı ziyaretinde, "eğer Osmanlı hükümeti Yunan isteklerini önlemek istiyorsa, o bölgede İtalyan denetimine razı olduğunu açıklamasının yerinde olacağını" söylemişti (***HTVD*** 42, No. 991).

Bu konudaki girişimlerinden olumlu bir sonuç alamayan İtalyanlar ***İzmir*** yerine gözlerini ***Antalya, Adana, Mersin*** yöresi ile zengin kömür yataklarının bulunduğu ***Karadeniz Ereğli***'sine çevirmişlerdi. Dışişleri Bakanı Tittoni, 10 Mart 1919'da kendi senatosunda konuşurken verimli ***Mersin*** ve ***Adana*** ovası yerine kendilerine ***Toros*** kayalıklarının verilmek istenmesinden yakınmıştı (Jaeschke, 56 vd.).

Barış konferansında Yunan isteklerinin gerçekleşmesine engel olamayacaklarını gören İtalyanlar bir olupbitti yaratarak Anadolu'da göz diktikleri yerleri işgal etmeye koyulmuşlardı. İlk olarak 28 Mart 1919'da ***Antalya***'ya asker çıkartmışlardı. Bundan "2" gün sonra da barış konferansında oluşturulan altkomisyon, İtalya'nın bütün itirazlarına karşın, Yunan isteklerini bazı küçük değişikliklerle kabul etmiş ve ***Aydın*** ilinin tümünün değil, ***İzmir*** ile art bölgesini Yunanistan'a önermeye karar vermişti (30 Mart). Dikkate değer nokta, ABD temsilcisinin devletlerarasında yapılmış gizli anlaşmaları geçersiz sayan Wilson ilkelerine dayanarak komisyonun bu görüşüne karşı çıkması, yani İtalya'nın yanında yer almasıydı. Altkomisyon raporunun değerlendirildiği ülke sorunları Merkez Komitesinde de İtalya'yı destekleyen tek delege, ABD temsilcisi olmuştu. Temsilci Westermann, Batı Anadolu'daki Rumların bağımsız bir rejim (devlet) kurma yerine Yunanistan'a katılmayı yeğlediklerine ilişkin hiçbir kanıt olmadığını söylemişti. Bu nedenle ABD uzmanları şu öneride bulunmuşlardı: Söz konusu bölgeler Türkiye'den ayrılmamalıdır. Geleceğin Türk devleti, büyük devletlerden birinin koruması (mandası değil) altına girebilir!

İtalya-Yunanistan çekişmesi ***İzmir*** sorununu çıkmaza sokmuş gibi görünürken Lloyd George yeni bir öneriyle araya girmişti. İtalya'ya da Türkiye'de kurulacak ***manda*** bölgeleri arasında bir yer ayrılmalıydı. Ona göre söz konusu bölge Yunanistan'a verilecek ***İzmir*** yöresi ile ***İstanbul***'un ve ***Ermenistan***'ın dışında olmalıydı (21 Nisan 1919). Fakat

Wilson bu öneriye de karşı çıkmıştı. İtalya da ABD Başkanının katı tutumu yüzünden barış konferansından ayrılmıştı. Kendi gücünü gösterebilmek için mayıs başında ***İzmir***'e "7" gemilik bir filo göndermeyi de ihmal etmemişti. Arkasından 4 Mayısta ***Kuşadası***'nı işgal etmişti. Bunun üzerine barış konferansını yönlendirmeyi elden kaçırmak istemeyen L. George, İtalya'nın daha başka yerleri ve özellikle de ***İzmir***'i işgal etmesini önleyebilmek için, Yunan ordusunun ***İzmir***'e çıkmasına izin verilmesini öğütlemişti. Wilson da aynı kuşku ile bu öneriyi kabul etmişti. İtalya yeniden konferansa dönmüştü (7 Mayıs), ama artık ***İzmir***'in Yunanistan'a verilmesi kesinleşmişti. Wilson, ***Dörtler Konseyi***nin 13 Mayıs toplantısında bulunan çözümü şöyle açıklamıştı:

"İtalya'ya Anadolu'nun güneyinde bir bölgeyi veriyoruz. Yunanistan da ***Oniki Adaları*** *ve uzmanlarımızın üzerinde anlaşmaya vardıkları topraklarla birlikte* ***İzmir****'in bütününü alacaktır.* ***Aydın*** *ilinin geri kalan kısmını ise* ***Milletler Cemiyeti*** *adına Yunanistan'ın yönetimine bırakmayı öneriyorum" (Kitsikis, 53).*

Bu öneriye karşın ***Üç Büyükler*** sonunda altkomisyon raporunu ele almayı uygun görmüşler ve 14 Mayıs 1919'da ***Meğri batısında bir noktaya kadar Batı Anadolu'da Yunan Mandası***'na karar vermişlerdi. Aslında o gün Anadolu için çok yönlü bir ***manda*** planı ortaya konmuştu. Yunanistan'dan başka Fransa ve İtalya da, Türkiye'de mandater devlet görevi alacaklardı. ABD ise, geçici bir süre için ***İstanbul***'un ve Ermenistan'ın ***manda***sını üstlenecekti (L. Evans, 163).

İzmir'in Yunanistan'a bırakılmasından ötürü kırgın ve kızgın olan İtalya, kızgınlığını yine Anadolu'da söndürmeye yönelmişti. ***Antalya*** ve ***Kuşadası***'ndan sonra 11 Mayısta ***Fethiye, Bodrum*** ve ***Marmaris***'i işgal etmişti. Manda kararlarının alındığı 14 Mayısta da ***Akşehir***'e bir askeri birlik yerleştirmişti. Ondan bir hafta sonra 21 Mayısta ***Afyon***'a kuvvet göndermişlerdi. Ama Yunanlıların ***İzmir***'e çıkartılmaları daha önce başlayan İtalyan işgallerini geri plana itmişti. Bunda İtalyanların izledikleri ılımlı ve "dostça" yaklaşımın da büyük payı olmuştu.

E) İZMİR'İN İŞGALİ

Üç Büyükler ***İzmir***'in Yunanistan'a verilmesinde anlaşınca işgalin ayrıntıları da saptanmıştı. Buna göre hareketi Calthorpe yürütecekti, Yunan birlikleri 14 Mayıstan önce körfeze girmeyecekti, Türklere de durum "12" saat önce bildirilecekti.

Silahbırakışmasından sonra Anlaşma Devletleri ***İzmir***'de etkinliklerini artırmaya çalışmışlardı. İngiltere, Fransa ve İtalya yeniden siyasal temsilcilikler açmış ve ortak bir "Abluka ve Ulaşım Komutanlığı" kurmuşlardı. ***Antalya-Edremit*** sahil boyunu denetim altına almışlar, pa-

saport ve vize işlemleriyle telgraf ve kablo haberleşmesini ve ***Aydın***'a, ***Kasaba***'ya ***(Turgutlu)***, ***Bandırma***'ya uzanan demiryollarını da denetlemeye başlamışlardı.

Osmanlı hükümeti Paris'ten gelen haberlerden ***İzmir***'in Yunanlılara verilmesi olasılığının giderek arttığını anlamıştı. Ama İngilizlere duyduğu güven içinde olayların gelişmesini bekliyordu. Buna karşın kentlerinin İtalya'ya ya da Yunanistan'a verilmesi tehlikesi karşısında ***İzmir*** ve yöresi halkı, bunu önleyecek girişimlerde bulunmak, örgütlenmek gereğini duymuştu. Valiliği de üstlenmiş olan Kolordu Komutanı Nurettin Paşanın da yardımıyla daha 1918 Kasımı başlarında bazı dernekler kurmaya yönelmişlerdi. Bunların ilki olarak Manisa'daki ***İstihlas-ı Vatan*** (vatanın kurtarılması) derneği gösterilmekte ise de bunun kuruluş tarihi kesinlikle saptanamamaktadır. Kurucuları arasında Karaosmanzade Kâni, eski büyükelçilerden Nuri, Eczacı Rıza ve Davavekili Abidin Beylerin bulunduğu bu derneğin daha çok 1919 Martından sonraki etkinlikleri bilinmektedir. Bu nedenle yörede ilk önemli örgüt ***İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*** (Osmanlı hukukunu koruma) olmuştu. Kuruluşuna 6 Kasım 1918'de girişilen bu örgütün çalışmalara başladığına ilişkin resmi belge 14 Aralıkta vilayete verilmişti.

Bu sıralarda Venizelos'un girişimleriyle ***İzmir***'in Yunanlılara bırakılacağı anlaşılmış, yerel gazetelerde de buna ilişkin haberler yer almaya başlamıştı. Örneğin ***Anadolu*** gazetesi 23 Ocak 1919 günkü sayısında kentin Yunanlılarca işgal edileceğini yazmıştı.

İMHO Derneği, İzmir ve yöresinin Rum değil Türk olduğunu kanıtlamak için yayınlar yaparken, durumu Müttefik temsilcilerine anlatmak için İstanbul'a bir heyet göndermişti. Ne var ki bütün bu gelişmelere karşın Padişah Vahidettin ***İzmir***'in Türklerin elinden alınmayacağı konusunda direniyordu. 19 Mart 1919'da kendisini ziyaret eden İzmir heyetine, "***İzmir***'in Osmanlı vatanından koparılmasının hatır ve hayale asla gelemeyeceğini ve vatan sevgisiyle dolu olup dinçliğini gösteren bir ulusun emellerinin hiçbir vakit ihmal edilemeyeceğini" söylemiş ve ilk fırsatta ***İzmir***'e geleceğini eklemişti (S. Tansel, ***Mondros'tan Mudanya'ya Kadar.*** I, 174.)

Derneğin en önemli girişimi ise, 17-19 Mart 1919'da ***İzmir***'de bir kongre toplaması olmuştu. Kongreye Aydın ili ve Balıkesir ile Menteşe (Muğla) sancaklarından delegelerle bölgedeki "37" belediye başkanı ve müftüler çağrılmıştı. Başkanlığa Nurettin Paşa seçilmişti. Genel Sekreterliği üstlenen Câmi Baykut, konuşmasında Wilson ilkelerine göre İzmir'in işgal edilemeyeceğini belirtmeye çalışmıştı. Denizli Müftüsü Hulusi Efendi ise, orada bir direnme örgütünün kurulabileceğini, ancak bunun için bir komutan bulunması gerektiğini söylemişti. Nurettin Paşanın araya girerek ***İzmir***'e Yunan kuvvetlerinin çıkmasına izin verilmeye-

ceğini söylemesine karşılık olarak da "Sizi ***İzmir***'den uzaklaştırabilirler" yanıtını vermişti (Lütfü Müftüler, 4).

Gerçekten de öyle olmuştu. Türklerin örgütlenmelerini kendileri için sakıncalı gören Rum Metropoliti Hristotomos, komutan valinin değiştirilmesi için Müttefik temsilcileri katında harekete geçmişti. Bunun üzerine İngilizler Nurettin Paşanın görevden alınması için Osmanlı hükümetine başvurmuşlardı. Böylece o ***İzmir***'den alınmış, kolordu komutanlığına Ali Nadir, valiliğe de "Kambur" sanıyla tanınan İzzet getirilmişlerdi.

Bu değişiklikler yapılırken limandaki ***Averof*** zırhlısından bazı Yunan askerleri kendilerince bir "devriye" kolu oluşturup kentte kol gezmeye başlamışlardı (12 Nisan). Bunu bir işgalin başlangıcı diye değerlendiren Askerlik Dairesi Başkanı Süleyman Fethi, İstanbul Genelkurmay Başkanlığından bu tür olaylara karşı nasıl davranılacağını sormuştu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak çekinmeden olası bir Yunan çıkarmasına silahla karşı konulması emrini vermişti. 14 Nisan 1919 günlü bu emirde "Yunanlıların herhangi bir tecavüzüne kolorduca kuvvetle muhalefet edilmelidir" denildikten sonra, durumun Müttefik Devletler temsilcilerine bildirilmesi de isteniyordu (Metin. Ek. V).

Ancak İzmir'e Yunan birlikleri çıktığında bu emir uygulanamamıştı. Çünkü Müttefik temsilcilerinin girişimiyle Fevzi Çakmak da görevden alınmıştı (14 Mayıs). XVII. Kolordu Komutanlığına getirilen Ali Nadir Paşa silahla karşı koymaktan yana değildi. Yeni Vali İzzet Bey ise Ferit Paşa kabinesinin İngiliz yanlısı uysal siyasetini izlemeye koyulmuştu. Bu yüzden de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti üyelerini hükümeti devirmeye çalışan İttihatçılar, hatta Bolşevikler olarak suçluyordu (N. Moralı, ***Mütarekede İzmir Olayları,*** 14). Yunan işgalinden bir gün önce kentin ileri gelenleriyle yapılan toplantıda da işgale karşı konulmamasını istemişti. Bunun üzerine Müftü Rahmetullah kendisini protesto ederek toplantıdan ayrılmıştı (K. Mısırlıoğlu, ***Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler,*** 113).

İtalyanlar, İzmir halkının Yunanlıları değil de kendilerini yeğlediklerini göstermek için son bir girişimde bulunmuşlardı. 11 Mayısta bir İtalyan gemisiyle kente gelen Câmi, Ahmet Dino ve Moralı Halit Beyler Belediyeye gidip Başkan Vekili Osman Nuri'ye İtalyanların bu dileğini aktarmışlardı. Fakat düzenlenen toplantıda her ne biçimde olursa olsun yabancı bir devletin ***manda***sı altına girilemeyeceği belirtilerek bu istek reddolunmuştu.

İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkartılmasıyla görevlendirilen Calthorpe, 13 Mayısta kente gelmiş ve Müttefik subaylarla bir toplantı yapıp ayrıntıları saptamıştı. 14 Mayıs sabahı saat 9.00'da Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa ile Vali İzzet Beye gönderdiği notada işgal kararını şöyle açıklamıştı:

"İzmir istihkâmları ile yöresi ve savunma düzenine sahip arazi, Mondros ateşkes anlaşmasının 7. maddesi gereğince bugün öğleden sonra saat 14.00'te Anlaşma Devletlerince işgal edilecektir."

Böylece notada işgale gerekçe olarak ***Mondros*** ateşkes anlaşmasının 7. maddesi gösterilmiş ve barış konferansında karar verilmiş olmasına karşın Yunanlılardan hiç söz edilmemişti. Bunda da Türk kamuoyunda Yunanlılara karşı duyulan tepkiyi kamçılamamak düşüncesi etken olmuştu. Kolordu komutanı durumu İstanbul'a bildirmişti ama Harbiye Bakanı Şakir Paşanın telefonla verdiği yanıt "Calthorpe'un mütareke hükümlerine uygun olan isteğinin yerine getirilmesi" biçiminde olmuştu. Hükümetin bu teslimiyeti karşısında Ali Nadir Paşa da birliklerine işgal hareketine asla karşı konulmaması ve gereken kolaylığın gösterilmesi talimatını vermişti.

Kentin işgal edileceğinin kesinleşmesi Türklerle Rumlar arasında değişik hareketlere ve gösterilere yol açmıştı. Ayın 13'ünde Ayafotini (Metropolis) kilisesinde toplanan Rumlara Venizelos'un bir mesajı okunmuştu. Yunan Başbakanı Yunanistan'ın asayişi sağlamak için İzmir'in işgaline çağrıldığını öne sürüyor ve "yüzyıllardır beklenen emelimiz gerçekleşmiştir" diyordu. Coşan Rumlar sokaklarda gösteriler yaparlarken İMHO derneği de önemli bir girişimde bulunmuştu. Daha önce dernek bünyesinde oluşturulan ***Müdafaa-i Vatan*** (vatan savunması) Komitesinin adı, Mustafa Necati'nin önerisi ile yapılan toplantıda ***Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi*** (ilhakı kabul etmeyen ulusal kurul) olarak değiştirilmişti. Bu kurul adına dağıtılan el ilanları ile de Türkler Maşatlık'ta (Yahudi mezarlığı) bir toplantıya çağrılmıştı. Binlerce kişinin katıldığı bu toplantıda ***İzmir***'in Yunanistan'a bağlanması kararının tanınmayacağı konusunda görüşbirliğine varılmıştı. Söz konusu heyet Anlaşma Devletleri temsilcilikleri katında bu işgal kararını protesto etmiş ve Anadolu'da Yunan işgaline karşı koymayı sağlayacak bir örgütlenmeye yönelmeyi de kararlaştırmıştı.

İzmir'de bunlar olurken ***İstanbul***'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, 14 Mayıs öğlene doğru Sadrazam Damat Ferit'i ziyaret etmiş ve ***İzmir*** tabyalarının müttefiklere teslimini isteyen bir nota vermişti. Buna gerekçe olarak da yöredeki asayişsizlik gösterilmişti. Calthorpe da 14 Mayısı 15'ine bağlayan gece yarısına doğru (saat 23.30'da) İzmir kolordu komutanına ve valisine ikinci bir nota göndererek, kentin ertesi sabah Anlaşma Devletleri adına Yunanlılarca işgal edileceğini açıklamıştı. Aynı zamanda bir İngiliz birliğinin de telgrafhaneye yerleşeceğini ve bundan böyle "sansür edilmek koşuluyla" yalnız resmi haberleşmelere izin verileceğini bildirmişti.

Bir İngiliz savaş gemisinin koruma görevini üstlendiği Yunan birlikleri, "10" nakliye gemisi ile 15 Mayıs sabahı limana girmişti. Karaya ilk çıkan birlik rıhtımı ve gümrük binasını işgal etmiş, arkasından bir Ef-

zun Alayı ile "2" piyade alayı ***Pasaport*** ve ***Punta (Alsancak)*** iskelelerinden karaya çıkartılmıştı. Ellerinde Yunan bayrakları taşıyarak Kordon boyunca sıralanmış olan Rumlar bunları alkışlar ve ***"zito"*** (yaşa!) sesleriyle karşılamış, çiçek yağmuruna tutmuşlardı. Efzun Alayı Metropolit Hristotomos tarafından kutsanmış ve hükümet alanına doğru yürüyüşe geçmişti.

Yunan birliği o zaman ***Sarıkışla***'nın da bulunduğu Konak Meydanına geldiğinde ani bir silah sesi duyulmuş ve Yunan bayrağını taşıyan Efzun askeri yere düşmüştü. İzmir'de bu ilk kurşun büyük bir olasılıkla Hasan Tahsin adıyla tanınan ***Hukuk-ı Beşer*** (insan hakları) gazetesi başyazarı Osman Nevres tarafından atılmıştı. Bunu, adları kesin olarak saptanamayan başka Türklerin ateş açmaları izlemişti. Fakat Yunanlılar Hasan Tahsin'i hemen orada parçalamışlar ve ateş açıldı diye de kışlaya karşı saldırıya geçmişlerdi. Başta Ali Nadir Paşa olmak üzere Türk subay ve erlerini dipçik ve süngü darbeleriyle kışladan çıkaran Yunanlılar, onları esir kafilesi gibi Kordon boyunca yürütüp ***Patris*** vapurunun ambarına hapsetmişlerdi. Bu zoraki yürüyüş esnasında kolordu komutanını tokatlamışlar, ***"Zito"*** diye bağırmayı kabul etmeyen Süleyman Fethi'yi de öldürmüşlerdi. O günkü olaylarda Türk subaylarından "9"u şehit edilmiş, "21"i yaralanmış, "27"sinin de ne olduğu belirlenememişti (***TİH,*** c. II, Ks. 1, s. 54 vd.). Hükümet konağındaki memurlar da gemilere götürülüp hapsedilmişlerdi. Daha sonra kente dağılan Yunanlılar ticaret yerlerini ve evleri yağmalamışlardı. İki gün boyunca ***İzmir*** ve yöresinde öldürülen Türklerin sayısı "2.000"i bulmuştu.

İzmir'in işgalini öğrenen Damat Ferit hükümeti aynı gün bir bildiri yayımlama gereğini duymuştu. Bunda, verilen notada Yunanlılardan söz edilmediğine işaretle, hükümetin aldatıldığı anlatılmak istenmişti. Fakat sonuç olarak da, hükümetin "devlet ve millet haklarını korumak için kendisine düşeni" yaptığı öne sürülerek halk "sükûnete" ve ağırbaşlı davranmaya çağrılmıştı.

V) DİRENİŞ VE KURTULUŞ YOLLARI ARAYIŞLARI, ÖRGÜTLENMELER

Mondros ateşkes anlaşmasını izleyen işgaller ve barış konferansına ilişkin haberler, Osmanlı ülkeleri paylaşılırken Türklerin öz yurtlarında bağımsız bir devlet olarak yaşayıp yaşayamayacakları hakkında kuşkular doğmasına neden olmuştu. Böyle olduğu halde sarayın ve hükümetinin, iyi bir barışa kavuşabilmek için Anlaşma Devletleriyle uyum içinde görünme siyasası izlediği belli olmuştu. Tüm bu nedenle doğup büyüdükleri kentlerin, bölgelerin ellerinden alınıp başkalarına verilmek istendiğini gören halkın ya da sürüklenilmekte olan çıkmazı sezen aydınların bir kesimi beliren tehlikeyi önlemeye çalışmayı gerekli saymaya başlamışlardı. Bunun için de ilk yapılacak şey, kuşkusuz ki bir araya gelmek, belirli bir görüş çerçevesinde örgütlenmek idi. İşte daha ilk işgallerin başladığı mütareke ertesinde değişik adlarla bazı derneklerin kurulması, bu gereksinimin bir sonucu idi.

Sayıları oldukça fazla olan bölgesel amaçlı derneklerde kimi ortak noktalar dikkati çekmektedir:

1) Verilen adlar: Genelde "korunma" ya da "savunma"yı yansıtmaktadır. ***Muhafazaa-i Hukuk, Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak...*** gibi.

2) Çalışmalar elden çıkma olasılığı bulunan bölgenin Türklüğünü kanıtlama doğrultusunda yoğunlaşmıştır. Bunun için de tarihsel gerçeklerle birlikte nüfus çoğunluğuna önem verilmiştir.

3) Bölge halkının desteğini sağlamak, örgütlemeyi yaygınlaştırmak amacıyla toplantılar ve geniş katılımlı kongreler düzenlenmiştir.

4) Wilson Prensiplerinin 12. maddesinden yararlanılmak istenmiştir. Söz konusu bölgenin başkalarına verilmesinin bu ilkeyle bağdaşamayacağını açıklamak için başta hükümete ve ***İstanbul***'daki Müttefik temsilcilerine heyetler gönderilmesi gerekli görülmüştür.

5) Durumu açıklamak ve hakları savunmak için Paris Barış Konferansına da temsilciler gönderilmesine çalışılmıştır.

Mütarekeden, Anadolu'da ulusal kurtuluş savaşı ortamında bütünleşmeye kadar geçen dönem içinde değişik çözüm ya da kurtuluş yolu arama çabaları başlıca "4" öbekte toplanabilir.

A) BÖLGESEL AMAÇLI DERNEKLER

1) TRAKYA-PAŞAELİ MÜDAFAA HEYET-İ OSMANİYESİ

Apayrı bir özelliği olan ve bir merkezi yönetim boşluğundan doğan ***Kars İslam Şûrası*** bir yana bırakılacak olursa, bölgesel amaç güden derneklerin ilki ***Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi*** (Trakya-Paşaeli'ni koruyan Osmanlı kurulu) olmuştu. Bu dernek daha mütareke istenmesinden önce savaşın yitirildiğini anlayan Talat Paşanın önerisiyle kurulmuştu. 2 Kasım 1918'de İstanbul'da bir araya gelen Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran, Belediye Başkanı Şevket, Avukat Şeref Aykut, Yolgeldili Kasım ve arkadaşları ***Trakya***'nın elden çıkmasını önlemek için ***Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*** adıyla bir örgüt kurmaya karar vermişlerdi. Derneğin kuruluş bildirisi 30 Kasımda Edirne valiliğine verilmiş, sonradan da adı ***Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi*** olarak değiştirilmişti.

Programında amaç "Trakya'nın Osmanlı padişahlığına bağlılığını ve toprak bütünlüğünü korumak" olarak saptanmıştı. Bu amaca Wilson ilkelerine dayanılarak ulaşılabileceği belirtilmiş ve "Trakya'nın birliği sağlandığında" derneğin dağılacağı (mad.9) açıklanmıştı. Böylece Trakya, "Batı Trakya" yani ***Selanik, Gümülcine*** yöresini de içeren bir bütün olarak ele alınmıştı. Başkanlığa Müftü Mestan Efendi getirilmişti. Daha sonra yabancılarla ilişki kurma gereği dikkate alınarak Konsolos Şükrü Bey başkan yapılmıştı.

Dernek Trakya'nın tarih, ırk, kültür ve ekonomi yönlerinden Türk olduğunu kanıtlamak için yayınlar yapıyordu. Bu amaçla ***Trakya*** adlı bir gazete de çıkartılıyordu. Başlangıçta Bulgarların Trakya'da yaptıkları baskılar sergilenmeye çalışılmıştı. Ancak Yunanlılar ***Hadımköy***'e uzanan demiryolunu denetlemeye başlayınca öncelikle Doğu Trakya ile ilgilenmek gereğini duymuşlardı. 22 Ocak 1919'da ***İstanbul***'da düzenlenen toplantıda Trakya'nın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu halkın yüzde 75'inin de Türklerden oluştuğunu belirterek gerekirse bir halkoylamasına başvurulabileceğini açıklamışlardı.

Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini önlemeye çalışan dernek, 1919 Temmuzundan başlayarak bir dizi kongreler düzenlemişti. Bu çerçevede ***İstanbul***'daki Anlaşma Devletleri temsilcilikleri ile ilişki kurmuş ve Paris Barış Konferansına bir heyet göndererek dileklerini içeren bir de rapor sunmuştu.

Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, çalışmalarını, bir yandan ***Doğu Trakya***'nın işgalini önlemek, öte yandan Trakya'nın siyasal birliğini sağlamak gibi ikili bir amaç doğrultusunda sürdürdüğünden zaman zaman büyük açmazlara düşmüştü. Bu amaç doğrultusunda bir de ***Batı Trakya Komitesi*** oluşturulmuştu. Ancak ***Ulusal Ant (Misak-ı***

Millî hükümlerine göre ***Batı Trakya*** öngörülen sınırların dışında kaldığından derneğin bu yoldaki çabalarını ***Erzurum ve Sivas*** Kongreleri kararlarıyla bağdaştırma olanağı bulunamamıştı. Nitekim bu açmaz ve iki yönlülük, derneğin ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** Cemiyetine katılmasından sonra da sürmüştü. ***Batı Trakya*** Yunan işgaline uğradığında da ***Gümülcine*** kuzeyinde bir ***Batı Trakya Hükümeti*** bile kurulmuştu (27 Mayıs 1920). Ama bu hükümet uzun ömürlü olmamıştı (T. Bıyıklıoğlu, ***Trakya'da Milli Mücadele,*** I, 129-140).

2) İZMİR MÜDAFAA-İ HUKUK-I OSMANİYE CEMİYETİ

İzmir ilinin Yunanlılara verileceği haberinin duyulması üzerine bir İtalyan dretnotunun gelişini izleyen saatlerde, 6 Kasım 1918'de kuruluş hazırlıklarına girişilmiş, fakat kuruluş belgesi 1 Aralıkta vilayete verilmişti. Derneğin kurucuları Moralıoğlu Halit ve Nail kardeşlerle Menemenlioğlu Muvaffak, Binbaşı Hüseyin Lütfü, İtibar-ı Milli Bankası İkinci Müdürü Naci, asker emeklisi Abdurrahman Sami Beylerdi. Aralarında Câmi Baykut ile eski Adliye Bakanlarından İsmail Sıtkı'nın bulunduğu bazı kişiler de bunlara katılmıştı. Amaç tüzüğün 2. maddesinde şöyle saptanmıştı:

"Derneğin amaç ve gayesi, vatan bölgelerinin maddi ve manevi yönlerden ilerlemesi ve yükselmesi olanaklarını sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerini ve duygularını uygarlık âlemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişimlere karşı, yasal ve bilimsel savunmada bulunmak ve ülkede çoğunluğu oluşturan etnik grupların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtları ile uygar bakışlara kanıtlamaktan ibarettir."

Dernek ilk aşamada ***İzmir***'in yabancılara verilmesini önleyebilmek için Wilson Prensiplerine dayanarak bölgenin Türklüğünü göstermeye çalışmıştı. 13 Mart 1919'da ***İzmir Tiyatrosu***nda yapılan toplantıda kabul edilerek Anlaşma Devletleri temsilcilerine de verilen "3" maddelik kararların başında, "İzmir ve Aydın ilinde Türkler gerek nüfus ve gerek emlak ve arazi yönünden çoğunluğu oluşturduklarından, Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereğince ilimize yabancı egemenliği giremez!" deniliyordu.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, 17-19 Mart 1919 günlerinde Milli Sinemada büyük bir kongre düzenlemişti. ***İzmir***'in merkez olduğu Aydın ili dışında ***Karesi (Balıkesir)*** ve ***Menteşe (Muğla)*** sancaklarından gelen delegeler içerisinde belediye başkanları ile müftülerin bulunması dikkati çekmektedir. Kongrece İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilcilerine çekilen bir telgrafla 'Türk ulusunun parçalanarak azınlıkların boyunduruğu altına düşürülmemesi" istenmişti (N. Taçalan, 196 vd.).

Dernek amacını açıklamak ve İzmir ilinin hakkını savunabilmek için ***İstanbul***'a, hatta ***Paris***'e temsilciler göndermeye çalışmıştı. Paris'e Moralıoglu Nail, İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Dışişlerinden Ragıp Raif ve Uşaklıoğlu Muammer Beyden oluşan bir heyetin gönderilmesine karar vermişti. Bu kurul önce gerekli temaslarda bulunmak üzere ***İstanbul***'a gitmişti. Ancak Tevfik Paşa kabinesi o günlerde istifa ettiğinden hükümetle ilişki kurulamamıştı. Üyeler İtalyan temsilcisi Kont Sforza ile de görüşmüşler ancak Hürriyet ve İtilaf Partililer engellediği için ***Paris***'e gidememişlerdi.

Vali Nurettin Paşa tarafından da desteklendiği için çalışmalarını rahatlıkla sürdüren dernek onun yerine İzzet Bey atanınca birçok güçlükle karşılaşmıştı. ***İzmir***'in işgali üzerine de buradaki çalışmalarına son verme gereğini duymuştu. Ancak yayımlanan bir bildiri ile bundan böyle çalışmaların ***Redd-i İlhak*** adı altında sürdürülmesi öngörülmüştü. Ağustosta Alaşehir'de toplanan ***Redd-i İlhak Kongresi,*** dernek merkezinin ***İstanbul***'a taşınmasına karar vermişti. Orada yeni bir yönetim kurulu oluşturulmasına karşın dernek eski etkinliğini gösteremeyecektir.

3) İZMİR MÜDAFAA-İ VATAN HEYETİ (***Redd-i İlhak* Heyet-i Milliyesi**):

İzmir'de ikinci dernek ***Müdafaa-i Vatan*** (vatan savunması) adıyla kurulmuştu. Başlıca kurucuları Moralıoğlu Halit ve Nail kardeşler, Yarbay Faik, Binbaşı Zekâi, eski mabuslardan Câmi Baykut, Mustafa Necati, Hulusi ve Mıntıka Komutanı M. Arif idi. Dernek Kolordu Komutanı ve Vali Nurettin Paşanın desteğiyle 1918 Aralığında kurulmuştu. Çalışmalarına önce ***Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye*** derneğinde başlamış, bir süre sonra ***Türk Ocağı***'na taşınmıştı. Ama genelde MHO Derneği ile bütünleşmiştir. En önemli girişimi de kentin işgalinden bir gün önce yayımladığı bildiri ve İzmir halkını Maşatlık'ta toplamasıdır. Bu bildiride ***Redd-i İlhak*** adının kullanılması, Batı Anadolu'da kurulan ve kurulacak direnme örgütlerine ad olmuştur. İzmir'den ayrılan üyelerden bir kısmı ***Denizli***'ye gittikleri için dernek çalışmalarını bir süre orada sürdürmüş, daha sonra ***Alaşehir***'de belirlenen örgütlenme içinde yer almıştır.

4) VİLAYAT-I ŞARKIYE MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ

Mebuslar Meclisindeki Doğu illeri üyeleri, Ermenilere verilmek istenen illerinin Türk olduğunu kanıtlamak ve haklarını korumak amacıyla Mecliste ***Doğu İlleri Grubu*** adıyla bir parlamento grubu oluşturmuşlar-

dı. Bunun arkasından Erzurumlu Hoca Raif ve Diyarbakırlı Süleyman Nazif'in girişimleriyle 4 Aralık 1918'de merkezi İstanbul olmak üzere ***Doğu İlleri Ulusal Haklarını Savunma Derneği***ni kurmuşlardı. Derneğin başkanlığını eski Bitlis Valisi Mahmut Nedim üstlenmişti. Diyarbakır Mebusu Rasim, Beyrut eski Valisi İsmail Hakkı ile Süleyman Nazif de yönetimde görev almışlardı.

Doğu İlleri Grubu adıyla tanınan milletvekilleri, çalışmalarına esas olacak "7" maddelik bir program taslağı hazırlamışlardı. Bölgelerinin Türk olduğunu kanıtlayıcı yayınlar yapmak ve gerekirse Avrupa'ya heyetler göndermek kararını da almışlardı. Bu yolda bazı girişimlerde de bulunmuşlardı. Örneğin ünlü Fransız yazarı Pierre Loti'ye bir mektup göndererek Türk haklarını koruyucu yayınlarından ötürü kendisine teşekkür etmişler ve Ermenilerin yaptıkları zulmün yerinde incelenmesi için tarafsız bir kurulun gönderilmesine aracı olmasını dilemişlerdi. Fevzi Bey de bir demeç vererek, bölgedeki toplam "3.820.494" nüfusun "3.040.873"ünün Müslüman, ancak "779.621"inin (yüzde 23) Hıristiyan olduğunu, ***Diyarbakır*** ilinde ise "620.000" kişiden ancak "87.000"inin Hıristiyanlardan oluştuğunu belirtmişti (Gökbilgin, I, 28 vd.).

Dernek görüşlerini yayabilmek için Türkçe ***Hadisat*** gazetesi ile ***Le Pays*** (Vatan) adı verilen Fransızca ikinci bir gazete çıkarmayı da kararlaştırmıştı. Ancak çok geçmeden Ermenilere verilmek istenen illerde çalışmak gerektiği anlaşılmıştı.

Bunun üzerine ilk şube Erzurum'da açılmıştı. Kurucular 6 Mart toplantısında bu kararı almışlar, ancak vilayetin izni 10 Mart 1919'da çıkmıştı. Şubenin kurucuları Hacı İsmailoğlu Tevfik, Hacı Fehim, Müftü Solakoğlu Sadık, Emekli binbaşılar Süleyman ve Haydar, Hüseyin Avni, Gümrükçü Cazım, Hacı Hafız, Namıkoğlu Ahmet, Kobaloğlu Ahmet ve Cevat Dursunoğlu idi. Sonradan Tevfik ve Kobaloğlu Ahmet'in yerlerine Hoca Raif ile Şükrü Efendiler görev almışlardı (C. Dursunoğlu, ***Milli Mücadelede Erzurum,*** 34). Derneğin kuruluşundan sonra ***Erzurum***'un kurtuluş günü olan 11 Martta (sonradan 12 Mart kabul edilmiştir) büyük bir gösteri düzenlenmişti. O günlerde ***Erzurum***'da bulunan Şehoğlu Abdülhalim'e de padişaha iletilmek üzere bir muhtıra sunulmuştu. Bunda, nüfus, kültür ve tarih yönünden Türk olan bölgenin Ermenilere verilmesine "neye mal olursa olsun" karşı konulacağı belirtilmişti.

Doğu İlleri Ulusal Haklarını Savunma Derneğinin Erzurum Şubesinin ilk toplantısında başkanlığa Hacı Fehmi, Saymanlığa Binbaşı Süleyman, Sekreterliğe de C. Dursunoğlu seçilmişti. Bir süre sonra başkanlığa Raif Hoca getirilmişti. Dernek, örgütlenmeyi ilçelere ve köylere kadar yaymaya çalışırken, ordu ile de ilişki kurmaya önem veriyordu. 19 Martta yayımlanan bir bildiride bölgenin Türk olduğu gerçeğinin ***Wilson İlkeleri*** çerçevesinde dünya kamuoyuna duyurulması için halkın yardımcı olması istenmişti (Dursunoğlu, 147 vd.).

Şube, Ermenilere verilmesi söz konusu olan ***"6" doğu ili***nden öteki "5"i ve ***Trabzon*** ile de işbirliği yapılmasını zorunlu görüyordu. Ancak bunun için öncelikle ***Erzurum*** ilinde örgütlenmeyi tamamlamak ve il kongresini yapmak gerekiyordu. Bu arada Yakup Şevki Subaşı'nın geri çağrılmasından sonra XV. Kolordu Komutanlığına atanan Kâzım Karabekir'in gelişi ile ordu ile özlenen işbirliği de sağlanmıştı. Karabekir'in ve Vali Münir Beyin yardımlarıyla etkinliğini artıran dernek, il kongresine hazırlanırken öteki doğu illeri ile ***Trabzon***'un da katılacakları daha geniş kapsamlı bir kongre düzenlenmesi için girişimde bulunmayı da kararlaştırmıştı. Bu amaçla ***Trabzon***'da kurulmuş olan ***Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye (ulusal hakları koruma)*** Derneği ile ***Erzincan, Sivas, Van, Bitlis, Diyarbakır*** ve ***Elazığ***'daki ***Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye*** Şubelerine 30 Mayıs 1919'da başvurmuş ve eğer ***İstanbul*** merkezi izin verecek olursa ***Erzurum***'da toplanıp iş ve güç birliği yapılmasını önermişti (K. Karabekir, ***İstiklal Harbimiz,*** 39 vd.). İlginç bir rastlantı ile, ***Trabzon***'daki dernek şubesi de "doğu illerinin hukukunu korumak" amacıyla, bölgenin ortasında bulunan Erzurum'da bir kongre toplanmasını öngörmüş ve bu düşüncesini aynı gün söz konusu illere bildirmişti. İşte ***Erzurum Kongresi*** bu girişimler ve öneriler sonunda gerçekleşecekti.

5) ADANA MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYE (KİLİKYALILAR) CEMİYETİ

Adana ve yöresinin Fransızlara verileceğine ilişkin haberler üzerine İstanbul'da bir araya gelen o yöreden aydınlar, 21 Aralık 1918'de ***Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetini (Adana ulusal haklarını savunma derneği)*** kurmüşlardı. Başkanlığa Âyan Meclisi Başkanı Rıfat, üyeliklere de eski Dışişleri Bakanı Nabi, Bayındırlık Bakanı Ali Münif, eski Halep Milletvekili Ali Cenani ve eski elçilerden Rüstem Bey getirilmişlerdi (Gökbilgin, I, 28).

Bu dernek de ötekiler gibi bölgenin Türk olduğunu, yöre halkının anavatandan ayrılmak istemediğini kanıtlayacak yayınlara öncelik vermişti. Adana Milletvekili Suphi, Belediye Başkanı Kadri, Müftü M. Tahir ve Nakıbüleşraf Hüseyin imzalarıyla yayımlanan bir makalede, yörede nüfusun yüzde 90'ının Türk olduğu (426.000 Müslümana karşılık 64.000 Hıristiyan) belirtilmişti. Bir ***Feryatnâme*** diye nitelendirilen bu yazı, "Bugün milliyet ilkesi geçerlidir. Bu savunmamız gerçeğe dayanan belgelerle doğrulanmıştır. Hak işi her şeyden üstündür" diye bitiyordu.

Ancak dernek ***Adana*** yöresinde örgütlenememişti. Kurucuları da değişik bahanelerle tutuklanmış ya da sürgüne gönderilmişlerdi. 1919

Mayısındaki ***Saltanat Şûrası***na da katılan dernek bu nedenlerle fazla bir etkinlik gösterememişti.

II. Ordu Kıtaları Müfettişliğine atanan Mersinli (küçük) Cemal Paşa, derneği canlandırmak için ***Kilikya*** yöresinde örgütü yaygınlaştırmaya çalışmıştı. Yeniden düzenlenen tüzükte amaç, "Kilikya diye anılan ***Adana, İçel, Maraş*** ile bu bölgeye komşu ***Ayıntab, Antakya, İskenderun, Beylan*** ve ***Reyhaniye***'de nüfusun yüzde 90'ını oluşturan Türkleri temsil etmek ve buraların Osmanlı devletine bağlılıklarını kuvvetlendirmek amacıyla gerekli çalışma ve yayınlarda bulunmak" olarak saptanmıştı. Bu yüzden olacak, dernek bundan böyle ***Kilikyalılar Derneği*** diye anılır olmuştu. Ne var ki Cemal Paşanın çabaları da gereken canlılığı getirememişti.

6) TRABZON VE HAVALİSİ ADEM-İ MERKEZİYET CEMİYETİ

Trabzon ve yöresinin Ermenilere ya da Rumlara verileceğinin duyulması üzerine buna engel olmak için ***İstanbul***'da ***Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (Trabzon ve yöresi özyönetim derneği)*** adıyla yeni bir dernek kurulmuştu. Kurucuları Şatıroğlu Hasan Hicabi, Dervişkaptanoğlu Necati, Muhsinpaşaoğlu Ethem, Süleyman Sudi, Mehmet Kâmil, Şükrü ve Besim Beylerdi. Adından da anlaşılacağı gibi dernek Prens Sabahattin'in "adem-i merkeziyet" yani merkezi yönetime sıkı sıkıya bağlı olmayan bir "özyönetim" ilkesini benimsemişti ve onun desteğiyle kurulmuştu.

Çok geçmeden başta ***Rize*** olmak üzere Doğu Karadeniz bölgesinde pek çok şubesi açılmıştı. ***Lazistan***'ın merkezi kabul edilen Rize şubesi, Tuzcuoğlu Şaban'ın başkanlığında, Kazancıoğlu İbrahim, Turnaoğlu İsmail, Tuzcuoğlu Hakkı, Taviloğlu Ethem ve Faik Efendiden oluşmuştu (M. Gologlu, ***EK,*** 12 vd.). 23 Nisan 1919'da bir açıklama yapan bu şube, Osmanlı saltanatına bağlı olduğunu ve ***Lazistan Selamet-i Milliye*** ya da ***Lazistan Tahlisi*** (Lazistan'ın kurtarılması) ***Cemiyeti*** gibi ***Batum***'da kurulmuş olan dernekle bir ilişkisinin bulunmadığını belirtmişti.

Öte yandan ***Adem-i Merkeziyet*** Derneği bölgedeki Rumlar arasında da kimi yandaşlar bulmuştu. Bağımsız bir ***Pontus*** devleti kurmanın güç olduğunu sezen Rumlardan bir kısmı, Müslüman Türklerle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı, ama içişlerinde bağımsız, yani özerk bir devlet kurmanın daha geçerli olacağını düşünmüşlerdi. Öyleki ***Pontus*** gazetesinin sahip ve yazarları derneğin İstanbul'daki merkezine gidip görüşmelerde bulunmuşlardı. "Ben bu makama padişahın iradesi" ile geldim diyen Giresun Metropoliti Lavrandios bile bu görüşten yana çıkmıştı (Gologlu, 40 vd.) Böyle olmasına karşın dernek genel olarak İstanbul hükümetleri paralelinde çalışmış, yalnız Damat Ferit'in üçüncü kabinesine

cephe almış, sonunda ***Sıvas Kongresi*** ertesinde ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisine katılmıştır (Akşin, 582).

7) TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ

Trabzon yöresi için ulusal haklar doğrultusunda asıl etkinlik gösteren kuruluş 12 Şubat 1919'da kurulan ***Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (Trabzon Ulusal Hakları Koruma Derneği)*** olmuştu. Başkanlığını Barutçuoğlu Ahmet Efendinin yaptığı dernekte onun oğlu Faik ile Hafız Mehmet, Eyüpoğullarından İzzet ve Ömer Fevzi, Abanozoğlu Hüseyin, Murathanoğlu Emin, Nemlioğlu Şevki, Müftüoğlu Hacı Ahmet görev almışlardı.

Tüzükte derneğin amacı, "Trabzon ilinin eskiden olduğu gibi Osmanlı devletine bağlılığını korumak ve ulusal haklarımıza dokunulmasını önleyecek etkenlerin ve belgelerin uygulanmasına girişmek" biçiminde saptanmıştı.

Trabzon ilinin Türklüğünü, coğrafya ve etnik durumunu belirten ayrıntılı raporlar hazırlanırken Başkan Ahmet Beyin oğlu Faik Beyin ***İstikbal*** gazetesi derneğin görüşlerini yayma görevini üstlenmişti. Ayrıca Anlaşma Devletleri temsilcileri ile barış konferansı çevrelerine gerekli bilgileri verme amacıyla ***İstanbul***'a, oradan da ***Paris***'e bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun için "Sulh Heyeti" denilen "5" kişi seçilmiş, yol giderleri için para toplanmış, ancak bu kurulu Avrupa'ya gönderme olanağı bulunamamıştı. Çok geçmeden derneğin ***Giresun, Of*** ve ***Ordu*** şubeleri de açılmıştı. Giresun şubesi Dizdaroğlu Eşref'in başkanlığında öğretmen Niyazi Tayyip, Mühendis İbrahim Hamdi, Dr. Ali Naci ve hukuk öğrencisi Ethem Nazif'ten oluşmuştu. Kentte yayımlanan ***Işık*** dergisi ile ***Karadeniz*** ve ***Yeni Giresun*** gazeteleri de bu girişimin sözcüleri olmuşlardı.

Dernek il kongresini 23 Şubatta yapmış ve çalışmalarına ilişkin bazı esaslar saptamıştı. 22 Mayıs'taki toplantısında ise ***İzmir***'in işgali karşısında daha geniş bir örgütlenmenin gerekliliği dikkate alınarak tüm doğu illeri temsilcilerinin katılacağı geniş bir kongre toplanması için girişimde bulunulması kararlaştırılmıştı. Bu amaçla söz konusu illere başvurulmuş ve böylece ***Erzurum Kongresi***nin toplanmasına destek olunmuştur.

Mondros ateşkes anlaşmasından sonra Anadolu'nun parçalanması girişimlerine karşı oluşturulan bölgesel amaçlı dernekler dizisine ***Manisa***'da kurulan ***İstihlas-ı Vatan*** (vatanın kurtarılması) ve ***Cemiyet-i İslamiye*** ile ***Muğla***'daki ***Menteşeliler Müdafaa-i Vatan*** Cemiyeti ve benzerleri eklenebilir. Ama henüz yeterince incelenmemiş olan bu konuda

birçok dernek adı sıralamaktansa daha etkili olanları üzerinde durmayı yeğledik.

B) ULUSAL BİRLİĞE YÖNELME ÇABALARI, MİLLİ KONGRE VE MİLLİ BLOK

Mütareke döneminde elden çıkması olasılığı bulunan bölgeleri korumak ve savunmak için ayrı ayrı dernekler kurulurken, ulus olarak birlikte hareket etmenin gerekli olduğunu görerek bunu sağlamaya yönelen girişimler de eksik değildi. Bu doğrultuda atılan adımların ilki ***Milli Kongre*** olmuştu.

1) MİLLİ KONGRE

Göz Doktoru Esat Işık'ın öncülüğünü yaptığı bu girişimde, öncelikle bütün siyasal partileri ve çeşitli alanlarda etkinlik gösteren dernekleri içine alan bir "ulusal birlik cephesi" oluşturmaya çalışılmıştı.

İlk kuruluş ya da program toplantısı 29 Kasım 1918'de Milli Talim ve Terbiye Derneğinde yapılmıştı. Buna şu parti ve kuruluşlar ikişer temsilci göndererek katılmışlardı:

Teceddüt Partisi, Hürriyetperver Avam Partisi, Radikal Avam Partisi, Türkocağı, Edebiyat Fakültesi, Tıp Fakültesi, Fen Fakültesi, Çocuk Esirgeme (Himaye-i Etfal), Öğretmen Okulları Mezunları, Yardımlaşma, Kadınları Çalıştırma, Milli Savunma, Basın dernekleri, Milli Talim ve Terbiye ve Galatasaraylılar Yurdu.

Bu toplantıda ***Milli Kongre*** adı benimsenmiş ve bir program için komisyon seçilmişti. Komisyon çalışmalarını bitirdiğinde de 6 Aralıkta düzenlenen toplantıda program bir bildiri ile açıklanmıştı.

Milli Kongre programında amaç iki ayrı maddede şöyle belirtilmişti:

"Bütün Kuvay-i Milliyeyi (ulusal güçleri) birleştirmek.

Vatanın haklarını (hukukunu) ve yararlarını koruyacak ve gerçekleştirecek yolları ve araçları sağlamaya çalışmak."

Bu amaca ulaşmak için izlenecek yollar ise öncelikler sırasıyla açıklanmıştı:

1) Her şeyden önce ***Milletler Cemiyeti***ne özgür ve bağımsız bir ulus olarak girebilmek için gerekli önlemleri almak,

2) Basında, yurdun hak ve yararlarına yaraşır biçimde görüşbirliğini sağlamak,

3) Kamuoyunu aydınlatmak için değişik dillerde broşürler, gazeteler yayımlamak, konferanslar, toplantılar düzenlemek,

4) Yabancı ülkelere heyetler göndermek,

5) Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan topluluklar arasında uyuşma ve dayanışma sağlamak.

Ertesi günü ***Hadisat*** gazetesinde yayımlanan bildiride ***Milli Kongre***nin amacı biraz daha ayrıntılı olarak açıklanmıştı:

"Devletin ve ulusun geçirdiği bu en güç ve tarihsel anlarda bütün insanlık ve uygarlık dünyasına, vatanın yüksek ve yaşamsal haklarının ve yararlarının sağlanması ve korunması... ve Kuvay-i Milliyenin birleştirilmesi ve tek tek ya da bir arada dağınık olan çalışma ve etkinliklerin derlenip ortak amaca doğru yönlendirilip yönetilmesi."

Varılan karara göre Milli Kongrenin bir genel sekreterliği oluşturulacak ve ayrıca uzmanlık komisyonları kurulacaktı. Yurdun aydın ve düşünür bütün evlatları doğal üye sayıldıklarından onlar da bu amaç etrafında toplanmaya çağırılıyordu. Kongre, imparatorluktaki bütün etnik toplulukların ülke çıkarlarının bilincine varmış temsilcileri ile ilişki kurmayı gerekli görüyordu. Bildiride ulusun doğal ve yasal haklarını duyurmak amacıyla yayımlanacak belgelerin ve broşürlerin içerikleri arasında birlik ve uygunluk bulunması gerektiği de önemle vurgulanıyordu.

Genelde geniş çaplı bir işbirliğine yönelik olan ***Milli Kongre*** değişik nedenlerle umulan etkinliği sağlayamadı. Bu nedenlerin başında da parti ve derneklerden birçoğunun bu girişime katılmamaları ya da onu desteklememeleri geliyordu. 1919 Ocağı başlarında siyasal partilerin hiç olmazsa dış politikada birlikte davranmalarını sağlayabilmek için yeni bir girişimde bulunuldu.

Hürriyetperver Avam Partisi Başkanı Fethi Okyar, bütün partileri ortak bir toplantıya çağırdı. Fakat iktidardaki ***Hürriyet ve İtilaf*** ile ***Osmanlı Demokrat*** Partileri öteki partilerde üye olan eski İttihatçılarla bir masaya oturamayacaklarını öne sürerek toplantıya katılmadılar. Kongrenin öncüsü olan Esat Işık da koyu bir İttihatçı olmak ve ***Çiftçi Derneği*** adını paravan olarak kullanıp ***İttihat ve Terakki***nin devamı ***Teceddüt*** Partisi adayları için çalışmakla suçlandı (B.S. Baykal, ***Heyet-i Temsiliye Kararları***, 50).

Böyle olmakla birlikte ***Milli Kongre*** girişimi 1919 sonlarına kadar sürdürüldü. A. Emin Yalman, kongre üyelerine ABD ile işbirliği yapma gerektiğini anlattığından ve onların da bunu kabul ettiklerinden söz etmektedir (I, 325). ***İzmir***'in işgalinden sonra 23 Mayısta gene Milli Talim ve Terbiye Derneğinde yapılan toplantıda, gerektiğinde kongreyi hükümete ve Anlaşma Devletlerine karşı temsil etmek için "Ulusal Meclis" (Milli Şûra) kurulması kararlaştırılmıştı. Bunun için bir hazırlık komisyonu da oluşturulmuştu. Komisyonda başta Esat Işık olmak üzere Halide Edip, Besim Ömer, Savcı Yusuf, İçişleri eski Müsteşarı Hamit, Sulh ve Selamet Partisinden Ferit Paşa, Hukuk Fakültesinden Selahattin ve

Cânî Baykut ile Üniversiteden Servet ve Trabzon delegelerinden Ömer Fevzi seçilmişlerdi.

Kongrenin etkinlikleri içinde ***İzmir***'in işgalini protesto için 23 Mayısta düzenlenen ünlü Sultanahmet mitingi önemli bir yer almıştı. Mitingten "2" gün sonra toplanan ***Saltanat Şûrası***na da kongre adına Selahattin Bey katılmış ve orada ***Milli Şûra*** oluşturulması gerektiğini savunmuştu. Onu izleyen günlerde Anadolu'da ulusal birlik doğrultusunda yeni ve önemli adımlar atılırken ***Milli Kongre***nin etkinliği giderek azalmıştı. Mart başında tutuklanmışken kefaletle serbest bırakılan Esat Işık 5 Haziranda yeniden tutuklanıp Sinop'a sürülünce örgüt başsız kalmıştı (M. Sertoğlu, "Tarihimizde ilk Milli Kongre", ***BTTD,*** No. 21, s. 3-8).

Esat Paşa serbest bırakılınca kuruluşu yeniden canlandırmak istemişti. Amerikan ***manda***sını isteyenler arasına katılmış, bir yandan da milletvekilleri seçiminin yapıldığı kasım ayında ***Hürriyet ve İtilaf***ın boykotundan doğan boşluğu doldurmaya çalışmıştı. Siyasal parti ve derneklerin temsilcileriyle yapılan toplantılardan sonra İttihatçıların seçilmemesi için Mustafa Kemal ve ***Temsilciler Kurulu***na başvurulmuştu. Ancak bundan umulan sonuç alınamamıştı. Son Mebuslar Meclisinin açılması ile ***Milli Kongre***nin etkinlikleri de sona ermişti.

2) MİLLİ BLOK (VAHDET-İ MİLLİYE HEYETİ)

Başgösteren parçalanma tehlikesi karşısında hep birlikte hareket etme düşüncesinden doğan ikinci girişim ***Milli Blok*** diye de adlandırılan ***Vahdet-i Milliye*** (ulusal birlik) ***Heyeti*** idi. Bu girişimin öncüsü İttihat Terakki önderlerinden ve o zamanki Âyan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza idi. Çürüksulu Mahmut Paşa ile anlaşarak böyle bir birlik kurmaya karar vermişlerdi. İzzet Paşa, Tümen Komutanı Rıza, Osman Nizami, Cevat ve Bayındırlık eski Bakanı Ziya Paşalar ile, Abdurrahman Şeref, Dr. Celal Muhtar, eski elçilerden Nabi, eski Mabeyn Kâtibi Cevat, Ali Ekrem, Celalettin Arif ve Gazeteci Sadık Beyler bu blokta yer almışlardı. A. Emin Yalman da girişimi destekleyenler arasındaydı.

Kuruluşun tüzüğü 1919 Martı başlarında hükümete verilmişti. Siyasal bir partiye dönüşmek istemeyen heyete gireceklerin İttihat ve Terakkinin son "4" yıllık kötülüklerine karışmamış olmaları şart koşulmuştu. ***Milli Blok***un amacı ***Milli Kongre***ninkinden pek farklı değildi. Ulusun haklarını ve isteklerini Müttefiklerle Paris Barış Konferansı çevrelerinde dile getirmek, savunmak öngörülmüştü. Özlenen barışa kavuşabilmek için de İngiliz ya da Fransız mandası yerine ABD ile işbirliği yapmaya çalışılıyordu.

Ancak Âyan çatısı altında böyle bir kıpırdanma ne saray, ne hükümet, ne de İngiliz ve Fransız komiserliklerince iyi karşılanmıştı. Bu ne-

denle de 25 Şubat 1919 günkü oturumda sert tartışmalara yol açmıştı. ***Milli Blok*** da bir bildiri yayımlayarak hükümete karşı olmadığını açıklama zorunluluğunu duymuştu (Yalman, I, 338 vd.). Bundan sonra da dikkate değer bir etkinlik gösteremeden dağılmıştı.

C) BARIŞ İÇİN DESTEK ARAMAYA YÖNELİK KURULUŞLAR

İstanbul'da ulusal birlikteliği sağlamak amacıyla girişimler yapılırken, yöneticilerin ve aydınların bir kesimi de çıkış yolunu salt ABD Başkanının barış ilkelerine ya da İngiltere gibi az zarar verecek bir güçlü devlete dayanmakta buluyorlardı. Bu düşünce ile de birtakım örgütlenmelere gidilmişti.

1) WİLSON PRENSİPLERİ DERNEĞİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu Bağlaşık Devletlerin Dünya Savaşına son verip silahları bırakmalarında Wilson'un "14" maddelik programının büyük etkisi olmuştu. Kısaca ***Wilson Prensipleri*** denilen bu program, yenik uluslar için bağımsızlıklarını ve çoğunlukta oldukları topraklarda egemenliklerini sürdürme yolunda en büyük umut kaynağı, bir can kurtaran simidi olmuştu. Osmanlı hükümeti de savaşa son vermek istediğini açıklarken söz konusu ilkelere göre bir anlaşma beklediğini vurgulamış ve ilk olarak da Başkan Wilson'a başvurmuştu. Geleceğin barış dünyasının biçimlendirileceği Paris Barış Konferansında da tümüyle bu ilkelere uyulacağı sanılmıştı.

Wilson Prensiplerinin onurlu ve kabul edilebilir bir barışa ulaşmada en önemli araç olduğu yolundaki kanı, hemen bütün aydın çevrelerce paylaşılmıştı. Yöresel amaçlı derneklerin kuruluşunda da esas dayanak olarak ABD Başkanının barış ilkeleri öne sürülmüştü. Ama bütün bunların ötesinde salt bu prensiplere sarılarak ABD'nin yardımını sağlamayı amaç edinen özel bir dernek de kurulmuştu: ***Wilson Prensipleri Derneği.***

Öncülüğünü Halide Edip Adıvar ile Ahmet Emin Yalman'ın yaptıkları dernek 4 Aralık 1918'de kurulmuştu. Dernekte çoğunluğu gazeteci, yazar ve üniversite öğretim üyelerinden oluşan aydınlar yer almıştı. İçişleri Bakanlığına verilen kuruluş dilekçesinde "4" kişinin imzası vardı: H.E. Adıvar, Dr. Celalettin Muhtar Özden, Hüseyin Avni ve ünlü politikacı yazar Ali Kemal. Aynı gün ***Matbuat Cemiyeti***nde (Basın Derneğinde) yapılan toplantıda yönetim kurulu seçilmiş ve "20" kişilik bir ***Çalışma Grubu*** (***Heyet-i*** Faale) oluşturulmuştu. Buna göre kurucular dışında etkin görev üstlenenler şunlardı:

Refik Halit Karay	***Alemdar***
Celal Nuri İleri	***Âti*** ve ***İkdam***
Necmettin Sadak	***Akşam***
A.Emin Yalman	***Vatan***
Yunus Nadi Abalıoğlu	***Yenigün***
Mahmut Sadık	***Yeni Gazete***
Velit Ebuzziya	***Tasvir***
Cevat	***Zaman***
Ragıp Nurettin	
Hüseyin	

Wilson Prensipleri Derneğine üye olanların uyandırdığı ilk izlenim, görüşleri birbirine uymayan, dahası ayrı kamplarda yer almış kişilerin bir "umut"la bir araya geldikleri idi. Nitekim bu ayrılık çok geçmeden çatışmaya dönüşmüş, büyük kesim ulusal harekete katılıp onu desteklerken Ali Kemal ve Refik Halit Kuvayimilliye karşıtlığını ona katılanları "âsi" sayacak derecede ileriye götürmüşlerdir.

Dernek tüzüğünde amaç şöyle saptanmıştı:

a) Ülkenin ***Milletler Cemiyeti***nde eşit haklara sahip bir üye ve uluslararası mücadelede bellibaşlı bir etken olabilmesi için uzmanlaşmış bir hükümet makinesine kavuşması, kendi gereksinmelerine göre sağlam ve doğru bir biçimde gelişebilmesi.

b) Bütün ahalinin Osmanlı vatandaşı olarak memleket hayatına katılması konusunda eşit haklara ve görevlere kavuşması; huzur, güven ve mutluluklarının sağlanmasını üstlenecek koşulların oluşturulması.

c) Kamuoyunun bir kısmında hakkımızda güvensizlik ve sevmemezlik (antipati) bulunan Anlaşma Devletleriyle Amerika'ya güven duygusu verilmesi.

ç) Dışta siyasal ve ekonomik bağımsızlığımızın sağlanması, yabancı sermayenin siyasal değil ekonomik bir esasa göre ülkeye girmesi, ekonomik üstünlük bölgeleri ayrımına yol açmaması ve içişlerimize karışma alışkanlıklarına karşı güçlü bir engel oluşturulması.

d) Dışarıdan onurumuzu yaralayacak denetim ve koruyuculuk önerileri yapılmasına yer bırakmaksızın salt kendi gereksinmelerimiz ve arzularımız açısından onurumuza uygun ve Anlaşma Devletleri ile Amerika için kabul edilebilir bir programla ortaya çıkmak. (T. Zafer Tunaya, ***Türkiye'de Siyasal Partiler,*** 446 vd.)

Bu programa bakarak, ***Wilson Prensipleri Derneği***nin o dönemde gene Wilson tarafından ortaya atılmış olan ***manda*** terimini kullanmaksızın ABD'nin siyasal ve ekonomik ***koruma***sını sağlamak amacıyla kurulduğu söylenebilir. Ancak ABD'yi buna razı edebilmek için ülkede yetenekli üyelerden oluşan bir hükümetin kurulması, hukuk alanında ve yönetimde gerekli düzenlemelerin yapılması ve galiplerin kabul edebileceği bir gelişme/kalkınma programının yapılması zorunlu görülüyordu.

Derneğin kuruluşundan sonra yayımlanan bildiride gerçekleştirilmeye çalışılan iki önemli konuya yer verilmişti:

1) Barış antlaşmasına Wilson Prensiplerinden 12. maddenin esas alınması,

2) Türkiye'yi çağın düzeyine yükseltebilmek için ABD'nin yardımıyla "15-25" yıllık bir ***"eğitim ve aydınlanma sistemi"***nin kurulması.

Dernek, kuruluşunun ertesi günü (5 Aralık 1918) Wilson'a bir rapor yollamıştı. Üyelerden "10"unun imzasını taşıyan bu başvuruda ABD şöyle nitelendirilmişti:

"Dinsel hoşgörü ve siyasal eşitlik üzerine kurulmuş aynı kökten olmayan halkı başarılı bir biçimde ve uyum içinde bir yaşama kavuşturan Amerika Cumhuriyeti..."

Bu nedenle, ABD'den "yardım ve deneyimlerini Türkiye'de farklı dinler ve ırklar sorununun çözümü için kullanması" dileniyordu. Ancak yardımın ülkenin bağımsızlığına zarar verecek bir koruyuculuk olmayıp "geri kalmış insanların bir süre eğitimden sonra onurlu bir mevkie yükselerek onlara uluslar topluluğunda bir yer verilmesi" olduğu da vurgulanıyordu. Ayrıca, ABD'nin yönetmesinin istendiği "Türk İmparatorluğu" sınırlarının barış konferansında saptanması öneriliyordu (Mine Erol, ***Tarih Araştırmaları*** III, sayı 4-5, s. 236-245).

Türk basınında da çıkan bu bildiri kamuoyunda olduğu kadar Anlaşma Devletleri arasında da çeşitli tepkiler doğurmuştu. Aslında Amerikan koruyuculuğunu savunan bu görüş derneğin kurulmasından önce A.E. Yalman'ın ***Vakit***'te çıkan ***İstikbal Düşünceleri*** başlıklı yazı dizisinde dile getirilmişti. Ancak bunun dernekçe belli bir süreyi içeren bir koruma sistemine dönüştürülmesi, Wilson ilkelerini beğenmeyen gruplarla ABD yerine İngiltere ya da Fransa mandasını isteyen çevrelerin ağır eleştirilerine yol açmıştı. Suçlamaya dönüşen bu eleştirilere karşı dernek üyeleri ulus adına değil de kendi adlarına konuştukları yanıtını vermişlerdi, ama tartışmaların arkası kesilmemişti. ***İttihat ve Terakki***nin dağılmasından sonra kurulan ***Vahdet-i Milliye, Selamet-i Âmme*** (kamunun kurtuluşu) ve ***Selamet-i Osmaniye*** gibi bazı küçük grup ya da partiler umutlarını Wilson Prensiplerine bağladıkları için derneğin görüşlerinden yana idiler, fakat bu yeterli olmamıştı. Girişimin öncüsü H. Edip Adıvar'ın belirttiği gibi ***Wilson Prensipleri Derneği***nin etkinliği "2" ay içinde sönmüştü.

Böyle olmakla birlikte ***İzmir***'in işgali İngiltere'ye karşı duyulan güveni sarsınca kurtuluşu ABD'de arama umutları yeniden canlanmıştı. Dernek de işgali protesto için düzenlenen mitinglerde yeniden varlığını duyurmaya çalışmıştı. Ünlü Sultanahmet mitinginde H. Edip'in başyazı yazdığı ***Büyük Mecmua,*** siyah kapak içerisinde çıkartılmış ve halka parasız dağıtılmıştı.

Öte yandan başlangıçta "eğitim, aydınlanma süreci" diye adlandırı-

lan ABD ile işbirliği çok geçmeden ***"ABD Mandası"***na dönüşmüştü. Öyleki Türkiye'deki durumu incelemek amacıyla gelen King Grane Komisyonu için ABD Komiserliğinde düzenlenen bir toplantıya katılan (31 Mayıs 1919) Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı ile İzzet ve Mahmut Paşalar bile kurtuluşu Amerikan mandası altına girmekte bulduklarını söylemişlerdi (Akşin, 318). Bu ortam içerisinde ABD yanlısı olanlar son bir girişimde bulunarak ***manda***nın gerekliliğini belirten bir rapor hazırlamışlardı. Bu yüzden de Sıvas Kongresi, ***manda*** sorununun, bir bakıma da ***Wilson Prensipleri Derneği*** önerilerinin tartışıldığı bir arenaya dönüşecekti. ***Manda*** istekleri ***Sıvas***'ta geçersiz kılınırken söz konusu dernek de etkinliğini büsbütün yitirecekti.

2) TÜRKİYE'DE İNGİLİZ MUHİPLERİ CEMİYETİ *(İngiliz Sevenler Derneği)*

Wilson Prensiplerini savunmak için dernek kuranlar çok geçmeden ***ABD Mandası***na yöneldiklerinden tepkilerle karşılanınca, kurtuluşu İngiltere'ye yaslanmakta bulanların etkileri giderek artmıştı. Bunun da en büyük nedeni başta Vahidettin olmak üzere işbaşına getirilen sadrazamların, özellikle de Damat Ferit'in ateşli bir İngiliz yanlısı olmalarıydı. İttihatçı düşmanlığını amaç edinen Hürriyet ve İtilaf Partisi üyelerinin çoğu bu görüşü desteklemişlerdi.

Resmi adı ***Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti*** olan dernek, 20 Mayıs 1919'da içişlerine yapılan bir başvuru ile kurulmuştu. Ama bu, mütarekenin ilk günlerinden bu yana süren gelişmelerin bir sonucu idi. Vahidettin'in ve Damat Ferit'in İngiliz temsilciliği ile sıkı ilişkiler kurup onların her isteğini yerine getirmeleri, böyle bir derneğin ilk harcını oluşturmuştu. Örneğin Yüksek Komiser Yardımcısı Webb, 19 Ocak 1919'da ***Londra***'ya durumu şöyle aktarmıştı:

"Görünürde memleketi işgal etmediğimiz halde, şimdi valilerini atıyor ya da görevden uzaklaştırıyoruz; polislerini yönetiyor, basınlarını denetliyor, zindanlarına girerek Rum ve Ermenileri işledikleri suçlara aldırmaksızın serbest bırakıyoruz... Halife elimizde bulundukça İslam dünyası üzerinde ek bir denetleme aracına sahibiz... Bildiğiniz gibi Padişah bizi buraya yerleştirmek istiyor" (Sonyel, 44).

İtalyan temsilcisi Kont Sforza'nın "Bir İngiliz centilmeninin çok iyi taklit edilmiş şekli" diye nitelediği Damat Ferit de sadarete getirilişini izleyen günlerde (9 Mart 1919) Webb'i ziyaret ederek "padişahın ve kendisinin bütün umutlarının önce Tanrı'ya sonra İngiliz hükümetine bağlı" olduğunu belirtmişti.

Köprü böylece kurulduktan sonra padişah ile eniştesi sadrazam İn-

giliz koruması altında nasıl bir barış istediklerini içeren bir metin hazırlamışlardı. Damat Ferit, Amiral Webb'i 30 Martta bir kez daha ziyaret ederek, "ancak İngiltere'ye ***bi'at"*** ettiğini, yani yalnızca onun egemenliği altına girebileceğini vurgulamış ve söz konusu metni kendisine vermişti. Bir anlaşma önerisi olan bu metinde Osmanlı hükümetinin başlıca istekleri şöyle sıralanmıştı:

a) Doğrudan doğruya padişaha bağlı yerlerde ya da özerk bölgelerde, ülkenin dışa karşı bağımsızlığı ve iç güvenliği "15" yıl boyunca İngiltere tarafından sağlanacaktır. İngiltere bu amaçla gerekli gördüğü yerleri işgal edebilecektir.

b) ***Ermenistan***'a bağımsızlık ya da özerklik tanınacaktır.

c) Padişah, imparatorluğun dış siyasetini yönetmekte tam anlamıyla özgür olacaktır.

ç) Mebus seçimleri ile yerel seçimler, İngiliz konsoloslarının gözetimi altında yapılacaktır.

d) Her ilde bir İngiliz konsolosu bulunacak ve bunlar "15" yıl süreyle valilere danışmanlık edeceklerdir.

e) Osmanlı bakanlarına birer İngiliz danışman verilecektir. Ayrıca İngiltere İstanbul'da ve taşrada mali denetleme kurulları oluşturabilecektir (Jaeschke, ***TKSİB***, 5: Tansel, I, 140).

Bütün bunlara karşın İngiliz yönetimi Damat Ferit'in önerilerini "bir şeyler koparmaya" yönelik diye değerlendirmiş ve kesin bir karar almamıştı. Ancak Webb, bir süre sonra Lord Curzon'a Anadolu için en iyi çözümün "ABD ya da İngiltere mandası" olduğunu bildirmişti (Şimşir, ***İBA,*** I, 95 vd.).

Saray ve hükümet dışında, İngilizlere uyum sağlayacak bir siyasa izlemekten yana olanlar da bir dernek çatısı altında hareket etmeyi uygun bulmuşlardı. Refi Cevat'ın 21 Mayıs 1919 günlü ***Alemdar***'da ***İngilizleri İstiyoruz*** başlıklı bir yazısı çıkmıştı. Bunda, o güne gelinceye dek Türkleri birçok siyasal "badire"den kurtaran İngilizlerin, ***İzmir***'in işgali çıkmazından da "elimizden tutarak" kurtaracakları görüşü savunuluyordu. R. Cevat'a göre ***"çağdaş (asri) düşünce"*** ile donatılmış bir Türkiye ancak İngiltere'nin desteğiyle gerçekleşebilirdi. Gazete bu amaçla kurulan ***İngiliz Muhipleri Derneği***ne ilişkin bildirimin bir gün önce İçişleri Bakanlığına verildiğini de açıklıyordu.

Derneğin fikir babaları Damat Ferit ile Sait Molla oldukları halde onlar oluşturulan yönetim kurulunda görev almamışlardı. Kurulda görev dağılımı şöyle yapılmıştı:

Onursal Başkan	Âdil (Defter-i Hakanî Emini)
Birinci Başkan	M. Nazım Paşa (Selanik eski valisi)
İkinci Başkan	Tümgeneral Hamdi
Başkanvekili	Nazım Paşa (Suriye eski valisi)

Üyeler — Asaf, Suphi (eski Şehremini), Nebil Ziya, Em. Orgeneral Enver, Ömer Ziyaeddin, Albay Abdurrauf, Safiyüddin (İşkodra eski valisi), Cemal (Amasya eski mutasarrıfı), Vahit, Mahmut Celalettin (Gümüşhane eski mutasarrıfı).

Sivil ya da asker her kesimden üst kademe yöneticileri ile emekli bürokratlardan bir kesimi de ***İngiliz Muhipleri***ne katılmışlardı. Hürriyet ve İtilaf Başkanı Sadık, eski bakanlardan Memduh Paşa ve Abdullah Bey, Yargıtay Başkanı Ali Rüştü, Danıştay eski üyelerinden Nazif Süruri, Belediye Başkanı (Şehremini) Dr. Cemil Topuzlu, eski elçi ve konsoloslardan Sadrettin ve Cafer, Padişahın özel doktoru emekli General Arif, emekli Albay Sermet, Sami Molla, Ankara eski Defterdarı Neşet, Tüccar Nuri ve Tevfik Cenan, Yazar Abdullah Zühtü ve Ekrem Beylerle Osmanlı Basımevi Müdürü Saim bunlar arasında idi. O günleri yaşayan Zekeriya Sertel'in anlattığına göre Dr. Abdullah Cevdet de etkin üyelerden biriydi.

A.E. Yalman da derneğin İngilizlerin güttüğü siyasetin aleti olduğunu öne sürerek şunları ekliyor: "Saltanat makamı ile bir kısım hanedan mensupları bu çevreye bağlı idi... Başta Veliaht Mecit Efendi ve bir dereceye kadar da Selim Efendi" (I, 321).

Erkek üyeler dışında bazı kadınlar da doğrudan doğruya ya da eşleriyle birlike ***İngiliz Muhipleri***ne girmişlerdi.

Seçilmiş bir yönetim kurulu bulunmasına karşın derneğin gerçek yöneticisi Danıştay eski Başkanı Sait Molla idi. Ama kendisine biri Türk öteki İngiliz "2" kişi de yardım ediyordu. ***Wilson Prensipleri Derneği***nde de görev almış olan Ali Kemal ile Vahidettin'in de sevgisini kazanmış olan İskoç Presbyterien Kilisesi rahiplerinden Dr. Frew. Kendisi de eski bir Hürriyet ve İtilafçı olan Rıza Nur bile, İngilizlerin bu "3" kişi aracılığı ile söz konusu derneği kurdurtup ***Hürriyet ve İtilaf***ı hortlattıklarını ve Türkiye'yi parçalamaya çalıştıklarını söylemektedir (***Hayat ve Hatıratım***, 577).

Yayımlanan bildiride derneğin amacı, "toprak bütünlüğünü ve ulusal varlığı korumak çerçevesinde uyum sağlamak için kamuoyunu aynı amaçta toplamak ve birleştirmek" diye belirtilmişti. Derneğin siyasetle ilgisinin bulunmadığının da vurgulanmasından sonra şu görüşlere yer verilmişti:

"Yönetimi altında milyonlarca Müslüman halk bulunan yüce İngiltere devleti" ile Osmanlı saltanatı arasında "yüzyıllardan bu yana süregelen içtenlikli dostluğun devam ettirilmesi ve güçlendirilmesi İslamiyetin yararına" çok önemli bir sorun olduğu halde, "hükümeti ele geçiren serseriler tarafından" aksine bir siyaset izlenerek İngiltere ve "eski dostlarımız Fransa, ABD ve İtalya'ya karşı" savaşa girilmiştir. İki ulus arasındaki dostluğu canlandırıp güçlendirmek ve İngiltere'nin "dostça yar-

dımıyla Osmanlı ülkelerinin birliğini ve haklarını sağlamak için" derneğe ***İngiliz Muhipler*** (İngiliz Sevenler) adı verilmiştir. Bu nedenle derneğe ancak "soylu İngiliz kavmine" sevgisini açıklayanlar üye olabilecekler, savaşa ya da savaş yıllarında yapılan kötülüklere neden olanlar kabul edilmeyeceklerdir.

Bildiriye eklenen programda ise bu görüşler yineleniyor ve izlenecek yollar şöyle sıralanıyordu:

a) Dernek, amacına ulaşabilmek için iki ulusun karşılıklı olarak yararlarını bağdaştırıp düzenleyecek her yola başvuracaktır.

b) Uygar ulusların, özellikle soylu (necib) İngiliz kavminin bilimsel, yazınsal, toplumsal, ekonomik gelişmelerinden Osmanlılar yararlandırılacak ve Osmanlıları da İngilizlere ve öteki uygar uluslara tanıtacak yayınlar yapılacak, gerekli araçlar kullanılacaktır.

c) İnsanlığın sevecen dostu, gerçek uygarlığın içtenlikli hizmetçisi ve Osmanlıların iyiliğini isteyen bütün kavimlerin Osmanlılar hakkındaki bilgilerini artırmak ve Osmanlıları yakından tanımamaktan ya da yaratılan düşmanlıklardan doğan yanlış zanları, gerekli bilgiler ve kanıtlarla düzeltmek için gereken girişimlerde bulunulacaktır (F. Tevetoğlu, ***Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,*** 64 vd.).

Bu bildiriye yöneltilen eleştiriler karşısında Eylül başlarında yeni bir açıklama yapan dernek, üyelerinin her şeyden önce vatanlarını sevdiklerini, ancak "bu sevginin gerekli bir öğesi olduğu inancıyla da İngiliz dostu" oldukları görüşünü savunmuştu. İngiliz sevgisi o denli yüce görülüyordu ki, Sait Molla dünya savaşına girilirken Şeyhülislam Hayri Efendinin İngilizleri de hedef alan ***"Büyük cihat fetvası"***nın geçersiz olduğunu belirten yeni bir fetva düzenlenmesini de istemişti.

Derneğin kuruluştan "14" ay sonra 16 Temmuz 1920'de yapılan yıllık toplantısında yönetim kurulunda büyük değişikliğe gidilmişti. Sait Molla Birinci Başkanlığı üstlenirken Onursal Başkanlığa Ziraat Bankası Genel Müdürü Şevket, İkinci Başkanlığa Kurmay Subay Enver Bey getirilmişti. Ali Kemal, İçişleri Bakanı Mehmet Ali, Adalet Bakanı Ali Rüştü, İstanbul Valisi Abdullah, Posta Telgraf Genel Müdürü R. Halit Karay, Âyan üyeleri Rıza Tevfik, Aristidi ve Azaryan da yönetimde görev almışlardı. Böylece ***İngiliz Sevenler,*** tam anlamıyla hükümet üyeleri ile üstdüzey yöneticilerin ve azınlık temsilcilerinin birleştiği bir örgüte dönüşmüştü.

Dernek İstanbul dışında da şubeler açmaya yönelmişti. 23 Mayıs 1919'da Sait Molla imzasıyla belediyelere gönderilen bir genelgede derneğe üye yazılması istenmişti. Böylece ***Konya, Ankara, Çorlu*** ve daha başka yerlerde şubeler açılmıştı. Özellikle Ankara Valisi Muhittin Paşa bu şubenin gelişmesi için Ankaralıların kurmuş oldukları "Ulusal İstenç" ***(Azm-i Milli)*** derneğini engellemeye çalışıyordu. ***İngiliz Sevenler*** yayın organlarında da görüşlerini kolayca sergileyebiliyorlardı. Sait Mol-

la, ***Yeni İstanbul***'a yazıyor, R. Cevat ***Alemdar***'da, Ali Kemal de ***Peyam***'da derneği savunuyorlardı. ***Alemdar,*** Türk halkının İngilizlerin siyasal desteğini istediğine ilişkin bir metin için imza kampanyası bile açmıştı. 28 Mayısta dernek adına Âdil ve Şevket Beyler İngiliz temsilciliğinde Ryan'ı ziyaret ederek İngiltere'nin desteğini sağlamak için neler yapılması gerektiğini sormuşlardı.

Derneğin Anadolu'da örgütlenme girişimi, Karabekir'in bir telgrafı üzerine Mustafa Kemal'in vilayetlerle kurduğu ilişki sonunda etkisiz kalmıştı. M. Kemal, daha ***Havza***'da iken 26 Mayıs 1919'da vali ve mutasarrıflıklara gönderdiği bir telgrafta "ulusun böyle bilinmeyen kişilerce tutarsız maceralara sürüklenmesinin" doğuracağı sakıncalara dikkatleri çekmiş ve bu tür girişimlerin önemsenmemesini, ulusun ve ülkenin esenliği için "tavsiye" etmişti (***AÖAS,*** 92). ***Manda*** ve "koruma" isteklerinin Sıvas Kongresinde reddolunması, ***İngiliz Sevenler***in etkinliğini azaltmıştı. Bir süre sonra Sait Molla ile Frew arasındaki mektuplar ele geçirilince ***Temsilciler Kurulu*** daha etkin önlemler alma yoluna gitmişti. Dernek Anadolu'daki şubelerini kapatmak zorunda kalmış, ancak İstanbul'da ***Kuvayimilliye*** aleyhindeki çalışmalarını sürdürmüştü. Son Mebuslar Meclisinin kapatılmasında ve ***Malta***'ya sürülenlere ilişkin listelerin düzenlenmesinde de etkili olmuştu.

Sait Molla, işbirliği yaptıkları ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisinden ayrılmış, 19 Ekim 1921'de yeni bir kongre düzenlemiş ve yeniden başkan seçilmişti. Böylece ***İngiliz Muhipler Derneği*** varlığını Kurtuluş Savaşı sonuna dek sürdürmüştü. Sait Molla, R. Halit Karay, R. Cevat Ulunay ***"150'likler"*** listesine konulup yurtdışına çıkartılırlarken üyelerden bir kısmı hakkında soruşturma açılmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardı.

Ç) SALTANAT ŞÛRASI (26 Mayıs 1919)

Ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak, kabul edilebilir bir barış antlaşmasına kavuşmak amacıyla ***İstanbul***'da ve illerde çeşitli girişimlerde bulunulur, dernekler kurulurken, padişah Vahidettin ile Sadrazam Damat Ferit de değişik kesimlerin temsilcilerinin katılacağı bir toplantı düzenleme gereğini duymuşlardı. Sultanın isteği ile düzenlendiği için de adına ***Saltanat Şûrası*** denilmişti.

Böyle bir kurultay (şûra) toplanmasında başlıca amaç, barış konferansına giderken hükümetin kamuoyunun da görüşlerini aldığı, halkın desteğine sahip olduğu izlenimini yaratmaktı. Barış konferansı Ocak ayında açıldığı halde Osmanlı hükümeti henüz görüşmelere çağrılmamıştı. Tevfik Paşadan sonra Damat Ferit hükümetinin bu yoldaki girişimleri de bir sonuç vermemişti. Hükümet barışa ilişkin düşüncelerini açıklayabilmek amacıyla ***Paris***'e temsilci göndermek için çeşitli kanallardan hare-

kete geçmişti. Aynı amaçla Mart sonlarında ***Entente*** adlı Fransızca bir gazetenin yayımına da başlanılmıştı. Sadrazam ***Temps*** gazetesine verdiği demeçte olanak bulursa hemen o gün (13 Mart) Paris'e gitmeye hazır olduğunu açıklamıştı. Barış konferansına da bir telgraf çekilerek ***Paris***'e delege göndermek istendiği bildirilmişti, ama buna da yanıt alınamamıştı.

Paris için Anlaşma Devletlerinden çağrı beklenirken, hükümet çevrelerinde ve basında Osmanlı delegelerinin kimler olduğu ya da olması gerektiğine ilişkin haberler, öneriler yayılmaya başlamıştı. Damat Ferit'in başkanlığında oluşturulacak heyette Dışişleri Müsteşarı İzzet Fuat ya da Sadaret Müsteşarı Rıfat Beyin yer alacakları söylenirken, Refi Cevat, Emir Faysal'ın da Osmanlı saltanat ve halifeliğinin haklarını savunabileceğini öne sürmüştü.

İzmir'in işgali, barış konferansına bağlanan umutları kırarken sarayın ve hükümetin de durumunu oldukça sarsmıştı. Bazı bakanların zorlaması ile Damat Ferit hükümetin istifasını vermek zorunda kalmıştı. 17 Mayıs günlü istifa mektubunda yine bütün suçu İttihat ve Terakkiye yüklemiş, bununla birlikte ***İzmir***'e Yunanlıların çıkartılmasının "devletin ve ulusun haklarını koruyan iyi amaç bilen hükümeti" güç duruma soktuğu için kabinesinin çekildiğini belirtmişti (İ. M. Kemal İnal, ***Son Sadrazamlar,*** 2040). Ancak Vahidettin yeni hükümetin kurulması görevini yine ona vermişti. Damat Ferit de 19 Mayıs 1919'da kendisini istifaya zorlayan bakanları dışta bırakarak ikinci kabinesini oluşturmuştu.

Vahidettin yeni hükümete ilişkin ***Hatt-ı Hümayun***'unda "ulusun sinesinden" doğmuş olan "altı buçuk yüzyıllık bir hanedan"ın başı olarak kendisinin de "her türlü fedakârlığa" hazır olduğunu belirtmiş ve hükümetin ulusal emelin tatmin edilmesi için azimle çalışmasını istemişti (A.F. Türkgeldi, 213). Damat Ferit de bir bildiri yayımlayarak halka ağırbaşlılık ve sükûnet tavsiye etmiş ve eğer "bizim gibi geçmişi şanlı ve çok büyük olan bir ulusun haklarının hiçe sayılacağı gerçekleşecek olursa, bütün ulusun görüş ve kararıyla ve Türkün soylu yaradılışına uygun bir karar verileceği doğaldır" demişti (Tansel, I, 223).

İzmir'in işgali yurt düzeyinde geniş tepkiler yaratırken Yunanlıları destekleyen Anlaşma Devletleri de eleştirilir olmuştu. ***Milli Kongre***nin 23 Mayıs toplantısında da ulusça bir çözüm yolu bulmak için Mebuslar Meclisinin ya da yeni bir "Ulusal Meclis"in (***Milli Şûra***nın) toplanması yolunda önerilerde bulunulmuştu. Oysa saray ve hükümet, 21 Aralık 1918'de dağıtılan Mebuslar Meclisinin açılmaması konusunda görüşbirliği içindeydiler. Bu nedenle hem ülkeyi saran heyecanı yatıştırmak, hem de çeşitli örgütlerin isteklerini resmi görüş etrafında toplayıp saraya ve hükümete yeniden güven sağlamak amacıyla bir danışma kurulu toplanmasında yarar görülmüştü. İşte Vahidettin'in yeni kabinesini kuran Damat Ferit'e bir ***Saltanat Şûrası*** toplanması için verdiği emir bu düşüncenin ürünü idi.

Toplantı günü olarak önce 24 Mayıs öngörülmüşken sonradan 26 Mayısa ertelenmişti. Bir danışma kurulu niteliğinde olan ***"şûra"***'nın kimlerden oluşacağının ve görüşmelerin nasıl yapılacağının saptanması için Maliye Bakanı Tevfik, Âyan üyesi Rıza Tevfik ve Vükela Meclisinde görevli Abdurrahman Şeref Beylerle Çürüksulu Mahmut Paşanın bulunduğu bir hazırlık komitesi kurulmuştu. ***"Şûra"***'ya doğrudan doğruya ya da temsilciler gönderilmesi yoluyla şu kişi ve kuruluşlar çağırılmışlardı:

Bakanlar Kurulu ve Âyan Meclisi üyeleri,

Yargıtay başkanları, Danıştay ikinci başkanları, Sayıştayın birinci ve ikinci başkanları,

Eski bakanlar ve elçiler,

Şeyhülislamın seçeceği "6" bilim adamı,

Denizişleri Bakanınca seçilecek yüksek rütbeli "4" deniz subayı,

Üniversiteden seçilecek "15" kişi,

Basın Derneğinden "8" kişi,

Ticaret Odasından ve ***Darül-Hılafet-i Âliye*** Medresesinden "4"er kişi,

Barodan "3" kişi,

Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar Partileri ile Vahdet-i Milliye, Trabzon, İzmir, Doğu illeri, Paşaeli, Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Kürt Teali dernekleriyle Milli Kongreden "2"şer kişi.

Buna göre ***Saltanat Şûrası***na katılacakların sayısı "131" olarak belirlenmişti.

Şûra'da istenen sonucun kısa sürede alınabilmesi için de çok katı bazı kurallar saptanmıştı. Âyan üyeleri, eski bakanlar ile üniversiteden ve basından gelenler dışında, kuruluş temsilcilerinden yalnız birer kişi söz alıp konuşabilecekti. Söz alanlar da geçmiş olaylar üzerinde durmayacaklar, yalnızca öneriler hakkında konuşacaklardı. Konuşmacıların birbirleriyle tartışmaya girmelerine de izin verilmeyecekti. Vükela heyetinden olanlar ise konuşmaları dinleyecek, fakat söz almayacaklardı. Konuşmalar "15" dakika ile sınırlandırılmıştı. Bu kurallara uymayanlara güvenlik önlemleri uygulanacaktı.

Saltanat Şûrasının 26 Mayıs 1919 Pazartesi günü ***Yıldız Sarayı***nın üst katındaki salonda toplanması kararlaştırılmıştı. Şûra'ya Halide Edip'in de katılacağına ilişkin bir haber üyeler arasında görüş ayrılığına yol açmış, sonunda kadınların toplantıya gelmeyecekleri anlaşılmıştı.

Padişah Vahidettin, yanına Veliaht Abdülmecit'i alarak salona gelmiş ve katılanların ayakta dinledikleri şu konuşma ile toplantıyı açmıştı:

"Devletin uğradığı bugünkü durum hakkında, danışmada bulunmak üzere bakanları, Âyan üyelerini ve memleketin seçkinlerini çağırdım. Osmanlı devletimizin uğradığı güçlükler hakkında ivedi olarak gereken ön

lemlerin alınması ve hazır bulunanların her birinin aklına gelen düşüncelerini ve görüşlerini açıklamaları yönünden bu toplantıyı uğurlu ve mutlu sayıyorum."

Padişah bu kısa konuşmasından sonra başkanlığı Damat Ferit'e bırakarak salondan ayrılmıştı. A. Fuat Türkgeldi'nin tanıklığına göre özel dairesine gitmek için merdivenlerden inerken de gözlerinden yaşlar boşanmış ve "Kanlar gibi ağlıyorum!" demişti (s. 216). Bunlar, kuşkusuz umutsuzluk gözyaşlarıydı ve padişahın ***Saltanat Şûrası***ndan olumlu bir sonuç beklemediğini de yansıtıyordu. Gerçekten de öyle olmuştu.

Sadrazam Ferit Paşa son olayları özetleyen konuşmasında özellikle barış konferansına gönderdiği mesaj üzerinde durmuş, daha sonra görüşmelere geçilmişti. İlk söz alan Milli Ahrar Partisinden Refik ve Üniversiteden Yusuf Ziya Beyler, ***İzmir***'de olup bitenler hakkında ayrıntılı bilgi istemişler ve hükümetin eylem olarak ne yaptığını sormuşlardı. Eski Âyan Başkanı Ahmet Rıza da, bazı bölgelerde halkın şu ya da bu devletin yardım ve desteğini istediklerini hatırlatarak bu dağınıklığı gidermek için hükümetin ne önlem aldığını ve barış konferansında Wilson'un 12. maddesine uyulup uyulmadığını sormuştu. Ayrıca padişahın yeni kabinenin kuruluşuna ilişkin bildirisinde yer alan "kişisel olarak her türlü özveriye hazır olduğu" yolundaki sözlerine değinerek, özverinin bir amaç olmadığını, öncelikle amacın belirlenmesi gerektiğini belirtmişti. Fakat Damat Ferit, eldeki programın böyle bir açıklamaya olanak vermediğini öne sürmüş ve yakında Âyan Meclisi açılacak olursa gerekli bilgilerin orada verileceğini söyleyerek Şûra üyelerine yalnızca görüşlerini, önerilerini bildirmeye çalışmıştı. Böylece ***Saltanat Şûrası,*** öneri niteliğinde bile karar alamayan ve yalnızca çağırılanların düşündüklerini açıklayabilecekleri güdümlü bir söyleşi toplantısına indirgenmişti!

Saltanat Şûrası öğleden sonra saat 15.00'te açılmış, görüşmelere ise "15.25"te geçilmişti. "130" dakika sürüp "17.35"te sona eren görüşmelerde konuşma sırası gelen delegelerden bir kısmı söz hakkından vazgeçmişlerdi. Aralarında Âyandan Ziya Paşa ile Sayıştay İkinci Başkanı Cemal, basından Velid Ebüzziya, Medreseden Ahmet Hamdi ve Adana Müdafaa-i Hukuk derneğinden Hurşit Paşanın bulunduğu suskunları böyle bir davranışa sürükleyen nedenleri kesin olarak saptamak olanaksız. Konuşanların üzerinde durdukları konular, yaptıkları öneriler ise birkaç başlık altında toplanabilir:

Hükümetten Bilgi İsteme:

Konuşmalara konan kısıtlamalara karşın delegelerden bir kesimi Yunan ve İtalyan işgalleri ile barış konferansına yapılan başvuru hakkında ayrıntılı bilgi istemişlerdi. Âyandan Seyit Bey'in ***İstanbul***'un da işgal edileceğine ilişkin haberler hakkındaki sorusuna Damat Ferit, "Bu haberlerin gerçeğe yakın olmadığını, sahte bulunduğunu gazetelerle yalanladık!" diye yanıtlamıştı.

İzmir'in İşgali:

Kimi delegeler ***İzmir***'in işgali üzerinde durup bazı önerilerde bulunmuşlardı. ***İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*** temsilcisi Câmi Baykut Doğu Akdeniz'de siyasal emeller güden devletlerin bu işgalde rolü bulunduğuna değinmekle yetinmişti. Galip Kemali Söylemezoğlu, kendine göre ilginç bir öneride bulunarak, Yunanlıların nasıl bir ulus olduklarının saptanması için Fransız Doğu Ordusu mensupları arasında bir "plebisit" (herhalde anket olmalı) yapılmasını istemişti. İşgali protesto etmenin yeterli olmayacağına dikkati çeken de ***İstikbal*** başyazarı Rauf Ahmet olmuştu.

Wilson İlkelerine Sarılma:

Mütareke döneminde barışa giden yolun ***Wilson Prensipleri***nden geçtiği yargısı yaygın olduğundan ***Saltanat Şûrası***nda da bu görüş dile getirilmişti. Ahmet Rıza ve Rauf Ahmet, bu ilkelerden 12.'sinin geçerli olduğunun savunulmasını istemişler, Sosyal Demokrat Parti delegesi Hasan Rıza, "Türk ulusunun suçsuz (masum) olduğunun" Wilson'a duyurulmasını rica etmişti.

Doğu İlleri - Ermenistan:

Doğu İlleri Haklarını Savunma Derneği adına katılan Süleyman Nazif, Ermenilere verilmek istenen bölgede Avrupa'dan gelecek bir araştırma kurulunun incelemeler yapmasını önermişti.

Manda Sorunu:

Şûrada kısmen de olsa tartışmaya yol açan konu, yabancı devlet desteği, ***manda*** sorunu olmuştu. Savaştan yengi ile çıkan "3" büyük devlet "mülkümüzü bölüşmek istiyorlar" diyen Söylemezoğlu, sorunun şimdi ***manda*** biçiminde ortaya çıktığını belirterek "Devlet gemisini yalnız başımıza bu tehlikeden kurtaramayız" görüşünü savunmuştu. Ancak hangi devletin yeğlenmesi gerektiğini belirtmeyip "Biz yalnız bir dost isteriz. O dost hangisi ise bize dostluk elini uzatsın ve geçici ve belli bir süre için kurtuluş ve uygarlık yolunda bize rehberlik etsin!" demişti. Rauf Ahmet ise, "Milletler Cemiyeti çerçevesinde bir biçimsel vekâlet" diye tanımladığı ***manda*** sistemi için uygun devletin ancak ABD olabileceğini savunmuştu.

R. Ahmet'in konuşması bazı tepkiler doğurmuştu. Yusuf Ziya öneriyi, "Bu mecliste o cihet bahis konusu olamaz!" diye protesto etmişti. ***Vahdet-i Milliye*** temsilcisi Hamit Bey de her ne şekilde olursa olsun Anadolu ve Rumeli'nin bölünmemesi gerektiğini belirtmişti. R. Ahmet'in bir ara ***manda*** yerine ***himaye*** (koruma) deyimini kullanması Damat Ferit'in de tepkisine yol açmıştı. Sadrazam, "Rica ederim, himaye bahis konusu olamaz" diye araya girince konuşmacı, "Yanlış söyledim, Amerikan mandası diyorum" diye terimi değiştirme gereğini duymuştu.

Yeni Bir Hükümet:

Şûrada ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi adına okunan yazılı metinde yal-

nızca ağırbaşlı davranılması ve özellikle "maddî" hareketlerden kaçınılması üzerinde durulmuştu. Bununla birlikte içinde bulunulan koşullarda yalnızca Hürriyet ve İtilaf'a dayalı bir kabine yerine, daha geniş tabanlı ve güçlü bir hükümetin işbaşında olmasını öneren delegeler de olmuştu. ***Sulh ve Selamet***'ten Ferit Paşa, "Milli iradeden doğan" bir hükümet dilerken, ***Milli Ahrar***'dan Refik Bey de kamunun güvenini taşıyan bir hükümet kurulmasının zorunlu olduğunu belirtmişti.

Ulusal Meclis, Ulusal Şûra:

Saltanat Şûrasında yapılan öneriler içinde en önemlisi, "ulusal bir meclis" oluşturulmasına yönelik olanıydı. ***'Milli Meclis, Milli Şûra"*** ya da "milleti daha çok temsil edecek bir kurul" diye değişik adlarla yapılan bu önerilerde, 21 Aralık 1918'de kapatılmış olan ***Mebuslar Meclisi*** hiç anılmaksızın aynı nitelikte seçilmiş bir meclis öngörülmüştü. ***Milli Kongre***nin Saltanat Şûrasından "3" gün önceki toplantısında böyle bir meclis için karar alındığından şûradaki ***Milli Kongre*** temsilcisi Hüsnü Bey bunu dile getirmişti. Ahmet Rıza, Rauf Ahmet, Hamit ve Ömer Fevzi de bu görüşü savunmuşlardı.

Saltanat Şûrasında öneriler üzerinde görüşme açılmamış ve hiçbiri oya sunulup karar alınmamıştı. Başkan Damat Ferit, hükümet lehine ya da aleyhine söylenenleri "millet ve memleketin çıkarına" saydıklarını söyleyerek "Meclisimiz son buldu!" diye toplantıyı kapatmıştı (Metin: ***BTTD,*** sayı 22-23).

Saltanat Şûrası, kamuoyuna değişik değerlendirmelerle yansımıştı. Anlaşma Devletlerine bağlı olan ***Türkiye Havas Reuter*** Ajansı, sonucu "Genel kanı, Türkiye'nin büyük devletlerin birinin yardımını sağlamak merkezindedir" diye ***manda*** sistemi açısından yorumlamıştı. İtalyan temsilcisi Kont Sforza şûrayı, hiçbir sonuç alınamayan bir girişim, bir "fiyasko" olarak nitelemişti. Türk çevrelerinin değerlendirmeleri de Sforza'nınkilere koşut olmuştu. Cavit Bey, toplantıyı bir "maskaralık" olarak görürken, S. Simavi "komedya" deyimini kullanmıştı (Akşin, 327). O sırada Havza'da bulunan Mustafa Kemal ise, şûraya ilişkin haberleri basından ve toplantıya katılan Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey'den öğrenmişti. O, bunu bir "danışma" (meşveret) olarak görmüş, ancak "ulusal meclis" yolundaki önerilerden ***İstanbul*** da bir "inkılap ruhu"nun uyandığı izlenimini edinmişti. Edindiği kanaati Erzurum'da Karabekir'e bildirirken (***ATTB,*** 28 vd.) sadrazamlıktan da ayrıntılı bilgi isteme gereğini duymuştu (***Nutuk*** III, Belge. 25).

Öte yandan şûraya katılan parti ve kuruluşlar adına eski Harbiye Bakanı Ferit Paşa ile eski valilerden Hüsnü Bey, 29 Mayısta padişaha yazılı bir metin sunarak ***'Milli Meclis'***in oluşturulmasını dilemişlerdi (A.F. Türkgeldi, 219). Vahidettin'in, söz konusu meclisin nasıl oluşturu-

lacağı hakkında bilgi istemesi üzerine de şunu önermişlerdi: ***Saltanat Şûrası***na çağrılan kuruluşlar ve illerdeki genel meclisler ile belediyelerden seçilecek birer ya da ikişer kişi. Padişah, böyle bir meçlisten yana olmakla birlikte il meclislerinden üye almayı İttihat ve Terakkiyi geri getirecek tehlikeli bir yol olarak görmüştü. Damat Ferit de bu öneriye karşı çıkmıştı. Bakanlar kurulu bu ortamda Mebuslar Meclisinin toplanmasına olanak bulunmadığını öne sürmüş, ancak sözü edilen "Ulusal Şûra"nın nasıl oluşturulacağını saptamak için Maliye ve Evkaf Bakanları Tevfik ve Hamdi Beylerle Abdurrahman Şeref'ten oluşan bir komisyon kurmayı da uygun bulmuştu. G.K. Söylemezoğlu da sadarete sunduğu bir yazı ile, kesin bir karar alınması amacıyla Saltanat Şûrasının bir kez daha toplanmasını önermişti. Başka çevrelerden de "Milli Şûra" seçimleri yapılmasına ilişkin başvurular ve yayınlar yapılmıştı. Üniversite ve ***Türk Ocağı*** yanlıları sokaklara seçim isteyen yaftalar bile asmışlardı.

Ama çok geçmeden gerek Hürriyet ve İtilaf Partisinden, gerekse hükümet içinden seçim önerilerine karşı çıkılmıştı. Hürriyet ve İtilaf Başkanı Sadık Bey, "şimdiki" durumda seçimlere katılmayacaklarını açıklamıştı. İçişleri Bakanı Ali Kemal ise, ülkenin bir bölümü işgal altında iken ve Hıristiyanlar seçime katılmak istemezlerken bir seçime gitmenin, "çeteler" kurmuş olan İttihat ve Terakki'yi iç mücadeleye çekmek olacağını öne sürmüştü. Damat Ferit bu konuda Calthorpe'la da görüşme gereğini duymuştu. İngiliz komiseri, Mebuslar Meclisini toplamanın doğru olmayacağı görüşüne katılmıştı. Aslında padişah da, sadrazam da yetkilerini paylaşacak bir meclisten yana değillerdi, Müttefikler ise ulusal istekleri dile getirecek bir meclis istemiyorlardı. Böylece "meclis" sorunu gelecekte Salih Paşa ile Mustafa Kemal arasında yapılacak Amasya görüşmelerinde karara bağlanmak üzere geriye atılmıştı.

VI) MUSTAFA KEMAL'İN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

Ülkede genel görünüm böyle iken İngilizlerin, ***Samsun*** ve yöresindeki karışıklıklara son verilmesi için Osmanlı hükümetine verdikleri bir nota üzerine, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığından ayrılıp 13 Kasım 1918'den beri ***İstanbul***'da bulunan Mustafa Kemal, "IX. Ordu Kıtaları Müfettişi" olarak Anadolu'ya gönderilmişti.

A) KARADENİZ BÖLGESİNDE DURUM VE İNGİLİZ İSTEKLERİ

Barış konferansından yalnız ***İzmir*** ve yöresini istemekle kalmayıp Doğu Karadeniz bölgesinde bir ***Pontus*** devleti kurdurtmaya da çalışan Yunanistan, bu amaçla harekete geçmişti. Bölgede nüfus çoğunluğunu sağlayabilmek için başka bölgelerden, Rusya'dan buraya Rum göçmen getirtmeye çalışmış, bir yandan da yerli Rumları silahlandırmaya koyulmuştu. Bir yardım komisyonu perdesi altında kurulmuş olan ***Kordus*** örgütü, Yunanistan'dan gelenlerle İstanbul'da gönüllü yazılanları silahlandırıp Karadeniz'e yolluyordu (Gökbilgin, I, 154). 4 Mart 1919'da yayımına başlanan ***Pontus*** gazetesinin ***Trabzon*** ilinde bir Rum Cumhuriyeti'nin kurulacağından söz etmesi de yerli Rumların taşkınlıklarını artırmıştı. Çeteler kuran Rumlar ***Trabzon***'dan ***Samsun***'a kadar yöredeki Türk köylerine saldırmaya yönelmişlerdi.

Öte yandan Ermeniler de ***Büyük Ermenistan***'a bağlanmasını istedikleri ***Trabzon*** ilinde propagandaya hız verirken, silahlı eylemlere de kalkışmışlardı. Rum ve Ermeni çeteleri karşısında canlarını ve mallarını koruma gereğini duyan Türkler de silahlanmaktan başka çare bulamamışlardı. Savaş yıllarında ya da ordular terhis edilirken birliklerinden ayrılan kimi asker kaçakları da yörede güveni sarsan bazı keyfi hareketlere girişmişlerdi.

Mustafa Kemal, ***Samsun***'dan sadarete gönderdiği 22 Mayıs 1919 günlü raporunda çetelerin meydana çıkmasının nedenlerini şöyle açıklamıştı:

*"Birinci Dünya Savaşının başlangıcından beri bazı asker kaçakları ile Rumlar ve Ermeniler ayrı ayrı çeteler kurarak soygunlara ve hırsızlıklara başlamışlardı. Bunların siyasal amaçları yoktu. Fakat Ermeniler ve Rumlar zorunlu olarak göç ettirildiğinde siyasal amaç güden çeteler de ortaya çıkmıştı. Ruslar da bölgeyi işgal ettiklerinde bu çeteleri desteklemişlerdi. Ateşkes anlaşmasından sonra ilan edilen aftan yararlanmak isteyen Türk çetelerinin çoğu dağılmış, Ermeni çetelerinin sayısı da azalmıştır (**AİAB,** No. 29). Buna karşılık Rum çetelerinin sayısı ve etkinlikleri daha da artmıştır.*

Samsun bölgesinin o dönemde bir başka özelliği de, ülkelerine dönecek olan Alman ve Avusturya askerlerinin burada toplanmalarıydı. Bütün bunlar Karadeniz sahil şeridinde iç düzenin sağlanmasında büyük güçlükler doğurmuştu. General Milne'nin, jandarma görevini üstlenmesi için dağıtılmasını istemediği IX. Ordu (Toynbee, 100) aslında bölgede asayişi sağlayacak güçteydi. Gerçekte de Ordu Komutanı Yakup Şevki Subaşı, Rum çetelerine karşı harekete geçmiş ve bunların saldırılarını büyük ölçüde önlemişti.

İNGİLİZ İŞGAL VE İSTEKLERİ

Yakup Şevki, Rum çetelerini sindirirken, İngilizler kendi emellerine engel gördükleri bu komutanın geri alınması için Osmanlı hükümetini zorlamaya başlamışlardı.

Öte yandan daha 1918 Kasımında Karadeniz'deki Türk limanlarını ziyaret eden İngiliz ve Fransız savaş gemileri, özellikle Samsun'da mütareke hükümlerinin uygulanmadığını ve Türklerin Hıristiyanları öldürmek amacıyla silahlandığını öne sürmüşlerdi. Aralık sonlarında da ***Sinop***'ta karışıklıklar başgösterdi diye buraya "2" savaş gemisi göndermişlerdi. ***Mondros*** hükümlerinin uygulanışını denetlemek için Anadolu'ya dağılan İngiliz subayları dikkatleri ***Samsun*** yöresine çeker olmuşlardı. Yüzbaşı Harty, 25 Ocak 1919 günlü raporunda, Müttefikler barış konferansında birbirlerinden kopacak olurlarsa Türklerin öç almak için harekete geçebileceğini öne sürmüştü. Fransız Yüksek Komiseri Amet de ***Samsun***'daki Rumlarla Ermenilerin öldürüldüklerinden ve oradaki Fransızların huzursuz olduklarından söz etmişti. Müttefik komiserler bölgede düzenin sağlanamamasının baş sorumlusu olarak Y. Şevki Paşayı gördükleri için onun geri çağrılıp tutuklanmasını istemeye başlamışlardı.

Amiral Webb ise karışıklık çıkma olasılığı bulunan kentlere Anlaşma Devletleri askerlerinin gönderilmesini önermişti. Söz konusu yerler arasında, ***Şile, Samsun, Amasya*** ve ***Trabzon*** da bulunuyordu (Akşin, 242).

İşte bütün bu varsayımların sonunda İngilizler 9 Mart 1919'da ***Samsun***'a "200" kişilik bir Hint birliği çıkarmışlardı. O günlerde ***Zonguldak***'a da bir Fransız taburu gönderilmişti. Bir süre sonra ***Trabzon***'a gelen bazı İngiliz ve Fransız subayları denetime başlamışlardı.

Bu girişimler Rum çetelerinin saldırılarını daha da artırmıştı. Bu yüzden Teğmen Hamdi Bey, Resneli Niyazi'yi taklit edercesine 17 Martta askerleriyle birlikte dağa çıkmıştı. Yunanistan'ın bağımsızlık günü olan 7 Nisanda ***Samsun***'daki Rumlar büyük gösteriler düzenlemişlerdi.

Böylece ***Canik Sancağı*** diye anılan ***Samsun*** bölgesi bir cadı kazanına dönüştürülmüştü. Mayıs sonlarına gelindiğinde Rum çetelerinin sayısı "40"a ulaşmıştı. Bunlardan "21"i ***Amasya*** yöresinde, "5"i ***Tokat***'ta olup ***Merzifon***'da Vangel, ***Gümüşhane*** dolaylarında da Köroğlu-Afkalidis çeteleri Türklere kanlı saldırılar düzenliyorlardı. ***Havza*** ve ***Merzifon*** gibi iç bölgelere de yayılan İngiliz subayları ile çoğu Merzifon Kolejinde görevli ABD'li memurlar da Rumlarla sıkı ilişkiler içindeydi. Örneğin ***Havza***'daki Türk komutanı, Vangel çetesine karşı harekete geçtiğinde bir İngiliz subayı aramaya engel olmuştu (M. Kemal'den sadarete 5.VI.1919 günlü rapor, ***AİAB,*** No. 34)

Samsun bölgesindeki bu olumsuzluklar Yakup Şevki Paşanın görevden ayrılmasıyla daha da artmıştı. Bu arada IX. Ordu dağıtılarak yerine merkezi Erzurum olan XV. Kolordu kurulmuştu. Komutanlığına da İstanbul'da bulunan Kâzım Karabekir atanmıştı (3 Nisan). ***Samsun*** ve ***Trabzon*** üzerinden Erzurum'a varan Karabekir "3" Mayısta göreve başlamıştı (***İH,*** 20 vd.).

Y. Şevki Subaşı'nın görevden alınmasını yeterli bulmayan Calthorpe, 21 Nisan 1919'da Sadrazam Damat Ferit'e verdiği mektupta, ***Erzurum, Erzincan, Bayburt*** ve ***Sivas*** bölgelerinde bir dizi ***şûra***lar kurulduğunu öne sürmüş ve bunların hemen önlenmesini istemişti. Süregelen bu tür istekler Öğüt Kurullarından (***heyet-i nasiha***lardan) umulan sonucun elde edilemediğini gösteriyordu. Bunun üzerine hükümet, yakınmalara yol açan ***Samsun*** yöresindeki durumu yerinde inceleyip gereken önlemleri alma zorunluluğu duymuştu. Bu amaçla da bölgeye güvenilir birisinin gönderilmesi uygun görülmüştü. Mustafa Kemal'in geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesine yol açan etkenlerden birincisi, Anlaşma Devletlerinin gittikçe artan yakınmaları ve Calthorpe'un 21 Nisan günlü mektubu olmuştu.

B) MUSTAFA KEMAL'İN SEÇİLME NEDENLERİ

Mustafa Kemal'in ***Samsun*** bölgesine gönderilmesinde ikinci büyük etken onun İstanbul'da aylardır süren girişimleriyle, kimi arkadaşlarıyla ülkeyi kurtarmak için birlikte tasarladıkları plan idi.

1) M. KEMAL'İN GİRİŞİMLERİ

Mustafa Kemal, daha Talat Paşa kabinesinin çekildiği 1918 Ekiminin ikinci haftasında harekete geçmişti. Ona göre yenilgiyi kabullenmiş olan Osmanlı devletini tümüyle çökmekten kurtarabilmek için, güvenilir bir arkadaş grubuyla birlikte hükümette görev almak yararlı olabilirdi. Bu düşünceyle 14 Ekimde padişahın başyaveri Naci Eldeniz'e gönderdiği çok gizli bir telgrafta, sadrazamlığın Tevfik Paşa yerine İzzet Paşaya verilmesinin daha uygun olacağını belirtmiş, aynı zamanda yeni kabinede kendisiyle birlikte Fethi Okyar, Tahsin Uzer, Rauf Orbay, İsmail Canbulat ve Azmi Beye görev verilmesini de dilemişti (***ATTB,*** 13 vd.). O, kendisi için Harbiye Bakanlığını istemişti. Gerçekten de onun öngördüğü gibi yeni kabineyi Tevfik Paşa değil, İzzet Paşa kurmuş, hatta Rauf Orbay ve Fethi Okyar'a bakanlık görevi verilmiş, fakat kendisi hükümete alınmamıştı. Vahidettin kendisine sunulan M. Kemal'in telgrafını İzzet Paşaya göstermiş, dahası Enver Paşa da "Orduyu Mustafa Kemal'den başkası idare edemez" diye onu desteklemişti (C. Bayar, ***Ben de Yazdım*** I, 21), ama İzzet Paşa Harbiye Bakanlığını da kendisi üstlenmişti. Bunda, M. Kemal'i fazla tutkulu bulan padişahın mı, yoksa onun söz konusu bakanlığa getirilmesinden çekinen İzzet Paşanın mı daha etkili olduğu konusunda kesin bir şey söylenemez. 1916'da yeni bir ***Babıâli Baskını***na kalkışan Yakup Cemil'in Harbiye Bakanlığına ve Başkomutan Vekilliğine Mustafa Kemal'i getirmek istediğini söylemesine ilişkin anıların saray ve hükümet çevrelerini bazı kuşkulara düşürmüş olması mümkündür.

Mütarekenin imzalanmasından sonra Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına atanan M. Kemal bu kez de mütareke hükümlerinin uygulanması konusunda hükümeti uyarmaya çalışmıştı. Harbiye Bakanlığına gönderdiği bir telgrafta (4/5 Kasım), "mütareke şartları hakkında yanlış anlayışlar ve zanlar giderilmedikçe, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak, tutkuların önüne geçmeye" olanak bulunmayacağını belirtmişti. Arkasından Sadrazam A. İzzet Paşaya çektiği bir telgrafta da (8 Kasım), İngilizlerin ***Payas - Kilis*** çizgisine kadar olan yerlerin kendilerine bırakılması yolundaki isteklerine değinerek, bu tür dilekler birbirini izleyecek olursa, "Türk ordularının yöneticilerinin, hatta Osmanlı Bakanlar Kurulunun Britanya hükümetince seçilmesinin gerektiği" gibi isteklerle karşılaşılacağını vurgulayarak oldukça ağır bir eleştiride bulunmuştu (***TİH,*** I, 202 vd.).

Bu arada M. Kemal, arkadaşı Fethi Okyar ile birlikte bir başka girişimde de bulunmuştu: Kamuoyunu aydınlatmak ve böylece savaş sonrası dönemde yönlendirici bir rol oynayabilmek için bir gazete çıkarmak. M. Kemal'in önerisi ile buna amaca uygun bir ad verilmişti: ***Minber*** (kürsü). Sahipliğini Fethi Beyin, sorumlu müdürlüğünü de Dr. Raşın

Ferit Tahay'ın üstlendiği gazete, mütarekenin hemen ertesinde (2 Kasım) yayına başlamıştı.

Yıldırım Ordular Grubunun ve VII. Ordu karargâhının dağıtılarak Mustafa Kemal'in Harbiye Bakanlığı emrine verilmesi onun bakanlığa ya da başka bir etkin göreve getirilmesi olasılığını yeniden önplana çıkarmıştı. Çünkü İzzet Paşa kendisini makine başına çağırtarak kabinesinin istifa etiğini bildirmiş ve onun da ***İstanbul***'a gelmesinin "uygun" olacağını eklemişti. Böylece M. Kemal Anlaşma Devletleri donanmasının Boğaziçi'ne demirlediği 13 Kasımda başkente dönmüştü. İşgalin öncüleri olan bu gemileri gördüğünde düşüncelerini "Geldikleri gibi giderler!" diye açıklamıştı, ama kendisine herhangi bir görev önerilmemişti.

Bununla birlikte M. Kemal kişiliği, Anafartalar kahramanı olarak tanınmasına neden olan savaş yıllarındaki başarısı, geleceği sezen uzak görüşlülüğü, dinamizmi, tutkuları ve bunlara eklenen padişah yaverliği ile arkadaşları arasında önplana geçmişti. Onun Kayzer II. Wilhelm'in ziyaretine karşılık padişah adına Almanya'ya gitmesine karar verilen Veliaht Vahidettin'in heyetine alınmasında kuşkusuz ki Anafartalar'daki başarısının da etkisi olmuştu. "3" hafta süren (15 Aralık 1917-5 Ocak 1918) bu gezi boyunca geleceğin padişahı ile yeni Türkiye'nin önderi birbirlerini yakından tanıma olanağı bulmuşlardı. Dahası Almanya dönüşünde M. Kemal'in, Vahidettin'in kızı Sabiha Sultanla evlenmesi ve Enver Paşa gibi sarayın damatları arasına katılması söz konusu olmuştu, ama anlaşılan o buna yanaşmamıştı. Bununla birlikte bu ilişki, Vahidettin'in tahta çıkışından (3 Temmuz 1918) sonra Mustafa Kemal'e ***"fahri"*** (onursal) yaverlik sanının verilmesi (23 Eylül 1918) ile resmi bir yakınlığa dönüşmüştü.

Bunun dışında Mustafa Kemal, öteden beri yurduna yararlı hizmetler görme tutkusunu taşıyordu ve bunu açıkça söylüyordu. Sofya'da ataşemiliter iken 12 Ocak 1914'te bir dostuna yazdığı mektupta şunları söylemişti:

"Benim tutkularım var, hem de pek büyükleri. Fakat bu tutkular, yüksek mevkiler işgal etmek veya büyük paralar elde etmek gibi maddi emellerin giderilmesine ilişkin değil.

*Ben bu tutkularımın gerçekleşmesini vatanıma yararları dokunacak, bana da yetenekle yerine getirilmiş bir görevin canlı iç rahatlığını verecek büyük bir düşüncenin başarısında arıyorum. Bütün hayatımın prensibi bu olmuştur. Ona çok genç yaşımda sahip oldum ve son nefesime kadar da onu koruyacağım." (S. Borak, **Atatürk'ün Özel Mektupları** 8, 22).*

M. Kemal, "büyük bir düşünce" örgüsünde kümeleşen tutkusunda geleceğe yönelik düşüncelerinin ve uygulayacağı yöntemin ne olduğunu da yine kendisi açıklamıştı. Tedavi için gittiği ***Karlsbad***'da 1918 Temmuzu boyunca anı defterine yazdıkları, kurtuluşu yepyeni bir hamlede, bir devrimde (inkılapta) bulduğunu yansıtıyordu:

"Benim elime büyük yetki ve güç geçerse, ben toplum hayatımızda arzu edilen inkılabı, bir anda bir ***coup*** *ile (darbeyle) uygulayacağımı sanırım."*

Böyle düşünen M. Kemal'in İstanbul'daki başlıca uğraşı, aynı amaçta birleştikleri yakın arkadaşlarıyla birlikte, bir çıkış yolu aramakta yoğunlaşmıştı. Rauf Orbay'la birlikte sadaretten istifa eden İzzet Paşayı ziyaret etmişlerdi. Bu görüşmede onun yeniden sadarete atanması ve M. Kemal, Rauf Orbay, Fethi Okyar ve İsmail Canbulat'a da kabinede görev verilmesi üzerinde durulmuştu (F. Kandemir, ***Rauf Orbay,*** 30 vd.). Bunu gerçekleştirmek için de ilk aşamada hükümeti kurmakla görevlendirilmiş olan Tevfik Paşaya Mecliste güvenoyu verilmemesini sağlamaya çalışmışlardı. Bu nedenle ***Minber*** gazetesinde de Tevfik Paşaya karşı bir eleştiri kampanyası açılmıştı.

Minber sahipleri M. Kemal ve F. Okyar'ın görüşlerini yaydığı için kısa sürede dikkatleri çekmişti. Bu arada M. Kemal hakkındaki yazılar da ağırlık kazanmıştı. ***'Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat"*** başlığıyla çıkan yazı (17 Kasım) onun içinde bulunulan durumla ilgili önemli konulardaki görüşlerini açıklarken kendisini "Arıburnu ve Anafartalar'daki büyük savaşların biricik kahramanı" ve başkenti istiladan kurtaran kişi olarak da tanıtıyordu. ***Minber*** muhabirinin ordu ve siyaset ilişkileri hakkında yönelttiği soruya verdiği yanıt ise hayli düşündürücü idi. O, bir asker olarak siyasetle uğraşmadığını, siyaseti askerliğin ve ordunun uğraş alanı dışında gördüğünü belirtiyordu. Ama bir komutan olarak, "kutsal vatanımızın ve bahtsız ulusumuzun kurtuluşunu ve yararını ilgilendirdiği için" devletin siyasetin akışına ne yolda katıldığını düşünmekten geri kalmadığını da ekliyordu.

Minber, M. Kemal'le ilgili yayınlarını ondan sonraki günlerde de sürdürmüştü. Gazetenin Hatib imzalı başyazılarını M. Kemal'e bağlayan Fethi Tevetoğlu'nun savı, ciddi bir dayanaktan yoksun bulunmaktadır. Ancak 19 Kasım nüshasında A. Hulki, onunla ilgili olarak şunları yazmıştı:

"İtiraf edelim ki vatanın benzerini yetiştirmekte cömertlik göstermediği birkaç kuraldışı zekâdan biri, hatta birincisi ***Minber, Zaman*** *ve* ***Vakit*** *gazetelerinde demeçleri yayımlanan M. Kemal Paşadır. Milletin ve memleketin en çok yararlı evladından olduğu halde en az takdir edilen yine odur..."*

M. Kemal'e göre çözüm diplomaside ve hükümetin halk iradesini temsil eden Meclise dayanmasında idi. 18 Kasım 1918'de Vakit'te yayımlanan demecinde bunları vurguluyordu:

"Herhalde ulusun ve memleketimizin pek çok muhtaç olduğu barışı sağlayacak hükümetin bugünkü Mebuslar Meclisine dayanması bir zorunluluktur."

Ancak M. Kemal ve arkadaşlarının Tevfik Paşaya güvenoyu verilme-

mesi için mebuslar arasında harcadıkları çabalar sonuçsuz kalmış, yeni kabine güvenoyu almıştı. Bundan sonra arkadaşlar grubunun geleceğe yönelik kesin kararlar almaya yöneldiği görülmektedir. Grup çekirdek olarak M. Kemal, Rauf Orbay, A. Fethi Okyar, K. Karabekir, İ. Canbulat, A. Fuat Cebesoy ve sonradan katılan İsmet İnönü'den oluşuyordu. Görüşmelerde sarayı ve hükümeti etkilemek, başkentte önemli görevler almak, Anlaşma Devletleri çevrelerini adil bir barışa yöneltmek gibi çeşitli çözüm yolları üzerinde durulurken ***İstanbul***'da umulan sonucun alınamayacağını, çözümün Anadolu'da aranması gerektiğini ısrarla savunan Karabekir olmuştu. Görüşler giderek bu yönde birleşirken M. Kemal de değişik çevrelerde girişimlerini sürdürmüştü. İlişki kurduğu yabancılar arasında İtalya Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza da vardı. M. Kemal'in ve Sforza'nın anılarında değişik biçimde anlatılmasına karşın, gerçek olan iki tarafın büyük bir olasılıkla İtalyan elçiliğinde buluşup meclis, hükümet, İttihat ve Terakki konuları ile birlikte barış sorununu da görüşmeleriydi. Bundan başka M. Kemal, İngiliz gizli servisinin elemanı Rahip Robert Frew ile de görüşmüştü. R. Orbay'ın belirttiğine göre bu arada ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi ve ***Trakya-Paşaeli*** Cemiyeti üyeleri M. Kemal'e başlarına geçmesini önermişler, fakat o bunu kabul etmemişti (s. 32).

Bu girişimler içerisinde en önemlisi kuşkusuz ki arkadaşlar grubunun aldığı karar çerçevesinde M. Kemal ve Karabekir'in padişahla görüşmeleri olmuştu (Karabekir, ***İH,*** 9).

M. Kemal, ***İstanbul***'dan ayrıldığı 16 Mayıs 1919'a kadar geçen "6" ayı aşkın sürede Vahidettin'le "4" kez görüşmüştü. Basın derlemelerine göre bunlardan ilki, onun başkente dönüşünden "2" gün sonra 15 Kasımda, ikincisi de 29 Kasım 1918'de yapılmıştı. Cuma selamlık törenlerinden sonra gerçekleşen bu görüşmelerde neler konuşulduğu ayrıntıları ile bilinmemektedir. Ancak "fahri yaver" M. Kemal'in Başyaver Naci Eldeniz aracılığıyla sağladığı bu randevularda görüşmelerin çok kısa sürdüğü ve onun daha çok padişahın eğilimlerini almaya, kabinede görev alması konusunda olanakları ölçmeye çalıştığı sanılmaktadır. Üçüncü görüşme ise ikincisinden bir ay ve Karabekir'in huzura kabul edilmesinden "15" gün sonra gerçekleşebilmişti.

6 Aralıkta yine bir cuma selamlığından sonra Karabekir'i kabul eden Vahidettin, onun ülkenin içinde bulunduğu "son darbeden kurtulması"ndan söz etmesi üzerine, "Sizin gibi genç, mert ve güvenilir komutanlara sahip olan bir millet elbette yok olmaz" demekle yetinmişti. Karabekir, padişahın yanından çıktığında sarayda karşılaştığı M. Kemal'e pek olumlu bulmadığı bu görüşmeye ilişkin düşüncelerini aktarmıştı (***İH,*** 9).

M. Kemal de yine bir cuma selamlığından sonra 20 Aralıkta padişahla görüşebilmişti. Kendisinin anlattığına göre bu üçüncü buluşma

pek olumlu geçmemişti, dahası Vahidettin komutanlardan kuşkulandığını belli etmişti. Tevfik Paşanın güvenoyu almasına ve Meclisin kapatılacağına ilişkin haberler üzerinde duran M. Kemal'in sözlerini kesen padişah şunu sormuştu:

"Ordunun komutanları ve subayları, eminim ki seni çok severler. Bana güvence verir misiniz ki, bana bir fenalık gelmeyecektir?"

M. Kemal'in ordudan bir hareket mi beklediği yolundaki sorusuna da, "Siz akıllı bir komutansınız, arkadaşlarınızı aydınlatacağınıza ve kendilerini yatıştıracağınıza eminim" karşılığını vermiş ve görüşmeyi sona erdirmişti (F. R. Atay, ***Atatürk'ün Hatıraları,*** 85).

H. Edip Adıvar'ın aktardığına göre, bu görüşmenin yapıldığı gün padişah, özel hekimi Reşat Paşayı Rauf Orbay'a göndererek kendisiyle konuşmak istediğini bildirmişti. Ancak Orbay, artık bakan değil, basit bir yurttaş olduğunu öne sürerek bu çağrıya uymamıştı (s. 16 vd.).

Bu konuşma ve gelişmeler padişahın arkadaşlar grubunun girişimlerinden haberli bulunduğunu ve bundan belirli bir kuşku duyduğunu ortaya koymuştu. 20 Aralık görüşmesinin ertesinde de Mebuslar Meclisi, padişahın bir buyruğu (irade) ile kapatılmıştı.

Bu durumda M. Kemal ve arkadaşları "Anadolu'ya geçme" önerisini ilk plana almışlardı. İlk aşamada izinli olarak ***İstanbul***'da bulunan XX. Kolordu Komutanı F. Cebesoy, 1919 Martı başında görevine dönmüştü. O başkentten ayrılırken M. Kemal ve Orbay'la birlikte "3" arkadaş Anadolu'da buluşmaya söz vermişlerdi. Cebesoy'un, "Paşam, ben ve kolordum daima emrinizdedir" diye M. Kemal'i önder olarak tanıdığını belirtmesine karşılık, o, "Beraber çalışacağız Fuat" yanıtını vermişti (Cebesoy, ***Milli Mücadele Hatıraları,*** 40 vd.).

Cebesoy'dan bir ay sonra Karabekir de XV. Kolordu komutanlığı ile Anadolu'ya geçmişti. 1919 Şubatında Erzurum'a atanan Karabekir, hareketinden önce Nisan başlarında kulağından ameliyat olan M. Kemal'i ***Şişli***'deki evinde ziyaret etmişti. Ruşen Eşref Ünaydın'ın da bulunduğu bu görüşmede Karabekir arkadaşına ***İstanbul***'da kalmanın bir şeye yaramayacağını bir kez daha belirtmişti. M. Kemal de "İyi olayım, sizinle buluşmaya çalışacağım" yanıtını vererek Anadolu için randevu vermişti (Karabekir, 17 vd.).

Bu arada F. Okyar ve İ. Canbulat'ın İngilizler tarafından tutuklanması (10 Mart 1919), M. Kemal ve arkadaşlarını daha dikkatli davranmak zorunda bırakmıştı. Nitekim 19 Nisan günlü ***İkdam***'da, padişaha sunulacak bir kararname ile M. Kemal'in rütbesinin albaylığa indirileceğinden söz edilmişti. R. Orbay denizci olduğu için Anadolu'da resmi görev almasına olanak bulunmadığını görerek emekli olmayı düşünmüştü. M. Kemal ise düşündüklerini gerçekleştirebileceği bir görev bulmaya yönelmişti. İşte Calthorpe'un 21 Nisan 1919 günlü isteği ve hükümetin

Samsun yöresine yetkili bir komutan gönderme kararı vermesi M. Kemal'in beklediği fırsatı yaratmıştı.

2) MUSTAFA KEMAL'İN SEÇİLMESİ

Kendisine gerekli yetkilerin verileceği bir komutanın seçiminde o dönemde başlıca "3" çevrenin görüşleri etkiliydi: Saray, hükümet ve Anlaşma Devletleri. Vahidettin, "fahri" yaveri M. Kemal'i oldukça yakından tanıyor ve onun askerlikteki yeteneklerini takdir ediyordu. Her ne kadar son girişimleri onda bazı kuşkular uyandırmışsa da İstanbul dışında resmi bir göreve atanmasına karşı çıkacak kadar olumsuz bir tutum içinde değildi.

Hükümet açısından da önemli bazı noktalar söz konusu idi. Harbiye Bakanı Şakir Paşanın Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a anlattığına göre Damat Ferit, kendisini sadaretten düşürmeye çalışan M. Kemal'i başkentten uzağa göndermek istiyordu (T. Bıyıklıoğlu, ***Atatürk Anadolu'da,*** 42). Ama ***Canik*** yöresine gönderilecek komutanın seçimi söz konusu olduğunda hükümet öncelikle onun İttihatçı olup olmadığının saptanmasına önem vermişti. Bu yönden M. Kemal'in seçilmesinde en büyük yardımı dönemin Genelkurmay Başkanları Fevzi Çakmak ve Cevat Çobanlı ile İkinci Başkan Kâzım İnanç'ın ve kabinedeki İçişleri Bakanı Mehmet Ali Beyin yaptıkları anlaşılmaktadır.

Hürriyet ve İtilaf Partisinden olan Mehmet Ali daha 1918 Aralığı sonlarında A. Fuat Cebesoy aracılığı ile M. Kemal ile tanışmış ve onun İttihatçı olmadığına inanmıştı. ***Samsun*** yöresindeki yakınmalara ilişkin İngiliz notası hakkında kendisiyle görüşen Damat Ferit'e oraya bir komutanın gönderilmesinin daha uygun olacağını belirtmiş ve M. Kemal'i önermişti. Öte yandan Vahidettin de F. Çakmak'tan "vatansever, genç ve atılgan" komutanların bir listesini istemişti. Çakmak da düzenlediği listenin başında M. Kemal'e yer vermişti (Tansel, I, 227).

Damat Ferit, M. Kemal'in atanması söz konusu olduğunda durumu İngilizlere de bildirme gereğini duymuş ve elçilik tercümanı Ryan ile görüşmüştü. O sırada İstanbul'da görevli İngilizlerin M. Kemal'e ilişkin görüşleri arasında büyük çelişkiler bulunduğu göze çarpmaktadır. İngiliz haberalma subayı Yüzbaşı Hoyland'ın 28 Şubat 1919 günlü raporunda M. Kemal, aralarında Karabekir ve İsmet İnönü'nün de bulunduğu İstanbul'dan sürülmesi ya da görevden alınmaları gereken kuşkulu kişilerden biri olarak gösterilmişti (Şimşir, ***İBA,*** I, 3). Ancak genel olarak onun Enver Paşa ile anlaşamadığı biliniyordu. A. Ryan, sadrazamla bu konudaki görüşmesini şöyle aktarmaktadır:

"1919 ilkbaharında Türk hükümeti Anadolu'da merkez tarafından kontrolü daha iyi düzenlemek amacıyla birkaç genel müfettişlik kurulma-

sına karar verdi. Tayin ettiği ilk ve güvenilir tek müfettiş Mustafa Kemal'di. Kendisini en seçkin asker olarak göstermiş, fakat bu zamana kadar göze çarpan hiçbir siyasi rol oynamamıştı. İtiraf etmeliyim ki, Damat Ferit benimle müfettişliğin şeması hakkında konuştuğunda onun adı bana hiçbir şey ifade etmedi... Damat Ferit, M. Kemal'le yemek yediğini ve ondan memnuniyet verici sadakat vaatleri aldığını ve bunları bir subayın ve centilmenin yemini olarak kabul ettiğini anlatarak beni temin etti" ***(The Last of the Dragomans,*** *Londra, 1951, s. 131).*

Başta İngilizler olmak üzere Anlaşma Devletleri temsilcilerinin görüşleri de alındıktan sonra Harbiye Bakanı Şakir Paşa, M. Kemal'i çağırtarak kendisine ***Samsun*** bölgesine ilişkin bir dosya vermiş ve oraya gidip sorunu yerinde incelemesini önermişti. M. Kemal bunu "memnuniyetle giderim" diye hemen kabul etmiş, ancak görevine resmi bir biçim verilmesi gerektiğini de belirtmişti (***Hatıralar,*** 106 vd.). Bakanın bunu olumlu karşılaması üzerine M. Kemal, Kâzım İnanç ile buluşmuş ve görev için Mersinli Cemal Paşanın İkinci Ordu Müfettişliğine atanmasıyla güncellik kazanan "IX. Ordu Müfettişliği" sanını uygun bulmuşlardı.

Bütün bunlardan sonra Damat Ferit atamayı padişahın onayına sunmuştu. Vahidettin de buna ilişkin kararnameyi 30 Nisan 1919'da onaylamıştı.

C) IX. ORDU KITALARI MÜFETTİŞLİĞİNİN YETKİLERİ

O zamanki deyimiyle ***irade-i seniyye*** (padişah buyruğu) denen kararnamede kısaca şöyle deniliyordu:

"Dağıtılan Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Tümgeneral Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kıtaları komutanlığına atanmıştır. Bu padişah buyruğunun yürütülmesiyle Harbiye Bakanı görevlidir" ***(Takvim-i Vekayi,*** *5 Mayıs 1919).*

Ancak kararnameye dayanak olan Harbiye Bakanlığı yazısında, III. ve XV. Kolorduların, ordu müfettişinin emrinde bulunacakları belirtilmişti. Ayrıca bakanlık, o bölgeyi içine alan illerdeki yöneticilerin de M. Kemal tarafından yapılacak bildirimleri yerine getirmeleri için bir genelge çıkartılmasını sadarete önermişti. Söz konusu bölge, ***Sivas, Van, Trabzon, Erzurum*** illeri ile ***Samsun*** sancağı olarak sıralanmıştı (***Tarih Vesikaları,*** No 12, Belge 2).

Damat Ferit, padişahın atamayı onaylamasından sonra M. Kemal'i Harbiye Bakanı ile birlikte çağırarak görüşmüştü. 1 Mayıstaki buluşmada sadrazam, M. Kemal'e eliyle çay ikram edecek derecede yakınlık göstermiş, ondan çok şeyler beklediğini söyleyerek, "Her arzunuzu doğrudan doğruya bana yazabilirsiniz; derhal yapılacağından emin olunuz" demişti (***Atatürk'ün Hatıraları,*** 112).

Bunlara karşın 4 Mayıstaki Bakanlar Kurulu toplantısında Şeyhülislam Mustafa Sabri ile Adliye Bakanı Mehmet Cemil, M. Kemal'in atanmasına karşı çıkmışlardı. Ayrıntıları bilinmeyen bu muhalefeti Damat Ferit, atamayı padişahın istediğini ve onun iradesine karşı çıkılamayacağını hatırlatarak önleyebilmişti (T. Mümtaz Göztepe, 182).

Öte yandan M. Kemal'in isteği üzerine ordu müfettişinin görev ve yetkilerine ilişkin olarak Genelkurmayda hazırlanan yönerge, bir yandan onaylanmak amacıyla Bakanlar Kuruluna sunulmuş, bir yandan da 6 Mayısta M. Kemal'e bildirilmişti. Yeni ordu müfettişi bu göreve atanırken düşündüklerini gerçekleştirebilmek için geniş yetkilerle donatılmasına büyük önem vermişti. Sonunda da Kâzım İnanç, Fevzi Çakmak ve Cevat Çobanlı'nın desteğiyle istediği hükümleri içeren bir yönerge düzenlenmesini sağlamıştı. Kâzım İnanç'ın kaleminden çıkan yönergeye son biçimi verildiğinde Bakan Şakir Paşanın imzasına sunulmuştu. Ancak Bakanlar Kurulundaki görüşmelerin etkisinde kaldığı anlaşılan Şakir Paşa, bu metni imzalamak yerine mühürlemeyi yeğlemişti.

Yönergede müfettişlikteki görevin "yalnız askeri olmayıp kapsadığı bölge içinde aynı zamanda yönetimsel" olduğu özenle vurgulanmıştı. Müfettişe verilen görev ve kendisinden beklenenler "3" öbekte şöyle sıralanmıştı:

1) Bölgede bozulan iç asayişi geri getirmek, devamını sağlamak ve buna yol açan nedenleri saptamak.

2) Bölgede varlığından söz edilen silahların ve cephanenin bir an önce toplattırılıp uygun depolara doldurulması ve koruma altına alınması.

3) Çeşitli yerlerde birtakım ***şûra'***lar (topluluklar, gruplar) olduğu ve bunların asker topladıkları, ordunun da resmi olmayan bir biçimde bunları koruduğu öne sürülmektedir. Gerçekte böyle şûralar varsa ve bunlar asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de ilişkili bulunuyorlarsa kesin olarak yasaklanmaları ve bu tür ***şûra***ların dağıtılması.

Bunlardan başka yönergede, verilen görevlerin yerine getirilebilmesi için III. ve XV. Kolordunun, müfettişliğin emrinde olacakları ve bu birliklerdeki komutanlarla subayların atama ve nakillerinin müfettişliğin kabulü ile yapılacağı da belirtilmişti. Ayrıca Karadeniz kıyıları ile Orta ve Doğu Anadolu illerinin birçoğu, "müfettişlik bölgesi" ve "komşu yöreler" diye ikiye ayrılmıştı. Ordu müfettişliği buralardaki sivil yöneticiler ve askeri komutanlıklarla haberleşebilecek ve onlara emir verebilecekti. Buna göre ***Trabzon, Erzurum, Sivas, Van*** illeri ile ***Erzincan*** ve ***Canik (Samsun)*** bağımsız livaları, doğrudan doğruya müfettişlik bölgesi olarak belirlenmişti. Bu nedenle buralardaki yöneticiler müfettişin görevini yapmak için vereceği bütün emirlere uymak zorunda olacaklardı. Buna karşın ***Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara*** ve ***Kastamonu*** illeri ve bağımsız livaları ise müfettişliğe komşu yöreler diye adlandırılmıştı. Bura-

lardaki kolordu komutanlıkları, müfettişliğin görevi çerçevesinde yapacağı başvuruları dikkate alacaklardı (Metin: ***TV***, 12, Belge 7). Ancak bundan birkaç gün sonra 12 Mayısta herhalde M. Kemal'in isteği üzerine ***Maraş*** ile ***Kayseri*** de müfettişliğe komşu yöreler içine alınmıştı (İçişleri Bakanlığı yazısı: ***HTVD***, sayı 1, Belge 12, 13).

Söz konusu yönergeyle M. Kemal'e bu denli geniş yetkilerin nasıl verildiği çok değişik ve çelişik biçimde yorumlanmaktadır. G. Jaeschke ise gene M. Kemal'e dayanarak daha sağlıklı bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre, hükümet bu konuda pek bilinçli davranmamış, ya da istenen yetkileri umursamamıştı. İngilizler de başlangıçta M.Kemal'in atanmasını önemsememişler, ona tanınan yetkileri öğrenmemişlerdi (***Belleten***, 128, s. 302).

Yönerge, Harbiye Bakanı Şakir Paşa ile Kâzım İnanç'ın imzalarıyla 6 Mayısta M. Kemal'e bildirilmiş ve kendisinden bir an önce görev başına gitmesi rica edilmişti. Onu izleyen günlerde sadaret, müfettişlik göreviyle ilgili bir genelge yayımlamıştı. Bununla birlikte M. Kemal'e verilen yönerge onun İstanbul'dan hareketinden sonra 17 Mayısta Bakanlar Kurulunda görüşülüp onaylanmıştı.

Müfettişlik karargâhında görev alacak ekibini oluşturmaya koyulan M. Kemal hazırlıklarının son aşamasında sadrazam ile padişahı da ziyaret etme gereğini duymuştu.

Damat Ferit, M. Kemal ile Cevat Çobanlı'yı 14 Mayıs akşamı Nişantaşı'ndaki konağında kabul etmişti. Bu akşam yemeğinde Samsun bölgesindeki durum ve müfettişlik sınırları üzerinde durulmuştu. Ertesi günü veda için Genelkurmay Başkanlığına ve Babıâli'ye giden M. Kemal buralarda beklenmedik olaylarla karşılaşmıştı. ***İzmir***'in işgaline silahla karşı konulması emrini vermiş olan Fevzi Çakmak, İngilizlerin baskısı ile Genelkurmay Başkanlığından alınmış, yerine Cevat Çobanlı getirilmişti. Bundan ötürü kızgın olan F. Çakmak, durumu "Buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz; bu ne akıldır?" diye özetlemişti. Oradan Babıâli'ye geçen M. Kemal burayı da İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkarıldığı haberinin doğurduğu şaşkınlık içinde bulmuştu. İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey ile Denizişleri Bakanı Ahmet Avni Paşayı ziyaret eden IX. Ordu Müfettişi, oradan da Yıldız Sarayına gitmişti.

Vahidettin, bu son buluşmada M. Kemal'in de anılarında açıkça belirttiği gibi, ordu müfettişliğine atadığı onursal yaverine olan güvenini dile getirmişti. Boğaz'da demirli bulunan müttefik donanmasını göstererek şöyle demişti:

"Paşa, paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir, tarihe geçmiştir. Bunları unutun. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, paşa, devleti kurtarabilirsin!"

Kendisine gösterilen güvene teşekkür eden M.Kemal de padişahın olaylara bakış açısını anladığını belirtmiş ve "Bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım" diye huzurdan ayrılmıştı. Saraydan çıkarken de Başyaver Naci Eldeniz, "Padişahın ufak bir hatırası" diye kendisine kapağına Vahidettin arması işlenmiş bir saat vermişti (***Atatürk'ün Hatıraları,*** 112-125).

Resmi ziyaretlerini böylece tamamlayan M. Kemal, arkadaşlarıyla da son bir durum değerlendirmesi yapmıştı. Bunlardan A.F. Cebesoy ile K. Karabekir, kolordu komutanı olarak daha önce Anadolu'ya geçmişlerdi. Fethi Okyar ise İngilizlerce tutuklanmıştı. M.Kemal bu çok eski arkadaşını ***Bekirağa Bölüğü***nde ziyaret etmişti, daha sonra Rauf Orbay'la buluşmuştu. Birlikte verdikleri karar, M. Kemal'in ***Samsun***'a ulaşmasından sonra Orbay'ın da ***Bandırma*** yoluyla Anadolu'ya geçmesi biçiminde olmuştu (Orbay, 33).

M. Kemal atama kararnamesinin onaylanmasından "15" gün sonra 16 Mayıs 1919'da emrine verilen ***Bandırma*** vapuru ile ***İstanbul***'dan hareket etmişti. Onun başkentten ayrılmadan önce İngilizlerce tutuklanacağı ya da geminin izleneceği yolunda bazı söylentiler duyulmuş, ancak bunlar gerçekleşmemişti.

Öte yandan M. Kemal henüz Karadeniz'de yol alırken, 16-17 Mayıs günlerinde İngilizler, iç bölgelere göndermek amacıyla Samsun'a "100" kişilik yeni bir birlik ile askeri malzeme çıkarmışlardı (***BTTD,*** V, 9).

İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'dan kaynaklanan bu "tutuklama" söylentisi gerçekleşmemekle birlikte, İngiliz pasaport servisi M. Kemal'e vize vermekte bir an duraksama geçirmişti. O sıralarda İstanbul'dan ayrılacak herkes için İngilizlerden vize alma zorunluluğu getirildiği için Ordu Müfettişi M. Kemal ve karargâhında görev alacaklar için de böyle bir başvuru yapılmıştı. Pasaport servisinde çalışan J.G. Bennett anılarında şunu belirtiyor:

"Bir Türk kurmay subayı çalışma odama geldi ve M.Kemal Paşa ile arkadaşları için vize rica etti. Listeye bakınca '35' faal kurmay general ve albayı fark ettim. Vize vermek istemedim ve talimat rica ettim. İngiliz karargâhında görevli kurmay subaya, listenin bende barış değil, daha çok savaş yapacak bir heyet izlenimi bıraktığını söyledim. İngiliz Yüksek Komiserliğine soruldu. Yaklaşık bir saat sonra vizelerin yapılması için talimat aldığımda bana 'M. Kemal Paşa, padişahın tam güvenine sahiptir' dendi" (***Belleten,*** *128, s. 302).*

İngilizler M.Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesini engellemeyi düşünmemişlerdi. Ancak onun çok geniş bir karargâhla ***Samsun***'a çıkmasından sonra kuşkulanıp geri getirmek için harekete geçeceklerdi..

Perde arkasında bu gelişmeler olurken önce ***Sinop***'a uğrayan Bandırma Vapuru 19 Mayıs 1919'da ***Samsun***'a ulaşmıştı. M. Kemal de aralarında III. Kolordu komutanlığına atadığı Refet Bele ile Kurmay Albay

Kâzım Dirik, Binbaşı Husrev Gerede, Dr. Refik Saydam ve İbrahim Tali Öngören'in bulunduğu karargâhı ile ordu müfettişliği görevine başlamıştı.

Ç) VAHİDETTİN'İN MUSTAFA KEMAL'DEN BEKLEDİKLERİ

Ülkemizde yıllardır tartışılan ancak son zamanlarda giderek yaygınlaşan bir sava göre Padişah Vahidettin, Mustafa Kemal'i ulusu ve devleti kurtarması için Anadolu'ya göndermiş ve bu amaca ulaşabilmesi için gerekli olan parayı da vermiştir. Dolayısıyla M. Kemal verdiği sözü tutmamış, ona ihanet ederek Osmanlı saltanatını ve Halifeliğini devirip kendi saltanatını kurmuştur.

Mustafa Kemal'in IX. Ordu Kıtaları Müfettişliğine padişahın onayı ve onun imzaladığı kararname ile atandığı kesin. Hatta Vahidettin'in bazı kuşkularına karşın böyle bir görev için onu yeğlediği de söylenebilir. Nitekim Damat Ferit de olayların gelişmesinden sonra M. Kemal'in seçiminde en çok padişahın etkin olduğunu, onu öteki adaylara yeğlediğini öne sürmüştür. Aslında atamanın başından beri hangi aşamalardan geçtiği yukarıda da belirttiğimiz gibi M. Kemal tarafından da açıkça belirtilmiştir. Öyleki anılarında padişahın "Paşa, devleti kurtarabilirsin!" dediğini de aktarmıştır.

Burada üzerinde durulması gereken ilk sorun kuşkusuz padişahın "devleti kurtarma" deyimiyle nasıl bir kurtuluş tasarladığıdır. M. Kemal'in atanmasını gerektiren olaylar, sürüp giden işgaller değil de Karadeniz yöresinde şikâyetlere yol açan düzensizlik olduğuna göre asayiş sağlanır, "şûra"lar dağıtılırsa "kurtuluş" gerçekleşecek midir? Herhalde salt Vahidettin'in bu sözlerinden Anadolu'nun işgallerden ve yeni devletler kurulması tehlikesinden kurtarılmasını amaç edindiği sonucunu çıkarmak ya da M. Kemal'in ihanet ettiği yargısına varmak olanaksızdır. Ancak M. Kemal'i suçlayanlar bunu bir yana bırakıp savlarına dayanak olarak bazı belgeler öne sürmektedirler.

Söz konusu belgelerin başında padişahın, M. Kemal'e verdiği söylenen bir ***"Hatt-ı hümayun"*** gelmektedir. İlk kez Mevlanazade Rıfat'ın 1929'da ***Halep***'te yayımladığı ***Türk İnkılabının İçyüzü*** adlı kitabında sözü edilen ***hatt-ı hümayun***'da bugünkü anlatımla şöyle denilmektedir:

"Padişahlığım yaverlerinden Tümgeneral M.Kemal Paşaya,

Genel savaşın Müttefikler hesabına kaybedilmesi üzerine meydana gelen siyasi durum, büyük atalarımın ülkesini, halifelik ve saltanatı güç ve tehlikeli bir alana sürüklediğinden, hükümetimin kararı gereğince atandığınız bölgede asayişi sağlamak ve benim hükümdarlık arzularıma aykırı durumların başgöstermesini tümüyle gidermek için elden geldiği kadar gayret ederek milletimin korunmasını güçlendirmeni ve ülkemin

saldırganların ellerinden kurtulması için hep birlikte hareket edilmesini, selamlarımla birlikte askerlere, sivil görevlilere ve halka bildirmeni buyuruyorum" (K. Mısırlıoğlu, 61; Tansel, I, 282).

Aslı bugüne kadar bulunamayan bu hatt-ı hümayun tümüyle doğru olsa bile, bunun M. Kemal'in Anlaşma Devletlerine karşı bir bağımsızlık savaşı yapmak üzere Anadolu'ya gönderildiğini göstermesine olanak yoktur. Evet, padişah da ***"ülkenin saldırganların ellerinden kurtarılması"***'nı istemektedir. Ancak ona göre, saldırgan olanlar Anlaşma Devletleri değil, yalnızca Yunanlılardır. Yunanlıları çıkarmanın ve Anadolu'da Anlaşma Devletlerince kurulmak istenen ***Ermenistan*** ve ***Kürdistan***'ı önlemenin biricik yolunun da yine Anlaşma Devletlerini ve özellikle İngiltere'yi memnun etmekten, onun istediklerini yerine getirmekten geçtiğine inanmaktadır. Nitekim onun M. Kemal'i kabulünde söylediği varsayılan ve gene M. Kemal'in aleyhinde kullanılmak istenen sözler padişahın '"kurtuluş"u nerede gördüğünü açıkça belirtmektedir. İttihat ve Terakkicilerle ***Teşkilat-ı Mahsusa*** da (gizli haberalma servisi olan 'Özel Kuruluş') çalışanların kendisine besledikleri düşmanlıktan yakınan Vahidettin, ordu müfettişliğine atadığı onursal yaverinden şunları istemiştir:

*"Doğu illerinin temiz ve saltanata bağlı saf halkını aleyhimize kışkırtan bu komitacıların en hızlı bir biçimde ve çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmaları çarelerine yönelmenizi sizden istemekteyiz. Allah korusun, bu kışkırtmalar ve bu karışıklık devam ederse Anlaşma Devletlerinin bundan yararlanarak henüz işgal edilmemiş bu yöreye asker göndermeleri gerçekleşebilir. O zaman ülkemizin en kudretli bir bölgesi de elimizden çıkmış olur. Büyük devletlerin bu alanda kurmak istedikleri **Ermeni** ve **Kürt** devletlerinin kurulmasına yol açılmış olur. Buna meydan vermemenizi sizden bekliyorum!" (Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, 329).*

Bu konuşmayı aktaran kaynaklara göre Mustafa Kemal'in padişaha yanıtı şöyle olmuştu:

*"Bu bölgede kurulma olasılığı bulunan bir **Ermenistan** ve **Kürdistan**'ın kurulmasına neden ve bahane sayılacak en küçük bir duruma meydan vermeyeceğim. Bunu size arz etmeyi görev bilirim" (agy. 333).*

Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulması için Anlaşma Devletleri sonuna kadar çalıştıkları ve ***Sevr*** Antlaşması ile de bunu gerçekleştirdiklerini sanırlarken bu projelere engel olmak, savaşmak M. Kemal'in padişaha verdiği sözü tutmadığının değil, o vaade bağlı kaldığının kanıtı olabilir. Sözlerinden dönenleri, "kurtuluş"tan vazgeçenleri ***Sevr***'i onaylayanlar arasında aramak daha doğru olur.

Öte yandan, Halide Edip de, Karabekir'in bir ***Ermenistan*** kurulmasına karşın halkı silahlandırdığından bahisle padişahın bu "tehlikeli" girişimi önlemek için M. Kemal'i Anadolu'ya gönderdiğini öne sürüyorsa

da (s. 17) bunu gösteren bir belge bugüne kadar bulunamamıştır. Ayrıca gerek M. Kemal-Karabekir ilişkileri, gerekse M. Kemal'in görevden alınması üzerine saray ve hükümetin yerine Karabekir'i atamak istemeleri böylesi bir kuşku duyulmadığını kanıtlamaktadır.

M. Kemal'in saltanat ve halifeliğe ihanet ettiğini savunanların öne sürdükleri belgelerden biri de Mersinli Cemal Paşanın sadarete yazdığı bir mektuba Damat Ferit'in verdiği yanıttır. Cemal Paşanın yaveri Cevat Rıfat Atılhan'ın ***Büyük Cihat*** dergisinde yayımladığı yanıtın (Sayı 21, 3 Ağustos 1951) aslı da henüz bulunamamıştır. M. Kemal'den önce II. Ordu Müfettişliğine atanmış olan Cemal Paşa, IX. Ordu Müfettişine kendisine verilmemiş olan çok geniş yetki verilmesini sakıncalı bulmuş ya da kıskanmış olacak ki, 29 Mayıs 1919'da Sadrazamlıktan bunun nedenlerini sormuştur. Sadrazam da verdiği yanıtta M. Kemal'in özellikle padişah ile olan dostluğu yüzünden ve "denenmek" amacıyla böyle bir yetkiyle atandığını vurgulayarak şöyle demiştir:

"Zatı şahane ile olan özel dostluk ve ilişkilerinin ve içinde bulunulan durumun zorlaması ile ve sadece bir umut ve deneme niteliğinde olarak yüce padişahın kendi yetkisi ve kesin isteği ile sizi haklı olarak üzüntüye sevkeden bu durum ortaya çıkmıştır."

Bu yanıtın içeriği sadrazamın, M. Kemal'in atanmasına karşı çıkan kabine üyelerine söylediklerini andırmaktadır: M. Kemal'in atanması padişahın onu yeğlemesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ama Damat Ferit artık ikili davranmaktadır. M. Kemal'le görüşmesinde, onunla yazışmalarında kendisine iltifatlar etmekte, öte yandan onun atanmasını doğru bulmayanlara karşı da sorumluluğu padişaha yüklemek istemektedir.

Daha da yadırganacak olan nokta, Vahidettin'in de böyle ikili tutum içine girdiğidir. M. Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinde oranı ne olursa olsun kendisinin payının bulunduğuna, atamanın onun onayıyla gerçekleştiğine kuşku yok. Ama Padişah, M. Kemal'e verdiği söylenen ***hatt-ı hümayun***'da bu atamayı "hükümetin kararı"na göre onayladığını belirtmiştir. Saltanatın kaldırılmasından sonra Mekke'de İslam âlemine yayımladığı bildiride M. Kemal'i "bağlı olduğu devlete karşı kıyam etmiş" bir suçlu olarak göstermekle birlikte onun Anadolu'ya gönderilmesi konusunda aynen şunları söylemişti:

"Kabinelere karşı müsamahalı davranmamdan ötürüdür ki, biri Mustafa Kemal'i görevle Anadolu'ya gönderdi; diğeri, bağlı olduğu hükümet aleyhine kıyam ettiği için ortadan kaldırılması için askeri kuvvetler göndermeyi zorunlu gördü" (H. Kâzım Kadri, ***Hatıralarım,*** 315).

M. Kemal'in Anadolu'ya geçişini padişahın yurdu ve ulusu kurtarma planına bağlayanlar Vahidettin'in bunun için gerekli olan "para"yı da verdiğini öne sürüyorlar. Ancak verilen paranın miktarı konusunda anlaşmazlık görülmektedir. Öyleki bu miktar "50.000" altından başlayıp "400.000" altına ya da "40.000" Sterline kadar çıkartılmaktadır! Dahası,

padişahın bu parayı sağlayabilmek için atlarını sattığı öne sürülmektedir. Ne var ki bu savları kanıtlayan, sayıları doğrulayan gerçek bir belge de gösterilememektedir. Sık sık yayımlanan "1.000" liralık bir makbuz, Samsun yöresindeki eşkıyalarla savaşımda yararlığı görülen güvenlik mensuplarına dağıtılmak üzere İçişleri Bakanlığından alınmış paraya ilişkindir. Ve bu tür belli paralar yalnız M. Kemal'e değil o dönemdeki vali ve komutanlara da verilmiştir. M. Kemal avans olarak aldığı bu parayı nereye harcadığını da belirtmiş,. hesabını vermiştir. Söz konusu makbuzda da bu paranın ne için verildiği zaten belirtilmiştir:

"İç asayişte görülecek lüzum üzerine sarf edilmek ve daha sonra ayrıntılı hesap ile değiştirilmek üzere işbu yukarıda yazılı bin Osmanlı lirasının İçişleri Bakanlığından alındığını gösterir makbuzdur.

IX. Ordu Kıtaları Müfettişi
Tümgeneral (Mirliva) M. Kemal."

M. Kemal Samsun'a varışından "10" gün sonra bu parayı nasıl harcadığını bildirmişti. Bakanlar Kurulunun 28 Mayıs günkü toplantısında onun sadarete gönderdiği bir telgraf ele alınmıştı. M. Kemal, eşkıyaların kovuşturulmasında yararlığı görülenleri ödüllendirmek için kendisine verilen "1.000" liradan "300"ünü Samsun Mutasarrıflığına aktardığından söz ediyor ve yeni ödenek istiyordu. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, bu tür harcamalar için "örtülü ödenek"ten adı geçen yerlere para gönderilmesini ve IX. Ordu Müfettişi ile yanındakilere henüz verilmemiş olan ödenek ve yolluklarının ödenmesini kararlaştırmıştı (Akşin, 335). Gerçekten de 29 Mayısta "örtülü ödenek"ten illere bir miktar para daha gönderilmişti (***HTVD,*** V, Belge. 88). Bu arada M. Kemal'e de aynı amaçla İçişleri Bakanlığından ödenek gönderildiği anlaşılmaktadır. O günlerde İçişleri Bakanı olan ve M. Kemal'e ilk "1.000" liranın verilmesini sağlayan Mehmet Ali Bey, yurtdışına çıktıktan sonra Paris'te yayımladığı ***La République Enchené*** (Zincirlenmiş Cumhuriyet) adlı gazetede IX. Ordu Müfettişi M. Kemal'e "25.000" lira verdiğine ilişkin bir belge yayımlamıştı (Sabahattin Selek, ***Anadolu İhtilali,*** I, 130).

Ama bu belgeler padişahın M. Kemal'e "gizli" bir görev için özel servetinden "gizli paralar" verdiğini gösterecek nitelikte değildir. Vahidettin'in atlarını sattığına ilişkin bir kanıt da yoktur. Buna karşın M. Kemal'in 1917'de VII. Kolordu Komutanlığından ayrılıp İstanbul'a dönerken Cemal Paşa aracılığı ile atlarını "2.000" altına sattırdığı bilinmektedir (Ş. Süreyya, ***Tek Adam,*** I, 296). Bu para ile Fethi Okyar'la birlikte ***Minber*** gazetesini çıkartmaya başlamıştır.

H. Ertürk'ün aktardığı bilgilere göre M. Kemal padişah ile son görüşmesinde, Enver Paşanın Kafkaslarda hazırladığı orduya da değinmiş ve gerek buna gerekse çetecilere karşı alacağı önlemler için para harcamak gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Vahidettin, müfettişliğin isteğiyle gereken masrafın karşılanması için sadrazama buyruk vereceğini

söylemiştir. İşle İçişleri Bakanlığınca ödenen paralar iç düzeni sağlama amacına yönelik olup bu görüşmenin de bir sonucudur. Yurtdışına çıktıktan sonra yayımladığı bildiride M. Kemal'i hükümete başkaldırmakla suçlayan Vahidettin'in ona kişisel servetinden para verdiğine ilişkin en küçük bir değinide bile bulunmaması, böyle bir ödemeyi yapmadığının en büyük kanıtı olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan M. Kemal'in İstanbul'dan ayrılmadan son görüştüğü R. Orbay'ın yazdıkları para sorununa belirli bir açıklık da getirmektedir. Yolluklarının ve müfettişlik karargâhına ait ödeneğin verilmesi için 13 Mayısta hükümete başvuran M. Kemal (***HTVD,*** 1, Belge 11) Orbay'la konuşmasında şunları söylemişti:

"Para sorununu ne yapacağız? Girişeceğimiz işlerde kuşkusuz ki para ya gereksinmemiz olacak... Fakat biliyorsun bende biraz vardı, hepsini ***Minber*** *yuttu. Sen de benden farklı değilsin. Aylıklarımızla ne yapabiliriz? Gerçi ben müfettişlik ödeneği olarak bir miktar para alacağımı umuyorum ama, birçok masraflarımız olacak, bunları ne ile karşılayacağız?"*

Rauf Bey, devamla Anadolu'da harcanan paralar konusunda şunları ekliyor:

"Ne yapacağız diye düşünürken, durumu kendilerine açtığım ***Karakol*** *derneği arkadaşları arasında gerçekten de alçakgönüllü ve özverili olan Topçuoğlu Nazmi Bey, hiç duraksamadan, 'O yönü hiç düşünmeyin, ne gerekiyorsa ben sağlarım, merak etmeyin' demiş ve M. Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra, benimle birlikte* ***Bandırma****'ya geldiği zaman kendi kesesinden '5.000' lira vermişti. Biz* ***Amasya****'dan başlayarak her işimizi bu '5.000' lira ile gördük"* (Orbay, 33).

Rauf Orbay'ın verdiği bu bilgi ve Erzurum'dan başlayarak M. Kemal'in yanından ayrılmayan Mazhar Müfit Kansu'nun zorunlu harcamalar ve Temsilciler Kurulu giderleri için yerel örgütlerden para sağlandığı hakkında yazdıkları, M. Kemal'in binlerce altınla Anadolu'ya geçmediğini göstermektedir. Padişahtan "50.000" altın alınmış olsa, bu parasızlık çekilmeyecek, hele "400.000" altına sahip olunsa bolluk içinde yüzülecekti.

Bütün bunlardan çıkartılabilecek sonuç, Vahidettin'in, yetki yönergesinde sıralanan görevler dışında M. Kemal'den "özel ve gizli" bir görev istemediği ve ona kişisel servetinden para ödemediğidir. Söz konusu "1.000" ya da "26.000" lira uygulanan hükümet siyasası çerçevesinde çetelerle mücadelede harcanmak için devlet bütçesinden verilmiştir. Başyaver Naci Eldeniz aracılığı ile verilen saati de devlet başkanının kabul ettiği kimi kişilere verdiği olağan armağanlar arasında saymak gerekir.

D) MUSTAFA KEMAL İLE HÜKÜMET ARASINDA YAZIŞMALAR

M. Kemal'in ***İstanbul***'dan hareketinden sonra başkentte onun göreviyle ilgili bazı olumsuz girişimlerde bulunulmuştu. Bununla birlikte onun ***Samsun***'da bulunduğu 24 Mayısa kadar müfettişlik ile hükümet arasındaki yazışmaların olağan, ama görüş ayrılıklarının sezinlendiği bir çizgide sürdüğü ve kendisinin ***Havza***'ya geçişinden 3 Hazirana kadar olan günlerde görüş ayrılıklarının arttığı dikkati çekmektedir.

M. Kemal, ***Samsun***'da gördüğü işgal durumunu ve ***İzmir***'in işgal edilmesine duyulan tepkiyi kente çıkışının hemen ertesinde (20 Mayıs) iki ayrı telgrafla sadarete bildirmişti. Telgrafların ilkinde, 17 Martta ***Samsun***'a yeni bir İngiliz birliğinin daha çıkarıldığını belirttikten sonra ulusal haklara aykırı olan bu tür saldırıların hükümetçe önlenmesini de dilemişti:

*"İngilizler mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde istedikleri yere asker çıkarır ve özellikle birliklerini iç illere gönderirlerse, Osmanlı hükümetinin otorite ve varlığını göstermeye ve memleket asayişini sağlamaya yönelmiş olan görevimin yerine getirilmesinin güç olacağı... doğaldır... Mütareke hükümlerine ve ulusal haklarımıza aykırı olan bu türlü saldırıların önlenmesinin Babıâlice sağlanmasını ve siyasal durumdan gerektiğince benim de haberli kılınmaklığımı dilerim." (M. Sertoğlu, "Milli Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgrafı", **BTTD,** V, 9).*

Aynı tarihli ikinci telgrafında ise M. Kemal, üçüncü kabinesini bir gün önce kuran Damat Ferit'e ***İzmir***'in Yunanlılarca işgalinin, Türk ulusunu ve ordusunu "düşünülemeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaraladığı"nı açıklamıştı. Bu nedenle padişahın ve hükümetin, "ulusun hukukunu korumak" için en kesin girişimlerde bulunacaklarının umulduğunu, bölgede asayişin ancak bu beklentiyle korunduğunu vurgulamıştı (***AİAB,*** No. 25).

Damat Ferit, 21 Mayısta M. Kemal'e verdiği yanıtta, sağlık ve esenlikle ***Samsun***'a ulaşmasından duyduğu mutluluğu belirttikten sonra, İngilizlerin asker çıkarmalarının, mütarekenin 7. maddesine dayandığı görüşünü savunmuş, "bununla birlikte gereken girişimlerin yapılması doğaldır" demişti (Agy, No. 26). Saraya ve hükümete göre, "girişim" protestodan öteye geçmediğinden, sadrazam ile ordu müfettişi arasındaki ayrılık görevin daha ilk gününde başlamış demekti.

M. Kemal 22 Mayısta da İstanbul'a "2" rapor göndermişti. Bunların ilkinde Rum çetelerinin faaliyetleri sergilenmişti. Bölgede "40" kadar Rum çetesi bulunduğu, bunların ***Samsun***'daki Rum Komitesi ve Metropolit Yermanos tarafından yönetildiği, Rum saldırıları karşısında Türklerin de "13" kadar çete oluşturduklarını belirten M. Kemal, bunları etkisiz kılmak için gereken önlemlere başvurduğunu da eklemişti (agy, No. 29; ***BTTD,*** 14, s. 5-7).

Aynı gün sadarete çektiği ikinci telgrafta da M. Kemal, kurmay subaylarından birkaçının (büyük olasılıkla Recep Bey ve Husrev Gerede'nin), Samsun'daki İngiliz denetleme subayları Yüzbaşı Salter ve Miles ile yaptıkları görüşmeyi aktarmıştı. Buna göre, görüşme ***İzmir***'in işgali ve Osmanlı devletinin yabancı bir devletin koruması altına girmesi ***(manda)*** üzerinde yoğunlaşmıştı. İngiliz subayları, "Osmanlı hükümetinin Türkiye'yi kendi başına yönetemeyeceğini, birkaç yıl için yabancı müdahale ve korumasına" muhtaç bulunduğunu öne sürmüşlerdi. Buna karşılık Türk subaylar, "Türklüğün yabancı müdahalesine tahammülü" olmadığı, uygar ulusların uzmanlarından yararlanılabileceği, ancak Yunanlıların Osmanlı ülkesinin hiçbir parçasını yönetmeye hakları olmayacağı yanıtını vermişlerdi. Ayrıca "ulusun tekvücut olup ulusal egemenlik ve Türklük duygusunu hedef edindiğini", işbaşındaki hükümete de bağlı olduğunu söylemişlerdi (agy, No. 28 ***BTTD,*** 14, s. 8 vd.).

Bu raporda dikkati çeken nokta, M. Kemal adına konuşan subayların, İngilizlerle görüşmede onlara karşı açıkça cephe almaktan kaçınırken, ***manda*** ve ***koruma*** önerilerini kesinlikle reddetmeleri ve ***ümmet"*** duygusu yerine ***Türklük duygusu***ndan ve ***ulusal egemenlik*** ilkesinden söz etmiş olmalarıdır.

Öte yandan İngiliz siyasal temsilcisi Hurst da 21 Mayıs'ta Calthorpe'a gönderdiği raporda M. Kemal'in gelişinden sonra durumun sakinleştiğini, kendisiyle bölgedeki durumu görüştüklerini bildirmişti.

IX. Ordu Kıtaları Müfettişinin gönderdiği telgraflar Bakanlar Kurulunda ele alınmıştı. Damat Ferit, 22 ve 24 Mayıs günleri M. Kemal'e bunu bildirerek kendisine teşekkür etmişti. M. Kemal de hakkındaki övücü sözlerden ötürü gurur duyduğunu açıklarken, bu zor günlerde "her türlü vatanseverlik gayreti ile dolu olan milletin" başında bulunanların zafere ulaşmasını dilemişti (***AİAB,*** No. 31).

M. Kemal 25 Mayıs'ta kaplıca tedavisi bahanesi ile karargâhını geçici olarak ***Havza***'ya taşımıştı. Bunda, iç bölgelerden gelen şikâyetleri yakından incelemek istemesi (***HTVD,*** 4, Belge 72) kadar İngiliz birliklerinin bulunduğu ***Samsun***'da güvenlik içinde çalışamayacağını görmesi de etkili olmuştu. O artık bölgedeki asker ve sivil yöneticilerle haberleşme ve ilişkilerini ülkenin paylaşılmasına karşı ulusal bir direniş oluşturma yönünde geliştirmeye çalışmıştır. Buna koşut olarak, İngilizlerin de baskısı ile hükümetle ilişkileri kısa sürede bozulup kopma aşamasına gelmiştir.

VII) M.KEMAL - İSTANBUL ÇEKİŞMESİ - GÖREVDEN ALMA VE "SİNEYİ MİLLET"E DÖNÜŞ

A) GÖRÜŞ AYRILIKLARINI ARTIRAN NEDENLER

M. Kemal'in Samsun'a çıktığı günden başlayarak yapılan bazı girişimler ve karşılaşılan olaylar Damat Ferit hükümeti ile M. Kemal arasındaki görüş ayrılığını derinleştirerek bir sürtüşmeye dönüştürmüştü.

1) İNGİLİZLERİN KUŞKULARI

IX. Ordu Müfettişliğine atanan M. Kemal'in karargâhta görev alacak geniş bir subay kadrosu ile ***Samsun***'a gitmesinden kuşkulanan ilk kesim İngilizler olmuştu. General Milne, 19 Mayıs 1919'da Harbiye Bakanlığına gönderdiği bir yazıda, IX. Ordu dağıtıldığı hade ona bağlı birlikler için bir müfettiş generalin atanması ve geniş bir kurmay heyetinin gönderilmesindeki amacın ne olduğunu sormuştu (***HTVD***, I, Belge 15).

Osmanlı hükümeti bu İngiliz notasına iki ayrı yanıt vermişti. Harbiye Bakanı Şevket Turgut'un imzasını taşıyan 24 Mayıs günlü ilk yanıtta, IX. Ordu Birlikleri Müfettişliğinin Konya'da kurulan Yıldırım Kıtaları (II. Ordu) Müfettişliğinin benzeri olduğu ve belirli bir merkezi bulunmadığı açıklanmıştı. Müfettişlikten beklenen görevler de şöyle sıralanmıştı:

a) Geniş bir bölgeye dağılmış olan birliklerin durumlarını yerinde görüp verilen emirlerin ne ölçüde uygulandığını saptamak.

b) Bölgedeki tüfek, sürgü kolları ve top kamalarının çabucak toplanıp belirtilen yerlere gönderilmesini sağlamak.

c) Bölgede herhangi bir asayişsizliğin çıkmamasına çalışmak (agy, Belge 16).

Sadrazam Damat Ferit'in kendi üzerine aldığı Dışişleri Bakanlığınca 25 Mayısta Milne'ye verilen yanıtta ise, M. Kemal'in Anadolu'da görevlendirilmesinde ilk nedenin Calthorpe'un 21 Nisan günkü notası olduğu vurgulandıktan sonra, asayişsizlik savlarının Ermeni propagandasından kaynaklandığı, ancak bu yakınmalar asılsız da olsa, asayişin herhangi bir nedenle bozulmasını önlemek amacıyla bir ordu müfettişliği oluşturulduğu belirtilmişti (Jaeschke, ***TKSİB***, 267 vd.).

Samsun'daki İngiliz subayları da ordu müfettişinin çalışmaları hakkında sürekli raporlar vermeye başlamışlardı. Yüzbaşı Hurst 21 Mayıs günlü raporunda, yöredeki çetelerin faaliyetlerinden ve kente Rusya'dan "500" Rumun geldiğinden söz ederken, M. Kemal'in oraya varışı ve teftiş gezisi hakkında da bilgiler vermişti (Şimşir, ***İBA,*** I, 4).

2) İŞGALLERİ PROTESTOLAR

İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkartılmasını protesto için ***İstanbul***'dan başlayarak Anadolu'nun hemen her yöresinde düzenlenen mitingler, yapılan başvurular, Ordu Müfettişi M. Kemal'in girişimiyle daha da artmıştı. O, 26 Mayısta ***Havza***'da kendisini ziyarete gelenlere, "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız" diye geleceğe yönelik düşüncesini açıklamıştı (Gökbilgin, I, 141). 30 Mayısta camide düzenlenen toplantıya da katılmış ve "Düşmanın niyeti bizi mezarımıza diri diri gömmektir. Şimdi çukurun tam kenarında bulunuyoruz. Fakat son bir gayretle toplanırsak kendimizi kurtarmak mümkündür" diyerek (Kinross, ***Atatürk,*** I, 266) örgütlenmenin zorunluluğunu belirtmişti.

Ancak bunlar yöredeki Ermenilerin ve onların koruyuculuğunu üstlenen İngilizlerin yakınmalarına yol açmıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği, 23 Mayısta ***Sivas***'ta düzenlenen bir protesto mitingi için sadarete bir nota vermişti. Bunda Ermenilere karşı herhangi bir kötü davranışa geçilmemesi için bölgedeki komutanın ve yöneticilerin uyarılması istenmişti (Söylev, I, 18 vd.). Refet Bele'nin atandığı III. Kolordu merkezi olan ***Sivas,*** müfettişlik bölgesinde bulunduğuna göre İngilizler M. Kemal'i de şikâyet ediyorlar demekti. Nitekim Harbiye Bakanı Şevket Turgut söz konusu nota örneğini M. Kemal'e göndererek konunun soruşturulmasını istemişti. O bu isteğe açık ve oldukça sert bir yanıt vermişti. Yörede Ermenileri korkutacak herhangi bir olay olmadığını, Anlaşma Devletleri Türk ulusunun haklarına ve bağımsızlığına saygılı kaldıkça Müslüman olmayan halkın korkuya kapılmasına hiçbir neden bulunmadığını belirten M. Kemal şunları da eklemişti:

"Ama bağımsızlığı ve ulusal varlığı yok eden ve ulusun yaşamını tehlikeye düşüren düşmanın yurda girişi, cana kıyması ve her türlü saldırılar gibi ***İzmir*** *yöresinde görülegelen olayların ve benzerlerinin başgöstermesine karşı, ne ulusun coşkusunu ve iç acısını, ne de bunlardan doğan ulusal gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiçbir kimsede hiçbir güç göremeyeceğim gibi, bu yüzden ortaya çıkacak olgular ve olaylar karşısında da sorumluluk yüklenebilecek ne komutan, ne sivil yöneticı, ne de hükümet düşünürüm!" (**Söylev,** I, 19 vd.)*

Ordu Müfettişi M. Kemal'in bu yanıtı kuşkusuz hükümete bir uya-

rının ve Anlaşma Devletlerine karşı da bir diklenişin ifadesiydi. O, bakanlığına bu yanıtı verirken sadarete çektiği bir telgrafta da gösteri ve mitinglerin ***İzmir, Manisa*** ve ***Aydın***'ın işgalinden duyulan heyecan ve kaygıların yansıması olduğunu belirtmiş ve Doğu Anadolu halkının da Ermeni işgallerinden kuşkulandıklarını hatırlatıp bunu önlemek için hükümetin ne gibi girişimlerde bulunduğunu sormuştu (***AÖAS,*** 94).

3) BARIŞ KONFERANSINDA SAVUNULACAK İLKELER

Bir yandan bunlar olurken Damat Ferit hükümeti bütün umudunu çağrıldığı Paris Barış Konferansına bağlamıştı. Sadrazamlık, konferansa çağrıldığını 14 Haziranda açıklamıştı. Ancak umulan sonucun elde edilebilmesi için, gidecek delegelerin ulusal hakları savunacak kişilerden oluşması ve barışa esas alınacak ilkelerin de kesin olarak saptanması gerekirdi. Bu düşüncelerle M. Kemal kendisine bağlı komutanlıklar ve valiliklerden barış konferansı için sadrazama ve hatta padişaha aynı içerikli telgraflar gönderilmesini istemişti (3 Haziran). Türk ulusu haklarını çiğnetmemek için ölesiye savaşa hazır olduğunu Anlaşma Devletlerine gösterdiği sürece onların da ulusumuza saygı duyacaklarına dikkati çeken M. Kemal, ulusal hakların özellikle iki noktada çok önemli olduğunu belirtiyordu: Devletin ve ulusun tam bağımsızlığı Yurtta çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesi.

Paris'e gidecek delegelerin ulusal vicdandan gelen bu ilkeleri savunacak kişiler olması gerektiğini de vurguladığı telgrafında M. Kemal, iki olayda hükümetin tutumunun kaygı uyandırdığını da hatırlatıyordu: Damat Ferit'in Ermenilere özerklik verilmesini ilke olarak kabul etmesi - ***Saltanat Şûrası***nda Hürriyet ve İtilaf başkanının İngiltere'nin "koruyucu"luğunu istemesi... Bundan ötürü M. Kemal, bölgedeki ***Müdafaa-i Hukuk*** ve ***Redd-i İlhak*** derneklerince, o kuruluşların bulunmadığı yerlerde de belediye kurullarınca sadrazama ve saraya başvurularak barışa esas olması gereken söz konusu iki ilkenin önerilmesini dilemişti (***Söylev,*** I, 21).

Gerçekte de bu istek üzerine çeşitli yörelerden ***İstanbul***'a başvurular yapılmıştı. Örneğin Erzurum'dan, Doğu İlleri Hukukunu Koruma Derneği üyeleri ile ***Albayrak*** gazetesinden Süleyman Necati imzalarıyla sadrazamlığa çekilen iki ayrı telgrafta, Ermenistan'a özerklik verilmesi ya da yabancı bir devletin koruması gibi isteklerin "hayat ve mukaddesatımıza çok elem verici bir saldırı" sayıldığı, böylesi çözüm yollarının asla kabul edilmeyeceği belirtilmişti (Karabekir, 44 vd.).

Bu başvurular beklenen ölçüde olmasa da hükümet üzerinde etkisini göstermişti. Başlangıçta Damat Ferit'in başkanlık edeceği delegasyonda yer almaları öngörülmüş olan İçişleri Bakanı Ali Kemal ile Dışiş-

leri Müsteşarı İzzet Fuat basından da yöneltilen eleştiriler karşısında listeden çıkartılmışlardı. Ancak bu eleştiriler Danıştay Başkanı Rıza Tevfik'in delegeler arasında kalmasını önleyememişti (A.F. Türkgeldi, 224).

Yurdun çeşitli yörelerinden sadrazamlığa ve saraya yapılan başvurular bir yerde hükümete güven duyulmadığının belirtisiydi. Başvuruların içeriğini hazırlayan M. Kemal de hükümete cephe alıyor demekti. ***Paris***'e gitmeye hazırlanan sadrazam, hükümet başkanlığını, M. Kemal'in atanmasına başından beri karşı çıkmış olan Şeyhülislam Mustafa Sabri'ye bırakınca İngilizler yeniden devreye girecek ve M. Kemal'in çağrılmasını isteyeceklerdir.

B) MUSTAFA KEMAL'İN GERİ ÇAĞRILMASI

İngilizler girişimlerinden kuşku duydukları M. Kemal'i yakından izlemeye koyulmuşlardı. ***Samsun***'daki Yüzbaşı Hurst, yanındaki öteki subaylarla birlikte ***Havza***'ya gidip onunla konuşmuş, edindiği izlenimleri de 12 Haziranda bir raporla ***İstanbul***'a bildirmişti:

"M. Kemal'i ziyaret ettim. Beni dürüst bir biçimde kabul etti. Görevinden herhangi bir kuşkum olduğunu belli etmedim. Genel durumdan ve güveni sağlayacak etkili önlemlerden konuştuk... Oradan Kaymakam Fahri Beyi ve içinde '9' Rum bulunan cezaevini ziyaret ettim... Durumun fena bir gelişmede olduğu hissi ile Havza'dan ayrıldım... 30 Mayıs tarihli mitingte M. Kemal'in hazır bulunması, istifasını (görevden alınmasını?) haklı göstermeye yetebilir" (Jaeschke, ***Belleten,*** *128, s. 504).*

O günlerde bir İngiliz birliğinin bulunduğu ***Merzifon***'da da bazı olaylar olmuş, Yüzbaşı Hurst'un arabası taşlanmıştı. 9 Haziranda da bir protesto mitingi düzenlenmişti. Hurst'a göre bölgedeki gerginlik M. Kemal'den kaynaklanıyordu (Şimşir, ***İBA,*** I, 15). Bu arada barış kadrosuna geçildiğinden IX. Ordu dağıtılmış ve M. Kemal'in sanı III. Ordu Müfettişi olarak değiştirilmişti.

İngilizler Hurst'un son raporları gelmeden önce M. Kemal'in geri çağrılması için harekete geçmişlerdi. General Milne adına 6 Haziranda Harbiye Bakanlığına verilen yeni bir nota ile M. Kemal'in ve kurmay heyetinin derhal ***İstanbul***'a çağrılması istenmişti. İngiliz komutanına göre, o günkü koşullar içinde tanınmış bir generalin emrindeki subaylarla Anadolu'da dolaşması kamuoyunda huzursuzluk yaratacak nitelikteydi. Ayrıca, askeri yönden de onun bir çalışma yapmasına gerek yoktu (***HTVD,*** 19, Belge 493). Milne'nin "emir" kokan bu isteğine koşut olarak Calthorpe da iki gün sonra (8 Haziran) Dışişleri Bakanlığına gönderdiği nota ile M. Kemal'in geriye çağrılmasını istemişti. Onun öne sürdüğüne göre, bazı kötü niyetli kişiler ***Samsun*** yöresinde karışıklık çıkarmak istiyorlardı ve M. Kemal bunlar arasında önemli bir rol oynuyordu.

1) KABİNEDE GÖRÜŞ AYRILIKLARI

İngilizlerin bu ısrarlı istekleri karşısında Osmanlı hükümeti çelişkili bir tutum içine girmişti. Harbiye Bakanı Şevket Turgut, Milne'nin notasına verdiği yanıtta (8 Haziran) şunları belirtmişti: M. Kemal, mütareke uygulamasını incelemek ve bölgede asayişi sağlamak amacıyla gönderilmiştir. Bu görevlendirmede de İngiliz hükümetinin arzusuna uyulmuştur (***HTVD,*** 1, Belge, 18 a, b, c). Ama aynı gün İngiliz Ataşesi General Deedes'le görüşen Sadrazam Vekili Mustafa Sabri, M. Kemal'in görevden alındığını istedikleri için İngilizlere teşekkür etmişti, ayrıca Bakanlar Kurulunda kimi üyelerin karşı çıkmalarına rağmen onun geri çağrılmasına karar verildiğini de müjdelemişti! Dahası, Anadolu'daki derlenip toparlanmaların arkasında Harbiye Bakanlığının bulunduğunu söyleyecek derecede ileri gitmişti (***İBA,*** I, 11).

Şevket Turgut, İngilizlerin isteğini kabul eden Bakanlar Kurulu kararına uyarak 8 Haziranda M. Kemal'den ***İstanbul***'a dönmesini (teşrif etmesini) istemişti. Böylelikle hükümet ile müfettişlik san ve yetkilerini bırakmak istemeyen M. Kemal arasında içeriği giderek sertleşen yeni bir yazışma dönemi başlamıştı. Tam bir ay sürecek olan bu dönem de, 8 Temmuzda M. Kemal'in ordudaki resmi görevinden ayrılması ile sona erecekti.

Harbiye Bakanı, M. Kemal'den başkente dönmesini isterken hiçbir açıklama yapmaksızın şöyle demişti: "Emrinizdeki istimbotlardan biri ile hemen buraya teşrifiniz rica olunur!" M. Kemal bunun nedenini sorarken, kömür ve benzin yokluğundan harekette gecikeceğini öne sürmüş (***HTVD,*** I, No. 203), ama gerçek nedeni öğrenebilmek için de Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı'ya başvurmuştu. Çobanlı, işin içyüzünü şöyle açıklamıştı: "Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir etki vermeyeceğinden bahisle ***İstanbul***'a çağrılmanızı İngilizler istedi" (***ATTB,*** 29).

2) M. KEMAL'İN KARARGÂHINI ANADOLU İÇLERİNE SOKMA ÇABALARI

M. Kemal başkente dönecek olursa Ali İhsan Sabis'ten Fethi Okyar'a gelinceye kadar öteki komutan ve aydınlar gibi İngilizlerce tutuklanacağından kuşkulanmıştı. Ona göre hükümet kendisini "aldatarak" (biliğfal) merkeze çekmek istiyordu. Bu nedenle dönmeyip karargâhını içerilere sokabilmek için olabildiğince zaman kazanmaya yönelmişti. 11 Haziranda ***Erzurum***'daki Karabekir'e çektiği şifrede bu düşüncelerini açıklamıştı. Aynı zamanda "ulusun hukukunu ve bağımsızlığını belirle-

mek uğrunda ulusla birlikte" çalışmak için İstanbul'da vermiş oldukları kararı hatırlatarak bu "vatan görevini" sürdürebilmek için aynı kanıyı paylaşanların destek ve yardımlarının gerekli olduğunu vurgulamıştı (agy).

Öte yandan M. Kemal saray başkâtipliği aracılığıyla padişaha başvurup hem hükümetin tutumundan yakınmayı, hem de Anadolu'daki durumu açıklayıp aldığı kararı belirtmeyi yararlı görmüştü. İstanbul'dan ayrılmadan önceki ziyaretinde padişahın "İnşallah millet bundan ders alır ve dikkatli olur; bu elem verici durumdan gerek beni, gerekse kendini kurtarır" dediğini hatırlatan M. Kemal "ulusun baştan aşağı uyanık olup devlet ve milletin bağımsızlığını" ve saltanat ile halifeliğin hukukunu güçlendirmek istediğini belirtiyordu. Buna karşılık ***İstanbul*** çevresinin "kokuşmaya elverişli" ahlakından yararlanmasını bilen yabancıların, devlete, ulusa ve padişaha hizmet etme yeteneğine sahip olanları ortadan kaldırmaya çalıştıklarına dikkati çekerek kendisinin de geri çağrıldığını, fakat Ali İhsan ve Y. Şevki Paşaların akıbetine uğramamayı gözettiğini söylüyor ve kararını şöyle açıklıyordu:

*"Eğer zorlanırsam, görevimden istifa ederek bundan böyle Anadolu'da ve sineyi millette (**sine-i millette**) kalacağım ve vatani görevime bu kez daha açık adımlarla devam edeceğim. Ta ki ulus bağımsızlığına kavuşsun ve saltanat ve hilafet yok olmaktan kurtulsun!" (**ASD**, I, 16 vd.)*

Padişah bu başvuruya yanıt vermek için "20" gün beklemeyi yeğlemişti. Ancak Harbiye Bakanlığı 15 Haziranda M. Kemal'e geri çağrılış nedenini belirten bir yazı göndermişti. Hazırlanan metinde İngilizlerin isteğiyle çağırıldığı açıklanmışken Bakan Ş. Turgut bunu uygun bulmamış ve metin İstanbul'a "davet" edilmesinin hükümet kararı olduğu biçiminde değiştirilmişti (***HTVD***, I, Belge 21, 22).

3) HÜKÜMETİN ANADOLU'DAKİ DİRENİŞ HAREKETLERİNE KARŞI GİRİŞİMLERİ

Bunu izleyen günlerde hükümetin ***Redd-i İlhak*** ve ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerine ait telgrafların çekilmesini yasaklaması ve Erzurum ile Van valilerini değiştirmek istemesi, M. Kemal'le hükümet ilişkilerini daha da gerginleştirmişti. Yunan işgalinin genişlemesi karşısında söz konusu dernekler protestolarını artırırlarken Müttefik temsilcilerinin yakınmaları üzerine Posta Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Karay, 16 Haziranda bu derneklerin telgraflarının kabul edilmemesi için bir genelge yayımlamıştı. Arkasından İçişleri Bakanı Ali Kemal de işgallerden duyulan üzüntü ne denli büyük olursa olsun, hükümetin ne Yunanistan ile, ne de başka bir güçle savaşacak durumda olduğunu, bu nedenle ***"ulusal savunma"*** (müdafaa i milliye) ya da ***"ulusal milisler"*** adıyla birlik-

ler hazırlamaya girişmenin felaketler doğurabileceğini öne sürmüştü. Bakana göre, bu gibi maceralara atılanlar uyarılmalı, hatta gerekirse zorla "doğru yola" sokulmalıydı (Karay, ***Minelbab ilel Mihrab,*** 127).

Bunun dışında İçişleri Bakanlığı Erzurum Valisi Münir ve Van Valisi Haydar Beyleri değiştirme kararı almıştı. Oysa bu valiler ***Büyük Ermenistan*** tasarımına karşı çıkmakla tanınıyorlardı. Bu yüzden M. Kemal Amasya'dan İçişlerine başvurarak Münir Beyin yerinde bırakılmasını dilemişti (***AİAB,*** No. 36). Öteki genelgelere de şiddetle tepki göstermişti. Bir yandan Posta Telgraf yönetimince verilen emrin kaldırılmasını da İçişleri Bakanlığından isterken, bakanı padişaha şikâyet etmişti:

"Bugün görülen tehlikeli parçalanma karşısında, başında yüce saltanat makamı olmak üzere geleceğini kurtarmaya ve korumaya azmetmiş olan ulusu, böyle bencil ve tehlikeli bir düşünceyle inkâr etmeye yönelmek, tarihin ve ulusal vicdanın hiçbir zaman affedemeyeceği olaylardandır" dediği bu telgrafının sonunda, böylesi davranışların ulusun hükümete güven duymaması gibi kötü bir sonuç doğuracağına da dikkat çekmişti (***ASD,*** I, 18 vd.).

M. Kemal bu şikâyetle de yetinmemişti. Bölgesindeki valiliklerle I. Ordu Müfettişliğine ve bazı kolordu komutanlıklarına gönderdiği bir telgrafla (20 Haziran) Posta Telgraf Genel Müdürlüğünün yasaklamasına uyulmamasını istemiş, "eğer böyle bir namussuzluğa yeltenecekler" olursa bunların askeri mahkemelere verilmesini dilemişti (***AİAB,*** No. 37-38).

4) HÜKÜMETİN M. KEMAL'İ GÖREVDEN ALMASI

İçişleri Bakanlığı M. Kemal'in isteklerini içeren telgrafı 22 Haziran 1919'da sadarete sunmuştu. Sadrazam Vekili Mustafa Sabri'nin başkanlığında toplanan kabine de 23 Haziranda onun görevden alınmasına karar vermişti. Gerekçe olarak, M. Kemal hakkında yapılan şikâyetlerden ötürü dinlenmesini sağlamak amacıyla ***İstanbul***'a çağrıldığı, fakat kendisinin buna uymadığı, üstelik halkı hükümete karşı kışkırttığı öne sürülmüştü. Ayrıca kendisinin artık hiçbir resmi sıfatı kalmadığından, vereceği emirlerin ve yayımlayacağı bildirilerin geçerli sayılmayacağının ilgili komutanlıklarla valiliklere duyurulması da gerekli görülmüştü (***AİAB,*** No. 41, 42).

M. Kemal görevden alınırken Ordu Müfettişliği Vekâletinin XV. Kolordu Komutanı Karabekir'e verilmesi düşünülmüştü. Harbiye Bakanı Şevket Turgut, 21 Haziranda bunu Karabekir'e bildirmiş ve Kolordu Komutanlığına kimi vekil bırakacağını sormuştu. Ancak Karabekir, kendisinin ***Erzurum***'dan ayrılmasının giderilemeyecek zararlar doğuracağını bildirmiş ve M. Kemal'in de sağlık dışındaki başka bir nedenle görevden

alınmasının "tehlikeli" olacağını belirterek öneriyi kabul etmemişti (***İH***, 54 vd.). Bu nedenle Bakanlar Kurulu, M. Kemal'i görevden alırken yerine eski Denizişleri Bakanı Hurşit Paşanın atanmasını öngörmüştü.

Ne var ki M. Kemal'in yerine yeni bir ordu müfettişi atanması işlemi yürütülememişti. Damat Ferit'e vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin gücünü gösterememesi ve kabine üyeleri Ali Kemal ile Şevket Turgut arasındaki çekişme, M. Kemal'e istediği zamanı kazandırmıştı. Ali Kemal, İngiliz Ataşesi Deedes ve tercüman Ryan'la görüşmesinde, sadrazam vekili gibi Anadolu'daki ulusal hareketin Harbiye Bakanlığınca desteklendiğini öne sürmüştü. İngiltere temsilcileri de ona "meydanın şövenistlere boş bırakılmamasını" öğütlemişlerdi (Şimşir, ***İBA***, I, 24). Aslında Harbiye Bakanı, sertlik yanlısı Ali Kemal'in aksine karakterini bildiği Mustafa Kemal'i tatlılıkla geri getirmekten yanaydı. Fakat her iki bakan aralarındaki çekişme yüzünden Damat Ferit'in Paris'ten dönüşünden sonra kabine dışında kalmışlardı. M. Kemal 25 Haziranda Amasya'dan Erzurum'a doğru yol alırken kabinede büyük değişiklik yapılmıştı. İçişlerine Tarım ve Ticaret Bakanı Ethem Bey getirilirken Harbiye Bakanlığı eskiden de bu görevde bulunan Ferit Paşaya verilmişti. Böylece hükümet ile M. Kemal arasındaki çekişme, Erzurum'daki gelişmelerle noktalanacaktı.

C) ULUSAL SAVUNMADA İLK PLAN: AMASYA KARARLARI

İstanbul hükümetinin M. Kemal'i görevden alması, ulusal kurtuluş savaşı ilkelerinin ve amacının saptandığı bir plan niteliğinde olan ***Amasya Genelgesi***nin yayımlanmasının ertesine rastlamıştı.

M. Kemal ***Samsun***'a vardığında yörede incelemeler yapıp başkente raporlar gönderirken kendisinden önce Anadolu'da görev almış bulunan arkadaşları K. Karabekir ve A. Fuat Cebesoy ile ilişki kurmaya büyük önem vermişti. 21 Mayısta Karabekir'e çektiği telgrafta, "millet ve memlekete borçlu olduğu en son vicdanî görevi" ancak yakın ve "ortak bir çaba" ile yerine getirebileceği kanısında olduğunu belirtmiş ve bir an önce kendisiyle buluşmak istediğini açıklamıştı (***N***. III, Belge 10). Cebesoy'a da kendisiyle daha sıkı bir ilişki kurmak istediğini bildirmişti (***S***. I, 13).

Böylece M. Kemal - Karabekir - Cebesoy arasında resmi görev sınırlarını aşan çok sıkı haberleşme ve görüş alışverişi başlamıştı. Haziran başlarında Rauf Orbay'ın Ankara'ya gelmesi ile de bu üçlü işbirliği yeni bir boyut kazanmıştı. Deniz subayı olduğu için Anadolu'da resmi görev alamayan Orbay emekliliğini istemiş ve yanında İbrahim Süreyya, Osman Tufan, Topçuoğlu Nazmi ve Recep Zühtü olduğu halde ***Bandırma***'ya geçmişti. Yörede bazı incelemeler yaptıktan ve Çerkez Ethem ile de görüştükten sonra ***Afyon*** üzerinden ***Ankara***'ya gelmişti. Bir an önce

M. Kemal'le buluşmak istediğinden A.F Cebesoy durumu ***Havza***'da bulunan M. Kemal'e bildirerek İskilip ya da Osmancık'ta buluşmalarını dilemişti (8 Haziran). Ancak M. Kemal benzin yokluğundan ***Havza***'dan ayrılamayacağını belirterek arkadaşlarının oraya gelmelerini rica etmişti. Cebesoy ile Orbay 12 Haziranda Ankara'dan at arabalarıyla yola çıkmışlardı. "6" günde ***Havza*** yakınlarına vardıklarında, M. Kemal'in Amasya'ya gittiğini öğrenerek oraya yönelmişlerdi.

Bir Fransız birliğinin bulunduğu ***Havza***'da kendini pek güven içinde görmeyen M. Kemal 12 Haziranda ***Amasya***'ya geçmişti. ***Amasya***'dan gelen bir heyet kendisini kentlerine çağırmıştı. Bunu kabul eden M. Kemal oraya gitiğinde belediye balkonundan halka seslenerek şunları söylemişti:

"Padişah ve hükümet Anlaşma Devletlerinin elinde tutsaktır. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü duruma çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Düşmanlarımızın Samsun'dan yapacakları herhangi bir çıkartma hareketine karşı ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatanımızı en son kayasına kadar savunacağız" (Aydemir, ***Tek Adam,*** II, 33)

Böylece "3" arkadaş 19 Haziranda ***Amasya***'da buluşmuşlardı. Karabekir ***Erzurum***'dan ayrılmak istemediği için toplantıya katılamayacağını bildirdiğinden bir araya gelenler varacakları kararı ertesi gün kendisine açıklayacaklarını söylemişlerdi.

M. Kemal Sıvas'taki III. Kolordu Komutanı Refet Bele ile Samsun Mutasarrıfı Hamit Beyi de ***Amasya***'ya çağırmıştı. Onlar beklenirken üç arkadaş bir durum değerlendirmesi yapmışlardı. M. Kemal alınacak kararlara esas olabilecek bir not hazırlamıştı (Söylev, I, 22 vd.). Bu da onun buluşmadan bir gün önce Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez'e yazdıklarının genişletilmiş biçimiydi. M. Kemal bu telgrafında şunları belirtmişti:

"Ulusal bağımsızlığımızı boğan ve vatanın parçalanma tehlikelerini doğuran Anlaşma Devletlerinin yaptıkları ve merkezi hükümetin tutsak ve âciz durumunu biliyorsunuz. Ulusun geleceğini böyle bir hükümete teslim etmek, devleti yok olmaya sürüklemek demektir. Bağımsızlığa kavuşuncaya kadar, tamamıyla ulusla birlikte, özveriyle çalışacağıma kutsal saydığım şeyler adına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesindir."

Ayrıca, kimi yerlerde o güne dek kurulan ulusal örgütleri birleştirmek ve ulusun sesini bütün dünyaya duyurmak için Anadolu'nun merkezinde en uygun yer olan ***Sıvas***'ta "kuvvetli bir heyet"in toplanmasının öngörüldüğünü de bildirmişti (***N.*** III, No. 19).

Bununla birlikte Cebesoy'un anlatımıyla "detaylara girdikçe türlü müşküller"le karşılaşıldığı için toplantı saatlerce sürmüştü. Görüşme ve tartışmalar M. Kemal, R. Orbay ve F. Cebesoy arasında yapılıyordu. An-

cak yazı, tutanak işlerini Kurmay Başkanı Albay Kâzım Dirik yürütüyor, Kurmay Binbaşı Husrev Gerede, verilen emirleri yerine getiriyor, İzmit eski Mutasarrıfı İ. Süreyya Yiğit de oy hakkı olmaksızın konuşmaları izliyordu. Sonunda hazırlanan metnin, ***Amasya***'ya gelmesi beklenen Refet Bele'ye okunması, bu arada Karabekir ile II. Ordu Müfettişi Cemal Paşanın da düşüncelerinin alınması kararlaştırılmıştı. Cemal Paşa, kendisiyle makine başında görüşen Cebesoy'a verilen kararların tümüne katıldığını bildirmişti. Karabekir ise, ***Sivas***'ta öngörülen "Ulusal Kongre"den önce doğu illeri adına ***Erzurum***'da bir kongrenin toplanmasının gerekli olduğunu savunmuş ve M. Kemal ile R. Orbay'ın da buna katılmalarının yerinde olacağını belirtmişti. Aslında Karabekir, ulusal bilinç ve birliğin henüz oluşmadığı inancıyla harekete, Doğu Anadolu'nun esas alınmasının gerektiğini savunuyor ve İstanbul hükümetine cephe alınmasını da erken ve yersiz buluyordu (***İH,*** 52 vd.). Bu eleştiriler karşısında metnin 2. maddesinde gerekli değişiklik yapılmıştı. Bunun dışında kendilerinden destek umulan İstanbul'daki bazı kişilere de özel mektuplar gönderilmesi uygun bulunmuştu.

Son biçimini alan metin, 21 Haziran 1919 akşamı imzalanmıştı. Refet Bele, toplanacak kongrenin gerektiğinde bir "hükümet" kurmasına ilişkin yetkiye sahip olması konusunda bir duraksama geçirmiş, ama sonunda imzasını koymuştu. Mutasarrıf Hamit Bey ise ivedi işleri yüzünden gelememişti (Cebesoy, 68- 76).

Amasya'da "3"ü resmi görevli "4" komutanın imzasını taşıyan ve bir ordu müfettişi ile bir kolordu komutanının da kabul ettikleri metin, aslında bir kararlar topluluğudur. Ancak bunlar ertesi 22 Haziran 1919'da M. Kemal'in bir genelgesi ile yayımlandığı için Türk Kurtuluş Savaşı tarihine yanlış olarak ***Amasya Genelgesi*** adıyla mal edilmiştir. Üstelik imzalanan metin "6" maddeden oluştuğu halde yayımlanan genelgede –o günkü koşullar dikkate alınarak– bir iç yönerge niteliğinde olan son "3" maddeye yer verilmemişti.

1- GENELGE

M. Kemal'in genelgesinde açıklanan maddeler bugünkü anlatımla şöyleydi (***N.,*** III, Belge 26):

1) Vatanın bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul hükümeti, Anlaşma Devletlerinin etkisi ve denetimi altında kuşatılmış bulunduğundan üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi gösteriyor.

Ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

Ulusun içinde bulunduğu durumu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimin dışında bir ***"ulusal kurul"***un varolması çok gereklidir.

Bu nedenle, yapılan öneriler ve ulusal istek üzerine Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan ***Sıvas***'ta "ulusal bir kongre"nin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

Bunun için bütün illerin her sancağından ve parti çekişmeleri dikkate alınmaksızın yetenekli ve ulusun güvenini kazanmış en çok "3" delegenin olabildiğince çabuklukla yola çıkarılması gerekmektedir.

Ancak her olasılığa karşı bu seçimler bir ***ulusal sır*** olarak saklı tutulmalı ve delegeler gereken yerlerde kimliklerini gizlemelidirler.

2) Doğu illeri adına 10 Temmuzda ***Erzurum***'da toplanması kararlaştırılan kongre için söz konusu illerin ***Müdafaa-i Hukuk*** ve ***Redd-i İlhak*** derneklerinden seçilen üyeler ***Erzurum***'a doğru yola çıkarılmışlardır. O zamana kadar öteki illerin delegeleri de ***Sıvas***'a ulaşabileceklerinden ***Erzurum Kongresi*** üyeleri de uygun bulunacak zamanda ***Sıvas***'a hareket edeceklerdir.

3) Delegeler, bu maddelere göre ***Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye*** dernekleri ve belediyelerce, ya da başka bir yöntemle seçileceklerdir.

Genelgede yer verilmeyen öteki "3" madde ise şunları içeriyordu (Cebesoy,'74):

4) Alınan kararları uygulayacak kişi ve kuruluşlar: M. Kemal, R. Orbay, A.F. Cebesoy, K.Karabekir, Refet Bele, II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, XIII. Kolordu K. V. Albay Cevdet, XII. Kolordu Kolordu Komutanı Albay Selahattin, XVII. Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami Günsav, Edirne Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Eğilmez, Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey ve öteki sivil ve asker kişiler.

Bunların dışında görüş ve düşüncelerine başvurulacak kişiler: Eski Sadrazam Ahmet İzzet, Bayındırlık Bakanı Ferit, Âyan üyesi Ahmet Rıza ve diğerleri.

5) Posta Telgraf Genel Müdürlüğünce ***Müdafaa-i Hukuk*** derneklerine ait telgraflar üzerine konan yasakların kaldırılması için çalışılması.

6) Askeri ve ulusal örgütlerin hiçbir biçimde dağıtılmaması; komutanlıkların başkalarına bırakılmaması; silah ve cephanenin elden çıkarılmaması. Vatanın herhangi bir yerinde yeniden başlayacak bir düşman işgali bütün orduyu ilgilendirdiğinden vatanın hep birlikte savunulması.

Bunlardan sonuncu maddede yer alan kararlar, M. Kemal'in ***Erzurum***'da Karabekir'le buluşmasından ve geri çağrılan II. Ordu Müfettişi Cemal Paşanın ***İstanbul***'a dönmesinden sonra kolordulara bildirilmişti (7 Temmuz, Karabekir, ***İH,*** 70).

Amasya Kararları çerçevesinde görüşlerine başvurulacak kimselere gönderilecek bir mektup da hazırlanmıştı. M. Kemal'in imzasını taşıyan 21 Haziran 1919 günlü mektup, kararda öngörülen "3" kişi dışında şunlara da gönderilmişti: Reşit Âkif, Sulh ve Selamet Partisi Başkanı Ferit Paşa, Câmi Baykut, Kara Vasıf ve Halide Edip Adıvar.

"Vatanın parçalanma tehlikesini açıkça gösteren dönemin kanlı uygulamalarının ulusal vicdanı bir kurtuluş emeli çevresinde" toplanmaya yönelttiğini belirtmekle başlayan mektupta şu görüşlere yer verilmişti (Metin: ***N***, III, Belge 27):

"İçinde bulunulan acı durumu daha da öldürücü biçime sokan etmen, başkent ***İstanbul****'daki karşıt akımlar ve Anadolu'daki saf ve kutsal ulusal emelleri zararlı bir biçimde desteksiz bırakan siyasal ve ulusal olmayan propagandalardır.*

Yalnızca mitingler ve gösterilerle büyük amaçlar hiçbir zaman gerçekleştirilemez. Bu gibi girişimler doğrudan doğruya ulusun bağrından doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olurlar.

Ulusal güçleri ***(kuvayimilliye)*** *yanlış yollara sürükleyerek dağıtmanın cezasını bugün vatanımız aleyhindeki girişimlerle pek çok görmekteyiz.* ***Bu nedenle İstanbul'un karşı akımları artık Anadolu'ya ve ulusal amaçlara egemen değil, bağlı olmak zorundadır.***

İçinde bulunulan koşullar ***ulusal bir genel kongre****nin toplanmasını gerekli kılmaktadır."*

Bunlardan sonra M. Kemal, amaca ulaşıncaya kadar Anadolu'dan ve ***"sineyi millet"***ten ayrılmamaya karar verdiğini de açıklıyor, başvurulan "yurtsever, söz sahibi, düşünür" kişiyi özveride bulunmaya çağırıyordu.

Söz konusu mektuplar, R. Orbay'la birlikte ***Amasya***'ya gelen Maliye Müfettişi Ârif Beye verilerek ***İstanbul***'da Kara Vasıf'a gönderilmişti. Dağıtımın onun eliyle yapılması uygun görülmüştü (Cebesoy, 75).

Falih Rıfkı Atay, imzalanan metin ve gönderilen mektuplar dışında ***Amasya Kararları***nın açıklanmayan bir gizli maddesinin daha olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, M. Kemal, Karabekir, Cebesoy ve Orbay, kurulacak ulusal hükümetin çekirdek kadrosunu oluşturmayı kararlaştırmışlardır (***Çankaya,*** 182). Buna ilişkin bir belge ya da kayıt olmamasına karşın M. Kemal'in arkadaşları ile birlikte kabinede görev almaya çalıştığı Karabekir dışındakilerin de bu görüşü paylaştıkları bilinmektedir.

Ne olursa olsun, Amasya'da ulusal birliği ve savunmayı gerçekleştirmeye yönelik büyük bir adım atılmış, Cebesoy'un deyimiyle, komutanlar arasında ***kutsal bir birlik*** (ittifak) oluşturulmuştu. 21 Haziran

1919'da imzalanan ve ertesi günü bir genelge ile açıklanan ***Amasya Kararları,*** Kurtuluş Savaşının ilan edilişinin belgesi niteliğindedir.

Genelgenin ve mektupların yazılmasından sonra Cebesoy arkadaşlarına veda ederek 22 Haziranda **Amasya**'dan ayrılmıştı. M. Kemal ile Orbay'ın da yanlarındaki İ. Süreyya Yiğit'le birlikte ***Erzurum***'a gitmeleri kararlaştırılmıştı.

Ç) AMASYA'DAN ERZURUM'A

Karabekir'in ısrarlı çağrıları karşısında ***Erzurum***'a gitmeye karar veren M. Kemal ve R. Orbay denizden izlenebilecekleri kuşkusu yüzünden kara yolculuğunu yeğlemişlerdi. Ancak yeterli benzinleri olmadığından Karabekir'e başvurmuşlardı. O da Erzincan'a "350" kg. benzin yollamıştı (***İH,*** 53).

1) SIVAS'TA KARŞI GÖSTERİLER

Ordu müfettişliği görevinden alındığından henüz haberi bulunmayan M. Kemal, ***Amasya***'dan ayrılmadan önce ***Sıvas***'ta kendisine karşı bazı hareketler olduğunu öğrenmişti. İçişleri Bakanı Ali Kemal'in, M. Kemal'in görevden alındığına ilişkin genelgesi illere ulaşmıştı. Bakana göre M. Kemal, ***Redd-i İlhak*** dernekleri gibi "halkı haksız yere kırdırtan ve haraca kesen" yasadışı kuruluşları desteklemişti. (S, I, 26 vd.).

İçişleri Bakanının bu genelgesi üzerine ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi Başkanı Halit Beyle Elazığ (Harput) Valisi Kurmay Albay Ali Galip'in girişimleriyle ***Sıvas***'a geleceği bilinen M. Kemal'e karşı bir hareket başlatılmıştı. Sokaklara onun "hain, asi" olduğunu ve yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini öne süren yaftalar asılmıştı. Vali Reşit Paşayı ziyaret eden Ali Galip, M. Kemal'i tutuklaması için ona baskı yapmaya da çalışmıştı. Aslında Sıvas Valisi de bu konuda nasıl davranacağını kesinlikle saptamamıştı. Bu nedenle İçişleri Bakanlığından açıklama istemişti. O günlerde Ali Kemal kabine dışı bırakıldığından ona vekâlet eden Adalet Bakanı Vasfi Bey, kısa bir duraksamadan sonra M. Kemal'in "görevden alınmış bir general gibi" karşılanmasını bildirmişti (T. Mümtaz Göztepe, 198 vd.). Bunun üzerine Reşit Paşa daha da rahatlıkla M. Kemal'i karşılamaya çıkmıştı.

Sıvas'taki olayları haber alan M. Kemal, Amasya'daki tümenden bir süvari birliğini oraya göndertmişti. Yolculuğu gizli tutabilmek için de Orbay ve maiyetindekilerle 26 Haziran sabah karanlığında ***Tokat***'a hareket etmişti. Kafile ertesi 27 Haziranda ***Sıvas***'a ulaşmış ve herhangi bir

olayla karşılaşmamıştı. Bu arada Ali Galip'le de görüşen M. Kemal onun atandığı Elazığ'a gitmesine engel olmamıştı. Ne var ki, bir ay sonra Sivas Kongresi toplandığında A. Galip yeniden ortaya çıkacaktı.

Öte yandan M. Kemal eski İçişleri Bakanının genelgesini öğrenince bir yandan Harbiye Bakanlığına başvurmak bir yandan da bölgesindeki komutanlarla yöneticilere durumu açıklamak gereğini duymuştu. Bunlar da, padişahın buyruğu ile atanmış olduğu görevden alındığına ilişkin olarak kendisine saraydan, sadaretten ya da bakanlıktan hiçbir duyuru yapılmadığını belirtmiş ve müfettişliğinin dolayısıyla Bakanlar Kurulunca kabul edilen yönerge ile kendisine tanınan yetkilerin henüz sürdüğü görüşünü savunmuştu (**ASD,** I, 19 vd. ***HTVD,*** II, Belge 27).

M. Kemal'in bu telgrafına bakanlıktan istifa etmiş olmasına karşın Şevket Turgut hemen yanıt vermişti. Bir heyetin Paris Barış Konferansına gittiğini hatırlatan Ş. Turgut, düşmanların Türkiye hakkındaki düşüncelerinin olumlu yönde değiştiğini öne sürüyor ve devamla, eğer isterlerse kendisini pek kolaylıkla ele geçirebileceklerine dikkati çekerek, bir olaya yol açmadan başkente dönmesini ***(teşrifini)*** "dostça" diliyordu (**ASD,** I, 21 vd.). Ancak o gün ***Sivas***'tan ***Erzurum***'a hareket eden M. Kemal bu çağrıya karşılık verememişti.

2) İNGİLİZLERİN YENİ GİRİŞİMLERİ

Böyle olduğu halde İngilizler, III. Ordu Müfettişinin ***İstanbul***'a getirilmesi için yeni bir girişimde bulunmuşlar, bu, durumu daha da güçleştirmişti. Hem bu kez M. Kemal'in yanına II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa da eklenmişti. General Milne 30 Haziranda yeni Harbiye Bakanı Ali Ferit Paşaya bir nota göndererek her iki müfettişin hemen başkente çağrılmalarını istemişti. Onlara yüklenen suç, ***Sivas***'ta ve ***Konya***'da silahlı çeteler kurmak ve Anlaşma Devletleri aleyhine çalışmak idi. İngiliz komutanına göre bu tür girişimler İttihatçılar tarafından yönetiliyordu ve "Osmanlı hükümetinden ayrı, bağımsız hedefler"e yönelikti. Bu notadan "2" gün sonra Calthorpe da Dışişleri Bakanlığına başvurarak söz konusu iki müfettişin "kayıtsız şartsız ve süresiz" olarak geriye çağrılmasını istemişti (Jaeschke, ***TKSİB,*** 33 vd.).

Cemal Paşa, Milne'nin notasından sonra izin alarak 1 Temmuzda İstanbul'a dönmüştü. Yeni Harbiye Bakanı da aynı gün M. Kemal'e geri dönmesi yolunda yeni bir çağrı yapmıştı. A. Ferit Paşa, telgrafında, onu ruhunun en derin köşesine kadar tanıyan kişinin kendisi olduğunu öne sürüyor ve bakanlıktaki ilk başarısının M. Kemal'in müfettişlikten ayrılması olacağını söylemekten de kendini alamıyordu. Ancak bu çağrıda yeni bazı öğeler de bulunuyordu. Eğer M. Kemal geri gelecek olursa, daha önce bazı komutanlara yapıldığı gibi davranılmayacak, yani tutuk-

lanmayacaktı. Kendince böyle bir güvence veren bakan, salt İngilizlerin isteğine uymuş görünmemek için de başka bir yöntem öneriyordu: Sağlık nedenini öne sürüp hava değişimi alarak müfettişlikten ayrılmak, ***İstanbul***'a ya da başka bir kente gitmek. Dahası bakan, padişahın düşüncesinin de bu yolda olduğunu ekliyordu (***ASD,*** I, 22 vd.).

3) VAHİDETTİN'İN "HAVA DEĞİŞİMİ" ÖNERİSİ

Gerçekten de Padişah Vahidettin adına Başkâtip A. Fuat Türkgeldi de M. Kemal'e bir telgraf çekmişti. Gönderdiği telgrafları padişaha sunduğunu, padişahın da M. Kemal'e güzel duygular beslediğini belirtmekle görevlendirildiğini söyleyen başkâtip şöyle devam ediyordu:

"Padişahça da bilinen vatanseverlik duyguları nedeniyle, o bölgede bazı önlemlere ve girişimlere başlamanız, İngilizlerin dikkatini çekmiş ve hükümete baskı yapmaya yönelmişlerdir. Devletimizin içinde bulunduğu durum, taşrada sanıldığı derecede kaygı ve telaş uyandırıcı değildir. Allahın himmetiyle devletin varlığının ve bağımsızlığının korunmasında başarı kazanılırsa saltanat merkezinden taşranın kurtarılması kolaylaşır. Şu sırada sizin istifa ederek başkente dönmeniz, yabancıların hükümeti zorlayarak hakkınızda onur kırıcı bir işlem yapılması olasılığı yüzünden önerilmemektedir. Harbiye Bakanlığınca görevden alınmanız da padişahça uygun görülmediği için, Harbiye Bakanlığından ***'2' ay süreyle hava değişimi istenerek, durum aydınlanıncaya ve barış gerçekleşinceye kadar, seçeceğiniz bir kent ya da kasabada dinlenmeniz*** *en uygun biçim olarak hatırlatılmaktadır"* (***ASD,*** I, 22).

M. Kemal'i geri döndüremeyen Damat Ferit hükümeti böylece devreye padişahı sokmuştu. Bulunan çözüm ise zaten böbreklerinden rahatsız olduğu bilinen ordu müfettişinin kendiliğinden izin alıp görevden ayrılması idi. Artık saray ve hükümet onu tatlı dille oyalamak ya da Sait Molla'nın deyimiyle "aldatarak" görevden uzaklaştırmaya yönelmişti.

Padişah adına çekilen telgraf 2/3 Temmuz gecesi ***Erzincan***'da M. Kemal'e ulaşmıştı. Ama o İstanbul'a dönmemeye kararlı olduğu için Harbiye Bakanı Ferit Paşaya hava değişimi bile olsa Anadolu'da kalmak istediğini bir kez daha bildirmişti. Saraya verdiği yanıtta da gerekli bilgileri bakanlığa bildirdiğini belirtmekle yetinmişti. Böylece yoluna devam eden M. Kemal, R. Orbay ve yanındakiler 3 Temmuz 1919'da ***Erzurum***'a varmışlar ve Karabekir ile ***Müdafaa-i Hukuk*** derneğinden bir heyet tarafından kent dışında ***Ilıca***'da törenle karşılanmışlardı.

M. Kemal, ***Erzurum***'a vardıktan sonra da hem sarayla, hem de padişahla ilişkilerini olumlu çizgide sürdürmeye özen göstermişti. Öyleki Vahidettin'in tahta çıkışının ilk yıldönümü nedeniyle düzenlenen törende kutlamaları kabul etmiş, bunu Sıvas Valiliğine çektiği bir telgrafla da

belirtmişti (***ATTB,*** No. 36). Öte yandan mütareke hükümlerinin uygulanışını denetlemek amacıyla bir grup subayla birlikte 22 Nisanda ***Erzurum***'a gelmiş olan Yarbay Rawlinson ile de ilişki kurma gereğini duymuştu (Dursunoğlu, 71).

D) SİNEYİ MİLLETE DÖNÜŞ

Ancak M. Kemal'in, Karabekir'le buluştuktan sonraki girişimleri, ***Müdafaa-i Hukuk*** üyeleri ile yaptığı gece toplantısı ve verdiği telgrafları çekmek istemeyen posta telgraf müdürlerini tutuklatması, İstanbul'la ilişkileri yeniden sertleştirmişti. Artık saray ile hükümet, bu söz dinlemez komutanı ordunun başından uzaklaştırma kararını vermişlerdi. İngiliz temsilcileri de II. ve III. Ordu Müfettişliklerinin kaldırılmasını istemeye başlamışlardı. M. Kemal'in Erzurum'a vardığı gün, Dışişleri Bakan Vekili Saffet Bey, Calthorpe'un bu önerisinin Bakanlar Kurulunda görüşülmesini dilemişti (***AİAB,*** No. 45).

Harbiye Bakanı Ferit Paşa, 5 Temmuzda M. Kemal'den "başkente hareketinin çabuklaştırılmasını" istemişti. Arkasından bakan ile müfettiş arasında makine başında bir görüşme başlamıştı. Anlaşma Devletleri temsilcilerinin ısrarı karşısında o günkü telgrafı yazmak zorunda kaldığını belirten bakan, onun ***İstanbul***'a döneceğine ilişkin padişaha ve yabancı temsilciliklere güvence verdiğini söylemiş ve kendisinin mahcup düşmemesi için ondan hemen dönmesini dilemişti. Buna karşılık M. Kemal böyle bir söz vermenin doğru olmadığını vurgulamış ve Batı Anadolu'da işgallerin sürdüğünü, Doğu Anadolu için de böyle bir tehlikenin var olduğunu hatırlatmış, sonunda da "Hükümet üyelerinin ikinci bir hıyanete araç olmaktansa, ulus bireyleri arasına bir kişi olarak katılmasının örnek alınacak bir vatanseverlik" olacağını söylemişti.

Ferit Paşa, M. Kemal'i haklı buluyordu, ona göre İngilizlerin ısrarı karşısında izin alma formülünün uygulanmasına olanak kalmamıştı. Tek çıkar yol onun başkente dönmesi, biricik umut da barış konferansı kararlarına uymaktı. Oysa Paris'ten yayılan haberler hiç de olumlu değildi. M. Kemal bunu hatırlatarak bakana şöyle diyordu: "Bağımsızlığını yitiren makamınızdan ayrılarak, tarihin çok açık olan bu amansız sayfasından övülesi bir onurla sıyrılmak, herhalde namus ve gayret sahibi kimselerce bekleniyor!" (***ASD,*** I, 24-27).

Bir tartışma havasında süren bu makine başı telgraflardan bir sonuç alınamamıştı. Aradan iki gün geçtikten sonra 8 Temmuzda M. Kemal'e padişah adına başkâtibin imzasıyla yeni bir telgraf ulaşmıştı. Vahidettin, onun Anadolu'daki değerli girişimlerinin "her nasılsa İngilizlerce vatan savunması olarak değil de başka bir biçimde anlaşılmasından

dolayı" hükümete büyük baskılar yapıldığını yineliyordu. Bununla birlikte İngilizlerin kendisine karşı onur kırıcı bir harekette bulunmayacaklarına kesin söz verdiklerini belirterek, böylece "İstanbul'a dönmeniz için tereddüt edecek bir neden kalmamıştır" diyordu. Ayrıca, başkente geldikten sonra başka bir yere atanmasının ya da duruma göre yine ***Erzurum***'a dönmesinin düşünülebileceğini de ekliyordu (***AİAB,*** No. 51).

Ne var ki M. Kemal, padişahın bu son önerisine yanıt vermeden ordu müfettişliğinden alınmıştı. Hem de Vahidettin'in onayladığı bir Bakanlar Kurulu kararı ile. 8 Temmuz 1919'u, 9'una bağlayan gece 10.30'da Saray Başkâtibi M. Kemal'i makine başına çağırmıştı. O da R. Orbay, Bitlis Valisi M. Müfit Kansu ve Erzurum komitesinden bazı üyelerle birlikte postaneye gitmişti. Başkâtip A.F. Türkgeldi, o sabah gönderilen şifre telgrafı alıp almadığını sormuştu. M. Kemal'in şifrenin çözülmekte olduğu yanıtını vermesi üzerine de kendisine "durum gereği" görevine son verildiğini söylemişti. Ayrıca başkente dönmesinin padişahın kesin buyruğu olduğunu da hatırlatmıştı (***AİAB,*** Belge. 52).

Bir gün içindeki bu değişmenin temelde İngiliz baskısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Samsun'daki İngiliz subayı Yüzbaşı Perrin'in daha 5 Temmuz günlü raporunda, Türk halkına "hükümetin vatanı sattığı"nı öne süren bir çağrıda bulunan M. Kemal'in görevden alındığını yazması bunu göstermektedir. Sadrazam vekili zaten başından beri M. Kemal'in atanmasına karşı çıkmıştı, Ali Kemal'in desteğiyle onun görevden alınması için 23 Haziranda bir Bakanlar Kurulu kararı da aldırmıştı. Gerçi bu karar uygulanamamıştı, ama M. Sabri'nin yeni bir fırsat kolladığı da belliydi. İngilizler ***Batum***'dan çektikleri askerlerden 154'ünü iç bölgelere göndermek amacıyla 5 Temmuzda ***Samsun***'a çıkarmışlardı. III. Kolordu Komutanı Refet Bele bunların Anadolu içlerine gönderilmesine izin verilmeyeceğini açıklamış, M. Kemal de bu çıkartmaya sert tepki göstermişti. Sadarete 7 Temmuzda çektiği telgrafta bundan sonra getirilecek "tek bir askerin bile kasabaya ayak basmasına izin verilmeyeceğini" bildirmiş, hükümetin de İngilizleri uyarmasını istemişti (***AİAB,*** No. 47).

M. Kemal'in verdiği bu emrin İngilizleri yeniden harekete geçireceği ve İngilizleri kızdırmamayı ana amaç edinen hükümeti ise ürküteceği kuşkusuzdu. İşte bu umulmadık gelişme, M. Kemal'in görevden alınması konusunda biraz duraksayan padişahı da onu kabule iten son damla olmalıdır. Böylece hemen toplanan Bakanlar Kurulu, M. Kemal'in görevine son verilmesine ilişkin gerekçeli bir karar düzenlemiş ve bunu padişahın onayına sunmuştu.

Kararda gerekçeler şöyle sıralanmıştı:

*"Görev bölgesi içinde bulunan Müslüman halkı, öteki etnik gruplar, yani Rumlar ve Ermeniler ile yabancılar aleyhine kışkırttığından ötürü İngilizlerce **İstanbul**'a getirilmesinin istenmesi,*

Asayişin bozulduğu yerlere Anlaşma Devletleri askerlerinin gönderileceği kendisine hatırlatıldığı ve istifa edip ***İstanbul****'a dönmesi birçok kez istendiği halde, bunları dinlemeyip kışkırtmaları sürdürmesi,*

Ordu müfettişi olarak etrafa tehlikeli emirler göndermesi,

Son olarak ***Samsun****'a çıkan İngiliz birliğine karşı savunmaya geçercesine emirler vermesi,*

Böylece M. Kemal sorununun İngiltere ile önemli anlaşmazlıklara neden olacak derecede tehlikeli sonuçlara doğru yol alması..."

Bu gerekçeleri içeren Bakanlar Kurulu kararını başta Mustafa Sabri olmak üzere bakanların çoğu ve Abdurrahman Şeref ile Ahmet İzzet Paşa gibi kurulda görevli Âyan üyeleri imzalamışlarken Harbiye Bakanı Ferit Paşa toplantıya katılmamıştı (***AİAB,*** Belge 50).

Vahidettin'in aynı gün onayladığı padişah buyruğunda ***(irade)*** ise kısaca şöyle deniliyordu:

"III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir" (Agy. Belge 53).

Bu buyruğun kendisine bildirilmesi üzerine M. Kemal Havza'da iken vermiş olduğu karar uyarınca Anadolu'da ***sineyi millet***de bir birey olarak kalabilmek için askerlikten istifa ettiğini açıklamıştı. Saray başkâtipliği aracılığı ile 8/9 Temmuz gecesi 11.45'te padişaha sunduğu dilekçede, hükümet ve saltanat merkezi üzerindeki baskıların daha da artmasına, hakkındaki iyi düşüncelerin zayıflamasına razı olamayacağını belirttikten sonra şunları söylemişti:

"Bundan dolayı, sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç nedenlerini vatan ve ulusum ile yüce makamlarının verim ve kurtuluş ışığından alan pek çok sevdiğim askerlik hayatıma veda etmek suretiyle özveride bulunduğumu arz ederim. Hayatımın sonuna kadar saltanat ve hilafet makamıyla soylu ulusun koruyucusu ve ona bağlı bir bireyi gibi kalacağımı tam bir bağlılıkla belirtir, bu hususta güvence veririm" ***(AİAB,*** *No. 54;* ***ASD,*** *I, 28 vd.).*

M. Kemal'in istifa dilekçesinde, Vahidettin'i suçlayan bir dil kullanmamaya özen gösterdiği, saltanata ve halifeliğe bağlılıktan söz etmesi dikkati çekmektedir. Aslında ***İstanbul***'daki görüşmelerinden başlayarak padişah ile paşa 7 Temmuzdaki yazışmalarına kadar, birbirlerine duydukları güveni belirtmeye dikkat etmişlerdi. Bunda içtenlikli olup olmadıkları tartışılabilir. Ama anlaşılan padişah, M. Kemal'in saltanata cephe almamasına çalışmakta, paşa da ulusal direnmeyi örgütlerken saltanat ve halifelik yanlılarını kuşkulandırmamak için Vahidettin'i baskı altında kabul edip onu kurtarma sloganını yararlı, dahası zorunlu görmektedir.

M. Kemal askerlikten ayrılma kararını saraya ulaştırırken yanındakilere, "Arkadaşlar, çalışmamızın en ciddi ve en açık dönemi işte şimdi başlıyor" demişti (M.M. Kansu, I, 38). Gerçekten de öyleydi.

1) GÖREVDEN AYRILMANIN YOL AÇTIĞI DURAKSAMALAR

III. Ordu Müfettişinin görevine son verildiğine ilişkin padişah buyruğu 8 Temmuz günü ***Takvim-i Vekayi***'de yayımlanmıştı. III. ve XV. Kolordu komutanlıklarına da, bundan böyle doğruca Harbiye Bakanlığı ile yazışmaları için buyruk verilmişti. İngilizlerse, M. Kemal'in tutuklanarak İstanbul'a getirilmesini istemeye başlamışlardı. İngiliz Yüksek Komiserliğinin 9 Temmuzda Dışişleri Bakanlığına ulaşan yazısında, M. Kemal'in getirilmesi için ***Samsun***'a bir savaş gemisinin gönderildiği de belirtilmişti (***AİAB,*** No. 43).

Öte yandan onun resmi görevden alınması ve askerlikten ayrılması yakın çevresinde de kimi duraksamalara yol açmıştı. Ancak bu duraksamayı, Karabekir'in kesin tutumu büyümeden durdurmuştu. Onunla birlikte Anadolu'ya geçmiş ve ordu karargâhında kurmay başkanlığı görevini üstlenen Albay Kâzım Dirik "Paşam, askerlikten istifa eylediğinize göre bundan böyle benim görevimi sürdürmeme olanak kalmadı, evrakı kime teslim etmemi emredersiniz?" diye M. Kemal'in yanından ayrılmak istediğini belirtmişti. Bu davranış bir çözülmenin başlangıcı olabilirdi. Bundan umutsuzluğa düşen M. Kemal'e, ilk destek veren yanındaki R. Orbay olmuştu. O, "İstifanızla mevki ve saygınlığınız bir kat daha arttı" diye görüşünü açıklarken odaya giren K. Karabekir sineyi milletteki M. Kemal'i hazır ol durumunda selamlayarak, "Bundan sonra da kolordum ve ben emirlerinizi eskisi gibi yerine getirmeyi onur bileceğiz" demişti.. M. Kemal'i ısrarla ***Erzurum***'a çağıran ve onun daha kente geldiği ilk gün müfettişlikten, hatta askerlikten çekilse bile kendisine bağlı kalacağına söz vermiş olan Karabekir (***İH,*** 65), şimdi bu sözü en can alıcı noktada yerine getirmişti. Doğudaki en büyük ve düzenli güç olan XV. Kolordunun komutanı bununla da kalmamış, birkaç gün sonra M. Kemal ile R. Orbay'a, "kutsal ulusal amaç" yolunda çalışmaya karar vermelerinden ötürü duyduğu mutluluğu yazı ile bildirip başarılar dilemişti (agy, 76).

Karabekir'i öteki komutanlar izlemişti. XX. Kolordu Komutanı Cebesoy, M. Kemal'e bağlılığını yinelerken, gerektiğinde resmi görevinden ayrılıp kendisinin yanında yer alacağını da belirtmişti (***MMH,*** I, 99). II Ordu Müfettişliğine vekâlet eden Albay Selahattin Köseoğlu ise, müfettişlikteki bütün subaylarla birlikte üzüntülerini iletirken, "vatan hizmetinde hepimizin başarılı olmasını" dilediklerini de eklemişti (***HTVD,*** Belge 140).

Bu desteklerden aldığı güçle M. Kemal, Erzurum vilayetine verdiği istifa dilekçesinde bundan böyle kutsal amaç için ***sineyi millet***te savaşan bir kişi olarak çalışacağını bir kez daha vurgulamıştı (***ATTB,*** 49). R. Orbay da, "vatan ve ulusun kurtuluşu ve bağımsızlığı, saltanat ve hilafet makamının dokunulmazlığı sağlanıncaya kadar, M. Kemal ile çalış-

maya, kutsal saydığı her şey üzerine yemin" ettiğini belirten bir bildiri yayımlamıştı (***HTVD***, II, Belge 37, 38).

Anadolu'daki başlıca komutanlıkların M. Kemal'i askerlikten istifasından sonra da desteklemeleri, kabul etmek gerekir ki, onun ***Erzurum Kongresi***ne başkan seçilmesinden başlayıp Kurtuluş Savaşının önderi durumuna yükselmesinde başlıca etkenlerden biri olmuştur.

Cemal Paşadan sonra değişik bir biçimde de olsa M. Kemal'in ordu müfettişliğinden uzaklaştırılması, komutanların görevlerini bırakmamaları yolunda ***Amasya***'da alınmış olan kararı uygulamada küçümsenemeyecek bir boşluk yaratmıştı. Üstelik III. Kolordu Komutanı Refet Bele de M. Kemal'le aynı gün komutanlıktan alınmıştı. İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmalarına tepki gösteren Bele, gene onların isteğiyle görevden alınırken yerine "Çolak" sanıyla anılan Albay Selahattin Köseoğlu atanmıştı. Harbiye Bakanlığı Bele'nin ***İstanbul***'a dönmesini de istemiş, ancak o bunu kabul etmeyerek istifasını vermiş, Anadolu'da kalmayı yeğlemişti. M. Kemal'le haberleşmesinde İngilizleri yatıştırmak için bir bildiri yayımlanmasını önermiş ve ***Sivas***'ı "karışık" bulduğu için burada bir kongre toplanmasını sakıncalı gördüğünü de bildirmişti (S. I, 40-44). Fakat M. Kemal bu önerileri kabul etmemiş ve Bele'yi fazla "kuşkulu" bulmuştu.

Öte yandan Damat Ferit hükümeti, M. Kemal'le işbirliği yapan sivil yöneticileri de görevlerinden almaya yönelmişti. Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey bunlar arasındaydı. O, 20 Temmuzda M. Kemal'e İttihat Terakkinin 1908'de başvurduğu yöntemin uygulanmasını önermişti. Buna göre padişaha bir telgraf çekilerek "48" saat içinde ulusun güvenini taşıyan bir kabine kurulmaz, bir ***Kurucu Meclis*** toplantıya çağrılmazsa hem saltanatın, hem hükümetin tanınmayacağı bildirilecekti (Kansu, I, 58). Hamit Bey, ***Saltanat Şûrası***na katılmış, ***Amasya Kararları*** için de çağrılmış fakat gelememişti. Görevden alınırken yaptığı bu öneri nedeniyle M. Kemal onu içtenlikli ancak zamansız çıkış yapan birisi olarak değerlendirmişti.

2) M. KEMAL VE R. ORBAY'IN TUTUKLANMALARI GİRİŞİMLERİ

Erzurum'da bu olaylar yaşanır ve kongre hazırlıkları ilerlerken Batı Anadolu'da da önemli gelişmeler olmaktaydı. ***Redd-i İlhak*** dernekleri Yunan işgaline karşı ***Balıkesir***'de bir kongre düzenlemeye çalışıyorlardı. Bu gerçekleri gözardı edemeyen Harbiye Bakanı Ferit Paşa, ulusal hareketin önderleriyle anlaşmak gerektiğini savunuyordu. Fakat Damat Ferit ile kabine üyelerinin çoğunluğu, İngilizlerin istediği biçimde ulusal direnişin kırılması görüşünde idiler.

M. Kemal ve R. Orbay'ın Erzurum vilayetine verdikleri istifa dilekçe-

leri, İçişleri Bakanlığına gönderilmişti. Ali Kemal'in istifasından sonra bakanlığa vekâlet eden Ethem Dırvana, 19 Temmuzda valilikten, "askerlikten istifa eden sabık Paşa Mustafa Bey yahut Efendi"nin nerede olduğunu, ne ile meşgul bulunduğunu, "ne âdet ve meslek takip" etmekte olduğunu sormuştu. Valilik de 20 Temmuzda yanıt olarak M. Kemal'in "ikametgâhında kişisel işleriyle uğraştığını", dışarısıyla pek ender ilişkide bulunduğunu bildirmişti (***Tarih Vesikaları,*** 1 (16), Belge 3, 4).

Bu arada ***Paris***'ten hiçbir sonuç alamadan dönen Sadrazam Damat Ferit bu yüzden birçoklarınca, hatta Veliaht Abdülmecit tarafından eleştirilmeye başlanmıştı.

Abdülmecit Efendi, 16 Temmuz 1919'da padişaha sunduğu bir raporda, hükümetin izlediği siyasetin doğurduğu kötü sonuçları sergilemiş ve bunları düzeltmek için alınması gerekli önlemleri sıralamıştı. Veliahda göre, mütarekeden bu yana halka güven veren bir hükümet kurulamamıştı. Aksine hükümetler adaleti sağlayamamış, kendi çıkarlarını ön planda tutmuşlardı. Son zamanlarda Anadolu'da görülen karışıklıkların başlıca nedeni buydu. Ferit Paşa hükümeti, İzmir, Edirne ve doğu illerinde gerekli önlemleri almadığı gibi, yöre halkının ulusal haklarını koruma girişimlerine de yardımcı olmamıştı. Üstelik vatanı koruma çabaları, yağmacılık ve çetecilik diye suçlanmıştı. Bu durumu düzeltmek için şu önlemler alınmalıydı: Saltanat ve halifelik makamı herhangi bir siyasal partiden yana olmamalı hemen seçim yapılıp Mebuslar Meclisini toplamalı ulusun güvenini kazanmış ve yetenekli kişilerin yer aldığı bir hükümet kurulmalı Anadolu'da kurulan derneklerin isteklerine kulak vermeli geçmişin yaralarını saracak bir genel af ilan edilmeli (Karabekir, ***İH,*** 279 vd.).

Fakat Vahidettin, veliahtının önerilerini dikkate almamış ve enişteşi Damat Ferit'e güvenini sürdürmüştü. Calthorpe da bu çıkışı yüzünden veliahtın uyarılmasına karar vermişti. Abdülmecit Efendi de bu uyarıların etkisinden olacak, ağustos başında İngiliz tercüman Ryan'la görüşmesinde, İngiliz yanlısı bir siyasaya inandığını ve ***İzmir***'in işgalinden yakınmakla birlikte Anadolu'daki girişimleri "aptalca ve haince" bulduğunu söylemişti (Şimşir, ***İBA,*** I, No. 27).

Damat Ferit ***Paris***'ten dönüşünde, Anadolu'daki direnişi bastırabilmek için kabinesinde değişiklik yapmıştı. 20 Temmuzda istifa etmiş, fakat yeni kabineyi kurmakla yine kendisi görevlendirilmişti. Ertesi günü oluşturduğu üçüncü kabinesinde Harbiye Bakanlığına A. Ferit'in yerine Nazım Paşa, İçişlerine de Âdil Bey getirilmişti. İngiliz yanlısı ve ***Kuvayi-milliye*** karşıtı olan Şeyhülislam Mustafa Sabri ise, yerini korumuştu. Oysa Harbiye Bakanı A. Ferit hükümetin istifasından önce saraya giderek savunduğu görüşü içeren bir rapor sunmuştu. Ama padişah bunu da önemsememişti (A.F. Türkgeldi, 232).

Kabine değişikliğine gidilirken M. Kemal'den boşalan ordu müfettiş-

liği vekâletine Harbiye Bakanlığının önerisi ile Karabekir atanmıştı. O da, M. Kemal ve R. Orbay'ın da uygun görmeleri sonucu 22 Temmuzda bu görevi üstlenmişti (*İH*, 80). Fakat ertesi günü açılan ***Erzurum Kongresi***nde M.Kemal ile Orbay'ın etkin rol oynamaları hükümeti yeniden harekete geçirmişti. Damat Ferit, 24 Temmuzda ajansla yayımlanan bir demecinde kendisinin "6" hafta süren yokluğu sırasında, "Anadolu'da büyük bir karışıklığın" (iğtişaş) başgösterdiğini ve "Anayasaya aykırı olarak ***Mebuslar Meclisi***ni andıran toplantılar" düzenlendiğini öne sürmüştü. Buna karşılık III. Ordu Müfettiş Vekili Karabekir, böyle bir iddianın doğu illerinin işgaline yol açacağını hatırlatarak sadaretten gerçekle bağdaşmayan bu ajans haberinin yalanlanmasını dilemişti. O günlerde toplantısı süren ***Erzurum Kongresi*** adına padişaha çekilen bir telgrafta da, "her yönüyle hukuka aykırı olan, siyasetle ve ihtiyatlı davranmayla bağdaştırılamayan bu demecin, düzeltilmesi istenmişti. Ayrıca ***Mebuslar Meclisi***nin vakit geçirilmeden toplantıya çağrılmasının gerektiği de vurgulanmıştı (*İH*, 83 vd.).

Bunun arkasından Harbiye Bakanlığı, ordu müfettişliğinden toplanan kongreye karşı ne yapıldığını sormuştu. Karabekir buna, "Halk memleketimizi kimseye vermeyiz diye karar alıyor. Bu haklı girişimlerinde ben de gerekli kolaylıkta bulunuyorum!" diye yanıt vermişti. Böyle olduğu halde bakanlık ondan kongreyi dağıtmasını istemişti. Ancak Karabekir, böyle bir girişimin memleket yönünden çok kötü sonuçlar doğuracağını belirterek hükümeti uyarmak istemişti (29 Temmuz. ***HTVD***, III, No. 42).

Erzurum Kongresine ilişkin haber ve yorumlardan daha da kuşkulanan Damat Ferit, kendisinin İngiliz temsilcilerine açıkladığına göre (Şimşir, *İBA*, I, No. 23) asker kökenli bakanları ikna edebilmek için "5" gün uğraştıktan sonra M. Kemal ile R. Orbay'ın derhal yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri için bir Bakanlar Kurulu kararı aldırtmıştı. 29 Temmuz 1919 günlü bu kararda şöyle denilmişti:

*"M. Kemal ve Kayf Beylerin, hükümetin karar ve emirlerine aykırı hareketle bulunarak, kışkırtmalara ısrarla devam etmekte oldukları, imzaları altında yayımladıkları bildiriler ve yörelerinden gelen yazılardan anlaşıldığından adı geçenlerin derhal yakalanarak İstanbul'a getirilmeleri... (**AİAB**, No. 56).*

Yakalama görevi Harbiye ve İçişleri Bakanlıklarına verilmiş, yöredeki komutanlıklarla yöneticilere gerekli bildirimler yapılmıştı. XV. Kolordudan da emrin yerine getirilmesine yardımcı olması istenmişti. Fakat Karabekir, M. Kemal ve Orbay'ın "düşünce ve hareketlerinde vatan ve milletin amacına, yararlarına ve yürürlükteki yasalara aykırı sayılabilecek" hiçbir şey bulunmadığını, aksine onların "vatan ve milletin saadeti ve kurtuluşu ile ilgilenen her vatansever gibi" yaşadıklarını belirterek tutuklama emrine karşı çıkmıştı. Aynı zamanda henüz "20 gün önce

memleketin yarısına komuta eden" bir kişiyi yasal neden olmadan tutuklamanın halk ve ordu tarafından iyi karşılanmayacağım da belirtmişti (***BTTD,*** 4, s. 10-14).

Harbiye Bakanlığı gibi İçişleri Bakanı Âdil Bey de 29 Temmuzda Erzurum Valiliğinden M. Kemal ve Orbay'ın yakalanıp gönderilmelerini istemiş, bu emri ertesi gün de yinelemişti. Vali Münir Akkaya da bu emre Karabekir paralelinde bir yanıt vermişti. Bundan önce A. İhsan Sabis ve Y. Şevki Subaşı'nın da Anlaşma Devletlerinin baskılarıyla geriye çağrıldıklarına değinen vali, ulusun sevgisini kazanmış olan söz konusu kişilerin tutuklanmalarının halk arasında heyecan yaratıp büyük olaylara yol açabileceğine dikkati çekmişti (***TV,*** 1 (16), Belge 7).

Bu tepkiler karşısında İçişleri Bakanı Âdil Bey, hükümetin aldığı karara kamuoyunun kabul edebileceği gerekçeler bulmaya çalışmıştı. Gazetelere verdiği demeçte, M. Kemal'in ***Samsun***'a gittikten sonra birtakım örgütler kurmaya başladığını, camide halkı toplayarak onları kışkırttığını, geri çağrıldığı halde gelmeyip askerlikten istifa ettiğini ve kışkırtmalarını daha da artırdığını öne sürmüş, bu nedenle cezalandırılması gerektiğini savunmuştu. Ama Konya Valisi Cemal Beyin deyimiyle "bu emir kâğıt üzerinde" kalmadan öteye geçememişti (Jaeschke, ***Belleten,*** 128, s. 508).

Saray ve Damat Ferit hükümeti, M. Kemal'i geri getirtemeyeceklerini artık iyice anlamışlardı. 8/9 Temmuzda ordu müfettişliğinden çıkartılırken sahip olduğu nişanlarla onursal (fahri) padişahlık yaveri sanı geri alınmamış, kendisinin askerlikten istifa ettiği de resmen açıklanmamıştı. Hükümet şimdi bunları son koz olarak kullanmaya yönelmişti. Sadaretten, Harbiye Bakanlığına yazıldığına göre de bu yoldaki emir doğrudan padişahtan gelmişti. Bunun üzerine hazırlanan karar Vahidettin tarafından 9 Ağustos 1919'da, yani ***Erzurum Kongresi*** kararlarının açıklanmasından sonra onaylanmıştı. Bununla "Mustafa Kemal Bey"in taşıdığı nişanlar geri alınıyor ve "fahri" yaverlik rütbesi de kaldırılıyordu (***AİAB,*** No. 58-60).

Bu arada hükümet, çeşitli sorunlar doğuran ordu müfettişliklerinin kaldırılmasını da kararlaştırmıştı. Sadaretin bu görüşü 29 Temmuzda Harbiye Bakanlığına bildirilmişti. Önce müfettişlerin sivil görevlilere emir vermelerini sağlayan yetkileri alınmıştı. Padişahın onayladığı bir kararname ile de (16 Ağustos) müfettişlikler, ordu komutanlıklarına dönüştürülmüştü. Bundan "2" gün sonra da 3. Ordu Komutanlığı kaldırılmıştı (***HTVD,*** III, No. 52-60).

VIII) İŞGALLERİN VE PARÇALANMA GİRİŞİMLERİNİN DOĞURDUĞU TEPKİLER

Anadolu'nun paylaşılmasını, bir ***Büyük Ermenistan*** ile ***Kürdistan*** yaratılmasını önlemek amacıyla kurulan bölgesel amaçlı derneklerin ulusal bir direnişe dönüşmesinde, Yunan ordusunun ***İzmir***'e çıkartılmasından duyulan tepkinin büyük payı olmuştu. Vatan ordusuna katılma çağrısı da oradan yurda yayılmıştı.

Kente Yunan birliklerinin çıkarılacağının kesinlik kazandığı 14 Mayıs 1919'da oluşturulan ***İlhakı Red Milli Heyeti*** adına halk Maşatlık'ta toplanmaya çağrılırken bir de bildiri hazırlanmıştı. "Ey bahtsız Türk!" diye başlayan bu bildiride halka şöyle seslenilliyordu:

"Wilson prensipleri insancıl unvanı altında senin hakkın elinden alınıyor ve namusuna dokunuluyor!

Buralarda Rumun çok olduğu ve Türklerin Yunana katılmasını memnunlukla kabul edeceği söylendi ve bunun sonucu olarak güzel memleket Yunana verildi. Şimdi sana soruyoruz:

Rum senden daha mı çok? Yunan egemenliğini kabule taraftar mısın?

Artık kendini göster... Bu sana düşen en büyük görevdir. Geri kalma. Beklediğini elde etmemenden doğan üzüntün ve düşkünlük fayda vermez.."

O gece Maşatlık'ta binlerce İzmirli bir araya geldiğinde söz alanlardan Belediye Başkanı Hacı Hasan Efendi direnmenin güç ve yersiz olacağını öne sürmüş fakat büyük çoğunluk işgalin doğuracağı sakıncaları sergileyerek halkı yüreklendirmişlerdi. Başta toplantıyı düzenleyen Mustafa Necati ile Vasıf Çınar olmak üzere Müftü Rahmetullah, Gazeteci Hasan Tahsin ve Şevki Bey direnmek gerektiğini savunmuşlardı (Taçalan, 237 vd.).

Toplantı dağıldığında da birçok kent ve kasabaya şu telgraf çektirilmişti:

"İzmir Yunanlılara veriliyor! Bütün ümitlerimiz sizdedir. Vatan ordusuna katılmaya hazırlanınız!" (agy., 239)

A) PROTESTOLAR VE MİTİNGLER

İzmir'den bu çağrı yükselirken Damat Ferit hükümeti kentin işgaline ilişkin görüşlerini 16 Mayıs günkü gazetelerde yayımlanan bir bildiri ile açıklamıştı. İngilizlerin verdikleri notalarda ***İzmir*** istihkâmlarının Yunanlılar tarafından değil de Anlaşma Devletlerince işgal edileceğinin yer aldığı belirtildikten sonra hükümetin o dönemde çok kullanılan bir deyimle "millet ve devletin hukukunu korumak" için kendine düşen girişimleri yaptığı öne sürülüyor, halktan "vakarını ve sükûnetini" koruması isteniyordu.

Böylece ***İzmir,*** vatanseverleri vatan ordusunda görev almaya çağırırken hükümet, halktan kendisine güvenilip hem sessiz, hem hareketsiz kalmasını istiyordu. Gerçekte İzmir'in işgali salt Anlaşma Devletleri yerine Yunan birliklerinin kullanılması yönünden Damat Ferit için bir düş kırıklığı olmuştu. Bu nedenle aynı gün akşam İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den bu değişikliğin nedenlerini sormuş ve hükümetin Anlaşma Devletlerine saygılı olduğunu, ancak Yunan işgaline razı olamayacağını bildirmişti (Akşin, 270). Ne ki İngiliz temsilcisi bu notaya yanıt bile vermemişti.

Damat Ferit, hükümetin güç durumda kaldığını belirterek kabinesinin istifasını vermişti (16 Mayıs). Bununla birlikte Vahidettin yeni hükümeti kurma görevini yine ona vermişti. Yeni kabinesini oluşturan Damat Ferit eski Sadrazamlardan İzzet ve Tevfik Paşalara sandalyesiz bakan olarak görev vermeyi bir önlem saymıştı.

Yunan işgalinin uyandırdığı tepkiler ***Hürriyet*** ve ***İtilaf*** ile öteki partileri de bazı girişimlere yöneltmişti. O zamana kadar ***İttihat ve Terakki***nin devamı olduklarını öne sürdüğü parti ve gruplarla bir araya gelmek istemeyen ve ulusçuluğu da kabul etmeyen bu parti işgali kınayan bir bildiri yayımlamıştı. Bunda ulusun hakları elde edilinceye kadar gösterilerin sürdürüleceği belirtilmiş ve partinin her türlü yasal girişimde bulunduğu açıklanmıştı. 18 Mayısta toplanan ***Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar, Demokrat, Sosyalist, Osmanlı Demokrat*** partileri ve Adana ile İzmir ***Müdafaa-i Hukuk, İzmir Redd-i İlhak*** ve ***Trakya*** dernekleri temsilcileri, Anlaşma Devletleri temsilciliklerine bir protesto metni sunmuşlardı. Bu başvuruda, İzmir işgalinin ***Wilson Prensiplerine*** ve ***Mondros*** Anlaşmasına aykırı olduğu belirtilmiş ve bundan doğacak sorumluluğun Anlaşma Devletlerine ait olacağı vurgulanmıştı (Akşin, 273).

Artık yurdun her köşesinden hükümete ve İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları yağmaya başlamıştı. Bunlar genellikle birçok kentte hemen kurulan ***Redd-i İlhak*** derneklerince gönderiliyordu. İşgalin önceden ilan edilmiş olan ilkeler kadar hak ve adalet kurallarına da aykırı olduğu belirtilen bu protestolarda haksızlık-

ların giderilmesi için yöre halkının "malca ve bedence her türlü özveriye hazır" olduğu da açıklanıyordu.

Yazılı protestoları ***Bayramiç*** ve ***Seydişehir***'i de içerecek derecede yaygınlaşan gösteriler, mitingler izlemişti. Bunlar arasında en önemlileri İstanbul mitingleri olmuştu. Çok sayıda insanın katıldığı bu mitingler, hem konuşmaların içeriğiyle hem de sarayla hükümetin, dahası işgalci güçlerin gözleri önünde yapıldığından büyük yankılar uyandırıyordu.

İstanbul'da ilk yığınsal tepki üniversiteden gelmişti. 17 Mayısta konferans salonunda toplanan öğrenciler, ***İzmir***'e Yunan birliklerinin çıkışını kınayan konuşmalar yapmış, ertesi 18 Mayısı "ulusal matem günü" ilan etmişlerdi. İkinci günkü toplantıya yükseköğrenim öğrencileri, öğretim üyeleri ile birlikte bazı derneklerin temsilcileri de katılmışlardı. Bu toplantıda Besim Ömer, Âkil Muhtar ve Rıza Tevfik de konuşmuşlar ve Anlaşma Devletleri temsilcilerine verilmek amacıyla bir protesto metni hazırlanmıştı (Gökbilgin, I, 88 vd.).

Bu toplantıları 19-30 Mayıs arasında kentin çeşitli yerlerinde düzenlenen "5" miting izlemişti. Başkent halkının katıldığı ilk miting 19 Mayısta ***Fatih***'te yapılmıştı. ***Türk Ocağı*** ile öğrenci birliklerinin düzenledikleri bu toplantıda, rengi "al" olan sancağın "siyah"a boyandığını anımsatmak için belediye balkonunun iki yanına dikilen bayrakların altına siyah birer perde asılmış ve katılanlara siyah rozet dağıtılmıştı. Her kesimden kişilerin oluşturduğu kalabalık Halide Edip'in konuşmasıyla dalgalanmış ve Hukuk Profesörü Selahattin Beyin önerisi üzerine, ulus haklarını koruması dileğiyle padişaha bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu görev de H. Edip Adıvar ile "2" öğrenciye verilmişti. Heyet mitingten sonra Vahidettin'in huzuruna çıkacakları umuduyla ***Yıldız Sarayı***na gitmişti. Fakat Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa padişahın hasta olduğunu, bununla birlikte "evlatlarının arzularını dikkate" alacağını bildirerek kendilerini geri çevirmişti (H. Edip Adıvar, 26 vd.).

Fatih'ten sonra 20 Mayısta ***Üsküdar***'da, 22'sinde ***Kadıköy***'de yapılan mitinglere de binlerce kişi katılmıştı. Fakat İstanbul mitingleri içinde en görkemlisi 23 Mayıstaki ***Sultanahmet*** mitingi olmuştu. "Halk mitingi" olarak nitelenen bu toplantıya katılanların sayısının "200.000" olduğu tahmin edilmişti. İçlerinde üniformalı subaylar ve savaşta sakatlanmış askerler de vardı. Bunlara matem rozetleri dağıtılmıştı, caminin önüne yerleştirilen kürsü de siyah bir örtüyle kaplanmış, ön yüzüne de Wilson ilkelerinin 12. maddesini içeren bir yazı asılmıştı. Kuruluşlar adına katılanların önlerine ise "Hak isteriz!" yazılı levhalar konulmuştu.

Burada ilk konuşan Şair M. Emin Yurdakul, sözlerine "Keşke yüz yılların geceleri ve dünyaların mezarları gözlerime dolarak bir kör olsaydım da, milletimin kulağını paralayan bu felaket seslerini işitmeseydim" diye başlamış, şunları vurgulamıştı:

"Şerefli bir tarih ve uygarlığa, sağlam bir erdeme ve ahlaka, zengin

bir şiir ve edebiyata, dinsel ve ulusal geleneklere, ırka ve vatana ilişkin anılara sahip olan bir ulusun yok olduğunu tarih göstermiyor."

Günün daha da coşkulu konuşmasını yapan Halide Edip ise, "yedi yüzyılın şerefi göğe yükselen bu minarelerin tepesinden Osmanlı tarihinin yeni faciasını" seyrettiğini belirterek şunları söylemişti:

"Atalarımızın ruhları önünde eğiliyor, onlara bugünün yeni Türkiyesi adına hitap ediyorum ki, silahsız olan bugünkü milletin kalbi de onlarınki gibi yenilmez kudrettedir... Hükümetler düşmanımız, uluslar dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün ulusların haklarını kazanacakları gün çok uzak değildir. O gün geldiği zaman bayraklarınızı alınız, bu maksat için canlarını veren kardeşlerimizi ziyaret ediniz!"

Konuşmasının sonunda topluluğu andiçmeye çağıran H. Edip meydanı dolduranlara şunları tekrarlatmıştı:

"Yüreğimizdeki kutsal heyecan, ulusların hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir!" (Adıvar, 32 vd.).

Daha önce hazırlanmış bir metin de okunarak kabul edilmişti. Başkent halkının görüşleri olarak bütün dünyaya duyurulmak istenen bu bildiride, "Ulusal felaket tahminimizden çok büyüktür. Fakat umutsuz olmayalım... Vatanımızı hayatımız pahasına kurtarmak gereğini duyalım... Bu görkemli toplantımızla biz bütün dünyaya gösteriyoruz ki Türk buradadır; burada yaşayacak ve burada ölecektir!" deniliyordu (Gökbilgin, I, 90).

Tepki ve umut dolu bu mitingi başta Fransız generali Foulon olmak üzere Anlaşma Devletlerinden birçok subay da izlemişti. Dahası süregelen mitinglerin bir isyana dönüşeceği söylentileri yüzünden olacak Harbiye Bakanı Şevket Turgut da meydana yakın bir sokakta kalabalığın dağılmasını beklemişti. ***Sultanahmet***'teki coşku başkentteki azınlıklar arasında heyecan doğurmuş, Beyoğlu'ndaki Rumlar "Türkler geliyor!" diye koşuşmaya başlamışlardı. Bu da özellikle İngiliz temsilcilerini harekete geçirmişti. O akşam H. Edip'in tutuklandığı söylentileri çıkmıştı. Bu söylenti gerçekleşmemişti, ama İngilizler daha önce tutuklanmış olan "67" Türk aydınını birkaç gün sonra ***Malta***'ya göndermişlerdi (28 Mayıs).

Damat Ferit hükümeti de Anlaşma Devletlerinden gelen baskılar karşısında 25 Mayısta ***Beşiktaş***'ta ve ***Bayezıt***'ta düzenlenmesi öngörülen mitingleri yasaklamıştı. Bununla birlikte ayın 30'unda, yani birincisinden bir hafta sonra ***Sultanahmet***'te ikinci bir miting yapılmıştı. Bu, başkent mitinglerinin sonuncusu olmuştu. Çünkü Calthorpe, 31 Mayısta sadrazama gönderdiği nota ile ***İstanbul*** ve yöresinde bu tür toplantılara izin verilmemesini istemişti. Bu durum karşısında mitingleri düzenleyen ***Türk Ocağı*** ve ***Milli Kongre*** de kapalı salon toplantılarına yönelme gereğini duymuşlardı.

İstanbul dışında da bu tür mitingler biribirini izlemişti. ***Deniz-***

li'deki mitingte konuşan Müftü Ahmet Hulusi, "İşgal edilen memleketler halkının silaha sarılması ve savaşması ***farz-ı ayn*** (son derece zorunlu), uzak memleketler için ***farz-ı kifaye***dir (ikinci derecede zorunludur)" diyerek, ***İzmir***'i işgal eden güçlere karşı savaşmanın din yönünden de gerekli olduğuna ilişkin ***fetva*** vermişti. Ayrıca şunu da eklemişti:

"Elinizde hiçbir silahınız yoksa bile, üçer taş alarak düşmanın üzerine atın ve böylece eylemli olarak karşılıkta bulunun!" (Akif Tütenk, ***Milli Mücadelede Denizli,*** 5 vd.).

İzmir'den alınan telgraf üzerine ***Erzurum***'da da 18 Haziranda bir protesto mitingi düzenlenmişti. Arkasından Anlaşma Devletleri temsilciliklerine çekilen, bir örneği de basına verilen bir telgrafla Yunan işgali kınanmıştı. Cevat Dursunoğlu, Süleyman Necati, Belediye Başkanı Zakir, öteki "2" Erzurumlunun imzalarını taşıyan bu protestoda, "İzmir saldırısı, faciası karşısında pek heyecanlı ve yaralı olan biz Türkler, varlığımıza indirilmiş bu darbenin kaldırılmasını, yıkılan hak ve adalet mihrabının onarılmasını, uyruğu bulunduğunuz devletin adaletli ve insaniyetli karakterinden dileriz" deniliyordu (***AÖAS,*** 1 vd.).

Giresun'da 17 Mayısta yapılan mitingten sonra padişaha ve sadarete ***İzmir*** işgalini acı bir dille yeren telgraflar gönderilmişti. Bunda şöyle seslenilmişti:

"Hükümetimizi, idamımızı bildirmekle görevlendirilmiş olarak görmek istemiyoruz. Sizi Türk sadrazamı bilerek sesleniyoruz... ***İzmir****'de mavi (Yunan bayrağı) mi sallanacak, al (Türk bayrağı) mı kalacak? Hükümetiniz buna boyun mu eğecek? İzmirli kardeşlerimizi Yunan palikaryalarına teslim mi edecek?" (M. Gologlu,* ***Erzurum Kongresi,*** *40).*

Bu mitinglerin dışında Anadolu'daki kentlerden, kasabalardan ***İzmir*** işgalini protesto için Anlaşma temsilcilerine, hükümete ya da gazetelere gönderilen telgrafların sayısı binleri bulmuştu. Hele Yunanlıların ***İzmir*** dışına taşarak ***Manisa*** ve ***Aydın***'ı da işgal etmeleri üzerine ***Havza***'da bulunan Mustafa Kemal'in de desteğiyle bu tür protestolar daha da artmıştı.

B) MANDA YA DA KORUNMA İSTEKLERİ

Yunanlıların ***İzmir*** ve yöresini işgal etmeleri yurt çapında protesto edilirken, kimi çevrelerde de, bu çıkmazdan kurtulmak için başka dallara tutunma gibi bir eğilime hız verilmişti. Söz konusu destek de iki ayrı uçta görünüyordu. Birincisi güçlü bir devletin koruyucu kanatları altına girmeyi, ikincisi ise ***manda*** yönetimini öngörüyordu.

O dönemde ABD Başkanı Wilson'un önerileriyle uluslararası ilişkilerde ***sömürge*** yerine yeni "2" kavram geçmişti: ***Manda*** ve ***koruma*** (hi-

maye). Mondros ateşkes anlaşmasından sonra merkezi yönetimde ve kimi aydın kesimde adaletli bir barış için İngiltere'nin desteğini sağlama görüşü yaygınlaşmaya başlamıştı. ***İzmir***'in işgali İngiltere'nin koruması altına girmeyi zorunlu görenlerin sayısını artırmıştı. Bu düşünceyle işgalden "5" gün sonra ***İngiliz Muhipler Cemiyeti*** kurulmuştu.

Öte yandan İngiltere yerine ABD mandasının daha uygun olacağını savunanlar da ***İzmir***'in işgalinden sonra yeniden seslerini duyurmaya başlamışlardı. 1918 Aralığında kurulan ***Wilson Prensipleri Derneği,*** ona ilişkin bölümde belirttiğimiz gibi etkinliğini kısa sürede yitirmişti. Fakat İngiliz yanlıları örgütlenirken Yunanlıları Anadolu'ya çıkartan gücün İngiltere olduğu gerçeği de yaygınlaşmıştı. Bunu gören kimi aydınlar kurtuluşu ABD mandasında görmeye yönelmişlerdi. Bu görüş giderek güçlenecek ve ***Sivas Kongresi***nde tartışmaların odak noktasını oluşturacaktır.

C) KONGRELER

Mondros mütarekesini izleyen işgallere koşut olarak yalnız Arap Yarımadasının değil, Anadolu ile Trakya'nın da paylaşılacağı, buralarda yeni devletler kurulacağına ilişkin haberler karşısında bölge çapında da olsa, bunu önleme gereğini duyanların dernekler ya da "heyet"ler kurmaları, Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde ***bireysellikten toplumsallığa yönelmede*** ilk aşamayı oluşturur. Bu kuruluşlar öncelikle ilgili bölge halklarının görüşlerini alıp savunacakları ilkeleri, uygulayacakları yöntemleri belirlemek amacıyla oldukça geniş katılımlı toplantılar düzenleme zorunluluğunu duymuşlardı. İşte bu tür toplantılar, Meşrutiyet yıllarında Türkçeye girmiş yabancı kökenli bir sözcükle ***kongre*** diye adlandırılmıştır. Dernekler ya da toplantılara önayak olan aydınlar ***kongre*** deyimini yeğlerlerken, saray ve çevresi, siyasal amaçla düzenledikleri bu tür toplantılara, yetkinin yine kendilerinde olduğunu belirtmek, İslamî bir görünüm vermek için eskiden olduğu gibi ***şûra*** ya da ***meşveret*** demişlerdir. Ancak şurasını da belirtmek gerekir ki ***kongre*** sözcüğü, o dönemde seçilmiş delegelerin katılmadığı siyasal içerik taşımayan, iç düzenlemelere yönelik toplantılar için de kullanılmıştır. Öyleki bir ***kongre***de seçilen yönetim kurullarının sonradan yaptıkları normal toplantılar bile bazen ***kongre*** diye adlandırılmıştır. Örneğin ***Nazilli***'de ***Aydın ve Havalisi Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyeti***nin (Aydın ve Yöresi Ulusal Hareket İlhakı Kabuletmeme Kurulu) 6 Ekim 1919'daki yönetim kurulu toplantısı yeni bir ***kongre*** diye yansıtılmıştır. Bunun gibi, 5 Ağustos 1920'de ***Pozantı***'da düzenlenen ve Mustafa Kemal'in de katılmış olduğu toplantı ***Pozantı Kongresi*** olarak anılmıştır. Oysa söz konusu toplantıda, ***Adana*** işgal altında olduğu için ***Pozantı***'nın il merkezi

yapılması kararlaştırılmış, sivil ve askeri örgütlenme üzerinde durulmuştu (Süleyman Hatipoğlu, ***Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi,*** Ankara, 1989). Bu nedenlerle bu tür olağan toplantılarla, halk temsilcilerinin katıldığı ve ***Milli Mücadele***yi belirleyen kararların alındığı gerçek ***kongre***leri biribirinden ayırmak gerekmektedir.

Mütareke ertesinden başlayarak ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneği içinde birleşmeye değin geçen dönemde düzenlenen kongreler, bölgeleri ve özellikleri dikkate alınarak "6" öbekte toplanabilir:

1) ***Kars-Ardahan-Oltu Kongreleri: Batum***'u da içerdiği için Üç Liva ***(Elviye-i Selase)*** diye adlandırılan bu yöredeki kongreler apayrı bir özellik taşırlar. Bunlar ***Kars İslam Şûrası*** (5 Kasım 1918) ile başlayıp ***Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi*** (21 Şubat 1920) ile sona ermiştir.

2) ***Trakya Kongreleri, Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi***'nin 7 Kasım 1918'de kurulmasıyla başlamış ve 9-14 Mayıs 1920 ***Büyük Edirne Kongresi*** ile sona ermiştir.

3) ***Doğu Anadolu Kongreleri: Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti***'nin (13 Şubat 1919) ve ***Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti***nin Erzurum (17-21 Haziran 1919) il kongreleriyle başlayan, sonra ***Erzurum*** (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve ***Sivas*** (4-11 Eylül 1919) Kongreleriyle kapsamı genişletilen kongreler.

4) ***Batı Anadolu Kongreleri: İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti***nin ***İzmir Kongresi*** (17-19 Mart 1919) ile başlayan ve ***Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak*** adı altında ***Balıkesir, Alaşehir, Nazilli*** Kongreleriyle devam edip üçlü bir görünüm alan ve 2 Ağustos 1920 ***Afyon Kongresi*** ile son bulan kongreler dizisi.

5) ***Milli Kongre ve Milli Blok (Vahdet-i Milliye)*** Girişimleri: Adları ve İstanbul'da düzenlenişleri yönünden önem taşıyan ve yeni bir örgüt kurmaktan çok varolan çeşitli kuruluşları bir araya toplayıp iş ve güç birliği sağlamak amacına yönelik girişimler (Kasım 1918-Aralık 1919).

6) ***Saltanat Şûrası*** (26 Mayıs 1919): Bu denli çok, aynı zamanda da dağınık olarak 1918 Kasımından 1920 Ağustosuna kadar geçen 19 aylık uzunca bir süreye yayılan kongreler için özel bir çizelge düzenlenebilir.

Söz konusu kongre ya da toplantılardan İstanbul'da düzenlenmiş olup 5. ve 6. öbekte yer alanlara ilişkin olarak önceki bölümlerde yeterince bilgi vermeye çalışmıştık. Bu nedenle onları yinelemeyecek, yörenin özelliğinden ötürü amaçları da değişik olan ***Kars*** bölgesi kongreleriyle ilgili bazı bilgiler verdikten sonra Anadolu ve Trakya kongreleri üzerinde duracağız. Ulusal bilincin ya da özel deyimiyle ***Kuvayimilliye Ruhu***nun doğmasında, ilk direnmelerin sağlanmasında ilk büyük dönemeç bu kongrelerle aşıldığı için onların biraz da ayrıntıları ile ele alınması gerekmektedir.

Ç) ÜÇ LİVA (KARS, ARDAHAN, OLTU) KONGRELERİ

Elviye-i Selase diye Arapça adlandırılan ***Kars, Batum*** ve ***Ardahan,*** 1877-1878 Savaşı sonunda "savaş tazminatı" karşılığında Rusya'ya bırakılmıştı. Rusya'nın Birinci Dünya Savaşından çekilmesi üzerine imzalanan Brest-Litowsk Antlaşması gereğince başvurulan halkoylaması (14 Temmuz 1918) ve Vahidettin'in 15 Ağustos tarihli onayı (irade) ile anavatana katılmıştı. Bu amaçla ***Batum*** "2" sancaktan ***(Kars*** ve ***Batum)*** oluşan bir il haline getirilmiş (11 Eylül 1918), yöneticiliklere geçici olarak mülkiye müfettişleri atandığı için Kars'a da Hilmi Uran gönderilmişti (Uran, ***Hatıralarım,*** 104 vd.).

Üç Livanın geri alınmasından sonra Osmanlı ordusu son bir hamle daha yaparak İran'ın kuzeybatısı ile ***Gürcistan, Ermenistan, Dağistan*** ve ***Azerbaycan***'dan bazı yerleri ele geçirmiş ve ***Bakü***'ya kadar ilerlemeyi başarmıştı (15 Eylül 1918). Ancak Talat Paşa hükümetinin istifası ile işbaşına gelen A. İzzet Paşa kabinesi barış dileğinde bulunurken, ***Brest-Litowsk*** Antlaşmasıyla Türkiye'ye bırakılan ***Üç Sancak*** dışındaki yerlerden geri çekilmeyi uygun bulmuştu. Bu nedenle Genelkurmay Başkanlığı 21 Ekim 1918'de Doğu Orduları Grup Komutanlığına gereken emri vermişti (***TİH,*** I, 153 vd.). Mondros mütarekesinin 11. maddesi ile de Osmanlı hükümetinin almış olduğu bu kararın uygulanmasının sürdürüleceği belirtilmişti. Aynı zamanda kısmen boşaltılan Kafkas Dağları güneyinin ***(Maveray-ı Kafkas)*** Müttefiklerce istendiğinde tümüyle boşaltılacağı öngörülmüştü.

Silahbırakma anlaşmasına böyle özel hükümler koydurtan İngilizler, ***Maveray-ı Kafkas*** deyimini ***Üç Sancak*** olarak yorumlamışlar ve Osmanlı kuvvetleri henüz geri çekilme hazırlıkları yaptığı günlerde, 11 Kasımda sadarete verdikleri bir nota ile, ***Batum, Ardahan*** ve ***Kars***'ın da boşaltılmasını istemişlerdi. İngiliz komutanlığı hiçbir gerekçe göstermeden, "Türkiye ile Rusya arasında savaştan önceki sınırın ötesinde bulunan bütün Türk birliklerinin" geri alınmasını istemiş ve "mütareke hükmünün ancak böylece uygulanmış" olacağını öne sürmüştü. Bunun üzerine Osmanlı ordusu 17 Kasımda ***Bakü***'dan, ertesi günü de ***Tebriz***'den çekilmeye başlamıştı. Bu arada birliklerin kışı ***Üç Sancak***'ta geçirmelerine olanak tanınması istenmiş, fakat İngilizler kabul etmemişti. Aslında İngilizler Bolşeviklere karşı savaşan Çarlık yanlısı kuvvetleri daha yakından desteklemeye çalışırken bölgedeki siyasal parçalanmadan yararlanarak bu yöreye yerleşmek istiyorlardı. Böylece hem Doğu Karadeniz'de önemli bir üs elde etmiş, hem de buradaki zengin petrol kaynaklarından yararlanmış olacaklardı.

İşte bölgedeki kongreler bu çok yönlü amaçlarla çatışmalar karşısında ***Üç Sancağın*** Türk egemenliğinden çıkmaması için yapılan girişimler çerçevesinde düzenlenmişti. Türk kuvvetlerinin geri çekilecekleri-

ne ilişkin haberler karşısında Türkiye'den bir kez daha koparılacakları ve Gürcülerle Ermenilerin egemenliği altına düşecekleri kuşkusunu duyan bölge halkı, örgütlenme gereğini duymuştu. Bu amaçla da Kars'ta ***Milli İslam Şûrası*** oluşturulmuştu (5 Kasım 1918).

Türk ordusu çekildikten sonra kenti yönetmek, gerekirse de savunmak amacını güden bu şûranın ilk örgütlenme kongresi 14 Kasım 1918'de yapılmıştı. Burada ***Merkez-i Umumi*** ya da ***Muvakkat Heyet*** (Genel Merkez ya da Geçici Kurul) adı verilen "8" kişilik bir yönetim kurulu seçilmiş, başkanlığına da Cihangiroğlu İbrahim getirilmişti. Ayrıca öteki sancaklarda da şubeler açılması kararlaştırılmıştı.

Bu ilk kongreden sonra, 30 Kasım 1918'de de ***Kars Büyük Kongresi*** düzenlenmişti. Buna ***Batum*** ile ***Ahıska***'yı içerecek biçimde yöredeki kentlerden kasabalardan gelen "70" kişi katılmıştı. Kongrede gücü artırabilmek için ***Üç Sancağın*** birleştirilmesi kararı alınmıştı. Yönetim işlerini yürütecek "12" üyeli ***Merkez Temsilcileri Kurulu,*** yani bir "hükümet" oluşturulmuştu. Durumu Osmanlı hükümetine ve Anlaşma Devletleri temsilcilerine iletmek için ***İstanbul***'a bir heyet gönderilmesi de uygun görülmüştü. ***Kars Büyük Kongresi*** bölgenin savunması için bir milis gücü oluşturulmasını da zorunlu bulmuştu. Bu gelişmeler üzerine Kars Mutasarrıflığını yürüten Hilmi Uran, 1919 Ocağında kentten ayrılırken, yönetimi Şûraya devretmişti (Uran, 111).

Bu arada İngilizler ilk olarak ***Batum***'u işgal etmişlerdi. 7 Aralıkta "2" İngiliz savaş gemisi limana girip burayı denetim altına almıştı. 24 Aralıkta karaya çıkartılan tümenin komutanı kenti işgal ettiklerini bildirerek Türk bayraklarının asılmasını yasaklamıştı. Bunun üzerine Osmanlı İçişleri Bakanlığı ***Batum***'daki sivil yönetimin İngilizlere devredilmesi emrini vermişti (***TİH,*** I, 161 vd.).

IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Subaşı ile İngiliz komutanı arasında yapılan görüşmede, ***Kars*** ve ***Ardahan***'ın da 25 Ocak 1919'a kadar boşaltılması kararlaştırılmıştı. İngilizler 12 Ocakta kendi birlikleri ile bir Ermeni Hükümeti heyetinin ***Kars***'a gireceklerini belirtmişlerdi.

İngilizlerin bu girişimleri karşısında ***Kars*** dışındaki kentlerde de ***Milli Şûra***lar oluşturulmuştu. ***Batum***'da da aynı amacı güden bir ***İslam Derneği*** kurulmuştu (***BTTD,*** 20, s. 3-10). Bu kuruluşların bir kısmı da yerel kongreler toplama yoluna gitmişlerdi. Bunlar arasında 3-7 Ocak 1919 tarihlerinde toplanan ***Ardahan Kongresi***ni de anmak gerekir.

Bu yerel toplantılardan sonra 17/18 Ocak 1919'da ***Üçüncü Kars Kongresi*** düzenlenmişti. "131" delegenin katıldığı bu kongrede ***Kars Milli Şûrası***nın (ya da Muvakkat Heyetinin) adı, bütün bölgeyi temsil etmesi için ***Güneybatı Kafkas Hükümeti*** olarak değiştirilmişti. Hükümetin işleyişini belirleyen bir anayasa hazırlanmış ve "13" üyeden oluşan bir kabine oluşturulmuştu. Bu hükümette Rus ve Rum üyelere de

yer verilmişti. Bununla ***Kars, Ardahan*** ve ***Batum*** livalarının Osmanlı saltanatının koruması altında özerk bir yönetime kavuşması öngörülmüştü.

Bölgede ***Mili Şûra*** adıyla ulusal direnme örgütlerinin kurulmasında Yakup Şevki Paşanın büyük desteği olmuştu. Ama İngilizlerin baskısı karşısında bir süre sonra İstanbul'a geri çağrılmıştı. Onun Erzurum'dan ayrılmasından bir gün önce de, 13 Nisan 1919'da İngilizler düzeni sağlamak bahanesiyle ***Kars***'ı işgal etmişlerdi. Parlamento binasını basmış, ***Güneybatı Kafkas Hükümeti***nin "11" üyesini tutuklayıp ***Malta***'ya sürmüşlerdi.

İngiliz işgalinden cesaret alan Ermeniler, bir hafta geçmeden ***Kars*** ve ***Kağızman*** sancaklarını ele geçirmişlerdi. Buna koşut olarak Gürcüler de ***Ardahan***'a ve ***Ahıska***'ya yerleşmişlerdi.

Bir süre sonra İngilizler Batum'dan çekilmeye karar verdiklerinde yerlerini Gürcülere bırakacakları anlaşılmıştı. Oradaki İslam Derneği yöneticileri bunu önleyebilmek için 8 Martta Osmanlı hükümetinden yardım dilemişlerdi. Ne yazık ki İstanbul hükümeti ***Batum***'a bir miktar para gönderme kararı almanın ötesinde bir girişimde bulunamamıştı (***BTTD***, 20, s. 3-10). Artık ***Kars, Ardahan*** ve ***Batum***'un yeniden Türk topraklarına katılması ulusal direniş ve bağımsızlık savaşı çerçevesinde çözülmesi gereken bir soruna dönüşmüştü.

IX) DOĞU ANADOLU KONGRELERİ

A) TRABZON KONGRELERİ

Bundan önceki bölümlerde belirtildiği gibi bir ***Pontus*** devletinin kurulması ya da ***Büyük Ermenistan***'a katılması söz konusu olan Doğu Karadeniz yöresinin Türk olduğunu, Türkiye'ye bağlı kalmasını sağlamak amacıyla 12 Şubat 1919'da ***Trabzon Muhafazaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*** (Trabzon ulusal hakları koruma derneği) kurulmuştu.

1) İL KONGRESİ (13 Şubat 1919)

Derneğin kurulmasının hemen ertesinde kurucu üyelerle birlikte o dönemdeki idari birimlere göre bütün liva ve kazalardan (ilçe) delegelerin katıldığı bir kongre yapılmıştı. Başkanlığa Müftü İmadeddin, İkinci Başkanlığa Gümüşhane delegesi Lütfü Kadirbeyoğlu, Başkanvekilliğine Avukat Faik Ahmet Barutçuoğlu'nun getirildikleri bu kongrede "11" kişilik bir yönetim kurulu seçilmişti. Bölgenin hukukunu korumaya yönelik olarak da şu kararlar alınmıştı:

1) Trabzon ilinin coğrafya ve nüfus yönünden durumunu açıklayıp Rum ve Ermenilerin çoğunlukta olmadıklarını kanıtlamak.

2) İlin gerçek durumunu Anlaşma Devletleri temsilcileri ile Paris Barış Konferansına anlatmak için ***İstanbul***'a ve ***Paris***'e bir heyet göndermek. "5" kişiden oluşacak bu heyete ***İstanbul***'dan Anlaşma Devletlerinin güvenecekleri "2-3" eski elçinin de katılması öngörülmüştü.

3) Gerekli giderlerin karşılanabilmesi için her kazanın ödeme gücüne göre paylarına düşen paraları ödemeleri.

TMHM Derneği Merkez Komitesi başkanlığına Barutçuoğlu Ahmet getirilmişti. Etkinliği yaygınlaştırmak için de bütün liva ve kazalarda birer şube açılmıştı. Başta Trabzon'da yayımlanan ***İstikbal*** olmak üzere Giresun'da ve Ordu'da çıkan gazeteler ile de geniş bir kampanya açılmıştı. Bu arada ***Saltanat Şûrası***na katılan Ömer Fevzi'nin, ABD Yüksek Komiserliğine başvurarak Amerikan mandasından yana olduğunu bildirmesi üzerine kendisi üyelikten çıkarılmıştı (Gologlu, ***Erzurum Kongresi***, 173).

Çalışma alanını Rize'den Ordu'ya kadar yaygınlaştıran TMHM derneği, saldırılarını artıran Rum çetelerine karşı koyabilmek için "silahlı savunma"ya da yönelmek zorunda kalmıştı. Bu amaçla ilk aşamada motorcu ve kayıkçıların silahlandırılmasına çalışılmıştı. Yörenin nüfuzlu ailelerinden Serdaroğulları ***Akçaabat***'ta, Tuzcu ve Mataracıoğulları ***Rize-Hopa*** dolaylarında, Sarıalioğulları ile Çakıroğulları ***Of***'ta kendi adamlarını silahlandırmışlardı. Rum çetelerinin en etkili oldukları ***Giresun***'da ise daha önce kendi başına bir çete kurmuş olan kayıkçı Topal Osman'dan yararlanılması uygun bulunmuştu. Böylece TMHM derneğinin desteğini sağlayan Topal Osman, Rum çetelerini sindirmede yararlı hizmetler görmüş, ancak keyfi davranışları ve zorbalıkları ile de giderek kendisi bir sorun haline gelmiştir.

XV. Kolordu Komutanlığına atanan Karabekir'in 19 Nisanda ***Trabzon***'a gelmesi, derneğin çalışmalarının daha da artmasında etkili olmuştu. Karabekir'in dernek yöneticileriyle yaptığı toplantıda mevcut silah ve mühimmatın Anlaşma Devletlerine teslim edilmeyip olabildiğince saklanması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Ermenilere karşı mücadelede ordu birliklerinin halkın yanında olacağı da belirtilmişti. Nitekim birkaç gün sonra kente gelen bir İngiliz kontrol subayı orada teslim edilmedik silah bulamamıştı. Nisan sonlarında "400" Rum göçmeni Trabzon'a getirilmişti. Rumlar ***Pontus*** tasarımlarını gerçekleştirmek için girişimlerini artırmışlardı. ***Paris***'e giden Trabzon Metropoliti Hrisantos, bunu öngören raporunu 2 Mayısta barış konferansına sunmuştu. Bunun üzerine TMHM derneği de, ilk kongrede alınmış olan karar uyarınca bölgenin "hukukunu" anlatabilmek için "5" kişiden oluşan heyeti ***İstanbul***'a göndermişti.

2) TMHM DERNEĞİNİN İKİNCİ KONGRESİ (28 Mayıs 1919)

İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkartılması ***Trabzon***'un işgal edilmesi olasılığını artırmıştı. Bu nedenle TMHM derneği gerekli önlemleri saptamak amacıyla yeni bir kongre toplanmasını kararlaştırmıştı. Buna ilişkin önerinin Gümüşhaneli Zeki Kadirbeyoğlu'ndan geldiği anlaşılmaktadır. O, 19 Mayısta dernek merkezine gönderdiği telgrafta, "Artık diplomasi ile, sempati kazanmakla bu işlerin çözülemeyeceği kesin olarak belirlenmiştir" diye, eyleme yönelik kararlar almak için ikinci bir kongreyi gerekli gördüğünü bildirmişti.

Bu ikinci kongre 28 Mayıs 1919'da toplanmıştı. Kongre başkanlıklarına Trabzon delegeleri Servet ve İzzet Beyler seçilmişti. Alınan kararlar içinde en önemlisi de daha geniş çaplı bir kongre düzenlenmesine ilişkin olanıydı. Zeki Beyle Rizeli Osman Nuri verdikleri önergede, ***Trabzon*** gibi bir sahil ilinin tek başına ***Pontus*** ve ***Ermenistan*** sorunlarını çözemeyeceğini belirterek, "Bizi kurtaracak biricik çare Türklüğün bir-

leşmesi"dir demişlerdi. Bunun için de silahlı karşı koyma önlemleri alınması gerektiğine işaretle şu öneride bulunmuşlardı:

*"Merkezi **Erzurum**'da olmak üzere bir **genel kongre** toplanması ile bütün doğu illeri ile onlara yakın yerlere durumun açık ve bütün çıplaklığı ile bildirilmesi..."*

Kimi üyelerin böyle bir girişimin düşmanı işgale kışkırtmak anlamına geleceğini öne sürerek karşı çıkmaları, Barutçuoğlu Ahmet'in "Savunma cephesinin ilk ateşi burada yanacaktır" biçimindeki desteğiyle önlenmiş ve önerge kabul edilmişti. Öngörülen kongre için ***Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput (Elazığ)*** ve ***Sivas*** illerine birer yazı gönderilmesi de kararlaştırılmıştı (Goloğlu, ***EK,*** 174 vd.).

Kongrenin kabul ettiği çağrı söz konusu "6" doğu ilindeki ***Müdafaa-i Hukuk*** derneklerine 30 Mayısta çekilen telgraflarla iletilmişti. Bunda, "Geleceğin ufkundaki kara bulutlara karşı gerekli önlemleri almak" için doğu illeri delegelerinin katılacağı büyük bir kongrenin en kısa zamanda toplanmasına karar verildiği bildiriliyordu. Toplanma yeri olarak da merkezi bir konumda bulunan ve sınır boyunda olduğu için öteden beri tehlikelerle karşılaşan ***Erzurum***'un uygun görüldüğü açıklanıyor, her kazadan (ilçe) gerçekten de ulusu temsil edecek en az bir delegenin seçilmesi isteniyordu. Son olarak kongre gününün, alınacak yanıtlara göre saptanacağı belirtiliyordu (Karabekir, ***İH,*** 40 vd.).

Çok büyük bir rastlantıyla, ***Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye*** derneği kongresinde alınan kararın illere bildirildiği 30 Mayıs günü, Doğu İlleri Hukukunu Savunma Derneği Erzurum şubesi de böyle bir kongre toplanmasına ilişkin kararını aynı illere duyurmuştu. Üstelik böyle bir kongrenin ***Erzurum***'da ya da orta yerde bulunan bir başka ilde toplanabileceği yolunda bir açık kapı da bırakılmıştı. Aynı gün yapılan bu karşılıklı yazışmalar sonunda da ***Erzurum Kongresi*** gerçekleştirilmişti.

B) ERZURUM KONGRELERİ

Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesi, "6" doğu ili ile Trabzon delegelerinin katılacakları bir büyük kongreden önce kendi il kongresini yapma gereğini duymuştu.

1) ERZURUM İL KONGRESİ (17-21 Haziran 1919)

İl kongresine Erzurum'a bağlı bütün sancak (liva) ve kazalardaki örgütlerce seçilen temsilcilerin katılması öngörülmüştü. Başlangıçta top-

lantı günü olarak 10 Haziran saptanmıştı, ama kongre bir hafta sonra başlayabilmişti (***BTTD***, 50, Belge 5).

İl kongresine "21" delege katılmıştı. Toplantı, başkan Raif Efendinin Ermeni iddialarını ve içinde bulunulan durumu özetleyen konuşması ile açılmıştı. Daha sonra yönetim kurulunca hazırlanan raporlar okunmuştu. Bunların ilkinde derneğin ve Erzurum şubesinin çalışmalarına ilişkin bilgi veriliyordu. İkincisinde ise bağımsız ***Ermenistan*** ve ***Kürdistan*** sorunları üzerinde duruluyor ve özellikle Ermeni iddialarının asılsızlığı belirtiliyor ve bunlara karşı izlenmesi gereken yol ve yöntemler açıklanıyordu. Bundaki görüşler şöyle özetlenebilir:

İşgal tehlikesi karşısında bulunan ***"6" doğu ili*** ile ***Trabzon*** her ne pahasına olursa olsun Osmanlı topluluğundan ayrılmayacak ve İstanbul hükümeti bu bölgeyi terk etse bile, Müslüman halk son bireyine kadar vatan topraklarını savunacaktır. Ancak ***Erzurum***'un tek başına bunu karşılamasına olanak bulunmadığı için öteki illerle iş ve güç birliği yapma zorunluluğu vardır. Bu nedenle daha büyük bir kongrenin toplanması öngörülmüş ve genel merkez de bunu uygun bulmuştur (C. Dursunoğlu, 64-66).

İl kongresinde "5" gün süren toplantılar sonunda şu önemli kararlar alınmıştı:

1) Bir Ermeni saldırısına şiddetle karşı konulacak; ulusal varlığın ve İslam haklarının korunması uğrunda her türlü zorluğa katlanılacaktır.

2) Halkın göç etmesi, söz konusu toprak parçasından ulusal varlığın silinmesi sonucunu doğurduğundan bulunulan yerden ayrılınmayacaktır.

3) İç düzeni koruyabilmek için bir ***Bekçi Örgütü*** kurulacak, böylece halk ve özellikle de köylüler silahlandırılacaklardır.

4) Yalnız dilek ve emelde değil, işte de birlik sağlanacaktır (Dursunoğlu, 155 vd.).

Kongre bunların dışında Paris Barış Konferansına giden Osmanlı heyetine, doğu illeri hukukunun korunması için alınan kararların bildirilmesini de gerekli görmüştü. En sonunda yapılan yönetim kurulu seçimlerinde de başkanlığa yine Raif Hoca getirilmişti.

Erzurum İl Kongresinde bölgenin her ne pahasına olursa olsun korunması yolunda karar alınırken, kuşkusuz en büyük dayanak XV. Kolordu ve onun başındaki Kâzım Karabekir olmuştu. Bunun yanında kurulması öngörülen ***Bekçi Örgütü*** de silahlanmaya yönelik çok önemli bir girişimdi. Aslında bu ad altında bir "milis gücü" ya da Batı Anadolu'dan başlayarak yayılmakta olan deyimle ***Kuvayimilliye*** oluşturulmak istenmişti. Nitekim buna ilişkin olarak hazırlanan yönetmelikte, savunmada esas görevin orduya düştüğü belirtilmiş, ama her olasılığa karşı da mahallelerde ve köylerde silahlı birlikler kurmanın gerekli oldu-

ğu vurgulanmıştı. Yönetmeliğe göre, biri çalışma alanları belli (sabit) ötekisi de gezginci (seyyar) olmak üzere iki sınıf bekçi örgütü oluşturulacaktı. Erkekler "3" gruba ayrılacak, askerlik çağı dışındaki yaşlı olanlar (35-50 yaş) oturgan, daha genç yaştakiler (20-35) gezginci sınıfa alınacaklardı. ***Bekçi Örgütü*** birimleri için, ***oba, oymak*** ve ***dernek*** gibi izciliği andıran Türkçe adlar kullanılacaktı. Bir "oba"da "10" kişi bulunacak, "4" ***oba*** bir ***oymak***, "4" ***oymak*** da bir ***dernek*** oluşturacaktı. Her köy ya da mahallede en aşağı bir ***gezginci derneğin*** kurulması öngörülmüştü.

Böylece Erzurum İl Kongresinde oldukça geniş bir silahlı gücün oluşturulması kararlaştırılmıştı. Toplantıdan sonra uygulamaya geçilmiş ve kent merkezi ile bazı ilçelerde ilk birimler kurulmuştu. Ancak Mustafa Kemal'in de Erzurum'a gelmesiyle savunma görevini doğrudan doğruya ordu birlikleri üzerlerine aldığından ***Bekçi Örgütü***nün yaygınlaştırılmasından vazgeçilmişti (Dursunoğlu, 67 vd.).

2) ERZURUM KONGRESİ (23 Temmuz-7 Ağustos 1919)

Doğu İlleri Ulusal Haklarını Koruma Derneği Erzurum Şubesinin bütün doğu illerini kapsayan bir büyük kongre toplanmasına ilişkin önerisi İstanbul'daki genel merkezce uygun görülmüştü. ***Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas*** illeri ve ***Trabzon*** ile yapılan haberleşmeler sonunda kongrenin, 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilan günü olan Rumi (Mali) takvime göre 10 Temmuzun yıldönümünde ***Erzurum***'da toplanması kararlaştırılmıştı. Durum, Erzurum şubesince yeniden merkeze iletilerek onayı alınmıştı. Merkez Başkanı Ahmet Nedim imzasıyla 17 Haziranda verilen yanıtta, derneğin ana amacının "illerin Osmanlı ve Müslüman kalmaları" olduğu bir kez daha belirtilmiş ve kongrede genel merkezi Erzurum Şube Başkanı Raif Efendinin temsil etmesi istenmişti (***BTTD***, 35, s. 18 vd.).

a) Hazırlıklar ve Mustafa Kemal

Erzurum'da büyük kongre hazırlıklarına başlanılmasını izleyen günlerdeki en büyük gelişme, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in 3 Temmuzda kente gelmesi ve "5" gün sonra da 8/9 Temmuz gecesi askerlikten ayrılıp sineyi millete dönmesiydi. ***Amasya Kararları*** çerçevesinde ***Sivas***'ta bir genel kongre toplanması öngörüldüğünde Karabekir onu ve R. Orbay'ı ısrarla ***Erzurum***'a çağırmış, düzenlenecek kongreye katılmalarını dilemişti.

M. Kemal de kente varışının hemen ertesi günü R. Orbay ve İbrahim Süreyya ile birlikte Vuslat Erverdi'nin evinde bulunan ***Müdafaa-i***

Hukuk merkezini ziyaret etmişti. Dernek sekreteri Cevat Dursunoğlu'nun aktardığına göre, iki saat süren görüşmelerde daha çok kongre hazırlıkları üzerinde durulmuştu. Karabekir'in süregelen yardımlarına ek olarak ordu müfettişinin de açık destek vermesi kongreyi düzenleyenleri daha da etkin kılmıştı. Öyleki M. Kemal'in ordudaki görevlerinden ayrılmasını izleyen gün toplanan yönetim kurulu, ona ve R. Orbay'a derneğin başına geçmelerini önerme kararı almıştı. Başkan Raif Efendinin imzaladığı ve "Sayın savaşımcı (mücahid-i muhterem) M. Kemal Paşa hazretlerine" diye başlayan yazıda, "derneğimizin başına geçerek vatanın kurtuluşunun sağlanmasına ve ulus ile saltanatın hukukunun korunmasına yönelik ulusal emellerin gerçekleşmesine çaba harcamanızı herkesçe bilinen vatanseverliğinizden dileriz" deniliyordu. Ancak il kongresince seçilmiş bir başkan ve yönetim kurulunun bulunduğu dikkate alınarak M. Kemal'e şimdilik "çalışma grubu" (heyet-i faale) başkanlığı öneriliyor, R. Orbay'ın da bu grubun ikinci başkanlığını kabul etmesi isteniyordu (B.S. Baykal, ***Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler***, XXIV).

M. Kemal ile Orbay bu öneriyi kabul etmişler, çalışma grubunun ilk toplantısı da o gece yapılmıştı. Toplantıya Karabekir de katılmıştı. Dünyadaki siyasal gelişmelere ilişkin bilgi veren M. Kemal, ülkenin içine düştüğü çıkmazdan ancak ulusal iradeyi yansıtan ***Müdafaa-i Hukuk*** aracılığıyla çıkabileceği görüşünü savunmuştu. Böylece M. Kemal ile R. Orbay, kongreden önce onu düzenleyen grubun içinde yer almışlardı. Necati Beyin çıkardığı ***Albayrak*** gazetesi, 14 Temmuz günlü sayısında, M. Kemal'in istifasından söz ederken, "Anafartalar'da ulusal onuru, tarihin şimdiki kuşaktan beklediği kutsal görevi en iyi biçimde yapan ve yücelten bu saygın komutanı bugün de ulusal savaşımın başında görmek mutlu bir görünümdür" diyordu (Dursunoğlu, 93 vd.).

Ancak M. Kemal ile R. Orbay'ın kongreye resmen katılabilmeleri için bir yerden delege seçilmeleri gerekiyordu. Her ikisi de başka bir ilden değil Erzurum adına kongrede bulunmak istiyorlardı. Buna olanak sağlamak için C. Dursunoğlu ile Binbaşı Kâzım delegelikten çekilerek yerlerini M. Kemal ile Orbay'a bırakmışlardı; kendileri de henüz seçim yapılmamış olan ***Hasankale*** ve ***Tortum***'dan delege olmuşlardı. Bu arada İbrahim Süreyya da ***Amasya*** temsilcisi seçilmişti.

Kongre gününe yaklaşıldığında başkanlığa kimin getirileceği, kongrenin hangi örgüt adına düzenlendiği gibi sorunlar ortaya çıkmıştı. Trabzon delegeleri ile Erzurum'dan kimi üyeler, bunun işgal altındaki ***İstanbul***'dan bağımsız bir girişim olması gerektiğini öne sürerlerken, başkan Raif Efendi kongrenin ***İstanbul***'daki merkez adına açılmasını savunuyordu. Sonunda Raif Hocanın genel merkezi temsil edebilmesi için İstanbul'un onayının alınması kararlaştırılmıştı.

Öte yandan Trabzon temsilcilerinin kendi aralarında yaptıkları bir

toplantıda, Sürmene delegesi Ömer Fevzi, kongre başkanlığına bir komutanın getirilmesinin doğru olmadığını öne sürmüştü. Böylece M. Kemal'in başkan olması konusunda görüş ayrılıkları belirmişti. Tartışmalar artarken Karabekir işe karışma gereğini duymuş, Trabzon delegelerinden bir kısmı ile yapılan görüşmede M. Kemal'in kongre başkanı seçilmesinde anlaşmaya varılmıştı (M. Gologlu, ***EK,*** 68 vd.; Karabekir, ***İH,*** 74). Ancak bu çözüm de Sıvas ili delegelerinin itirazlarına yol açmıştı. Sıvas, Suşehri, Divriği, Zara ve Şebin Karahisar delegeleri Y. Ziya, M. Feyzullah, İsmail Hakkı, Hayrullah, Recep ve Cemil, kongrenin açıldığı gün ***Müdafaa-i Hukuk*** derneği başkanlığına verdikleri bir yazıyla, kendilerinin çağrılmadıkları bir toplantıda alınan kararı "tek yanlı" olarak niteleyip protesto etmişlerdi (***BTTD,*** 35, s. 10 vd. Belge II).

b) Kongre Çalışmaları

Erzurum Kongresi diye anılan "Doğu İlleri Büyük Kongresi", önceden kararlaştırıldığı gibi, Meşrutiyetin yıldönümü olan Rumi/Mali takvime göre 10, Miladi takvime göre 23 Temmuz 1919'da toplanmıştı. Kongrenin önceden saptanan tarihten daha geç toplandığı yolundaki görüşler (Gologlu, ***EK,*** 68; Akşin, 473; M.M. Kansu, I, 47), iki tür takvim arasındaki "13" günlük farkın dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Karabekir, bunu bilerek Kongrenin "23 Temmuz Meşrutiyet bayram günü" açıldığını belirtmektedir. M. Kemal de TBMM'deki bir konuşmasında bunu "10 Temmuz Rumi ve 23 Temmuz Efrenci" diye açıklamıştır (***ASD,*** I, 29).

Kongre için Ermeni Sansaryan Okulunda bir salon hazırlanmıştı. Bahçede düzenlenen açılış törenine büyük bir kalabalık katılmıştı. Törende Karabekir de bulunmuş fakat toplantı salonuna girmeyip yanındaki subaylarla birlikte ayrılmıştı. O sırada kentte bulunan İngiliz subayı Rawlinson'un tehditlerine karşı okul kapısında bir nöbet hizmeti oluşturulmuş. M. Kemal'in yaveri Cevat Abbas ile Recep Zühtü ile daha başkaları burada muhafız olarak görev almışlardı (Kansu, I, 78). Çünkü kongreden bir gün önce M. Kemal'i ziyaret eden Rawlinson, kongreye değinerek bunun toplanmamasının daha iyi olacağını söylemiş, kendisine bu toplantının mutlaka yapılacağı açıklanınca da "Hükümetim buna müsaade etmez!" diye bir tehditte bulunmuştu. Ancak bu sözler boşa gitmiş, İngiliz subayı kongreyi yakından izlemek, bilgi almakla yetinmişti.

Erzurum Kongresi saat 11.00'de en yaşlı üye Trabzon delegesi İzzet Beyin başkanlığında çalışmalarına başlamıştı. Onun başkanlığı Erzurumlulara bırakması üzerine kürsüye gelen Raif Efendi önce yoklama yaptırtmıştı. Ancak kongreye katılan delege sayısı hakkında verilen sayılar birbirini tutmamaktadır. İl sekreteri Dursunoğlu ile olayların tanığı M.M. Kansu "53" kişilik bir liste verirlerken, kongrede sekreterlik yapan

Abdullah Hasip bu sayıyı "56" göstermekte, M. Gologlu da bunu kabul etmektedir. Karabekir'in sadarete gönderdiği bir yazıda ise "70" kişiden söz edilmektedir (*İH*, 102). Ayrıca adlarda da kimi ayrılıklar bulunmaktadır. Gologlu'nun listesine göre toplantılara, Erzurum ilinden "24", Trabzon'dan "17", Sıvas'tan "10", ***Bitlis***'ten "3", ***Van***'dan da "2" temsilci katılmıştı. "6" doğu ilinden olan ***Diyarbakır*** ve ***Elazığ***'dan seçilen delegeler, valilerin engellemeleri yüzünden yola çıkamamışlardı. Bunun gibi ***Canik (Samsun)*** bağımsız sancağından seçilen delegeler de değişik nedenlerle gelememişlerdi. ***Samsun***'daki İngiliz subayı Perring 29 Temmuz günlü raporunda ***Kavak, Havza, Amasya*** ve ***Tokat*** delegelerinin Erzurum'da toplanan "küçük kongre"ye gitmediklerini bildirmekteydi (Şimşir *İBA*- I, 72). Böylece kongreye ***Trabzon*** ile birlikte "5" ilin ve bağımsız ***Erzincan*** sancağının temsilcileri katılmışlardı. ***Van*** delegeleri de Erzurum'da oturan Vanlılar arasından seçildikleri için, ilin durumunu bilmiyoruz diye kongrenin son günü istifa etmiş ve ***Temsil Heyeti*** seçimlerine katılmamışlardı (D. Akbulut, s. 53). Bunların dışında, daha hazırlıklar sürerken ***Nahcivan*** adına 1 Haziranda yapılan bir başvuru ile, o yöreden seçilmiş bir heyetle kongreye katılmaya olanak bulunup bulunmadığı sorulmuştu (Baykal, ***EKB***, No. VI). Buna yanıt verilmemiş olacak ki konu kongreye de yansımış ve olumlu karar verilmesine karşın o yöreden kimse gelememiştir.

Raif Efendi, yoklamadan sonra kısa bir konuşma ile kongreyi açmıştı. Anlaşma Devletleri yöneticilerinin ilan etmiş oldukları barış ilkelerine aykırı olarak vatanın parçalanmak istendiğini vurguladıktan sonra kongrenin hangi amaçla toplandığını anlatmış, özellikle de doğu illeri halkının ağız ve sözbirliği içinde hareket etmeleri gerektiğine işaret etmişti (***BTTD***, 35, Belge III).

Arkasından başkan seçimine geçilmişti. Bu arada söz alan Sürmene delegesi Ömer Fevzi, üyelerin kendi aralarında konuşup anlaşabilmeleri için seçimin ertesi güne ertelenmesini istemişti. Aslında o, kongre öncesinde de açıkladığı gibi bir askerin, yani Mustafa Kemal'in başkan olmasını doğru bulmuyordu. Fakat onun önerisine bir başka Trabzon temsilcisi Servet Bey karşı çıkmıştı. Oya sunulan erteleme önerisi büyük çoğunlukla reddedilmiş, seçime geçilmişti. Kongre tutanağına göre oy ayrımı sonucunda M. Kemal "38" oyla başkan seçilmişti. Raif Efendiye "2", Servet Beye "1" oy verilirken "3" üye olumsuz oy kullanmış, "3" kişi de çekimser kalmıştı (***BTTD***, 35, Belge XIV). Buna göre üyelerden "5" ya da "8"i oylamaya katılmamıştı.

Başkan M. Kemal kürsüye çıktıktan sonra delegelere teşekkür eden, içinde bulunulan durumu ana çizgileriyle sergileyen bir konuşma yapmıştı. Onun kongreye askeri üniformna ile gelip gelmediği konusundaki bilgiler çelişmektedir. Kimi görgü tanığı delege ve kişilerin verdikleri bilgiler biribirini tutmamaktadır. Delegelerden Dr. Naci Duyduk, Ab-

dullah Hasip ve Fazlullah Moral ile Karabekir, onun general üniforması ve "onursal" yaverlik kordonuyla kürsüye çıktığından ve bunun kimi üyelerin tepkisine yol açtığından söz etmektedirler. Buna karşın C. Dursunoğlu ile M.M. Kansu, M. Kemal'in Erzurum Valisi Münir Beyden alınan jaketatay ile al renge yakın bir fes giydiğini belirtmektedirler.

Konuşmasında mütarekeden sonra başlayıp süren işgallerin nedenlerini, ulusal denetimden yoksun hükümetin güçsüzlüğü, başkentteki kimi çevrelerin ve bir kısım basının alçaltıcı tutkuları ve ulusal güçlerin (Kuvayimilliye) gözardı edilmesi diye sıralayan M. Kemal, yurdun parçalanmasını önlemek için kurulan derneklerin bir "ulusal akım" doğurduğunu belirtmişti. "Vatanın ve ulusun geleceğini kurtaracak" olanın da bu şebekenin doğurduğu "ruh kahramanlığı" olacağı görüşünü savunmuştu. Hindistan, Mısır, Afganistan, Suriye-Irak ve Rusya'da görülen ulusal bağımsızlık hareketlerine değindikten sonra sözü Ermeni isteklerine ve iç duruma getirmiş ve şunları vurgulamıştı:

Ulusun geleceğine yön verecek olan ulusal iradenin hiçbir dış müdahale olmadan ortaya çıkması Anadolu'dan beklenmektedir. Bu nedenle bir ***Ulusal Meclis***in oluşturulması ve gücünü yalnızca ulusal irade den alan sorumlu bir hükümetin kurulması ısrarla istenmektedir.

Son olarak Anadolu'da doğan ulusal eylemi ***(hareket-i milliye)*** sonuçsuz bırakmak ve ulusal emelleri felce uğratmak için çok para dağıtıldığını anımsatan M. Kemal, "kutsallığının kurtuluşu amacıyla çırpınan" Türk ulusunun giriştiği bu savaşımda her türlü engelleri mutlaka kıracağına olan inancını belirtmişti (***BTTD,*** 35, Belge VIII, s. 20 vd.).

Kongre başkanının bu konuşmasından sonra başkanlık kurulu seçimleri yapılmıştı. Raif Efendi ile Trabzon delegesi M. İzzet başkan vekilliklerine, Süleyman Necati ile Vakfıkebir delegesi Abdullah Hasip de sekreterliklere seçilmişti. Hasankale temsilcisi Cevat Beyin verdiği bir önerge ile kongrenin açıldığının padişaha, sadrazamlığa, valiliklere, belediyelere ve Basın Derneğine bildirilmesi kabul edilmişti. Ancak gönderilecek telgraf metinleri uzun tartışmalara yol açtığından bunlara öğleden sonraki ikinci oturumda son biçimleri verilebilmişti.

"Kongre heyeti" imzasıyla padişaha gönderilen telgrafta, Doğu Anadolu illerince düzenlenen kongrenin "vatanın parçalanması, ulusun geleceğinin yok olması sonucunu doğuracak emeller ve girişimler karşısında, ulusun kutsal hilafet/tahtı ve saltanat etrafında parçalanmayan bir kale oluşturduğunu dost ve düşman gözlerine anlatmak" amacı güttüğü belirtiliyordu. Saltanat ve halifeliğe bağlılık böylece vurgulanırken, hemen arkasından, her türlü siyasal partinin, özel ya da kişisel çıkarların üstünde bulunan kongrenin, "ulusun ruh ve vicdanına tercüman olmak üzere" irade-i milliyenin (ulusal istencin) onuru ve bağımsızlığı uğrunda "her türlü özveride bulunmaya kararlı" olduğu da ekleniyordu (Metin: ***BTTD,*** 35, Belge 9).

Aynı gün bütün valiliklere, belediye başkanlıklarına çekilen telgrafta da, "ulusun özgürlüğünü ve bağımsızlığını kazandığı övünç veren gün" yani İkinci Meşrutiyetin ilanının yıldönümünde açılan kongrenin ***müdafaa-i hukuk*** için toplandığı, ulusun da kongre heyetiyle birlikte olduğuna inanıldığı belirtiliyor ve bu bildirimin yerel gazetelerde yayımlanması rica ediliyordu.

Görüşmelere esas olmak üzere amacı, örgütlenmeyi ve çalışma yöntemlerini içeren bir tüzük taslağı hazırlanmıştı. Böylece görüşmeler söz konusu tüzük ile yayımlanacak bildiri üzerinde yoğunlaşmıştı. Kongrenin daha açılışta heyecanlı ve sert tartışmalara sahne olacağı anlaşılmıştı. Hem duyarlılıktan, hem de ayrıntıları önemsemeden kaynaklanan bu tartışmalara temel ilkelerdeki ayrılıklardan ve dünyaya değişik açılardan bakmaktan esinlenen iki boyut da eklenmişti. Trabzon temsilcilerinden Ömer Fevzi, İ. Hamdi, Ali Naci ve Yusuf Ziya merkeziyetçi bir örgüt yerine, çok merkezcilikten, bir tür özerklikten yana oldukları için, ilk günden başlayarak bu doğrultuda hareket etmişlerdi. Üstelik, program görüşmeleri bitmek üzereyken kendileri yepyeni bir taslakla ortaya çıkmışlardı. Bunda savunma için düzenli bir ordu yerine ***milis*** örgütü kurulması öneriliyor, Doğu Anadolu'daki Hıristiyanların, köken bakımından bağlı oldukları ülkelerdeki Müslümanlarla değiştirilmeleri öngörülüyordu (Goloğlu, ***EK,*** 92 vd.). Bu nedenlerle taslak sert tartışmalara yol açmış ve kabul edilmemişti. Bunun üzerine de adı geçen delegeler bundan sonraki toplantılara katılmamışlardı. Bir başka tartışma da, Z. Gökalpçı genç ve yükseköğrenim görmüş üyelerle din adamları arasındaki görüş ayrılığından kaynaklanan ***asri (çağdaş)*** deyimi yüzünden doğmuştu. Bildiri taslağının yabancıların teknik ve ekonomik yardımlarına ilişkin 7. maddesindeki "Ulusumuz, insancıl, asri gayeleri övgüyle karşılar" tümcesindeki "asrileşmeyi" "frenkleşmek" diye algılayan kimi delegeler bunu ***küfür*** sayarak karşı çıkmışlardı (Dursunoğlu, 118 vd.).

Program görüşmelerinde, birinci ve ikinci başkanlıkların illerde vali ve asker alma daire başkanları, ilçelerde de kaymakam ve askerlik şubesi başkanlarınca yürütülmesinin önerilmesi de oldukça gergin bir hava yaratmıştı. R. Orbay'ın da bu öneriyi desteklemesine karşın üyelerin çoğunluğu, bir halk örgütü olarak kurulan derneğin gene öyle kalması gerektiğini savunmuşlardı. Sonuçta M. Kemal'in araya girmesi ve Orbay'ın ısrardan vazgeçmesi ile sorun çözülebilmişti.

Üzerinde en çok durulan noktalardan biri de kongrenin aldığı kararları yürütecek olan ***Temsilciler Kurulunun*** (***Heyet-i Temsiliye***nin) görev ve yetkileri olmuştu. Kongrede evvelce kurulmuş olan ***Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*** yerine ***Şarki*** (Doğu) ***Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*** adıyla yeni bir örgüt kurulması kararlaştırılmıştı. Seçilecek "9-16" üyeden oluşan ***Temsil Heyeti***nin de bir yıl süreyle yönetim ya da yürütme kurulu olarak görev yapması ön-

görülmüştü. Ancak Doğu Anadolu'nun yabancı bir egemenliğe bırakılması durumunda bir ***Geçici yönetim (idare-i muvakkate)*** oluşturulması için ***Temsil Heyeti***ne geniş yetkiler de tanınmıştı. Bu yönüyle bu kurul bir ***hükümet*** niteliği kazanmıştı.

c) Kongre ve İstanbul Hükümeti

Bütün bunların dışında, Erzurum Kongresinde havayı elektriklendiren, Damat Ferit hükümetinin takındığı tutum olmuştu. Kongre heyeti, açılışı padişaha, sadrazamlığa ve bütün yurda duyururken aynı günün akşamı Damat Ferit, ajansla bir demeç yayımlayarak toplantıyı yasadışı ilan etmişti. Ona göre kongre bir "Mebuslar Meclisi" niteliğindeydi, bu nedenle de anayasaya aykırı bir girişimdi. Dolayısıyla asker ve sivil makamlarca önlenmesi, dağıtılması gerekirdi. Demeçte vilayetlere ve bağımsız livalara bu yolda emir verildiği de ekleniyordu.

23 Temmuz gecesi yayımlanan bu demeç, kongrenin 26 Temmuz günkü toplantısında hararetli görüşmelere neden olmuştu. Sonunda Başkan M. Kemal'in önerisi ile, söz konusu bildirinin düzeltilmesi için saraya başvurulması kararlaştırılmıştı. Gene "Kongre Heyeti" imzasıyla çekilen bu telgrafta, bu bildirinin ancak mütarekenin 24. maddesini öne sürerek doğu illerini işgal etmek için bahane arayan Anlaşma Devletlerinin işine geleceğine dikkat çekilmişti. Bu nedenle söz konusu demecin düzeltilmesi ve kamuoyunu tatmin edebilmek için Mebuslar Meclisinin vakit geçirilmeden toplantıya çağrılması istenmişti (Karabekir, ***İH,*** 84).

Ama bu telgraf padişahı harekete geçirememişti. Hükümet, kongreye olumsuz tutumunu sürdürmüştü. Harbiye Bakanlığı, 26 Temmuzda III. Ordu Müfettiş Vekili Karabekir'den, bu kongre nedeniyle askeri kesimin ne yaptığını sormuştu. Bu, hiç kuşkusuz "niçin engel olmuyorsunuz?" demekti. Ama Karabekir'in yanıtı da çok açık ve düşündürücü idi. Halkın, memleketi yabancılara bırakmama kararı aldığını belirterek "Ben de kendilerine gereken kolaylığı gösteriyorum!" demişti (***İH,*** 84). Ne var ki Bakan Nazım Paşa, Bakanlar Kurulunun 29 Temmuzda aldığı karara dayanarak 30 Temmuzda, M. Kemal ile R. Orbay'ın yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri için gereken kolaylığın gösterilmesi (!) emrini vermişti. Daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi Karabekir bu emre uymamış ve sadrazamlığa gönderdiği bir telgrafta da Erzurum Kongresinin toplanmasında M. Kemal'in bir etkisinin söz konusu olmadığını, toplantının "büyük ve kanlı tehlikelerin meydana geleceğini kaçınılmaz gören" halkın girişimi sonucu gerçekleştiğini belirtmişti (***AİAB,*** No. 62).

Kongrenin ilk günlerinde, o sırada Kafkaslarda bulunan Enver Paşanın Erzurum'a geleceğine ilişkin haberlerin duyulması, yayımların yapılması, delegeler arasında dalgalanmalara yol açmıştı. Damat Ferit, kongreyi halk gözünde bir İttihatçı girişimi durumuna indirgemek amacıyla, bu tür söylentilerin yayılmasına çalışmıştı. Öyleki Kara Vasıf bu

propagandanın zararlarını belirtmek için M. Kemal'e bir rapor gönderme gereğini duymuştu (Cebesoy, ***MMH,*** 138 vd.).

Öte yandan kongre, İngilizlerin de tepkilerine neden olmuştu. Calthorpe, 27 Temmuz günlü raporunda Türkiye'deki durumu "korkunç" (vahim) olarak niteleyerek Mebuslar Meclisinin toplanması önlense bile Anadolu'da açılmasına engel olunamayacağını, şimdiden Erzurum'da bir kongre düzenlendiğini belirtmişti (Şimşir, ***İBA,*** I, No. 21). General Milne ise M. Kemal'in Erzurum'da bir çeşit ordu kurduğuna değinerek önlem olarak ***Trabzon*** limanının işgal edilmesini önermişti. Fakat Fransız Yüksek Komiserliği bu işgalin yarar sağlayamayacağını öne sürünce önerisinde ısrarlı olamamıştı (agy).

ç) Temsilciler Kurulu

Erzurum Kongresinde "14" gün süren çalışmalar sonucunda amacı vurgulayan, savunulacak ilkeleri ve örgütün işleyişini içeren bir kararlar demeti kabul edilmişti. Ayrıca temel görüşleri açıklayan bir bildiri de hazırlanmıştı. 7 Ağustos 1919 Perşembe kongrenin son günü yapılan 13. oturumun ilk bileşiminde sıra, Temsilciler Kurulu (Temsil Heyeti) seçimlerine gelmişti.

Görev ve yetkileri üzerinde hayli tartışılan bu kurula kimlerin girecekleri, özelikle de M. Kemal ile R. Orbay'ın üye olmalarının doğru olup olmadığı doğrultusunda görüş ayrılıkları doğmuştu. Askerlerin etkin görev almalarını sakıncalı bulan üyeler, onların seçilmelerine karşı çıkarlarken, M. Kemal'in yakın arkadaşlarından bazıları da onlara katılmış, üstelik kesin bir tutum takınamamışlardı. M. Kemal 5 Ağustos akşamı Albay Kâzım Dirik, İbrahim Tali Öngören, Kurmay Binbaşı Husrev Gerede ve eski Bitlis Valisi M. Müfit Kansu'dan bu konudaki düşüncelerini yazılı olarak belirtmelerini istemişti. "4" kişiden M. Kemal ile R. Orbay'ın Temsil Heyetinde görev almalarını "gerekli ve yararlı" bulan yalnızca İ.T. Öngören olmuştu (Kansu, I, 109 vd.). Bununla birlikte M. Kemal ile Orbay, alınan kararları uygulamak ve ***Sıvas Kongresi***nde umulan sonucu alabilmek için Temsilciler Kuruluna girmeyi gerekli saymışlardı.

7 Ağustosta seçimlere geçilirken "9" kişiden oluşacak heyet için tüzük gereğince, Erzurum, Trabzon, Sıvas ve Bitlis illerinden "4"er, Erzincan sancağından da "2" aday gösterilmişti. M. Kemal, Erzurum'dan, R. Orbay da Sıvas'tan önerilmişti. Trabzon delegelerinden bazıları kendi program taslakları reddedildikten sonraki toplantılara katılmadıkları, Van delegeleri de istifa ettikleri için oylamada "46" üye bulunmuştu. M. Kemal ile R. Orbay "46"şar oy almış ve Temsilciler Kurulu şu "9" üyeden oluşmuştu:

Mustafa Kemal	Erzurum
Hoca Raif	Erzurum, dernek başkanı

Servet Bey	Trabzon, eski mebus
İzzet Bey	Trabzon, eski mebus
Rauf Orbay	Sıvas
Bekir Sami Kunduh	Eski Beyrut valisi
Sadullah Bey	Bitlis, eski mebus
Hacı Musa Efendi	Bitlis, Mutki aşiret başkanı
Hacı Fevzi Efendi	Erzincan, Nakşibendi şeyhi.

Burada dikkati çeken nokta, delege olmalarına karşın Erzurum'a gelemeyen B. Sami, H. Musa ve Sadullah Efendinin kendileri yokken Temsil Heyetine seçilmiş olmalarıdır (Kansu, I, 112 vd.). Bu, kabul edilen tüzüğün hükümlerine uymanın yanında, bölgelerinde etkili olan kişileri kurula almak düşüncesinin sonucu idi. Öte yandan Karabekir'in, kendisinin de ***Temsilciler Kurulu***na seçilmişken, sonradan bunun gözardı edildiğini öne sürmesi (***İH,*** 106), yanlış bir yorumdan kaynaklanmış görünmektedir. Kongreden iki gün sonra 9 Ağustosta Temsil Heyeti üyelerinden Erzurum'da bulunan "5"inin yani M. Kemal, R. Orbay, Raif, Servet ve İzzet Beylerin imzalarıyla Karabekir'e gönderilen bir yazıda, kendisinin tüzüğün ***"özel maddesi"*** gereğince Temsil Heyeti üyesi olduğu bildirilmişti. Tüzüğün heyete ilişkin 7. bölümüne kongrece eklenen 8. maddede ise şu hüküm yer almıştı:

"Temsil Heyeti, Merkez Heyeti ve İdareler, önemli sorunlarda yetkili gördüğü kimseleri ***üyelerinden sayarak*** *kendilerine danışabilir."*

Hiç kuşkusuz ki Karabekir'e gönderilen yazıda değinilen ***özel madde*** de bu idi. Yoksa ***Erzurum Kongresi***nin gerçekleşmesinde çok büyük katkısı olmakla birlikte, taşıdığı Kolordu Komutanı hatta Ordu Müfettiş Vekili sanları nedeniyle geri planda kalmayı yeğleyen ve toplantı salonuna bile girmek istemeyen Karabekir'in Temsil Heyetine seçilmesi elbette düşünülemezdi. Nitekim kendisi de daha sonraki olayları anlatırken "Temsil Heyeti olarak '4' kişi idik, Kemal Paşa, Rauf Bey, Husrev Bey ve ben" diyor ki (s. 134) Husrev Gerede de kongrece seçilmediğine göre Karabekir gibi özel maddeye dayanılarak görüşlerinden yararlanılan kişiler arasında bulunuyordu.

Çalışmalarını bitiren Erzurum Kongresi, M. Kemal'in kısa bir konuşması ile kapanmıştı. O, kongrenin önemini şöyle vurgulamıştı:

"Ulusumuzun umut ve kurtuluş ile çırpındığı en heyecanlı bir zaman da saygıdeğer kurulunuz, her türlü güçlüğe katlanarak burada, Erzurum'da toplandı. Duyarlı ve soylu bir ruh ve pek sağlam bir iman ile vatan ve ulusumuzun kurtuluşuna ilişkin esaslı kararlar aldı. Özellikle bütün dünyaya karşı ulusumuzun varlığını ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi kuşkusuz ender ve büyük bir eser olarak yazacaktır (Kansu, I, 113).

Karabekir de aynı değerlendirmeyi yapmış ve kapanıştan bir gün önce şunları yazmıştı:

"Yarın pek şereflı bir gün olacaktır. Erzurum'dan ilk ulusal bir karar, doğunun ve dolayısıyla bütün vatanımızın kurtulacağını dünyaya ilan edecekti. Bayram arifesindeyiz gibi her tarafta neşe ve samimiyet göğüslerimizi şişiriyordu" (***İH,*** 104).

Kongrece kabul edilen bildiri hemen kapanış günü yayımlanmış ve başta sadaret olmak üzere bütün illere duyurulmuştu. Erzurum Valiliğine yapılan bir başvuru ile de bölgede aynı amaç için kurulmuş olan derneklerin ***Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*** adı ile birleştirildikleri belirtilmiş ve Temsil Heyetine seçilenler açıklanmıştı.

d) Kongre Kararları

Erzurum Kongresinde ***Kongre Kararları*** adı altında saptanan ***tüzük*** ile, ana amacı ve savunulacak ilkeleri özetleyen ***bildiri*** metni incelendiğinde bunlar arasında bazı farklar bulunduğu görülmektedir. Denilebilir ki, kongre öncesinde hazırlanan taslağa dayanan ***tüzük***te genel olarak bölgesel bir çerçeve çizilmiş, belirli çevreleri kuşkulandırmamak için de daha dikkatli bir anlatım biçimi yeğlenmiştir. Coşkulu geçen toplantılar sonunda düzenlenen ***bildiri***de ise bölgesellikten yurt bütününe yönelinmeye çalışılmış, alınan kararlar ulusal istence dayandırılmak istenmiştir. Yine de belirli anlatımlar arasına serpiştirilen bu ilkeler, M. Kemal'in ***Söylev***'inde gerçeği yansıtan, ama daha geniş bir yorumla değerlendirilmiştir.

Örneğin, M. Kemal'in "kongre kararları" olarak sıraladığı ve okul kitaplarından başlayarak kongre ile ilgili hemen tüm yayınlarda yer alan ***"Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür; biribirinden ayrılamaz"*** ilkesi ne ***tüzük***te, ne de ***bildiri***de bu biçimiyle düzenlenmiştir. ***Tüzüğün*** 1. maddesinde. ***"Doğu illeri ve Trabzon ili ve Canik (Samsun) Sancağı ile bu alan içindeki bağımsız sancaklar biribirinden ayrılamaz ve Osmanlı topluluğunun bir parçası olarak bir bütün oluşturur"*** diye, bölgesel bir çerçeve, bir bütünlük çizilmişti. 3. maddede de yine aynı yaklaşımla, ***'Bir bütün oluşturan Doğu Anadolu illeriyle birlikte kutsal amacın elde edilmesi için*** girişimlere devam edilecektir" denilmişti. ***Bildiri***nin 1. maddesinde ise tüzüğün 1. maddesini andırır bir niteleme ile doğu illeri, Trabzon ve Samsun ile yöredeki bağımsız sancakların ***"ayrılmaz bir bütün"*** oldukları hükmüne yer verilmişti. Ama bunu izleyen 2. maddede, güdülen amaçlardan birinin ***"Osmanlı yurdunun bütünlüğü"***nü korumak olduğu vurgulanmıştı. Nihayet 6. maddede de, 30 Ekim 1918'de ***"sınırlarımız içinde kalan ve her bölgede olduğu gibi Doğu Anadolu illerinde de"*** büyük çoğunluğun Müslüman olduğuna değinilerek ***'biribirinden ayrılmaz öz kardeş olan dindaş ve soydaşlarımızın yerleşmiş oldukları ülkemizin"*** paylaşılmasından vazgeçilmesi için açık bir çağrıda

bulunulmuştu. Böylece de, silahbırakışmanın kabul edildiği günkü ***ülkeye*** ve o sınırlar içinde oturan Müslüman halkın ayrılmazlığına işaret edilmişti. İşte bu dolaylı anlatımlar Atatürk'ün ***Söylev***'inde ***"Ulusal sınırlar içinde yurt"*** bütünlüğü olarak özetlenmiştir.

Bunun gibi, ***Söylev***'de ***"Manda ve himaye kabul olunamaz"*** biçiminde aktarılan kesin hüküm de kongre kararları ve bildirisi içinde yer almamıştır. Gerçekte Erzurum Kongresinde yabancı bir devletin ***manda*** ya da korumasını öngören bir karar alınmamıştır. Ancak teknik ve ekonomik yardıma kapı açık bırakılmıştır.

Bu değişim ve değerlendirmeler nedeniyle Erzurum Kongresinde alınan kararlar ve saptanan ilkeler için ***bildiri*** metnini esas almak ve ona tüzükteki önemli maddeleri eklemek daha doğru olacaktır.

Bildiride, ***Mondros*** Silahbırakma Anlaşmasından sonra ***İzmir, Antalya, Adana*** yöresinde süren işgallere ve ***Pontus*** ve ***Ermenistan*** yaratma girişimleri karşısında "ulusal vicdan"dan doğan derneklerin katılmasıyla bir kongre toplandığı belirtildikten sonra, alınan kararlar "10" maddede sıralanmıştı (Metin. ***AİAB,*** No. 61):

1) Trabzon ili ile Canik (Samsun) Sancağı ve doğu illeri adını taşıyan Erzurum, Sıvas, Diyarbakır, Ma'muretülaziz (Elazığ), Van ve Bitlis illeri ile bu alan içindeki bağımsız sancaklar, hiçbir neden ve bahane ile biribirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütündür. Tasada ve kıvançta eşit paya sahiptirler. Gelecekleri hakkında da aynı amacı hedef tutarlar. Bu bölgede yaşayan bütün İslam halkı, biribirine karşı aynı duygu ve dürüstlükle dolu olarak, âdetlerine ve sosyal yaşantılarına bağlı öz kardeştirler.

2) Osmanlı vatanının bütünlüğü, ulusal bağımsızlığımızın elde edilmesi, saltanatın ve halifeliğin korunması için Kuvayimilliyeyi güçlendirmek ve ulusal istenci (milli iradeyi) egemen kılmak esastır.

3) Her türlü işgal ve müdahale, Rum ve Ermeni devleti kurulması amacına yönelik bir hareket kabul edileceğinden topluca savunmaya geçilmesi ve karşı konulması esası kabul edilmiştir. Siyasal egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak şekilde azınlıklara yeni birtakım özel haklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4) Merkezi hükümetin, öteki devletlerin baskısı karşısında buraları terk etmek zorunda kalması olasılığı göz önünde bulundurularak, hilafet ve saltanat makamına bağlılığı, ulusal varlığı ve ulusal hakları koruyacak önlem ve kararlar alınmıştır.

5) Vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan vatandaşların, Osmanlı devleti yasalarıyla güvence altına alınmış olan kazanılmış haklarına tam olarak uymaktayız. Mal, can ve ırzlarının korunması, zaten dinimizin, ulusal geleneklerimizin ve yasal esaslarımızın gereği olduğundan bu esas, kongremiz genel kanaatiyle bir kez daha doğrulanmıştır

6) Anlaşma Devletlerince mütarekenin imza olduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgede olduğu gibi Doğu Anadolu illerinde de ezici çoğunluğunu İslamların oluşturduğu kültür ve ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan ve biribirinden ayrılamaz özkardeş olan din ve soydaşlarımızın yerleşmiş oldukları ülkemizin, paylaşılması görüşünden tamamen vazgeçilerek, varlığımıza, tarihsel haklarımıza, geleneklerimize, dinimize uyulmasına ve bunlara aykırı girişimlerin desteklenmemesine, bu suretle tamamıyla hak ve adalete dayalı bir karar çıkarılması beklenir.

7) Ulusumuz; insancıl ve çağdaş (asri) gayeleri saygıyla karşılar, teknik ve ekonomik durumumuzu ve gereksinmelerimizi dikkate alır. Bundan dolayı, Osmanlı devletinin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak koşuluyla, altıncı maddede açıklanmış sınırlar içerisinde milliyet esaslarına saygılı ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adil ve insancıl koşulları içeren bir barışın ivedilikle kararlaştırılması, insanlığın kurtuluşu ve dünyanın huzuru adına, en başta gelen ulusal emelimizdir.

8) Ulusların kendi kaderlerini doğrudan doğruya kendilerinin belirledikleri bu tarihsel dönemde, merkezi hükümetimizin de ulusal istence (milli iradeye) dayanmayan herhangi bir hükümetin vermiş olduğu kararlara ulusça uyulmadığı gibi, dışarıdan da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar geçmiş olaylar ve bunların sonuçları ile anlaşılmıştır. Bunun için, ulusun içinde bulunduğu üzüntü ve endişeli durumdan kurtulmak çarelerine doğrudan doğruya girişmesine gerek kalmadan, merkezi hükümetimizin Ulusal Meclisi hemen vakit kaybetmeden toplaması ve bu suretle ulusun ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları Ulusal Meclisin denetimine sunması zorunludur.

9) Vatanımızın karşı karşıya kaldığı üzücü olaylar ile tamamen aynı amaçla ulusal vicdandan doğan derneklerin anlaşarak birleşmesinden meydana gelen kitle, bu kez Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği unvanıyla isimlendirilmiştir. Bu dernek, her türlü particilik akımlarından tamamen uzaktır. Bütün İslam vatandaşlar derneğin doğal üyesidir.

10) Kongre tarafından bir Temsil Heyeti seçilerek, köylerden başlayarak il merkezine kadar varolan ulusal örgütler birleştirilmiş ve sağlamlaştırılmıştır.

Bildiri dışında, ***tüzük***te yer alan "2" maddeyi de Erzurum Kongresinin önemli kararları olarak belirtmek gerekir:

Tüzüğün 4. maddesine göre, Osmanlı hükümeti Doğu Anadolu'yu bırakmak zorunda kalacak olursa, hemen geçici bir yönetim" (idare-i muvakkate) oluşturulacaktı. Bu "geçici" hükümet, durumu bütün yabancı devletlere bildirecek ve bölgeyi "Osmanlı yasalarına göre" yönete-

cekti. Böyle bir gereksinme doğduğunda ***Temsilciler Kurulu,*** hemen kongreyi toplantıya çağıracaktı.

Tüzüğün 5. maddesinde de, ***Temsilciler Kurulu***nun karan olmadan bölge dışına göç etmek yasaklanıyordu. Bölge içinde yer değiştirmeler de gene ***Temsilciler Kurulu***nca düzenlenecekti. (Metin. Ek. VII).

Erzurum Kongresinde alınan bu önemli kararlar İstanbul'daki İngiliz ve Fransız temsilcilerini de harekete geçirmişti. Onlara göre kongre bir ***ihtilal*** demekti. "Ulusal egemenlik"ten söz etmek ve Mebuslar Meclisinin toplanmasını istemek, Anlaşma Devletlerinin emellerini söndürecek ve aynı zamanda Osmanlı saltanatı aleyhine sonuç verebilecek tehlikeli gelişmeler olarak değerlendirilmişti. Bu nedenle yüksek komiserler 22 Temmuz 1919'da şu ortak kararları almışlardı:

a) Mütareke hükümleri tam anlamıyla uygulanacak,

b) İç politikaya karışılmayacak, ama "meşru" olan padişah desteklenecek,

c) Her çeşit ***ihtilal***e karşı konulacak,

ç) İçinde bulunulan koşullarda seçim yapılamaz, yapılması tehlikelidir (Şimşir, ***İBA,*** I, 48).

Öte yandan bildirinin 7. maddesinde istila amacı gütmeyen bir devletin teknik ve ekonomik yardımının kabul edilebileceğinden söz edilmesi, kimi varsayımlara ve yorumlara yol açmıştı. Aslında bu formül ABD ya da İngiltere'nin ***manda*** ya da korumasını kabul etme yolundaki görüş ve öneriler karşısında bulunmuş bir çözümdü. Çünkü kongre sırasında B. Sami Kunduh ve Kara Vasıf, ABD mandasının kabul edilmesini isteyen telgraflar göndermişlerdi. Ancak bu önerileri kongreye sunmayı sakıncalı bulan M. Kemal, R. Orbay ve Karabekir yazışmaları uzatarak istekleri geçiştirmeyi yeğlemişlerdi.

Yine kongre günlerinde, 27 Temmuzda Karabekir'i ziyaret eden İngiliz subayı Rawlinson, ABD'nin Türkiye ve ***Ermenistan mandası***nı kabul etmekten vazgeçtiğini öne sürmüş, bu nedenle Müslümanlar için ***İngiliz mandası***nın daha iyi olacağını savunmuştu. Karabekir'in aktardığına göre, kendisi bir yandan hükümetin bu konudaki görüşünün ne olduğunu sorarken, bir yandan da kongre delegelerini ABD de olsa her türlü ***manda***nın doğuracağı sakıncalar için uyarmaya çalışmıştı. Bunların sonucunda da, söz konusu madde görüşülürken "...bir devlet" deyimi "...herhangi bir devlet" olarak değiştirilmişti (***İH,*** 92 vd.). Bu çözüm, M. Kemal tarafından ***"manda ve himaye kabul olunamaz"*** biçiminde değerlendirilmişti. Ama ***manda*** sorunu çok geçmeden ***Sıvas Kongresi***nde daha geniş boyutlarla gündeme gelecekti.

Erzurum Kongresi çalışmaları sürerken Başkan Wilson'a gönderilen bir uyarı yazısı ile de umut edilen adil bir barışa kavuşulamazsa vatanı ve bağımsızlığı korumak için savaşılacağı açıkça belirtilmişti (Karabekir, ***İH,*** 100 vd.). O günlerde Rawlinson'un evi önünde gösteri yapan Erzu-

rumlular da üzerinde "Wilson Prensibi" yazılı pankartlar taşımışlardı (Dursunoğlu, 73).

Mondros mütarekesinin imzalandığı günkü sınırlar içinde bir yurt bölünmezliğine yönelen ve ulusal istenci egemen kılmayı ilke edinen Erzurum Kongresi, bu çok önemli kararlarının yanı başında gerçekleştirmeye çalıştığı iki eylemle de Türkiye'nin geleceğini yönlendirecek siyasal bir kadronun çekirdeğini oluşturmuştu. Bunlardan biri ***Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti***nin de çok önemsediği sivil-asker işbirliğinin kurulması idi. Karabekir'in kolordu komutanlığı ile temeli atılan bu dayanışma, M. Kemal-R.Orbay-Karabekir üçlüsünün işbirliği ve ilk ikisinin kongrede etkin rol oynamaları, arkasından ***Temsilciler Kurulu***na seçilmeleri ile pekiştirilmişti. Kimi delegelerin karşı çıktıkları bu yönelme, aslında Erzurum Kongresini öteki kongrelerden ayıran özelliklerden biridir.

Bunun dışında kongre, merkezi Anlaşma Devletlerinin denetimindeki ***İstanbul***'da bulunan bir merkeze bağlı kalınarak amaca ulaşılamayacağını dikkate alarak yeni ve bağımsız bir örgütlenmeyi zorunlu bulmuştu. Doğu illeri Trabzon'u da içerecek biçimde ***Müdafaa-i Hukuk*** adı verilen bu örgütte birleştikten sonra ***Sıvas***'ta yurt düzeyinde bütünleşmeye gitmek daha kolay olacaktı.

Bu nedenle kongreden sonra alınan kararları her kesime duyurmaya ve örgütlenmeye öncelik verilmişti. İl ve ilçelerdeki eski dernek şubeleri ***Müdafaa-i Hukuk*** birimleri olarak yeniden oluşturuluyordu. Trabzon'daki ***Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye*** derneği de merkezi Erzurum'da bulunan yeni derneğin bir İl Merkez Kurulu olarak yeniden örgütlenmişti. Ancak Erzurum Kongresinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları, kısa bir süre sonra Trabzon'da M. Kemal'e, ***Temsilciler Kurulu***na, hatta Anadolu'daki ulusal direnişe karşı bir muhalefet olarak ortaya çıkacaktı. M. Kemal'in kongre başkanlığına karşı çıkan, ayrıca "milis kuvvetleri" oluşturulmasını içeren apayrı bir program öneren Trabzon delegelerinden "3"ü, özellikle de Ömer Fevzi, bu muhalefetin öncüsü olacaktır. Bu da araya daha başka etkenlerin girmesiyle ***Trabzon*** ile ilişkilere belirgin bir durgunluk ve donukluk getirecektir (M. Goloğlu, ***Ek,*** 115-121).

Doğu Anadolu halkı ***Müdafaa-i Hukuk*** çatısı altında toplamaya çalışılırken M. Kemal, bir kısmını Kolordu Komutanlığından tanıdığı ve bölgede etkin oldukları bilinen kimi aşiret başkanları ile şeyhlere özel mektuplar yazarak onları ulusal direnç için kazanmaya yönelmişti. Bitlis'te Kufrevi Şeyhi Abdülbaki, Şırnaklı Abdurrahman, Dervesli Ömer, Muşaslı Resul, Norşinli Ziyaeddin, Şeyh Mahmut ve Garzan'daki Cemil Çeto bunlar arasındaydı. Ayrıca Temsil Heyetine seçilmiş olan Mutki Aşiret Başkanı Hacı Musa ile eski Bitlis Mebusu Sadullah'a gönderdiği mektuplarda ise R. Orbay'la birlikte ***Sıvas***'a gideceğini belirterek, Raif

Efendinin yalnız kalmaması için kendilerini ***Erzurum***'a çağırmıştı (***Nutuk,*** III, No. 47-53).

C) SIVAS KONGRESİ

1) ÖN HAZIRLIKLAR, TEPKİLER, İSTANBUL'DAN GÖNDERİLEN İNCELEME KURULLARI

Erzurum Kongresi sonrasında örgütlenmenin yaygınlaştırılmasına çalışılırken ***Sıvas***'ta toplanması ***Amasya***'da kararlaştırılmış olan genel kongre hazırlıkları ve delege seçimleri de sürüyordu. Ne var ki, bununla ilişkili olarak kimi olumsuz haberler de alınıyordu. M. Kemal'in deyimiyle "Kimi yerlerden hem delege seçmiyorlar, hem de halkın içgücünü kıracak ve herkesi umutsuzluğa sürükleyecek yanıtlar veriyorlardı" (***Söylev,*** I, 55). Örneğin, ***İstanbul***'dan delege gönderilmeyeceği haberi alınmıştı. XX. Kolordu Kurmay Başkanının bildirdiğine göre, gönderilmek istenen kişiler, orada verimli iş göreceklerine inanmadıkları için boşuna para harcamak istemiyorlarmış!

Delege seçimlerindeki güçlüklere koşut olarak ***Sıvas***'ta toplanacak kongrenin dağıtılacağı yolundaki haberler daha da önem taşıyordu. Görünüşte Fransızlara ait bazı kuruluşları denetlemek bahanesiyle Sıvas'a gelmiş olan Jandarma Müfettişi Brunot, Vali Reşit Paşaya eğer M. Kemal oraya gelecek ve kongreyi toplayacak olursa Çukurova'daki Fransız askerlerinin "5-10" gün içinde kente girecekleri tehdidinde bulunmuştu. Fakat M. Kemal bunu "kurusıkı" bir gözdağı olarak değerlendirmişti (S, I, 55 vd.).

Erzurumlular büyük bir konukseverlikle ağırladıkları ve başa geçirdikleri M. Kemal'i hemşehri yaparak da kentlerine bağlamak istemişlerdi. ***Müdafaa-i Hukuk*** derneğinin Erzurum Yönetim Kurulu, 21 Ağustosta kendisine "Savaşım hayatında bu denli önemli anılara sahip olan kentin cocukları arasında adının yer almasını" önermişti. O da Erzurum'un "bu erler yatağı"nın hemşehrileri arasına girmekten mutluluk duyacağını bildirmişti (Baykal, ***EKB,*** No. XLIV ve XLV).

Bu arada İstanbul hükümetinin ***Sıvas Kongresi***ni önlemek ve M. Kemal ile R. Orbay'ı etkisiz kılmak için yaptığı girişimler de onların ***Erzurum***'dan bir an önce ayrılmalarını gerektiriyordu. Erzurum Kongresini engelleyemeyen Damat Ferit hükümeti, Batı Anadolu'da da kongrelerin toplanması ve direniş kararları alınması karşısında temmuz sonlarında yeni bir girişimde bulunmuştu: Bu tür bozguncu hareketlerin öncülerini ele geçirmeye çalışırken onları destekleyen kişilerin de saptanması, gereken önlemlerin alınabilmesi için bölgelere birer ***inceleme ku-***

rulu (tahkik heyeti) göndermek. Hükümete göre, batıdaki hareketin öncüleri Demirci Mehmet Efe ile "Kuvayımilliye Komutanı" sanını kullanan Hacı Şükrü idi. Doğuda ise elebaşı M. Kemal ile R. Orbay kabul ediliyordu. Hükümetin aldığı bu karar doğrultusunda "2" ayrı kurul oluşturulmuştu. Her kurulda biri asker öteki sivil "2" üye ile bir sekreter bulunuyordu. Kendilerine verilen yönergede kuruluş gerekçesi şöyle belirtilmişti:

M. Kemal ile R. Orbay, askeri görevlerinden istifa ederek Erzurum'da kongre adıyla birtakım kimseleri toplamış ve ahaliyi kışkırtacak bildiriler yayımlamışlardır. Çete örgütünü doğu illerinde de yapmaya yönelmişlerdir. Gerek "çete" örgütü gerekse "kongre" adı altında toplantılar yapmak yasalara aykırı olup bölgedeki asayişi bozmaktadır; ayrıca mütareke hükümlerine göre buraların işgaline de yol açacak niteliktedir.

Bu nedenle kuruldan şunlar isteniyordu:

a) Sivil ve asker memurlardan görevlerini hükümet emirlerine uygun olarak yapmada gecikenlerin ya da ilgisiz davrananların saptanması,

b) "Çete" örgütüne ve "kongre" toplantılarına, bildiri ya da tehdit edici yayınlara kimlerin girıştiğinin ya da yardım ettiğinin saptanması,

c) M. Kemal, R. Orbay, Demirci Mehmet ve Hacı Şükrü ile bu tür girişimleri yöneten öteki kişilerin nerede bulunduklarının araştırılması ve bir an önce yakalanarak koruma altında İstanbul'a gönderilmeleri için gereken emirler verilmiş olduğundan durumun incelenerek sonucun bildirilmesi,

ç) Kentlerin ileri gelenleri ve söz anlayan kişiler aracılığı ile halka gerekli öğütlerin verilmesi ve bu tür hareketlerin ülkeye vereceği zararlara karşı uyarılmaları... (***BTTD,*** 57, s. 8 vd.).

Böylece Yunan işgalinden önce halkı sessiz kalmaya razı edebilmek için şehzadeler başkanlığında ***öğüt kurulları*** (heyet-i nasıha) oluşturan İstanbul yönetimi, aradan "3" ay geçtikten sonra ***inceleme*** (tahkik) adı altında ulusal direnişi soruşturmaya yönelmişti.

Doğu Anadolu'ya gidecek kurul, General Ali Fevzi ile eski Erzurum Mebusu Ziya Beyden oluşturulmuştu, kâtipliğe de Sadullah Efendi atanmıştı. Kurulun İstanbul'dan hareket etmek üzere olduğu Harbiye Bakanlığının 5 Ağustos günlü telgrafından öğrenilmişti. M. Kemal ile Karabekir, kurulun çalışmalarına engel olunmaması, ancak gerçeklerin anlatılarak kendilerinin kazanılmasına çalışılması konusunda anlaşmışlardı (Karabekir, ***İH,*** 123).

20 Ağustos 1919'da ***Trabzon***'a varan A. Fevzi ile Ziya Bey oradaki incelemelerinin sonuçlarını sadarete ve İçişleri ile Harbiye Bakanlıklarına bildirmişlerdi. Bunda, ***Pontus*** ve ***Ermenistan*** söylentilerinin halkın tepkisine yol açtığı, ***Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti***nin izin alına-

rak kurulduğu, ***Erzurum***'a heyetler gönderildiği, ancak orada alınan kararların henüz eyleme dönüştürülmediği belirtilmişti.

Trabzon'dan ayrılan inceleme kurulu, ***Bayburt*** üzerinden 26 Ağustosta Erzurum'a gelmişti. Yeni atanan Vali Reşit Paşa da aynı gün kente ulaşmıştı. İstanbul'dan ayrılmadan önce padişah tarafından kabul edildiğini önemle vurgulayan vali, Karabekir ile ilk görüşmesinde Vahidettin'in şu sözlerini aktarmıştı:

"Memleketi kurtarmak için gece gündüz uğraşıyorum. Gerçi birtakım Celali eşkıyası türedi ise de bunlar imha edilecektir!"

Celali deyimiyle Erzurum Kongresini düzenleyenlerin kastedildiği, onların ***asi*** sayıldığı açıktı. Vali Reşit Paşa, hükümet kapısı önünde Erzurumlulara hitap ederken de ***Celali*** deyimini kullanmış, ancak gördüğü tepki karşısında özür dileyerek ***Kuvayimilliye***ye saygı duyduğunu öne sürmüştü (Karabekir, ***İH,*** 145 vd.).

İnceleme kurulu üyeleriyle yapılan görüşmelere M. Kemal ile R. Orbay katılmamışlardı. Karabekir, A. Fevzi ve Ziya Beyle ayrı ayrı konuşmalar yapmış, böylece ikisi arasında ülkenin geleceği ve yapılması gereken işler hakkında görüş ayrılığı bulunduğu anlaşılmıştı. ***İngiliz Muhipler Cemiyeti*** üyesi olan Ziya Bey, kurtuluşu ancak İngiliz himayesinin kabul edilmesinde görüyordu. Oysa Ali Fevzi, yabancı manda ya da himayesinden yana değildi. Ziya Bey ile 28 Ağustosta uzun bir görüşme yapan M. Kemal de ona Erzurum Kongresinin bir isyan değil, bir ulusal direniş olduğunu açıklamaya çalışmıştı. Böylece soruşturmacı olarak gelen inceleme kuruluna verilen yönerge işletilemez olmuş, kurul çözülmüştü. Öyleki, A. Fevzi Paşa ile görüş ayrılığından ötürü İstanbul'a tek başına rapor vermek durumunda kalan Ziya Bey, 29 Ağustosta, isyan iddialarının asılsız olduğunu bildirme gereğini duymuştu. Hükümetten, "yaygın söylentilere ve Rum ve Ermeni propogandaları ile içimizdeki kimi ihtiras sahiplerinin ortalığı karıştırmak istemelerine zerre kadar önem" verilmemesini isteyen Ziya bey, "yabancı devlet temsilcilerine karşı da ulusa güvenerek bir belirli tutum alınmasını" dilemişti (***BTTD,*** 57, s. 1 vd.).

İnceleme kurulu sorununun ortaya çıktığı günlerde Mustafa Kemal'i diri ya da ölü olarak ele geçirmek için bir başka girişimde bulunulduğuna ilişkin haberler de alınmıştı. 21 Ağustosta Ankara'dan A. F. Cebesoy'dan alınan bir telgrafta, Nuh Beyin (M. Kemal'in şifre adı) diri ya da ölü olarak ele geçirilmesi için Sofu Ziya Paşa ile Ahmet Nuri adlı kişilerin İngilizlerce o tarafa gönderildiği bildirilmişti (Karabekir, 137).

Bu olumsuz gelişmeler ya da girişimler dışında, ABD'nin ***Temsilciler Kurulu*** ile ilişki kurmak istediği yolunda haberler de alınıyordu. ***İstanbul***'daki ABD temsilciliğinin toplanacak kongreyi izlemek ve ***Temsilciler Kurulu*** üyeleri ile görüşmeler yapmak amacıyla gazeteci Mr. Braun'ı ***Sivas***'a göndermeye karar verdiği anlaşılıyordu. Bütün bunları dik-

kate alan M. Kemal ile R. Orbay hemen ***Sıvas***'a varıp kongreyi toplamanın gerekli olduğu kararına varmışlardı.

2) TEMSİLCİLER KURULUNUN SIVAS'A GİTMESİ

Erzurum Kongresinin kapanmasından sonra ***Sıvas***'ta toplanacak Genel Ulusal Kongrenin hazırlıklarına hız verilmişti. Kentte ***Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti***nin 1919 Mayısında açılmış olan şubesi de Erzurum'da alınan kararlar doğrultusunda yeniden örgütlenmeye çalışıyordu. Ama Kongre hazırlıkları Kolordu Komutanı Albay Selahattin Köseoğlu, Albay İ. Tali Öngören, Binbaşı Kemal ile eski mebuslardan Rasim, Müftü Abdurrauf ve kentin ileri gelenlerinden Emir Paşa tarafından yürütülüyordu. Değişik yörelerden seçilen delegelerin güven içinde ***Sıvas***'a ulaştırılmalarında ise en büyük desteği Ankara'daki Kolordu Komutanı A. F. Cebesoy gösteriyordu (Kansu, I, 149).

Kongre için en uygun yer olarak, o dönemdeki adıyla ***Sultani*** (lise) binası seçilmişti. Delegelerin otellere yerleştirilmeleri sakıncalı görüldüğünden, dernek üyelerinden Şekeroğlu İsmail bunları kendi evinde konuk etmişti (V.C. Aşkun, ***Sıvas Kongresi,*** 98).

Orta ve Batı Anadolu'da ***Sıvas*** için delege seçimleri yapılırken doğu illeri kapsamına giren "6" il ile ***Trabzon***'un kongrede nasıl temsil edilecekleri belirlenmemişti. Erzurum Kongresinde Sıvas'a gönderilecek delege seçimi de yapılmamıştı. Bu nedenle söz konusu "7" ilde delege seçimi yapılmasının mı, yoksa ***Temsilciler Kurulu***nun bu iller adına Sıvas Kongresine katılmasının mı uygun olacağı sorunu ortaya çıkmıştı. Sorun bir yönüyle de hukuksal bir nitelik taşıyordu. M.M. Kansu'nun aktardığına göre, bu durum hem M. Kemal, Orbay, Karabekir ve Husrev Gerede arasında hem de ***Müdafaa-i Hukuk*** derneğinde uzun tartışmalara yol açmıştı. Sonunda zaman darlığı nedeniyle kuramsallıktan vazgeçip ivedi karar alınmasını savunan M. Kemal'in görüşü kabul edilerek ***Temsilciler Kurulu***nun ***Sıvas***'ta doğu illeri adına kongreye katılmasına karar verilmişti (Kansu, I, 167 vd).

Temsil Heyeti üyelerinden İzzet Bey ile Servet Bey Trabzon'a dönmüş olduklarından Mevki Komutanlığı aracılığı ile kendilerinden Sıvas'a hareket etmeleri istenmişti. Fakat her ikisi de, Erzurum Kongresi kararları üzerinde ilde görüşbirliği sağlanamadığını belirterek ***Sıvas***a gitmelerine "şimdilik" olanak bulunmadığı yanıtını vermişlerdi (Karabekir, ***İH,*** 138). Üyelerden Hacı Musa da daha önceden Mutki'den çıkamayacağını bildirmişti. Erzincan'da bulunan Şeyh Fevzi'nin M. Kemal, R. Orbay ve Raif Hocaya orada katılacağı düşünülmüştü. Geriye kalan üye Bekir Sami Kunduh ile de ***Sıvas***'ta buluşulacaktı.

Ancak "3" kişi de olsa ***Temsilciler Kurulu***nun yol giderlerini karşı-

layacak parası yoktu, ***Müdafaa-i Hukuk***un kasası da boştu. Küçük gibi görünen bu önemli sorun da dernek üyelerinden emekli Binbaşı Süleyman Beyin verdiği "1.000" lira ile çözülmüştü (Kansu, I, 173).

M. Kemal ve arkadaşlarının ***Erzurum***'dan ayrılmalarından bir gece önce Karabekir'in evinde yapılan toplantıda bir durum değerlendirilmesinde bulunulmuştu. ***Sıvas Kongresi***nin ulusal bağımsızlığın sağlanması için bir ulusal direnme kararı alması gerektiği konusunda görüşbirliğine varılmıştı. Ertesi 29 Ağustos 1919 günü öğleye doğru ***Temsil Heyeti*** parlak bir törenle Sıvas'a uğurlanmıştı. 3 otomobil ve 3 at arabası ile hareket eden heyette, M. Kemal, R. Orbay, Raif Efendiden başka, Husrev Gerede, M.M. Kansu, İbrahim Süreyya Yiğit, Dr. Refik Saydam ile M. Kemal'in yanından ayrılmayan yaveri Cevat Abbas, Muzaffer ve Yüzbaşı Osman Tufan bulunuyordu.

Erzincan'da kafileye Şeyh Fevzi Efendi de katılmıştı. 5 gün süren bir yolculuk sonunda 2 Eylül akşamı ***Sıvas***'a ulaşılmıştı. Kent dışında çadırlar kuran halk, M. Kemal ve arkadaşlarına sevgi gösterilerinde bulunmuştu. Vali Reşit Paşa da lise binası önünde konuklara hoş geldiniz demişti. Kongreyi engellemek için gerekirse Fransız askerlerinin ***Sıvas***'ı işgal edeceğini söyleyen Jandarma Müfettişi Brunot ise, ***Temsilciler Kurulu***nun gelişinden önce kentten ayrılmış, ***Malatya***'ya gitmişti. Bekir Sami Bey de gelmiş olduğu için Temsil Heyeti üyelerinin sayısı "5"i bulmuştu.

3) DELEGELER VE TEMSİL EDİLEN İLÇELER

Temsilciler Kurulu 3 Eylül günü hazırlıkları gözden geçirmiş, delegelerle yapılan görüşmelerin ışığı altında kongre gündemini saptamaya çalışmıştı. Esas olarak ***Erzurum Kongresi*** kararlarını yurt düzeyine yaymak, bütünleşmeyi sağlamak amaç edinildiği için, kongre gündeminde maddeler şöyle sıralanmıştı:

1) Başkanlık Kurulu seçimi,

2) Erzurum Kongresi tüzük ve bildirisi üzerinde görüşmeler ve değişiklik önerileri,

3) Kongre üyelerinden "25" kişinin hazırladıkları raporun (muhtıra) tartışılması ve görüşülmesi,

4) Üyelerin öneri ve dilekleri.

Yapılan temaslar kentte ve delegeler arasında "3" ayrı görüşün egemen olduğunu göstermişti:

a) Erzurum Kongresi doğrultusunda ulusal direnci ve istenci yansıtacak kararlar alınmasından yana olanlar,

b) İstanbul hükümetinin, özellikle de Hürriyet ve İtilaf Partisinin

propagandası altında kalıp kongre girişiminin İttihatçılığın dirilmesine yol açmasından kuşkulananlar,

c) Ulusal kurtuluşu ancak yabancı bir devletin ***mandası*** ya da ***koruması*** altına girmekte bulanlar.

Öte yandan daha önceden ***Sıvas***'a gelmiş olan İstanbul delegeleri ile kimi üyeler aralarında kongrece ele alınmasını istedikleri konuları aralarında görüşmüşler, dahası hazırlık komisyonları kurup bazı metinler düzenlemişlerdi. Bütün bunlar başkanlık seçiminden başlayarak kongre görüşmelerinin oldukça tartışmalı geçeceğini, particilik suçlamaları ile manda-koruma sorunlarının büyük dalgalanmalara yol açacağını gösteriyordu.

M. Kemal, Orbay ve Cebesoy ***Amasya***'da buluşup bir genelge ile açıklanan kararları aldıklarında ***Sıvas***'ta toplanacak genel kongreye her ilçeden (livadan) "3" delegenin seçilmesini, Erzurum Kongresi delegelerinin de buna katılmasını öngörmüşlerdi. Aradan aylar geçmesine karşın o günlerdeki koşullar içinde belli ölçütlere bağlanamayan seçimlerden umulan sonuç alınamamıştı. Kimi ilçelerde seçim bile yapılamamıştı. Güvenlik gerekçesiyle kongrenin toplanacağı günün belirtilememesi de delege seçimlerinde ağır davranılmasına yol açmıştı. Ayrıca seçilen delegelerden kimileri ya ***Sıvas***'a gitmek için ortamı güvenli bulmamış ya da parasal olanaksızlıktan ötürü yola çıkamamıştı. Öte yandan, Batı Anadolu'da bir kongreler dizisi sürdürüldüğü, ağustos ortalarında ***Alaşehir***'de oldukça geniş bir kongre düzenlenmiş olduğu için de o bölgedeki ilçelerde ***Sıvas***'a delege göndermeye pek istekli davranılmamıştı. Bunda, Doğu ve Batı Anadolu kongrelerinin başlangıçta biribirinden tamamıyla ayrı, bağımsız yerel derneklerce düzenlenmelerinin ve arada belirgin bir ilişki kurulamamış olmasının büyük payı vardı. Örneğin ***Alaşehir Kongresi***nin 23 Ağustos günkü oturumunda Sıvas'a temsilci gönderilmesi konusu gündeme geldiğinde, Başkan Hacim Muhittin Çarıklı, "Bizim onlardan, onların bizden haberlerimiz yoktur" diye bu kopukluğa değinmişti. Tartışmalar sonunda kongrenin ***Sıvas***'ta "1" kişi ile temsil edilmesi yeterli görülmüştü (Çarıklı, ***ABK,*** 178-180). Bu yüzden Batı Anadolu'dan ***Sıvas***'a fazla delege seçilmemişti. ***Hareket-i Milliye*** dernekleri ile ***Alaşehir Kongresi***ni temsil etmek için de Saruhan (Manisa) delegesi İbrahim Süreyya görevlendirilmişti. ***Trakya***'daki işgaller ve gelişmeler nedeniyle oradan da ***Sıvas***'a temsilci gönderilememişti.

Öte yandan, "7" doğu ili adına kongreye ***Temsilciler Kurulu***nun katılmasına karar verilince toplanan delege sayısı daha da azalmıştı. Sonuç olarak her ilçeden (liva) "3" üye seçilebilseydi sayıları "120"yi bulacak delege yerine, kongreye ancak "38" kişi katılmıştı. Bu arada Kolordu Komutanlığından istifa eden Refet Bele Samsun'dan, M. M. Kansu da Hakkâri'den delege olmuşlardı. Öteki üyeler arasında Kara Vasıf'ın öncülük ettiği, emekli Tümgeneral İsmail Fazıl ve İ. Hami Danışmend'in de

içlerinde bulunduğu İstanbul delegeleri, hazırladıkları rapor ve yaptıkları önerilerle, Tıp Fakültesi öğrencisi Hikmet ile Denizli delegesi Hukuk öğrencisi Necip Ali Küçüka da gençlikleri ile dikkatleri çekmişlerdi.

4) AÇILIŞ, BAŞKANLIK VE YEMİN SORUNLARI

Sıvas Kongresi, 4 Eylül 1919 Perşembe günü saat 14.00'te açılmıştı. 11 Eylüle kadar geçen "8" gün boyunca sabahları komisyon çalışmalarına ayrılmış, genel oturumlar hep öğleden sonraları yapılmıştı. Kongrenin 2. günü Kurban Bayramına rastladığından o gün toplanılmamıştı. Onun yerine 9 Eylülde biri 14.30'da ötekisi 23.30'da olmak üzere iki oturum yapılmıştı.

Temsil Heyeti Başkanı ve çağrı sahibi olarak kürsüye çıkan Mustafa Kemal, Mondros ateşkes anlaşmasından sonra geçen olayları özetleyen bir konuşma yapmıştı. Süregelen işgalleri, Yunanlıların yaptıkları zulümleri ve İstanbul hükümetinin "ulusun sesini boğmak" ve ulusal bağları kırmak istediğini hatırlatarak kongrenin, "vatanın tek bir bütün, ulusun tek bir vücut olduğunu göstereceğine" inandığını belirtmişti.

Arkasından kongreye başkan seçimine geçilmişti. Bu sırada söz alan İsmail Fazıl Paşa (A. F. Cebesoy'un babası), başkanlığın birer gün ya da birer hafta ile sınırlı olarak sırayla yapılmasını önermişti. Bunun gerekçesi sorulduğunda da, böyle bir yöntemin eşitliğe daha uygun olacağını ve işe kişiliklerin katılmadığını göstereceğini söylemişti.

Böylece ***Erzurum***'da olduğu gibi ***Sıvas***'ta da başkanlık seçiminin bir soruna dönüştürülmek istendiği ve M. Kemal'in başkan olmasına kimi üyelerin karşı oldukları anlaşılmıştı. Aslında o sabah Bekir Sami'nin evinde yapılan ve R. Orbay'ın da katıldığı toplantıda, başkanlık için böyle bir karar alındığı söylentileri yayılmıştı. M. Kemal, İ. Fazıl Paşanın görüşüne karşı çıkmakla birlikte, önerisini oya sunmuştu. Öneri çoğunlukla reddolunmuştu. Gizli oylamayla yapılan seçimde de M. Kemal, "3" olumsuz oya karşı büyük çoğunlukla başkan seçilmişti (Kansu, I, 218). Başkan yardımcılıklarına Bekir Sami ile R. Orbay, kâtipliklere ise İ. Hami Danişmend ile Afyon delegesi Mehmet Şükrü seçilmişlerdi. Ancak B. Sami affını dilediğinden yerine ondan sonra en çok oy alan İ. Fazıl getirilmişti.

Gündeme geçilmeden, delegelerin yapacakları yemin ve padişaha yazılacak telgraf konusunun öne alınması, iki gün sürecek tartışmalara yol açmıştı.

Hazırlık komisyonu adına söz alan İ. Fazıl, ulusal harekette bulunanların particilikle suçlandıklarını, bu propagandanın etkili olduğunu öne sürmüş, bu nedenle üyelerin hiçbir partinin izinde ve duygusallıkla

hareket etmediklerini yeminle belirtmeleri gerektiğini belirterek düzenledikleri yemin metninin kabulünü dilemişti. Böyle bir yemine gereksinme olup olmadığı uzun boylu tartışılmış, öneri yeniden komisyona gönderilmiş ve ancak ertesi günü metin üzerinde bir anlaşmaya varılmıştı. Yemin metni şöyleydi (Kansu, I, 219):

"Yurdun ve ulusun kurtuluşu ve mutluluğundan başka hiçbir kişisel amaç izlemeyeceğime, İttihat ve Terakki derneğinin yeniden canlandırılmasına çalışmayacağıma ve varolan siyasal partilerden hiçbirisinin siyasal emellerine hizmet etmeyeceğime Allah için, Allah ile..."

Bundan sonra her delegenin yemin etmesini sağlamak için, üyelerin toplantı salonunun kapısı önünde birer birer metni okuyarak dışarıya çıkmaları gibi bir yöntem uygulanmıştı.

İkinci gün toplantısının ikinci bileşiminde de padişaha yazılacak telgraf konusu ele alınmıştı. Bunda devlet ve ulus haklarının ayaklar altına düşürüldüğü bu dönemde ***Mebuslar Meclisi***nin hâlâ toplantıya çağırılmadığına değinilerek, yurdun çöküntüye uğramaması için gereken önlemleri almak amacıyla ***Sıvas***'ta bir ***genel kongre*** toplandığı belirtiliyordu. Ayrıca kongrenin yüce halifelik makamına olan bağlılığı da vurgulanarak padişahın, ertesi gün başlayacak olan Kurban Bayramı kutlanıyordu. Telgraf konusunda da değişik görüşler öne sürülmüş ve sonunda metin oyçokluğu ile kabul edilmişti.

5) MANDA SORUNU

Kongrenin 7 Eylül Pazar günü 14.30'da üçüncü oturumu açıldığında, ilk olarak gelen kutlama telgrafları bilgiye sunulmuştu. Arkasından İsmail Fazıl Paşanın bir önergesi okunmuştu. Bunda ülkenin içinde bulunduğu durum belirtildikten sonra şöyle deniliyordu:

"Durumu gittikçe kötüleşen yurdumuzu kurtarabilecek önlem ve uygulamaların en önemlileri olarak, bugünkü hükümetin düşürülüp yerine ulusal iradeyi davranışlarının temel dayanağı sayacak bir kabine koymak;

Mebuslar Meclisi*ni en kısa zamanda çağırıp toplamak,*

Bir yabancı devletin ve özellikle ***Amerika'nın yardımını sağlamak.***"

Damat Ferit hükümetinin düşürülmesi, mebus seçimlerinin yapılması gibi güncel sorunlar dışında önergenin ağırlık noktası ***ABD mandası***nın kabulü idi. Böylece mütarekeden başlayarak sözü edilen, giderek birçok çevreye yayılan ***manda*** sorunu Sıvas Kongresi gündemine de resmen girmiş oluyordu.

İ. Fazıl'ın önergesi izlenen yönteme uygun olarak önerge komisyo-

nına gönderilmişti. 8 Eylül günkü 4. oturumda komisyondan gelen geniş kapsamlı bir rapor (muhtıra) ile de ***ABD mandası*** üzerindeki görüşmelere başlanılmıştı.

Sivas Kongresinde iki oturum süresince sert tartışmalara neden olan, sonunda ABD Senatosuna yazılan bir inceleme çağrısı boyutuna indirgenen ***manda*** sorunu çok geniş yankılar ve yorumlar doğurmuş olduğundan gelişmeleri kongre öncesinden başlayarak ana çizgileriyle izlemenin yararlı, hatta zorunlu olduğunu sanıyoruz.

Yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı sonundaki çökme ve çözülme ortamından, ancak güçlü bir devletin desteğiyle çıkılabileceği kanısında olanlar, "2" kavrama ve "2" yabancı devlete tutunmaya yönelmişlerdi: Bunlar kavram olarak ***manda*** ve ***himaye*** (koruma), devlet olarak da ABD ve İngiltere idi. Bu iki doğrultuda başkent ***İstanbul***'da "2" ayrı örgüt bile kurulmuştu: ***Wilson Prensipleri*** ve ***İngiliz Sevenler (Muhipler)*** dernekleri. Genellikle de aydınlarla gazeteci yazarların ABD'ye yöneldikleri, üstdüzey yöneticiler ile sarayın ise İngilizleri yeğledikleri anlaşılmıştı. Bu yoldaki yayınlar ve etkinlikler sürerken, yabancı bir devletin koruması altına girmek aşağılayıcı bir durum diye algılanır olmuş, böylece önceliği güncel, ama yabancı yeni bir terimi olan ***manda*** almıştı. Özellikle 26 Mayıs 1919'da toplanan ***Saltanat Şûrası***nda bu anlayış belirgin olarak ortaya çıkmıştı.

Padişah Vahidettin ile Sadrazam Damat Ferit'in açıkça İngiliz yanlısı olduklarını ve İngiltere temsilciliğiyle işbirliği halinde çalıştıklarını bilmeyen kalmamıştı. Öyleki, hükümetin Erzurum'a gönderdiği inceleme kurulunun başkanı A. Fevzi, Karabekir'e padişah ile sadrazamın İngiliz himayesini istediklerini söylemekten çekinmemişti (***İH***, 146). Bunun dışında genellikle ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi ile ***İngiliz Muhipler*** Derneği de İngiliz yanlılıklarını sürdürüyorlardı. Etkinliğini artıran derneğin ***İstanbul***'daki üye sayısı "53.000"e yükselmiş, ***Edirne, Bursa, Ankara, Kastamonu*** gibi kentlerde de şubeleri açılmıştı (Akşin, 522). A. Fevzi Paşa ile birlikte inceleme kurulunda görev alan Ziya Bey de İngiliz Muhiplerindendi. Karabekir'e İngiliz mandasını yeğlemelerinin nedenlerini açıklarken, ABD mandasının yalnızca ***İstanbul*** için geçerli olabileceğini ve din açısından sakıncalar doğuracağını, buna karşın İngiliz mandaterliğini kabul etmekle vatanın birliğinin sağlanacağını, dahası bir İslam birliğinin bile gerçekleştirilebileceğini öne sürmüştü (Karabekir, 147).

Sarayın, hükümetin ve Hürriyet ve İtilafın kimi yöneticilerinin İngiliz mandasını sağlamaya çalıştıkları öteki Anlaşma Devletlerince bilinmiyor değildi. Örneğin İstanbul'daki ABD Konsolosu Wallace, 26 Ağustos 1919 günlü telgrafında, Vahidettin'in İngiliz yanlısı olduğunu, onlarla birlikte yeni "entrikalar" çevirdiğini bildiriyordu (H. Köni, ***AÜAİED***, I, Sa. 4, Belge 4).

İngiliz mandasını isteyenlerin çalışmaları doğal olarak İngiliz çevre-

lerince de izleniyor ve gerçekleşmesi umut ediliyordu. Calthorpe, 1919 Temmuzu sonlarında yalnız ***Hürriyet ve İtilaf***'ın değil, hemen bütün partilerin İngiltere mandasından yana olduklarını bildirmişti. İngiltere temsilcilerine göre başlıca sorun, ABD tutumunda ve Paris Barış Konferansında "3" büyüklerin alacakları kararda düğümleniyordu. Nitekim 28 Temmuzda Karabekir'i ziyaret eden Yüzbaşı Rawlinson, ABD Senatosundaki muhalefet yüzünden Amerikan yönetiminin Türkiye ve Ermenistan mandasından vazgeçtiğini haber vermiş, İngiltere'nin mandaterliğini kabul etmenin daha iyi olacağını öne sürmüştü. Bu gelişmeleri değerlendiren İngiliz ***Morning Post*** gazetesi, yakında ***Sıvas***'ta toplanacak "Ulusal Meclis"te (kongre) ***İstanbul***'dan ***Basra (İran)*** Körfezine uzanan Osmanlı toprakları için İngiliz mandasının kabul edileceğini yazmıştı.

Öte yandan ABD mandasından yana olanların da sayıları ve etkinlikleri giderek artıyordu. Bunda da önce ***Wilson Prensipleri Derneğini*** kuran, arkasından ***Milli Blok (Vahdet-i Milliye)*** girişiminde bulunan başkentteki aydınların oluşturduğu çekirdek kadronun büyük payı vardı. Ancak söz konusu derneğin dışında ***Milli Ahrar*** Partisi ile ***Milli Kongre***nin kimi üyeleri de ABD mandasından yana olmuşlardı. Giderek ***millici*** diye nitelendirilen ulusal direnişin öncüleri ve örgütleri arasında da böyle bir mandanın gerekli olduğu görüşü yayılmaya başlamıştı.

ABD mandasını yeğleyen kesimin başlıca dayanağı, ***Wilson Prensipleri*** ve bu devletin Türkiye'ye karşı sömürgeci bir siyaset izlememiş olmasıydı. Bu görüşte gerçek payı da vardı. ABD, Birinci Dünya Savaşına girdiğinde Osmanlı devletine karşı resmen savaş ilan etmemişti. Wilson'un barış programının 12. maddesi ise Osmanlı yönetiminin ve aydınlarının başlıca "kurtuluş simidi" olmuştu. Mütarekeden sonra da ABD, ***İzmir*** yöresinin Yunanistan'a verilmesi kararını desteklediği halde Anadolu'daki işgallerin hiçbirine katılmamıştı. Aksine temsilcileri ve gönderdiği heyetler, hep Türk halkına yardımcı olmak istediklerini sergilemeye çalışmışlar, bunda da başarılı olmuşlardı. İlişkilerin ılımlı bir havaya bürünmesinde de Yüksek Komiser Amiral Bristol önemli bir rol oynamıştı. Yunanlıların İzmir'de yaptıkları zulüm ve yıkımları inceleyecek bir komisyonun kurulması onun desteğiyle gerçekleşebilmişti.

Ne var ki Başkan Wilson ile ABD yönetimi, kendiliklerinden böyle bir Amerikan mandası önermiyor, dahası bu yoldaki önerileri bile incelemeye alıyorlardı. Wilson, Osmanlı toprakları üzerinde bir mandaterliği kabul etmeden önce yerel koşulların ve halkın düşüncelerinin saptanmasını gerekli görmüş, bu nedenle Charles Crane başkanlığında bir komisyon oluşturmuştu. Temmuz sonlarında İstanbul'a gelen bu komisyon, birçok kuruluşun temsilcilerini, bu arada da H. E. Adıvar ile A.E. Yalman'ı da dinlemişti (Yalman, II, 38 vd.). İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğunun açıkça ***"Manda Komisyonu"*** diye nitelendirdiği C. Crane

komisyonu, 21 Ağustosta ayrılıp ülkesine dönmüştü, ama bu süre içerisinde mandacılık akımı daha da hızlanmıştı.

ABD mandasını isteyenler ***Sıvas***'ta toplanacak kongrede sonuç alabilmek için harekete geçmişlerdi. ABD yönetiminin soruna olumlu baktığını göstermek için Crane'in de ***Sıvas***'a gitmesini istemişlerdi, ama komisyonun dönüşünü önleyemeyince Amerikalı gazeteci L. Edgar Browne'u "gözlemci" olarak oraya göndertmeyi başarmışlardı. Browne'dan başka Amerikalı gazeteci Clarence Streit de, Anadolu'daki durumu görmek için ***Samsun*** üzerinden ***Ankara***'ya kadar gitmişti Gazetesine yolladığı yazılarda Türkler hakkındaki suçlamaların haksız olduğunu belirtmeye çalışmış, aynı zamanda ***Vakit*** gazetesine "Bir Türk Olsaydım" başlıklı yazılar yazmıştı (Yalman, II, 39 vd.).

Halide Edip, A. E. Yalman, Rauf Ahmet gibi birçok aydın, başından beri Amerikan mandasını savunanlar arasındaydılar Bir süre sonra Ahmet İzzet, Çürüksulu Mahmut, Cevat Çobanlı, Esat Işık Paşalarla Ahmet Rıza, Reşit Sami, Reşat Hikmet ve Câmi Baykut da onlara katılmıştı. Bunlar içinde o dönemde saygın bir yönetici kabul edilen ve M. Kemal ile arkadaşlarının da sadarette görmek istedikleri A. İzzet Paşanın kamuoyunda etkin bir yeri vardı. Onun C. Crane komisyonu ile görüşmesinden sonra "15-30" yıllık bir Amerikan mandasının isteneceği haberleri yaygınlaşmıştı. Erzurum'a gönderilen inceleme kurulunun başkanı Ali Fevzi de, A. İzzet Paşa ile yandaşlarının ABD mandasını sağlamaya çalıştıklarını söylemişti.

Bu konuda en önemli gelişmelerden biri, M. Kemal - R. Orbay - Karabekir A. F. Cebesoy grubunun ***İstanbul***'daki sözcüsü durumunda bulunan Kara Vasıf'ın, Cebesoy'un babası İsmail Fazıl'ın ve Erzurum'da ***Temsilciler Kurulu***na seçilen Bekir Sami Kunduh'un ABD mandasını isteyenler yanına geçmeleri olmuştu. O sırada Harbiye Bakanlığında görevli bulunan Albay İsmet İnönü'nün de ABD denetiminden yana bir görüş belirttiği anlaşılmaktadır. 27 Ağustos 1919'da Karabekir'e yazdığı mektupta, "Bütün memleketi parçalamadan bir Amerika'nın denetimine bırakmak, yaşayabilmek için biricik en uygun çare gibidir" demekte, ancak bunun için Anadolu halkının Amerikan milletine başvurması gerektiğini belirtmektedir (Karabekir, ***İN,*** 171 vd.).

Başkent dışında Anadolu'daki "millici"ler arasında da bu görüş yandaş kazanır olmuştu. ***Trabzon***'dan ***Saltanat Şûrası***na katılan Ömer Fevzi bunu savunmakla kalmamış, ABD Komiserliğine başvurarak Amerika'nın mandaterliği kabul etmesini de dilemişti (Goloğlu ***EK,*** 173). Batı Anadolu'da toplanan kongrelere katılanlar arasında da ABD mandasını savunanlar olmuştu. ***Milli Ahrar*** Partisinden Câmi Baykut ile İsmail Suphi'nin ***Balıkesir***'de Amerikan mandası propagandası yaptıklarından söz ediliyordu (Çarıklı, 37). Dahası Amerikan korumasına giren bazı kişiler, Alaşehir'de olduğu gibi kapılarına Amerikan bayrağı asmaya bile başlamışlardı.

Erzurum Kongresinin ilk günlerinde ***Amasya***'ya gelmiş olan Bekir Sami, oradaki tümen aracılığı ile M. Kemal ile R. Orbay'a Amerikan mandasının kabul edilmesini önermişti. Ona göre, Türkiye'nin tam bağımsızlığını istemek ülkenin parçalanması sonucunu doğuracaktı. Kendisi İstanbul'daki ABD temsilcisiyle görüşmüştü. Ancak bütün ulusun sesini yansıtacak biçimde Wilson'a ve Amerikan Kongresine başvurmak daha iyi olacaktı. Bütün Osmanlı ülkeleri için geçerli bir mandaterlik istenirken şu koşullar öne sürülebilirdi: Adaletli bir hükümetin kurulması - eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması - din ve mezhep özgürlüğünün sağlanması - Osmanlı ülkelerine yönelik gizli antlaşmaların geçersiz sayılması (Söylev, I, 65).

Bu telgraf, B. Sami ve arkadaşlarının ABD temsilciliği ile "manda" pazarlığına giriştiklerini gösteriyordu. Böyle bir öneriyi Erzurum Kongresine götürmenin büyük tartışmalara, hatta bölünmelere neden olacağı kuşkusuzdu. Telgrafı okuyan M. Kemal'in yanında bulunan Orbay ile Kansu'ya ilk söyledikleri şunlar olmuştu:

"Oh ne âlâ, savaşın yerine mandayı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız! Bu ne gaflet, ne körlük ve hatta ne budalalık? İstanbul'un önde gelen devlet adamları da bu düşüncede. İçlerinden biri çıkıp da 'Ya bağımsızlık, ya ölüm!' diyemiyor" (Kansu, I, 179 vd.).

R. Orbay da tepkisini "Hayret, en güvendiğimiz arkadaşlar bile yanılıyorlar" diye göstermişti. K. Karabekir ile de ortak bir değerlendirme yapıldıktan sonra, ***manda sorunu*** kongrenin o gün öğleden sonraki toplantısında dolaylı olarak ortaya atılmıştı. Kongreye mütareke sınırları içinde ülke bütünlüğü ve tam bağımsızlık düşüncesi egemen olduğundan, B. Sami'ye bu yolda yanıt verilmiş ve kendisinden daha ayrıntılı bilgiler istenmişti (Söylev, I, 66-68). Bu yazışmalar sonunda B. Sami Kunduh önerisini savunmak için Sıvas Kongresinin toplanmasını beklemeye koyulmuştu.

Erzurum Kongresinin dağılmasından sonra manda sorunu, ortaya atılan yeni önerilerle daha da önem kazanmıştı. Bu alanda İngiltere ve ABD'den çok gerilerde kalan Fransa da harekete geçmişti. Padişahın Başyaveri Naci Eldeniz'le konuşan Fransız Albay Mojen, ***Dörtler Konseyi***nin Türkiye'yi birkaç bölgeye ayırıp her bölgeyi bir başka devletin koruması altına vermeyi kararlaştırdığını öne sürmüş ve eğer ülkenin parçalanması istenmiyorsa padişahın Fransız mandasını istemesini önermişti (Kansu, I, 187).

Öte yandan Afyon'daki Kolordu Komutanı Selahattin, 13 Ağustosta Karabekir aracılığı ile M. Kemal'e, başkentteki çeşitli grupların birleşerek ABD temsilcilerine iletilmek üzere bazı kararlar aldıkları haberini vermişti. Buna göre söz konusu gruplar, doğu sınırı üzerinde bir kısım yerlerin Ermenilere verilmesini kabul etmişlerdi, ancak bağımsız bir Ermeni devletinin değil de, "büyük ve uygar bir devletin mandası altında

gelişecek bir devlet"in oluşturulmasını şart koşmuşlardı (Söylev, I, 72 vd.). Bu devlet de ABD'den başkası değildi.

Anadolu'daki uyanışla ilgilenen İstanbul grubunun ABD mandası konusundaki kararlarının gerekçesi ve içeriği ise, aynı günlerde M. Kemal'e ulaşan Kara Vasıf ile Halide Edip'in mektuplarında sergilenmişti. M. Kemal ***Amasya*** toplantısından sonra A. İzzet Paşa ile Ahmet Rıza, Kara Vasıf, Câmi Baykut ve Abdurrahman Beylerle H. Edip'e birer mektup göndererek kendilerini ***Sıvas***'ta toplanacak kongreden haberli kılmış ve Anadolu hareketi için özveride bulunmaya çağırmıştı. K. Vasıf ile H. Edip'in ayrı ayrı yazdıkları 10 Ağustos tarihli mektuplara bir de basılmış bir rapor eklenmişti. Söz konusu rapor K. Vasıf, H.Edip, Reşat Hikmet, Reşit Sadi, Esat Işık ve Rauf Ahmet Hotenli tarafından ortaklaşa hazırlanmıştı.

Kara Vasıf, ABD mandasının ve yardımının istenmesi için B. Sami'den önce M. Kemal ile arkadaşlarına başvurmuştu. A.F. Cebesoy'un aracılığı ile yapılan bu öneriye Erzurum'da M. Kemal, R. Orbay, Karabekir ve Husrev Gerede'nin ortak imzalarıyla 19 Temmuzda ılımlı bir yanıt verilmişti. Bunda, "Bağımsızlık ve egemenliğe hiçbir nedenle zarar vermemek koşuluyla Amerikalıların ekonomik ve teknik yardımlarına taraftar olmaktan bir zarar görülmeyebilir" denilmişti. Ama hemen arkasından durumun ilgili kişilerle bir kez daha görüşülerek sonucun toplanacak olan doğu illeri ya da ***Sıvas Kongresi***nde ele alınmak üzere bildirilmesi istenmişti (***AÖAS,*** 105 vd.). Bu nedenle K. Vasıf'ın 10 Ağustos günlü mektubu o isteğe bir yanıt niteliğini de taşıyordu.

Kara Vasıf, kimliğini saklı tutmak istediğinden mektubunu ***Cengiz*** takma adıyla imzalamıştı. Ayrıca belirttiği görüşlerin A. İzzet Furgaç, Çürüksulu Mahmut, Cevat Çobanlı, Esat Işık ve O. Rıza Paşalarla, Albay İsmet İnönü, Ahmet Rıza, Reşat Hikmet, Reşit Sadi ve Câmi Baykut'un düşüncelerine "uygun" olduğunu da özellikle vurgulamıştı.

İstanbul'daki gelişmeler ve Damat Ferit hükümetinin tutumu hakkında bilgiler veren, Arabistan ve Ermenistan sorunlarına ilişkin görüşler belirten Kara Vasıf, bu uzun mektubunda ***manda*** konusunda özetle şunları söylüyordu:

"Biz Türkler, bugünden daha güçlü olduğumuz geçmiş dönemlerde de tam anlamıyla bağımsız değildik. Vergilerimizin bir bölümü düşmanlara bırakılmıştı. Gümrükleri istediğimiz gibi artıramıyorduk. Yabancıların posta, okul, yetimevleri gibi zararımıza olan kurumlar açmalarını önleyememiştik. Yasalarımızı ve mahkemelerimizi kimseye saydıramamıştık.

İkinci olarak, nüfusumuz az, halkımız fakir, sanayiimiz kıt idi.

Üçüncü olarak, istediğimiz demiryolunu, karayolunu, limanı, kanalı ve kaleyi yapamazdık.

İçte de Ermeni, Rum ve Yahudi ayrıcalıkları bizi öldürtmekte dış düşmanlarımız derecesinde zehirli idi.

O halde ne yapabileceğiz? Bütün gelişmeler öyle gösteriyor ki Amerikalılar ve Wilson ilkeleri gevşeyecek olursa bugünkü işgal bölgeleri genişletilerek, Türkiye paylaşılacak ve Anadolu ortasında her türlü gelişme nedenleri düşman eline bırakılmış bir köylü hükümet uyruğu olacağız.

İşte bu korkudur ki, bize bugün bir yardımcı ve davamızda bize vekâlet edecek çok güçlü bir yardımcı gereksinimi hissettirdiği gibi geniş olmasına karşın bayındırlıktan yoksun, büyük sermayeler harcanmadıkça verimliliği ve doğal kaynaklarını geliştirmenin olanaksız bulunduğu vatanımıza servetini verecek, bilimsel uzmanlığını uygulayacak çok güçlü bir yardımcıya muhtacız.

Bu yardımcının kim olması gerektiğini uzun boylu düşünmek gereksiz. Amaçları, emelleri, geleneksel kötülükleri biz Türklerce çok açık olan Avrupalılardan bir şey bekleyemeyeceğiz.

Oysa beri tarafta bir ***Amerika*** *var ki, bilinen ilkeleri ortaya atıp savunduğu gibi, Avrupa emperyalistlerinin her türlü ısrarlarına karşın, küçük uluslara zorla değil, 'oy'a başvurularak isteyecekleri koşullarla hükümet eylemek konusunda direnmiştir. Bu nedenle de* ***Suriye****'de ve bizde 'oy'a başvurmuş, Ermeni emellerini körü körüne kabul etmeyip gerçekleşebilir mi, gerçekleşemez mi diye birçok kez yerinde ve çevresinde araştırıp inceleterek bize hak vermiş;* ***Küba****'da,* ***Filipin****'de uyguladığı yöntemlerle halkın her sınıfını her dinden olanları hoşnut etmiş, ilerletmiş ve yükseltmiş bulunuyor. Elbette bağımsızlığımıza az çok sakınca ile dokunmakla birlikte* ***Amerika*** *bizi Avrupa boyunduruğundan, iç ayrılıklar ve keşmekeşlerden kurtaracak, memlekete para serpecek, iş çıkaracak, bizi çağdaş (asri) bir gelişmeyle göyündürecek biricik hükümettir."*

Kara Vasıf mektubunun sonunda Amerikan mandası konusunda bazı duraksamalar bulunduğuna da değiniyor ve bu çevrelere güvence vermek amacıyla bir rapor hazırladıklarını ekliyordu (F. Kırzıoğlu, ***BTTD,*** /7-68, s. 30-37).

Söz konusu raporun içeriği Cebesoy'un 26 Ağustos günlü bir telgrafıyla ***Erzurum***'a aktarılmıştı. Bunda belirli bir süre için ABD yardımı isteniyor, ancak buna ilişkin bazı koşullar da öne sürülüyordu. Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü sağlanmalıydı. Batı illerine özerklik verilecek olursa Türklerin çoğunlukta olduğu yerler Türk egemenliğinde bırakılmalıydı. ***İstanbul*** ve ***Boğazlar*** Türklerde kalmalıydı. Kafkaslarda ayrı bir ***Ermenistan*** oluşturulduğuna göre Türkiye'den buraya toprak verilmemeliydi (Karabekir, ***İH,*** 141 vd.).

Kara Vasıf'tan ayrı olarak bir mektup yazmayı yeğleyen Halide Edip'in mektubu da, anlatım farkı dışında aynı görüş ve gerekçeleri yansıtıyordu. "Biz ***İstanbul***'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan mandasını, kötülerin en iyisi olarak görüyoruz" diyen H. E. Adıvar, "geçici"liği "15-20" yılla sınırlandırıyordu. Onun öne sürdüğüne göre "Anadolu'da olup bitenleri ilgi

ve sevgiyle izleyen bir Amerika" vardı. Resmi Amerika, Türk toprakları üzerinde bir ***Ermenistan*** kurmaya da eğilimli görünmüyordu. Ve sonunda M. Kemal ile R. Orbay'ın "uzakları görerek" birlikte düşünüp çalışmalarını beklediklerini açıklayan ünlü kadın konuşmacı, ***savaş***ının yersiz olduğu düşüncesiyle şunu da ekliyordu: "Serüven ve savaş (cidal) zamanı artık geçmiştir. Gelecek için gelişme ve birleşme savaşı açmak zorundayız" (***Söylev,*** I, 169).

Manda konusundaki bu gelişme ve yazışmalar, sorunun ***Sıvas***'ta enine boyuna tartışılacağını gösteriyordu. Bu nedenle ***Temsilciler Kurulu***nun bu konuda bir görüş saptamasında büyük yarar, hatta zorunluluk vardı. Kurulun ***Erzurum***'dan ***Sıvas***'a hareketinden önceki akşam Karabekir'in evinde yapılan toplantıda şu karar alınmıştı:

*"Kararımız sonuna kadar bağımsızlığımız için uğraşmak ve ulusu esarete düşürmemektir. Sonunda çaresiz kalınırsa, bağımsızlığımız korunmak ve memleket parçalanmamak üzere Amerika'nın desteğine (müzaheret) taraftar olmaktır. Fakat bu son durum çok gizli tutulacak" (Karabekir, **İH,** 153 vd.).*

Bu, 19 Temmuzda Bekir Sami'ye verilen yanıtta belirtilen görüş çerçevesinde alınmış bir karardı. Ama ***Temsilciler Kurulu*** zorunluluk olmadıkça böyle bir destek ya da yardım dilemekten yana değildi. O yüzden de kararın gizli tutulması yeğlenmişti.

Sıvas Kongresinde İsmail Fazıl Paşanın ABD mandasının kabul edilmesine ilişkin önergesi komisyona gönderildiğinde, kongreyi izlemek için gelen ***Chicago Daily News*** gazetesinin Avrupa muhabiri E. L. Browne'un görüşleri de önem kazanmıştı. Başta M. Kemal olmak üzere üyelerin bir kısmı onunla görüşmüşlerdi. R. Orbay ve eski Washington elçisi Alfred Rüstem ile Amerikalı gazeteci arasında ise yakın bir ilişki kurulmuştu. Browne resmi bir görevi bulunmadığını ısrarla vurgulamıştı. Ayrıca ABD yönetiminin Türkiye'de bir ***manda***yı kabul edip etmeyeceğini bilmediğini belirtmiş ve bu konuda Amerikan Kongresine başvurmanın yerinde olacağını söylemişti.

Kongrede, M. Kemal aynı zamanda önerge komisyonu başkanlığını yaptığından İ. Fazıl Paşanın önergesi önce onun yönettiği komisyonda görüşülmüştü. Düzenlenen rapor ise kongrenin 8 Eylül 1919 Pazartesi 14.30'da başlayan dördüncü oturumunda gündeme alınmıştı. "Muhtıra" denilen söz konusu rapor, aslında kongrenin açılışından önce ***Sıvas***'a gelen üyelerin yaptıkları hazırlık toplantılarında kaleme alınmıştı. İsmail Hami Danişmend tarafından yazılan metin, özellikle İ. Fazıl ve B. Sami ile kendisinin görüşlerini yansıtıyordu. Komisyonda bu metin ilke olarak ele alınmış, içeriği tartışılmamıştı. Komisyon, genel kuruldaki görüşmelerin ışığında metne son biçimin verileceğini düşünmüştü.

Manda sorunu üzerinde görüşmelere geçilirken başkan M. Kemal

Mr. Browne'un görüşlerini de aktarmış, hatta onun "Manda, siz ne derseniz odur" biçimindeki tanımını da anımsatma gereğini duymuştu.

İ. H. Danişmend'in raporu (ya da muhtırası) "3" bölüm olarak düzenlenmişti. Önce, mandayı kabul etmenin gerekçeleri üzerinde duruluyordu. Sonra bu yeni sistemin bir tanımı yapılıyor, en sonunda ABD mandasını kabul ederken öne sürülmesi istenen koşullar sıralanıyordu. "17" maddeyi bulan bu koşullar, Kara Vasıf'ın mektubunda açıklamış olduğu, Türkiye'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, eski antlaşmaların yürürlükten kaldırılması, ***manda***nın belirli bir süre için geçerli olması gibi ilkelerin yanı başında şunları da içeriyordu:

Mandada milliyet esasının kabulü - Azınlıklar sorununun karşılıklı nüfus değişikliğiyle çözülmesi - Patrikhanenin ait olduğu ülkelere taşınması - Devletin tarafsızlığının sağlanması - ***Milletler Cemiyeti***ne bir an önce girme olanaklarının hazırlanması...

8 Eylülde başlayan ***manda*** ve ona ilişkin rapor üzerindeki görüşmeler ertesi günü de sürmüş, güçlükle bir çözüm yolu bulunmuştu. Tartışmalara Başkan M. Kemal dışında "13" delege katılmıştı. Bunlardan Kara Vasıf, İ. Fazıl, İ. Hami birkaç kez söz almışlardı. Görüşmelerde, düzenlenen rapordan komisyon üyelerinin çoğunun haberi bulunmadığı anlaşılmıştı. Bu nedenle İ. Fazıl, raporun kendisi ile B. Sami ve İ. Hami tarafından yazıldığını açıklamıştı. Ancak bu kabullenme de yöntem aksaklıklarını gideremediği için İ. Fazıl raporu geri alma gereğini duymuştu. Bundan sonra tartışmalar ***manda***nın kabul edilip edilmemesi etrafında sürdürülmüştü.

Savundukları görüşler yönünden konuşanlar "4" öbekte toplanabilir:

1) ABD mandasını savunanlar: İ. Fazıl, Kara Vasıf, İ. Hami Danişmend, Refet Bele, Osman Nuri (Bursa), Bekir Sami, Şükrü (Afyon), Macit Beyler.

2) Manda yerine ABD yardımından (müzaheret) yana olanlar: Raif Hoca, Ahmet Nuri.

3) Bir inceleme kurulunun gönderilmesi için ABD Kongresine başvurulmasını isteyenler: R. Orbay. Destekleyen: M. Kemal, (Bazı koşullarla da Refet Bele).

4) Açık bir görüş bildirmeyenler: M. Müfit Kansu, Husrev Sami.

Kara Vasıf görüşmelerde ilk sözü almıştı. Ayrıntıyı ve koşulları bir yana bırakıp öncelikle ***manda***ya karar verilmesi gerektiğini savunuyordu. "Bir kere esas olarak mandayı kabul edelim de koşulları sonra görüşürüz" diyordu.

İsmail Fazıl, "Kaybedecek vaktimiz yoktur. Aslında sorun da basitleşmiştir. Tam bağımsızlık mı, yoksa manda mı kabul edeceğiz?" diye soruyor ve K. Vasıf gibi hemen karar verilmesini istiyordu. Bir güçlü devletin yardımına muhtaç olunduğunu da şöyle belirtiyordu:

"Manda demek, siyasal olmaktan daha çok yurdun ekonomik bakımdan kalkınıp ilerlemesi için gerekli olan yardım ve destek demektir."

Manda sorununa ilişkin ayrıntılı bir rapor hazırlamış olan İ. Hami, sıraladığı koşullarla kabul edilecek bir mandanın Osmanlı devletine o zamana kadar devletlerarası hukukta tanınmış olan yerden daha elverişli bir durum sağlayacağını öne sürüyordu. Ancak ABD'nin mandaterliği kabul edip etmeyeceğinin belli olmadığına da değinerek, bunun sağlanması için çalışılmasını zorunlu buluyordu. Kendisinin direnmeye, ***Kuvayimilliye***ye karşı olmadığını da belirten İ.H. Danişmend "ancak öylesine bir son mücadele kararından önce her çareye başvurmak" gerekir diyor ve ekliyordu:

"Herhalde bir yardıma muhtacız ve bunun en basit kanıtı da devlet gelirinin ancak borcumuzun faizini karşılamasıdır."

Osman Nuri ile Şükrü Bey, bağımsızlığı koruyarak bir mandadan yana olduklarını, bunun için de bazı koşullar saptadıklarını belirtmişlerdi. Kongreden önce mandadan yana olduğunu açıklayan Bekir Sami, yüklenilen görevin çok önemli olduğunu vurgulayarak, raporun ivedilikle görüşülüp karar verilmesini dilemişti. Ancak 1856 ***Paris Kongresi***nde Osmanlı devletine kabul ettirilen koşulların şimdi önerilenlerden daha ağır olduğunu da öne sürmüştü.

Kongrede ABD mandasının kabul edilmesi yolunda en uzun ve ilginç konuşmayı Refet Bele yapmıştı. Mandanın hukuksal içeriğinden önce siyasal niteliğinden söz eden Bele, görüşlerini şöyle sergilemişti:

"Bizim Amerika mandasını yeğlemekten amacımız, bütün toplumları tutsak eden, vicdanları ve yürekleri söndüren İngiliz mandasından kurtulmak, sakin ve ulusların vicdanlarına saygılı Amerika'yı kabul etmektir... Yoksa iş para sorunu değildir..

Söz bakımından ***manda*** *ile* ***bağımsızlık*** *birbirine engel şeyler değildir. Yalnız eğer biz gerçekten güçlü olmazsak, işte o zaman mandanın altında eziliriz... Bir de diyelim ki, biz içte ve dışta tam bağımsızlık isteriz. Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan önce de acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı?.. Eğer biz bugün bir devletin garantisi altında bir barış yapacak olursak, ileride elverişli koşullara kavuşur kavuşmaz hemen döner kendi yararımızı sağlarız... Yirminci yüzyılda '500' milyon lira borcu, harap bir yurdu, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak '10-15' milyon lira geliri olan bir kavim için, dış yardım ve destek olmaksızın yaşamını sürdürme olanağı bulunamaz."*

ABD mandasını tek çıkar yol olarak gören Refet Bele, Amerikalıları buna razı etmek için bir dizi önerilerde de bulunmuştu. Amerika'ya kongre üyelerinden bir heyet gönderilebilir, ya da ABD Senatosundan bir grup Türkiye'ye çağrılabilirdi. Bunların dışında kongrece yayımlanacak bildiride açıkça Amerika mandasından söz edilebilirdi. Ve nihayet ABD Senatosuna bir mektup yazılabilirdi.

Kongrede ***manda*** deyimine ilk karşı çıkan Raif Efendi olmuştu. İ. Hami ile B. Sami'nin manda ile bağımsızlığı birbirine karıştırdıklarını söyleyen Raif Hoca, ***"manda*** sözünü kullanmakta bir zorunluluk görmediğini belirtmiş ve onun yerine ***"bağımsızlık"*** sözcüğünü kabul edelim demiş ve şu öneride bulunmuştu:

"Mademki siyasal ilişkilere girmek zorundayız, onun adına manda demeyelim de ***destek*** *(müzaheret) diyelim."*

Mandayı bir "vekâlet" sistemi olarak gören Ahmet Nuri, ***manda*** sözcüğünün asla kullanılmamasını istemişti. Ancak ABD yardımına karar vermeden önce oraya bir heyet gönderilmesini gerekli gördüğünü söylemişti.

İkinci günkü görüşmelerin son konuşmacısı olarak kürsüye gelen R. Orbay ise, manda ve dış destek konusunda çok şey konuşulduğunu, ancak Amerika adının kapalı olarak söylendiğine işaretle bu adın açıkça belirtilmesinde bir sakınca görmediğini söylemişti. Anadolu'nun paylaşılması girişimleri karşısında, "ülkemiz için en tarafsız durumda olan Amerika'nın yardımını kabul etmek zorundayız" görüşünü savunan Orbay, Mr. Browne'un kendisine, "hakkınızdaki olumsuz düşünceleri düzeltmek için Amerika Senatosundan ülkenizi inceleyecek bir heyet çağırın" dediğini de aktararak şu öneride bulunmuştu:

"Oybirliğiyle bir telgraf yazıp böyle bir heyet çağırmamızı öneriyorum."

Rauf Orbay'ın bu önerisi Refet Bele'nin açıkladığı yollardan birinin seçilmesi niteliğindeydi. Aynı zamanda Erzurum'dan ayrılmadan Karabekir ile birlikte saptanan karara da aykırı sayılamazdı. Orbay'a göre gizli tutulması öngörülen o kararın açıklanması kaçınılmaz olmuş demekti. Oturuma başkanlık eden M. Kemal de bu öneriyi sorunun en uygun çözümü olarak görmüş olacak ki, hemen oya sunmuştu. Delegeler öneriyi oybirliği ile kabul etmişler ve komisyonun ABD Kongresine yazılacak telgraf metnini hazırlaması kararlaştırılmıştı.

Komisyonca yazılan metin,10 Eylül günü saat 14.30'da başlayan yedinci oturumda ele alınmıştı. Komisyon adına söz alan Rauf Orbay, amacın, ABD Senatosuna "körükörüne karar vermeden önce gelin görün" demek olduğunu, başvurunun önemini belirtmek için Sıvas Kongresinin kimlerden oluştuğunun da vurgulandığını söylemiş ve telgrafın gazeteci Browne aracılığı ile hemen çekilmesini dilemişti. İ. Hami ile Raif Efendi bazı düzeltiler yapılmasını önermişlerse de bunlar kabul edilmemişti. Başkan M. Kemal "aynen kabulünü bir kez daha oya koyuyorum" deyince komisyondan gelen metin oybirliği ile kabul edilmişti.

Sıvas Kongresi tutanaklarına geçirilmemiş olan söz konusu telgrafın bir kopyası ATASE arşivinde, ABD'ye yollanan İngilizce çevirisi ise Stanford Üniversitesi kitaplığında bulunmaktadır. Bir kayda göre de metin zaten Browne tarafından İngilizce olarak kaleme alınmıştı (A. N.

Kurat, ***BTTD,*** /2, s. 15). Manda sorununun noktalandığı aşamayı yansıtan bu başvuru, Sıvas Kongresi adına Başkanlık Kurulu üyelerince imzalanmıştı. İçeriği de şöyleydi:

Amerika Birleşik Devletleri Senato Reisine:

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman nüfusunu temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her vilayet ve müstakil sancağının temsilcilerinden oluşan Sıvas Milli Kongresi, imparatorluk nüfusunun ekseriyetinin isteklerini tahakkuk ettirmek ve aynı zamanda bütün azınlık menfaatlerini korumak ve herkesin hayat, hürriyet, adalet ve mülkiyet dokunulmazlığı haklarını garanti etmek maksadıyla 4 Eylül 1919 tarihinde toplandı.

Sıvas Milli Kongresi, 9 Eylül 1919 tarihinde oybirliği ile, Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun ekseriyetinin isteklerini taslak halinde belirten ve Sıvas Kongresinin, onun dağılmadan evvel üyeleri arasından seçeceği Temsil Heyetinin ve imparatorluk sınırlarının dahilindeki bütün yardımcı teşkilatların istikbaldeki faaliyetlerini yönetecek olan prensipleri içeren bir karara vardı.

Bu karara uygun olarak, Sıvas Milli Kongresi bugün, oybirliği ile Amerika Birleşik Devletleri Senatosundan, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının ve halkının keyfi idaresine bir barış anlaşmasıyla müsaade etmeden evvel, tarafsız bir devlet nazarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumları, oldukları gibi tetkik etmek maksadıyla, üyelerinden oluşan bir komiteyi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarını ziyaret etmek üzere göndermesini diler.

Sıvas Milli Kongresi namına
Başkan Mustafa Kemal Paşa
Başkan Vekili Hüseyin Rauf
Başkan 2. vekili İsmail Fazıl Paşa
Sekreter Emir İsmail Hami
Sekreter Mehmet Şükrü

Sıvas, TÜRKİYE, 9 Eylül 1919

Bu telgrafta da açıkça görülüyor ki, ABD'nin ya da başka bir devletin, manda, himaye ya da desteğinden (müzaheret) hiç söz edilmiyordu. Çağrının amacını ve ağırlık noktasını, adil bir barış antlaşmasının yapılabilmesi için Türkiye gerçeklerinin göz önüne alınmasının gerekliliği oluşturuyordu. Böylece giderek dalbudak salan manda sorunu, kolaylıkla savunulabilecek olan ve hiçbir koşul içermeyen bir başvuru boyutuna indirgenmişti. Nitekim M. Kemal bir Amerikan ajansında 15 Ekimde yayımlanan demecinde, "tarafsız bir devletin" dış yardımını kabul edebileceklerini ve ABD'yi Türkiye'ye yardım edebilecek tek devlet olarak gördüklerini açıklamıştı (Şimşir, ***İBA,*** I, s. 166-170).

M. Kemal'in önemsemediğini söylediği ve gönderilip gönderilmediğini hatırlanadığı bu başvuru (Söylev, I, 83), telgrafla ABD Senatosuna

bildirilmiş, imzalı İngilizce bir kopyası da Browne'a verilmişti. Kongreden sonra da bir süre ***Sıvas***'ta kalan bu Amerikalı gazeteci, çeşitli çevrelerle ilişkilerini sürdürmüştü. ***İrade-i Milliye*** gazetesinin 17 Eylül sayısında kendisinden övgü ile söz edilerek şöyle denilmişti: "Kongrenin yasal emellerini ve örgütlenmesinin genişlik ve önemini yeterince öğrenip ulusal emelleri yansıtacak biçimde raporlar verdiğinden ötürü kendisine teşekkürü borç biliriz."

Sıvas Kongresinde açıkça bir Amerikan mandası kabul edilmemişti. Ancak yayımlanması kararlaştırılan bildiride, Erzurum Kongresi kararına uygun olarak, Türkiye'ye karşı istila emelleri beslemeyen "herhangi" bir devletin teknik, endüstriyel ve ekonomik yardımının memnunlukla karşılanacağı belirtilmişti. Bildirinin buna ilişkin 7. maddesi tümüyle Erzurum Kongresi bildirisinin aynısı idi.

Sıvas Kongresinin ABD Senatosuna yaptığı çağrıya olumlu ya da olumsuz bir yanıt alınmamıştı. Anadolu'da çabucak değişen koşullar ve "Millici"lerin gücünün giderek artması karşısında Amerikan yönetimi daha dikkatli davranma gereğini duymuştu. Kaldı ki Sıvas'tan ABD Senatosuna başvurulduğu günlerde zaten bir Amerikan heyeti İstanbul yöresinde incelemeler yapıyordu. General Harbord başkanlığında oluşturulan heyette maliye ve ekonomi uzmanları da danışman olarak görev almışlardı. 4 Eylül 1919'da, yani Sıvas Kongresinin toplandığı gün İstanbul'a gelen Harbord Komisyonu, içlerinde A. Emin Yalman'ın da bulunduğu bazı Türkleri dinlemekle çalışmalarına başlamıştı. İstanbul çevresinde de bazı incelemelerde bulunan heyet daha sonra Doğu Anadolu'ya doğru yola çıkmıştı. Bu gezide Robert Kolejin Türk Müdürü Hüseyin Pektaş kendilerine çevirmen olarak eşlik etmişti.

Harbord Komisyonu, 20 Eylül 1919'da Sıvas'a gelmişti. O gün, M. Kemal, R. Orbay, B. Sami ve Alfred Rüstem'le 3-4 saat süren "gayet gizli" bir görüşme yapılmıştı. Harbord özellikle şu sorulara yanıt almaya çalışmıştı: ***Kuvayimilliye***nin nasıl kurulduğu; bugünkü gücü; Müslüman olmayan topluluklar, özellikle Ermeniler hakkında ne düşünüldüğü; yabancı bir devletin yardım ve desteğine ilişkin düşünceler.

M. Kemal ve arkadaşları bu sorulara kongrede alınan kararlar doğrultusunda yanıt vermişlerdi. Ulusal örgütlenmenin haksız uygulamalar ve işgallere karşı oluştuğu ve Müslüman olmayan topluluklara karşı kötü emeller beslenmediği açıklanmış, 'Tarafsız bir devletin yardımının kabul edilebileceği" de belirtilmişti. M. Kemal'in Karabekir'e bildirdiğine göre bunun üzerine Harbord şöyle konuşmuştu: "Bir Türk olsaydım ben de ancak bu biçimde hareket ederdim" (***İH***, 217).

Sıvas'ta memur ve halktan ileri gelenlerle de görüşmeler yapan Harbord Komisyonu onlara özellikle konuşulan diller, etnik gruplar ve siyasal partilere ilişkin sorular yöneltmişlerdi. Oradan ayrılan komisyon, ***Erzincan*** üzerinden 25 Eylülde ***Erzurum***'a varmıştı. Kolorduca

düzenlenen parlak bir törenle karşılanan Harbord ve arkadaşlarına bölgedeki Türk varlığı gösterilmek istenmişti. General Harbord konuşmasında Türkiye'ye yardım için gelecek olan Amerikan sermayesini korumak için bir miktar asker getirilmesi gerektiğini öne sürmüştü. Karabekir ise bunun Türkiye'yi istila etmek anlamına geleceğini belirterek "Özgürlük ve bağımsızlığımızı alacak olan sermaye bizim için ateştir" diye yanıt vermişti (Karabekir, ***İH,*** 216). Komisyon üyeleri Erzurum ***Müdafaa-i Hukuk*** derneğinden C. Dursunoğlu ile Süleyman Necati ve Belediye Başkanı Zakir Beyle de görüşmüşlerdi. Heyete Ermenilerin yaptıkları zulüm ve yıkımları içeren bir rapor verilmişti. Bu arada Harbord'u en çok etkileyen, Belediye Başkanının kentteki Türk ve Ermeni mezarlıklarını göstererek kentte çoğunluğun kimlerde olduğuna dikkat etmesini dilemesi olmuştu. Zakir Beyin, Ermeniler için "Bu keratalar ölülerini yemediler ya" demesi Amerikalı general için büyük bir uyarı olmuştu (Dursunoğlu, 84 vd.).

Erzurum'dan ***Kars***'a geçen Harbord Komisyonu, Kafkas yöresini de gezdikten sonra ülkesine dönmüştü. Türkiye'de "6" hafta süren incelemeler sonucunda ***Ermenistan Raporu*** adıyla düzenlediği raporu 16 Ekim 1919'da bitirmişti. Bu rapor Başkan Wilson tarafından aylarca sonra 3 Nisan 1920'de Senatoya sunulmuştu. Raporda ***Ermenistan mandası***nı kabul etmenin olumlu ve olumsuz yönleri sıralanmıştı. ABD yönetimi ***manda*** lehinde karar verecek olursa, bunun başarılı olması için gerekli koşullar da ayrıntılarıyla belirtilmişti. Buna göre "mandater güç", yani Amerika, Türkiye'nin mali ve diplomatik faaliyetleri üzerinde tam bir denetim kurmalı, bu konuda İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya ile anlaşmalı, ABD aleyhine onlara verilmiş olan ayrıcalıklar gözden geçirilmeliydi. ***Manda*** yönetiminin işleyebilmesi için "23.000 - 200.000" arasında bir askeri güce ve "5" yıl süreyle toplam "755.250.000" dolara gereksinme olduğu da belirtiliyordu. Raporda can alıcı nokta ise, Anadolu, Rumeli ve art yöreleri ile ***İstanbul*** topraklarını denetim altına almadan ***Ermenistan***'da ve ***Kafkasya*** ötesinde bir ***manda*** yönetimi kurmanın çok güç olacağının vurgulanması idi (***BTTD,*** 33, s. 11-14).

6) TÜZÜK DEĞİŞİKLİĞİ, TEMSİLCİLER KURULU VE BİLDİRİ

Sivas Kongresi çalışmalarının önemli bir kesimini de, ***Erzurum Kongresi***nde kabul edilmiş olan ***tüzük*** ve ***bildiri*** üzerinde yapılması gereken değişiklikler oluşturmuştu. ***Doğu İlleri Müdafaa-i Hukuk*** derneği için hazırlanan o tüzüğün şimdi tüm Türkiye'yi kapsayacak biçimde değiştirilmesi zorunluydu.

Erzurum'da kabul edilen ***tüzük*** ile ***bildiri,*** kongrenin açıldığı gün önerge komisyonuna gönderilmişti. Oradan gelen metinler 7 Eylül gün-

kü oturumda ele alınmıştı. Değişik oturumlarda sürdürülen görüşmeler ancak 10 Eylülde sonuçlandırılmıştı. Öngörülen değişikliklerde en çok M. Kemal ile M.M. Kansu'nun açıklama ve önerileri etkili olmuştu. ***Tüzük***te, doğu illeri için öngörülen hüküm ve koşullar, bütün "Osmanlı ülkeleri" (ya da Türkiye) için kolaylıkla değiştirilmişti. ***Doğu İlleri Müdafaa-i Hukuk*** derneği adı da ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğine dönüştürülmüştü.

Tartışmalar genelde 4. ve 7. maddeler üzerinde yoğunlaşmıştı. 4. maddede, gerektiğinde ***"doğu illerinde bir geçici hükümet"*** kurulacağı öngörülmüştü. 7. madde ise ***Temsilciler Kurulu***nun nasıl oluşturulacağına ilişkindi. Sonunda, 4. maddedeki "Doğu Anadolu" adı yerine genel deyimler kullanılması yeğlenmişti. 7. madde için de, M. Kansu'nun önergesi kabul edilerek ***Erzurum***'da seçilen "9" kişilik ***Temsilciler Kurulu***na Batı Anadolu adına "6" üyenin daha eklenmesiyle sayının "15"e çıkarılması uygun görülmüştü. Erzurum'da seçilenlerin üyelikleri saklı tutulduğundan, kongrenin son günkü oturumunda yapılan seçimde oyçokluğu ile şu "6" üye ***Temsilciler Kurulu***na getirilmişlerdi:

Albay Kara Vasıf	Afyon adına
Husrev Sami	Eskişehir adına
Hakkı Behiç Bayiç	Bursa adına
Ömer Mümtaz	Ankara adına
Mazhar Müfit Kansu	Denizli-Aydın adına
Ratipzade Mustafa	Niğde adına

Bekir Sami Kunduh, seçilenlerden bir kısmının kongrede hazır bulunmadıklarını belirterek gelmeyenler olursa ne yapılacağını sormuştu. Başkan M. Kemal "Yerlerine başkaları atanır" diye yanıt vermişti, ama kongreden sonraki gelişmeler buna olanak vermemiş, kurula yeni üye alınması zaman zaman sürtüşmelere de yol açan bir sorun halini almıştı. Öyleki ***Temsilciler Kurulu,*** bundan önce de olduğu gibi hiçbir zaman tam kadro ile toplanamamıştı.

Temsilcilerin seçiminden sonra kurulun zorunlu giderleri için bir bütçe yapılıp yapılmaması tartışılmıştı. Ancak giderlerin kişisel bağışlar ya da yerel örgütlerce gönderilecek paralarla karşılanması uygun görülmüştü. İlk olarak da Eskişehir delegesi Bayraktaroğlu Hüseyin, "3" aylık resmi giderler için "1.000" lira bağışlamıştı.

Kongre kararlarını içeren ***bildiri*** de son günkü oturumda kabul edilmişti. Yine Erzurum Kongresi bildirisine dayanan bu yeni metinde dernek adı dışında en büyük değişiklik, 1. ve 3. maddelerde yapılmıştı. Böylece ülkenin parçalanmaz bir bütün oluşturduğu kavramına sınır olarak ***"6" doğu ili*** ile ***Trabzon*** ve ***Canik (Samsun)*** sancağı yerine Mondros mütarekesinin imzalandığı gün elde bulunan topraklar yani Anadolu ve Rumeli alınmıştı. 3. maddede ise, ülkenin herhangi bir yöre-

sine yönelik ve özellikle bağımsız bir ***"Rum ve Ermenilik"*** kurulması girişimlerine karşı, ***Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerindeki ulusal savaşlar***da olduğu gibi hep birlikte karşı konulacağı belirtilmişti. Böylece Batı Anadolu'daki direnişin yöresel değil, aslında ulusal bir savaş olduğu vurgulanmıştı (Metin. Ek: VIII).

7) MEBUS SEÇİMLERİ

Sıvas Kongresinde doğal olarak Damat Ferit hükümetinin tutumu üzerinde de durulmuştu. İstanbul hükümeti ile ilişkiler, M. Kemal ile R. Orbay'ın tutuklanmasına çalışılması ve kongrenin önlenmesi için yapılan girişimler yüzünden giderek bozulduğundan Sıvas'ta sorunun çözümü için somut bir öneride bulunulmuştu: Damat Ferit hükümetinin düşürülmesi. Tutanaklara geçirilmediği için hangi delege tarafından yapıldığı saptanamayan bu öneri üzerine M. Kemal, 9 Eylül günkü oturumda şu değerlendirmede bulunmuştu:

*"Hükümetin düşürülmesinde, uygulama bakımından bazı sakıncalar var. Örneğin, merkezi hükümeti düşürmek için geçici bir hükümet kurulması, sanırım tehlikeli bir şeydir. Her işimizi yasal (meşru), sakıncasız ve özellikle yasalara uygun biçimde yürütmek istediğimizden, her şeyden önce ve en kısa zamanda seçimleri yaptırarak **Mebuslar Meclisi**ni toplatmak ve ona dayanan bir hükümet kurmak zorundayız."*

Bu öneri delegelerce de uygun görülmüş ve hükümetin düşürülmesi girişimi ertelenerek ***Mebuslar Meclisi*** seçimleri önplana alınmıştı. Aslında İstanbul hükümeti de meclisi toplama kararı almış olduğundan bununla ilgili temel sorunlar, yürürlükteki yasa ile seçimlere gitmenin doğru olup olmadığı, ulusal direnişten yana olan adayların seçimi kazanmalarının nasıl sağlanacağı noktalarında toplanıyordu. Bu nedenle sorun, oluşturulan bir komisyonda tartışılmıştı. Komisyon, seçimlerin yasal olmadığı biçiminde eleştirilere yol açmamak için mevcut yasanın uygulanmasını gerekli görmüş, genel kurul da bunu onaylamıştı. Meclisin işgal altındaki ***İstanbul***'da toplanmasının birtakım sakıncalar doğuracağı, bu nedenle Anadolu'da toplanmasının gerektiği M. Kemal'ce öne sürülmüştü. Ancak söz alan delegeler yürürlükteki anayasaya göre meclisin padişah tarafından açılması gerektiğini hatırlatarak anayasayı değiştirme olanağının da bulunmadığı görüşünü savunmuşlardı. Sonuçta, o günkü seçim sistemine göre sonuçların ancak "40-50" günde alınabileceği için ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinin gerekli hazırlıkları yapmaları ve delegelerin bütün varlıkları ve güçleriyle seçimleri kazanmak için çalışmaları kararlaştırılmıştı.

8) KUVAYİMİLLİYE KOMUTANLIĞI VE İRADE-İ MİLLİYE GAZETESİ

Sıvas Kongresinin aldığı kararlar içinde, ileride ***Batı Cephesi Komutanlığı***na dönüştürülecek bir komutanlığa atama yapılmasını ve ulusal direnişin sesini duyuracak bir gazetenin yayımlanmasını da önemle belirtmek gerekmektedir.

XX. Kolordu Komutanı olarak ***Ankara***'da bulunan Ali Fuat Cebesoy, ***Amasya Kararları***na katılıp M. Kemal - R. Orbay - Karabekir grubunun aldığı bütün kararları desteklemekle kalmamış, Batı Anadolu'daki direniş hareketleri ile ***Erzurum*** ve ***Sıvas*** arasında haberleşme görevini de üstlenmişti. ***Sıvas Kongresi***nin toplanması sırasında gereken güvenlik önlemlerinin alınmasında da büyük katkısı olmuştu. Kongrenin 9 Eylül günkü oturumunda onun gönderdiği bir telgraf bilgiye sunulduğunda, R. Orbay kendisine teşekkür edilmesini dilemiş, M. Kemal ise daha kapsamlı bir öneride bulunmuştu:

"Fuat Paşayı Batı Anadolu Genel Kuvayimilliye Başkomutanı atarsak, o bölgeye ait her türlü işlerde yetki sahibi olur ve yapar."

Bu öneri "Uygundur" sesleriyle karşılanmıştı. Böyle bir karar, kongrenin aynı zamanda bir yürütme kurulu, bir hükümet gibi hareket ettiğini gösteriyordu. Gerçekte de kongre, ulusun temsilcisi olarak kendini her şeye yetkili görüyordu. Cebesoy'un ***Kuvayimilliye Başkomutanlığı***na atanmasıyla, hem Batı Anadolu ile ilişkiler daha ılımlı ve olumlu bir çerçeveye girip ulusal bütünlük sağlanacak, hem de ***Kuvayimilliye*** ile ***"çetecilik"***ten düzenli orduya yönelinecekti.

Kongrede Aydın ve Denizli bölgesi delegeleri adına Şükrü Bey, İ. Fazıl Paşanın da Aydın bölgesi komutanlığına atanmasını önermişti. Ancak M. Kemal, böyle bir atamanın ***Kuvayimilliye Başkomutanı*** A.F. Cebesoy'a bırakılması gerektiğini belirtmiş, İ. Fazıl da oğlu A. F. Cebesoy'a danışacağını bildirerek ısrarlı olmamıştı.

Kongrenin açılışından önce Sıvas'a gelen delegelerle hazırlık toplantıları yapılırken, gittikçe belirginleşen ulusal istek ve kararların Türk ve yabancı kamuoyuna sürekli biçimde duyurulmasının gerektiği üzerinde de durulmuştu. Bu amaçla da bir gazetenin yayımlanması kararlaştırılmıştı. Sıvas delegesi Rasim Bey, gazeteye ***İrade-i Millet*** (ulusun istenci) adının verilmesini önermişti. Böyle bir ön karara varılmış olduğu kongrenin ilk oturumunda İ. Fazıl tarafından açıklanmıştı. Ancak gene onun ısrarı ile gazetenin adı ***İrade-i Milliye*** (ulusal istenç) olarak değiştirilmişti. Son günkü oturumda da gazetenin bir an önce yayımlanabilmesi için İ. Hami Danişmend, Mehmet Şükrü ve Husrev Sami'den oluşan bir komisyon seçilmişti. İmtiyaz sahipliği ve sorumlu müdürlüğüne de Demircioğlu Selahattin adında bir genç getirilmişti. Gazete haftada "2" gün yayımlanacaktı.

14 Eylül 1919'da ilk sayısı çıkan ***İrade-i Milliye,*** Atatürk ihtila-

li'nin ilk yayın organı olmuştu. İlk günkü sayıda İ. Hami imzasıyla çıkan ***Harekât-ı Milliye'nin Esbabı*** (ulusal hareketin nedenleri) adlı başyazı M. Kemal tarafından dikte ettirilmişti (V.C. Aşkın, 164). "Acaba yalnız mağlup olmakla bir devlet bu hale gelebilir mi?" sorusuyla başlayan yazıda, ne uğranılan bozgunun genişliği ve dehşetinin, ne de düşmanların büyüklüklerinin ve güçlerinin devleti yok olmaya sürükleyecek nitelikte olmadığı, olamayacağı belirtiliyor ve İstanbul hükümetlerinin "evet efendimci" tutumları sergileniyordu.

Gazetenin başlığının altındaki ***"Metalib ve amal-ı milliyenin müdafiidir"*** (ulusal istek ve emellerin savunucusudur) sözü, yayında gözetilecek esasları yansıtıyordu. ***İrade-i Milliye*** "3" yıl süreyle bu adla çıkmıştı. Ancak Ankara'da ***Hakimiyet-i Milliye*** (ulusal egemenlik) gazetesi yayımlanınca yarı resmi yayın organı olma niteliğini ona kaptırmıştı.

Ç) KONGRE - İSTANBUL HÜKÜMETİ VE İNGİLİZLER

Sıvas Kongresi çalışmaları 11 Eylül günü saat 1.30'da sona ermişti. Başkan M. Kemal, oturumu kapamadan önce, o gün ya da ertesi günü belediyede yapılacak toplantıda alınan kararlar çerçevesinde halkı aydınlatmak için kimlerin konuşacağının saptanmasını istemişti. Bunun üzerine Raif Hoca, R. Orbay, R. Bele, Ahmet Nuri ve Şeyh Fevzi Efendi konuşmacı olarak seçilmişlerdi. Halka açık toplantının o gün saat 15.00'te yapılması da öngörülmüştü. Böylece Sıvaslıların bir isteği de yerine getirilmiş olacaktı. Çünkü Belediye Başkanı Abdülhak Bey, kongreyi dinleyici olarak izlemek için başvurmuş, ancak görüşmelerin gizli olduğu gerekçesiyle bu istek yerine getirilememişti.

Ancak halka açık toplantı ertesi 12 Eylül günü yapılabilmişti. Kongrece kabul edilen bildiri okunmuş ve gerekli açıklamalar yapılmıştı (***Söylev,*** I, 83).

Delegelerden Ahmet Nuri'nin "bir inkılap kongresi" diye nitelediği ***Sıvas Genel Kongresi*** bu törenle çalışmalarını bitirmişti. Alınan kararlar yerli ve yabancı her kesime duyurulmaya çalışılırken bunları Padişah Vahidettin'e ulaştırmaya da önem verilmişti. Çünkü Damat Ferit hükümetinin Sıvas Kongresini önleme ve üyeleri tutuklama girişimi yüzünden ***Temsil Heyeti*** ile hükümet arasındaki ilişkiler tümden kopmuştu. Üstelik Damat Ferit bu girişiminde İngilizlerle işbirliği yapmış ve ulusal direnişe karşı Kürtleri kullanmak gibi çok olumsuz bir yola da girmişti. İstanbul hükümetinin bu yoldaki girişimleri "3" ayrı planda düzenlenmişti:

1) Elazığ Valisi Ali Galip'in kimi Kürt liderlerinin desteğiyle Sıvas'ı basmaya kalkışması,

2) Ankara Valisi Muhittin Paşanın Sıvas üzerine gönderilmesi,

3) İngilizlerin Anadolu'da kendileri için tehlikeli gördükleri stratejik mevkileri işgal etmeleri.

1) ALİ GALİP OLAYI

Birinci Dünya Savaşı sonunda ***Irak***'a egemen olan İngiltere'nin önceden bağımsız bir ***Kürdistan*** kurulmasına ilişkin olarak vermiş olduğu söz, Paris Konferansında Türkiye barışının ertelenmesi yüzünden hemen gerçekleşememişti. Bu gecikme Kürt grupları arasında kendilerine bırakılmasını bekledikleri illerin bir kısmının Ermenilere verileceği biçiminde yorumlanmıştı. Bu nedenle de yer yer İngilizlere karşı harekete geçilmiş, bazı İngiliz subayları öldürülmüştü. Federe bir devlet oluşturulmasını uman Abdülkadir, Seyyit Taha, Simko ve Bedirhan Kardeşler, Türkiye-Irak-İran üçgeninde kendi başlarına hareket ederlerken, devletin başına geçirileceğinden söz edilen ***Süleymaniye***'deki Şeyh Mahmut İngilizlere karşı ayaklanmıştı.

İngiltere hükümeti, Kürtleri yatıştırmak ve gerekli önlemleri alabilmek için bölgede incelemeler yapılmasını gerekli görmüştü. Bunun için de İran'da Kürtler arasında yıllarca bulunmuş ve orada konsolosluk yapmış olan Binbaşı E. W. C. Noel'i görevlendirmişti. 1919 Martında bu yeni görevine başlayan Noel'in önerdiği geçici önlemler Kürt çevrelerini yatıştırmaya yetmemişti. Bu nedenle İngiliz mandası ya da koruması altında bir Kürdistan'ı öngören yeni tasarılar ortaya atılmıştı.

Bunlardan ilki Bağdat'taki İngiliz komiserliğince önerilmişti. 13 Haziranda açıklanan bu tasarı ile, ***Van, Bitlis*** ve ***Elazığ*** illerinin kuzey sınırlarından başlayıp ***Mardin, Birecik*** ve ***İmadiye***'yi içine alan bölgede, İngiliz koruması altında bir ***Kürdistan devleti*** öngörülmüştü. Buna karşın Noel, ağustos başlarında yeni bir tasarı önermişti. Ona göre, Doğu Anadolu'da bir bütün olarak tek bir ***manda*** oluşturulmalıydı. Manda bölgesinin kuzeyi Ermeni, güneyi Kürt alanı olarak ayrılır, ortası da karma alan sayılabilirdi (Akşin, 535 vd.). İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Noel'in bu tasarısını uygun bulmuştu.

Öte yandan İngiliz temsilcileri Doğu Anadolu'daki Kürt liderleri ve ***Kürt Teali Cemiyeti*** üyeleriyle işbirliği yapmaya da yönelmişlerdi. İlk aşamada dernek başkanı Seyyit Abdülkadir'in Doğu Anadolu'ya gönderilmesi düşünülmüştü. Ancak Damat Ferit, mayıs başlarında kendisine yapılan bu öneriyi, bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasından yana olmadığını belirterek uygun görmemişti. Bunun üzerine Bağdat İngiliz Komiserliği Bedirhanoğulları'ndan yararlanmak istemiş, Kürdistan sorununa ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere Binbaşı Noel'i temmuz başında ***İstanbul***'a göndermişti.

İstanbul'daki Kürt önderleri İngiltere elçiliğine çağrılarak kendileriyle görüşülmüştü. Calthorpe'un 10 Temmuz günlü raporuna göre, Bedirhanoğulları Celadet ve Kâmuran ile yapılan görüşmelerde ***Mezopotamya*** (Irak) kuzeyindeki Kürtlere yardım ve Noel ile işbirliği yapma konuları ele alınmıştı. Kürt önderleri İngiltere'nin koruması altına girmek istiyorlar, fakat giderek gelişen M. Kemal hareketinden de kaygı duyuyorlardı (Şimşir, ***İBA,*** I, 39). İngiliz Elçilik Müsteşarı Hohler ise Noel'i aşırı Kürtçü diye suçluyor, ancak Türkleri olabildiğince zayıflatmak için Kürtleri onlardan ayırmak gerektiğini de kabul ediyordu.

Kürt ileri gelenlerinin İngilizlerle ilişkileri Damat Ferit hükümetini kuşkulandırdığından, kendileri sadarete çağrılmışlardı. 10 Temmuzda yapılan toplantıya Damat Ferit ***Paris***'te olduğu için hükümet adına Haydarizade İbrahim, Abuk Ahmet ve Avni Paşalar, Kürt önderlerinden de Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rıfat, Binbaşı Avni ve Yüzbaşı Emin katılmışlardı. Görüşme genelde karşılıklı suçlamalarla geçmişti. Hükümet adına konuşanlar onları imparatorluktan kopup bağımsız bir Kürt devleti kurmak istemekle suçlarlarken, Kürt temsilcileri de Damat Ferit'in Doğu Anadolu'yu Ermeniler'e "peşkeş" çektiğini öne sürmüşlerdi. Kürdistan'a ***"bağımsızlık"*** değil de ***"özerklik"*** verilmesini isteyen Emin Ali'nin önerisi ılımlı ve olumlu karşılanmış, ancak buna ilişkin bir karar alınmamıştı. Yalnızca söz konusu illere kökeni Kürt olan valilerin ve memurların atanması konusunda görüşbirliğine varılmıştı (Akşin, 538).

Hükümetin bu girişimi Kürt önderlerle İngilizler arasındaki ilişkileri kesmeye yönelik olmadığından o görüşmeler sürdürülmüştü. İngilizler Kürt önderlerinin Binbaşı Noel'e yardım için Doğu Anadolu'da bir geziye çıkmalarını gerekli bulmuşlardı. Önderler ayrı ayrı seyahat edip ***Halep***'te Noel'le buluşacaklardı. Bu arada M. Kemal'e ve "millici"lere karşı herhangi bir harekete geçilmemesi de kararlaştırılmıştı. Fakat "millici"ler aşiretler arasına adamlar gönderecek olurlarsa bunlar tutuklanacak ve İngilizlere haber verilecekti.

Böylece İngilizler Kürdistan sorununu önplana çıkarmaya yönelmişlerdi. Erzurum Kongresinin önlenmesi ve M. Kemal ile R. Orbay'ın tutuklanması için çalışan Damat Ferit hükümeti de, "bağımsız bir Kürdistan" istemediği halde, ulusal direnişe karşı mücadelede bu İngiliz – Kürt işbirliğini desteklemeye başlamıştı. Öyleki Noel, ***İstanbul***'dan ayrılmadan önce şifre ile telgraflaşma için İçişleri Bakanı Âdil Beyden bir belge bile almıştı.

Varılan karar uyarınca Bedirhanoğulları Celadet ve Kâmuran, temmuz sonunda ***İstanbul***'dan ayrılmış, 19 Ağustosta Halep'te Noel'le buluşmuşlardı. Diyarbakırlı Cemil Paşanın oğlu Ekrem de tutuklanacağını öğrenince oradan kaçıp ***Halep***'e gelmişti. Daha önce söz vermiş olan bazı aşiret başkanlarının gelmemesine karşın, İngilizlerin korumasında bir

Kürt önderleri toplantısı sağlanmıştı. Bu ortamı içinde o günlerde ***Paris***'te bulunan Şerif Paşa kendisini kurulacak Kürt Devleti'nin başkanı ilan etmişti. Bedirhanoğlu Süreyya ile Ârif Paşa da ***Kahire***'deki İngiliz makamlarına başvurarak İngiliz mandası altında bir Kürt devleti kurulmasından yana olduklarını bildirmişlerdi.

Binbaşı Noel'in yanına kimi Kürt önderlerini de alarak Kürt devletine bırakılacağı söylenen ya da umulan bölgede propaganda etkinliklerini artırdığı dönemde, ***Sıvas Kongresi***nin toplanması, olayların değişik bir yönde gelişmesine yol açmıştı. Damat Ferit hükümeti, kongreyi önlemek ya da dağıtmak için Elazığ Valisi Ali Galip'i görevlendirirken, Binbaşı Noel de devreye girmiş olacaktı. Bu işbirliği, Damat Ferit'in İngilizlere bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını öngören gizli bir anlaşma yapması ile de yeni bir boyut kazanacaktır.

Olaylar İngiliz Binbaşı Noel, Kürt önderlerinden Kâmuran, Celadet ve Ekrem ile Ali Galip etrafında gelişmişti. İki ay önce ***Amasya***'dan ***Erzurum***'a geçmekte olan M. Kemal'in ***Sıvas***'ta tutuklanması girişiminde bulunan Ali Galip, ***Elazığ***'da göreve başladıktan sonra Damat Ferit hükümetinin çok güvendiği bir vali olarak İstanbul'dan verilen emirleri yerine getirmeye çalışıyordu. M. Kemal ile R. Orbay'ın tutuklanmaları istendiğinde, bu emri uygulamanın kendisine hükümet katında olduğu kadar Anlaşma Devletleri çevresinde de ün sağlayacağını düşünmüştü. Sıvas'ta toplanacak kongre için M. Kemal ile Temsilciler Kurulunun oraya gelecekleri de biliniyordu. Kongre bir baskınla dağıtılırsa İstanbul'ca istenen delegeler tutuklanabilir, hükümeti olduğu kadar İngiliz ve Fransız komiserliklerini tedirgin eden bir direniş hareketi ortadan kaldırılabilirdi. Bu düşüncelerle kendisine yandaş toplamaya çalışıyordu. Diyarbakır'daki kolordunun bildirdiğine göre aşiretler arasında dolaşıyor, askerleri firar etmeleri için kışkırtıyor, asker kaçaklarına sahte raporlar verdirtiyordu (Karabekir, ***İH***, 224 vd.).

Elazığ valisinin hazırlıklarına ve Binbaşı Noel ile kimi Kürt başkanlarının Doğu Anadolu'da aleyhte propaganda yaptıklarına ilişkin haberler alan M. Kemal, daha ***Erzurum***'da iken bunlara karşı bazı önlemler alma gereğini duymuştu. Karabekir'in aktardığına göre, bir ara Ali Galip'e bir suikast düzenlenmesi bile düşünülmüş fakat kendisi bu girişimi önlemişti. Ama İstanbul'dan alınan haberlerde kongreye karşı büyük bir komplodan, hatta suikast tasarılarından söz ediliyordu. Hükümetin M. Kemal ile R. Orbay'ı "diri ya da ölü" olarak ele geçirmek için "30" kadar Kürt ve Arnavuttan oluşan küçük çeteler kurup o yöreye gönderdiği haberi 14 Ağustosta Erzurum'a ulaşmıştı. Bedirhanoğulları ile Şeyh Abdülkadir'in de bu komplonun içinde oldukları söyleniyordu (agy, 115). Ondan bir hafta sonra da İngilizlerin Sofu Ziya Paşa ile Ahmet Nuri adında birini emirlerine "20-30"ar kişilik adamlar verip o tarafa yolladıkları haber verilmişti. İstanbul'dan Kara Vasıf da söz konusu Kürt ve

Arnavut subayların M. Kemal ile Orbay'ı kaçırmak ya da öldürmek için hareket ettiklerini ve kendilerine "1.000"er lira dağıtıldığını bildirmişti.

Bu haberler üzerine M. Kemal, Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Komutanı Albay Cevdet'i olası bir harekete karşı uyarma gereğini duymuştu. Öte yandan ***Halep***'te Celadet ve Kâmuran kardeşlerle buluşan Binbaşı Noel, Doğu Anadolu'daki gezisine başlamıştı. XIII. Kolordu Komutanı 25 Ağustosta ***Malatya***'daki birlik komutanına İngiliz subayları oraya gelecek olursa yanındaki Kürt önderlerinin tutuklanmasını emretmişti. Ancak birlik mevcudu yeterli olmadığından bu emir uygulanamamıştı.

İşte M. Kemal ve Temsilciler Kurulu üyeleri böyle bir ortamda ***Sıvas***'a hareket etmişti. Onların ***Erzurum***'dan ayrıldıkları 29 Ağustos 1919 günü İçişleri Bakanı Âdil Bey, Ali Galip'e çok önemli yeni bir göreve getirileceğini müjdelemişti. Gerçekten de İstanbul hükümeti onu Sıvas Valiliğine ve merkezi orada bulunan III. Kolordu Komutanlığına atamıştı. Ayrıca kendi isteği üzerine rütbesi önce albaylığa, birkaç gün sonra da tümgeneralliğe yükseltilmişti. 3 Eylülde İçişleri ve Harbiye Bakanları kendisinden ***Sıvas***'a gidip kongreyi önlemesini ve orada bulunan delegeleri yakalayıp ***İstanbul***'a göndermesini istemişlerdi. Bunun için Kürtlerden yararlanabileceği, güvenilir "100-150" atlı ile bir baskın yapabileceği de belirtilmişti (***Söylev,*** I, 92 vd.; ***AÜAS,*** 74 vd.).

Ali Galip daha bu emri almadan önce Bedirhan ailesinden olan Malatya Mutasarrıfı Halil Rami'den "100" kadar atlı hazırlamasını istemişti. Kentteki Kürt kulübünün kurucusu olan mutasarrıf bir süreden beri ABD ve İngiliz temsilcileri ile de ilişki kurmuş olduğundan Binbaşı Noel ile Celadet, Kâmuran ve Ekrem, 3 Eylülde onun yanına gelmiş, törenle karşılanmışlardı.

Verdiği tutuklama emrinin uygulanamadığını gören XIII. Kolordu Komutanı söz konusu Kürt önderlerinin yakalatılmaları için bu kez Harbiye Bakanlığına başvurmuştu. Ancak bundan olumlu bir sonuç alınamayacağı, hatta bazı ters tepkilere yol açacağı kuşkusuzdu. Nitekim bu başvuruyu öğrenen İngiliz subayı Noel, kolordu komutanını tehdit etmekten çekinmemişti.

Noel, ***Malatya***'da halk arasında Kürt/Türk ayrımını belirleyecek bir tür sormaca yaptırırken, Ali Galip de görünüşte bir posta hırsızını izleyerek 6 Eylülde oraya gelmişti. Yaptıkları toplantıda mutasarrıftan "500" seçkin atlı hazırlamasını kararlaştırmışlardı.

Öte yandan Ali Galip ile Noel'in girişimleri ***Sıvas***'ta haber alındığında Karabekir ve A.F. Cebesoy'la yapılan haberleşme sonunda şu değerlendirmede bulunulmuştu: Olay, Kürtleri ayaklandırmak ve Sıvas Kongresini dağıtmak dışında şu amaca da yönelik bulunuyor. Doğu illerinde asayişsizlik olduğu gerekçesiyle bölgeyi işgal etmek. Bu nedenle Ali Galip ve yanındakilerin ***Sıvas*** üzerine yürümelerini beklemeksizin onların ele geçirilmesi için her türlü önleme başvurmak doğru olur.

Uzun yazışmalardan sonra hareketi bastırmaya Elazığ'daki XV. Alay Komutanı İlyas görevlendirilmişti. Bu önlemi almanın rahatlığı içinde M. Kemal kongrenin 9 Eylül günkü oturumunda olaya ilişkin kısaca bilgi vermiş ve "Elazığ'dan gönderilen askeri birlik karışıklık çıkaranları ortadan kaldıracaktır. Buradaki kolordu komutanı da gereken önlemleri almıştır" deyince, olay delegelerce büyük bir soğukkanlılıkla karşılanmıştı.

Ali Galip ile Noel'in buluşmasından sonra ***Malatya***'ya gelen Fransız Jandarma Müfettişi Binbaşı Brunot, M. Kemal ve arkadaşlarının girişimlerini onaylar biçimde konuşmuştu (Gökbilgin, II, 7). Bu, Fransızların İngiltere'nin Kürtleri kışkırtma siyasasını onaylamadığını gösteriyordu. Aynı biçimde ABD haberalma subayı R. Dunn da, İngilizlerin Kürtleri ayaklandırmaya kalkışmalarını eleştiriyordu (Şimşir, ***İBA,*** I, 166).

Elazığ'daki alay dışında ***Diyarbakır, Siverek*** ve ***Aziziye***'den de bazı birlikler ***Malatya*** üzerine gönderilmişti. Bunların kente yaklaştıkları anlaşılınca 10 Eylül sabahı önce Noel ile Kâmuran, Celadet ve Ekrem, arkasından Ali Galip ile Mutasarrıf Halil, ***Kâhta***'ya doğru kaçıp ***Beydağ***'daki Reşvan Aşireti Başkanı Bedir Ağanın yanına sığınmışlardı. A. Galip ***Malatya***'dan çıkmadan önce Mutasarrıfla birlikte maliye veznesinden "6.000" lira çıkartıp bir kenara koymuş, bunun için de şöyle bir senet düzenlemişti:

"M. Kemal Paşa ve yardakçılarının tepelenmesi giderlerine karşılık olmak üzere, ilgili emre uyularak 6.000 lira alınmıştır. 10 Eylül 1919. Halil Rami-Ali Galip."

Ne var ki Elazığ'dan gelen birliğin kente girdiği haber alınınca bu parayı ve senedi unutup hemen kaçmayı yeğlemişlerdi (***N.*** III, No. 66).

Kaçanların bölgede değişik propagandalarla aşiretlerden adam toplayıp yeniden harekete geçmeleri olasılığı vardı. Nitekim ***Malatya*** ve ***Elazığ*** yöresinin Ermenilere verileceği ve gelen askeri birliğin Ermenilerden oluştuğu söylentilerini yayarak Ermenilere karşı duyulan hoşnutsuzlukla tepkiden yararlanmak istemişlerdi. Bunun dışında Binbaşı Noel'in girişimiyle ***Urfa-Maraş*** yöresindeki İngiliz kuvvetlerinin de işe karıştırılması söz konusu olabilirdi. O sıralarda yörede "750" kişilik bir İngiliz kuvvetinin bulunduğu sanılıyordu. İşte bütün bu olasılıklar göz önüne alınarak bölgedeki Türk birliklerinden bir kısmı ***Malatya-Elazığ*** çevresine kaydırılmıştı. Ayrıca Kürtler arasındaki olumsuz propagandaları önlemek amacıyla bir öğüt kurulu gönderilmesi uygun görülmüştü (***N,*** III, No. 79).

A. Galip ve Noel'in kaçışlarından "2" gün sonra ***Malatya***'ya gelen İngiliz Albay Bell, Noel'in girişimlerinden kendisinin ve İngiliz yönetiminin haberi bulunmadığını öne sürmüş, Ali Galip'le görüşmek istediğini belirterek onun hayatına dokunulmayacağına ilişkin güvence verilmesini istemişti (Söylev, I, 98). Bu, kuşkusuz ki bir aldatmaca idi. Gerçekten

de Mısır'daki İngiliz karargâhının İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe 17 Eylülde bildirdiğine göre, Malatya'daki Türklerin M. Kemal'den yana oldukları anlaşılınca o yörede bulunan Noel ile Bell güneye nakledilmişlerdi (Şimşir, ***İBA***, I, No. 47'ye ek). Bell'in açıklamalarına güvenmeyen M. Kemal de oradaki Alay komutanlığına, elinde belge bulunmayan hiçbir yabancı subayın bölgede gezmesine izin verilmemesini bildirmişti.

Kâhta'da Ali Galip'ten ayrılan Noel, önce ***Urfa***'ya, oradan da ***Halep***'e çekilmişti. Ama yeni bir girişim için İngiliz makamlarına bazı önerilerde bulunmaktan da geri kalmamıştı. Bedirhanoğlu Emin Ali'nin Diyarbakır Valiliğine, Hamdi Paşanın oradaki Kolordu Komutanlığına atanmalarını, ***Mardin*** Mutasarrıflığına da Kürt kökenli birinin getirilmesini istemişti (***İBA***, I, 119). Ali Galip'e gelince, ***Beydağ***'dan ***Kâhta*** Kaymakamlığına gönderdiği bir yazıda ***Sıvas Kongresi***ni ***İttihat ve Terakki*** çizgisinde bir ihtilal girişimi olarak suçlamış ve halifeye bağlı aşiretlerden yeni bir kuvvet hazırladığını bildirmişti (***N***, III, No. 80). Ancak üzerine kuvvet gönderilince ***Urfa***'ya kaçmış, orada ***İstanbul*** ile haberleşme olanağı sağlayamayınca Noel'in çağrısı ile Halep'e gitmişti.

A. Galip, ***Halep***'teki İngiliz temsilciliği aracılığı ile Damat Ferit'e ve İçişleri Bakanlığına çektiği telgrafta (21 Eylül) olayları kendisine göre aktardıktan sonra, Anadolu'daki "asiler"i bastırmak için aşiretlerden adam toplanmasını önermişti (***İBA***, I, No. 48, Ek. 2). Oysa M. Kemal ve arkadaşlarının yakalanmasına ve ***Sıvas Kongresi***nin dağıtılmasına büyük önem veren Damat Ferit, bu amaçla Kürtlerin daha fazla kışkırtılmalarından yana değildi. Bu nedenle de hükümetin Anadolu'ya yeni birlikler göndermesini ya da o bölgedeki stratejik noktaların Anlaşma Devletlerince işgal edilmesini yeğliyordu. Ali Galip ile Noel'in başarılı olamadıkları anlaşıldığında 13 Eylülde İngiliz Yüksek Komiser Vekili Robeck'le yaptığı konuşmada da bu görüşlerini açıklamıştı. Ancak İngiliz temsilci her iki girişimin de sakıncalı olduğunu belirterek bunlara karşı çıkmıştı. Millicilere karşı kuvvet göndermek, bir iç savaşı başlatmak olacaktı. İngiliz ya da Fransız kuvvetlerinin bazı kentleri işgal etmelerine gelince, Robeck içtenlikle şunu itiraf etmişti: Anlaşma Devletleri savaştan bıkmıştır (**İBA**, I, No. 38). Kaldı ki "millici"lere karşı Kürt aşiretlerinden yeni kuvvet toplanmasına artık olanak yoktu. Aşiretlerin çoğu aslında biribiriyle çelişen bağımsız Ermenistan ve Kürdistan propagandaları, yerine getirilmeyen vaatler ve sürdürülen işgaller karşısında yurtlarını birlikte savunmaya yönelmiş ve "milli"cilerin yanı başında yer almışlardı.

2) ANKARA VALİSİ MUHİTTİN'İN SIVAS'I BASMA TASARISI

Damat Ferit'in üçüncü kabinesinde İçişleri Bakanlığına getirilen Âdil Bey, M. Kemal ve arkadaşlarını tutuklama girişimlerinde bulunur-

ken Anadolu illerindeki bazı valileri bir toplantıya çağırmıştı. Ankara Valisi Muhittin Paşa bunlar arasındaydı. ***Kuvayimilliye*** karşıtlarından dönemin Posta Telgraf Genel Müdürü Refi Cevat Ulunay'ın babası olan vali paşa, ***İstanbul***'a hareketinden önce Kolordu Komutanı A.F. Cebesoy'a şunları söylemişti:

"Hükümetin, ulusal örgütü dağıtmak girişiminden vazgeçmesini, aksi halde hiçbir emirlerinin yerine getirilemeyeceğini ve bundan ötürü ulusal örgütlenmeye yandaş ve yardımcı görünmelerini söyleyeceğim" (Cebesoy, 116).

Ne var ki, ***İstanbul***'dan 9 Ağustosta ***Ankara***'ya dönen Muhittin Paşa bambaşka bir tutum takınmıştı. Hükümet üyeleri ile temaslarından olumlu sonuçlar elde ettiğini açıklamıştı, ama bunların neler olduğu başladığı uygulamalarda belli olmuştu. Çevresine hükümetin ***İngiliz mandası***nı kabul ettiğini yayan vali, resmi birer görevli olan memurları da ***İngiliz Muhipler Derneği***ne girmeye zorlar olmuştu. Çok geçmeden A.F. Cebesoy da Kolordu Komutanlığından alınmıştı. Aydın cephesinde olup bitenler hakkında oldukça sert bir yazışmadan sonra Harbiye Bakanı Süleyman Şefik, 29 Ağustosta Cebesoy'a padişahın buyruğu ile komutanlıktan alındığını bildirmişti. Fakat hükümetin beklentisinin aksine Cebesoy komutanlığı bırakmamış, Kolordu Komutanlığı Vekilliğini üstlenerek görevini sürdürmüştü.

Bu arada Ankara halkı da Muhittin Paşanın valilikten alınması için hükümete başvurmuştu. Kent merkezinde fazla etkinlik gösteremeyen vali, ***Sıvas Kongresi***nin toplandığı günlerde, görünüşte il içinde bir teftişe çıkmıştı. Yanına aldığı jandarmalarla ***Kırşehir***'e gitmiş ve ***Hacıbektaş***'taki Bektaşi Dedesini kendi yanına çekmeye çalışmıştı. İngilizlerin de ulusal örgütü dağıtmak için kendisine çok miktarda para verdikleri saptanmıştı. Artık Muhittin Paşanın ***Kırşehir - Çorum*** yöresinden toplayacağı kuvvetle ***Sıvas***'a baskın yapmaya hazırlandığı anlaşılmıştı.

Bunun üzerine A.F. Cebesoy, Topçu Albay Osman'ı, valiyi izlemekle görevlendirmiş, Hacıbektaş Çelebi'sini de bir mektupla uyarmıştı. İçişleri Bakanı Âdil, 15 Eylülde valiye istediği kadar jandarma toplayıp "isyan"a silahla karşı koyması emrini vermişti (Cebesoy, I, 192). Ancak Muhittin Paşa bu olanağı bulamadan 19 Eylülde ***Sungurlu-Keskin*** arasında ***Kuvayimilliye*** birliklerince tutuklanıp ***Sıvas***'a gönderilmişti. ***Temsilciler Kurulu*** önüne çıkarıldığında ise, "millici"lerin amaçlarının ne kadar kutsal olduğunu bilmediğini, İstanbul hükümetinin gerçekten de haince davranıp kendilerini aldattığını söyleyerek bundan böyle ulusal hareketten yana olacağına söz vermişti. Bu yüzden bağışlanmış, ***İstanbul***'a dönmesine izin verilmişti (Kansu, I, 295 vd.). Ondan boşalan Ankara Vali Vekilliğine de Defterdar Yahya Galip getirilmişti.

3) ULUSAL HAREKETİ BÖLMEYE YÖNELİK İNGİLİZ GİRİŞİMİ

Sıvas Kongresini dağıtmaya yönelik planlardan biri de Sadrazam Damat Ferit ile İngilizler arasında varılan bir anlaşmayla hazırlanmıştı. Bu, ilk aşamada bazı eylem ve tehditlerle kongrenin toplanmasını önlemeye, ikinci aşamada ise ***İstanbul*** ve Batı Anadolu'nun Doğu Anadolu ile ulaşımını keserek ulusal hareketin bütünleşmesini engellemeye yönelikti.

Hazırlanan plana göre, hükümet kongreyi dağıtmaya çalışırken işgal kuvvetleri de yeni girişimlerle onları destekleyeceklerdi. Anlaşma Devletlerinin kuvvetleri mütarekeden bu yana demiryolu merkezlerinin çoğunu denetimleri altına almışlardı. Şimdi ***İzmit***'ten başlayarak ***Eskişehir - Afyon - Konya*** demiryolunun tümüyle İngilizlerce işgal edilmesi öngörülüyordu. Bu yapılırken Sıvas'ta kongrenin toplanması girişimleri sürdürülecek olursa, ***Samsun***'daki İngiliz ve ***Urfa-Maraş*** yöresindeki Fransız birliklerinin ***Sıvas*** üzerine yürüyecekleri öne sürülerek ***Temsil Heyeti***nin kongreden vazgeçmesine çalışılacaktı.

Gerçekten de kongreden önce bu tehditlerde bulunulmuş, ancak umulan sonuç sağlanamamıştı. Bunun üzerine İngilizler, ***Sıvas*** ile ***İzmit*** Kuvayimilliye cephesi ve ***Alaşehir Kongresi***nde birleşen Batı Anadolu hareketi arasında ulaşımı kesmek amacıyla, ***İzmit*** ve ***Eskişehir***'deki birlikleriyle ***Haydarpaşa - Konya*** demiryolunu denetimleri altına almaya yönelmişlerdi. Böylece henüz tam anlamıyla kurulamamış olan ***İzmir*** ulusal cephesi kolaylıkla dağıtılabilecekti. Eskişehir Mutasarrıfı ile Konya Valisinin, Damat Ferit yanlısı olmaları bu planın uygulanmasını kolaylaştırıcı öğeler sayılmıştı. İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Milne de tasarılarını uygulamak için ***Konya***'ya gelmişti. Bu yüzdendir ki Sıvas Kongresinin 9 Eylül günkü toplantısında Ankara Valisi Muhittin ile Konya Valisi Cemal Beyin tutuklanmaları istenmişti.

İngilizlerin girişimleri hakkında ***İstanbul***'dan gelen haberleri değerlendiren A.F. Cebesoy, tehlikeyi önlemek için Geyve Boğazından doğuya hiçbir yabancı kuvvetin geçirilmemesi gerektiği kararına varmış ve durumu Sıvas'ta M. Kemal'e bildirmişti. Kongre 9 Eylülde Cebesoy'un önerilerini görüşmüş ve başkanın önerisi ile onu ***Batı Anadolu Genel Kuvayimilliye Başkomutanı*** atayarak kendisine tam yetki vermişti.

Cebesoy, ***Eskişehir***'e yeni birlikler getiren İngilizleri sıkıştırmak için kolordusu ile kentin çevresini kuşatmaya karar vermişti. Bu arada İstanbul hükümeti ve İngilizler de onun girişimini baltalamaya çalışmışlardı. Harbiye Bakanı Süleyman Şefik, görevden alındığı halde kolordu komutanlığı vekilliğini üstlenerek işbaşından ayrılmayan Cebesoy'u boşlukta bırakabilmek için XX. Kolordu karargâhını dağıtmış, onun yerine Eskişehir'de V. Kolordu karargâhını kurmuş ve başına da "Kiraz" sanıyla tanınan Hamdi Paşayı atayarak Eskişehir'e yollanmıştı. Buna koşut

olarak İngilizler de Eskişehir Mıntıka Komutanı "millici" Atıf'ı tutuklayıp ***İstanbul***'a göndermişlerdi.

10 Eylülde ***Ankara***'dan hareket eden Cebesoy, emrindeki birlikler ve yöreden topladığı "milis"lerle ***Eskişehir*** çevresindeki köyleri ve beldeleri işgal edip kenti soyutlamaya çalışmıştı. Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi ise, "erbab-ı isyan" diye nitelediği millicilere karşı kentteki İngiliz komutanı ile işbirliği yapmış ve sıkıyönetim ilan etmişti. Bu arada bir bildiri yayımlayan Cebesoy, amacının ulusun isteklerini yansıtan ***Sıvas Kongresi*** kararlarını uygulamak olduğunu, bu çerçevede savaşmaya değil, ***Eskişehir***'in ***İstanbul*** ile ilişkisini kesip ***Temsilciler Kurulu***na bağlanmasını istediğini belirtmişti. Bunun üzerine ***Eskişehir***'deki İngiliz generali Solly Flood, A.F. Cebesoy'la buluşmak istemiş, ancak iki tarafın temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde sonuç alınamamıştı. Padişahın, Damat Ferit hükümetini desteklemek için 20 Eylül 1919'da bir bildiri yayımlaması da ***Konya*** ve ***Eskişehir***'de gelişmeleri olumsuz yönde etkilemişti. Eskişehirliler mutasarrıfın değiştirilmesi ve ***Müdafaa-i Hukuk***'a katılmak için 23 Eylülde bir toplantı (Kongre ?) düzenlemek istemişlerdi. Fakat toplantı engellenmiş ve İngilizlerin de yardımıyla buna önayak olanların bir kısmı tutuklanmıştı, Dr. Tahsin gibi karşı koyanlardan öldürülenler bile olmuştu. Mutasarrıf Hilmi baskısını daha da artırmıştı. Eskişehir'deki bu gergin hava Damat Ferit hükümetinin düştüğü ekim başlarına dek sürmüştü. 3 Ekimde İl Muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey Mutasarrıflığa getirilmiş, sıkıyönetim kaldırılmış ve Eskişehir de ulusal cepheye katılmıştı. Ama İngiliz birlikleri kentten ancak 1920 Martında çıkartılabilecekti (Cebesoy, I, 202-218).

İngilizler ***Eskişehir***'de karşılaştıkları olayları ve ***Sıvas Kongresi***nde elde edilen gelişmeleri dikkate alarak planlarında bazı değişiklikler yapma gereğini duymuşlardı. Bu yeni plan "2" ana ilkeyi içeriyordu: Anadolu'da stratejik de olsa herhangi bir yeri işgal etmemek - Millicilerle açıktan açığa silahlı bir çatışmaya girmemek. Öte yandan ***Temsilciler Kurulu*** da A.F. Cebesoy'a, İngilizler doğrudan saldırıya geçmedikçe onlarla çatışmadan kaçınması ve Bağdat demiryolunun tahrip edilmemesi yolunda talimat vermişti (***HTK,*** 7).

İngiliz Yüksek Komiserliğinden Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderilen bir telgrafta ***Sıvas Kongresi***nden sonraki gelişmeler şöyle değerlendirilmişti:

Türkiye'de büyük bir bunalım yaşanmaktadır. Erzurum Kongresi ile başlayan Mustafa Kemal hareketi giderek yaygınlaşmakta, güçlenmektedir. "Ulusçu" diye anılan bu kuvvetlerle çarpışmamak için ***Samsun***'daki İngiliz birliğinin geri alınması gerekli görülmüştür (İBA, I. No. 39).

Bu karara varılınca ilk olarak ***Merzifon***'daki İngiliz birliği geri çekilmişti (20 Eylül). Bunu ***Kütahya***'nın boşaltılması izlemişti. Gerçi bir sü-

re sonra İngilizler yeniden Kütahya'ya bir birlik sokmak istemişlerdi. Bu yüzden kentteki Kuvayimilliyecilerle aralarında çarpışma kaçınılmaz olmuştu. Bu, Anadolu'da İngilizlerle girişilen ilk önemli silahlı çatışmaydı. İki taraftan da ölenler olmuştu. Ama ***Kütahya*** kurtarılmış ve İngilizler ***Eskişehir***'e dönmüşlerdi.

O günlerde ***Samsun***'daki İngiliz birliği de çekilmiş (25 Eylül), kentte yalnızca bir irtibat subaylığı bırakılmıştı. Eylül sonuna kadar geçen sürede, ***Eskişehir*** ve ***İzmit*** kent merkezleri dışında, ***Konya Kütahya - Afyon - Bolu - Kastamonu - Samsun*** çizgisindeki İç Anadolu bölgesinin hemen tümü ***Müdafaa-i Hukuk*** içindeki yerlerini almıştı. Damat Ferit hükümetinin düşürülmesi ile ***Eskişehir***'deki durum da değişmişti. Kent halkının desteğiyle İl Muhasebecisi 3 Ekimde mutasarrıflığa getirilmişti. Öte yandan ulusal direnişe karşı olan Konya Valisi Cemal Bey de işbaşından uzaklaştırılmış, orası da ***Temsilciler Kurulu***na bağlanmıştı. ***İngiliz Muhipler Derneği***ne girmiş olan vali, Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşanın İstanbul'a dönmesinden sonra daha da serbest hareket etmeye başlamıştı. ***Temsilciler Kurulu***nun ***İstanbul***'la haberleşmeyi kesme kararına uymamış, cezaevindeki tutukluları çıkartıp ***Kuvayimilliye***ye karşı silahlandırmaya koyulmuştu. Hatta kentteki İtalyan birliğini de kendi yanına çekmeye çalışmıştı, ama tarafsız kalmak isteyen İtalyanlar bunu kabul etmemişlerdi. Olayların olumsuz yönde gelişmesini önlemek için Refet Bele ***Konya***'ya gönderilmişti. Bunun üzerine Vali Cemal, İtalyanlara sığınmış, onlar da kendisini trene bindirip ***İstanbul***'a kaçırmışlardı (26 Eylül). Konya halkı Vehbi Efendiyi vali vekili olarak seçmişler, böylece bu büyük ve önemli kent de ulusal hareket içindeki yerini almıştı.

Kısacası, İngilizlerin Damat Ferit hükümetini arkalarına alarak ***Sıvas Kongresi***ni etkisiz kılmak ve ulusal cepheleri bölme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Robeck'in 17 Eylülde belirttiği gibi olaylar, Anadolu'da ulusal bir devletin kurulması yönünde gelişmeye başlamıştı.

D) DAMAT FERİT HÜKÜMETİNİN DÜŞÜRÜLMESİ

Damat Ferit kabinesinin düşürülmesi sorunu ***Sıvas Kongresi***nin 9 Eylül günkü ikinci bileşiminde okunan K. Karabekir'in bir "raporu" ile ele alınmıştı. Karabekir, ***Mondros*** ateşkes anlaşmasının imzalanmasından sonra ***İstanbul***'da işbaşına gelen hükümetlerin, devlet düzenini bozan, ulusun haklarına ve onuruna zarar veren "çürük ve perişan" siyasetlerini sergileyen bir rapor düzenlemişti. Raporda hükümetlerin "ulusun ruhundan doğan, meşru ve yasal olan ulusal akımı" dağıtmak için yaptıkları kötülükler "20" madde halinde sıralanmıştı (***İH,*** 177 vd.).

Bu raporun okunmasından sonra söz alan İ. Fazıl Paşa, ***manda*** so-

rundan sonra sıranın "hükümetin düşürülmesi" sorununa geldiğini belirterek, bunu sağlamak için ***Mebuslar Meclisi***nin en kısa zamanda toplanması yönünde bir karar alınmasını önermişti. Ancak M. Kemal salt bu amaçla Anadolu'da geçici bir hükümet kurmanın bazı tehlikeler doğuracağına dikkati çekince görüşmeler Meclisin toplanması üzerinde yoğunlaşmıştı.

1) PADİŞAHA YAPILAN BAŞVURU

Kongrede Karabekir'in raporu ve Ali Galip'in girişimleri göz önüne alınarak padişaha bir telgraf gönderilerek Ferit Paşa hükümetinden şikâyet edilmesi uygun görülmüştü. Bununla, M. Kemal'in de belirttiği gibi, hükümetin gerçekleri padişahtan saklayıp onu aldattığı tezi savunulmak istenmişti (***Söylev,*** I, 99).

Divan sekreteri İ. Hami Danişmend tarafından hazırlanan telgraf ya da başvuru metni, o geceki oturumda görüşülmüştü. Vurgulanması gereken önemli bir nokta, bu konudaki tartışmalara III. Kolordu Komutan Vekili Albay Selahattin'in de katılmış olmasıydı. Görüşmelerde padişahın, Damat Ferit'in yerine kimi sadrazam yapacağı sorusu da dile getirilmişti. M. Kemal, İngiliz yanlısı olan ***Hürriyet ve İtilaf*** Başkanı Sadık Beye şans tanırken, Afyon delegesi M. Şükrü, aday olarak Cevat Çobanlı ve İsmail Fazıl Paşaları göstermişti.

Vahidettin'e sunulacak tel yazısının kongre adına değil de Sıvas, Erzurum, Diyarbakır, Ankara ve Konya'daki kolordu komutanları adlarıyla çekilmesinin daha etkili olacağı düşünülmüştü. Fakat Konya'daki durum oldukça değişmiş olduğundan söz konusu telgraf Karabekir, Cebesoy ile Albay Çolak Selahattin ve Cevdet Beylerin imzalarıyla gönderilmişti.

Oldukça yüceltici ve övücü sözlerle dolu olan bu başvuruda, İçişleri ve Harbiye Bakanlarının, her anlamıyla ulusal ve yasal olup orduca da desteklenen ***Sıvas Kongresi***ni basmak için Elazığ Valisi Ali Galip'i, gizli bir planla harekete geçirdikleri, ancak düşman parasıyla ve vatansızlık duygusuyla düzenlenen bu planın gerçekleşemediği belirtiliyordu. Ayrıca böylesi bir "suikast" girişiminden ötürü, söz konusu bakanlara emir veren merkezi hükümete duyulan güvenin kalmadığı da vurgulanarak, "ulusun yasal emellerine dayanacak, Meşrutiyete yürekten bağlı namuslu kişilerden oluşan yeni bir hükümet"in kurulması isteniyordu (***N,*** III, No. 82; Karabekir, 194).

2) İSTANBUL HÜKÜMETİ İLE HABERLEŞMENİN KESİLMESİ

Damat Ferit hükümeti padişaha çekilen bu telgrafın saraya ulaş-

masını önlemişti. Yapılan girişimlerden olumlu bir sonuç alınamayınca M. Kemal, 10/11 Eylül gecesi İçişleri Bakanı Âdil Beye ağır ifadeler taşıyan sert bir telgraf çekmişti (Karabekir, ***İH,*** 190):

"Ulusu padişaha dileklerini sunmaktan alıkoyuyorsunuz. Alçaklar, caniler, hainler!" diye başlayan bu suçlama, Ali Galip ve Mr. Noel'e de değinerek şöyle bitiyordu: ***"Gönderdiğiniz kişilerin sonlarını öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı da unutmayınız!"***

Karabekir böylesi bir suçlamayı yersiz bulmuştu. Ama İstanbul hükümeti ile ilişkiler artık kopma noktasına gelmişti. Kongre görüşmelerinin son gecesi aradaki bağ tümüyle kesilmişti. Saraya haber iletme yolu açılamayınca Damat Ferit'e son bir uyarıda bulunulması kararlaştırılmıştı. 11 Eylülü 12'ye bağlayan gece "Kongre Genel Kurulu" imzasıyla çekilen telgraf bir ültimatom niteliğindeydi. Bunda özetle şöyle deniliyordu:

"Ulusun padişahımızdan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır... Hükümetiniz yasadışı davranışlarının ağır sonuçlarından korkarak ulus ile padişah arasında engel oluyor. Bu yoldaki direnmeniz daha bir saat sürerse, ulus, artık her türlü davranış ve işleminde kendisini özgür sayacak ve bütün yurdun, yasadışı kurulunuzla kesin olarak ilgisini ve bağlantısını kesecektir!" ***(Söylev,*** *I, 101).*

Ancak sadrazama çekilen bu telgrafa yanıt alınamamıştı. Bunun üzerine 12 Eylül 1919'da İstanbul hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi yoluna gidilmişti. Kongre Genel Kurulu adına bütün valilere ve komutanlara gönderilen bir genelge ile, "yasal bir kabine başa geçinceye kadar" İstanbul hükümeti ile yönetimsel ilişkilerin kesildiği, bu nedenle her türlü telgraf, posta haberleşme ve ulaştırmasının durdurulduğu bildirilmişti (***Söylev,*** I, 102 vd.). Çok önemli olan bu karar uygulamaya konulurken ***Temsilciler Kurulu*** "bunalım giderilinceye" kadar kongre temsilcilerinin dağılmamasını öngören bir karar da almıştı (***HTK,*** 3).

Böylece kongrenin halka açık son oturumunun yapıldığı gün, İstanbul hükümetinin Anadolu üzerindeki yönetiminin ortadan kaldırılması gündeme getirilmişti. Damat Ferit hükümeti saray dışında başlıbaşına bir hedef olarak ele alındığı ve padişaha bağlılığın görünüşte de olsa sürdürülmesi ilke olarak benimsendiği için kongrede alınan kararların Vahidettin'e ulaştırılmasına çalışılmıştı. Bu amaçla padişaha seslenen yeni bir bildiri yayımlanmıştı. Kongrenin dağılmasından sonra ***Temsil Heyeti***nce kaleme alındığı anlaşılan bu metin, İ. Hami Danişmend'in yazdığı ve kongrede okunup kabul edilen ilk telgrafa oranla daha sert ifadeler taşıyordu. Bunda, barış konferansında hezimete uğrayan hükümetin, Anadolu'daki ulusal hareketi "İttihat ve Terakki ihtilali" diye göstermesinin Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açtığı, dağıtılmış olan ***Mebuslar Meclisi*** seçimlerinin "8" aydan beri yapılmadığı, buna karşın

Kuvayimilliye örgütlerini dağıtmaya çalıştığı belirtiliyordu. "Biricik kurtuluş çaresinin yeni bir hükümetin işbaşına getirilmesine bağlı bulunduğu" açıklanan bildiri şöyle bir tehditle sona eriyordu: *"Yeni bir kabine kurulması işine karşı konulacak olursa hiçbir kuvvet bizi durduramayacaktır"* (M. Sertoğlu, "Sıvas Kongresinden Padişah Vahidettin'e Karşı Yayınlanan Beyanname", ***BTTD,*** 17, s. 3 vd.).

Bu bildiri dışında kongre toplantılarında kabul edilen bildiri de saraya ulaştırılmak istenmişti. Ancak ***İstanbul*** ile haberleşme durdurulduğu ve hükümet, saraya çekilen telgraflara bile engel olduğu için, ***Temsilciler Kurulu,*** padişaha sunulacak yazının Âyan üyesi Müşir Fuat Paşa aracılığı ile verilmesini kararlaştırmıştı (***HTK,*** 5). Fuat Paşaya da Amerikalı gazeteci Browne aracılığı ile ulaşılması uygun görülmüştü. M. Kemal ona Fuat Paşaya yazılmış bir mektup da vermişti. 17 Eylül günkü bu mektubunda Damat Ferit hükümetinin "ulusun sadasını" boğmak için giriştiği hareketlerden ötürü duyulan güvensizliği dile getiriyor ve kendisinden ekli bildiriyi padişaha sunmasını diliyordu (***AÖAS,*** 68 vd.).

Browne'un ***Samsun***'dan bir ABD torpidosu ile ***İstanbul***'a gönderdiği Sıvas Kongresi bildirisi, Fuat Paşa tarafından ancak 29 Eylülde Vahidettin'e sunulabilmişti. Aradan geçen süre içerisinde Damat Ferit, ***Temsilciler Kurulu*** kararlarını etkisiz kılabilmek için her çareye başvurmuştu. Önce padişahın onayı ile İngilizlerle yeni bir anlaşma yapmıştı. Arkasından Vahidettin'i de harekete geçirerek Anadolu'daki direnişlerin yersiz olduğunu öne süren bir bildiri yayımlatmıştı. Öte yandan, M. Kemal'in kimi girişimleri ve ***Temsil Heyeti*** adına aldığı önlemler "milliciler" arasında bazı eleştirilere ve dalgalanmalara yol açmıştı.

3) DAMAT FERİT İLE İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERLİĞİ ARASINDA ANLAŞMA

İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi kararının alındığı 12 Eylül günü, A. Galip - Noel işbirliğinin başarısızlığa uğradığı da anlaşılmıştı. Aynı gün Damat Ferit ile İngiliz Yüksek Komiserliği arasında gizli bir anlaşma yapılması, beklenmedik bir gelişme olarak dikkati çekmektedir. S. Sonyel gibi kimi araştırmacıların böyle bir anlaşmanın varlığını kabul etmemelerine karşın, gerek İngiliz belgelerinde, gerekse Karabekir'ce sıralanan maddeler resmen imzalanıp yürürlüğe konulmamış da olsa, tarafların bazı noktalarda anlaştıklarını kanıtlamaktadır. Bundaki ortak hareket noktası ***Sıvas***'ı basma planının gerçekleştirilememesinden duyulan kızgınlık olmalıdır.

Kuşkusuz padişahın izniyle hareket eden Damat Ferit ile Amiral Webb arasında varılan bu "resmi olmayan" anlaşmaya göre İngiltere,

Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını gözeten bir ***"mandaterlik"***'i kabulleniyordu. ***İstanbul*** saltanat ve halifelik merkezi olarak kalacak, yalnız ***Boğazlar*** İngiltere'nin denetiminde olacaktı. Ama sözde toprak bütünlüğü korunurken bağımsız bir ***Kürdistan*** öngörülüyor ve Osmanlı yönetiminin buna karşı çıkmayacağı hükme bağlanıyordu. Bunun da ötesinde Türkiye, ***Suriye*** ve ***Kuzey Irak***'ın İngiliz egemenliği altında kalmasına gerektiğinde eylemli olarak yardım edecek, Müslümanların bulunduğu sömürgelerde de İngiltere'yi destekleyecekti. Yine söz konusu anlaşmaya göre Türkiye; ***Mısır*** ile ***Kıbrıs*** üzerindeki bütün haklardan vazgeçiyordu. Nihayet İngiltere, Türkiye'deki ulusal akımları önlemek ve yeni kurulacak Meşrutiyetçi Osmanlı yönetimini desteklemek amacıyla bir güvenlik gücü örgütlemeyi üstleniyordu (Akşin, 572; Karabekir, 384).

Adı anılan anlaşmanın bir yıl sonra imzalanacak ***Sevr*** Antlaşmasının kimi hükümlerini içerdiği dikkati çekmektedir. Ancak bu hükümleri uygulama şansı Anadolu'daki ulusal uyanışın söndürülmesine bağlıydı ve bu olanak bulunamayacaktı. Anlaşmayı izleyen günlerde İngilizler "millici" hareketin yayılıp güçlendiğini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Damat Ferit ise Anadolu hareketini silahla bastırmayı önermişti. Ancak bir araya gelen İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri hükümeti desteklemekle birlikte, milliyetçilere karşı asker gönderilmesi önerisini iç savaşa yol açar, ya da askerlerin M. Kemal tarafına geçmesini kolaylaştırır gerekçesiyle kabul etmemişlerdi (Şimşir, ***İBA***, I, No. 41).

4) PADİŞAHIN BİLDİRİSİ

Böylesi ortak bir karar Damat Ferit için büyük bir destek olmuştu. Ancak o Anadolu hareketine karşı padişahı da kendi yanında göstermeye önem verdiğinden, Vahidettin'e bunu içeren bir bildiri yayımlatmayı da başarmıştı. Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde saltanat ve hilafete bağlılık hep dile getirildiği, hedef olarak da hükümet seçildiği için, padişahın Anadolu'dan yükselen isteklerin yersiz ve gereksiz olduğunu öne süren bir bildirisi sadrazam için can kurtarıcı olacaktı. Damat Ferit kendi hazırlamış olduğu bir metni padişaha sunmuştu. Saray Başkâtibi A.F. Türkgeldi'nin önerisiyle yapılan küçük bir değişiklikle bu metin 20 Eylül 1919'da Vahidettin tarafından imzalanmış, aynı gün de Damat Ferit'in bir duyuru yazısı ile ilan edilmişti.

"Bugünlerde Anadolu'da görülen durum ve hareketlerin ayrıntıları, o yerlerden gelen telgraflarla bize kadar ulaşmıştır" diye başlayan bildiride genel olarak şu görüşlere yer verilmişti:

"Esef verici durum", ***İzmir***'in işgali ile onu izleyen kötü olayların ve Doğu Anadolu illerinin geleceği hakkındaki söylentilerin, halkın düşün-

cesinde doğurduğu etkilerin sonucudur. Bu söylentilerden ve olaylardan bütün halkla birlikte "kalbimizde meydana gelen etki pek derin, devletin ve ulusun hukukunu korumak için vargücümüzle çalışmak hepimiz için pek doğal ise de, şu önemli anda hükümete ve ulusa düşen görev, makul siyasal girişimler ve kamuoyunun birliği ile hukukumuzu korumaya çalışmaktan ibarettir." Hükümetimizin izlediği siyaset sonucunda ***İzmir***'deki acıklı olaylar, Avrupa'daki uygar devletlerin ve ulusların ilgisini çekti, oluşturulan bir tarafsız kurul yörede soruşturmaya başladı; böylece uygarlık dünyasının gözleri önünde hakkımız belirlenmektedir. Doğu Anadolu illerine ilişkin söylentilere karşı da hükümetçe her türlü girişimden geri kalınmamıştır. Aslında da ulusal birliğimizi bozacak derecede bir karar ve öneri de yoktur. Bu nedenle "memleket içinde asayişi ve güveni bozacak ve hükümetin otoritesine zarar verecek her türlü hareket, ulus bireyleri arasında ayrılık ve kavga doğuracak olan her türlü girişim, devletimizin gerçek ve yaşamsal çıkarlarıyla bağdaştırılamaz." Bazı kimselerce sözde halk ile hükümet arasında karşıtlık olduğunun öne sürülmesi, memleketin yüce yararlarına zarar vermektedir. Bu durum yasal koşullar çerçevesinde bir an önce yapılmasını istediğimiz seçimleri de ertelemektedir. Büyük devletlerin adalet duyguları Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı davranışları, devletimizin bütünlüğünü ve Osmanlı milletinin onurunu koruyacak bir barışa yakında kavuşacağımıza ilişkin umudumu doğrulamaktadır. "Hükümetin her türlü iç güçlüklerden korunarak güçlenmesi ve memleketimizin her yanında yasaların hükümlerine bütünüyle uyularak her sınıftan tebaamızın haklarının korunması en başta gelen emelimizdir" (Metin: ***N.*** III, No. 98).

Padişahın bu bildirisi, onun Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan kongrelerde alınan kararları ve ***Temsilciler Kurulu***nun girişimlerini tümüyle yersiz ve gereksiz gördüğünün, hatta sakıncalı bulduğunun somut bir kanıtı idi. Saray ile hükümet kendilerine düşen bütün görevleri yerine getirmişlerdi. Ülkenin paylaşılacağı bir söylentiden ibaretti, heyecanlanmaya gerek yoktu. Ulusal hakları koruyan bir barışa da yakında kavuşulacaktı. Herkese düşen Damat Ferit hükümetini desteklemek, yasalara ve hükümetin emirlerine uymaktı. Vahidettin, "millici"leri ve Temsilciler Kurulunu "asi" ya da "ihtilalci" diye açıkça suçlamaktan kaçınıyor, fakat dolaylı yoldan onlara "örgütünüzü dağıtın" demek istiyordu.

Padişahın bildirisinin İstanbul ile haberleşmelerin kesilmesine karşın Anadolu'daki kimi telgraf merkezlerince alınması ve halk üzerinde belirli bir etki yapması olasılığı vardı. Nitekim Karabekir, bildiriyi halkın padişaha bağlılığını göstermek ve Damat Ferit'ten şikâyet etmek için bir fırsat diye değerlendirmişti. Bunun üzerine ***Temsilciler Kurulu***nca saraya yeniden bir telgraf çekilerek yeni bir hükümetin kurulmasının gerektiği bir kez daha belirtilmişti (***N,*** III, No. 99).

5) HÜKÜMETİN TEMSİLCİLER KURULU İLE GÖRÜŞME GİRİŞİMLERİ

İstanbul postanesi Temsilciler Kurulunun bu başvurusunu da saraya ulaştırmamıştı. Anadolu'da ise padişahın bildirisine karşın İstanbul hükümeti ile ilişkileri kesip ***Müdafaa-i Hukuk***'a katılan yerlerin sayısı giderek artıyordu. Hükümet olarak etkisinin her gün biraz daha azaldığını gören Damat Ferit, İngiliz ve Fransız yüksek komiserlerinin Anadolu'ya kuvvet gönderilmesine karşı çıkmaları üzerine, doğrudan doğruya Mustafa Kemal ve R. Orbay'la görüşmeyi düşünmeye başlamıştı. İngiliz birliklerinin bulunduğu ***Eskişehir,*** A.F. Cebesoy tarafından bir tür kuşatma altına alınmış olmakla birlikte böyle bir görüşme için uygun ve anlamlı olabilirdi. Amiral Robeck, Curzon'a gönderdiği 23 Eylül 1919 günlü şifrede sadrazamın, M. Kemal ve R. Orbay'la görüşmek için ***Eskişehir***'e gideceğinden söz edildiğini ve İngiliz komutanlığının da buna itiraz etmediğini bildirmişti (***İBA***, I, No. 46).

Ancak Damat Ferit sonradan kendisi yerine bir başkasını Anadolu'ya göndermeyi uygun bulmuştu. Bunun için önce Ticaret ve Tarım Bakanı Hadi Paşa düşünülmüştü. Sonra ondan da vazgeçilerek emekli Tümgeneral Abdülkerim seçilmişti. ***Selanik***'ten M. Kemal'in ve A.F. Cebesoy'un arkadaşı olan Abdülkerim, önce Cebesoy'a başvurmuş ve belirlenecek bir yerde Anadolu hareketinin önderleri (müdiran) ile buluşabileceğini bildirmişti (25 Eyüll). Bu öneriye M. Kemal, öncelikle bazı noktalarda görüşlerin saptanabilmesi için makine başında telgrafla görüşmeleri gerektiği yanıtını vermişti. 27 Eylül gecesi yapılan M. Kemal - Abdülkerim makine başı görüşmesi tam "8,5" saat sürmüştü. Bu uzun görüşmede Abdülkerim, padişahın yayımladığı bildiriyi esas almış, sarayın her şeyi bildiği ve her sorunun çözüm yerinin padişahlık katı olduğu görüşünü savunmuştu. Buna karşın M.Kemal, ısrarla Damat Ferit hükümetinin işbaşından uzaklaştırılması üzerinde durmuştu. Bu nedenle bir uzlaşma noktası bulunamamış ve görüşme M. Kemal'in şu sözleriyle noktalanmıştı:

*"Ulus, güçlü, anlayışlı ve kesin kararlıdır. İşler hızlı yürümektedir. Padişahımızın karar vermek ve sorunları çözmek büyüklüğünü göstermelerinin zamanıdır" (**Söylev,** II, 125-135).*

Damat Ferit hükümeti ile ***Temsilciler Kurulu*** adlarına yapılan bu telgraf görüşmesinde herhangi bir karara varılamamıştı, ama sadrazam "3" gün daha işbaşında kalabilmiş ve 30 Eylül 1919'da istifa etme zorunluluğunu duymuştu.

6) DAMAT FERİT KABİNESİNİN İSTİFASI

Damat Ferit ***Temsil Heyeti*** ile görüşme yolları ararken kabine üye-

leri arasında bazı dalgalanmalar da başlamıştı. Anadolu'daki direnişin amansız düşmanlarından biri olduğu için kendisinden en çok yakınılan İçişleri Bakanı Âdil, Abdülkerim Paşanın M.Kemal'le konuşmasından önce, 27 Eylül sabahı, Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin kendi işlerine karıştığını öne sürerek bakanlıktan istifa etmeye kalkışmıştı. Fakat sadrazam ile Harbiye Bakanı Süleyman Şefik, "Anadolu ile uygulanmasına başlanan girişimler sonuçlanmadan çekilmelerinin doğru olmayacağını" belirterek kendisinden bir hafta içinde sonuçlanması umulan bu görüşmeleri beklemesini istemişlerdi (A.F. Türkgeldi, 242).

Ancak umut bağlanan girişim daha o gece sönmüştü. Bu durum 29 Eylüldeki kabine toplantısında ele alındığında, Âdil Bey, bu kez hükümetin toptan istifa etmesini önermişti. Aynı zamanda padişaha giderek, şeyhülislamın tutumu ve "sadrazam aleyhindeki cereyan"dan ötürü bir hükümet değişikliğine gidilmesi kanaatinde olduğunu bildirmişti. Onun arkasından Âyan üyesi Müşir (mareşal) Fuat Paşa da M. Kemal'in gönderdiği başvuruyu sunmak için saraya gelmiş ve Vahidettin tarafından kabul edilmişti (A.F. Türkgeldi, 243). Sıvas Kongresince kabul edilen bu başvuruda yeni bir hükümetin işbaşına geçirilmesi ısrarla istendiğinden emirleri zaten Anadolu'ya ulaşamadığı için boşlukta sallanır durumda bulunan hükümeti yapay olarak ayakta tutmanın artık anlamı kalmamıştı.

Bazı kayıtlarda öne sürüldüğüne göre kongrenin bildirisini okuyan Vahidettin, şöyle demişti (Yalman, II, 36 vd.):

"Milletsiz padişah olmaz; milletin yararı benim yararımdır. M. Kemal Paşaya saygı beslerim, Rauf ve Bekir Sami Beyler namuslu adamlardır."

Bu sözler padişahın ağzından çıkmamış varsayılsa bile, onun daha "2" ay önce tutuklanmalarını buyurduğu M. Kemal ile R. Orbay'ın güçleri karşısında geçici de olsa enişteşini feda ederek uyuşmaya çalıştığı anlaşılıyordu.

Bu gelişmeler karşısında Damat Ferit 30 Eylül gecesi saraya gidip üçüncü kabinesinin istifasını sunma gereğini duymuştu. Vahidettin ertesi 1 Ekim günü önce Tevfik Paşayı çağırtıp kendisine sadrazamlık önermişti. Ancak onun bunu kabul etmemesi üzerine görev Ali Rıza Paşaya verilmişti. Başkâtip A. Fuat Türkgeldi'nin, "Sadaret keşke Tevfik Paşaya verilseydi!" yollu bir duraksamasına padişahın verdiği yanıt ise ilginç olduğu kadar düşündürücü idi:

"Bu, hülleci (geçerli olmayan nikâh, sözleşme) bir kabine olacak. Tevfik Paşa son fişeğimizdir. Onu âtiye (geleceğe) saklamalıyız!"

Vahidettin, Anadolu'dan yükselen ses karşısında işbaşına getirdiği Ali Rıza Paşa kabinesini geçici görüyor demekti. Bu onun yeni hükümetin girişimlerini içtenlikle desteklemeyeceği anlamına da geliyordu. Hem Anlaşma Devletlerine, hem de ***Kuvayimilliye***ye karşı kullanabileceği son koz olarak Tevfik Paşayı seçmişti. Ne var ki, Tevfik Paşa son Os-

manlı sadrazamı olarak işbaşına geçirildiğinde padişahın oturduğu saltanat koltuğu da tarihe karışacaktı!

E) TEMSİLCİLER KURULU VE MÜDAFAA-İ HUKUK ÖRGÜTLERİNDE İLK GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Sıvas Kongresinin sona erdiği 12 Eylülde İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesilmesinden, Damat Ferit'in istifasına kadar geçen "18" gün boyunca süren gergin hava "milliciler" arasında da bazı görüş ayrılıkları doğurmuştu. İstanbul'a karşı girişilen mücadele bir "moral ve mukavemet" yarışı niteliğindeydi. Aynı zamanda Anadolu'da doğan yönetim boşluğunu gidermek için de ivedi olarak bazı önlemlerin alınması gerekiyordu. M. Kemal doğasından kaynaklanan bir ileri görüşlülük ve önsezi ile, çabucak karar alınıp uygulanmasını istiyor, kimi kez de böyle hareket ediyordu. Buna karşın kurullarda ya da örgütlerde görev alanlardan bir kısmı, çok ihtiyatlı davranılması gerektiğini savunuyorlardı. Dolayısıyla görüş ayrılıkları, genel olarak çabuk ve gerektiğinde sert davranmayı yeğleme ile onu sakıncalı görme noktasında düğümleniyordu. Ama doğal olarak kişisel görüşler ve duygular da ekleniyordu.

Damat Ferit kabinesini düşürmek amacıyla başkent İstanbul'la Anadolu arasında resmi haberleşmeler kesildiğinde yönetim alanında karşılaşılan sorunları gidermek amacıyla bazı ilkeler saptanmasına çalışılmıştı. Bunlar 13/14 Eylül gecesi M. Kemal'in imzasını taşıyan bir telgrafla ilgililere bildirilmiş ve kongre genel kurulunca onaylanıp yürürlüğe konulabilmesi için görüşlerin "2" gün içinde bildirilmesi istenmişti. Telgrafta özetle, devlet işlerinin padişah adına ve yürürlükteki yasalara göre yürütüleceği, soy ve din ayrılığı gözetmeksizin halkın can, mal ve ırzının korunacağı belirtiliyordu. Ancak yeni ve yasal bir hükümet kuruluncaya kadar yazışmaların ***Temsilciler Kurulu*** ile yapılması isteniyordu. Ayrıca, görevlerini kötüye kullananların ya da bozgunculuk yapanlarla ulusal kararlara aykırı davranışlarda bulunanların ağır cezalara çarptırılacakları da hatırlatılıyordu (Söylev, I, 104).

Bu telgraf aslında Sıvas Kongresindeki ***Temsilciler Kurulu*** seçimleri ve İstanbul hükümeti ile ilişkilerin kesilmesiyle başlayan görüş ayrılıklarını ve itirazları su yüzüne çıkarmıştı. Gelişmelere ilişkin eleştiri ya da itirazlar başlıca "3" kesimden geliyordu: Ordudaki komutanlardan; Temsilciler Kurulu ya da Erzurum Kongresi üyelerinden; ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinden.

Eleştiri ve karşı çıkışlar ise başlıca şu noktalarda toplanıyordu:

a) Gelişmeler hakkında kendilerine yeterince bilgi verilmediği,

b) Sıvas'ta Doğu Anadolu'nun ikinci plana itildiği.

c) Sıvas Kongresindeki ***Temsilciler Kurulu*** seçiminde aksaklıklar yapıldığı,

ç) M.Kemal'in yazışmalarda ***Temsilciler Kurulu*** ya da kongre yerine kendi adını kullandığı,

d) İstanbul hükümetine karşı çıkılırken erken ve çok sert davranıldığı.

l) ***Komutanlardan Gelen Eleştiriler:*** Bunlar içerisinde en önemlisi kuşkusuz ki Karabekir'in uyarı ve karşı çıkışları idi. Çünkü bunlar, mütarekeden sonra Anadolu'ya geçmeye karar verip birlikte çalışan öncüler arasında giderek artacak olan görüş ayrılıklarını yansıtıyordu. M. Kemal'in ordudan ayrılmasından sonra ona en büyük desteği veren ve ***Erzurum Kongresi***nin toplanmasında çok etkin bir rol oynayan Karabekir, ***"ihtiraslı"*** diye nitelediği arkadaşını daha o günlerde eleştirmeye başlamıştı. M. Kemal'in bazı önemli kararların alınmasında kendisine danışmamasından yakınmıştı. Örneğin M. Kemal'in, Erzurum Valiliğine atanan Mithat Beyle ilgili olarak bir tümen komutanına emir vermesi ya da Ali Galip'e karşı Ebuhindili Cafer'i göndermesi gibi İstanbul hükümetine yönelik sayılabilecek sert kararlar alması Karabekir'in tepkilerine yol açmıştı (***İH,*** 82).

Sıvas Kongresi sırasında da Karabekir görüşmeler hakkında kendisine zamanında ve gereken ölçüde bilgi verilmediğinden yakınmıştı. Hatta 10 Eylülde "Kongre bana bilgi vermiyor" diye ***Temsil Heyeti***ne bir şikâyette bulunmuştu (***İH***, 214). Ali Galip'e karşı girişilen hareket sonuçlanmadan kongrenin dağıtılmasını da sakıncalı görmüş, bunu bir "keşmekeş" olarak nitelemişti. Kendisi ***İstiklal Harbimiz*** kitabında bu konuda şunları yazıyor:

"Görevli olan M. Kemal Paşa, kongre kararlarından, ne olup bittiğinden vakit ve zaman ile haber vermeyerek, kendi başlarına bir şeyler yaptıkları gibi kongrenin sona erdiğini de bana yazmadı. Bu keşmekeşli durumda kongrenin sona erişini halkın 'korktular kaçıyorlar' diye algılayacağı pek doğal bir şeydi. Kongreyi prestijden düşürecek bu karara haberim olsaydı itiraz ederdim.

Kongrenin bugün sona erdirilmesine ben taraftar değildim. Saatlerden beri canım sıkılıyordu. Makine başında verilecek izahatı sabırsızlıkla bekliyordum. Verilen izahat beni hiç tatmin etmedi" (s. 196-198).

Temsilciler Kurulu, Karabekir'in kendisine haber verilmediğinden ötürü yakınmasına, ancak kongrenin bitiminden sonra yanıt vermişti. Bunda, ***Sıvas***'ta alınan kararların ***Erzurum***'da saptanmış olanların hemen hemen aynısı olduğu, gerek görüşmelerin akışından, gerekse haberleşmelerdeki yoğunluktan dolayı anında bilgi verilemediği açıklanıyordu. ***Temsilciler Kurulu***na seçilen Husrev Gerede de Karabekir'in bu eleştirilerine Albay Kâzım Dirik aracılığıyla yanıt verme gereğini duymuştu (***İH,*** 214 vd.).

Sıvas Kongresi bildirisi de Karabekir'i memnun etmemişti. Ona göre kongre, barış için "doğu illeri"nin geleceğini de içeren kararlar almamalıydı. "Doğu illeri kendi kuvvetiyle uğraşarak ***Ermeni*** ve ***Pontus*** belasından" kurtulabilirdi. Bu nedenle Anlaşma Devletleri, doğu illeri dışında iyi koşullar içeren bir barış önerecek olurlarsa kabul edilmeliydi. M. Kemal ve R. Orbay ***Erzurum***'dayken yapılan özel görüşmelerde de bu nokta üzerinde durulmuştu. Oysa ***Sıvas Kongresi bildirisi***nin 3. ve 4. maddeleri, Doğu Anadolu'yu da içererek bütün Osmanlı ülkelerinden ve bu "vatan"da yaşayan bütün etnik topluluklardan söz ediyordu. Dolayısıyla Karabekir bu hükmün ***Erzurum Kongresi***nde kabul edilmiş olanı ortadan kaldırdığını öne sürüyordu (***İH,*** 215).

Karabekir'in bu eleştirisi ya da yakınması, biçimsel yönden doğru da olsa, geleceğe yönelik amaçta bir temel görüş ayrılığını yansıtıyordu. Asıl amaç yalnızca Doğu Anadolu'nun Türk kalması mı, yoksa tüm Anadolu'nun parçalanmaksızın bağımsızlığını koruması mı olmalıydı? Bir başka deyişle salt bölgesellik mi, yoksa bütünsellik, ulusallık mı gözetilmeliydi? Ayrıca Doğu Anadolu'nun ya da öteki bölgelerin kendi başlarına, yalnızca kendi güçleriyle işgalden ve başka egemenlikler altına düşmekten kurtulmaları olanağı sağlanabilir miydi? Karabekir, doğu illeri için Erzurum Kongresinde alınan kararları yeterli buluyor, Batı Anadolu'yu pek düşünmüyordu. Ama ***Erzurum Kongresi*** bile başlangıçta temel aldığı bölgesellikten yurt bütününe yönelmiş ve ilk büyük adımı atmıştı. ***Sıvas Kongresi***nin tarihselliği ise, bütünselliği ve ulusallığı perçinleyecek kararlar alıp uygulamaya girişmesiyle ortaya çıkacaktı.

İstanbul hükümeti ile haberleşmelerin kesilmesinden sonra yönetimde gözetilecek esaslara ilişkin olarak yayımlanan M. Kemal imzalı genelge de Karabekir'in yeniden tepkisine yol açmıştı. "Sıvas Kongresi Temsil Heyeti kimlerdir? Biz ne olduk, yani Erzurum Kongresi Temsil Heyeti?" diye soruyordu (***İH,*** 226).

Sıvas'ta ***Temsilciler Kurulu*** yeniden oluşturulurken, Erzurum'da seçilen "9" üye doğu illeri temsilcileri sayılarak olduğu gibi bırakılmış, Batı Anadolu adına "6" kişi seçilerek üye sayısı "15"e çıkarılmıştı. Ancak tamamlamaya yönelik böyle bir yöntem kongrede kimi delegelerce benimsenmediği gibi, Sıvas'a gitmeyen eski ***Temsil Heyeti*** üyelerinden bazılarının, hatta doğudaki ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinin eleştirmelerine neden olmuştu. Özellikle Trabzon delegeleri olarak Erzurum'da bu kurula seçilmiş olan İzzet Bey ile Servet Bey bu konudaki eleştirilerini suçlamaya dönüştürmüşlerdi. Karabekir onların bu tepkilerini öğrendikten sonra kendi görüşlerini de onlara açıklamış ve bunun bir örneğini 15 Eylülde Sıvas'a bildirmişti.

Kongrenin yönetime ilişkin sorularına Trabzon delegelerinin vermek istedikleri yanıtı okuduğunu ve çok yakından tanıdığı bu kişilere duy-

dugu güvenin, saygının çok fazla olduğunu vurguladıktan sonra onlardaki asıl düşünceden yana olduğunu söyleyen Karabekir "ayrıntı" saydığı noktalara ilişkin eleştirilerini sıralıyordu. Ona göre ***Erzurum Kongresi,*** kararlarını doğu illeri adına vermişti. ***Sıvas***'ta toplanan kongre ise bütün ulusu temsil ettiği için onun ayrı bir ***Temsilciler Kurulu*** olması "doğal ve mantıki" idi. Dolayısıyla Sıvas'ta oluşturulan Temsilciler Kurulu, Erzurum'da seçileni ortadan kaldırmamıştı. Ancak, Erzurum'da seçilenlerden Sıvas ***Temsilciler Kurulu***na girmiş olanlar varsa onların istifalarını istemek "doğal olabilir"di.

Karabekir, ***Temsilciler Kurulu***nu kendisine başvurulacak en üst organ olarak görüyordu. Bu bakımdan kurula tanınacak yetkiler işin en önemli yönüydü. Ancak bu konuda acele davranılmaması gerektiğine dikkat çekiyordu.

Temsilciler Kurulunca saptanan yönetime ilişkin taslağa gelince, bu konuda da şöyle diyordu:

*"Yönerge tasarısının '1'den '5'e değin maddelerine gelince, bunların değil sorulmasını, bir bildiri ya da dilek olarak yayımını bile çok görürüm" (Metin: **N**, III, No. 92).*

İki ayrı ***Temsilciler Kurulu*** kabul etmek, bir yönüyle başta M. Kemal ile R. Orbay olmak üzere ***Sıvas***'a giden "5" eski üyenin istifalarını, onların Doğu Anadolu ile ilgilenmemelerini istemek, öteki yönüyle de Doğu ve Batı Anadolu temsilcileri diye ikiye bölünme anlamına geliyordu. Temele inildiğinde bu konuda da Karabekir'in Doğu Anadolu'ya sarıldığı, M. Kemal'in ise bütünü kavramaya çalıştığı seziliyordu.

Karabekir'in Sıvas Kongresi sonundaki eleştirileri ya da karşı çıkışları bununla da bitmemişti. "2" gün sonra, 17 Eylülde M. Kemal'e gönderdiği "kişiye özel" bir telgraf ile, kimi genelge ve bildirimleri Temsilciler Kurulu yerine kendi adına yapmasının ya da imzalamasının doğru olmadığına dikkati çekiyordu. "Şuna inanmalısınız ki, böyle imzanızla yaptığınız bildirimler, sizi çok büyük bir saygı ile sevenler arasında bile, büyük bir içtenlikle yeriliyor" diyen Karabekir, alınan kararların imzasız olarak ve yalnızca ***"Temsilciler Kurulu"*** kaydı konularak bildirilmesini öneriyordu (***N***, III, No. 96).

M. M. Kansu'nun belirttiğine göre Karabekir'in her iki telgrafı ***Temsilciler Kurulu***na getirilmişti. Birincisi üzerinde tartışma yapılırken, özel nitelikte olan ikincisinde M. Kemal'in kendi adına verdiği yanıtın okunmasıyla yetinilmişti. Görüşmelerde, Sıvas'ta ***'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneği adıyla yeni bir örgüt kurulduğu, ***Temsilciler Kurulu***nu ikiye ayırmanın "ulusal enerjiyi dağıtmak" demek olduğu ve bu aşamada "geçici bir hükümet" kurulmak istenmediği üzerinde görüşbirliği sağlanmış ve Karabekir'e bu çerçevede yanıt verilmesi uygun görülmüştü (Kansu, I, 283). ***"Anadolu ve Rumeli Temsil Heyeti"*** imzasını taşıyan bu yanıtta, Sıvas'ta tüzükte yapılan değişiklikler ve ***Temsil-***

ciler Kurulunun genişletilmesine ilişkin ayrıntılı bilgi verildikten sonra şöyle denilmişti:

*"Hakları, yetkisi ve yararları Doğu Anadolu illerinden kuşkusuz hiçbir bakımdan az olmayan Batı Anadolu'nun haklı ve yasal olan düşünce ve önerilerini dikkate almayarak onları genelde bir uydu durumunda bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemeyeceği işlerdendir" (Metin: **N**,* III, No. 94).

İmza konusuna gelince, M. M. Kansu'nun da belirttiği gibi Karabekir haksız sayılamazdı. Aslında sorun, kurulun daha önceki toplantısında karara bağlanmıştı. ***Temsilciler Kurulu,*** yasal olarak kurulmuş bir derneğin organı olduğundan, kararların ve bildirilerin yetkili bir kişi tarafından imzalanmasında zorunluluk görülmüştü. Ancak Kongre kararlarında ve tüzükte buna ilişkin açık bir hüküm bulunmadığından, Karabekir'in eleştirisi üzerine konu bir kez daha görüşülmüştü. Sonuçta "Temsilciler Kurulu adına" ya da "kararı ile" kaydının konulması koşuluyla M. Kemal tarafından imzalanması yerinde bulunmuştu. Bu doğrultuda M. Kemal de Karabekir'e verdiği yanıtta, salt "Temsilciler Kurulu" deyiminin bir belirsizlik doğurduğu ve uygulamada kimi kez kötüye kullanıldığı için bir yetkilinin imzasının ya da açık adının kullanıldığını belirtmişti (Söylev, I, III vd.).

K. Karabekir'in eleştirilerine verilen ayrıntılı yanıtlar onun kırgınlığını gidermiş görünüyordu. Ancak beliren görüş ayrılıkları kimi temel ilke ve değerlendirmelerden kaynaklandığı için, olayların akışı içinde bunların yeniden ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Damat Ferit hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi kararına komutanların yönelttikleri bir başka eleştiri de Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Komutan Vekili Albay Ahmet Cevdet'ten gelmişti. O, 14 Eylül 1919 günlü telgrafında, Ali Galip ile Binbaşı Noel hakkında bazı bilgiler verirken, hükümetle haberleşmenin kesilmesinin bazı özellikler taşıyan bölgede kimi sakıncalar doğuracağını da öne sürmüştü. ***Diyarbakır*** ve ***Elazığ*** illerinin ***Erzurum Kongresi***ne delege göndermediklerini ve buralarda ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinin henüz kurulmadığını hatırlatan kolordu komutanı çıkacak sakıncaları şöyle sıralıyordu:

a) Merkezi hükümetle ilişkiler tümüyle kesilip de haberleşmeler doğruca ***Temsilciler Kurulu*** ile yapılacak olursa, karşıt görüşte olanlar ve siyasal amaç güdenler, bunu halifeliğe karşı bir ayaklanma gibi göstererek halkı kışkırtacaklardır. İngiliz propagandası da bu savı destekleyecektir.

b) Subayların, memurların ve genellikle de halkın aileleri ile uzun süre haberleşememeleri onların ruh sağlıkları üzerinde olumsuz etki yapacaktır.

c) ***Bitlis***'te görevli memurlar, "5" aydır maaş alamadıkları için istifa edip ayrılıyorlar. Geçici bir yönetim kurulduğunda memurların ve as-

kerlerin aylıklarını yerel kaynaklardan ödeme olanağı bulunmadığına göre, bunun için kaynak ve önlem ne olacaktır?

ç) İstanbul hükümeti İngilizlerin etkisi altındadır. İngilizler yeniden işgal eylemlerine başlarlarsa, onlarla savaşılabilecek mi? Savaşılsa bile ne ölçüde başarı umulabilir? (Metin: ***N,*** III, No. 88).

XIII. Kolordu Komutan Vekili Albay Ahmet Cevdet'in soruları, kongre kararlarına karşı çıkıştan çok, içinde bulunulan zor koşullardan kaynaklanan bir duraksamayı yansıtıyor ve bazı sorunlara dikkati çekiyordu. Ama bazı zorluklara katlanmayı göze almadan saptanan amaca doğru yol almaya da olanak yoktu. ***Temsilciler Kurulu,*** A. Cevdet'in telgrafını değerlendirirken, onun Ali Galip'in Malatya'yı basması olayından başlayarak süregelen ağır davranışlarını da göz önüne almıştı. Bu yüzden onun yerine Tümen Komutanı Kenan'ın Kolordu Komutanı sayılıp haberleşmelerin onun kanalıyla yapılmasını gerekli görmüştü (Kansu, I, 286 vd.).

2) ***Erzurum Kongresi Üyelerinden Gelen Eleştiriler:*** Sıvas Kongresinde ve ondan sonra alınan kararlar nedeniyle eleştiri sınırını aşan suçlamalar Erzurum'da ***Temsilciler Kurulu***na seçilen eski Trabzon mebusları İzzet Bey ile Servet Beyden gelmişti. İstanbul'la haberleşmeler kesildiğinde yönetime ilişkin olarak bazı esaslar saptanırken Temsilciler Kurulu onların değil, Trabzon'daki ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütünün görüşlerini almak istemişti. Ancak ***Sıvas***'a gelmeyen İzzet ve Servet Beyler örgütten daha önce davranmışlardı. Onlar ***Sıvas***'a iletilmek üzere kaleme aldıkları metni Karabekir'in isteği üzerine 14 Eylülde ona bildirmişlerdi. "Sıvas'ta Doğu Anadolu İlleri Temsilciler Kuruluna" başlığını taşıyan bu metinde, "mevki hırsına kapılmış" bazı kişiler kinlerini ve garezlerini yenemeyerek İngilizlere ve Fransızlara başvurup yeni işgallere yol açmakla suçlanıyorlardı. İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesilmesini de doğru bulmadıklarını belirten İzzet ve Servet Beyler, eğer söz konusu karar çoğunlukla alınmışsa, ***Temsilciler Kurulu***ndan istifa etmiş sayılmalarını diliyorlardı. Son olarak da eğer saraya haber ulaştırılamıyorsa, Anadolu adına ***İstanbul***'a bir heyetin gönderilmesini öneriyorlardı (Karabekir, ***İH,*** 228 vd.).

Ancak onların ertesi günü ***Sıvas***'a çektikleri telgraf metni Karabekir'e bildirilenden oldukça farklıydı ve yalnızca Servet imzasını taşıyordu (***N,*** III, No. 91). Servet Bey, "M. Kemal Paşa Hazretlerine" çektiği telgrafa "Esselamüâleyküm!" diye başlamıştı. Eleştiri ve suçlamalarını da şu noktalarda toplamıştı:

Sıvas Kongresinin bir "Genel Kongre" biçimine girmesi ve bir Temsilciler Kurulu oluşturulması, ***Erzurum***'da alınmış olan kararlara aykırıdır... Merkezi hükümetle haberleşmelerin kesilmesi, esas kararların, yani Erzurum bildirisinin 4.maddesi dışında bir olupbitti niteliği taşımaktadır. ***Temsilciler Kurulu***nun haberleşmelerin merkezi sayılması

kamuoyunda çok kötü etkiler yapacaktır, bundan kesinlikle vazgeçilmelidir...

Ama onun protestosu telgrafının sonunda şöyle vurgulanmıştı: "Erzurum Kongresi hükümleri dışında yapılacak işlere katılamayacağız!"

M. Kemal, bu protestoyu da yanıtlama gereğini duymuştu. ***Sıvas Kongresi***nde "ulusal bütünlük"ün sözcüsü durumunda olan ***Temsilciler Kurulu***nu genişletmekten öte, ***Erzurum*** kararlarına aykırı sayılabilecek bir şey yapılmadığını belirttikten sonra asıl olupbitiyi yaratanın İstanbul hükümeti olduğunu vurgulamış ve şu önemli ilkeyi hatırlatmıştı:

*"Bugün bütün Anadolu ve Rumeli'nin birlikte tutmak istedikleri yol seçilirken, çoğunluğun isteğine uymaya ve azınlıkta kalanları bu yola çevirmeye kesin zorunluluk vardır" (**Söylev,** I, 108).*

Ancak ***Kuvayimilliyeciler*** ile yolu ayrılmış olan Servet Beyi çoğunluktan yana çekme olanağı bulunamamıştı. Kaldı ki ***Trabzon***'daki muhalefet daha başka kişi ve kesimlerden de geliyordu. 15/16 Eylül gecesi kentin birçok yerine ***Temsilciler Kurulu***nu ağır biçimde suçlayan bildiriler asılmıştı. ***Erzurum Kongresi***ne katılan Ömer Fevzi tarafından yazıldığı anlaşılan bu bildiride Erzurum'da başlayan girişimler "İttihatçılık"la, ***Temsilciler Kurulu*** da "çete" olarak damgalanıyordu. "Ağla ey millet, vatan felakete sürükleniyor!" denilen bildiride halk, kendisini halife ve padişahından ayırmaya çalışan, vatanı düşmana çiğnetecek kararlar alan bu "geçici" yönetimin zulmüne karşı direnmeye çağrılıyordu! (Karabekir, 233 vd.).

Trabzon'daki Damat Ferit yanlısı bu olaylarda Vali Galip Beyin de aynı görüşte olmasının payı vardı. Sadrazam çok güvendiği bu valiye 19 Eylülde verdiği emirde, Doğu Anadolu'daki ulusal direnci bir karmaşa, asayişsizlik (iğtişaş) olarak nitelemiş ve dikkatli olmasını istemişti. Bu yüzden Trabzon'daki olumsuz havayı giderebilmek için öncelikle Vali Galip Beyin tutuklanması yoluna gidilmişti. Nitekim o işbaşından uzaklaştırılınca, Trabzon Belediye Meclisi, Anadolu'dan yükselen ulusal haykırışa katılmış ve Damat Ferit'e istifa etmesini dileyen bir telgraf çekilmişti (***Söylev,*** I, 110).

Sıvas'ta alınan kararların ve ***Temsilciler Kurulu*** seçiminin ***Erzurum Kongresi*** kararlarına aykırı olduğunu öne sürerek bunu ağır bir dille suçlayanlardan biri de Zeki Bey olmuştu. Erzurum'da ***Gümüşhane*** delegesi olan Zeki Bey, Karabekir'in telgrafına yanıt olarak tepkisini 14 Eylülde şöyle belirtmişti:

"Sıvas Kongresi, Erzurum Kongresini kendisine dönüştüremez (kalb edemez). Henüz mürekkebi kurumayan tüzüğümüz bugün parçalanıyor; bu, gelecek için başka türlü kuşkuları doğurur.

Sıvas*'ın bir* ***Temsilciler Kurulu*** *seçimine hakkı yoktur.* ***Sıvas****'ta bir kişinin ihanetiyle merkezden ilişkinin koparılmasını uygun bulmuyorum...* ***Sıvas Kongresi*** *bizim için emredici olamaz:.." (Karabekir,* ***İH,*** *242).*

Gümüşhane delegesinin böyle tepki göstermesine, biraz da Karabekir'in kendisinden görüş sorması neden olmuşa benzemektedir. M. Kemal'e karşı yöneltilen bu suçlamalar karşısında Karabekir, ne kadar zeki ve yetenekli olurlarsa olsunlar kişilerin yalnız başlarına memleketi kurtaramayacaklarına inandığını, ancak "ulusal amaca varıncaya kadar dayanacağı bir kişinin Anadolu'ya gelmemesinden dolayı Kemal Paşayı tutmanın çok gerekli olduğunu" öne sürerek bir yandan M. Kemal'i Anadolu'da önder olabilecek bir başkası bulunmadığından ötürü yeğlediğini anlatmak istemiş, bir yandan da ***Trabzon***'da ona karşı beliren tepkileri yatıştırmak istemişti.

3) ***Örgütten Gelen Eleştiriler: Sıvas***'ta alınan kararları eleştiren üçüncü kesim ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütleri olmuştu. Bu örgütler açısından da Erzurum ilk merkez olarak önem taşıyordu. ***Doğu Anadolu İlleri Müdafaa-i Hukuk*** derneğinin "Erzurum Merkez Heyeti", 10 Eylül günkü toplantısında, ***Sıvas Kongresi***nin Damat Ferit hükümetini padişaha şikâyet etme kararını yerinde bulmuştu ve dernek adına böyle bir telgraf çekilmesini de kararlaştırmıştı. Ancak ***İstanbul*** ile haberleşmenin kesilmesi bazı duraksamalar uyandırmıştı. Bu nedenle 15 Eylülde ***Sıvas***'a çekilen bir telgrafta, ***Temsilciler Kurulu***nun başvurulacak en üst örgüt sayılabilmesi için tüzükte değişiklik yapılması gerektiği belirtilmişti (***Söylev,*** I, 106). Arkasından Sıvas Kongresi bildirisinin Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk derneği tüzüğünün bazı maddelerini değiştirdiğini ve yeni bir dernek kurulduğunu göz önüne alan Merkez Heyeti bunu tepkiyle karşılamıştı. Bu nedenle 21 Eylül toplantısında şu kararlar alınmıştı: ***Erzurum***'da seçilen ***Temsilciler Kurulu*** adına ***Sıvas Kongresi***ne katılanlar yalnızca ***Erzurum***'da saptanan kararları bildirmek ve bunları savunmakla görevlidirler. Tüzükte değişiklik yapılabilmesi için ikinci bir ***Doğu Anadolu Kongresi***nin toplanması gerekir (***BTTD,*** No. 61, s. 9).

Süleyman, Kâzım, M. Fevzi, Mesut, Ahmet Hamdi ve M. Cevat Dursunoğlu'nun imzalarını taşıyan bu karar ***Sıvas***'a da bildirilmişti. Bunda belirtilen tepki ve görüşler genel olarak Karabekir'in eleştirisine uyuyordu. ***Temsilciler Kurulu***nun Karabekir'e verdiği yanıt Erzurum örgütü için de geçerliydi. Gerçekten de ***Erzurum***'un tepkisi kısa sürede giderilmiş, Sıvas ile ilişkiler yeniden olumlu bir havaya bürünmüştü. Bu nedenle de Erzurum örgütü 3 Ekimde İngilizlerin ***Samsun***'dan çekilmelerini "ulusal ülkünün ilk zaferi" olarak nitelemiş, bunu sağlayan ***Temsilciler Kurulu***ndaki "bütün arkadaşları" kutlamıştı (agy). Ne var ki, aradan geçecek günler ve olaylar, Erzurum'da doğu illerinin ihmal edildiği kanısının doğmasına yol açacak, dahası kırgınlıklar yeniden belirecekti.

Mebus seçimlerinde izlenen yol ve ***Temsilciler Kurulu*** merkezinin ***Sıvas***'tan ***Ankara***'ya taşınması Erzurum Müdafaa-i Hukuk örgütünü

yeniden tedirgin etmişti. 8 Ocak 1920'de alınan karar kızgınlıklarının nedenini açıkça belirtmekteydi:

*"**Temsilciler Kurulu**, Doğu Anadolu'nun **Erzurum Kongresi**nde ilkeleri belirlenen özel siyasi durumunu göz önüne almayarak en büyük tehlike ve ihtirasla karşı karşıya kalmış bulunan Doğu Anadolu'nun geleceğini büsbütün ihmal etmiştir. Ayrı bir özellik taşıyan buraların ihmal edilmesi üzerine merkezimiz tarafından **Temsilciler Kurulu** uyarılmışsa da kaygılarımızı yatıştıracak bir karşılık verilmemiştir"* (agy).

Sivas, Erzincan ve ***Trabzon*** Müdafaa-i Hukuk örgütlerinden gelen telgraflarda da, alınan kararların ***Erzurum Kongresi***nde saptanan tüzüğe ve ilkelere uymadığı, İstanbul hükümeti ile ilişkilerin kesilmesinde acele davranıldığı eleştirilerine yer verilmişti. ***Erzincan,*** kararın uygulanmasından önce hükümete "48" saatlik bir sürenin verilmesi gerektiğini öne sürmüş (***N,*** III, No. 87); ***Sivas,*** sürenin en aşağı "10-15" gün olması görüşünü savunmuştu. Kongreye çok yakın olması gereken Sıvas örgütüne göre bu süre içinde ***Genel Kongre*** toplantıya çağrılmalı ve orada alınacak karara göre hareket edilmeliydi (agy, No. 90). Trabzon örgütü ise İstanbul hükümetiyle ilişkilerin kesilmesini ve geçici yönetime esas olması istenen yönergeyi kabul etmediklerini önce Karabekir'e duyurmuştu. ***Temsilciler Kurulu*** yerine Sıvas Müdafaa-i Hukuk örgütüne çekilen telgrafta da Erzurum Kongresinin çizdiği sınır dışında hiçbir kararı kabul etmediklerini bildirmişti (***N,*** III No. 95).

Tepkiler, eleştiriler ve suçlamalar hiç de küçümsenecek gibi değildi. Ne var ki, bir yandan Damat Ferit hükümetinin düşürülmesi, öte yandan İngilizlerin ***Samsun, Merzifon*** ve ***Kütahya***'dan çekilmek zorunda bırakılmaları ve özellikle yeni kurulan Ali Rıza Paşa hükümetiyle bir uzlaşma sağlanarak ***Mebuslar Meclisi***nin toplanması ***Sivas***'ta alınan kararların ve onları yürüten M. Kemal ile ***Temsilciler Kurulu***nun başarılarını kanıtladığından, kimi kişiler dışında eleştiriler ve görüş ayrılıkları kendiliğinden giderilmişti. Günlerin ne getireceği ise kuşkusuz ki kestirilemezdi.

X) BATI ANADOLU KONGRELERİ

Mütareke ve Kurtuluş Savaşı döneminde Batı Anadolu'da toplanan Kongrelerin ilkini, 17 Mart 1919'da ***İzmir***'de düzenlenen ***Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*** (Osmanlı haklarını savunma derneği) Kongresi, sonuncusunu da 2 Ağustos 1920'de yapılan ***Afyonkarahisar Kongresi*** oluşturmaktadır. "16,5" ayı bulan bu süre içerisinde "11" ya da "12" kongrenin toplandığı görülmektedir. Sayının çokluğu, bağımsızlık savaşının ana cephesi olan bu bölgede Yunan işgalinin doğurduğu tepkinin genişliğinden ve ***Kuvayimilliye***yi örgütleyip geliştiren hareketlilikten ileri gelmektedir.

A) İZMİR MÜDAFAA-İ HUKUK-I OSMANİYE CEMİYETİ KONGRESİ (17-19 Mart 1919)

6 Kasım 1918'de oluşturulan, ancak resmi kuruluşu 1 Aralık 1918 kabul edilen İMHO derneği, ***Yunanistan***'a verileceği söylenen ***İzmir*** yöresinin Türk olduğunu kanıtlamaya çalışırken, en önemli girişimi bir kongre toplamak olmuştu.

Paris Barış Konferansından gelen ya da Fransız ve İtalyan gazetelerinde çıkan haberler, Batı Anadolu'da bir ***Yunan mandası***na karar verileceğini göstermişti. Öte yandan Yunan gemilerinin Ege limanlarında sık sık görülmeye başlaması, kentteki Rumların taşkınlıkları da bu konuda duyulan kuşkuları artırmıştı. İMHO derneği yöneticileri bunu önleyebilmek amacıyla 13 Mart 1919'da ***Türk Ocağı***nın da katkısıyla ***İzmir Tiyatrosu***nda bir toplantı düzenlemişti. Burada yapılan görüşmeler sonunda Anlaşma Devletleri temsilciliklerine verilmek üzere "3" maddelik bir karar metni hazırlanmış, şu görüşlere yer verilmişti:

*"1) **İzmir** ve **Aydın** ilinde Türkler gerek nüfus ve gerek emlak ve arazi yönünden çoğunluğu oluşturduklarından, **Wilson Prensipleri**nin 12. maddesi gereğince ilimize, yabancı egemenliği giremez.*

*2) **Milletler Cemiyeti**ni kuran büyük devletlerin adaletli siyasetlerinden, **İzmir** ve **Aydın** illerindeki Türk egemenliğinin kaldırılmasının kabul edilmeyeceğini bekliyor ve buna inanıyoruz.*

3) Gelecekte insancıl ve uygar ülkülerle donatılmış ve gerçekten de uygar bir toplum meydana getirmek isteyen Türkler, memleketlerinde başka egemenliğin hüküm sürmesini asla kabul etmemeye bütün kuvvetleriyle kesin karar vermişlerdir" (Taçalan, ***Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,*** *139).*

13 Mart toplantısı ve alınan kararlar derneğin düzenlediği kongre için önemli bir ön hazırlık niteliğinde olmuştu. 17 Mart 1919 Pazartesi günü ***Milli Sinema*** salonunda toplanan kongreye ***Aydın*** ili ile ***Karesi*** ve ***Menteşe*** sancakları içinde bulunan ***İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Muğla*** ve ***Denizli***'nin belediye başkanları başta olmak üzere "3" belediye başkanı ve "37" müftü ile birçok belediye meclisi üyesi ve çeşitli kuruluşların temsilcileri katılmışlardı. Kongre için yapılan çağrıda ilçelerin "4"er, kazaların ise "2"şer delege göndermeleri istenmişti. Öteki temsilcilerle birlikte delege sayısının "165"e çıktığı sanılmaktadır. Katılanlar bu sayıda olmasa da ***İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Kongresi,*** delege yönünden mütareke döneminde düzenlenen bütün kongreler içinde ilk sırayı almaktadır.

Kongre Başkanlığına İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, Başkan Vekilliklerine de Balıkesir Belediye Başkanı Hafız M. Emin, Manisa Belediye Başkanı Bahri, Aydın Belediye Başkanı Emin, Denizli Belediye Başkanı Hacı Tevfik ve Muğla Belediye Başkanı Rauf seçilmişlerdi. İlk söz alanlardan Câmi Baykut, Wilson Prensipleri üzerinde durmuş ve "Türk yurdu"nun işgal edilmemesi gerektiğini belirtmişti. Buna karşın ***İzmir*** Yunan işgaline bırakılacak olursa "bir olay çıkacağını" hatırlatmıştı. Türk Ocağı temsilcisi Vasıf Çınar işgal olasılığına karşı duyulan tepkiyi heyecanlı bir anlatımla dile getirmişti. Ancak ***İtilaf ve Hürriyet***çilerle işbirliği yapılabilmesi için onların ocağın ulusal görüşlerini benimsemeleri gerektiğini öne sürmesi bazı itirazlara yol açmıştı.

Kongre çalışmaları dışında delegeler Vali Nurettin Paşayı ziyaret ederek görüş alışverişinde bulunmuşlardı. Bu sırada Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi, "Paşa, ***İzmir***'i Yunana verecekler. Biz boş durmayacağız. Halkımız asker, para, yiyecek-içecek sağlar. Yalnız noksanımız bir komutandır" diye komutan valinin ***Denizli***'ye gelmesini önermesi, kongreye egemen olan havanın niteliğini yansıtmaktadır. Buna Nurettin Paşa, "Ben burada iken ***İzmir***'e kimse çıkamaz, karşı koyarım" diye büyük bir güvenle yanıt vermişti. Ama sezgisi güçlü olan A. Hulusi Efendi "Sizi de azlederler!" sözleriyle olayların nasıl gelişeceğine —acı da olsa— işaret etmişti.

"3" gün süren İzmir'deki bu ilk kongrede şu önemli karar alınmıştı: "Memlekete yöneltilecek saldırıya silahla karşı konulacaktır!" Bu ilke çerçevesinde böyle bir saldırının önlenmesi için İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilcileri aracılığıyla Barış Konferansına başvurulması gerekli görülmüştü. Hazırlık toplantısında alınan kararlara uygun olarak bu telgrafta şöyle denilmişti:

"1) Türk ulusu galip devletlerin izledikleri politikanın kendilerini yok etmeye yönelik olmadığına inanmak ister ve bunun sağlanmasını arzu eder.

2) Doğuda önemli bir varlık olan Türk halkının maddi ve moral kalkınması, onun salt toprak ve ulusal bağımsızlığına ve XV. yüzyıldan bu yana Türk ulusunun kültürel merkezi ve bağımsızlığının temeli olan başkentinin elde bulunması ile kabildir.

*3) **Aydın** ili ile **Karesi** ve **Menteşe** Sancaklarında yüzde 80 çoğunluğu oluşturan Türkler, mülk ve servet bakımından da yüzde 85 gibi yıkıcı bir çoğunluğa sahiptirler. Bu nedenle bölgede yapılacak bir değişiklik ya da zorlama ulusal çabalarımızı dumura uğratacağı gibi, Türk ulusunu ekonomik, maliye ve ticaret yönlerinden istilacıların tutsaklığına sürükleyecek ve etnik topluluklar arasında sürekli çarpışmalara yol açacaktır.*

*4) Büyük devletlerin adaletine güvenen Türk ulusu, kendini felakete sürükleyen tehlike karşısında dayanıklılığını koruyarak, doğal haklarını kendi kendine korumasına meydan verilmeyeceğini ve yukarıda belirtilen görüşlerin herhangi bir karar alınmadan önce barış konferansına telgrafla duyurulmasına aracı olunmasını dileriz" (Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, 81 vd.).*

Kongrede "15" kişilik bir yönetim kurulu (Meclis-i İdare Heyeti) seçilmişti. Belediye Başkanı Hacı Hasan, Hacı Ali Paşazade Refik, Kapanizade Tahir, Tokadlızade Şekip, Abdurrahman Sami, Alemdarzade Ethem, Moralızade Halit ve Nail kardeşler, Dr. Ethem, Câmi Baykut, Şeyh Nurettin, Cemal Şahingeri yönetimde görev alanlardandı.

Kongrede kabul edilen metin ***Paris Barış Konferansına*** telgrafla iletilmişti. Ne var ki Yunanlıları ***İzmir***'e çıkartmakta kararlı olan ***Üç Büyükler*** üzerinde bunun bir etkisi olmamıştı.

İMHO derneği, kongreden sonra çalışmalarını sürdürmede yeni ve beklenmedik güçlüklerle karşılaşmıştı. Çünkü Ahmet Hulusi Efendinin sezinlemiş olduğu gibi Vali Nurettin Paşa görevden alınmış ve yerine "Kambur" diye tanınan eski İçişleri Bakanı İzzet Bey getirilmişti. ***Hürriyet ve İtilaf***'tan olan yeni valiye göre söz konusu dernek, ***İttihatçı*** idi, dahası ***Bolşeviklik*** de güdüyordu. Bu nedenle derneğin çalışmalarını zararlı buluyordu (Tunaya, ***TSP***, 483).

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye derneği, kentin işgal edilmesi üzerine oradaki çalışmalarına son vermek zorunda kalmıştı. 16 Ağustosta toplanan ***Alaşehir Kongresi***nde ise dernek merkezinin ***İstanbul***'a taşınması uygun görülmüştü.

B) BİRİNCİ BALIKESİR KONGRESİ (28 Haziran-12 Temmuz 1919)

İzmir MHO derneğinin düzenlediği kongreye ***Balıkesir*** merkezi ile

ona bağlı kazalardan çok sayıda delege katılmıştı. Olası bir işgale karşı ortaya çıkan bu duyarlılık Yunanlıların ***İzmir***'i işgal ettiği haberi alındığında büyük bir tepkiye dönüşmüştü. İzmir'den ***Redd-i İlhak*** imzasıyla belediye başkanlığına çekilen telgrafta işgalin mitingler düzenlenerek protesto edilmesi ve "silahla savunmanın esaslarının hazırlanarak vatan ordusuna" katılınması istenmişti.

Bu telgraf üzerine belediyede bir araya gelen Başkan Keçecizade Hafız Mehmet, Mili Eğitim Müdürü Sabri ve eski Karesi Mebusu Vehbi Bey, önce bir protesto mitingi yapmayı düşünmüşlerken kimi taşkınlıklara ve arkasından Anlaşma Devletlerinin işgaline yol açabileceği kuşkusuyla bundan vazgeçmişlerdi. Ancak o gece ***Okuma Yurdu***nda halkın da katılacağı bir toplantı yapılmasını kararlaştırmışlardı. Söz konusu toplantıda ne yapılması gerektiği tartışılırken söz alanlardan bazıları ***manda*** yönetiminin kabul edilmesini önermişler ve İngiltere, ABD ya da Fransa mandasını savunmuşlardı. Bu arada Leblebici Reşit, "Ey ahali, niye boş yere gürültü edip duruyoruz? Telgrafın cevabı tüfenklerimizin ucundadır" diye önemli bir uyarıda bulunmuştu. Ancak topluluk padişahın ve hükümetin ne düşündüklerini öğrenmeden silahlı bir girişimi sakıncalı bulmuş, işgali protesto eden bir telgraf çekilmesini kararlaştırmıştı. Ertesi 16 Mayıs günü sadaretle birlikte ***İstanbul***'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan siyasal temsilciliklerine gönderilen telgrafta, İzmir ve yöresinin Türk olduğu vurgulanarak bu gerçeğin yerinde saptanması için bir heyetin gönderilmesi istenmişti (***Milli Mücadelede Balıkesir,*** 38 vd.).

Bundan "2" gün sonra ***Alaca Mescit***'te yeni bir toplantı düzenlenmişti. Burada Vehbi Beyin önerisiyle bir ***Redd-i İlhak Cemiyeti*** kurulması kabul edilmişti. Bunun için kent adına her türlü karar almaya yetkili "41" kişilik bir kurul oluşturulmuştu. Onlar da kendi aralarında bir Yönetim Kurulu ***(Merkez Heyeti)*** seçmişlerdi. Vehbi Beyin başkan olduğu bu kurulda Kocabıyık Mehmet Efendi Başkan Yardımcısı, Siverek eski Mebusu Vehbi, Davavekili Bakır (Bekir?), Gönenli Osman, Ahmet Vehbi, Ahmet Nur ve Cemil Efendi üye olarak görev almışlardı.

Redd-i İlhak kurulu, yetkililerden gerekli bilgileri alabilmek için İstanbul'a bir heyet göndermeyi gerekli bulmuştu. Müftü Abdullah ile Belediye Başkanı Hafız Mehmet'in de içinde bulundukları bu heyet, Sadrazam Damat Ferit ve İçişleri Bakanı Ali Kemal ile görüşmüş ancak olumlu sayılabilecek bir haber, bir işaret alamamışlardı. Sadrazam mütareke hükümleri karşısında hiçbir şey yapamayacaklarını açıklarken, İçişleri Bakanı, "Siz isyan edebilirsiniz, ancak biz sizi ayaklanmadan alıkoyan emirler veririz!" diye garipsenecek bir yanıt vermişti (agy 44).

Bunu izleyen günlerde Yunanlıların bu kez ***Ayvalık***'ı işgal etmeleri, ***Balıkesir***'de büyük bir heyecan yaratmıştı. 26/27 Mayıs akşamı bir Yunan torpidosu eşliğinde ***Ayvalık***'a gelen bir çıkarma gemisi işgale öncülük etmişti. Anlaşma Devletlerinin onayı ile kentin işgal altına alınacağı

bildirilmiş ve Yunan birliği komutanı Dimitri Toma 29 Mayısta işgal hareketine giriştiğinde bölge komutanı Yarbay Ali Çetinkaya buna karşı silahlı savunmaya geçmiş, fakat Yunan kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında geri çekilip bir cephe oluşturmayı gerekli görmüştü.

Yunanlıların Milli Mücadelenin ilk silahlı çatışması olan bir çarpışmadan sonra Ayvalık'a girmeleri Balıkesir'de duyulduğunda Mutasarrıf Hilmi Ergeneli durumu İçişleri Bakanlığına iletip talimat istemişti. Bakan Ali Kemal, olayın protesto edildiğini bildirmekle yetinmişti. Hükümetin işgallere karşı takındığı teslimiyetçi tutum, bölgede daha önce de varolan örgütlenme girişimlerinin gerekliliğini kanıtlamıştı. Balıkesir'de mutasarrıflık yapmış olan Hacim Muhittin Çarıklı'nın o günlerde kente gelmesi bu çalışmaları hızlandırmış ve bu amaçla bir kongre toplanmasına karar verilmişti.

İzmir'in Yunanlılarca işgal edildiğini öğrenen ***İstanbul***'daki İzmirliler, kenti kurtarmak için izlenecek yolu saptamak amacıyla 20 Mayıs 1919'da Sirkeci'deki ***Ali Efendi Tiyatrosu***nda bir araya gelmiş ve bir dernek kurulmasını kararlaştırmışlardı. Aynı zamanda "6" kişiden oluşan bir yönetim kurulu seçmişlerdi. Paris Konsolosu Lütfü, Dava Vekili Ahmet Ramiz, Milli Mensucat Müdürü Şükrü, Bahr-i Sefid (Akdeniz) Oteli sahibi Rodoslu Ali, Hilmi ve H. Muhittin Çarıklı. Ertesi gün toplanan yönetim kurulu, derneğin adını ***Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti*** (hayırlı yardım) olarak saptamıştı. Ancak onu izleyen günlerde uygulamaya yönelik herhangi bir karar alınamamış, üstelik üyeler arasında görüş ayrılıkları belirmişti. Bunun üzerine H. Muhittin ve Ramiz Beyler 31 Mayısta dernekten istifa etmişlerdi. Dernek de bundan sonra bir etkinlik gösteremeden dağılmıştı. Kara Vasıf, Keçecizade Hafız Talat ve Sındırgılı Mustafa gibi tanınmış bazı kişilerle görüşen H. Muhittin Çarıklı, 11 Haziranda ***İstanbul***'dan Bandırma'ya hareket etmişti. Balıkesir'deki Tümen Komutanı Kâzım Özalp ve Mutasarrıf Hilmi Ergeneli ile ilişki kurduktan sonra oraya geçmişti.

H. M. Çarıklı ***Balıkesir***'e gelince tanınmış kişilerden Nasuh, Maliye Müfettişleri Nedim ve Muvaffak, Beypazarlı Mehmet, Hacı Kâmil ve XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzettin Paşa ile görüşerek durumu değerlendirmeye çalışmıştı. Bu görüşmeler sürdürülürken ***Alaca Mescit*** toplantısında oluşturulan ***Redd-i İlhak Merkez Heyeti*** de, olası bir işgale karşı silahlanmayı öngören kararlar almaya başlamıştı. Gerçekten de kurulan 25 Haziran günkü toplantısında, Yunan birliklerine salt gönüllülerle karşı konulamayacağı dikkate alınarak daha düzenli bir güç oluşturulması zorunlu görülmüştü. Bu ulusal güce de ***Balkan Savaşları***nda kullanılmaya başlanan bir ad verilerek ***Kuvayimilliye*** denilmişti. Balıkesir'deki ***Redd-i İlhak*** yöneticileri yetkili bir askeri makam gibi davranarak o gün "318 ve 319" (1902-1903) doğumluların ***Kuvayimilliye***ye katılmalarına" karar vermişti (agy 69 vd.).

İşte ***Balıkesir***'de böylesi önemli kararların alındığı günlerde dikkate değer bir girişim de bir kongrenin toplanması olmuştu. ***Dârü'n-Nafıa Medresesi***nde 28 Haziranda başlayan bu "kongre" 12 Temmuza kadar sürmüştü. Bu girişimde büyük payı olan H. M. Çarıklı söz konusu toplantı için "kongre" deyimini kullanıyorsa da, 9 Temmuz günkü anısında "Bugün beni Genel Başkan (reis-i umumi) yaptılar. Şimdi vatanın bütün sorumluluğu benim üzerime yükleniyor" diyerek görevinin ve toplantının önemini belirtmektedir. Girişimi desteklemiş olan Tümen Komutanı Kâzım Özalp ise toplantıyı "kongre" diye nitelemekte ve ***Balıkesir*** ve yöresi dışında ***Ayvalık, Soma*** ve ***Akhisar***'dan da temsilcilerin katıldığını açıklamaktadır.

Kongre başkanlığına H. M. Çarıklı seçilmişti. İstanbul hükümeti kongrenin dağıtılması, hatta katılanların tutuklanması için Mutasarrıf Hilmi Ergeneli'ye emir vermişse de o buna uymamış, bu yüzden de "Balıkesir Mutasarrıfı hükümete karşı isyan etti" diye suçlanmıştı. Görüşmelerin sonunda bir ***Merkez Heyeti*** (yönetim kurulu) oluşturulmuş ve bunun başkanlığına da H. M. Çarıklı getirilmişti. Kurulun karar defterinde ondan ***"Teşkilat Heyeti Başkanı"*** ya da "Kuvayimilliye Başkanı" diye söz edilmesi dikkati çekmektedir. Daha önce ***Redd-i İlhak*** örgütü başkanı olan Mehmet Vehbi, H. Muhittin'in teşkilat başkanlığından istifa etmesi üzerine 1 Ağustosta başkanlığa getirilmişti ***(Milli Mücadelede Balıkesir***, 78).

Tam yetkiyle çalışan Merkez Heyeti, silahlı savunmaya hazırlık olarak kazalardan asker toplanması ve cephelerin insan ve paraca güçlendirilmesine ilişkin çok önemli kararlar almıştı. Böylece ***İzmir***'in işgalinden sonra Batı Anadolu'da düzenlenen bu ilk kongre, ulusal direnişe geçişte ilk büyük adımı atmıştı.

C) İKİNCİ BALIKESİR KONGRESİ (26-30 Temmuz 1919)

Batı Anadolu'da süren Yunan işgalleri bir ara ***İtalya*** ile ***Yunanistan***'ı karşı karşıya getirmişse de Yunan birlikleri geri çekilmek şöyle dursun işgal alanlarını daha da genişletmişlerdi. Böylece ***Torbalı***'dan başlayarak Haziran sonuna değin geçen sürede ***Selçuk, Menemen, Manisa, Aydın, Tire, Ayvalık, Turgutlu, Ödemiş, Nazilli, Akhisar*** ve ***Ahmetli*** Yunanlıların eline geçmişti.

Ancak İtalyanlar özellikle ***Aydın***'ın Yunanlılarca işgaline şiddetle karşı çıkmışlar, barış konferansından buranın kendilerine verilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine konsey, Aydın'ın İtalyan bölgesi içinde olmasını kararlaştırmıştı. Bu arada da bölgede mevcut durumu korumak amacıyla bir barış çizgisi oluşturmayı da gerekli görmüştü. Bununla görevlendirilen General Milne de kendi adıyla anılan bir sınır saptamıştı.

Milne Hattı, Ayvalık'ın "7" mil kuzeydoğusundan başlayarak ***Hacıosman - Madra Dağı - Kestane Dağı - Döşeme Köyü - Bakırçay*** ile ***Cumalı deresi*** kavşağı - ***Fuğlacık - Örnekkaya - Yenice - Tepecik - Yeni Çiftlik - Papazlı - Kestelli - Sart Bucak - Çaylı - Bademli*** üzerinden ***İzmir Sancağı*** güney sınırına uzanıyordu.

Bunun dışında ***Birinci Balıkesir Kongresi***nden sonra Anadolu'da çok önemli bir gelişme de ***Erzurum***'da bir kongrenin toplanması olmuştu. Ancak ***Balıkesir*** ile ***Erzurum*** arasında bir ilişki söz konusu olmamıştı.

İlk Balıkesir Kongresinde seçilen Merkez Heyeti, ***Ayvalık, Soma*** ve ***Akhisar*** cephelerinde Yunanlılara karşı direnen ***Kuvayimilliye*** güçlerini oluşturmaya, her yönden desteklemeye çalışırken, ***Balıkesir***'e bağlı ilçe ve bucaklarda da örgütlenmeye önem vermişlerdi. Ancak örgütün genişlemesi bunlar arasında uyum ve işbirliğinin sağlanması gereğini doğurmuştu. Bu nedenle Merkez Yönetim Kurulu, H. M. Çarıklı'nın başkanlığında yaptığı 19 Temmuz günkü toplantısında "örgütü birleştirmek" amacıyla Balıkesir'e bağlı kazalarla merkez kazaya bağlı nahiyelerden "2"şer kişinin katılacağı bir genel kurul toplantısı yapılmasını kararlaştırmıştı. Bu temsilciler dışında, Merkez Heyeti başkan ve üyeleriyle, levazım ve maliye komisyonlarından "2"şer kişinin de toplantıya katılması uygun bulunmuştu.

Kararda toplantının "30" Temmuzda yapılması öngörülmüştü, ama delegeler daha erken gelmiş olacaklar ki çalışmalara 26 Temmuzda başlanmış ve 30'unda tamamlanmıştı.

Bir "Genel Kurul" olarak düşünülen bu ikinci kongreye 18 kaza ve nahiye temsilcileriyle birlikte "44" delege katılmıştı. ***Redd-i İlhak Heyeti*** merkezinde açılan kongrede başkanlığa Hacim M. Çarıklı, başkan vekilliklerine Mehmet Vehbi ve Sabri, kâtipliklere de ***Gönen*** temsilcisi Hasan ile ***Giresun (Savaştepe)*** temsilcisi Abdulgafur seçilmişlerdi.

Kongrede tutanak düzenlenmemişti. Ancak alınan kararlar ***Balıkesir Milli Kongresi Kararları*** başlığı altında "29" maddede toplanmıştı (Ek. IX).

Burada ilk göze çarpan önemli nokta, belirli bir bölgeden delegelerin katıldığı yöresel kongrenin ***Milli Kongre*** olarak nitelendirilmesidir. Başlangıcında bu toplantının "Balıkesir'de Yunan saldırılarına karşı savunmaları ve mücadeleleri birleştirmek ve saptamak" için düzenlendiğinden söz edilirken, 4. maddede, ***"Kongrenin amacı yurdun kurtarılmasıdır"*** diye tüm yurdu kapsayan bir genellemeye gidilmiştir. Ayrıca kongre, o zamana kadar kullanılan ***Balıkesir Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi*** adını yetersiz bulmuş, çalışmaların ***Balıkesir*** sınırlarını aştığı gerekçesi ile, örgütün adını ***Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi*** (ulusal hareket, ilhakı tanımama merkez kurulu) olarak değiştirmişti. Bütün bunlar ***İkinci Balıkesir Kongresi***nde ***Erzu-***

rum Kongresi ölçüsünde olmasa da bölgesellikten ulusallığa yönelen kararlar alma gereğinin duyulduğunu göstermektedir.

Yönetim Kurulu ya da Erzurum Kongresine benzetilecek olursa ***Temsilciler Kurulu*** demek olan ***Merkez Heyeti***nin görev ve yetkilerini ayrıntılarıyla saptayan kongrede, kazalar düzeyindeki örgütlenme için bazı genel öğeler belirlemekle yetinilmişti. Buna göre kazalarda da "teşkilat, maliye ve levazım" olmak üzere ayrı ayrı üçer kurul oluşturulacaktı (mad. 8). Cephelere gönderilecek "efradın" ***(Kuvayimilliye)*** başlarında yöreden tanınmış bir kişi (eşraf) bulunacaktı.

Kongre cephelerdeki direnişi güçlendirmeye yönelik önemli kararlar da almıştı. Bunlardan en belirgini, genel bir seferberliğin ilan edilmesiydi (mad. 7). Yunana karşı hareketin devam ettiği sürece geçerli olacak bu seferberlik çerçevesinde, hangi tarihte doğanların silah altına çağrılacağı da belirlenmişti. Ayrıca Yunanlılar ülkeden kovuluncaya kadar onlarla hiçbir biçimde görüşülmemesi uygun görülmüştü (mad. 26-27). Ulusal direniş çerçevesinde alınan önemli bir karar da "3"e ayrılan Yunan cephesinde geri hizmetleri yürütecek birer ***Menzil Müfettişliği***nin kurulması olmuştu. Böylece ***Ayvalık, Bergama-Soma*** ve ***Akhisar*** cephelerinde sıra numarası ile de anılan Menzil Müfettişlikleri oluşturulmuştu (mad. 13-15).

Her kazadan cephelere gönderilecek subay ve erlere verilecek maaş, ikramiye yerel örgütlerce karşılanacaktı. "300-309" (1884-1893) doğumlular silah altına çağrılırken bu karara uymayan ya da kaçanlar için verilecek cezalar da saptanmıştı: Bu gibiler "memleket dışına çıkarılacak" ve olanak bulunursa "Yunan tarafına" gönderileceklerdi (mad. 28).

Kongre örgütler arasında uyum ve işbirliğini sağlamaya önem verdiğinden "2" aşamalı bir düzeni yeğlemişti. Esas örgütlenme kazalar düzeyinde yürütülecek, bunların üstünde de bir ***Merkez Heyeti*** bulunacaktı. Söz konusu heyetin ***Balıkesir*** adına "2", öteki "4" bölgeden de birer olmak üzere "6" üyeden oluşması kabul edilmişti (mad. 10). 28 Temmuz toplantısında da ***Merkez Heyeti*** seçimleri yapılmıştı. ***Balıkesir*** adına H. Muhittin Çarıklı ile Yörükzade İbrahim, ***Bandırma*** adına Gönenli Osman, ***Ayvalık*** adına Vasıf Çınar, ***Akhisar*** adına Belediye Başkanı Hacı Kadirzade Kâmil, ***Soma*** adına da eski Müftü Hafız Osman bu göreve getirilmişlerdi. Merkez Kurulunun görevleri genellikle denetleme ve uyum sağlama yanında elde edilen bilgileri ve işgal altındaki yerlerde yapılan kötülükleri "uygarlığın gözleri önüne serme" biçiminde saptanırken, yapacağı harcamaların kaynaklarının belirlenmesine de çalışılmıştı. Buna göre kaza ve bucak örgütleri bu giderlere kendi zenginlikleri oranında katılacaklardı. ***Balıkesir*** giderlerin yüzde 21'ini karşılarken ***Edremit***'in katkısı yüzde 17, ***Bergama***'nınki ise yüzde 2 olacaktı.

Balıkesir Kongresinde toplantıya yöneltilecek suçlamaları önlemeye, alınan kararlara karşı doğacak tepkileri azaltmaya da özen gösterilmişti.

Bu nedenle kongrenin hiçbir siyasal parti ile ilişkisi bulunmadığı ısrarla belirtilmişti (mad. 3). Varılan kararların salt Yunanlıları yurttan çıkarmaya yönelik olduğunu göstermek için padişaha, sadarete ve Anlaşma Devletlerinin siyasal temsilcilerine birer telgraf çekilmesi de gerekli sayılmıştı (mad.18).

Kongre, Vahidettin'e gönderdiği telgrafla ona ve saltanata bağlılığını belirtmek, "isyan" halinde bulunmadığını göstermek istemişti. Ancak bu telgrafta Yunan işgaline karşı direnişin temellendirilişi oldukça ilginçti. "Bin yıldan bu yana Türkün zafer şarkılarıyla yankılanan" sevgili Anadolu'nun aziz kalbine saldıran sefil bir düşmanın vahşice davranışlarının, yurdun matem dolu ufuklarında derin bir heyecan dalgası oluşturduğu belirtildikten sonra şöyle deniliyordu:

"Tarihin olaylarla dolu bağrına en görkemli bir saltanat anıtı diken büyük Osman Gazi'nin ağlayan ruhu bir ışık halesi içinde Türke en büyük görevini hatırlatıyor!"

Telgraf, saltanata boyun eğdirmemek için ulusal düşmanlarla sonuna kadar savaşılacağını vurgulayarak sona eriyordu (Çarıklı, 115 vd.).

Sadarete çekilen telgrafta ise, Yunan saldırısına uğradıklarında hiçbir makam tarafından savunulmadıkları için silaha sarıldıkları belirtilmekte, bu amaçla "ulusal bir kongre" halinde toplanıldığı belirtildikten sonra bazı konuların hükümete duyurulmasında yarar görüldüğü açıklanıyordu. Bunlar da şöyle sıralanıyordu:

a) ***Wilson Prensipleri***nde de kabul edildiği gibi Anadolu Türk ve İslamdır. Bu aziz yurda hiçbir düşman ayağı basamaz, basmaya cesaret edecek olanları ölünceye kadar yok etmeye bütün Anadolulular kesin karar vermiştir.

b) Bu esası sağlayacak olan hükümetimize bütün maddi ve manevi gücümüzle yardımcıyız.

c) Ulusal kongre hiçbir fark ve meslek tutkusuyla hareket etmeyen yurtseverlerden oluşmaktadır. Amacımız yurdun kurtarılmasıdır. Bu sağlandıktan sonra ***"Harekât-ı Milliye"*** (ulusal direniş) duracaktır.

ç) Saltanat merkezimize sonsuza değin bağlı kalarak bu amaca ulaşmak için çalışacak, bu konuda her türlü engelleri ve zorlukları gidereceğiz (Çarıklı, 116 vd.).

Bu telgraf, aslında İstanbul yönetiminin işgallere karşı izlediği siyasete karşı bir yakınma demekti. Fakat aynı zamanda Batı Anadolu'daki direniş hareketinin kararlılığını da göstermekteydi.

İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya siyasal temsilciliklerine yazılan telgraflarda da Anadolu'nun haksız yere işgal edildiği ve işgallerde pek çok kötülükler yapıldığı hatırlatılıyor, bunların giderilmesi için silaha sarılmak zorunda kalındığı ve bir kongre toplandığı belirtiliyordu. Bundan sonra aşağıdaki hususların kendilerine bildirilmesinin kararlaştırıldığı söyleniyordu:

1) Anadolu'nun nüfus bakımından ezici çoğunluğu, tarihsel gelenekleri, ulusal eğilimleri ve uygarlıkları bakımından Türk ve İslamdır. Bütün dünya için barışı kabul eden ***Wilson Prensipleri*** *gereğince Anadolu'nun hiçbir yeri yabancılara verilemez.*

2) Anadolu Türkleri ***Wilson Prensipleri****nin 12. maddesinin derhal uygulanacağına ve Amerika gibi büyük bir uygar devletin Cumhurbaşkanı tarafından, Amerika ulusu adına verilen sözlerin yalanlardan ibaret olamayacağına inanmaktadırlar.*

3) Anadolu Türkleri, yurtlarını Yunanlılardan kurtarıncaya kadar kesinlikle savaşmaya karar vermişlerdir. Bu konuda her türlü güçlüğü yeneceklerdir, hiçbir öneri ve uyarıyı dinlemeyeceklerdir.

4) Hareket ve ulusal mücadelenin tek amacı, ***'vatanın kurtarılması'****dır. Bu yüce amaca ulaşıldığı zaman* ***'Harekât-ı Milliye'*** *sona erecektir.*

5) Çağdaş uygarlığın bütün esaslarından ve büyük devletlerin uygarlıkla ilgili aydınlatıcı görüşlerinden yararlanmak ve böylelikle doğuda barışın kurulmasına yardımcı olacak Osmanlı devletini kuvvetli ve dinç bir şekilde yaşatmak isteyen Türkler, tarih, ulusallık ve nüfus yönlerinden haksız olan Yunan işgali sürdükçe, doğuda ihtilal ve kargaşalık nedeni olacaklarından ötürü üzgündürler.

6) Eğer büyük devletlerin amacı, gerçekten barışı sağlamak ise, Anadolu'yu hemen yabancı işgalden kurtarmalı ve Türkün açık haklarını kabul etmelidirler.

7) Aksi yapıldığı zaman Türk, hayatının son zerresini de harcayarak hiçbir kuvvet ve tehdit karşısında hiçbir zaman işgalleri kabul etmeyecektir" (Metin: Çarıklı, 117 vd.).

Kongrenin saltanata ve halifeliğe bağlılığını önemle belirtmesine karşın, sarayın ve hükümetin davranışları hiç de olumlu olmamıştı. Anlaşma Devletlerini kuşkulandırmaktan çok çekinen Vahidettin, ulusal hakların bu gibi toplantılarda dile getirilmesini sakıncalı buluyordu. Bu nedenle ***'Harekât-ı Milliye'***yi durdurmak, Kuvayimilliyeyi dağıtmak için bir süre sonra Ahmet Anzavur'u görevlendirecekti. Damat Ferit hükümetinin tepkisi ise daha belirgin olmuştu. İçişleri Bakanı Ali Kemal, Mutasarrıf Hilmi Ergeneli'ye bu kez de kongrenin dağıtılması emrini vermişti. Aydın Valisi Kambur İzzet de Kırkağaç Kaymakamlığından Hacim Muhittin Çarıklı'nın tutuklanıp ellerine kelepçe vurularak adi bir suçlu gibi koruma altında ***İstanbul***'a gönderilmesini istemişti (Çarıklı, 32). Ancak söz konusu yöneticiler hükümetin görüşünde olmadıkları için bu emirleri uygulamaya yönelmemişlerdi.

İkinci Balıkesir Kongresi, Batı Anadolu'da çok geniş bir alanın merkezi olmayı ve Milli Mücadele yanlısı grupları bir örgüt içinde toplamayı başarmıştı. Bu nedenle kongreden sonra ***Karesi ve Saruhan ve Civarı Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi*** adı kullanılmaya

başlanmıştı. Ayrıca, toplantılara son verilmeden önce eylül ayı başında "100" delegenin katılacağı daha geniş çaplı bir kongre daha düzenlenmesi kararlaştırılmıştı (mad. 29). Böylece olayların gelişmesine göre yeni ve daha kapsamlı kararların alınması öngörülmüştü.

Ç) BİRİNCİ NAZİLLİ KONGRESİ (6-9 Ağustos 1919)

Yunanlılar ***Aydın***'ı (27 Mayıs), arkasından da ***Nazilli***'yi işgal etmişlerdi (4 Haziran 1919). Ancak yöredeki ***Kuvayimilliyeci***lerin ve onların adına hareket eden efelerin saldırıları karşısında 19/20 Haziran gecesi kenti boşaltmak zorunda kalmışlardı. Geri çekilirken de ***Nazilli*** ve yöresinden bazı kişileri "rehine" olarak götürmüşlerdi. Onların gitmeleri üzerine Yörük Ali Efe ile Komiser Hamdi'nin adamları kente girmişlerdi. Fakat bu durum uzun sürmemişti. ***Paris***'te bulunan Başbakan Venizelos, ***Nazilli***'nin boşaltılmasını doğru bulmadığını bildirince Yunan kuvvetleri 24 Haziranda burayı ikinci kez işgal etmişlerdi.

Öte tarafta, direnişçi güçler arasında bir düzen kurulamadığından Yunan ilerleyişine karşı savunmayı üstlenmiş olan efeler kendi başlarına hareket eder olmuşlardı. Birer "çete" başkanı olan kimi efelerin bazı sert uygulamaları, direnişçilerle halk arasındaki bağları da zayıflatmaya başlamıştı. Menderes cephesinde egemen duruma gelen Demirci Mehmet Efenin keyfî davranışlarının yarattığı tedirginlik belirgin hale gelmişti. Bu nedenle onun aşırı hareketlerini önleyebilmek için yanına "danışman" verilmesi yoluna gidilmişti. Bu görevi de işgalden önce İzmir'de İttihat ve Terakki Partisi Sorumlu Sekreterliğini yapmış olan Mahmut Celal Bayar üstlenmişti. Bayar o sıralarda "Galip Hoca" takma adıyla ***Kuvayimilliye***nin oluşturulmasına çalışanlar arasındaydı.

Direnişçiler arasındaki kopukluğu giderip güven içerisinde bir işbirliğini sağlamak amacıyla bölgede bir kongre toplanması gerekli görülmüştü. Kongre kararı, ***Muğla***'ya giden ***Nazilli*** temsilcilerinin orada yaptıkları görüşmeler sonunda alınmıştı.

Nazilli Heyet-i Milliyesinin (ulusal kurulunun) öncülüğünde toplanan kongreye ***Nazilli, Denizli, Karacasu, Karaağaç, Çal, Bozdoğan*** ve ***Tavas***'tan "17" temsilci katılmıştı. ***Menteşe***'yi ***(Muğla)*** temsil edecek "3" delege ise, ancak kongrenin 3. günü yola çıkabilmişlerdi. Bunların, yalnızca son oturuma katılabildikleri sanılmaktadır.

6 Ağustos 1919'da başlayan toplantıda kongre başkanlığına ***Karacasu***'dan Mustafa Talat seçilmişti. "4" gün süren görüşmelerde alınan kararlar "18" maddede toplanmıştı (Asaf Gökbel, ***Milli Mücadelede Aydın,*** 373-375). Bunlar yönetim, maliye ve askerlik olarak "3" öbeğe ayrılabilir. Ama bu kararların alınmasında "hükümete yardımcı" olma amacının güdüldüğü de ısrarla belirtilmişti:

"Milli Heyet adına kurulmuş olan derneğin amacı ve gayesi, il içerisinde bugünkü durumda işgal altında bulunan Osmanlı memleketlerinin Yunan saldırılarından korunması için, siyasal, yönetimsel, eylemli olarak savunma ve hükümetin yapacağı girişimlere yardımcı olmaktan ibarettir" (mad.2).

Kongre, ***Nazilli***'de bir yönetim merkezi ve yöredeki liva, kaza ve nahiyelerde de ona bağlı birer şube açılmasını kararlaştırmıştı. Ayrıca ***Denizli*** ile ***Muğla***'da silah ve malzeme için birer depo kurulacaktı. Nazilli'deki merkez ile Denizli ve Muğla şubelerinde maliye, ulaştırma, satın alma, haberalma ve göçmenlere yardım gibi değişik adlarla birimler, kollar oluşturulması da gerekli bulunmuştu.

Büyük kentlerdeki ***"Heyet-i Milliye"***ler ile bunlara bağlı birimlerin giderleri, halkın yapacağı para ve mal bağışları ile karşılanacaktı. Mali konularda yapılan işlemleri denetlemek için genel merkeze bağlı müfettişlikler kurulmuştu. Bağış toplamada keyfî hareket edeceklerin cezalandırılmaları da öngörülmüştü. İşgal nedeniyle göç etmek zorunda kalanlarla askere alınanların eş ve çocuklarına dağıtılmak için ambarlarda bulunan hububatın örgüte teslim edilmesi yolunda hükümete başvurulması da kararlaştırılmıştı.

Nazilli Kongresinde alınan kararları yürütmek için "45" kişilik bir Merkez Heyeti seçilmişti. Uygulamada elde edilecek sonuçların kongrenin ileride yapılacak ikinci toplantısında ele alınıp eksikliklerin giderileceği de karar altına alınmıştı (mad. 17).

Aydın livasının Yunan işgalinde bulunmayan kesimi ile ***Denizli*** ve ***Muğla*** livalarını çalışma alanı olarak seçen ***Birinci Nazilli Kongresi***nde bu çevreselliğe karşın küçümsenmeyecek kararlar alınmıştı. Her şeyden önce bölgede düzensizliğin giderilmesi, güçbirliğinin sağlanması gerektiğinde birleşilmişti. Kongreyi düzenleyenler yürürlükteki yasalar çerçevesini aşmamaya ve İstanbul hükümetiyle karşı karşıya gelmemeye özen göstermişlerdi. Bu nedenle kurulacak "milli heyetler" birer dernek statüsüne sokulmuşlardı. Ama öte yandan askere alma, para toplama, hatta yargılama, ceza verme gibi ancak merkezi hükümet yetkisiyle uygulanabilecek "ihtilalci" kararlar da alınmıştı.

Çok geçmeden de olayların süratle gelişmesi nedeniyle ***Alaşehir***'de tüm Batı Anadolu'yu kapsayan büyük bir kongrenin toplanması zorunlu hale gelmişti.

D) ALAŞEHİR KONGRESİ (16-25 Ağustos 1919)

İkinci Balıkesir Kongresinde alınan kararlara uygun olarak Karesi ve Sarıhan bölgesi için bir merkez oluşturulmuştu. Bu arada "Orta"

bölge diye anılan ***Uşak-Alaşehir*** yöresi ile "Güney" sayılan ***Aydın*** ve ***Denizli*** bölgesindeki örgütler ile daha yakın ilişki kurmak ve işbirliği sağlamak zorunluluğu da ortaya çıkmıştı. Çünkü aradaki kopukluk Yunan saldırılarını durdurmayı olanaksız kılarken bölgelerde de kimi sürtüşmelere ve yakınmalara yol açmıştı. Öyleki ***Nazilli***'de toplanan kongreden öteki bölgelerin haberi olmamıştı. Bu yüzden H. M. Çarıklı 21 Ağustosta not defterine şunları yazmıştı: "Denizli ciheti de Nazilli'de bir kongre yapmışlar. Vakıa henüz tafsilat alamadık, zaten haberimiz yoktu!"

İşte bu bölünmüşlüğü gidermek amacıyla tıpkı M. Kemal'in ***Erzurum***'dan sonra ***Sıvas***'ta daha geniş kapsamlı bir kongrenin toplanmasına karar vermesi gibi, Batı Anadolu'da değişik adlarla kurulan örgütleri birleştirmek, uyumu ve güçbirliğini sağlayabilmek amacıyla Alaşehir'de yeni ve büyük bir kongrenin toplanması öngörülmüştü.

Kongrenin düzenlenmesine ***Balıkesir Hareket-i Milliye Merkez Heyeti*** önayak olmuştu. ***Alaşehir***'in seçilmesinde de, Başkan H. M. Çarıklı'nın açış konuşmasında belirttiği gibi burasının ***Dikili***'den ***Bandırma***'ya kadar uzanan bölgenin ortasında bulunması etkili olmuştu.

Kongre, 16 Ağustos 1919 Cumartesi saat 15.00'te Halil Hüseyin Paşazade Mustafa Beyin salonunda açılmıştı. Ama kimi itirazlar nedeniyle görüşmeler 18 Ağustostan başlayarak ***Fevziye İlkokulu***nda sürdürülmüştü. Kongreye "20" ilçe ve "3" bucaktan "milli heyetler"ce seçilen delegelerle cephe temsilcileri katılmıştı. Böylece İkinci Balıkesir Kongresine oranla "9" kent ve kasaba daha temsil edilmişti. Bunlar arasında ***Uşak, Aydın, Denizli, Afyon*** ve ***İnegöl*** gibi yerlerin de bulunması toplantıya Batı Anadolu'yu kapsayan bir genellik vermişti. Ancak toplam delege sayısı "44" olduğundan bu yönüyle Balıkesir Kongresine ulaşılamamıştı. İlk toplantıda da bunlardan "34" ü hazır bulunmuştu.

H. M. Çarıklı'nın açış konuşmasıyla çalışmalarına başlayan kongreden önce başkanlık kurulu oluşturulmuştu. Başkanlığa Çarıklı, başkan vekilliklerine Alaşehir Kuvayimilliye Komutanı Hüseyin Paşazade Mustafa ile Uşak delegesi İbrahim Tahtakılıç, kâtipliklere de Alaşehir'den Ethem Beyzade Ömer ile Balıkesir'den Abdulgafur seçilmişlerdi.

Kongre çalışmaları "25" Ağustosa kadar "10" gün sürmüş, alınan kararlar "26" madde halinde saptanarak delegelerce imzalanmıştı (Ek. X). Ancak kongre resmen kapanıp delegelerin bir kısmı ayrıldıktan sonra ***İstanbul***'dan bazı örgütler adına bir temsilcinin gelmesi üzerine 26 Ağustosta özel bir toplantı düzenleme gereği duyulmuştu. "22" delegenin katıldığı bu toplantıda da kongre adına bazı kararlar alınmıştı.

1) KONGRE KARARLARI

Alaşehir'deki görüşmelere egemen olan ana düşünce şöyle özetlene-

bilir: "Hiçbir üst yönetim makamının uyarısı ve etkisi olmaksızın Batı Anadolu'da ***Afyonkarahisar İnegöl*** çizgisinin batısındaki bölgede düşmanı memleketten çıkarıncaya kadar, kendine özgü bir yönetim biçimiyle savaşın sürdürülmesi için gereken örgütlenmeyi yapmak."

Bu genel çerçevede tartışılan ve karara bağlanan konular da "2" öbekte toplanabilir:

a) Batıdaki direniş hareketini bütünleştirme, eşgüdüm sağlama ve örgütlenmeyi tamamlama,

b) Yunan işgaline karşı izlenecek ana siyasa ile İstanbul hükümeti, Anlaşma Devletleri ile ilişkilerin saptanması, ortaya çıkan yeni sorunlara karşı nasıl davranılacağı.

Denilebilir ki eşgüdüm ve örgütlenme için genel olarak ***İkinci Balıkesir Kongresi***nde kabul edilmiş olan model ve ilkeler esas alınmıştır. Toplantının 3. gününde Başkan Çarıklı'nın önerisiyle direnişe ***Balıkesir***'de benimsenmiş olan ***Hareket-i Milliye Redd-i İlhak*** adının verilmesi kabul edilmiştir (mad. 7). Birliği sağlayabilmek için Balıkesir'de kabul edilen yönetmeliklerin de geliştirilmesine çalışılmıştır. Böylece son biçimi verilen ***Teşkilat Talimatnamesi*** (yönetmeliği) "6" bölüm olarak düzenlenmişti. Genel hükümleri içeren ilk bölümden sonraki bölümler şu konulara ilişkindi: Cephe Örgütü Cephe Gerisi Örgütlenme Güvenlik (İnzibat) Birliği - Merkez Kurulu - Menzil Müfettişlikleri.

Kongre, ***"Hareket-i Milliye"*** sürdükçe bölgede ***genel seferberliğin*** geçerli olmasına karar vermişti (mad. 8). Dolayısıyla yurttaşlara askeri ve parasal yükümlülükler getirdiği için buna uymayanlara verilecek cezalara ilişkin ayrı bir yönetmeliğin hazırlanması da gerekli sayılmıştı.

Örgütlenmenin yaygınlaştırılmasına çalışılırken merkeze ne ad verileceği üzerinde de durulmuş, sonunda ***Encümen-i Müdiran*** (yöneticiler kurulu) adı yeğlenmişti. Bu üst kurulun görev ve yetkilerini belirleyen özel bir yönetmelik de düzenlenmişti. Bu Merkez Yönetim Kurulu, ***Balıkesir, Nazilli*** ve ***Alaşehir***'deki merkez kurullarından seçilecek birer üye ile onların güvenini taşıyan bir başkandan oluşacaktı. Cepheler genel komutanı da kurulun doğal üyesi sayılmıştı. Kurulun merkezi ***Alaşehir*** olacaktı. Böylece ***Balıkesir***'de kabul edilen ***Merkez Heyeti*** değiştirilmiş ***Erzurum*** ve ***Sivas***'ta seçilen ***Temsilciler Kurulu***nu andıran bir ***Müdürler Kurulu*** oluşturulmuştu.

Alaşehir Kongresinde, "3" bölgeye ayrılmış bulunan cephelerde hareket birliğini sağlamak amacıyla bir ***Genel Komutanlık*** kurulması da zorunlu görülmüştü. Bu komutanlığa kimin getirileceği 24 Ağustos toplantısında gündeme gelmişti. Bunun için XXIII. Tümen Komutanı Ömer Lütfü, Albay İsmet İnönü, Cevat Çobanlı ve Albay Kara Vasıf aday olarak gösterilmişlerdi. Ancak H. M. Çarıklı ile İbrahim Tahtakılıç, görev başında bulunan bir komutanın atanmasının "ulusal bir biçim" taşıyamayacağını öne sürerek dışarıdan, yani ordudan ayrılmış yüksek rütbeli ve ta-

nınmış birisinin bu göreve getirilmesini dilemişlerdi. Sonunda "orduda bilgi ve kültürüyle" fazlaca tanınmış olan Kara Vasıf, oyçokluğu ile seçilmişti. Kongre bu tutumuyla tümüyle "halka dayanan bir direnişi" sürdürebilmek için orduda görevli kişileri işbaşına getirmek istemediğini göstermiş, ***Erzurum*** ve ***Sıvas*** Kongrelerinde egemen olan görüşten ayrılmış oluyordu.

Örgütsel bütünleşme böylece tamamlanırken, kongrenin kapanışından sonra bu örgütlenme ***İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye*** derneği ile özdeşleştirilmişti. ***İstanbul***'dan gelen Ragıp Nurettin'in ısrarı ile 26 Ağustosta yapılan özel toplantıda şu karar alınmıştı:

"Genel ***Hareket-i Milliye Redd-i İlhak*** *kurulları temsilcilerinden oluşan ve Alaşehir'de toplanan* ***Birleşik Kongre*** *üyeleri, kendilerini 17 Mart 1919'da ilk kongresini yapan* ***Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye*** *derneğinin doğal kurucu üyelerinden sayarak dernek merkezinin* ***İzmir'den İstanbul'a*** *taşınmasındaki nedeni takdir eder ve yeni merkezi yetkili görür."*

Bununla da yetinilmemiş, İMHO derneği yönetim kurulu için seçim de yapılmıştı. Yeni kurul Câmi Baykut, Moralızade Halid, Aydınlı Nazmi, Halide Edip Adıvar ve Ragıp Nurettin'den oluşacaktı (Çarıklı, 45). Bu karar bir bütünleşme çabasının sonucu idi. Daha önce de belirtildiği gibi ***Redd-i İlhak,*** İzmir'de ***Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye*** derneği içinde doğmuştu, şimdi gene onunla bütünleşerek tarihsel bir süreç oluşturuyordu.

Alaşehir Kongresi, "Vatan tehlikesi karşısında tek bir kitle halinde birleşildiği"ni ve kardeşlik duygusu ile girişilen bu savaşımda her türlü parti çekişmelerinin dışında kalınacağını da belirtme gereğini duymuştu (mad. 5). Ayrıca Yunanlıların yaptıkları zulmü incelemek için kurulan komisyonun başkanı General Milne'ye kongrenin güttüğü amacın bildirilmesi ve söz konusu zulme ilişkin bir raporun kendisine verilmesi yararlı bulunmuştu (mad. 9).

2) İSTANBUL HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER

Kongrenin üzerinde durduğu sorunlardan biri de merkezi hükümet ile ilişkilerin nasıl sürdürüleceği olmuştu. Çünkü Damat Ferit hükümeti böyle bir kongrenin toplanmasını sakıncalı bulmuş, ***Sıvas Kongresi***nde olduğu gibi onu dağıtmaya, önayak olanları da tutuklamaya kalkışmıştı. İçişleri Bakanı Âdil, 13 Ağustosta Denizli Mutasarrıflığına gönderdiği emirde, "gerekli önlemler alınarak bu toplantının önlenmesi"ni istemişti (Çarıklı, 242). Harbiye Bakanı Süleyman Şefik de ertesi günü Balıkesir'deki Tümen Komutanı Kâzım Özalp'a mülki yöneticilerle işbirliği yapılıp bu kongreyi engellemesini bildirmişti. Ancak bu emirlere karşın ne Mutasarrıf Faik Öztrak, ne de K. Özalp kongreyi dağıtmak, H. M. Çarık-

lı'yı tutuklamak için hiçbir girişimde bulunmuşlardı. Aslında Özalp bölgede *"Hareket-i Milliye"*yi örgütleyen öncüler arasında yer almıştı.

İstanbul hükümetini Anadolu'da düzenlenen kongrelere karşı cephe almaya sürükleyen nedenlerden biri de Anlaşma Devletlerinin, özellikle de İngilizlerin bu tür girişimleri beğenmemeleriydi. Nitekim General Milne daha Alaşehir Kongresi açılmadan bu toplantının önlenmesi için hükümete baskı yapmaya başlamış, İçişleri ve Harbiye Bakanlıkları da bu yüzden harekete geçmişlerdi.

Hükümetin takındığı bu karşıt tutum ortamında toplanan kongrede kime delegeler tepki göstermekten geri kalmamışlardı. Sındırgı delegesi Ethem, General Milne'nin kabine ile birlikte hareket ettiğini öne sürerken Nazilli'den İlhami "Bu kabineye güvenmek hata değil, tehlikelidir" diye bir uyarıda bulunmuştu. Ama kongrenin basılması olasılığına karşı genel olarak ılımlı davranılmış ve Başkan H. M. Çarıklı'nın esas amacın gerek hükümete, gerekse General Milne'ye iletilmesi yolundaki önerisi üzerinde yapılan görüşmelerden sonra şu ilke saptanmıştı:

"Büyük Kongre adına ***Genel Hareket-i Milliye Redd-i İlhak,*** *hilafetin sığınmış olduğu makamın toprağına ve Osmanlı saltanatının kapısına tam anlamıyla bağlılığı bir inanç olarak korur" (mad.4).*

Bunu belirtebilmek için de kongrenin toplanış nedenlerinin padişahlık makamına ve sadarete bildirilmesi, ayrıca bir bildiri ile kamuoyuna açıklanması da kararlaştırılmıştı (mad. 10-11).

18 Ağustos günkü oturumda söz konusu telgraf metinleri kabul edilmişti. "Alaşehir Milli Kongresi Başkanı H. Muhittin" imzasıyla padişaha çekilen telgrafta kongrenin, salt Yunan saldırılarının durdurulması ve "vilayetimizden" (merkezi ***İzmir*** olan Aydın ili) çıkartılması olduğu belirtilmeye çalışılmıştı. Bu amaç dışında saltanata bağlı olunduğu vurgulanarak şöyle denilmişti:

"Çok kutsal olan hükümdarlığınıza ve saltanat hanedanınıza bağlılık ve tam sadakatimizi savaşımımızın sonucu ve emellerimizin amacı bilerek her an ömrünüzün uzaması ve sağlığınızın bozulmaması duasını yüce tacınızın toprağına sunarız!"

Böylece kongrenin bir ***İttihatçılık*** ya da ***Cumhuriyetçilik*** girişimi olmadığı hakkında padişaha güvence verilmek istenmişti.

Kongrenin, hükümete ilişkin telgrafı Sadrazam Damat Ferit'e değil, sadrazamlık makamına çekilmişti. Bunda hükümete bağlılıktan söz edilmeyip kongrenin amacının açıklanmasıyla yetinilmişti.

3) ANLAŞMA DEVLETLERİ TEMSİLCİLERİNE BAŞVURULAR

Yine 18 Ağustosta General Milne'ye gönderilen ve bütün delegelerce

imzalanmış olanı yazıda ise, Yunanlıların haksız saldırılarından söz edilerek kongrenin asıl amacının, "Memleketin sükûn ve asayişini bozacak çeteler teşkili olmayıp bağımsızlık hakkımızı ve tarihimizi tanımayarak illerimizi memleketlerine katma ve çoğunluk sağlama umuduyla olanca kötülükler yapan İslam ve Türk düşmanı Yunan askerlerinin ilimizden çıkarılması ve Yunan zulümlerini ve cinayetlerini uygar dünyaya arz ve haktan yana olanların gözleri önüne serilmesi" olduğu belirtilmişti (Metin: Çarıklı, 209).

Milne'ye yapılan bu başvuru, Yunan işgaline karşı direnişteki kararlılıkla birlikte, bu ulusal hareketin "zulme karşı direniş" gibi evrensel bir kurala dayandırıldığını da göstermekteydi. Ne var ki, Yunan zulmünü ayrıntıları ile içeren bir rapor düzenlenip Milne'ye verilmesi yolunda kongrenin aldığı karar zamanında uygulamaya geçirilememişti. Bu işle görevlendirilen Alaşehir temsilcisi Ömer Bey ile Ödemiş temsilcisi Vecdi Bey, kongre süresince söz konusu belgeleri derleyememişlerdi. Bu yüzden inceleme komisyonu öteki üyelerine 23 Ağustosta Milne'ye yapılan başvurunun birer kopyasını göndermekle yetinilmişti.

Alaşehir Kongresi, İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilciliklerine de, haklı bir barışın koşullarını içeren daha ayrıntılı bir başvuruda bulunmayı da yararlı görmüştü. Gene delegelerce imzalanan bu yazıda, Yunan işgalinin getirdiği yıkım ve acılar sergilenerek, kongrenin, salt "vatanın kurtarılması" amacıyla toplandığı ve bu yüce amaç gerçekleşinceye dek "milli mücadele"nin sürdürüleceği vurgulanmıştı. Ayrıca Anadolu'nun nüfus çoğunluğu, tarihsel gelenek, ulusal eğilim, sosyal yaşayış ve ulusal uygarlık yönlerinden Türk ve İslam olduğu, bu nedenle ***Wilson Prensiplerinden*** 12'ncisinin uygulanacağına ilişkin demeçlerin bir "yalandan" ibaret olmadığına inanılmak istendiği de belirtilmişti (Çarıklı, 212-214).

4) TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİLER

Alaşehir Kongresinin toplandığı günlerde ***Sivas***'ta düzenlenecek genel kongre hazırlıkları da sürdürülüyor, birçok yerde oraya gönderilecek delegelerin seçimleri yapılıyordu. Ancak gerek Doğu Anadolu'da, gerekse batıda kongre düzenleyenlerin o zamanki haberleşme ve ulaşım güçlüklerinin de etkisiyle birbirlerinin girişimlerinden yeterince haberdar olmadıkları, bunu öğrenmek için de fazla çaba harcamadıkları dikkati çekmektedir. Bu yüzden ***Sivas***'a temsilci gönderip gönderilmemesi Alaşehir Kongresinin 23 Ağustos günkü oturumunda uzun tartışmalara yol açmıştı. Başkanvekili İbrahim Tahtakılıç şu görüşü savunmuştu:

*"**Sivas**'taki kongrenin ne gibi esas üzerine toplandığını ve ne gibi görüşmeler yapıldığını bilmiyorum. O da bizim gibi bölgeseldir. Dolayısıyla*

onlarla anlaşma gereği benim için yoktur. Eğer onlar bizim bulunduğumuz duruma yardım ederlerse başgöz üstüne. Yok, bizim bulunduğumuz halin dışında şeylerle uğraşırlarsa oraya temsilci göndermeye gerek yoktur."

Alaşehir temsilcisi Galip Beyin, çağrı üzerine ***Sivas***'a Hâkim Macit Beyin gönderildiğini anımsatması üzerine, kongreye yeni bir temsilci gönderilmesi uygun bulunmamıştı. Ancak ***Alaşehir*** adına ***Sivas***'a gitmiş olan İbrahim Süreyya Yiğit'in "Karesi ve Saruhan Merkez Heyetleri"ni de temsil etmesi uygun görülmüştü.

Bunun gibi ***Temsilciler Kurulu***nun da Alaşehir Kongresinden zamanında ve ayrıntılarıyla haberdar olmadığı da anlaşılmaktadır. A.F. Cebesoy kongreden yalnızca "3" gün önce 13 Ağustosta Ankara'dan M. Kemal'e gönderdiği bir telgrafta ***"Aydın*** ve ***Menteşe*** dahil olarak bir de ikinci kongre ***Alaşehir***'de toplanıyor" diye bu girişimi haber vermişti. Temsilciler Kurulu adına M. Kemal, doğu illeri halkının bütün varlığı ve hisleriyle, Batı Anadolu'nun yurtsever girişimlerinden doğan bu kongreye destek olduğunu belirten bir kutlama telgrafı göndermişti. Ama bu telgraf toplantıların bitişinden "2" gün sonra, 27 Ağustosta H.M. Çarıklı'nın eline geçebilmişti. O da buna karşılık olarak gönderdiği telgrafta yurdun kurtulması için doğudaki ve batıdaki örgütlerin birleşip bütünleşmesi gereğine işaretle şöyle demişti:

"Doğudan batıya genişleyecek vatansever örgütünüz ile batıdan doğuya genişleyecek küçük örgütümüzün birleştiği gün, amacı yurdun kurtarılmasına yönelik olan vatansever girişimimizin en büyük bayramı olacaktır."

Böylece kongrenin sonunda da olsa iki taraf arasında birleşmeyi de gözardı etmeyen ilk olumlu adım atılmış oluyordu. Akhisar'daki İngiliz denetim subayı 3 Eylül günlü raporunda ***Alaşehir Kongresi***nin yalnızca "komutan" seçimine önem verdiğini ve Batı Anadolu'nun doğudan ayrı olarak tek başına hareket ettiğini belirtmişti. Bunda gerçeğin büyük payı olduğu kuşkusuzdu. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığında bu raporun altına düşülen notta "Bu kongrenin M. Kemal hareketinden ayrı olduğunu kabul etmenin güç" olduğuna dikkat çekilmişti. Bu da geleceğe yönelik isabetli bir değerlendirme demekti. (Şimşir, ***İBA***, I, No. 37)

E) ÜÇÜNCÜ BALIKESİR KONGRESİ (16-22 Eylül 1919)

Alaşehir Kongresinden sonra Anadolu'da ulusal direniş alanında önemli gelişmeler olmuştu. Bunların en önemlisi ***Sivas Kongresi***nde Anadolu ve Rumeli'deki bütün ulusal örgütlerin ***Müdafaa-i Hukuk*** adı altında birleştirilmesi ve Damat Ferit hükümetini düşürmek için İstanbul'la haberleşmelerin kesilmesi kararlarının alınmasıydı. Öte yandan ***İkinci Balıkesir Kongresi***nde eylül başlarında "100" kişilik yeni bir

kongrenin düzenlenmesi öngörülmüştü. Ayrıca ***Alaşehir***'de örgütlenmeye ilişkin olarak alınan kararların bölgelerde uygulanabilmesi için yeniden bazı toplantılar yapılması da gerekiyordu. İşte Balıkesir'de yeni bir kongre bu nedenlerle düzenlenmişti.

16 Eylülde açılan kongreye ***Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen*** ve ***Edremit***'ten gelen "30"u aşkın delege katılmıştı. Başkanlığa Hacım M. Çarıklı, Başkanvekilliklerine Vehbi Bey ile Hoca Mehmet, kâtipliklere de Hilmi ve Vasıf Çınar seçilmişlerdi. Toplantıların ikinci günü ***İstanbul***'dan gelen Câmi Baykut ile İsmail Suphi ve Necati Beyler de görüşmeleri izlemişlerdi. Kongrenin açılışından sonra gelenlerden biri de Manisa Müftüsü Âlim Efendi olmuştu. Kendisi önce delege sayılmış ve Merkez Heyetinin "onursal" (fahri) üyeliğine seçilmişti.

"Hareket-i Milliye" merkezinde "7" gün süren görüşmelerde genelde Alaşehir Kongresinde kabul edilmiş olan ilkeler ve yönetmelikler çerçevesinde bölgesel örgütlenme üzerinde durulmuş, oluşturulan kurullar için seçimler yapılmıştı. Seçimler sonucunda Ayvalık Cephesi Milli Alay Komutanlığına Pelit köylü Emirzade Mehmet, Soma Cephesi Alay Komutanlığına Kırkağaçlı Hacı Salihzade Emin, Akhisar Cephesi Alay Komutanlığına da İttihat Terakki İzmir Sorumlu Kâtibi M. Celal Bayar seçilmişlerdi. ***Menzil müfettişliği*** için yapılan seçimlerde ise, ***Burhaniye***'ye Havranlı Mehmet Fevzi, ***Soma***'ya Müftüzade Abdulgafur, ***Akhisar***'a da Sındırgı'dan Azmi Bey getirilmişlerdi.

Seçimlerin en büyük özelliği, ***alay komutanlığı*** ve ***menzil müfettişliği*** gibi askeri görevlere, mesleği askerlik olanların değil de sivil kişilerin getirilmeleridir.

Alaşehir'de kabul edilen yönetmelikle oluşturulan ***Müdürler Encümeni***ne Balıkesir'den katılacak üye seçimini Gönenli Osman kazanmıştı. Balıkesir Merkez Heyeti ile Teftiş Kurulu ise şöyle oluşmuştu.

Merkez Heyeti: H. M. Çarıklı, Vasıf Çınar, M. Vehbi, Hulûsi, Osman ve Hoca Mehmet.

Teftiş Kurulu: Vasıf Çınar, M. Vehbi, Yırcalızade Şükrü, Reşat Bey, Galip ve Şerif Efendiler.

Kongrede asıl tartışmalar, görüş ayrılıkları, hatta kırgınlıklar, ***Temsilciler Kurulu*** adına M. Kemal'in ***Büyük Anadolu Kongresi***ne delege seçilmesini isteyen bir telgrafı üzerinde olmuştu. Bu telgrafta, İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesildiği hatırlatılarak, ülkenin yönetimi ve olası saldırılara karşı koyabilmek için olağanüstü bir genel kongrenin toplanmasına gerek duyulduğu belirtiliyor ve her sancak merkezinin kaza sayısına göre temsilcilerinin seçilmesi isteniyordu (Çarıklı, 63).

Kongrenin 19 Eylül günkü oturumunda bu telgraf üzerine açılan görüşmelerde Genel Anadolu Kongresine "7" temsilci gönderilmesi kabul edilmiş, ertesi günü de bunun için seçim yapılmıştı. Ancak başta M. Vehbi ve Keçeci Mehmet Emin Beylerin buna itiraz etmeleri uzun ve sert

tartışmalara yol açmıştı. Sonunda da söz konusu kongreye temsilci gönderilmesinden vazgeçilmiş ve her kazanın kendi temsilcisini kendisinin seçmesi benimsenmişti.

Temsilciler Kurulunun İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi kararını alması, Anlaşma Devletleri temsilcilerinin Balıkesir'de toplanan bu kongreyi yakından izlemelerine neden olmuştu. Bazı İngiliz ve Fransız subayları kente kadar gelerek görüşmelerin akışını izlemişlerdi. 22 Eylül sabahı gündemindeki konuları karara bağlayan kongre onuruna sultani okulunda büyük bir ziyafet verilmişti. Öğleden sonraki bileşimde de yönetmelikler imzalanmış ve kongre kapatılmıştı.

Kongrenin dağılmasından sonra önemli gelişmelerden biri ***Balıkesir Merkez Heyeti*** adına İstanbul'a temsilci bir kurulun gönderilmesi olmuştu. Kongre sürerken İngiliz Binbaşı Hatkinson'la birlikte İstanbul'dan gelen Halil Ali, İçişleri Bakanının Balıkesir örgütü temsilcileriyle görüşmek istediğini bildirmişti. Bu istek Merkez Kurulunda hayli tartışmalara neden olmuş, ancak sonunda Vasıf Çınar ile Hulusi Beyin gönderilmesine karar verilmişti.

İstanbul'a gönderilenler 1 Ekimde İçişleri Bakanı Âdil Beyle görüşmüşlerdi. Bakan, Batı Anadolu'daki ***Redd-i İlhak*** örgütlerinin Yunanlılara karşı mücadele ettiklerini, buna karşın ***Sıvas***'ta toplananların siyasal amaç güdüp kendilerine çıkar sağlamak istediklerini öne sürmüş ve Sıvas'la ilişkileri olmadığını ilan edecek olurlarsa batıdaki örgüte her türlü yardımın yapılacağını bildirmişti. Vasıf ve Hulusi Beylerin bu koşulu kabul etmeyip hükümeti eleştirmeleri üzerine görüşme ertesi güne bırakılmış, ancak Damat Ferit o gün kabinesinin istifasını verdiğinden ikinci görüşme yapılamamıştı. Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulmasını bekleyen ve yeni hükümetin kimi üyeleriyle görüşen Balıkesir temsilcileri yardım sözü dışında somut bir sonuç elde edemeden geri dönmüşlerdi.

Balıkesir Merkez Heyetinin kongre sonrası önemli bir girişimi de, kongre kararlarını kamuoyuna duyuracak ve ***Kuvayimilliye*** bilincini yayacak bir gazetenin yayımlanması olmuştu. Gazeteye verilen ad bile amacı açıkça yansıtıyordu: ***İzmir'e Doğru.*** Mustafa Necati ile Vasıf ve Esat Çınar kardeşlerin büyük çaba harcadıkları ***İzmir'e Doğru*** 16 Ekim 1919'da yayın hayatına başlamış, ***Balıkesir***'in Yunanlıların eline düşmesinden "3" gün öncesine, 27 Haziran 1920'ye kadar yayımını sürdürmüştür.

F) İKİNCİ NAZİLLİ KONGRESİ (19-23 Eylül 1919)

Alaşehir'de alınan kararlara göre ***Nazilli*** bölgesindeki örgütlenmede de gerekli düzenlemelerin yapılması ve bir ***merkez heyeti***nin oluştu-

rulması zorunlu bulunuyordu. İşte bu yüzden Balıkesir'de olduğu gibi ***Nazilli***'de de yeni bir kongre düzenlenmişti.

Kongre 19 Eylül sabahı Alibeyzade Ali Beyin evinde toplanmıştı. Buna "30" ayrı kent ve kasabadan "52" delegenin katıldığı anlaşılmaktadır. ***Nazilli-Aydın*** yöresi dışında ***Antalya, Burdur, Isparta*** ve hatta ***Alaşehir***'den temsilciler gelmişti. Kongre başkanlığına Antalya delegesi Nuri, başkanvekilliklerine Denizli'den M. Emin ile Karacasu'dan Müftü Hulûsi, kâtipliklere ise Çal'dan Müftizade Emin ile Nazilli'den Ömer Lütfi seçilmişlerdi.

Toplantılarda genellikle ***Alaşehir Kongresi***nde alınan kararlar benimsenmişti. Ancak bölgenin özelliği ve gereksinmelere göre, askere alma, bağış ve benzeri konularda merkez heyetine yetki tanınması da uygun bulunmuştu. Üzerinde durulan konulardan biri de ***Aydın ve Havalisi Merkez Heyeti***nin oluşturulması ve ona verilecek yetkiler olmuştu. Sonunda bu heyetin, ***Aydın, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur*** ve ***Antalya*** livaları ile bunlara bağlı nahiyelerin "Milli Heyet"lerinden gönderilecek birer üyeden oluşması kabul edilmişti. Merkez heyeti "şimdilik" ***Nazilli***'de toplanacaktı. Kurulun görev ve yetkilerini belirleyen bir de "iç yönetmelik" düzenlenmişti (A. Göksel, 376).

İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi için ***Temsilciler Kurulu***nca alınan karar kongrede değişik yorumlara yol açmış, ancak kesin bir sonuca varılamadığından zaman kazanmak için bu konuda daha ayrıntılı bilgi istenmesi yoluna gidilmişti. Nazilli örgütünün bu kararsızlığı Damat Ferit kabinesinin düşürülmesine kadar sürmüştü. Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulması ve ***Temsil Heyeti*** ile ilişkiye geçmesinden sonra merkez kurulundan Hacı Süleyman'ın başkanlığında Muğla Mutasarrıfı Hilmi ve Denizli'den Yusuf Beylerden oluşan bir heyet 27 Ekim 1919'da ***Sivas***'a gönderilmiştir (agy, 392).

İkinci Nazilli Kongresinin ne zaman kapandığı kesinlikle saptanamamaktadır. Ancak tartışmalar ve yönetmelikler görüşmelerin birkaç gün sürdüğünü göstermektedir. Büyük bir olasılıkla çalışmalar 23 Eylülde bitirilmiştir.

Nazilli Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesinin varlığını ve etkinliğini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra da sürdürdüğü görülmektedir. Kurulun karar defterine göre çalışmalara ancak 4 Temmuz 1920'de son verilmiştir.

G) UŞAK KONGRESİ (Ekim 1919 ?)

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kongreler biribirini izlerken ***Uşak***'ta da bir kongrenin yapıldığına ilişkin bazı kayıtlar dikkati çekmektedir. Ancak buna ilişkin belgeler bilinmediğinden toplantının ne zaman yapıl-

dığı, kimlerin katıldığı ve ne gibi kararlar alındığı da saptanamamaktadır. K. Karabekir'in aktardığı bir telgrafta Uşak'ta böyle bir kongrenin düzenlendiğinden söz edilmektedir. 3 Mart 1920'de ***Ankara***'dan Karabekir'e gönderilen şifre telgrafta şöyle denilmektedir:

"İstanbul'dan Kara Vasıf Beyden gönderilen 26 Şubat 1920 tarihli mektubunda Türkiye ihtilal hareketini temsil eden ***Karakol Cemiyeti*** *ile* ***Uşak Kongresi*** *yürütme kurulu (heyet-i icraiyesi) namına hareket eyleyen Kafkasya'daki temsilci Baha Said Beyin Bolşeviklerle yaptığı bir ittifak antlaşması müsveddesi ile bunun maddeleri hakkında değişiklikler ve açıklamaları içeren bir görüş bildiren yazısı ekli idi. Mektup ve eklerinin içeriğinde, Türkiye Geçici İhtilal Hükümetini temsil eden* ***Uşak Kongresi*** *Yürütme Kurulu ve* ***Karakol*** *İhtilal Cemiyeti ile Kızıl Ordudan şimdi İstanbul'da bulunan Albay İlyaçef arasında kararlaştırılan ittifak esaslarının tarafımızdan yeniden yazılıp imzasından sonra* ***Karakol Cemiyeti*** *tarafından mühürlenerek karşılıklı olarak değiştirileceği bildiriliyor."*

Bu telgrafta sözü edilen anlaşma, 11 Ocak 1920'de Bakû'da imzalanmıştı. Amacını ve içeriğini ileride Sovyet Rusya ile ilişkiler çerçevesinde ele alacağımız sırada ***Karakol Cemiyeti*** üzerinde de duracağız. Ancak bu anlaşmanın ***Temsilciler Kurulu*** ve M. Kemal'in tepkisiyle karşılandığını ve işlerlik kazanmadığını hemen belirtmeliyiz.

H) DÖRDÜNCÜ BALIKESİR KONGRESİ (19-21 Kasım 1919)

Batı Anadolu'daki "Milli Heyetler", Sıvas Kongresinde kurulan ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğine katılmakta oldukça ağır davranmayı yeğlemişlerdi. Bunda, başından beri örgütlenmede izlenen yolların ve güdülen amacın oldukça değişik olmasının payı vardı. Bu nedenle olayların gelişmesine göre sık sık kongre düzenleyip gerekli kararları alma yoluna gitmişlerdi.

Balıkesir örgütü 10 Ekim 1919'da yayımladığı bildiride 20 Ekimde büyük bir kongre toplanacağını bildirmişti. Örgütlenmenin ***Bursa*** yöresine yayılması düşünüldüğünden oradan da temsilci gönderilmesi istenmişti. Ancak ***Bursa***'dan seçilen Osman Nuri'nin, durumu M. Kemal'e bildirmesi Balıkesir Milli Heyetinin ***Temsilciler Kurulu*** ile aslında pek de iyi olmayan ilişkilerini gerginleştirmişti. M. Kemal ***Bursa***'daki Tümen Komutanı Bekir Sami'ye gönderdiği telgrafta, "Sıvas Kongresi kararlarından hâlâ haberleri bulunmadığı anlaşılan bu gibi ***Kuvayimilliye***nin... faaliyette bulunmalarına lüzum kalmadığının ilgililere duyurulmasını" istemiş ve böyle bir kongrenin toplanmasından yana olmadığını açıklamıştı. (***TİH,*** c. II, Ks. 2, s. 35).

Bu telgraf Balıkesir örgütünde büyük bir duraksama yaratmıştı. Kurulun 17 Ekim günkü toplantısında sorun heyecanlı tartışmalara yol

açmış, sonunda Balıkesir Heyetinin "kısmen bağımsız" durumda çalışmak zorunda bulunduğunu açıklamak için Ethem Beyin Sıvas'a gönderilmesine ve ***Temsilciler Kurulu***na bir mektup yazılmasına karar verilmiş, ancak kongrenin ertelenmesi de uygun görülmüştü. Başkan H. M. Çarıklı ertesi günü Sıvas'a çektiği telgrafta "Doğu hareketini daima yüce ve kutsal saydık"larını belirterek girişimlerinden kuşku duyuluyorsa "her şeyi feda ederek vatanın geleceği ve kurtuluşu" için görevden ayrılmaya hazır olduğunu açıklamıştı.

Konuyu örgütün bütünleşmesi açısından ele alan ***Temsilciler Kurulu,*** Karesi ve Saruhan Yöresi Redd-i İlhak örgütünün, asker alma ve yeni kongre toplama girişimlerini Sıvas'ta kabul edilen tüzüğe aykırı bulmuştu. Bu nedenle önce ilgililerin uyarılmasını kararlaştırmış, ama hemen arkasından H. M. Çarıklı'dan örgütlerin birleşmesine yardımcı olmasını "rica" etmişti (***HTK,*** 23).

Bu yazışmalar ve duraksamalar yüzünden dördüncü kez Balıkesir'de düzenlenen kongre "1" ay sonra 19 Kasım 1919'da toplanabilmişti. Bu arada H. M. Çarıklı Mebus seçilip ayrıldığından kongre başkanlığına Vehbi Bolak getirilmişti. Kongrede alınan kararların en önemlisi örgütün adının değiştirilerek ***Müdafaa-i Hukuk***'a katılma kararının alınması olmuştu. Ayrıca ilan edilen ***Milne Hattı***nın tanınmaması cephede büyük çaplı hareketlere geçilmesi ve bunu sağlamak için de mitingler düzenlenmesi uygun görülmüştü. Yapılan seçimler sonucunda da yeni merkez heyeti, Vehbi Bolak, Vasıf Çınar, Köprülü Hamdi ve Gönenli Osman'dan oluşturulmuştu.

"3" gün süren kongrede kararlaştırılan mitinglerin ilki 28 Kasımda Balıkesir'de düzenlenmişti. Burada alınan kararlar bir bildiri ile kamuoyuna açıklanırken Anlaşma Devletleri temsilcilerine de gönderilmişti. Bunda barış konseyinin Yunanlıların "geçici" olduğu söylenen işgalinin devamını onaylaması protesto edilmiş ve "Dünyada ulusların varlıkları ancak kuvvetle, silahla sağlanabilecektir" denilerek Türk halkının "Anadolu'nun kalbi olan ***İzmir***"i kurtarmak için her türlü özveriye katlanacağı belirtilmişti (K. Özalp, I, 76 vd.).

I) BEŞİNCİ BALIKESİR KONGRESİ (10-23 Mart 1920)

• 1919 Kasımında ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğine katılmayı kabul eden Balıkesir'deki ulusal direniş örgütü, aradan "3,5" ay geçtikten sonra "kongre" adıyla anılan yeni bir toplantı düzenleme gereğini duymuştu. Bunun en büyük nedeni, ***Müdafaa-i Hukuk***'la birleşme işleminin henüz tamamlanmamış olmasıydı. Bu yüzden de ***Temsilciler Kurulu,*** 8 Kasım 1919 günkü toplantısında Batı Anadolu'daki örgütle yönetim birliğinin sağlanması görevini A. F. Cebesoy'a vermişti

(***HTK***, 73). Öte yandan siyasal gelişmeler ve bölgedeki olaylar karşısında cephelerde ve direniş kademelerinde bazı düzenlemeler yapmak da gerekli olmuştu.

Dördüncü kongreden sonra geçen dönemde en önemli gelişme ***İstanbul***'da Mebuslar Meclisinin toplanması ve ***Ulusal And***'ın ***(Millimisak***'ın) ilan edilmesi olmuştu. Kuşkuları artan Anlaşma Devletleri İstanbul hükümeti üzerindeki baskılarını artırırlarken Ahmet Anzavur da yeniden ayaklanmıştı. ***Kuvayi Muhammediye*** (Peygamber Muhammet'in kuvvetleri) adıyla bir askeri birlik kuran Anzavur, ***Biga***'yı ele geçirmiş ve Balıkesir Merkez Heyeti üyesi olan Köprülü Hamdi ile birkaç subayı öldürtmüştü.

İşte beşinci kongre bu gelişmeleri değerlendirip gerekli kararları almak amacıyla düzenlenmişti. 10 Martta açılan toplantıya ***Balıkesir, Saruhan Livaları*** ile ***Bursa*** ve ***Bilecik*** sancaklarından, buralara bağlı bucaklardan "64" temsilci katılmıştı. Kongre başkanlığına Uşaklı İbrahim Tahtakılıç seçilmişti. Görüşmeler sonunda alınan kararlarla bir yandan Sıvas Kongresinde kabul edilmiş olan ana ilkelere uymaya, öte yandan varolan örgütü olabildiğince korumaya çalışılmıştı. Bu çerçevede örgüt birimlerinde bazı değişikliklere gidilmiş ve çeşitli görevler için seçimler yapılmıştı. ***Menzil Müfettişlikleri*** sayısı ***İvrindi***'nin eklenmesiyle "4"e çıkartılmış ve bunlara gene asker kişiler değil sivil yöneticiler seçilmiştir. Ayrıca "300.000" liralık bir bütçe düzenlenmiş, bunun için il ve belediye gelirlerinden pay ayrılması öngörülmüştür.

Kongre toplantıları sürerken 16 Mart 1920'de ***İstanbul***'un resmen işgal edilmesi bazı yeni girişimlere yol açmıştı. Tümen Komutanı Kâzım Özalp, 17 Martta yayımladığı bir bildiri ile ***Karesi*** livasında bir tür "bağımsızlık" ilan etmiş, bölgedeki bütün makamların kendisinden emir alacaklarını açıklamıştı. Ayın 18'inde de bir miting düzenlenerek başkentin işgali protesto edilmişti. Yaygınlaşan tepki ve karamsarlık M. Kemal'in Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin toplanması yolundaki çağrısı öğrenildiğinde yerini umuda bırakmıştı.

İ) AFYONKARAHİSAR KONGRESİ VE BATI ANADOLU'NUN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ YÖNETİMİNE BAĞLANMASI (2 Ağustos 1920)

17 Mart 1919'da ***İzmir***'de başlayan Batı Anadolu Kongreleri dizisi, Yunan işgaline karşı direnen ***Kuvayimilliye*** gücünü örgütlemede çok büyük bir rol oynamıştı. Bunun yanı başında TBMM'nin açılışına kadar geçen sürede bölgede gittikçe kök salan bir yönetimi de gerçekleştirmişti. Ordunun desteğini sağlamakla birlikte resmi görevi bulunan asker

kişilere örgütte etkin görevler vermekten ısrarla kaçınan sivillerin öncülüğündeki "Hareket-i Milliye"nin ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** örgütü ile birleşip bütünleşmesi TBMM'nin açılışından "3" ay sonra gerçekleşmişti. ***Ankara***'da yeni bir hükümetin kurulup ülke yönetimini ele almasından sonra M.Kemal milletvekillerinden bir heyetle birlikte batı cephesini gezerken Uşak'ı da ziyaret etmişti. Onun hemen arkasından 2 Ağustos 1920'de Afyon'da yeni bir kongre yapılmıştı. Buna Uşak, Nazilli ve Konya Müdafaa-i Hukuk derneği temsilcileri de katılmıştı. Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü'nün de izlediği kongrede Bakanlar Kurulunun almış olduğu ilke kararı çerçevesinde Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerinin sivil yöneticilerin emrinde bulunmaları konusu tartışılmıştı. Kongre bu yolda gereken kararları almış ve böylece batıdaki tüm örgütler yerel yönetimle ilgilenmekten vazgeçerek TBMM hükümetinin emrine girmişti.

XI) TRAKYA KONGRELERİ

Mondros Silahbırakışmasından sonra ***Trakya***'da toplanan kongreler, gözetilen amaç, savunulmak istenen bölge, izlenen yol ve ***Müdafaa-i Hukuk***'la bütünleşme yönlerinden, Doğu ve Batı Anadolu'da düzenlenen kongrelerden ayrılır. Bu kongrelerde, ilk dönemlerde yalnız ***Doğu Trakya***'nın işgale uğramaması, Osmanlı topraklarından koparılmaması değil, "Doğusu ve batısı ile bir ***Trakya birliği***" amaç edinilmiştir. ***Doğu Trakya***'nın elden çıkması önlenmeye çalışılırken, ***Batı Trakya***'yı da kurtarmak, gerekirse bunları birleştirerek özerk ya da bağımsız bir Trakya devleti kurmak amacı da güdülmüştür. Bu yüzden de ***Edirne***'deki ***Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniyesi,*** Sıvas Kongresi kararlarına karşın ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** örgütüne tümüyle katılmaya uzun süre yanaşmamış, iki yönlü bir görevi yeğlemiştir. Böylece birleşme ancak 1920 Mayısında, yani TBMM'nin açılışından sonra sağlanabilmiştir.

Bunlardan başka ***Trakya***'da ***Temsilciler Kurulu***na ya da TBMM'ye bağlı olmaksızın İstanbul hükümeti ile daha yakın ilişkiler sürdürmeye çalışılmıştır. Osmanlı hükümeti temsilcilerinin ***Paris Barış Konferansı***na çağrıldığı dönemde ***Trakya***'nın hukukunu korumak için oraya ayrı bir heyet göndermeyi de gerekli görmüştür.

Trakya'daki kongrelerinin düzenleyicisi ***Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniyesi***'dir, 10 Temmuz 1919'dan, 9 Mayıs 1920'ye kadar geçen "10" ay içinde "5" kongre toplandığı saptanmaktadır. Bunlardan "4"ü ***Edirne***'de, "1"i de ***Lüleburgaz***'da düzenlenmiştir. Bunlar sivil bir örgütün öncülüğünde düzenlenmekle birlikte, Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Eğilmez ile işbirliği sağlanmıştır. Dahası ***Erzurum***'da ve ***Balıkesir***'de görülmedik bir biçimde görev başındaki kolordu komutanı derneğin ve kongrelerin doğal üyesi sayılmış ve komutan da kongre görüşmelerine katılmıştır.

A) EDİRNE KONGRESİ (16 Ekim 1919)

Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniyesi, ilk kong-

resini 10 Temmuz 1919'da yapmıştı. Bir örgütlenme kongresi niteliğini taşıyan bu toplantıda genellikle öngörülen kurullar için seçim yapılmakla yetinildiği anlaşılmaktadır.

TPMHO derneği, bir süre sonra toplanan Sıvas'taki genel kongreye delege göndermemişti. Ancak Sıvas'ta mütareke sınırları içerisindeki toprakların biribirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmesi, ***Trakya*** için bir ayrım öngörüyor demekti. Bununla ***Doğu Trakya*** "ayrılmaz bütün"ün içine girerken ***Batı Trakya*** mütareke sınırları dışında kalmış oluyordu. Nitekim ***Temsilciler Kurulu*** da bu yolda bir karar alma gereğini duymuştu. İstanbul hükümeti adına Salih Paşa ile yapılan ***Amasya*** görüşmelerinde ***Trakya*** sorunu da ele alınmıştı. Orada ***Doğu Trakya***'nın vatanın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmış ***Batı Trakya***'da kurulmak istenen Trakya Müslüman Devleti için ise kimi kuşkular dile getirilmiş, bu girişim İngiltere ile Fransa'nın siyasal bir manevrası olarak nitelenmişti (Protokol: 2). Bundan bir süre sonra da ***Temsilciler Kurulu, Batı Trakya***'nın ***Doğu Trakya*** ile birlikte ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütüne girmesinin tüzüğe aykırı olacağına karar vermişti (***HTK,*** 73).

Böyle olmasına karşın ***Doğu Trakya***'nın ***Müdafaa-i Hukuk***'a katılması gerekiyordu. Örgütün merkez kurulu da ***Sıvas***'tan yapılan bu çağrıya uymakta gecikmemişti. ***Temsilciler Kurulu***ndan gelen telgraf üzerine Vali Salim Paşa, 7 Ekimde Trakya-Paşaeli derneği ve parti temsilcileri ile kolordu ve jandarma komutanları, polis müdürü, il meclisinin Müslüman üyeleri ve kentin ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantı düzenlemişti. Burada "yasal olan ulusal emel ve maksatlara uymaya" ve derneğe her bakımdan yardımcı olmaya karar verilmişti. ***Temsilciler Kurulu***na bağlanma anlamına gelen bu karardan ürken vali, polis müdürü ile birlikte o gece ***Edirne***'den çıkıp ***Karaağaç***'taki Fransız birliğine sığınmıştı (***BTTD,*** 14, s. 24). Bununla birlikte TPMHO üyeleri ***Müdafaa-i Hukuk***'un Trakya yönetimini de üstlenmişlerdi. Bu örgütün kapatılması ya da ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğine tam bir katılma olmayıp eski örgütte söz konusu iki görevi birleştirmek demekti. Derneğin adı da bu doğrultuda ***Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk*** olarak değiştirilmişti. Ayrıca dernek, ***Temsilciler Kurulu***nun her türlü kararına uymayı da ilke olarak benimsemiş ve durum Belediye Başkanı Şevket imzasıyla ***Sıvas***'a bildirilmişti (T. Bıyıklıoğlu, ***Trakya'da Milli Mücadele,*** I, 171).

Bu gelişmelerden sonra tüzükte ve örgütte gerekli değişikliklerin yapılması için ***Edirne***'de bir kongre toplanması zorunlu görülmüştü. 16 Ekim 1919'da Erkek Öğretmen Okulu (Darülmuallimin) salonunda toplanan kongreye ***Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Kongresi*** adı verilmişti. Tüzükte buna göre bazı değişiklikler yapılmış ve merkez heyetindeki üye sayısı "14"ten, "16"ya çıkartılmış ve yeni seçimler yapılmıştı (agy, I, 172).

B) İKİNCİ EDİRNE KONGRESİ (15 Ocak 1920)

Gittikçe önem kazanan iç düzen sorunlarını görüşmek için yeni bir kongre düzenlenmesi gerekli görülmüştü. Bunda silahlı "ulusal birlikler" (milli müfrezeler) kurulmasına karar verilmişti. Bunlara kentlerde ***bekçi***, kırsal kesimlerde de ***korucu*** adı verilmişti. Bunun için her livaya belirli bir sayı (kontenjan) ayrılmıştı. Bekçi ve korucular için zorunlu giderler de yerel yönetimlerce sağlanacaktı.

Ancak öngörülen bu silahlı birlikler değişik nedenlerle kurulamamıştı. O amaçla toplanan para da askeri giderleri desteklemek için kolordu komutanlığına verilmişti.

C) LÜLEBURGAZ KONGRESİ (31 Mart-2 Nisan 1920)

İstanbul'u 16 Martta resmen işgal eden İngilizler ***Mebuslar Meclisi***'ni basıp kimi üyelerini tutuklarken Trakya mebuslarından Faik Kaltakkıran ve Şeref Aykut'u da yakalayıp ***Malta***'ya sürmüşlerdi. Bu olumsuz gelişmeler karşısında Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez bazı önlemler almıştı. ***Temsilciler Kurulu*** adına M. Kemal'in kendisine verdiği 9 Ocak 1920 günlü yönerge doğrultusunda ***Edirne*** ilinde seferberlik ve sıkıyönetim ilan etmişti. Bununla milletvekillerinin güvenini taşıyan bir kabine işbaşına gelinceye kadar İstanbul hükümeti ile ilişkiler kesiliyor ve Trakya'nın yönetimi "Edirne'deki sivil idare ile" kolordu komutanlığına bağlanıyordu. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk derneği de seferberliğe ilişkin bir bildiri yayımlayarak Trakyalıları vatanın ve bağımsızlığın korunması için mücadeleye çağırmıştı (Bıyıklıoğlu, ***TMM***, I, 219 vd.).

Ancak alman bu kararların uygulanması, ***Tekirdağ*** ve ***Çorlu***'da olduğu gibi kimi yerel yönetici ve komutanların duraksamaları yüzünden güçlükler doğurmuştu. Yeniden işbaşına gelen Damat Ferit de Trakya mebuslarına, direnişe geçmeyip beklemeleri yolunda telkinlere başlamıştı. Olayların karmaşık bir içerik aldığı o günlerde Trakya-Paşaeli örgütü durumu değerlendirmek amacıyla bir kongre toplamıştı. Buna Gelibolu Mebusu Şakir Kesebir'in önayak olduğu görülmektedir. O, bölgedeki belediye başkanlıklarından ***Lüleburgaz***'da toplanacak kongreye delege göndermelerini istemişti.

31 Mart 1920'de açılan kongreye ***Edirne***, ***Kırklareli***, ***Tekirdağ***, ***Gelibolu*** ve ***Çatalca*** sancaklarının her bucağından birer temsilci katılmıştı. Ayrıca Trakya bölgesi mebusları Şakir Kesebir, Galip Bahtiyar, Hayrettin Belli ile Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez ve derneğin Merkez Heyeti üyeleri "doğal üye" olarak kongrede hazır bulunmuşlardı. Böylece delege sayısı "67"yi bulmuştu.

Kongrede alınan kararlar 2 Nisanda Merkez Heyetinden Şevket imzasıyla açıklanmıştı. Buna göre ***İstanbul***'un "geçici" işgali Trakya'nın Yunanlılara verileceği söylentilerinin uyandırdığı kaygılar belirtiliyor ve protesto ediliyordu (mad.4). Bunun için Anlaşma Devletleri yetkililerine bir "muhtıra" verilecekti. Asıl önemlisi, ***Trakya***'nın gerek yabancı işgaline, gerekse "iç ihtilallere" karşı savunulmasına karar verilmiş olmasıydı. Ne var ki, Merkez Heyetine ***Trakya***'nın savunulmasının gerektirdiği bütün önlemleri alması görevi verilirken, böyle bir direnişe geçmeden önce "***Trakya***'nın geleceğinin gerekli kılacağı bütün siyasal girişimleri düşünme ve uygulama" koşulu getirilmişti (mad. 2). Böylece seferberlik ve sıkıyönetim ilanının doğurduğu güçlükler giderilmek ve silaha başvurmadan önce siyasal kanaldan sonuç almaya çalışmak öngörülmüştü.

Kongrede Merkez Heyetinin oluşumu yeniden belirlenmiş ve yetkileri de artırılmıştı. Kurula bağlı "5" livanın her birinden "2"şer üye seçilecekti. Trakya mebusları ile Edirne'deki kolordu komutanı da kurulun doğal üyeleri sayılmıştı. Merkez Kuruluna şunlar seçilmişlerdi: Şevket Bey, Yolageldili Kasım, Edirneli İsmail, Şevket Ödül, Müftü Mestan Efendi, Ahırköylü Ahmet, Ekrem Demiray, Şevket Dingiloğlu, Mustafa Asım, Keşanlı Hafız Emin. Kongreden sonra toplanan kurul, başkanlığa Belediye Başkanı Şevket Beyi getirmişti.

Daha önce ***Edirne Kongresi***nde ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğine katılma kararı alınmış olmasına karşın, tamamlanamayan bütünleşme ***Lüleburgaz***'da da sağlanamamıştı. Üstelik ikilik daha da belirginleşmişti. Çünkü ARMH Derneğine bağlı olan Trakya'daki örgütlerin varlıkları korunurken bunların "durumun zorunluluğundan dolayı" ***Temsilciler Kurulu*** ile ilişkilerinin kesilmesi kararlaştırılmıştı. Trakyalılar Osmanlı vatanının yararlarının savunulmasında Müdafaa-i Hukuk'la aynı düşünce ve duyguda olmakla birlikte varolan örgütün bağımsız olarak hareket etmesi uygun bulunmuştu (mad.3).

Kongrede, ***Ankara***'da toplanacak olan ulusal meclise temsilci gönderme konusu da ele alınmıştı. ***Trakya*** adına mebuslardan ya da dışarıdan "3" kişi gönderilmesi kararlaştırılmış, ancak bunların seçimi Merkez Heyetine bırakılmıştı (mad. 5-6).

Bütün bunların dışında, olayların gelişmesine göre kongrenin ileride toplantıya çağrılması da öngörülmüştü. Gelecekteki kongreye ***Lüleburgaz*** delegeleriyle birlikte, ikinci seçmenlerle il genel meclisi üyeleri de çağrılacaktı (mad. 7).

Trakya-Paşaeli MHO derneğinin kuruluş amacından kaynaklanan ikilemi tümüyle ortadan kaldırmamakla birlikte, Lüleburgaz Kongresinde ***Trakya***'nın savunulması kararının alınması, Türk Kurtuluş Savaşının bütünleşmesi yolunda atılmış çok önemli bir adımdı. ***Ankara***'ya temsilci gönderilmesi de TBMM hükümeti yönetiminde bütünleşmeyi geç de olsa sağlayacaktı (Bıyıklıoğlu, I, 220).

Ç) BÜYÜK EDİRNE KONGRESİ (9-13 Mayıs 1920)

Lüleburgaz Kongresinden sonra Trakya Merkez Heyeti, çalışmalarını "2" yönde yoğunlaştırmıştı: Gerektiğinde silahlı savunmaya geçebilmek için kolordunun gücünü artıracak önlemler almak İstanbul hükümeti ve Anlaşma Devletleri katında siyasal girişimlerde bulunmak.

Belli yaştakilerin silah altına alınmasıyla giderleri artan kolorduya, önceden kurulması öngörülen bekçi ve korucular için toplanan "4.000" lira devredilmişti. Merkez Kurulundan Mestan Efendi ile Hacı İbrahim, Şevket Ödül ve İsmail gerekli temaslarda bulunmak amacıyla ***İstanbul***'a gönderilmişlerdi. Ancak bu heyet henüz başkentte iken oradan dönen C. Tayyar Eğilmez'in ***Trakya***'nın geleceğine ilişkin olarak getirdiği haberler hiç de olumlu değildi. 24 Nisan 1920'de toplanan ***San Remo*** Konferansında galip devletler Osmanlı barışının içereceği koşulları saptamışlardı. İmparatorluk toprakları paylaştırılırken ***Aydın*** ili ile birlikte ***Doğu Trakya***'nın da Yunanistan'a verilmesi öngörülmüştü. Arkasından da sözde barış görüşmelerinde bulunmak üzere bir Osmanlı heyetinin ***Paris***'e gönderilmesi istenmişti. Alınan bu haberler üzerine Merkez Heyeti, 2 Mayısta kongrenin toplantıya çağrılmasını gerekli bulmuştu. Kongrenin 9 Mayıs Pazar günü açılması öngörülmüştü. Toplantıya Merkez Kurulu üyeleri dışında Edirne ve Çatalca'daki genel meclis üyelerinin ve her bucaktan bir temsilci ile bölgedeki bütün müftülerin katılmaları istenmişti. Özellikle bucaklardan gelecek delegelerin değişik görüşte olanlardan seçilmesi ve köylülerin yeğlenmesi uygun görülmüştü.

Kongreden bir gün önce 8 Mayısta ***Selimiye Camii*** avlusunda büyük bir miting düzenlenmişti. Orada ***Edirne*** ve ***Trakya***'nın Türk yurdu olduğu ve Trakyalıların yurtlarını canla başla savunacakları dile getirilmişti.

Kongre 9 Mayıs, saat 14.30'da Erkek Öğretmen Okulu salonunda çalışmalarına başlamıştı. İlk oturumda sayıları "264"ü bulan delegelerden "217"si hazır bulunmuştu. Kongre için ayrı bir başkan seçilmemiş, oturumları Merkez Heyeti Başkanı Şevket Bey yönetmişti. Yalnızca kâtipler yeniden seçilmişti. Galip Bahtiyar'ın olayların gelişmelerini özetleyen açış konuşmasından sonra gündeme göre "2" ana konu çevresinde görüşmelere geçilmişti:

1) ***Trakya***'nın Osmanlı topluluğundan ayrılamayacağı. Bunu sağlamak amacıyla ***Paris***'teki Osmanlı delegelerinin çalışmalarına katılmak için gereken siyasal yollara başvurulması.

2) Trakya, Yunan işgaline bırakılacak olursa her türlü araca başvurularak eylemli olarak karşı konulması.

Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez'in de "doğal üye" olarak katıldığı toplantılarda "savaş ilan etmeden" Trakya'nın savunulması için gereken önlemlerin alınmasını ve Paris'e bir heyet gönderilmesini des-

tekleyen konuşmalar yapmıştı. 13 Mayısa kadar süren görüşmeler sonunda alınan kararlar "5" maddede toplanmıştı (Bıyıklıoğlu, I, 248-288). Bununla Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi yolundaki tasarılar kesinlikle reddolunuyor ve işgale ya da buna yönelik bir iç ihtilale karşı konulacağı bir kez daha belirtiliyordu. ***Trakya***'nın hukukunu Avrupa'da savunmak için büyükelçilerden Galip Kemali Söylemezoğlu ile Galip Bahtiyar ve Salih Cevdet gerekli yetkilere sahip temsilciler olarak seçilmişlerdi. Çorlulu Cezzarzade Ziya'nın da bu temsilciler kurulunda görev alması uygun görülmüştü.

Kongrede ***Trakya Müdafaa-i Hukuk*** örgütü ile onun asıl kaynağı olan ***Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi*** birleştirilmiş, fakat yine de ***Müdafaa-i Hukuk*** bağımsız sayılarak onu yönetecek olan Merkez Heyetinin oluşumu değiştirilmişti. Heyete her livadan "3"er olmak üzere "15" üye seçilecekti. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Eğilmez de "Milli Komutan" sanıyla Merkez Heyeti üyesi sayılacaktı. Seçimler sonunda söz konusu yönetim kurulu şöyle oluşmuştu:

Edirne Belediye Başkanı Şevket, Yolageldili Kasım, Ahırköylü Ahmet, Tekirdağ eski Mebusu Faik Kaltakkıran, Malkaralı Nazmi, Saraylı Ali Naki, Çatalca eski Mebusu Hayrettin, Halil Sadi, Hüseyin Şevket, Gelibolu eski Mebusu Şakir Kesebir, Ekrem Demiray, Baha, Şevket Ödül, Babaeskili Hamdi, Kırkkiliseli (Kırklareli) Nazmi ve doğal üye Albay Cafer Tayyar Eğilmez.

Büyük Edirne Kongresi, Ankara'da TBMM'nin açılışından "17" gün sonra toplanmıştı. Toplantılarda Trakya'nın da gerektiğinde silahla savunulacağına karar verilmesi Anadolu'daki ulusal direnişi tamamlayan önemli bir gelişmeydi. Ama bölgesel amaç gene de tümüyle giderilememişti. ***Müdafaa-i Hukuk*** ile ***Müdafaa Heyet-i Osmaniye*** örgütlerinin hem iç içeliğini, hem de ayrıcalığını öngören yaklaşım ortadan kaldırılamamıştı. Öte yandan, ***Temsilciler Kurulu,*** barış konferansına yetkili ve yeterli bir delegasyonla gidilmesini savunagelmişken, TBMM'nin açılışından sonra da gene bu amaç gözetilirken ***Edirne Kongresi***nde ***Paris***'teki Osmanlı heyetinin yanı başında çalışacak ve salt "Trakya"yı savunacak bir heyet gönderme kararı alması da kuşkulu, çelişkili bir yaklaşımdı. Bu nedenle karar ***Ankara***'da tepkiyle karşılanmıştı. TBMM Başkanı M. Kemal, 14 Mayısta Trakya Merkez Heyetine yolladığı telgrafta ***Paris***'e özel heyet gönderilmesinin doğru olmadığını bildirmişti. Ayrıca oradaki Osmanlı delegelerinin konferansın vereceği herhangi bir kararı ulus adına kabul etme yetkisini taşımadıklarını ve onların imzalayacakları bir antlaşmanın geçersiz olacağını vurgulamıştı (Bıyıklıoğlu, I, 200).

Ne var ki, M. Kemal'in bu uyarısına karşın Edirne Kongresinde seçilen heyet, Paris'e gönderilmişti. Önce ***Roma***'ya uğrayan heyetin başkanı Galip Kemali, 16 Haziranda İtalyan Başbakanı Giolitti'ye bir yazılı metin

sunmuştu. ***San Remo***'da alınan kararlar karşısında "Trakya'da ve Asya'da Türk ulusal bütünlüğü"nün korunması için gereken her türlü önlemin alındığını bildiren Söylemezoğlu, barış konferansında İtalya'dan yardım dilerken Osmanlı İmparatorluğu için bir ***konfederasyon*** öngördüğünü de açıklıyordu: "Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması, doğuda barışın ve huzurun sürekli olarak gözetilmesi, Arap vilayetlerini de içermek üzere ***konfederasyon biçiminde bir devlet kurulması***" için İtalyan hükümetinin yardımcı olması isteniyordu (agy, I, 291).

Söylemezoğlu barış konferansındaki heyet başkanlarına gönderdiği raporlar ve yazılarla "Trakya'nın hukukunu" savunmuştu. Öteki heyet üyeleri Galip Bahtiyar, Salih Cevdet ve Ziya Beyler ***Paris***'e kadar gitmişlerdi. Ama bütün bu çabalardan olumlu bir sonuç alınamamıştı.

Beri yanda ***Trakya***'da savunma önlemleri almaya çalışılırken 20 Temmuz 1920'de saldırıya geçen Yunanlılar "5" gün süren savaşlar sonunda tüm bölgeyi ele geçirmişlerdi. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez esir düşmüştü, kolordusu ise kalan birlikleriyle ***Bulgaristan***'a çekilmek zorunda kalmıştı. ***Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk*** ve ***Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi*** derneklerinin çalışmaları da böylece sona ermişti.

EKLER

EK 1

11 KASIM 1914 (29 Teşrinevvel 1330) TARİHLİ CİHADI EKBER HATTI HÜMAYUNU

Orduma, Donanmama

Avrupa Büyük Devletleri arasında harp ilan edilmesi üzerine her daim ansızın ve haksız saldırılara uğrayan devlet ve memleketimizin hukuk ve varlığını, fırsatçı düşmanlara karşı gereğinde müdafaa edebilmek üzere sizleri silâh altına çağırmıştım. Bu suretle silâhlı bir tarafsızlık içinde yaşamakta iken Karadeniz Boğazına mayın koymak üzere yola çıkan Rus donanması, talim ile meşgul olan donanmamızın bir kısmı üzerine ansızın ateş açtı. Milletlerarası hukuka aykırı olan bu haksız tecavüzün Rusya tarafından düzeltilmesi beklenirken, gerek bu devlet, gerek müttefikleri İngiltere ve Fransa devletleri elçilerini geri çağırmak suretiyle devletimizle siyasî ilişkilerini kestiler. Sonra Rusya askeri doğu hududumuza tecavüz etti. Fransa, İngiltere donanmaları müştereken Çanakkale Boğazını, İngiliz gemileri Akabe'yi topa tuttular. Böyle yekdiğerini kovalayan hainane düşmanlık üzerine öteden beri arzu ettiğimiz sulhu terkederek, Almanya Avusturya - Macar Devletleriyle müttefikan meşru menfaatlerimizi müdafaa için silâha sarılmağa mecbur olduk. Rusya Devleti üç asırdan beri devleti aliyemizi mülken pek çok zararlara uğratmış, millî kudret ve şevketimizi artıracak uyanış ve yenileşme eserlerini harp ile ve bin türlü hile ve entrika ile her defasında yoketmeye çalışmıştır. Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri zalimane bir idare altında inlettikleri milyonlarca müslüman halkın dince ve kalpten bağlı oldukları Büyük Halifeliğimize karşı hiçbir vakit fena fikir beslemekten geri durmamışlar ve bize yöneltilen her türlü musibet ve felâketin sebebi ve kışkırtıcısı olmuşlardır.

İşte bu defa girişdiğimiz cihadı ekber ile bir taraftan Halifelik şânımız, bir taraftan saltanat haklarımıza karşı yapılagelmekte olan taarruzlara inşallah sonuna kadar nihayet vereceğiz. Allahın inayeti ve peygamberin ruhanî yardımı ile donanmamızın Karadeniz'de ve cesur askerlerimin, Çanakkale ve Akabe ile Kafkas hududunda düşmanlarımıza vurdukları ilk darbeden, hak yolundaki gazâmızın zaferle taçlandırılacağı hakkındaki kanaatimizi artırmıştır. Bugün düşmanlarımızın memleket ve ordularının, müttefiklerimizin ayakları altında ezilmekte bulunması bu kanaatımızı teyit eden hallerdendir.

Kahraman askerlerim;

Dinimize ve aziz vatanımıza kasteden düşmanlara açtığımız bu mübarek gazâ ve cihad yolunda bir an azim ve sebattan ve fedakârlıktan ayrılmayınız. Düşmana aslanlar gibi saldırınız. Zira hem devletimizin, hem fetva ile kutsal savaşa davet ettiğimiz 300 milyon müslüman halkın hayat ve bekası sizlerin muzafferiyetinize bağlıdır. Mesçitlerde, camilerde, Kâbetullahta Tanrı huzurunda Tanrı sevgisine yönelmiş 300 milyon masum ve mazlum mümin kalbinin dua ve dilekleri sizinle beraberdir.

Asker evlâtlarım!

Bugün üzerimize düşen vazife, şimdiye kadar dünyada hiçbir orduya nasip olmamıştır. Bu vazifeyi yaparken bir vakitler dünyayı titretmiş olan Osmanlı ordularının hayırlı halefleri olduğunuzu gösteriniz ki, din ve devlet düşmanı, bir daha mukaddes topraklarımıza ayak basmağa, Kâbe'yi ve Peygamberimizin nurlu kabrini kapsayan mübarek Hicaz topraklarının huzurunu bozmaya cüret edemesin. Dinini, vatanını, askerlik namusunu silâhı ile müdafaa etmeyi padişah uğrunda ölümü hiçe saymayı bilir bir Osmanlı ordu ve donanması olduğunu düşmanlarımıza müessir bir surette gösteriniz. Hak ve adalet bizde, zulüm ve düşmanlık onlarda olduğundan düşmanlarımızı kahretmek için Tanrının inayeti ve Peygamberin manevî yardımının bize yar olacağına şüphe yoktur.

Bu cihetten geçmişimizin zararlarını gidermiş şanlı ve kuvvetli bir devlet olarak çıkacağımıza eminim. Bugünkü harbde birlikte hareket ettiğimiz dünyanın en cesur ve muhteşem iki ordusu ile silâh arkadaşlığı ettiğimizi unutmayınız. Şehitleriniz, evvelki şehitlere zafer müjdesini götürsün, sağ kalanlarımızın gazâsı mübarek, kılıcı keskin olsun.

22 Zilhicce 1332-29 Teşrinevvel 1330
(11 Kasım 1914)
Mehmet REŞAT

EK 2

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ORDULAR VE KAYIPLAR

Ülkeler	Silahlı Kuvvet	Toplam Kayıplar (Ölü, Yaralı, Kayıp)	Oran (%)
Anlaşma (İtilaf) -12-			
Rusya	12.000.000	9.150.000	76.3
Fransa	8.410.000	6.160.800	73.3
İngiltere	8.904.467	3.190.235	35.8
İtalya	5.615.000	2.197.000	39.1
A.B.D.	4.355.000	364.000	8.2
Japonya	800.000	1.210	0.2
Romanya	750.000	535.000	71.4
Sırbistan	707.343	231.106	46.8
Belçika	267.000	93.061	34.9
Yunanistan	230.000	27.000	11.7
Portekiz	100.000	33.291	33.3
Karadağ	50.000	20.000	40.0
Toplam	**43.188.810**	**22.104.209**	**52.3**
Bağlaşık (İttifak) -4-			
Almanya	11.000.000	7.142.858	64.9
Avusturya-Macaristan	7.800.000	7.020.000	90.0
Osmanlı İmp.	2.850.000	975.919	34.2
Bulgaristan	1.200.000	266.919	67.4
Toplam	**22.850.000**	**15.404.477**	**67.4**
Genel Toplam	**66.038.810**	**37.508.686**	**57.6**

(P. Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi,**
Çev. A. Cemgil, II. 383)

EK 3

WİLSON'UN GELECEKTEKİ BARIŞ KOŞULLARI HAKKINDA KONGREYE "14" MADDELİK BİLDİRİSİ
(Özet. 8 Ocak 1918)

1) Uluslar arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi yönetiminin uygulanması.

2) Kara suları dışındaki denizlerde gerek savaş, gerekse barış dönemlerinde ulaşımın tam anlamıyla serbest olması.

3) Ekonomik engellerin olanaklar ölçüsünde kaldırılması ve ticaret işlerinde bütün uluslar arasında eşitlik sağlanması.

4) Her ulusun, bütün silahlanmasını kendi iç güvenliği ile orantılı biçimde en altdüzeye indirmesi.

5) Sömürgelere ilişkin bütün isteklerin, egemenlik sorununun çözümüyle ilgisi bulunan halkın yararlarının da, hükümetin haklı istekleri derecesinde geniş ve tamamıyla yansız bir düşünce ile serbestçe tartışılarak çözülmesi.

6) Rusya topraklarının tümüyle boşaltılması.

7) Belçika'nın, bütün öteki uluslar gibi sahip olduğu bağımsızlığı sınırlamak için hiçbir biçimde girişimde bulunulmaksızm boşaltılması ve onarılması.

8) Fransa topraklarının tümüyle boşaltılması ve işgal altında olan kısmının onarılması. Alsace - Lorraine hakkında, 1871 tarihinde Prusya tarafından Fransa'ya yapılan haksızlık, "50" yıla yakın bir süre boyunca dünya barışını bozduğundan, bütün toplumların yararı yönünden barışın yeniden sağlanabilmesi için o haksızlığın giderilmesi.

9) İtalya sınırlarında, uluslar arasındaki sınır çizgisi açıkça anlaşılacak biçimde bir sınır düzeltilmesi yapılması.

10) Uluslararasındaki yerlerinin korunması ve elde edilmesi istenen Avusturya ve Macaristan uluslarına, özerk olarak gelişmeleri için geniş olanaklar sağlanması.

11) Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması ve işgal olunan topraklarının onarılması. Sırbistan'a denize serbest bir çıkış sağlanması. Çeşitli Balkan devletlerinin, karşılıklı ilişkilerinin, dostça yapılacak görüş alışverişi sonucunda, tarihin oluşturduğu bağlar ve ulus ayrılıkları dikkate alınarak saptanması. Bu devletler hakkında, ekonomik ve siyasal bağımsızlıklarla toprak bütünlüğüne ilişkin uluslararası güvence sağlanması.

12) Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kesiminin egemenliği sağlanmalı, fakat bugün Türk yönetiminde bulunan öteki uluslara kesin ve her türlü kuşkudan uzak bir yaşama güvenliği, kendi gelişmelerini istedikleri gibi yürütecek kesin ve engelsiz fırsatlar verilmeli. Çanakkale Boğazı, bütün uluslaın gemilerine ve ticaretine, uluslarca sağlanacak güvenlik altında sürekli olarak açık bulundurulmalıdır.

13) İtiraz edilemeyecek biçimde Polonyalı ahalinin oturduğu toprakları kapsamak üzere bağımsız bir Polonya devleti kurulması. Bu devlete denize serbestçe bir çıkış sağlanması; siyasal ve ekonomik bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınması.

14) Kesin anlaşmalara dayanarak bütün devletlere, eşit derecede siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü güvencesini karşılıklı olarak sağlamak amacıyla uluslararasında "genel bir dernek" oluşturulması zorunluluğu.

EK 4

MONDROS SİLAHBIRAKMA ANLAŞMASI

1) Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının Müttefikler tarafından işgali.

2) Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzileri ve öteki engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ya da kaldırmak için istekte bulunulduğunda yardım edilecektir.

3) Karadeniz'de bulunan torpil yerleri hakkında gerekli bilgiler verilecektir.

4) Anlaşma Devletlerine mensup savaş tutsakları ile Ermeni tutsak ve tutukluları İstanbul'da toplanacak, koşulsuz sınırsız Anlaşma Devletlerine teslim olunacaktır.

5) Sınırların korunması ve iç güvenliğin sürdürülmesi için gerekli görülecek askeri kuvvetlerin dışındakilerin hemen terhis edilmesi (Söz konusu askeri kuvvetlerin sayısı ve durumu Anlaşma Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılacak görüşmeden sonra kararlaştırılacaktır).

6) Osmanlı karasularında güvenlik ve buna benzer işler için kullanılacak küçük gemiler dışında, Osmanlı sularında ya da Osmanlı devletince işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri teslim olunup gösterilecek Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.

7) Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum başgösterdiğinde herhangi stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır.

8) Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demiratma yerlerinden Anlaşma Devletlerince yararlanılması ve Anlaşma Devletleriyle savaş halinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması. Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında benzer koşullardan yararlanacaklardır.

9) Anlaşma Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi onarımını kolaylaştırıcı araçları kullanacaklardır.

10) Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgali.

11) İran'ın kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin hemen savaştan önceki sınır gerisine çekilmesi konusunda önceden verilen emir yerine getirilecektir. Kafkaslar ötesinin daha önce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden, geri kalan kısmı, Müttefiklerce yerel durum incelenerek istekte bulunulursa boşaltılacaktır.

12) Hükümet haberleşmeleri dışta kalmak üzere, telsiz telgraf ve kabloların Anlaşma Devletleri memurlarınca denetlenmesi.

13) Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ait maddelerin ve malzemenin tahrip edilmesinin önlenmesi.

14) Memleketin gereksinimi karşılandıktan sonra artakalan kömür, akaryakıt ve denizcilik malzemesinin üretim kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi (söz konusu maddelerin hiçbiri ihraç olunmayacaktır).

15) Bütün demiryollarına Anlaşma Devletlerinin denetim subayları memur edilecektir. Bunlar arasında, bugün Osmanlı hükümetinin denetimi altında bulunan Kafkas ötesi demiryolu kesimleri de bulunmaktadır; söz konusu Kafkas demiryolları serbest ve tam olarak Anlaşma Devletleri memurlarının yönetimi altına konulacaktır. Halkın gereksiniminin karşılanması dikkate alınacaktır. Bu maddeye Batum'un işgali de dahildir. Osmanlı hükümeti Bakû'nun işgaline itiraz etmeyecektir.

16) Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtalar, en yakın Anlaşma Devleti komutanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin düzeni korumak için gerekli miktarından fazlası, beşinci maddedeki koşullar uyarınca kararlaştırılacak biçimde geri çekilecektir.

17) Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan koruma kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı hükümeti, teslim emrine uymadıkları taktirde, haberleşmeyi ve yardımını kesmeyi yükümlenir.

18) Mısrata'yı da içermek koşuluyla Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın Anlaşma Devleti kıtasına teslim edilmesi.

19) Alman ve Avusturya deniz, kara askerleri ve sivil memurları ile uyruklarının bir ay içinde ve uzak yerlerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketlerinden ayrılmaları.

20) Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait donatım eşyası, silahlar, cephane ve taşıma araçlarının ne şekilde kullanılacağı hakkında verilecek yönergeye uyulacaktır.

21) Müttefiklerin yararlarını korumak için gıda işleriyle görevli bakanlıkta Anlaşma Devletleri temsilcileri bulundurulacaktır, onlara bu konuda gerekli bütün bilgiler verilecektir.

22) Osmanlı savaş tutsakları Anlaşma Devletlerinin elinde korunacaktır. Sivil savaş tutsakları ile askerlik çağı dışında olanların serbest bırakılması dikkate alınacaktır.

23) Osmanlı hükümeti, merkezi hükümetlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24) "Ermeni illerinde" karışıklık başgösterdiğinde bu illerin herhangi bir kısmının işgali hakkını Anlaşma Devletleri saklı tutarlar.

25) Müttefiklerle Osmanlı hükümeti arasında düşmanlık, 1918 yılı Ekiminin 31. günü yerel saatle öğlen vakti sona erecektir.

ARTHUR CALTHORPE
HÜSEYİN RAUF
REŞAT HİKMET
SADULLAH

EK 5

YUNAN ÇIKARMASINA SİLAHLÂ KARŞI KONULMASI HAKKINDA GENELKURMAY BAŞKANÎ FEVZİ ÇAKMAK'IN EMRİ

XVII. Kolordu Komutanlığına, 14/IV/1919

C- 13/IV/35 (1919) Şifreye:

Sevahilimizin (sahillerimizin) bir noktasına karşı Yunanlıların herhangi bir tecavüzüne kolorduca kuvvetle muhalefet edilmelidir ve böyle emir alındığı da İzmir'deki bilumum mümessillere (bütün yabancı devlet temsilcilerine) ve vilayet-i celileye tebliğ olunmalıdır. İtalyanların teşebbüsü muvacehesinde suret-i hareket (girişimleri karşısında nasıl davranılacağı) makam-ı Sadr-ı uzmadan sorulmuştur. Fakat herhalde İtalyanlara karşı da mütarekenameye muhalif her hareketin protesto edilmesi, kıtaat ve memurîn-i Osmaniyenin katiyyen terk-i mevkı etmemeleri (Osmanlı askeri birlikleri ve memurlarının yerlerinden ayrılmamaları) ve kıtaatımızın icabında mukabele edecek bir surette toplu bulundurulması lazımdır.

FEVZİ

(ATASE Arşivi. E.U. II. Şube, D. 83 Belge 27)

EK 6

ERZURUM KONGRESİ KARARLARI VE DOĞU ANADOLU MÜDAFAAİ HUKUK DERNEĞİ TÜZÜĞÜ

Doğu Anadolu'nun tam bir işbirliğiyle 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da toplanan ilk kongrenin aldığı kararlar:

TEMEL İLKELER:

1) "Doğu vilayetleri ile Trabzon ve Canik (Samsun) sancağı, birbirinden ayrılmaz ve Osmanlı topluluğunun bir parçası olmak üzere bir bütün teşkil eder."

Trabzon vilayeti ve Canik Sancağı ile "Doğu Anadolu" adını taşıyan Erzurum, Sıvas, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis ve bu arada bağımsız sancaklar, hiçbir sebep ve bahaneyle birbirinden ayrılması imkânı tasarlanamayan bir bütün olup, kıvanç ve tasada beraberliği kabul eder ve mukadderatları hakkında aynı amacı güderler. Bu bölgede yaşayan bütün İslam unsurları, birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu; ırk, toplum ve çevre şartlarını anlayışla karşılayan öz kardeştirler.

2) "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelmiş sayacağımızdan, buna karşı hep birlikte direnip savunma ilkesi kabul edilmiştir."

Yurdumuzda ötedenberi birlikte yaşadığımız Hıristiyan toplumlarının yüce Osmanlı devletinin kanunlarıyla sağlanmış bulunan kazanılmış haklarının tümüne saygılıyız. Bunların mal can ve ırzlarının dokunulmazlığı dinimizin icapları, milletimizin gelenekleri ve kanunlarımızın esası olmakla beraber, bu ilkeler kongrenin genel inancıyla bir kez daha tekrar edilmiştir. Ancak, Rum ve Ermenilerin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, gizli ya da açık, her ne şekil ve surette olursa olsun Osmanlı egemenliğini, İslam haklarını ve milli varlığımızı sarsacak bir durum almalarına asla müsaade edilmeyecektir. Bunların milletimize ve yurdumuza zararı dokunabilecek her türlü girişimlerine karşı milletimiz maddi ve manevi gücüyle karşı koyup savunmada kendini haklı ve yetkili sayar. Bu yolda İtilaf Devletlerinin herhangi bir suretle başgösterecek girişimlerini aynı amacın gerçekleşmesine yönelmiş sayacağımızdan, bu durumda da hukuk ve mukadderatımızı bütün varlığımızla korumakta katiyen tereddüt edilmeyecektir.

Bu hususta gereken savunma tedbirlerinin alınması da zorunlu görülmüştür.

3) "Osmanlı devletinin çözülüp dağılması tehlikesine karşı, Osmanlı saltanatının ve İslam hilafetinin var olarak kalmasını sağlamak temel amacı teşkil ettiği için, bu uğurda öteki vilayetlerle birlikte ve fakat bunlarla işbirliği mümkün olamadığı takdirde, yalnız Doğu Anadolu vilayetlerince direnip savunma ilkesi kabul edilmiştir."

Bu kutsal amaca ulaşabilmek için Doğu Anadolu vilayetlerinin öteki vilayetlerle her bakımdan birleşerek işbirliği sağlaması derinden özlemi duyulan bir dilektir. Ancak durumlarının zorunlu bir gereği olarak, öteki vilayetler bu işbirli-

gine eylemli olarak katılmaya olanak göremeyecek olsalar bile, temel ilke yine korunacaktır. Yani kutsal amacın gerçekleşmesi için bir bütün teşkil eden Doğu Anadolu vilayetlerince girişimler hep birlikte sürdürülecektir.

İşgal altında bulundukları için iradelerini serbestçe açıklayamayan ve kullanamayan yerlerdeki dindaşlarımızı, yukarıda işaret edilen zorunlu şartlar ortadan kalkıncaya kadar özürlü sayacağız.

4) "İstanbul hükümetinin, yabancı devletlerin baskısı karşısında buralarını terk ve ihmal etmek zorunluluğunda kaldığının anlaşılması halinde alınacak idari, siyasi ve askeri durumların belirlenip saptanması."

Osmanlı hükümeti yabancı devletlerin baskıları karşısında (Allah göstermesin) bütün yurdun tam bir çöküntüye uğramasının başlangıcı demek olan buralarını terk ve ihmal etmek zorunlugunda kaldığı takdirde; yani Doğu Anadolu vilayetlerinin Osmanlı hükümetine ve hilafet makamına olan bağlılığının, antlaşmalar imzalamak ve İtilaf Devletlerine muhtıralar verilmek suretiyle ve inandırıcı siyasi belgelerle terk ve ihmal olunduğunun gerçekleşmesi halinde, kutsal hilafete ve Osmanlı saltanatına karşı beslediğimiz bağlılığı koruyup pekiştirmek ve yurdumuzu Rumlarla Ermenilerin ayakları altında çiğnetmemek üzere, bölgesi yukarıda belirtilmiş olan Doğu Anadolu'da derhal bir geçici idare kurulacaktır. Ve bugün mevcut olan teşkilat ve yüce Osmanlı devletinin yürürlükte bulunan kanunları çerçevesinde işlerin yürütülmesine devam edilecektir. Asker ve sivil bütün devlet memurları ile amirleri bu geçici idareye bağlı olacaklardır. Geçici idare, bütün yabancı devletlere bu yeni idareyi resmen ve usulen bildirecektir. Söz konusu olan geçici idare, milli teşkilatımızın oluşturduğu kongrece seçilecek kuruldur. Ancak tasarlanan bu durum, kongrenin toplantı halinde bulunmadığı bir zamanda başgösterdiği takdirde Temsil Heyeti bu seçim görevini yapacak; olup bitenlerden derhal vilayetlere bilgi verecek ve kongreyi de hemen toplantıya çağıracaktır.

5) "Temsil Heyeti tarafından Merkez Heyetleri aracılığı ile bir duyuru yapılmadıkça halkın bulundukları yerlerden göç etmesi yasaktır. Temsil Heyeti, göçün doğu vilayetleri sınırları içinde olmak üzere, nasıl yapılacağını ve yerlerini daha önce hazırlayıp belirtecektir."

Temsil Heyeti saldırıya uğraması ihtimali olan yerleri şimdiden göz önüne alacak, bu saldırıların niteliğini ve genişliğini etraflıca düşünecektir. Buna göre icap eden halkın canlarını korumak, yiyecek, barınak vesair ihtiyaçları için mahalli idare heyetlerinin incelemelerine dayanarak bir plan yapacaktır. Bu plan ve uygulama biçimi yerel idare heyetince şimdiden bilinecektir. Planın uygulanması zamanı, tehlikenin belirmesi halinde, ayrıca bildirilecektir. Ancak tasarlanan bu zaman çeşitli nedenler yüzünden ilgili yerlere tam vaktinde bildirilemediği takdirde, mahalli idare heyetleri olayın başgöstermesi üzerine planın uygulanması gerektiği inancına varırlarsa, sorumluluğu üzerlerine alarak uygulamakla beraber Temsil Heyetine de bilgi vereceklerdir. Bu sorun gayet önemli ve nazik, her türlü tedbire rağmen hiçbir suretle arzu edilmeyen perişanlık hallerini doğurabileceğinden, son derece dikkatli ve ihtiyatlı olunmalıdır. Halkın bulundukları yerlerden göç suretiyle korunmaları imkânı bulunmadığı takdirde, bunları yerlerinden oynatmamak daha uygun olacağından, bu gibi hallerde de zarar vermeyecek bir hareket tarzı seçilmelidir. Aynı zamanda düzensiz kuvvetlerin saldırısına uğrayacak yerlere karşı daha önceden tedbirler almak hususu da düşünülecektir.

6) "Yedi vilayetin nasıl birbirinden ayrılamaz bir bütün teşkil ettiğini, buralardaki İslam haklarının kapsam ve devamlılığının hiçbir suretle bozulmasının kabil olamadığını dünya kamuoyuna karşı gösterip duyurmak."

Kongremizin sona ermesiyle beraber milli teşkilatımızın gayesine, kongremizin toplanmasındaki amaca ve izlediği yola dair kongrece kararlaştırılan hususlar, özetle halkımızın vicdanından kopup yükselen istek ve dilekler, gayet açık ve kesin bir bildiri ile millete, merkezi hükümete ve yabancılara duyurulacaktır. Bundan başka amacımızı ve teşkilatımızın izleyeceği yolu yurdun dört bir köşesine yaymak ve bunun her yönde iyice anlaşılıp benimsenmesi yolunda cemiyet üyelerinden her biri ve tabiatıyla bütün merkez ve yerel heyetlerle Temsil Heyeti görevli ve yükümlüdür. Bu hususta mümkün olan her türlü araç kullanılacaktır. Bugün gazete çıkmakta olan, gazete çıkarmak araçları bulunan veya bu araçları sağlama olanağına sahip bütün merkezlerde, en az bir gazeteyi, o yerin idare heyeti himayesi altına alacaktır.

Kongrece alınmış ve milli vicdana tamamen uygun olan kararlar ve benimsenen ilkeler, herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından sözle, yazı ile ya da fiilen kötüye yorumlandığı, yahut olumsuz yönde telkinlerde bulunulduğu taktirde, bu davranış, bütün anlamıyla millet ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır.

7) "Teşkilatımızın, bu ilkeleri gerçekleştirebilecek bir hale getirilmesi."

1) CEMİYETİN ADI

Yurdumuzun karşılaştığı olaylar üzerine ve tamamen aynı maksatla milli vicdandan doğmuş cemiyetlerin birlik ve beraberliği ile oluşan genel kitle, "Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namıyla adlandırılmıştır. İşbu ulusal cemiyet, her türlü siyasi parti akımlarından arınmıştır.

2) AMAÇ

Osmanlı yurdunun bütünlüğünü, hilafet ve saltanat makamları ile milli bağımsızlığımızın dokunulmazlığını sağlama yolunda ulusal güçleri etmen ve ulusun iradesini egemen kılmaktır.

3) TEŞKİLAT

A) Bütün İslam yurttaşlar cemiyetin doğal üyeleridirler.

B) Teşkilat, her biri derece derece birbirine bağlı olmak üzere, köy ve mahallelerden başlayarak nahiye, kaza, liva, bağımsız liva ve vilayet bölümlerine ayrılmıştır.

Köy, nahiye ve livalarda "İdare Heyetleri", bağımsız livalarla vilayetlerde "Merkez Heyetleri" ve kongrece seçilmiş bir "Temsil Heyeti" vardır.

1) Köy İdare Heyeti: Köy ve mahallelerde oturan köy ve mahalle halkından seçilmiş en az üç üyeden oluşur. İçlerinden biri başkan seçilir. Görevi köylüyü ve mahalle halkını tehlikelere karşı korumak ve uyarmak, bir üst heyetten alacağı talimatı yapıp duyurmak ve hükümlerini uygulattırmaktır. Köy ve mahallenin, köy ve mahalle halkının durumları hakkındaki düşüncelerini bağlı bulunduğu üst heyete bildirir.

2) Nahiye İdare Heyeti: Nahiyeyi teşkil eden köylerin idare heyetlerince seçilmiş en az üç üyeden oluşur. İçlerinden biri başkan seçilir. Görevi: Bütün köylerdeki milli akımı birleştirmek ve tehlike karşısında onları hazırlıklı bulundurmak, bir üst heyetten alacağı talimatı duyurmak ve talimat hükümlerinin uygulanmasını sağlamaktır.

3) Kaza İdare Heyeti: Merkeze bağlı köy, mahalle ve nahiyeler idare heyetleri tarafından seçilmiş en az beş üyeden oluşur. İçlerinden biri başkan seçilir. Görevi: Kaza sınırları içinde milli akımı birleştirmek ve halkı tehlikeler karşısın

da hazırlıklı bulundurmak hususunda köy ve nahiye idare heyetlerinin görevlerini layıkıyla yapmalarını sağlamak; her köy ve mahallenin ve kendisine bağlı nahiyelerin genişlik ve bölgelerinin gereklerine göre bekçi teşkilatını kurdurup denetlemek; bir üst idare heyetinden alacağı talimat çerçevesinde cemiyetin her türlü dilek ve amaçlarının gerçekleşmesini sağlamak ve kolaylaştırmaktır.

Bu teşkilatın aynen uygulanması mümkün olmayan bölgelerde, o yerin özelliklerine ve koşullarına uygun bir tarzda gereği yapılır ve en yakın idare heyeti ile bağlantı kurulur.

4) Liva İdare Heyeti: Liva içindeki kazalarla liva merkezine bağlı köy, mahalle ve nahiye idare heyetleri tarafından seçilmiş en az yedi üyeden oluşur. İçlerinden biri başkan seçilir. Ancak liva merkezinde ayrıca kaza teşkilatı kurulmayacak ve işler bu heyet tarafından yürütülecektir.

Görevi: Cemiyet teşkilatını tüzüğe uygun olarak kurmak ve özellikle bekçi teşkilatına önemi oranında dikkati çekmek; her türlü siyasal amaçlardan arınmış olan cemiyetimiz amaçlarının liva sınırları içinde tamamıyla anlaşılması imkân ve tedbirlerini hazırlamak; bu temiz ve milli amaçlara engel olabilecek her türlü girişimi etkisiz bırakmak, bu gibi girişimlere karşı gerekli görülecek önleyici tedbirleri almak, bir üst Merkez Heyeti ile bağlantısını sıkıca ve kesintisiz sürdürerek oradan alacağı talimat çerçevesinde hareket etmektir. Gecikmesi, cemiyetin temel ilkelerine, yurt ve milletimizin hayat ve çıkarlarına zararlı ve tehlikeli olabilecek olağanüstü ve acele durumlarda liva idare heyeti doğrudan doğruya Temsil Heyetine de bilgi verir. Temsil Heyeti vereceği cevabı vilayet merkez heyetine de bildirir.

5) Bağımsız Liva ve Vilayet Merkez Heyetleri: Nahiye, kaza ve liva idare heyetleri tarafından seçilmiş on üyeden oluşur. İçlerinden biri başkan seçilir. Bu heyetler, aynı zamanda merkez kazalarının idare heyetleri yerine de geçerler.

Görevi: Sınırları içinde bulunan bütün idare heyetlerinin kendilerine verilmiş olan görevleri en iyi biçimde yapmalarını sağlamak; Temsil Heyeti ile yapacağı yazışmaların sonuçlarını, oradan alacağı talimat ve bilgileri derhal ilgililere duyurmaktır. Ayrıca milli teşkilata ait hususları gecikmeksizin izler, sonuçlarından Temsil Heyetine bilgi sunar; gecikmesi cemiyetin temel amacına, yurt ve milletimizin hayat ve çıkarlarına zararlı ve tehlikeli olabilecek olağanüstü önemli ve acele hallerde karar ve tedbirler alıp uygulayarak hemen Temsil Heyetine bilgi verir. Vilayet sınırları dışında ve fakat cemiyetin çevresi içinde oluştuğunu öğrenebileceği olağanüstü olaylardan hem o bölgedeki ilgilileri, hem de Temsil Heyetini haberdar eder. Çok önemli hallerde, gerekli görürse, vilayet kongresini olağanüstü toplantıya çağırır. Merkez Heyeti, kongreye karşı bir yıllık işlem ve hesaplarından sorumludur.

6) Vilayet Kongresi: A) Milli amaç çevresinde daha genel ve geniş kapsamlı bir surette anlaşmak ve gerekli tedbirleri almak üzere yılda bir kez mart, nisan veya mayıs ayları içinde vilayet merkezinde bir kongre toplanacaktır. "Vilayet kongresi" diye adlandırılacak olan bu kongre, kaza ve liva idare heyetlerinden seçilmiş ikişer üyenin katılmasıyla toplanır. Görevi, vilayet sınırları içinde bir yıllık çalışma ve sonuçlarını inceleyip karara bağlayarak gene kongreye ait raporu hazırlamak ve cemiyetin vilayete ait bütçesini tayin ve tespit etmektir. Bu arada Temsil Heyetine ait masrafları da ayırır ve gönderir.

B) Genel Kongre: Genel Kongre, yılda bir kez 23 Temmuzda toplanır. Toplantı yeri, Temsil Heyeti ile vilayetler merkez heyetlerinin yazışmasıyla kararlaştıracakları yerdir. Genel Kongre, kaza, liva, idare heyetleri ile bağımsız liva ve vilayetler merkez heyetlerince seçilmiş birer üyeden oluşur. Yurdun ve milletin mukadderatı hakkında her türlü müzakereleri yapar, kararlar alır; Temsil Heye-

tinin bir yıllık çalışma ve girişimlerini inceler; sonuçlarına göre hükümü ve kararını verir. Sonunda Temsil Heyetini ya yerinde bırakır, ya da yeniden seçer. Temsil Heyetinin bütçesini tayin ve kabul eder. Temsil Heyeti üyeleri, genel kongre müzakerelerinde söz almaya yetkili, fakat oy vermek hakkına sahip değildirler.

7) Temsil Heyeti: Temsil Heyeti, aşağıdaki ek maddede açıklandığı üzere, genel kongre tarafından seçilmiş, gerekli nitelikleri taşıyan en az dokuz ve en çok on altı üyeden oluşur. İçlerinden biri başkan olur. Bir de yazı işleri heyeti vardır. Merkezi, durum ve olaylara göre en uygun yerdir.

Görevi: Doğu Anadolu vilayetlerinde bulunan milli teşkilatımızın varlığını ve sürekliliğini sağlamak ve bu yolda gerekli tedbirleri hazırlamak; kurulmuş olan bütün cemiyetleri tek bir ülkü etrafında toplayıp birleştirmek ve bunları temsil ederek sözü geçen teşkilat kesimleri arasındaki uyum ve bağlılığı kurup korumak ve bu suretle milli amaç ve ilkelerin hızla ve kolaylıkla gerçekleşmesini sağlamaktır.

Temsil Heyeti, tüzüğün temel ilkeler bölümünde açıklanmış olan kesin milli amacın tek bir noktasını bile savsaklamamak şartıyla yurdumuzun bütünlüğünü ve milletimizin bağımsızlığını sağlama yolunda her türlü tedbir ve siyasi kararları almaya yetkilidir. Ancak yurdun ve milletin mukadderatı hakkında önemli ve temel sorunlarda kesin karar vermeden önce Merkez Heyetlerinin görüşlerini alır. Yurdun ve milletin mukadderatını kesin olarak tayin ve tespit edecek durumlar için son ve kesin kararı ancak kongre müzakeresiyle verebilir. Olağanüstü hallerde, temsil heyeti genel kongreyi olağanüstü olarak toplantıya çağırır. Temsil Heyeti, genel kongreye karşı bütün bir yıllık işlem ve hesaplarından sorumludur.

Yedinci maddeye ektir: Temsil Heyeti üyeleri aşağıda yazılı olduğu üzere seçilir:

8) Temsil Heyeti ile Merkez ve İdare Heyetleri, önemli sorunlarda, yetkili gördükleri kişileri üyelerinden sayarak onlarla istişare edebilirler.

9) Merkez ve idare heyetleri, bu tüzükle tayin ve tespit olunan esaslar ve yetkiler çerçevesi içinde serbesttirler.

10) Cemiyetin geliri: Bağımsızlığın ve özgürlüğün yüce değerini takdir buyuranların yapacakları para yardımından ibarettir.

11) Cemiyetin milli iradeyi egemen kılmak yolundaki emelleri, ancak Millet Meclisinin toplanarak kanun çıkarma ve denetleme haklarına tamamen, güvenlikle, serbestçe ve fiilen sahip olmasıyla gerçekleşebileceğinden, bu güvenin Millet Meclisi tarafından sağlanması üzerine cemiyetin ileride alacağı durum, kongre kararı ile belirlenir.

İmza
Kongre Heyeti

EK 7

SİVAS GENEL KONGRESİNİN BİLDİRİSİ (9)

Sıvas, 11 Eylül 1335 (1919)

Bütün milletçe bilinmekte olan iç ve dış tehlikelerin yarattığı milli uyanıştan doğan kongremiz aşağıdaki kararları almıştır:

1) Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında yapılan mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1334 (1918) tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktası ezici İslam çoğunluğu ile meskûn bulunan Osmanlı ülkesinin bölgeleri, birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılması kabil olmayan ve hiçbir sebeple bölünmez bir bütün teşkil eder.

Bu ülkede yaşayan bütün İslam unsurları birbirlerine karşı saygı ve fedakârlık duyguları besleyen, soy ve toplum hakları ile çevre şartlarını anlayışla karşılayan öz kardeştirler.

2) Osmanlı toplumunun bütünlüğü ve milli bağımsızlığımızın sağlanması, yüce hilafet ve saltanat makamının dokunulmazlığı için Kuvayimilliyeyi amil (etmen) ve milli iradeyi hakim (egemen) kılmak kesin ve temel ilkedir.

3) Osmanlı ülkesinin herhangi bir bölümüne yönelecek müdahale ve işgale, özellikle yurdumuzda bağımsız birer Rumluk ve Ermenilik kurulması amacını güden harekâta karşı Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerindeki milli savaşlarda olduğu gibi, hep birlikte savunma ve direnme ilkesi meşru kabul edilmiştir.

4) Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün gayri Müslim azınlıkların her türlü hak ve eşitlikleri korunmuş olduğundan, bunlara siyasi egemenlik ve toplum dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5) Osmanlı hükümeti, bir dış baskı karşısında ülkemizin herhangi bir kesimini terk ve ihmal etmek zorunluğunda kaldığı taktirde, hilafet ve saltanat makamı ile vatan ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü garanti eden her türlü tedbir ve kararlar alınmıştır.

6) İtilaf Devletlerince mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1334 (1918) tarihindeki sınırlarımız içinde kalıp büyük İslam çoğunluğu ile meskûn olan, kültür ve uygarlık üstünlüğü de Müslümanlara ait bulunan ülke bütünlüğümüzün bölünmesi düşüncesinden tamamen vazgeçilerek bu topraklar üzerindeki tarihi, ırki, dini ve coğrafi haklarımıza saygı gösterilmesini ve bunlara aykırı girişimlerin geçersiz hale getirilmesini, böylece hak ve adalete dayanan bir karar alınmasını bekleriz.

7) Milletimiz insani ve çağdaş amaçların yüceliğine inanır; teknik, ekonomik ve endüstriyel durum ve ihtiyacımızı da takdir eder. Bu nedenle, devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve yurdumuzun bütünlüğü korunmak şartıyla, 6. maddede açıklanan sınırlar içinde, milliyet ilkelerine saygılı ve ülkemize karşı yayılma emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik, ekonomik ve endüstriyel yardımını memnunlukla karşılarız. Bu insani ve adil şartları taşıyan bir barışın

da en kısa zamanda gerçekleşmesi, dünya ve insanlığın sükûnu adına, en başta gelen milli emelimizdir.

8) Milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin ettiği bu tarihi çağda, merkezi hükümetimizin de milli iradeye bağlı olması zorunludur. Çünkü milli iradeye dayanmayan bir hükümetin indi ve şahsi kararlarına milletçe itaat edilmeyeceğinden başka, bu kararların dışta da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar görülen eylemler ve sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bu nedenle milletin içinde bulunduğu kaygı ve sıkıntılardan kurtulmak çarelerine bizzat başvurmasına hacet kalmadan, merkezi hükümetimizin milli Meclisi hemen ve hiç vakit yitirmeden toplaması, böylece vatan ve milletin mukadderatı hakkında alacağı bütün kararları milli Meclisin denetimine sunması zorunludur.

9) Vatan ve milletimizin karşılaştığı zulüm ve elemlerle ve tamamen aynı ülkü ve amaçlar milli vicdandan doğan vatani ve milli cemiyetlerin birleşmesinden oluşan genel kitleye bu kez "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı verilmiştir. Bu cemiyet her türlü particilik akımlarından ve şahsi ihtiraslardan tamamıyla arınmış ve aklanmıştır. Bütün Müslüman yurttaşlarımız bu cemiyetin tabii üyelerindendirler.

10) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin, 4 Eylül 1335 (1919) tarihinde Sıvas şehrinde toplanan Genel Kongresi tarafından kutsal amaçları izlemek ve bütün teşkilatı yönetmek için bir "Temsil Heyeti" seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün milli teşkilat birleştirilmiş ve güçlendirilmiştir.

GENEL KONGRE KURULU

EK 8

BALIKESİR MİLLİ KONGRESİ KARARLARI

Balıkesir'de Yunan tecavüzlerine karşı savunmaları ve mücadeleleri birleştirmek ve tespit etmek üzere 26 Temmuz 1919 günü toplanan Milli Kongre aşağıdaki kararları almıştır:

Madde 1) Balıkesir ilçesi adına delege Hacim Muhittin, Mehmet Vehbi, Sabri, Keçecizade Hafız Mehmet Emin, Yırcalızade Şükrü, Arabacızade Hacı Hafız Mehmet, Kocabıyıkzade Mehmet, Kunduracı Nuri, Basribeyzade Şevki, Gönenli Osman, Keşkekzade Hacı Baha, Barutçuzade Süleyman; Bandırma adına Yahya Sezai, Rıza; Burhaniye adına İbrahim, Hasan; Balya adına Mustafa Çavuş, İsmail; Soma adına eski Müftü Hafız Osman, Müftü İsmail; Erdek adına Sait, Sâib; Akhisar adına Reşat, Kâmil, Hüsnü; Kırkağaç adına Ahmet Faik, Müderris Hüseyin; Sındırgı adına Mustafa, Şatırzade Emin; Giresun Bucağı adına Abdulgafur, Hatip Mustafa; Fart Bucağı adına Dâniş, İbrahim; Kepsut Bucağı adına Basri, Hafız Arif; Şamlı Bucağı adına Hafız Mehmet; İvrindi Bucağı adına Hafız Hamit, Mehmet; Bigadiç Bucağı adına Emirzade Ali, Azazade Mustafa; Konakpınar Bucağı adına Lütfü Bey ve Efendilerden kurulmuştur.

Madde 2) Kongre müzakereleri devam ettiği sürece başkanlığa Hacim Muhittin Bey, kâtipliklere Abdulgafur ve Hasan Efendiler, başkan vekilliklerine Vehbi ve Sabri Beyler seçilmişlerdir.

Madde 3) Kongremiz hiçbir siyasal parti ile ilgilenmemekle beraber çeteciliketen nefret eder ve düzenli örgütle Yunanlıları Anadolu'dan kovmaya kararlıdır.

Madde 4) Kongrenin amacı yurdun kurtuluşudur. Her ne şekilde olursa olsun siyasetle uğraşmayı nefretle reddeder.

Madde 5) Kongre, müzakereleri devam ettiği sürece sabahları 9'dan 12'ye, ve 2 saat aradan sonra 14'ten 17'ye kadar her gün toplanmayı kabul etmiştir.

Madde 6) "Redd-i İlhak" deyimi mevcut duruma göre yetersiz olduğundan, bu deyimin "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti" şekline çevrilmesi uygun görülmüştür.

Madde 7) Yunana karşı mücadele devam ettiği sürece milli seferberlik genel olup herkes vatan hizmeti ile yükümlüdür. Yalnız, şimdilik bazı bölgelerde silah altına alınan çeşitli doğumlular görevde kalmak şartıyla, 1884'ten 1893'e kadar ve gerekli durumlarda diğer doğumlular da sıra ile silah altına alınacaktır.

Madde 8) Merkez Livada (Balıkesir'de) olduğu gibi ilçelerde de teşkilat maliye, levazım kurulları kurulacak, ilçe ve bucaklardan gönderilen silah altına alınanların giderleri daha sonra genel giderlerden düşülmek üzere ilçe ve bucaklara ait olacak, başlarında eşraftan bir kişi bulunacak ve cephede silah altına alınanlarla beraber kalacaktır.

Madde 9) Amaca varmak için, bütün mücadeleyi birleştirmek ve izlemek üzere bir Merkez Kurulu kurulmuş ve görevleri belirtilmiştir.

Madde 10) Merkez Kurulda kalacak üyelerin seçiminden önce bölgelere ayırma usulü düşünülmüş ve Balıkesir, Ayvalık, Bandırma, Akhisar, Soma olmak üzere 5 bölgeye ayrılarak; Balıkesir'den 2, diğer bölgelerden birer kişinin seçilmesi kararlaştırılmıştır.

Madde 11) Yapılan seçim sonucunda, Merkez Kuruluna Balıkesir adına Hacim Muhittin, Yörükzade İbrahim; Bandırma adına Gönenli Osman, Ayvalık adına Vasıf, Akhisar adına Kâmil, Soma adına Hafız Osman Bey ve Efendiler üye; Balıkesir adına Şükrü, Hacı Baha, Bandırma adına Ömer, Ayvalık adına Hoca Mehmet, Akhisar adına Sındırgılı Azmi, Soma adına Niyazizade Hüseyin Bey ve Efendiler yedek seçilmişlerdir.

Madde 12) Merkez Kurulunun görevleri aşağıdaki gibi kararlaştırılmıştır:

1) Bölgesel ve mahalli kurullar, Kongrece kabul edilen şekildeki çalışmalarında bağımsız ve Merkez Kurulunun denetimine tabidirler.

2) Bölgeler ve ilçeler çözümleyemedikleri konularda Merkez Kurulunun yardımına başvururlar, çözümü ve yönetimi kongreye aittir.

3) İlçelerin yüklenecekleri giderler bir bütçe konusu olup çözümü ve yönetimi kongreye aittir.

4) Askere alma ve toplamada mevcut bölgelerin şimdiye kadar yaptıkları işlemlere karışamaz.

5) Mevcut bölgeler dışındaki yerlerin Milli Mücadeleye katılmaları için Merkez Kurulu çalışmalar yapacaktır.

6) Bölgelerden diğerine gönderilme ve iaşesine Merkez Kurulu aracılık yapar.

7) Merkez Kurulu, haber alman ve vukubulan Yunan zulmünü medeni dünyanın bakışları önüne serme işini de yürütecektir.

Madde 13) Cephelerdeki bütün askerlerin yedirilme, giydirilme ve hastalıklarının tedavisi, teçhizatlarının tamamlanması ve yedek bölükler bulundurulması konularını düşünüp zamanında hizmetin yürütülmesi için cephe karargâhları gerilerinde bu işlerle görevli birer Menzil Müfettişliği bulundurulması uygun görülmüştür.

Madde 14) Genel giderlerin her yerin büyüklük ve zenginliği oranında bölünmesi uygun görülmüş ve genel giderlerin % 21'ine Balıkesir'in, % 17'sine Edremit'in, % 7'sine Burhaniye'nin, % 4'üne Balya'nın, % 10'una Bandırma'nın, % 6'sına Gönen'in, % 4'üne Sındırgı'nın, % 4'üne Gördes'in, % 5'ine Soma'nın, % 2'sine Bergama'nın katılması kararlaştırılmıştır.

Madde 15) Menzil örgütü Ayvalık, Soma ve Akhisar cephelerinde olacak ve bunlardan Ayvalık "1", Bergama ve Soma "2" ve Akhisar "3" numaralı Menzil Müfettişliği adını alacaktır.

Madde 16) Subaylara ve erlere verilecek maaş ve ikramiye, bölgelerin takdir ve yetkisine bırakılmıştır.

Madde 17) Hububat ve yiyecek maddelerinin İzmir'e gönderilmesinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ile Merkez Kurulu yetkilidir.

Madde 18) Kongrenin bitiminde, kongrenin ne amaçla toplandığı hakkında padişaha, başbakanlık makamına ve işgal kuvvetleri siyasi temsilcilerine birer telgraf çekilmesi kararlaştırıldı.

Madde 19) Kongrenin toplanma amacı hakkında bir bildiri düzenlenmesi ve uygun yerlere gönderilmesi ve asılması yerinde bulundu.

Madde 20) Şehit olanların ailelerine ve yaralılara verilecek hediyelerin miktar ve derecesi mahalli örgütün takdirine bırakılmıştır.

Madde 21) Kongrenin açılışını telgrafla kutlayan Soma Komutanı Hulusi Beye teşekkür telgrafı çekilmesi kararlaştırıldı.

Madde 22) "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti" adıyla düzenlenecek mühürlerin tek tipte Merkez Kurulu tarafından yaptırılarak ilgili yerlere gönderilmesi kabul edildi.

Madde 23) Her ilçe kurulu göndereceği komutan ve erlere birer belge verecektir. Bundan dolayı, komutanlar milli orduya girecek olan subaylardan ve erlerden belgesiz olanları kabul etmeyecek, belgelerde almış oldukları eşya ve paranın miktarı yazılı olacaktır.

Madde 24) Merkez Kurulunun hesaplarını tutmak ve işlemlerini yürütmek için yeteri kadar sayman ve memur çalıştırılması ve bunlara verilecek maaşın miktarının tayini konusu, Merkez Kurulunun yetkileri arasındadır.

Madde 25) Halkın elinde bulunan silahların toplanması ilke olarak kabul edilmiştir. Yalnız, bazı yerlerin özellikleri göz önünde tutularak yapılacak işlemler mahalli kurulların yönetimine bırakılmıştır.

Madde 26) Yunanlılarla hiçbir şekilde görüşme yapılmaması uygun görülmüştür.

Madde 27) Yunanlıları, ülkemizin her yerinden kovuncaya kadar savaşa devam etmek, görevlerin en önde geleni olarak kabul edilmiştir.

Madde 28) Vatan hizmetine çağırılıp da gelmemek için kaçanlarla cepheden kaçanların ailelerine dokunulmamak şartıyla kendileri bölgeden çıkarılacak ve mümkün olursa Yunan tarafına gönderilecektir.

Madde 29) Kongre, eylül ayı başında 100 kişilik olmak ve her bölgenin vereceği paranın yüzdesi oranında üye katılmak üzere yeniden toplanacaktır.

EK 9

ALAŞEHİR KONGRESİ KARARLARI

Yunan saldırılarına karşı savaşımları ve savunmaları birleştirmek ve özellikle ulusal hareketin başarı ve etkisi sonucu olarak, Paris Barış Konferansı tarafından, geçici olan Yunan işgal alanının sınırlandırılması ve işgal bölgelerinde ve hatta Yunanlılar tarafından yapılan zulüm ve kötülüklerin saptanması için Anlaşma devletleri generallerinden oluşan büyük bir soruşturma komisyonunun İzmir'e gönderildiği şu önemli zamanda, söz konusu komisyona ayrıntılı raporlar sunmak üzere, Aydın'dan Bandırma'ya kadar bütün cephelerde "Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak" heyetleri temsilcilerinden oluşarak, 16 Ağustos 1919 tarihine rastlayan Cumartesi günü açılan ve 25 Ağustos 1919 tarihinde Pazartesi günü görüşmelerine son verilen Alaşehir Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Büyük Kongresi, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmıştır:

1) Kongrede, adları aşağıda yazılı temsilciler bulunmuştur:

Alaşehir temsilcisi Belediye Başkanı Galip Bey, Alaşehir temsilcisi ve Kongre kâtibi Ömer Bey, Alaşehir temsilcisi Âkif Bey, Alaşehir temsilcisi Cevdet Bey, Alaşehir temsilcisi Nazmi Bey, Alaşehir temsilcisi Hacı Ali Bey, Alaşehir temsilcisi ve Kuvayimilliye Komutanı Mustafa Bey, Eşme temsilcisi Müftü Hacı Nazif Efendi, Eşme temsilcisi Belediye Başkanı Yunus Efendi, İnegöl temsilcisi Ethem Efendi, İnegöl temsilcisi Mazlum Bey, Ödemiş Birgi temsilcisi Salih Vecdi Bey, Ödemiş Birgi temsilcisi İsmail Hakkı Efendi, Ödemiş temsilcisi İbrahim Ethem Efendi, Ödemiş temsilcisi Ali Efendi, Ödemiş Kaymakçı temsilcisi Mehmet Ağa, Ödemiş Bozdağ Cephe temsilcisi Postlu Mestan Efe, Akhisar Cephe temsilcisi Süleyman Efendi, Ayvalık Cephe temsilcisi Mustafa Bey, Aydın ve Denizli temsilcisi Şükrü Bey, Aydın ve Denizli temsilcisi Tahir Bey, Balıkesir temsilcisi ve Kongre Başkanı Hacim Muhittin Bey, Balıkesir Merkez Heyeti temsilcisi Akhisar Belediye Başkanı Kâmil Efendi, Balıkesir temsilcisi ve Kongre Kâtibi Müftüzade Abdulgafur Efendi, Buldan temsilcisi Hattatzade Mehmet Efendi, Demirci temsilcisi Müderris Mustafa Efendi, Sarayköy temsilcisi Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Soma Cephe temsilcisi Refet Efendi, Sındırgı temsilcisi ve Akhisar Cephe Komutanı İzmirli Ethem Bey, Salihli temsilcisi eski Müftü Mehmet Lütfü Efendi, Salihli temsilcisi eski kadı Zahid Molla Bey, Uşak temsilcisi İbrahim Bey, Kasaba (Turgutlu) temsilcisi Süleyman Bey, Kula temsilcisi Raşit Efendi, Kula temsilcisi Hacı Fehmi Bey, Sahibin Karahisarı (Afyon) temsilcisi Fakir Bey, Sahibin Karahisarı temsilcisi Haydar Bey, Sahibin Karahisarı temsilcisi Ahmet Efendi, Gördes temsilcisi eski Müftü İsmail Hakkı Efendi, Manisa temsilcisi Bahri Bey, Manisa temsilcisi Süleyman Bey, Manisa temsilcisi Ramazan Bey, Nazilli temsilcisi İlhami Bey, Nazilli temsilcisi Ali Enveri Bey.

2) Kongre görüşmeleri devam ettiği sürece başkanlığa, Balıkesir Merkez Heyeti temsilcisi Hacim Muhittin ve Başkan Vekilliklerine, Alaşehir Kuvayimilliye Komutanı Hüseyin Paşazade Mustafa, Uşak temsilcisi İbrahim Bey ve Efendiler ve Kongre kâtipliğine de Alaşehir temsilcisi Ethem Beyzade Ömer Bey ile Balıkesir temsilcisi Müftüzade Abdulgafur Efendi seçilmişlerdir.

3) Kongre, ilk toplantısını yaptığı Alaşehir eşrafından Mustafa Beyin salonunu, Hareket-i Milliye Redd-i İlhak'ın tarihsel bir anısı olarak gündemine kaydeder.

4) Büyük kongreye bağlı olarak, bütün Hareket-i Milliye Redd-i İlhak heyeti, halifelik ve Osmanlı saltanatı makamının eşiğine tam anlamıyla bağlılığı bir ilke olarak korur.

5) Hareket-i Milliye'nin biricik amacı, "1.500" yılı aşan bir zamandan bu yana Türk ve İslam olan sevgili memleketlerimizden vahşi ve ırk düşmanımız olan Yunanlıların kovulmasından ibaret olduğuna göre, vatan tehlikesi karşısında tek bir kitle halinde birleşen kardeşler, her türlü parti tutkuları ile başka yollara yönelme düşünce ve duygularının kesinlikle reddedilmesi, kongrece genel olarak kabul edilmiştir.

6) Hareket-i Milliye Redd-i İlhak, bu amaca yönelik ulusal hareketi düzenli örgüt ile yaptığı gibi, gerekirse bundan sonra aynı biçimde kabul edildiğinden, eşkıyalığa yol açan çeteciliği nefretle reddeder.

7) Balıkesir Kongresince kabul edilen Hareket-i Milliye Redd-i İlhak adı, Alaşehir Büyük Kongresince aynen kabul edilmiştir.

8) Ulusal savaş hareketleri devam ettiği sürece Alaşehir Kongresi de ulusal genel seferberlik kabul eder. Fakat çeşitli bölge ve cephelerde şimdiye kadar uygulanan yöntemler de korunacak ve Hareket-i Milliye heyetleri gerekli görülen doğumluları silah altına alacaklardır.

9) Kongre düzenlenmesinin ana amaçlarından biri de, Yunan zulüm ve cinayetlerini inceleyip birleştirerek, İzmir'deki karma soruşturma komisyonuna sunmayı ve bu soruşturma komisyonu başkanlığında bulunan İngiliz generali Milne'ye bildirmeyi kabul etmiştir.

10) Kongrenin düzenlenmesi amacının saltanat makamına arzına ve Sadaret makamına da bildirilmesine karar verildi.

11) Kongrenin düzenlenmesindeki amaç hakkında kamuya bir bildiri yayımlanması kararlaştırılmıştır.

12) Hareket-i Milliye Redd-i İlhak heyetleri ile, Merkez Heyetlerinin nasıl oluşturulacağı ve görevlerinin ayrılmasını içeren yönetmelik, Alaşehir Kongresinde genel olarak kabul edilmiştir.

13) Ekli yönetmelikte görüleceği gibi, Alaşehir ve yöresinde bir "çalışma alanı" kabul edilerek burada ayrıca "7" kişilik bir merkez heyeti oluşturulmasına karar verilmiştir.

14) Denizli, Nazilli yöresinde bir "çalışma alanı" olarak orada da bir ulusal merkez heyeti kurulmasına karar verilmiştir.

15) Özel yönetmeliğine uyularak, Merkez Heyetlerinin özeti olarak, merkezi Alaşehir'de olmak üzere ve "3"ü Merkez Heyetlerince seçilmiş, "1"isi de dıştan olmak üzere müdürler kurulu adıyla bir heyet oluşturulacaktır.

16) Kaza Menzil Müfettişlikleri ve Merkez Heyetleri ile Genel Merkez mühürlerinin, Balıkesir Kongresince kabul edilen biçimde ve aynı şekilde kazdırılması kararlaştırıldı.

17) Kongreyi kutlayan Balıkesir Merkez Heyetine ve Aydın Kuvayimilliye Komutanı Hacı Şükrü Beye teşekkür edilmesi kararlaştırıldı.

18) Yunanlıların işgal alanlarında yaptıkları zulüm hakkında genel bir rapor düzenleyip İzmir'deki karma soruşturma komisyonuna bildirilmesi kabul edilmiştir.

19) Zahirenin İzmir'e serbestçe ihraç edilmesi ve yasaklanması sorununun birlikte ele alınması ile yasaklamada hiçbir yarar olmayacağı gibi aksine suiisti-

maller doğuracağına kongrece kanaat hasıl olduğundan, Hareket-i Milliye'nin bu konuyla uğraşmaması uygun görüldü. Yerel hükümet ve belediyelerin alacakları kararlara doğal olarak karışılamaz.

20) Ulusal savaşta şehit olanların aileleri ile yaralananlara gerekli yardımın yapılması esas kabul edilmiş, fakat yardımın nasıl yapılacağının saptanmasına olanak bulunmamakla birlikte yardımın belirli bir miktar olarak belirlenmesi Hareket-i Milliye'nin vatanseverlik değerini azaltacağından, armağan miktarının saptanması, komutanlarla ulusal heyetlerinin ortak kararına bırakılmıştır.

21) Bir cepheden kaçan ya da herhangi bir nedenle ayrılanların diğer cephelere kabulü, ancak o yerlerdeki komutan veya heyetlerin izinlerine bağlıdır.

22) Ulusal savaş devam ettiği sürece Yunanlılarla hiçbir biçimde görüşmelerde bulunulmaması kabul edilmiştir.

23) Yunanlıları memleketlerimizden tamamıyla kovuncaya kadar ulusal savaşta devam, Hareket-i Milliye'ye bağlı olarak kongrece esas sayılmıştır.

24) Kongre görüşmelerinin sona ermesiyle, alınan kararların özetlerinden söz edilerek padişaha bir telgraf sunulması, Anlaşma Devletleri temsilcilerine telgraf yazılması kararlaştırıldı.

25) Cephede görevli olanların savaş çizgisi gerilerinde görevli değilseler silahlı olarak dolaşmaları kesinlikle yasaktır.

26) Taşıma ücretlerinin azaltılması ve taşımada kolaylık gösterilmesi için demiryolu kumpanyası katında gerekli girişimde bulunulması hakkında karar verildi.

(H. M. Çarıklı, 205-208)

KISALTMALAR

AAMD - Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
AİAB Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri
AÖAS - Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler
ASD - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB - Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
BTTD - Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
DP - Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika
Gİ - Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim
HTT - Heyeti Temsiliye Tutanakları
HTK - Heyeti Temsiliye Kararları
HTVD - Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İBA - Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk
İH - Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz
MM - Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar
MMMT - Ali Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi
MS - Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri
N - Atatürk, Nutuk
S - Atatürk, Söylev
SS - İbnülemin M.K. İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar
TKSİB - G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri
TİH - Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Harp Tarihi yay.
TV - Tarih Vesikaları

KAYNAKÇA

A) BELGELER

Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi.
ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi).
Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.
Tarih Vesikaları.
Atatürk, ***Nutuk,*** c. III, Vesikalar, İstanbul.
Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Ankara, 1981.
Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921), Ankara, 1982.
Atatürk ile Yazışmalar, I (1920-1923), Yay. Bilal Şimşir, Ankara, 1981.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, V, Ankara, 1961-1972.
Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV (1917-1938), Ankara, 1964.
Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, 2 c., Yay. Kâzım Öztürk, Ankara, 1990.
Atatürk'ün Özel Mektupları, Der. Sadi Borak, İstanbul, 1961.
Atatürk'ün Milli Politikası, 1919-1923 Dönemine İlişkin '100' Belge, Yay. Dışişleri Bak. Ankara, 1981-1982.
Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, 1967.
Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Yay. Bekir S. Baykal, Ankara, 1969.
Heyet-i Temsiliye Kararları, Yay. Bekir S. Baykal, Ankara, 1974.
Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Yay. Uluğ İğdemir, Ankara, 1975.
İngiliz Belgelerinde Atatürk (British Documents on Atatürk) 4 c., Yay. Bilal Şimşir, Ankara, 1973-1984.
İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İnceleme, Erol Ulubelen, İstanbul, 1967.
Sıvas Kongresi Tutanakları, Yay. Uluğ İğdemir, Ankara, 1969.
Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Yay. Gothard Jaeschke, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1971.

B) BAŞLICA ANILAR VE İNCELEMELER

Adıvar, Halide Edip; ***Türkün Ateşle İmtihanı,*** İstanbul, 1962.
Ağaoğlu, Samet; ***Kuvay-i Milliye Ruhu,*** İstanbul, 1944.
Akbulut, Dursun Ali; "Heyet-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?", ***A. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi,*** c. I, sayı 4 (1990), s. 44-55.
Aker, M. Şefik; ***İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali,*** c. I-II, Ankara, 1937.

Akbıyık, Yaşar; ***Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş),*** Ankara, 1990.
Akgün, Seçil; ***General Harbord'ün Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu,*** İstanbul, 1981.
Akşin, Sina; ***İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,*** İstanbul, 1976.
Akyüz, Yahya; ***Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, (1919-1922),*** Ankara, 1975.
Altay, Fahreddin; ***On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası,*** İstanbul, 1970.
Apak, Rahmi; ***İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,*** Ankara, 1990.
Aralov, S. I.; ***Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*** (Çev. Hasan A. Ediz), İstanbul, 1967.
Arıburnu, Kemal; ***Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri,*** Ankara, 1951.
Aşkun, Vehbi Cem; ***Sivas Kongresi,*** İstanbul, 1963.
Atatürk, ***Söylev (Nutuk)*** I-II, Ankara, 1978.
Atay, Falih Rıfkı; ***Atatürk'ün Hatıraları,*** Ankara, 1965.
Atay, Falih Rıfkı; ***Çankaya,*** İstanbul, 1969.
Aydemir, Şevket Süreyya; ***Tek Adam,*** 3 c, İstanbul, 1963-1964.
Bayar, Celal; ***Ben de Yazdım,*** I-VIII, İstanbul, 1965-1972.
Baykal, B. Sıtkı; "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,*** c. I, sayı 1-3.
Baytok, Taner; ***İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı,*** Ankara, 1970.
Bayur, Y. Hikmet; ***Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası,*** Ankara, 1973.
Bayur, Y. Hikmet; ***Atatürk Hayatı ve Eseri,*** Ankara, 1963.
Bayur, Y. Hikmet; ***Türk İnkılabı Tarihi,*** c. II, Ks. 4., c. III, Ks. 4, Ankara, 1952, 1967.
Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara, 1983.
Bıyıklıoğlu, Tevfik; ***Atatürk Anadolu'da (1919-1921),*** Ankara, 1959.
Bıyıklıoğlu, Tevfik; ***Trakya'da Milli Mücadele,*** I-II, Ankara, 1955.
Cebesoy, Ali Fuat; ***Milli Mücadele Hatıraları,*** İstanbul, 1953.
Cebesoy, Ali Fuat; ***Moskova Hatıraları,*** İstanbul, 1956.
Cemal Paşa; ***Hatıralar,*** Yay. Behçet Cemal, İstanbul, 1977.
Çavdar, Tevfik; ***Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye,*** İstanbul, 1971.
Çelebi, Mevlut; "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti" (Anadolu Heyet-i Nasihası), ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,*** c. VI, sayı 18, s. 561-589.
Dursunoğlu, Cevat; ***Milli Mücadelede Erzurum,*** Ankara, 1946.
Duru, Orhan; ***Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,*** İstanbul, 1978.
Erdoğan, Fahrettin; ***Türk Ellerinde Hatıralarım,*** Ankara, 1954.
Erol, Mine; ***Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi,*** Giresun, 1972.
Evans, Laurence; ***Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),*** Çev. Tevfik Alanay, İstanbul, 1972.
Giannini, Amedeo; ***Documenti per la storia della pace Orientale (1915-1932),*** Roma, 1933.
Goloğlu, Mahmut; ***Erzurum Kongresi,*** Ankara, 1968.
Goloğlu, Mahmut; ***Sivas Kongresi,*** Ankara, 1969.

Gökbel, Asaf; ***Milli Mücadelede Aydın,*** Aydın, 1964.
Gökbilgin, Tayyib; ***Milli Mücadele Başlarken,*** I-II, Ankara, 1959-1965.
Gözlepe, Tarık Mümtaz; ***Osmanlıların Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında,*** İstanbul, 1969.
Gürün, Kâmuran; ***Ermeni Dosyası,*** Ankara, 1985.
Halfin, ***19. yy'da Kürdistan Üzerinde Mücadele,*** Ankara, 1976.
Hatipoğlu, Süleyman; ***Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi,*** Ankara, 1989.
Howard, Harry; "Türkiye'yi Yoketme Planları: Paris - San Remo - Sevr" Çev. Müge Yılmaz; ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 35-36, s. 34-45, 20-27.
Hüseyin Kâzım Kadri; ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım,*** İstanbul, 1991.
İnal, İbnülemin M. Kemal; ***Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,*** İstanbul, 1940-1953.
İnan, Afet; ***M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları,*** Ankara, 1983.
Jaeschke, Gotthard; "Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler", ***Belleten,*** 128, s. 499-508.
Kabacalı, Alpay; ***Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları,*** İstanbul, 1991.
Kandemir, Feridun; ***Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay,*** İstanbul, 1965.
Kansu, M. Müfit; ***Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber,*** 2 c, Ankara, 1966-1968.
Karabekir, Kâzım; ***İstiklal Harbimiz,*** İstanbul, 1960.
Kırzıoğlu, Fahrettin; "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresinin İlk Günü", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 35, s. 4-33.
Kırzıoğlu, Fahrettin; "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı?", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 67-68, s. 30-37.
Kitsikis, D.; ***Yunan Propagandası,*** İstanbul, 1963.
Kurat, A. Nimet; "Sıvas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 62, s. 13-16.
Kurat, Yuluğ Tekin; ***Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,*** Ankara, 1976.
Kürkçüoğlu, Ömer; ***Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918),*** Ankara, 1982.
Lansing, R.; ***The Peace Negotiations,*** Boston -New York, 1921.
Mısırlıoğlu, Kadir; ***Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler,*** İstanbul, 1969.
Moralı, Nail; ***Mütarekede İzmir Olayları,*** Ankara, 1973.
Mumcu, Uğur; ***Kürt-İslam Ayaklanması, 1919-1925,*** İstanbul, 1991.
Mutluçağ, Hayri; "Erzurum Kongresi Tutanakları", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 61, s. 3-11.
Mutluçağ, Hayri; "Sıvas Kongresi Hazırlıkları, Kongrenin Tutanak ve Kararları", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** Sa. 62-67.
Müderrisoğlu, Alptekin; ***Kurtuluş Savaşımızın Mali Kaynakları,*** Ankara, 1981.
Müftüler, Lütfü; ***Milli Mücadelede Denizli Heyet-i Milliyesi,*** Balıkesir, 1947.
Okyar, Fethi; ***Üç Devirde Bir Adam,*** Yay. Cemal Kutay, İstanbul, 1980.
Orbay, Rauf; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", ***Yakın Tarihimiz,*** c. I-III, İstanbul, 1962.
Ortaylı, İlber; ***İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,*** Ankara, 1981.

Özalp, Kazım; ***Milli Mücadele,*** c. I II, Ankara, 1971.

Pallares, Michel; ***Le Kemalisme devant les Allies,*** Ed. Bosphore, 1922.

Rawlinson, A.; ***Adventures in the Near East,*** London, 1923.

Reşit Paşa; ***Reşit Paşa'nın Hatıraları,*** Yay. C. Yularkıran, İstanbul, 1940.

Sakallı, Bayram; ***Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler,*** Ankara, 1988.

Sarıhan, Zeki; ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü,*** I-III, Ankara, 1982-1986.

Selek, Sabahattin; ***Anadolu İhtilali,*** I-II, İstanbul, 1976.

Selek, Sabahattin; ***İsmet İnönü, Hatıralar,*** I, Ankara, 1985.

Sertel, Zekeriya; ***Hatırladıklarım,*** İstanbul, 1977.

Sertoglu, Mithat; "Tarihimizde İlk Milli Kongre" ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 21, s. 3-8.

Sertoğlu, Mithat; "Mütareke Devrinde Saltanat Şûrası ve Milli Şûra Hazırlıkları", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 22-23, s. 28-40, 49-58.

Smith, Michael Llewellyn; ***Anadolu Üzerindeki Göz,*** Çev. Halim İnal, İstanbul, 1978.

Sonyel, R. Salahi; ***Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,*** Ankara, 1973.

Sonyel, R. Salahi; 'Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 49, s. 11-19.

Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Çev. Rahmi Apak, İstanbul, 1972.

Söylemezoğlu, Galip Kemali; ***Başımıza Gelenler, 1918-1922,*** İstanbul, 1939.

Sümer, Mine; "Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Bir Muhtıra", ***Tarih Araştırmaları Dergisi,*** c. III, sayı 4-5, s. 236-245.

Şapolyo, Enver Behnan; ***Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi,*** Ankara, 1944.

Şehidoğlu, Süreyya; "Erzurum Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kongre Hazırlıkları ve Mustafa Kemal Erzurum'da", ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** 50, s. 7-11.

Şimşir, Bilal N.; ***Malta Sürgünleri,*** İstanbul, 1976.

Taçalan, Nurdoğan; ***Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,*** İstanbul, 1970.

Talat Paşa'nın Anıları, Yay. Alpay Kabacalı, İstanbul, 1990.

Tansel, Selahattin; ***Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,*** 4 c., Ankara, 1973-1974.

Tekeli, Ilhan İlkin, Selim; ***Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey,*** Ankara, 1989.

Tengirşenk, Yusuf Kemal; ***Vatan Hizmetinde,*** İstanbul, 1967.

Tepeyran, Ebubekir Hazım; ***Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları,*** İstanbul, 1982.

Tevetoğlu, Fethi; ***Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,*** Ankara, 1971.

Tevetoğlu, Fethi; ***Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,*** Ankara, 1988.

Tezer, Şükrü; ***Atatürk'ün Hatıra Defteri,*** Ankara, 1972.

Toynbee, Arnold; ***Türkiye. Bir Devletin Yeniden Doğuşu,*** Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1971.

Tunaya, Tarık Zafer; ***Türkiye'de Siyasi Partiler,*** I-III, İstanbul, 1984-1989.

Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi yay. 7 cilt, Ankara, 1962-1975.

Türkgeldi, Âli; ***Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,*** Ankara, 1948.
Türkgeldi, Ali Fuat; ***Görüp İşittiklerim,*** Ankara, 1951.
Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl. Kurtuluş Savaşımız, (1919-1922), Ankara, 1973.
Tütenk, Ahmet Âkif; ***Milli Mücadelede Denizli,*** İzmir, 1949.
Ulagay, Osman; ***Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı,*** İstanbul, 1974.
Uran, Hilmi; ***Hatıralarım,*** Ankara, 1959.
Uras, Esat; ***Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,*** Ankara, 1950.
Walder, David; ***Çanakkale Olayı,*** Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 1970.
Yalman, Ahmet Emin; ***Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*** 4 c., İstanbul, 1970.
Yunus Nadi; ***Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar,*** İstanbul, 1955.

DİZİN

A

Abalıoğlu, Yunus Nadi 135 bk. Yunus Nadi
Abbas Hilmi, Hidiv: 53
Abdullah Bey, Bakan: 139
Abdullah Bey, İstanbul Valisi: 140
Abdullah, Müftü: 273
Abdullah, Ş. Hüseyin oğlu: 54
Abdullah Cevdet, Dr. : 139
Abdullah Hasip (Vakfıkebir): 208, 209
Abdullah Zühtü: 139
Abdulgafur, Müftüzade: 276, 282, 288, 320, 323
Abdurrahman, Şırnaklı: 218
Abdurrahman Sami: 125, 272
Abdurrahman Şeref: 133, 143, 147, 185
Abdurrauf, Albay: 139
Abdurrauf, Sıvas Müftüsü: 222
Abdülaziz, Sultan: 93
Abdülaziz ibn Suud: 55
Abdülbaki, Şeyh, Bitlis: 218
Abdülgani el-Aris: 53
Abdülhak Bey, Sıvas Belediye Başk: 243
Abdülhalim, Şehzade: 114, 116, 127
Abdülhamit II.: 16, 27, 33, 76, 93, 104-106
Abdülhamid Zohravi: 53
Abdülkadir, Seyyit, Übeydullah oğlu: 104-106
Abdülhamid Zohravi: 53
Abdülkadir, Seyyit, Übeydullah oğlu: 104-106, 244-246
Abdülkerim, Paşa: 259, 260
Abdülmecit, Veliaht: 143, 188
Abdürrahim, Şehzade: 114-116
Abdürrezzak, Necipbeyoğlu: 105
Âbidin, Davavekili: 119
Abuk Ahmet: 245
Adalar, Ege: 111
Adana: 54, 60, 72, 75, 96, 98, 100, 107, 117, 128, 129, 196, 215
Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti: 128, 143, 144, 192
Adapazarı: 90
Aden: 52, 54, 55
Adıvar, Halide Edip: 134, 136, 155, 179, 228, 229, 231, 232, 284
Âdil Bey, İçişleri Bakanı: 138, 141, 188, 190, 245, 247, 249, 250, 255, 260, 284, 289
Âdil, Hacı, Âyan Başkanı: 88
Afganistan: 25, 26, 209
Afyon, Afyonkarahisar: 75, 118, 175, 230, 240, 251, 253, 282, 283, 323
Afyonkarahisar Kongresi: 197, 293, 294
Agamemnon zırhlısı: 65
Ağa Kapısı: 14
Ahali İktisat Partisi: 77
Aharonian, Ermeni Cum. Başk.: 100
Ahılkelek: 51
Ahıska: 51, 199
Ahidname: 16
Ahlat: 104
Ahmet Efendi, Afyon: 323
Ahmet, Ahırköylü: 298
Ahmet, Barutçuoğlu: 130, 203
Ahmet, Kobaloğlu: 127
Ahmet, Hacı Müftüoğlu: 130
Ahmet, Namıkoğlu: 127
Ahmet Anzavur: 279, 293
Ahmet Avni Paşa: 159
Ahmet Cevdet: 126

Ahmet Dino: 120
Ahmet Faik, Kırkağaç: 320
Ahmet Hamdi, Müderris: 144
Ahmet Hamdi, Erzurum: 268
Ahmet Hulusi, Denizli Müftüsü: 195, 271, 272
Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam: 58, 64, 66, 70-72, 76, 78, 79, 81, 82, 99, 133, 137, 151, 152, 178, 185, 192, 198, 229, 231 bk. İzzet Paşa
Ahmet Muhtar Paşa, Gâzi: 30
Ahmet Nedim: 205
Ahmet Nesimi: 87, 89
Ahmet Nuri: 221, 234, 236, 243, 246
Ahmet Ramiz, Davavekili: 274
Ahmet Rıza Bey: 80, 81, 93, 133, 144-146, 178, 231
Ahmet Şükrü, Müftü, Sarayköy: 323
Ahmet Vehbi, Balıkesir: 273
Ahmetli: 275
Akabe: 305
Akaryakıt: 310
Akçaabat: 202
Akdeniz: 16, 25-27, 29, 34, 60, 101, 109
Âkıl Muhtar: 193
Âkif Bey, Alaşehir: 323
Akhisar: 275-277, 288, 320, 321
Akhisar Cephesi: 288, 323
Akkaya, Münir, Vali: 190
Akşam gazetesi: 135
Akşehir: 75, 118
Alacamescit, Balıkesir: 274
Aladağ: 98
Alaşehir: 126, 229, 281-285, 287-290, 323, 324
Alaşehir Kongresi: 197, 224, 251, 272, 281-287, 290, 322-324
Albayrak gazetesi: 170, 206
Albert de France: 84
Alemdar gazetesi: 87, 90, 135, 138, 141
Ali, Emirzade: 320
Ali, Rodoslu: 274
Ali Bey, Hacı, Alaşehir: 323
Ali, Ödemişli: 323
Ali Bey, Nazilli: 290
Ali Cenani: 128
Ali Efe, Yörük: 280
Ali Ekrem: 133
Ali Enveri Bey, Nazilli: 323
Ali Ferit, Harbiye Bakanı: 181, 188
Ali Fevzi Paşa: 114, 220, 221, 227, 229
Ali Galip, Kur. Alb. Harput Valisi: 180, 181, 243, 246-249, 254-256, 262, 265, 266
Ali Kemal, Gazeteci, İçişleri Bakanı: 134, 135, 139-141, 147, 170, 173, 175, 180, 184, 188, 273, 274, 279
Ali Münif: 87, 89, 128
Ali Naci, Dr.: 130
Ali Naci, Trabzon: 210
Ali Nadir Paşa, Kor. K. Vali: 120-122
Ali Naki, Saraylı: 300
Ali Rıza Paşa: 114, 115, 260, 269, 289, 290
Ali Rüşdü, Yargıtay Başkanı: 139, 140
Ali Suavi: 22
Ali Şamil, Bedirhanoğlu: 105
Âlim Ef. Manisa Müftüsü: 288
Allahuekber Dağları: 46
Allenby, Gnl.: 51, 56, 72, 99
Alman, Almanlar: 18-24, 34, 35, 38 41, 45, 46, 50, 51, 67, 77, 78, 149, 311
Alman İttifakı: 38-40
Almanya: 18-25, 28, 30, 35-41, 43, 44, 50, 57, 64, 65, 69, 83, 94, 152, 239, 307
Alsace-Lorraine: 21, 63, 308
Alsancak, İzmir: 122
Altı Doğu İli: 68, 128, 203, 204, 208, 240
Altın: 163, 165
Altınköprü: 105
Amasya: 149, 150, 165, 175-177, 179, 180, 187, 206, 208, 219, 224, 230, 231, 246
Amasya Genelgesi, Kararları: 147, 175, 177, 179, 180, 187, 205, 242, 296
Amerika: 20, 26, 38, 44, 98, 102,

135, 229, 232, 235, 236, 239, 279
Amerikan Mandası: 133, 145, 226, 227, 229, 230, 232, 238
A.B.D.: 43, 44, 50, 56-64, 69, 79, 84, 94, 95, 98, 100-102, 117, 118, 133, 135-137, 139, 201, 217, 221, 228-231, 233, 236, 237, 248, 273, 278, 307, 308
Amet, Fransız Amiral: 84, 149
Anadolu gazetesi: 43, 119
Anadolu Hisarı: 113
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti: 125, 197, 240, 264, 291, 292, 294, 295, 298, 319
Anadolu ve Rumeli Temsil Heyeti: 264
Anafartalar: 49, 152, 153
Anavatan Müdafileri: 96
Ankara: 18, 75, 89, 90, 107, 140, 158, 175, 176, 221, 227, 229, 240, 242-244, 249, 250, 252, 254, 268, 287, 291, 293, 294, 298, 300
Anlaşma Devletleri: 36-38, 41, 44, 45, 47, 48, 57, 58, 61, 64-70, 73, 80, 83, 85, 99, 105, 108, 123, 125, 132, 135, 142, 146, 149, 150, 152, 156, 162, 169, 170, 176, 177, 183, 185, 190-195, 199, 201, 202, 208, 211, 216-218, 227, 246, 249, 251, 260, 263, 271, 273, 278, 283, 285, 286, 289, 292, 293, 298, 299, 307, 310, 311, 323, 325
Antakya: 129
Antalya: 33, 60, 61, 75, 111, 114, 117, 118, 215, 290
Anzaklar: 48
Arabistan: 64, 231
Arap Yarımadası: 15, 47, 51-54, 56, 60, 101, 196
Arap, Araplar: 52, 53, 55, 56, 61, 104, 107
Arap Aşiretleri: 71
Arap Halifeliği: 54, 60, 61
Arap Vilayetleri: 301
Arapça: 56, 83, 198
Arapkir: 107
Arapyan Hanı, İstanbul: 91
Ararat: 96
Aras, Tevfik Rüştü: 77, 88
Ardahan: 46, 51, 66, 69, 197, 198, 199, 200
Ardahan Kongresi: 199
Arıburnu: 48, 49, 153
Ârif, Hafız, Kepsut: 320
Ârif Bey, Maliye Müfettişi: 179
Ârif Paşa: 246
Ârif Paşa, Dr.: 139
Âtiler: 22
Aristidi Efendi: 140
Armenakan Komitesi: 96
Arnavutlar: 32, 246, 247
Arnavutköy: 113
Arnavutluk: 31-33, 110
Asaf Bey: 139
Asım Bey, Dışişleri Bakanı: 31
Asir: 52, 55, 68, 311
Asquith, İngiliz Başbakanı: 62, 73
Asri: 210
Aşiret Okulu: 104
Atatürk: 215, 242
Atay, Falih Rıfkı: 82
Atıf Bey, Ankara Valisi: 90
Atıf Bey, Eskişehir Mutasarrıfı: 252
Atılhan, Cevat Rıfat: 163
Âti gazetesi: 135
Atina: 58
Averof zırhlısı: 120
Avlonya: 32
Avni, Binbaşı: 245
Avni Paşa: 245
Avrupa Devletler Topluluğu: 15
Avusturya: 44, 94, 149, 311
Avusturya-Macaristan: 21, 24, 26-28, 34-40, 42-44, 50, 57, 63, 67, 69, 307
Âyan Meclisi: 66, 78, 80, 81, 84, 93, 104, 133, 143, 144
Ayasofya: 84
Ayastefanos Anlaşması: 23, 35, 95
Aydın: 18, 74, 75, 115, 116, 125,

170, 195, 240-242, 250, 271, 275, 280-282, 285, 287, 290, 299, 318, 323
Aydın İli: 111, 112, 117-119, 125, 270-272
Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti: 274
Aydın ve Havalisi Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyeti: 196
Aydın ve Havalisi Merkez Heyeti: 290
Ayıntab: 66, 74, 129
Aykut, Şeref: 124, 297
Ayvalık: 110, 113, 273-277, 288, 321
Azaryan Efendi: 84, 140
Azerbaycan: 51, 52, 78, 198
Aziziye: 248
Azm-i Milli Cemiyeti, Ankara: 140
Azmi Bey, Vali: 78, 82, 151
Azmi Bey, Sındırgılı: 288, 321

B

Babıâli baskını: 31, 33, 76, 87, 151
Bademli: 276
Bağdat: 57, 61, 71, 91, 244
Bağdat Demiryolu: 18, 19, 253
Bağlaşık Devletler: 86, 134, 307
Baha, Hacı, Keşkekzade: 320, 321
Baha, Edirne: 300
Baha, Said: 291
Bahaaddin Şakir, Dr.: 78
Bahri Bey, Manisa Belediye Başk.: 271, 323
Bahrisefid Oteli, İstanbul: 274
Bahtiyar, Galip: 77
Bakır Efendi, Davavekili: 273
Bakırçay: 276
Bakırköy: 74
Bakû: 51, 52, 67, 198, 291
Balfour, A. J.: 56, 72
Balıkesir: 115, 119, 125, 187, 229, 241, 271-277, 282-284, 287-293, 295, 318, 320, 321
Balıkesir Kongreleri: 197, 276, 282, 320, 324
Balıkesir Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi: 276, 282, 289, 293
Balkanlar: 15, 24, 26, 30-32, 35, 36, 45, 50, 57
Balkan Devletleri: 19, 29-33, 47, 308
Balkan Savaşı: 20, 27, 29-33, 43, 53, 87, 108, 274
Baltalimanı, İstanbul: 17
Balya: 320, 321
Bandırma: 65, 160, 165, 175, 274, 277, 282, 288, 320, 321, 323
Bandırma Vapuru: 160
Barış Konferansı: 86, 99, 183, 255, 271, 272, 275
Barutçuoğlu, Ahmet: 201
Basmahane, İzmir: 115
Basra: 18, 52, 54, 55, 61, 228
Basri, Kepsutlu: 320
Batı Anadolu: 108, 111, 114, 116, 118, 183, 204, 219, 222, 229, 240-242, 251, 263-265, 270, 275, 278-283, 287, 289-293, 295
Batı Anadolu Kongreleri: 197, 270, 275
Batı Anadolu Genel Kuvayimilliye Başkomutanlığı: 251
Batı Trakya: 32, 43, 108, 111, 124, 125, 295, 296
Batı Trakya Hükümeti: 125
Batum: 46, 51, 66, 67, 69, 74, 92, 102, 129, 184, 198-200, 311
Bayar, Mahmut Celal: 280, 288
Bayburt: 150, 221
Bayezıt Meydanı: 90, 194
Bayiç, Hakkı Behiç: 240
Baykut, Câmi: 119, 120, 125, 126, 133, 145, 229, 231, 271, 272, 284, 288
Bayramiç: 193
Bayur, Hikmet: 82
Bedir Ağa, Reşvan Aşireti Başkanı: 248
Bedirhan Bey: 103, 104
Bedirhanoğulları: 104, 105, 244, 246, 247
Bedri, Polis Müdürü: 78
Bekçi örgütü: 204, 205, 297, 316

Bekirağa Bölüğü: 87-89, 92, 160
Bekir Sami Bey, Kunduh: 223, 225, 229-231, 233-236, 238, 260
Bekir Sami, Tümen Komutam: 291
Bektaşi: 250
Bell, İngiliz Albayı: 248, 249
Belçika: 44, 307, 308
Bele, Refet: 160, 169, 176, 178, 184, 187, 224, 234-236, 243, 253
Belgrad: 69
Benevolent Union: 96
Bennett, J. G.: 160
Bergama: 277, 321
Berlin: 23, 38, 78
Berlin Kongresi: 23, 24, 27, 29, 35, 36, 46, 95, 96
Besim Bey, Trabzon: 129
Besim Ömer: 132, 193
Besni: 107
Beşiktaş: 194
Beydağ: 248, 249
Beylan: 129
Beyoğlu: 73, 84, 194
Beyrut: 28, 53, 60, 98
Biat: 138
Biga: 293
Bigadiç: 320
Bilecik: 293
Bilemedik: 74
Bingazi: 28, 29, 60, 68, 311
Birecik: 54, 74, 244
Birgi: 323
Birinci Balıkesir Kongresi: 272, 276, 292
Birinci Dünya Savaşı: 19, 20, 21, 26, 28, 34, 37, 38, 43, 44, 49, 58, 59, 96, 105, 149, 198, 228, 244, 307
Birinci Nazilli Kongresi: 280, 281
Bismarck, Otto von: 21-23
Bitlis: 46, 60, 68, 96, 97, 100, 106, 107, 128, 158, 203, 205, 208, 212, 213, 217, 218, 244, 265, 313
Bizans: 109
Bodrum: 75, 118
Bohtan: 103
Boğazlar: 24, 27-29, 59, 62-67, 73, 111, 159, 232, 257
Boğaziçi: 84
Boğazlıyan: 90
Bolak, M. Vehbi: 288, 292, 320
Bolşevik, Bolşevik İhtilali: 61, 98, 120, 198, 272, 291
Bolu: 253
Bombay: 91
Bornova: 115
Bosna-Hersek: 27
Bozcaada: 32, 59, 108, 111
Bozdağ, Ödemiş: 323
Bozdoğan: 280
Boulanger, Fransız Gnl.: 21
Braun, Mr.: 221
Breslav: 40
Bresst Litowsk: 51, 69, 198
Bristol, Amiral: 84, 102, 228
British Armenio Commite: 96
British Relief Fund: 105
Bronzart von Shellendorf: 45
Browne, Edgar: 229, 233, 234, 236, 256
Brunot, Fransız Müfettiş: 219, 223, 243
Buca: 115
Buldan: 323
Bulgar, Bulgarlar: 27, 31, 32, 36, 70, 124
Bulgaristan: 24, 27, 29-32, 34, 36, 43, 50-52, 57, 64, 94, 301, 307
Burdur: 75, 115, 290
Burhaniye: 288, 320, 321
Bursa: 98, 112, 114, 115, 227, 240, 291, 293
Büyükada: 57, 113
Büyük Anadolu Kongresi: 288
Büyük Cihat: 53, 140, 163
Büyük Edirne Kongresi: 197, 299, 300
Büyük Ermenistan: 95, 96, 100, 101, 113, 148, 174, 191, 201
Büyük Mecmua: 136
Büyük Yunanistan: 108

C

Caddei Kebir, İstanbul: 86
Cafer Bey, Konsolos: 139
Cafer, Ebulhindili: 262
Cafer Tayyar, Eğilmez: 81 bk. Eğilmez
Calthorpe, Amiral: 58, 64-69, 71-73, 84, 87-89, 107, 110, 118, 120, 121, 147, 150, 155, 167, 168, 171, 181, 183, 188, 194, 228, 245, 311
Canik (Samsun): 150, 158, 208, 214, 215, 240, 313
Carden, Amiral: 48
Cavit Bey: 35, 36, 39, 41, 58, 78, 80, 85, 89, 91, 146
Cazım, Gümrükçü: 127
Cebelibereket: 100
Cebelilübnan: 60
Cebesoy, Ali Fuat: 81, 154-156, 160, 175-177, 179, 180, 186, 221, 222, 224, 225, 229, 232, 242, 247, 250-252, 254, 259, 287, 292
Celadet, Bedirhanoğlu: 245-248
Celal Muhtar, Dr.: 133
Celal Nuri: 89
Celali: 221
Celalettin, Mutasarrıf: 139
Celalettin Ârif: 133
Cemal Bey, Sayıştay 2. Başkanı: 144
Cemal Bey, Mutasarrıf: 139
Cemal Bey, İçişleri Bak. Konya Valisi: 93, 190, 251, 253
Cemal Paşa: 33, 34, 36-39, 46, 47, 52, 78, 83, 91
Cemal Paşa, Mersinli: 129, 157, 163, 177, 178, 181, 253
Cemal Azmi, Vali: 86
Cemal Şahingeri: 272
Cemalettin Efendi, Şehzade: 116
Cemil Bey, İçişleri Bakanı: 99
Cemil, Erzurum: 207
Cemil Efendi, Balıkesir: 273
Cemil Çeto, Garzan: 218
Cemil Paşa, Diyarbakırlı: 245
Cemiyet-i Akvam: 94
Cemiyet-i İslamiye, Manisa: 130
Ceneviz: 16
Cengiz "Kara Vasıf": 231
Cerablus: 74
Cevat Bey, Merkez Komutanı: 88, 91
Cevat Bey, Mabeyin Kâtibi: 133
Cevat Bey, gazeteci: 135
Cevat Bey, Erzurum: 209
Cevat Paşa: 133
Cevat Abbas: 207, 223
Cevdet Bey, Alb. Kor. K.: 177, 247, 254, 265, 266
Cezayir: 28, 34, 53
Chicago Daily News: 233
Cihat, Cihad-ı Ekber: 41, 42, 45, 89, 305
Cizre: 54, 103
Clemenceau: 94
Cuma selamlığı: 154
Cumalı Deresi: 276
Crane, Charles: 228, 229
Curzon, Lord: 138, 252, 259

Ç

Çakmak, Fevzi: 49, 90, 106, 116, 120, 156, 158, 159
Çal: 280, 290
Çanakkale: 45, 49, 98
Çanakkale Boğazı: 28, 40, 41, 47, 48, 64, 73-75, 305, 308, 310
Çanakkale Savaşları: 46, 47
Çarıklı, Hacim Muhittin: 224, 274-277, 279, 282-285, 287, 288, 292, 320, 321, 323
Çatalca: 31, 297, 299
Çaylı: 276
Çekoslovaklar: 69
Çerkez Ethem: 175
Çetinkaya, Ali: 274
Çınar, Esat: 289
Çınar; Vasıf: 191, 271, 277, 288, 289, 292, 321
Çiftçi Derneği: 132
Çiftehan: 74
Çin: 26

Çobanlı, Cevat: 48, 90, 116, 137, 158, 159, 172, 229, 231, 254, 283
Çorlu: 140, 297
Çorum: 250
Çukurova: 219

D

Dağıstan: 198
Dalil Mail: 80
Dalmaçya: 116
Damat Ferit: Bk. Ferit
Damga resmi: 17
Danimarka: 88
Dâniş, Fartlı: 320
Danişment, İsmail Hâmi: 224, 225, 233-237, 242, 243, 254, 255
Dârü'l-Hilafet-i Âliye: 143
Darü'nnafia Medresesi, Balıkesir: 275
Daşnak: 96
Deeds, Gnl.: 86, 172, 175
Demiray, Ahmet: 298, 300
Demirci: 323
Demirci Mehmet Efe: 220
Demiryolu: 18-20, 311, 325
Demokrasia: 13
Demokrat Parti: 192
Denizaltı: 35, 44, 50
Denizli: 126, 194, 225, 240, 242, 271, 280-282, 284, 290, 323, 324
Der'a: 61
Derne: 60
Dernek: 205
Dersim: 106
D'Esperey, Franchet: 57, 58, 86
Deschamps, Hubert: 27
Deutsche Bank: 19
Deutsche Orient Mission: 96
Dırvana, Ethem: 188
Diaspora: 55
Dikili: 282
Dimetoka: 32
Dinfiloğlu, Şevket: 298
Dirik, Kâzım, Alb.: 161, 177, 186, 212, 262
Divan-ı Âli: 79, 80
Divan-ı Hümayun: 14
Divriği: 207
Diyarbakır: 60, 68, 87, 95, 96, 100, 103-107, 127, 128, 158, 203, 205, 208, 215, 246-249, 254, 265, 313
Doğu Anadolu: 36, 97, 102, 158, 183, 197, 209-211, 214, 216, 220, 238, 240, 244-247, 251, 257, 258, 261, 263-265, 267, 269, 286, 313, 314, 317
Doğu Anadolu Kongreleri: 201, 207, 268
Doğu Bayezıt: 41
Doğu İlleri Grubu: 127
Doğu İlleri Hukukunu Koruma Derneği: 127, 170, 203, 205
Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti: 214, 216, 239, 240, 268, 313, 315
Doğu Akdeniz: 28, 29
Doğu Karadeniz: 100, 110, 129, 148, 198, 201
Doğu Lejyonu: 99
Doğu Rumeli: 18, 27
Doğu Sorunu: 23, 61
Doğu Trakya: 31, 75, 108, 111, 124, 295, 296, 299
Dolmabahçe: 73
Dominyon: 43, 44
Donanma Cemiyeti: 35
Dördüncü Balıkesir Kongresi: 291
Dörtler Konseyi: 94, 118, 230
Dörtyol: 75, 100
Döşeme köyü: 276
Dretnot: 35
Dunn, R.: 248
Dursunoğlu, Cevat: 127, 195, 206, 207, 209, 239, 268
Duyduk, Dr. Naci: 208
Düyun ı Umumiye: 15, 17

E

Ebulkemal: 61
Edirne: 31-33, 111, 116, 124, 176, 188, 227, 295-299
Edirne Kongresi: 295, 298-300
Edremit: 118, 227, 288, 321
Ege: 26, 270
Ege Adaları: 31, 32, 36, 37, 108
Eğilmez, Cafer Tayyar, Alb.: 176, 178, 295, 297, 299-301
Eğin: 98
Ekrem Bey, Yazar: 139
Ekrem, Cemilpaşaoğlu: 245-248
El-Ariş: 52
Elazığ: 60, 68, 96, 100, 105, 106, 128, 158, 180, 181, 203, 205, 208, 215, 244, 246, 248, 265, 313
Eldeniz, Naci: 82, 151, 154, 160, 165, 230
Eleftheron Vima: 109
Eleşkirt: 46
El - Hakikat: 53
Elviye-i Selase: 46, 197, 198
Emin, Hacı Salihzade: 288
Emin, Hafız Keşanlı: 298
Emin, Müftüzade: 290
Emin, Şatırzade: 320
Emin Bey, Aydın Belediye Başk.: 271
Emin, Murathanoğlu: 130
Emin Bey, Yüzbaşı: 105, 245
Emin Ali, Adliye Müfettişi: 105
Emin Ali, Bedirhanoğlu: 245, 249
Emir Paşa, Sıvaslı: 222
Enderun: 15
Enez: 31, 59
Entente devletleri: 25
Entente gazetesi: 142
Entente Cordiale: 25
Enver Bey, Kurmay: 140
Enver Bey, Paşa: 31, 33, 34, 38-40, 45, 46, 51, 52, 78, 82, 83, 88, 91, 93, 151, 152, 156, 164, 211
Enver Paşa, emekli general: 139
Epir: 32, 110
Erbil: 105, 107
Erdek: 320
Ereğli, Karadeniz: 117
Ergeneli, Hilmi: 274, 275, 279
Erivan: 100, 101
Ermeni, Ermeniler: 51, 64, 68, 77, 83-90, 95-102, 106, 111-113, 115, 116, 126-129, 145, 148, 149, 162, 168-170, 184, 199-202, 204, 209, 215, 221, 230-232, 238-239, 244, 245, 248, 263, 310, 313, 314
Ermeni Ayaklanması: 104
Ermeni Cumhuriyeti: 51, 101
Ermeni Göçü: 83, 86, 88, 93, 99
Ermeni İhtilal Dernekleri Federasyonu: 96
Ermeni Kırımı: 90, 96
Ermeni Sorunu: 95, 97, 98, 102
Ermeni Vilayetleri: 68, 311
Ermeni Sansaryan Okulu, Erzurum: 207
Ermenilik: 241, 313, 318
Ermenistan: 64, 96, 101, 102, 106, 117, 118, 138, 145, 162, 170, 198, 202, 204, 215, 220, 231, 232, 239, 249
Ermenistan Mandası: 217, 239
Ertürk, Hüsamettin: 164
Erverdi, Vuslat: 205
Erzincan: 46, 51, 107, 128, 150, 158, 180, 182, 208, 212, 213, 217, 218, 222, 223, 269
Erzurum: 46, 51, 60, 68, 95, 96, 100, 106, 107, 127, 128, 146, 150, 155, 157, 158, 165, 170, 172-178, 180-184, 186, 187, 195, 200, 203-206, 208, 211-215, 217-219, 221-223, 225, 227, 229, 231-233, 236, 238-240, 242, 246, 247, 254, 262-264, 266, 267, 276, 282, 283, 295, 313
Erzurum Kongresi: 125, 128, 130, 178, 187, 189, 190, 197, 203-207, 211-219, 221-224, 230, 238-240, 242, 245, 252, 257, 261-269, 276, 284, 313
Erzurum Müdafaa-i Hukuk Derneği: 239

Eskişehir: 18, 48, 82, 240, 251-253, 259
Esat Paşa, Işık: 133
Estonya: 26
Eşme: 323
Eşref, Dizdaroğlu: 130
Ethem Efendi, İnegöl: 323
Ethem, Sındırgılı: 285
Ethem Bey, İzmirli: 292, 323
Ethem Bey, Tarım Bakanı: 175
Ethem Bey, Alemdarzade: 272
Ethem, Taviloğlu: 129
Ethem, Muhsinpaşazade: 129
Ethem, Dr.: 272
Ethem Nazif: 130
Eyalet: 14

F

Fahrettin Paşa: 70, 91
Fahri Bey, Havza Kaymakamı: 171
Faik Barutçuoğlu: 130
Faik Ahmet, Barutçuoğlu: 201
Faik Efendi: 129
Faik Bey, Yarbay: 126
Fakir Bey: 323
Falkenhayn: 57
Farsan Adaları: 55
Fart (Balıkesir): 320
Farz-ı Ayn: 42
Farz-ı Kifaye: 195
Fas: 28
Fatih gemisi: 35
Faysal, Hicaz Emiri: 56, 142
Fehmi Bey, Hacı: 127, 323
Fener Patrikhanesi: 110, 113
Ferit Paşa, Damat: 64, 80, 86, 89, 91-93, 101, 114, 120-122, 129, 137, 138, 141, 142, 144-147, 150, 156, 157, 161, 163, 166, 168, 170, 175, 182, 187-190, 192, 211, 219, 227, 231, 241, 243-246, 249, 251-261, 265, 267-269, 273, 279, 284, 285, 287, 289, 290, 297
Ferit Paşa, Harbiye Bakanı: 146, 175, 182, 183, 186, 187
Ferit Paşa, Sulh ve Selamet'ten: 132, 146, 178, 179
Ferman: 14
Fes: 40, 209
Fethiye: 75, 118
Fetva: 41, 42, 53, 89, 90, 195, 305
Fevzi, Şeyh: 213, 222, 223, 243
Fevzi Bey, Diyarbakır Mebusu: 87, 91
Fevziye İlkokulu, Alaşehir: 282
Feyzullah Efendi: 207
Fındıklı, İstanbul: 33
Filibe: 30, 43
Filipin: 232
Filistin: 45, 51, 52, 55-57, 59, 62, 64, 101
Flume: 116
Flood, Solly: 252
Foulon, General: 194
Frank: 19
Fransa: 16, 18, 19, 21, 23-26, 28-30, 34, 36-38, 40-42, 44, 45, 47, 50, 51, 53, 54, 56-61, 63, 69, 84, 94, 95, 98-101, 118, 136, 139, 230, 239, 273, 278, 296, 305, 307, 308
Fransız, Fransızlar: 15, 18, 21, 23, 24, 34, 37, 48, 49, 51, 53, 57, 61, 68, 71, 73, 74, 84, 86, 89, 90, 92, 94, 98, 100, 110, 111, 133, 145, 149, 150, 176, 212, 217, 219, 223, 246, 248, 251, 257, 259, 266, 270, 273, 289
Fransız Mandası: 133, 230
Fransızca: 14, 127
Franz, Ferdinand: 37
Frew, Robert, Rahip: 105, 107, 139, 141, 154
Fuat Paşa: 105
Fuat Paşa, Müşir: 256, 260
Fuğlacık: 276
Furgaç, A. İzzet Paşa: 231

G

Galata: 110
Galiçya: 45

Galip Bey, Alaşehir Belediye Başk.: 287, 323
Galip Bey, Trabzon Valisi: 267
Galip Efendi: 288
Galip Hoca, Celal Bayar: 280
Galip Bahtiyar: 297, 299-301
Garzan: 218
Gazâ: 42, 305, 306
Gelibolu: 59, 297
Gelibolu Yarımadası: 48, 49
Genel Anadolu Kongresi: 288
George, Lloyd: 62, 63, 94, 100, 109, 112, 113, 117, 118
Gerede, Hüsrev: 161, 167, 177, 212, 213, 222, 223, 231, 262
Germen, Germenlik: 21
Giolitti, İtalyan Başbak.: 300
Giresun: 130, 195, 201, 202
Giresun (Savaştepe): 276, 320
Girit: 27, 32
Gobineau, J. Arthur: 21, 22
Goeben: 40
Gologlu, Mahmut: 208
Goltz, von der: 19
Gönen: 276, 288, 321
Gördes: 321, 323
Gözleve, Kırım: 78
Gregorien: 95
Grek: 111
Grey, Sir Edward: 62, 108
Güherçile: 17
Gümrü: 51, 113
Gümrük: 18, 231
Gümülcine: 32, 124, 125
Gümüşhane: 150, 267, 268
Güneybatı Kafkas Hükümeti: 199, 200
Günsav, Bekir Sami, Alb.: 178
Gürcüler: 199, 200
Gürcistan: 198
Güvenidis, Yanko: 114, 115

H

Hacı Behram: 103
Hacıbektaş: 250
Hacı Hafız: 127
Hacıkırı: 74
Hacıosman: 276
Haçin (Saimbeyli): 66
Hadımköy: 75, 124
Hadi Paşa: 259
Hadisat gazetesi: 127, 132
Hahambaşı: 58
Hakkâri: 103, 104, 224
Hakimiyet-i Milliye gazetesi: 243
Hakkı Paşa, Sadrazam: 36
Hakkı, Sapancalı: 89
Hakkı, Tuzcuoğlu: 128
Halaskâr Zabitan: 33
Halep: 54, 57, 60, 72, 98, 107, 161, 245, 247, 249
Halide Edip: 132, 143, 162, 193, 194
Halifelik: 161, 185, 188, 209, 215, 257, 265, 279, 305, 324
Halil, Albay: 58
Halil Bey, Polis Müdürü: 105
Halil Ali: 289
Halil Fehim, Müftü: 114, 115
Halil Rami: Malatya Mutasarrıfı: 106, 247, 248
Halil Sadi: 300
Halit Bey, Moralı: 120, 125, 272, 284
Hâmi- Sâmi: 22
Hamdi Paşa, Kiraz: 105, 138, 251
Hamdi Bey, Evkaf Bakanı: 147
Hamdi Bey, Teğmen: 150
Hamdi Bey, Komiser: 280
Hamdi, Köprülü: 292, 293
Hamit Bey, Müsteşar: 132
Hamit Hafız, İvrindili: 320
Hamit Bey, Samsun Mutasarrıfı: 146, 177, 178, 187
Hamidiye Alayları: 104
Harabnaz: 74
Haram: 42
Harran: 107
Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti: 197, 276, 283, 285, 320, 322-324
Harbord, General: 238, 239

Harput: 60, 68, 96, 98, 100, 107, 180, 203
Harty, Yzb.: 149
Hasan, Burhaniyeli: 320
Hasan, Gönenli: 276
Hasan Hicabi, Şatıroğlu: 129
Hasan Fehmi: 89
Hasan Paşa, Hacı, İzmir Belediye Başk.: 191, 271, 272
Hasan Rıza: 145
Hasan Tahsin: 122, 191
Hasankale: 206, 209,
Hassa: 100
Hatkinson, İngiliz Bnb.: 289
Hatt-ı Hümayun: 42, 53, 142, 161, 163
Havza: 141, 146, 150, 167-169, 171, 176, 185, 195, 208
Haydar, Binbaşı: 127
Haydar Bey, Van Valisi: 174
Haydarpaşa: 18, 74, 91, 251
Haydarpaşa Hastanesi: 92
Hayri Efendi, Şeyhülislam: 82, 140
Hayrettin Belli: 297
Hayrettin Bey, Mebus: 300
Hayrullah Efendi: 207
Hazar Denizi: 101
Hegel, F.: 22
Helenizm: 84
Heyet-i Nasiha: 150, 220
Hınçak: 96
Hicaz: 52-54, 56, 68, 70, 306, 311
Hikmet, Tıbbiyeli: 225
Hilmi Bey, Mutasarrıf: 252, 290
Hilmi: 274, 288
Hindenburg: 51
Hint, Hindistan: 25, 26, 47, 35, 54, 72, 73, 91, 209
Hohler, İngiliz temsilci: 73, 245
Hoff, Norveçli: 96
Hollanda: 13, 16, 18, 69, 88
Hopa: 202
Hoşap: 103
House, Albay: 62
Hugenot: 13
Hukuk ı Beşer gazetesi: 122
Hulki Bey, Yazar: 153
Hulusi Efendi, Müftü: 110, 200
Hulusi, Balıkesir: 288, 289, 322
Hurst, İngiliz Yzb.: 167, 169, 171
Hurşit Paşa: 144, 175
Husrev Sami: 240, 242
Hürriyet ve İtilaf: 76, 77, 80, 81, 86, 92, 93, 106, 126, 130, 132, 133, 137, 139, 141, 143, 145-147, 154, 170, 180, 192, 223, 227, 228, 254, 271, 272
Hürriyetperver Avam Partisi: 92, 131, 132
Hüseyin, Mekke Şerifi: 54-56
Hüseyin, Nakibüleşraf: 128
Hüseyin, Abanozoğlu: 130
Hüseyin, Bayraktaroğlu: 240
Hüseyin, Müderris: 320
Hüseyin Avni: 127, 134
Hüseyin Kâzım Kadri: 77, 88
Hüseyin Kâmil: 53
Hüseyin Lütfü, Binbaşı: 125
Hüseyin, Niyazizade: 321
Hüseyin Şevket: 300
Hüsnü Bey: 146
Hüsnü, Akhisar: 300

I

Ionia: 108
Ilıca, Erzurum: 182
Irak: 45, 51, 52, 54, 56, 57, 64, 68, 101, 105, 209, 244, 245, 257, 311
Isparta: 115, 290
Işık, Esat, Dr.: 131, 132, 229, 231
Işık dergisi: 130

İ

İbrahim, Fartlı: 320
İbrahim, Burhaniyeli: 320
İbrahim, Hacı: 299
İbrahim, Haydarizade: 245
İbrahim, Kazancıoğlu: 129
İbrahim, Pirzade: 89
İbrahim, Yörükzade: 277, 321
İbrahim Bey, Tahtakılıç: 323
İbrahim Ethem: 323

İbrahim Hamdi: 130
İbrahim Müteferrika: 13, 14
İbrahim Süreyya: 205, 206, 224
İçel: 129
İdris Şeyh, Asir Emiri: 55
İkdam gazetesi: 126, 135, 155
İkinci Balıkesir Kongresi: 275, 276, 279, 281-283, 287
İkinci Dünya Savaşı: 17
İkinci Edirne Kongresi: 297
İkinci Meşrutiyet: 20, 27, 105, 205, 210
İkinci Nazilli Kongresi: 289, 290
İleri, Celal Nuri: 135
İlhami Bey, Nazilli: 285, 323
İlhami Bey: 106
İlyaçef, Rus Albayı: 291
İlyas Bey, Alay Komutanı: 248
İmadiye: 103, 244
İmameddin, Trabzon Müftüsü: 201
İmroz: 32, 59, 108, 111
İnanç, Kâzım: 156-159
İnegöl: 282, 283, 323
İngiliz, İngilizler: 18, 35, 40, 44, 47-57, 61, 63, 65, 66, 68, 70-74, 80, 84, 86-92, 94, 95, 98, 99, 106-109, 114, 119, 121, 133, 137, 138, 140, 141, 148-151, 154-157, 159, 160, 166-169, 171-173, 181-184, 188, 192, 194, 198-202, 207, 208, 212, 217, 221, 227, 243-253, 256, 257, 259, 265, 266, 268, 273, 285, 287, 289, 297, 305
İngiliz Mandası: 106, 107, 133, 217, 227, 235, 244, 250
İngiliz Muhipler Cemiyeti: 107, 137-141, 196, 221, 227, 250, 253
İngiltere: 13, 16-19, 23-26, 28, 29, 34-42, 45, 47, 50, 53-62, 69, 70, 84-87, 89, 94, 95, 98, 100-102, 104, 108, 110, 112, 118, 136, 138, 139, 141, 185, 196, 228, 230, 239, 244, 245, 248, 256, 273, 278, 296, 305, 307
İnönü, İsmet: 154, 156, 229, 231, 283, 294
İrade-i Milliye gazetesi: 209, 238
İran: 26, 45, 51, 52, 67, 104, 228, 244, 310
İskandinav ülkeleri: 44
İskenderiye: 18
İskenderun: 46, 54, 57, 70-72, 74, 100, 129
İslam Birliği: 227
İslam Derneği: 199, 200
İslam Şûrası, Kars: 92
İslamcılık: 20, 76
İsmail, Balyalı: 320
İsmail, Edirneli: 298, 299
İsmail, Müftü, Soma: 320
İsmail, Turnaoğlu: 129
İsmail Canbulat: 77, 81, 82, 87, 88, 151, 153-155
İsmail Paşa, İmadiye Hâkimi: 103
İsmail Fazıl Paşa: 224-226, 229, 233, 234, 237, 242, 253, 254
İsmail Hakkı Paşa, Levazımcı: 78, 83
İsmail Hakkı, Beyrut Valisi: 127
İsmail Hakkı, Erzurum: 207
İsmail Hakkı Efendi, Müftü: 323
İsmail Hakkı, Birgili: 323
İsmail Sıtkı: 125
İsmail Suphi: 229, 288
İsmailiye: 47
İspanya: 18, 44, 64, 88
İsrailoğulları: 59
İstanbul: 17-19, 28, 30, 36, 38, 40, 41, 47, 48, 57, 61-68, 71-76, 84, 86-92, 96-99, 101-105, 107-114, 116-118, 121, 123, 125, 126, 128-130, 140, 141, 144, 146, 148, 150-156, 160, 165-174, 177-185, 187, 189, 192-194, 197-202, 204-206, 211, 217-221, 224, 227-232, 238, 239, 244-247, 249-253, 256, 257, 259, 261, 266, 268, 271-274, 282, 284, 286-289, 291, 293, 297-299, 310
İstanbul Antlaşması: 31, 32, 59, 60
İstanbul Boğazı: 68, 73, 310
İstanbul gazetesi: 107
İstihlas-ı Vatan Cemiyeti: 119, 130
İstikbal gazetesi: 145, 201
İstiklal caddesi: 86

İstiklal gazetesi: 130
İsveç: 88
İsviçre: 44, 58, 64, 88, 96
İşkodra: 30, 31
İtalya: 16, 21, 23, 24, 28-30, 33, 35, 43, 50, 59, 60, 61, 69, 84, 94, 109, 110, 116-119, 139, 253, 275, 278, 301, 307, 308
İtalyan, İtalyanlar: 28, 29, 73, 74, 95, 109, 115-117, 120, 144, 160, 253, 270, 273, 275, 311, 312
İtilaf Devletleri: 307, 313, 314, 318
İttihat ve Halas: 96
İttihad-ı Muhammedi: 79
İttihat ve Terakki: 20, 31, 33, 35, 40, 41, 53, 76-83, 85-89, 92, 93, 99, 115, 132, 133, 136, 142, 147, 154, 162, 187, 192, 226, 249, 255, 280, 288
İvrindi: 293, 320
İzmir: 18, 43, 58, 61, 65, 67, 68, 75, 92, 108-112, 114-122, 125, 130, 133, 137, 138, 142, 144, 145, 148, 166, 167, 169, 170, 188, 191-193, 195, 196, 202, 215, 228, 251, 257, 258, 270-276, 280, 284, 285, 292, 293, 312, 321, 323, 324
İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti: 119, 125, 197, 284
İzmir Müdafaa-i Vatan Heyeti: 126
İzmir Redd-i İlhak Heyeti: 192
İzmir Tiyatrosu: 125, 270
İzmit: 18, 90, 251, 253
İzzet Bey, T. Kurulu: 207, 213, 222, 263, 266
İzzet Bey, Kambur: 81, 87, 115, 120, 126, 272, 279
İzzet Bey, Eyüpoğlu: 130
İzzet Paşa, III. Ordu K.: 46
İzzet Fuat, Dışişleri Müsteşarı: 142, 171

J

Jaeschke, G.: 150
Japonya: 20, 43, 44, 94, 307

Jin gazetesi: 106
Jön Türkler: 27, 104

K

Kâbe: 305, 306
Kadıköy: 90, 193
Kadri, Adana Belediye Başk.: 128
Kağızman: 200
Kahire: 18, 54, 96, 246
Kâhta: 248, 249
Kafkas, Kafkaslar: 45, 46, 51, 52, 57, 60, 67, 91, 101, 102, 112, 164, 198, 211, 239, 305, 310, 311
Kafkas Cumhuriyetleri: 51
Kafkas Demiryolları: 311
Kafkas Ermeni Cumhuriyeti: 100, 113
Kafkas Orduları: 51, 78
Kakolidi, Yunanlı Amiral: 84
Kaltakkıran, Faik: 124, 297, 300
Kâmil Paşa, Sadrazam: 31, 33
Kâmil, Akhisar Belediye, Bşk: 320, 321, 323
Kâmil, Hacı, Kadirzade: 274, 277
Kâmuran, Bedirhanoğlu: 106, 245-248
Kanal Seferi: 46, 52
Kandiye: 103
Kâni, Karaosmanzade: 119
Kansu, Mazhar Müfit: 165, 184, 207, 209, 212, 222-224, 230, 234, 240, 264, 265
Kapitülasyonlar: 15, 16, 19, 28, 41, 84, 95
Karaağaç: 280, 296
Karabekir, Kâzım: 81-83, 90, 106, 141, 146, 150, 154-156, 160, 162, 163, 172, 174, 175, 177-180, 182, 183, 186, 189, 202, 204-209, 211, 213, 217, 218, 220-222, 227-231, 233, 236-239, 242, 246, 247, 253-256, 258, 262-269, 291
Karacasu: 280, 290
Karadağ: 29, 30, 42, 43, 307, 308

Karadağlılar: 31
Karadeniz: 41, 45, 101, 111-114, 116, 149, 158, 160, 305, 310
Karadeniz gazetesi: 130
Karakol Cemiyeti: 165, 291
Karasu Efendi: 88
Kara Vasıf: 283, 284 bk. Vasıf
Karay, Refik Halit: 93, 135, 140, 141, 173
Karesi: 125, 271, 272, 281, 287, 292, 293
Karesi ve Saruhan ve Civarı Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti Merkeziyesi: 279
Karlsbad: 152
Kars: 46, 51, 66, 69, 74, 92, 197, 198-200, 239
Kars Büyük Kongresi: 199
Kars İslam Şurası: 123, 197
Karşıyaka, İzmir: 115
Kartaca: 28
Kartal, İstanbul: 113
Kasaba (Turgutlu): 74, 75, 323
Kasım Bey, Yolgeldili: 124, 298, 300
Kastamonu: 111, 158, 227, 253
Katoliklik: 95
Kavak, Samsun: 208
Kaymakçı, Ödemiş: 323
Kayseri: 98, 159
Kâzım, Binbaşı: 206
Kâzım Paşa, Mareşal: 83
Kefe: 41
Keltler: 22
Kemah: 107
Kemal Bey, İttihatçı: 87
Kemal Bey, Binbaşı: 222
Kemal Bey, Boğazlıyan Kaymakamı: 90
Kemalpaşa (Nif):113
Kemal Fevzi, Hizanlı: 105
Kenan Bey, Tümen Komutanı: 266
Kepsut: 320
Kerkük: 105, 107
Kesebir, Şakir: 297, 300
Keskin: 250
Kestane Dağı: 276
Kıbrıs: 34, 43, 45, 99, 112, 257
Kırım: 78
Kırım Savaşı: 16, 25, 35
Kırkağaç: 279, 320
Kırklareli: 31, 32, 297
Kırşehir: 250
Kızılhaç: 110
Kızılordu: 291
Kilikya: 67, 70, 100, 102, 129, 311
Kilikya Derneği: 96, 128, 129
Kilis: 74, 151
King Grane: 137
Kırmasti: 115
Kitchener: 49, 54
Kocaeli Yarımadası: 59
Konak, İzmir: 122
Konakpınar, Balıkesir: 320
Konstantin, Yunan Kralı: 108, 109
Konya: 18, 48, 61, 74, 93, 107, 109, 114, 116, 140, 168, 181, 251-254, 294
Kordon, İzmir: 122
Kordus: 110, 148
Korucu: 297
Kozan: 66
Kress, von Yüzbaşı: 47
Kölemenler: 103
Köprüköy Savaşı: 46
Köroğlu-Afkalidis Çetesi: 150
Köseoğlu, Selahattin, Albay: 88, 222
Köymü gazetesi: 43
Kudüs: 18, 55-57
Kula: 323
Kumkale: 48
Kumkapı: 113
Kunduh, Bekir Sami: 213, 217, 222, 240
Kureyş: 53
Kuşadası: 75, 113, 118
Kut, Halil: 51, 52, 78, 88
Kut'ul-Amare: 52
Kuvay-ı Muhammediye: 293
Kuveyt: 35, 54, 55
Kuzey Afrika: 28
Küba: 232
Küçük Asya: 109
Küçüka, Necip Ali: 225
Küfür: 210
Kürt, Kürtler: 102-107, 162, 243-249

Kürt Hâkimliği: 105
Kürt Kazkaları: 104
Kürt Kulübü: 106, 247
Kürt Teâli Cemiyeti: 143, 244
Kürt Teâvün Cemiyeti: 105
Kürdistan: 95, 103-107, 162, 191, 204, 244, 245, 249, 257
Kürdistan Vilayeti: 103
Kürdistan gazetesi: 106
Kütahya: 89, 252, 253, 269

L

Latif, Kadirbeyoğlu: 201
Lavrandios, Metropolit: 129
Lawrence, Thomas Edward: 56, 107
Lazistan: 129
Lazistan Selamet-i Milliye Cemiyeti: 129
Legion D'Orient: 99
Leon torpidosu: 110
Libya: 28
Limni: 58
Londra: 16, 31, 35, 36, 64, 88, 96, 99, 137
Londra Anlaşması: 60
Londra Konferansı: 33
Loti, Pierre: 127
Lozan: 17, 29, 41
Lüleburgaz: 31, 295, 297, 298
Lüleburgaz Kongresi: 297, 299
Lütfü, Konakpınarlı: 320
Lütfü Bey, Konsolos: 274

M

Macaristan: 308
Macarlar: 69
Macit Bey: 234
Mc Mahon, Henry: 54
Madra Dağı: 276
Magosa: 99
Mahmut I.: 14
Mahmut II.: 14
Mahmut Paşa, Çürüksulu: 20, 133, 143, 220, 231
Mahmut, Şeyh, Süleymaniye Hâkimi: 106, 218, 244
Mahmut Han, Hoşap: 103
Mahmut, Milli Aşireti Başkanı: 107
Mahmut Hayret: 114
Mahmut Nedim, Sadrazam: 16, 127
Mahmut Sadık: 135
Mahmut Şevket Paşa: 31, 34, 77
Makedonya: 30-32, 43, 45, 57
Makrıköy (Bakırköy): 74
Malatya: 106, 223, 247-249, 266
Malkara: 75
Malta: 91, 92, 141, 194, 297
Mamuretül-Aziz (Elazığ): 215
Manastır: 32
Manda, Manda Sistemi: 101, 102, 106, 117, 118, 120, 135, 137, 141, 145, 146, 167, 195, 215, 217, 221, 224, 226, 227, 230-237, 239, 253, 257, 273
Manisa: 115, 119, 130, 170, 195, 224, 241, 271, 275, 318, 323
Maraş: 74, 100, 129, 159, 248, 251
Mardin: 244, 249
Marmara: 111
Marmaris: 75, 118
Marne Savaşları: 44
Maşatlık, İzmir: 126, 191
Mataracıoğulları, Rize: 202
Matbuat Cemiyeti: 134
Mavri Mira: 110
Mazlum Bey, İnegöl: 323
Mebuslar Meclisi: 31, 33, 35, 38, 40, 64, 66, 70, 76, 78-81,83, 85, 86, 91-93, 99, 126, 130, 142, 146, 147, 153, 155, 189, 211, 212, 217, 226, 241, 254, 255, 269, 293
Mecit Efendi, Veliaht: 139
Mediha Sultan: 80
Medine: 70, 91
Meis Adası: 32, 111
Megali İdea: 95, 108
Meğri: 119
Mehmet, Beypazarlı: 274
Mehmet Ağa, Kaymakçı: 323
Mehmet, Hafız, Şamlı: 320
Mehmet, Hafız, Arabacızade: 320

Mehmet, Hoca, Ayvalıklı: 288, 321
Mehmet, Keçecizade: 273
Mehmet Efendi, Kocabıyık: 273, 320
Mehmet Efendi, İvrindili: 320
Mehmet Efendi, Hattatzade: 323
Mehmet Paşa, Musul Valisi: 103
Mehmet Reşat, Sultan: 306
Mehmet Ali Bey, İçişleri Bakanı: 114, 140, 156, 159, 164
Mehmet Ali, Bedirhanoğlu: 106
Mehmet Ali, Binbaşı: 105
Mehmet Ârif: 126
Mehmet Efe, Demirci: 280
Mehmet Emin, Keçecizade: 271, 288, 320
Mehmet, Emirzade: 288
Mehmet Fevzi, Erzurum: 268
Mehmet Fevzi, Havranlı: 288
Mehmet İzzet, Trabzon: 209
Mehmet Kâmil: 129
Mehmet Lütfü Efendi, Müftü: 323
Mehmet Mihri: 106
Mehmet Şefik, Arvasizade: 106
Mehmet Şevki, Kadızade: 106
Mehmet Şükrü, Afyon: 225, 237, 242
Mehmet Tahir, Adana Müftüsü: 128
Mehmet Vehbi Bolak: 275
Mekke: 53, 54, 104, 163
Memduh, Jin sorumlusu: 106
Memduh Paşa: 139
Menderes; 280
Menemen: 115, 275
Menteşe: 119, 271, 272, 280, 287
Menteşe, Halil: 38, 79, 87,
Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: 130
Menzil Müfettişliği: 277, 283, 288, 293, 321, 324
Meriç: 31, 32
Mersin: 54, 75, 117
Mervanoğulları: 102
Merzifon: 74, 98, 150, 171, 252, 269
Mestan Efendi, Müftü: 124, 298, 299, 323
Mesut Bey, Erzurum: 268
Metropolis Kilisesi, İzmir: 121
Metropolit: 120, 122, 202
Mezopotamya: 54, 67, 245
Mısır: 22, 26, 28, 34, 43, 45, 47, 54, 72, 73, 91, 249, 257
Mısrata: 311
Midilli Adası: 32
Midilli gemisi: 40, 41
Midyat: 54
Midye (Kıyıköy): 31, 59
Mills örgütü: 210, 218
Milletler Cemiyeti: 94, 101, 111, 118, 131, 135, 145, 234, 270, 317
Millet sistemi: 95
Milli Ahrar: 143, 144, 146, 192, 228, 229
Milli Aşireti: 108
Milli Blok: 131, 133, 134, 197, 228
Milli İslam Şûrası: 199
Milli Kongre: 131-133, 142, 143, 146, 194 197, 228
Milli Misak: 293
Milli Sinema, İzmir: 271
Milli Şûra: 132, 133, 142, 147, 199, 200
Milne, General: 74, 88, 149, 168, 171, 172, 181, 212, 251, 275, 284-286, 324
Milne Hattı: 274, 292
Minber gazetesi: 82, 151, 153
Minerva Hanı, Galata: 110
Misak-ı Milli: 124 bk. Ulusal And
Mithat Kemal: 62
Mithat Şükrü: 53
Miting: 193-195, 273, 293
Mondros: 58, 59, 64-71, 74, 76, 80, 89, 92, 99, 108, 109, 121, 123, 130, 149, 192, 196, 198, 215, 218, 225, 240, 253, 295, 310
Moniteur Oriental: 99
Moral, Fazlullah: 209
Morgenthau, Henry: 101
Morning Post: 228
Mojen, Fransız Albay: 230
Moltke, General: 40, 44
Muammer Bey, Uşakizade: 115
Mudanya: 114
Muğla: 115, 119, 125, 130, 271, 280, 281, 290

Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti: 128, 218
Muharrem Kararnamesi: 17
Muhittin Paşa, Ankara Valisi: 140, 244, 249-251
Muhrip: 35
Murat I., Sultan: 16
Murat V.: 80
Musa, Hacı, Temsilciler Kurulu: 213, 218, 222
Musa Kâzım, Şeyhülislam: 79, 84, 89, 91
Mustafa Bey, Hüseyinpaşazade: 282, 323, 324
Mustafa, Azazade: 320
Mustafa, Sındırgılı: 274
Mustafa, Hatib: 320
Mustafa Efendi, Müderris: 323
Mustafa Çavuş, Balyalı: 320
Mustafa, Ratipzade: 240
Mustafa Ârif, İçişleri Bakanı: 85
Mustafa Asım, Ayan Başkanı: 93, 298
Mustafa Celaleddin: 22
Mustafa Hayri, Şeyhülislam: 41, 42
Mustafa Kemal: 32, 49, 57, 70, 72, 81-83, 90, 115, 133, 141, 146-148, 150-190, 195, 196, 205-214, 217-225, 229-234, 236-238, 240-243, 245-249, 252, 254-257, 259-269, 282, 287, 288, 291, 293, 294, 297, 300
Mustafa Necati: 121, 126, 289
Mustafa Nazım, Nemrut: 90, 91
Mustafa Reşit Bey: 85
Mustafa Sabri, Şeyhülislam: 90, 171, 172, 174, 175, 184, 185, 188, 260
Mustafa Şeref: 91
Mustafa Talat: 280
Musul: 46, 71, 72, 74, 103, 104, 107
Muş: 46, 96
Mutki: 213, 218, 222
Muzaffer Bey, Subay: 223
Muzaffer Bey, Menemenlioglu: 125, 126
Muvaffak Bey: 274
Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti: 126, 270-272, 284
Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye: 143, 178
Müdafaa-i Vatan Komitesi: 121
Mübarek Şah, Kuveyt Emiri: 54
Müdürler Kurulu: 283, 288, 324
Münir Bey, Erzurum Valisi: 174, 209
Mürsel Paşa: 92
Müttefikler (Anlaşma Devletleri): 159, 161, 173, 310, 311

N

Nabi Bey, Dışişleri Bakanı: 128, 133
Naci Bey, Bankacı: 125
Nahcivan: 208
Nail Bey, Moralıoğlu: 125, 126, 272
Nakşibendi: 213
Nasturiler: 103
Nasuh, Balıkesir: 274
Naum, Hahambaşı: 58
Nazım Bey, Dr.: 78
Nazım Paşa, Harbiye Bakanı: 31, 33, 211
Nazım Paşa, Vali: 138
Nazif Efendi, Müftü: 323
Nazif Sürüri: 139
Nazilli: 196, 275, 280-283, 285, 289, 290, 294, 323, 324
Nazilli Kongresi: 197
Nazilli Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyeti: 290
Nazmi, Kırkkiliseli: 300
Nazmi, Malkaralı: 300
Nazmi Bey, Aydınlı: 284, 323
Nazmi Bey, Topçuoğlu: 165, 175
Nea Ellas gazetesi: 109
Nebil Ziya: 139
Necati, Dervişkaptanoglu: 129
Necati Bey, Erzurum: 206
Necati Bey, Balıkesir: 288
Necid: 55
Necip Bey, Mabeyinci: 105
Nedim, Maliyeci: 274
Neşet Bey, Defterdar: 139

Nif (Kemalpaşa): 113
Niğde: 240
Nietzsche, F.: 22, 23
Niyazi Bey, Resneli: 150
Niyazi Tayyip: 130
Nizam-ı Cedit: 13, 14
Noel, Binbaşı: 107, 108, 244-249, 255, 256, 265
Nııbar, Bogos: 99, 100
Nuh Bey (Mustafa Kemal): 221
Numan, Dr.: 90
Nurettin Paşa, Vali ve Kor. K.: 64, 89, 117, 119, 120, 126, 271, 272
Nurettin, Şeyh: 272
Nuri, Kunduracı: 320
Nuri Bey, Kurmay: 58
Nuri, Tüccar: 139

O

Oba: 205
Ocaklık: 103
Odesa: 41, 45, 91
Of: 130, 202
Ohanes Ferit: 114
Ohri: 32
Okyar, A. Fethi: 50, 77-82, 89, 132, 151, 153-155, 172
Okuma Yurdu, Balıkesir: 273
Oltu: 197
Onlar Konseyi: 94, 100, 112
Orbay, H. Rauf: 65-69, 73, 78, 80-82, 92, 151, 153-155, 160, 165, 175-180, 182, 184, 186, 187, 189, 190, 205, 206, 210-213, 217-225, 229-231, 234, 236-238, 241-243, 246, 247, 259, 260, 263, 264, 311
Ordu: 130, 201, 202
Ortaasya: 25, 45
Ortadoğu: 55
Ortodoks: 29, 95
Oruh: 103
Ouchy: 29, 30
Osman, Hafız, Soma Müftüsü: 277, 320, 321
Osman, Gönenli: 273, 277, 288, 292, 320, 321
Osman, Albay: 250
Osman Gâzi, Sultan: 278
Osman Nevres: 122
Osman Nizami Paşa: 133
Osman Nuri Bey, Rize: 202
Osman Nuri Bey: 120, 234, 235, 291
Osman Tufan, Yüzbaşı: 175, 223
Osmanlı Bankası: 84
Osmanlı Borçları: 17, 19
Osmanlı Derneği: 36
Osmanlı Demokrat Partisi: 192
Osmanlı Hürriyetperver Avam Partisi: 77
Osmanlı Sulh ve Selamet Partisi: 77
Osmanlıcılık: 76
31 Mart Ayaklanması: 33
Otuzyıl Savaşları: 43
Oymak: 205

Ö

Ödemiş: 275, 286, 323
Ödül, Şevket: 298-300
Öğüt Kurulları: 113-116, 150, 220
Ömer Bey, Alaşehir: 323
Ömer, Bandırma: 321
Ömer, Dervesli: 218
Ömer, Ethembeyzade: 282
Ömer Fevzi, Eyüpoğlu: 130, 133, 146, 201, 207, 208, 210, 218, 229, 267
Ömer Fevzi, Bursa Müftüsü: 114
Ömer Lütfü, Tümen Komutanı: 283
Ömer Lütfü, Nazilli: 290
Ömer Mümtaz, Tümen Komutanı: 240
Ömer Naci: 90
Ömer Yaver Paşa: 193
Ömer Ziyaeddin: 139
Öngören, İbrahim Tali: 161, 212, 222
Örnekkaya: 276
Örtülü ödenek: 164
Özalp, Kâzım, Albay: 274, 275, 284, 285, 293

Özden, Dr. Celalettin Muhtar: 134
Öztrak, Faik: 284

P

Pangermanizm: 22
Panislamizm: 27, 72
Panslavizm: 22, 26, 37
Panturanizm: 53, 72
Papazlı: 276
Paris: 16, 36, 37, 53, 94, 99, 100, 107, 116, 119, 126, 130, 141, 142, 164, 170, 171, 183, 188, 201, 202, 245, 246, 280, 299-301
Paris Barış Konferansı: 84, 94, 99, 101, 107, 110, 113, 116, 123, 124, 133, 134, 170, 181, 201, 204, 235, 244, 270, 272, 323
Paris Kongresi: 15
Partenon: 94
Pasaport İskelesi, İzmir: 109, 122
Patrikhane: 110, 113, 234
Patris vapuru: 122
Pax Ottomana: 13
Payas: 151
Pektaş, Hüseyin: 238
Pendik: 113
Perring, İngiliz Yüzbaşı: 184, 208
Picot, George: 60
Piemonte: 16
Piriştine: 32
Piskopos: 115
Polonya: 63, 309
Polonyalılar: 69, 308
Pontus gazetesi: 112
Pontus: 100, 108, 111-113, 129, 148, 201, 202, 215, 220, 263
Portekiz: 307
Pozantı: 74, 75, 196
Presbyterien: 139
Protestan: 95
Prusya: 308
Punta (Alsancak): 122

R

Radikal Avam Partisi: 131
Ragıp Nurettin: 135, 284
Ragıp Raif: 126
Rahmetullah Efendi, Müftü: 120, 191
Rahmi Bey, İzmir Valisi: 58, 87, 88
Raif Hoca, Erzurum Müftüsü: 127, 204-209, 212, 213, 218, 222, 223, 234, 236, 243
Ramazan Bey, Manisa: 323
Rasih Kaplan: 115
Rasim Bey, Diyarbakır Mebusu: 127, 222, 242
Rasim Ferit, Dr.: 151
Raşid Ailesi: 55
Rauf, Muğla Belediye Başkanı: 271
Rauf Ahmet, Yazar: 145, 146, 229, 231
Ravandız: 105
Rawlinson, İngiliz Yarbay: 183, 207, 217, 228
Recep Bey, Subay: 167
Recep Bey, Erzurum: 207
Recep Zühtü: 175, 207
Redd-i İlhak Kongresi: 126
Refet Efendi, Soma: 323
Refi Cevat, Ulunay: 138, 141, 142
Refik Bey, Ahrar'dan: 144, 146
Refik, Hacı Alipaşazade: 272
Regie yönetimi: 17
La République Enchenè: 164
Reşat, Sultan: 38, 41, 42
Reşat, Akhisarlı: 320
Reşat Bey: 288
Reşat Paşa, Dr.: 155
Reşat Hikmet Dışişleri Müsteşarı: 64, 65, 231, 311
Reşadiye Gemisi: 35
Reşit, Leblebici: 273
Reşit, Dr. Diyarbakır valisi: 87
Reşit Efendi, Kula: 323
Reşit Ağa: 105
Reşit Âkif: 179
Reşit Paşa, Sıvas Valisi: 180, 219, 223

Reşit Paşa, Erzurum Valisi: 221
Reşit Sadi: 231
Reşit Sami: 229
Reşvan Aşireti: 248
Reyhaniye: 129
Rıdvan Paşa, şehremini: 105
Rıfat Bey: 89, 142
Rıfat, Albay: 92
Rıfat Bey, Ayan Başkanı: 128
Rıfat, Mevlanzade: 105, 161, 245
Rıza, Eczacı: 119
Rıza Paşa, Tümen Komutanı: 133, 231
Rıza Nur, Dr.: 139
Rıza Tevfik: 81, 83, 140, 143, 193
Rize: 129, 202
Robeck, J.M., Amiral: 48, 249, 253, 259
Robert Kolej: 238
Rochefort, De: 13
Rodos ve Oniki Ada: 27-29, 32, 33, 35, 60, 111, 112
Roma: 300
Romanya: 29, 31, 36, 43, 45, 50, 307, 308
Rothondos istasyonu: 69
Rothschild, Baron L.W.: 51, 56
Rum, Rumlar: 77, 79, 84, 87, 95, 99, 109-113, 115, 116, 121, 129, 137, 148-150, 166, 169, 171, 184, 194, 199, 201, 202, 215, 221, 231, 241, 270, 313, 314
Rumca: 84, 112
Rum Karadeniz Cumhuriyeti: 112
Rumeli: 145, 237, 239, 240, 267, 287
Rus, Ruslar: 23, 36-38, 41, 44-46, 48, 51, 79, 95-97, 104, 113, 149, 199, 305
Ruscuk: 103
Rusya: 23-27, 29-31, 34-42, 44, 45, 50, 51, 57, 59-62, 95, 97, 98, 102, 104, 105, 108, 148, 169, 198, 209, 239, 291, 305, 307, 308
Rüstem, Alfred: 233, 238
Rüstem Bey: 128
Rüsuhi, Dr.: 78
Ryan, A.: 106, 141, 156, 175, 188

S

Sabah gazetesi: 114
Sabahattin, Prens: 129
Sabiha Sultan: 152
Sabis, Ali İhsan: 71, 91, 172, 173, 190
Sabit Bey, Vali: 86
Sabri Bey, Balıkesir: 273, 320
Sabri Bey, Çolakoğlu: 252
Sabri Hoca: 106
Sabya: 55
Sadak, Necmettin: 135
Sadullah, Yarbay: 64, 65, 67, 311
Sadullah Efendi: 220
Sadullah Bey, Mebus: 213, 218
Sadık Bey, Albay: 80, 139, 147, 254
Sadık Bey, gazeteci: 133
Sadık Efendi, Solakzade: 127
Sadrettin Bey: 139
Safeviler: 103
Saffet Bey: 183
Safiüddin, İşkodra Valisi: 139
Sahibin Karahisarı: 323
Sakarya: 59
Sakız Adası: 32
Saib: 320
Saim: 139
Saimbeyli (Haçin): 66
Salt: 320
Sait Halim Paşa: 35, 38, 39, 41, 87, 89, 96
Salt Molla: 106, 107, 138-141, 182
Salah Cimcoz: 89
Salih Paşa: 147, 296
Salih Cevdet: 300, 301
Salih Vecdi: 323
Salihli: 323
Salim Paşa: Edirne Valisi: 296
Saltanat Şûrası: 129, 133, 141-147, 170, 187, 201, 227, 229
Sami Paşa, Kolordu Komutanı: 89
Sami Molla: 139
Samsun: 74, 148-150, 156-158, 160, 164, 167-169, 171, 176, 184-186, 190, 208, 214, 215, 224, 229, 240, 251-253, 256, 268, 313

Sanders, Liman von: 19, 20, 46, 57, 70
San Remo: 299
Saray-Bosna: 37, 38
Sarayköy: 323
Sardunya: 18
Sarıalioğulları: 202
Sarıkamış: 46
Sarıkışla (İzmir) 122
Sart Bucak: 276
Saruhan: 224, 281, 287, 292
Savaştepe, Giresun: 276
Savof, Bulgar Generali: 36
Saydam, Dr. Refik: 161, 223
Seddülbahir: 48, 73
Selahattin, Şehzade: 80
Selahattin Bey, Çolak, Albay: 178, 186, 187, 230, 254
Selahattin Bey, Hukukçu: 132, 133, 193
Selahattin, Demircioğlu: 242
Selamet-i Âmme Partisi: 77, 136
Selamet-i Osmaniye: 136
Selanik: 29, 32, 43, 51, 57, 108, 124, 259
Selçuk: 275
Self Determination: 63, 112
Selim, Yavuz: 103
Selim, III.: 14
Selim Efendi, Şehzade: 139
Selimiye: 299
Semadirek: 32
Serdaroğulları: 202
Sermet Bey, Albay: 139
Sertel, Zekeriya: 139
Servet Bey: 133
Servet Bey, Temsilciler Kurulu: 208, 213, 222, 263, 266, 267
Sevr, Sevres: 102, 108, 162, 257
Seydişehir: 193
Seyfi Bey: 90
Seyit Bey, Ayan üyesi: 144
Sforza, Carlo: 84, 126, 137, 146, 160
Sırbistan: 26, 27, 29-32, 37, 38, 42-44, 50, 307, 308
Sındırgı: 285, 288, 320, 321
Sırp: 31, 37, 40, 57
Sıtkı Bey, Adalet Bakanı: 93
Sıvas: 60, 68, 100, 107, 111, 128, 150, 157, 158, 169, 176-183, 187, 203, 205-208, 212, 213, 215, 217-229, 231, 233, 237, 238, 241-243, 246-251, 254, 256, 261-269, 282, 283, 286, 287, 289-292, 296, 313, 318, 319
Sıvas Kongresi: 85, 108, 125, 130, 137, 141, 196, 197, 212, 217, 219, 222-227, 230, 231, 233, 236-243, 246-257, 260-263, 266-268, 284, 291, 293, 295, 318
Sıvastopol: 41, 78
Sibirya: 25
Silvan: 106, 108
Simavi, Sedat: 146
Simko: 244
Sina Yarımadası: 47, 52, 57
Sine-i millet: 173, 179, 183, 185, 205
Sinop: 149, 160
Sirkeci: 274
Sis: 66
Sisam: 32
Siverek: 106, 248
Siyonizm: 55, 56
Sofya: 30, 31, 43, 50, 152
Sokolov: 55
Soma: 275-277, 288, 320, 321
Sonyel, Selahi: 256
Sosyal Demokrat Parti: 77, 145
Sosyalist Parti: 192
Souchon, Amiral: 40, 41
Söke: 113
Söylemezoğlu, Galip Kemali: 145, 147, 300, 301
Söylev: 214, 215
St. Jean de Maurienne: 61, 109, 116
Subaşı, Yakup Şevki: 92, 128, 149, 190, 199
Sulh ve Selamet Partisi: 132, 143, 146, 179, 192
Sultanahmet mitingi: 116, 193, 194
Sultan Osman gemisi: 35
Sungurlu: 250

Suphi Bey, Şehremini: 139
Suphi Bey, Adana Mebusu: 128
Suriye: 45, 51, 54, 57, 64, 68, 101, 209, 232, 257, 311
Susurluk: 115
Suşehri: 207
Suudi Krallığı: 55
Süleyman, Barutçuzade: 320
Süleyman Bey, Em. Binbaşı: 127, 223, 268
Süleyman, Hacı: 290
Süleyman Bey, Turgutlu: 323
Süleyman Fethi: 120, 122
Süleyman Nazif: 127, 145
Süleyman Necati, Erzurum: 170, 195, 209, 239
Süleyman Sudi: 129
Süleyman Şefik, Harbiye Bakanı: 114, 115, 250, 260
Süleymanlye (Irak): 105-107, 244
Süreyya, Bedlrhanoglu: 246
Sürmene: 207, 208
Süveyş: 46, 47, 52, 53
Sykes, Sir Mark: 55, 60, 61, 98

Ş

Şaban, Tuzcuoğlu: 129
Şakir Paşa, Harbiye Bakanı: 121, 156, 156-159
Şam: 18, 47, 54, 60, 104
Şamlı bucağı: 320
Şant derneği: 96
Şap: 18
Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti: 218, 220, 222
Şekip, Tokatlızade: 372
Şemdinan: 104
Şeriat: 14
Şerif Efendi: 288
Şerif Paşa: 107, 246
Şevket Bey, Edirne Belediye Başkanı: 124, 297, 299, 300
Şevket Bey, bankacı: 140, 141
Şevket Turgut Paşa: 168, 169, 172-174, 181
Şevki, Nemlioğlu: 130
Şevki Bey, gazeteci: 191
Şevki, Basribeyzade: 320
Şile: 149
Şükrü Bey, Bakan: 89, 90
Şükrü Bey, Konsolos: 124
Şükrü Bey, Mensucat Müdürü: 274
Şükrü Bey, Trabzon: 129
Şükrü, Bahazade: 105
Şükrü, Hacı, Aydın cephe komutanı: 220, 324
Şükrü Bey, Afyon: 234, 235, 242, 254
Şükrü Bey, Yırcalızade: 288, 320, 321, 323

T

Taha, Seyyit: 244
Tahir, Kapanzade: 272
Tahir Bey: 323
Tahsin, Dr.: 252
Tahtakılıç, İbrahim: 282, 283, 286, 293
Talat Paşa: 33-36, 38, 39, 50, 58, 64, 76-78, 80, 83, 91, 123, 151, 198
Talat, Hafız, Keçecizade: 274
Tank: 44
Tallln: 26
Tanenberg: 44
Tasvir gazetesi: 135
Tatar: 51
Tavas: 280
Tebriz: 198
Teceddüt Partisi: 77, 92, 131, 132
Tehcir: 97
Tekel: 18
Tekirdağ: 49, 297
Telebyaz: 74
Telsiz telgraf, kablo: 310
Temsil Heyeti: 208, 210-213, 216, 223, 225, 237, 243, 251, 255, 256, 259, 262, 263, 290, 314-317
Temsilciler Kurulu: 85, 130, 141, 165, 210, 212, 213, 217, 218, 221-224, 229, 233, 240, 246,

247, 250, 252, 255-259, 261-269, 277, 283, 286-292, 295-298
Tepecik: 276
Tersane: 310
Teşkilat-ı Mahsusa: 162
Tevetoğlu, Fethi: 153
Tevfik, Yüzbaşı: 67
Tevfik, Hacı İsmailoğlu: 127
Tevfik, Hacı, Denizli Belediye Başkanı: 271
Tevfik Bey, Maliye Bakanı: 143, 147
Tevfik Cenan: 139
Tevfik Paşa: 58, 81-90, 126, 141, 151, 153, 155, 192, 260
Tibet: 26
Tiflis: 96
Tilkilik, İzmir: 115
Times gazetesi: 80
Tire: 275
Tittoni, İtalyan Başbakanı: 117
Tokat: 150, 180, 208
Toma, Dimitri: 274
Topal Osman: 202
Topuzlu, Dr. Cemil: 139
Torbalı: 275
Toroslar: 117
Toros Tünelleri: 68, 70, 73-75, 310
Tortum: 206
Toynbee, Arnold: 53, 67
Trablusgarp: 27-29, 35, 68, 105, 311
Trablusgarp Savaşı: 20, 35
Trabzon: 46, 60, 96, 100, 111, 112, 114, 116, 128-130, 148-150, 157, 158, 202-215, 217, 218, 220-222, 229, 240, 263, 266-269, 313
Trabzon Kongreleri: 201
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti: 130, 197, 201-203
Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti: 129
Trabzon Ulusal Hakları Koruma Derneği: 130, 201
Trabzon Rum İmparatorluğu: 111
Trakya: 57, 59, 63, 88, 108-112, 116, 124, 196, 197, 224, 295-301
Trakya Birliği: 295
Trakya gazetesi: 124
Trakya Kongreleri: 295
Trakya-Paşaeli Cemiyeti: 154, 192
Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi: 124, 197, 295, 296, 298, 300, 301
Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Derneği: 296, 297, 300, 301
Trikomo (Yeni İskele), Kıbrıs: 99
Tunus: 24, 28, 34, 53
Turancılık: 53
Turgutlu: 74, 275, 323
Tuzcuoğulları: 202
Türk Ocağı: 126, 131, 147, 193, 194, 270, 271
Türkgeldi, Ali: 65
Türkgeldi, Ali Fuat: 144, 182, 184, 257, 260
Türkistan: 26
Türkiye Havas Reuter Ajansı: 146
Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti: 291
Türkiye'de İngiliz Muhipler Cemiyeti: 137

U

Ulunay, Refi Cevat: 90, 250
Ulusal Ant: 124, 293
Uran, Hilmi: 199
Urfa: 54, 74, 105, 248, 249, 251
Urla: 113
Uşak: 282, 290, 291, 294, 323
Uşak Kongresi: 290, 291
Uşi (Ouchy): 29
Uzer, Tahsin: 82, 151
Uzunköprü: 75

Ü

Übeydullah, Şeyh: 104
Üç Büyükler: 94, 101, 118, 272
Üç İmparator Anlaşması: 23, 24
Üç Liva: 46, 51, 197, 198
Üç Sancak: 198, 199

Üçlü Anlaşma: 21, 25, 26, 43, 47, 50, 59, 60, 73
Üçlü Bağlaşma: 21, 24, 25, 28, 43, 54, 73
Üçlü İtilaf: 21, 25
Üçlü İttifak: 21, 73
Üçüncü Balıkesir Kongresi: 287
Üçüncü Kars Konğresi: 199
Ünaydın, Ruşen Eşref: 155
Üsküdar: 91, 105, 193
Üsküp: 32

V

Vahdet-i Milliye: 133, 136, 143, 145, 197, 228
Vahdeti, Derviş: 79
Vahidettin, Sultan: 58, 64, 65, 76, 78, 80-82, 84-90, 92, 93, 115, 119, 137, 139, 141-143, 146, 151, 152, 154-156, 159, 161, 163-165, 182, 184, 185, 188, 190, 192, 193, 198, 221, 227, 243, 254-257, 260, 278, 279
Vahit Bey: 209
Vakfıkebir: 209
Vakıf: 27
Vakit gazetesi: 70, 78, 83, 136, 153, 229
Van: 46, 51, 60, 68, 95-97, 100, 103, 107, 128, 157, 158, 173, 174, 203, 205, 208, 212, 215, 244, 313
Vangel çetesi: 150
Vasfi Bey: 106
Vasıf, Kara: 90, 92, 179, 211, 217, 224, 229, 231, 232, 234, 240, 246, 274, 291
Vatan gazetesi: 135
Vecdi Bey, Ödemişli: 286
Vehbi Bey, Konya Vali V.: 253
Vehbi Bey, Siverek Mebusu: 273
Vehbi Bey, Bolak: 273, 288
Veli Bey, Aydın Mebusu: 79
Velit Ebuzziya: 135, 144
Venedik: 16
Venizelos: 57, 100, 109-112, 117, 121, 280
Vilayat-ı sitte: 68
Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti: 126, 197, 203, 210
Villa Giusti: 69
Viyana: 37
Vlahof: 29

W

Wallace, A.B.D. Konsolosu: 227
Wangenheim, Baron von: 38
Washington, George: 64
Washington: 62, 233
Webb, R.: 107, 114, 121, 137, 138, 149, 192, 256
Weizmann: 55
Westennek: 96
Westerman: 117
Wilhelm, I.: 22, 23
Wilhelm II.: 18, 23, 152
Wilson, Thomas Voodrov: 56, 57, 59, 61-63, 69, 94, 100-102, 117, 118, 134-136, 144, 145, 195, 217, 228, 230, 239, 308
Wilson İlkeleri, Prensipleri: 62-64, 102, 106, 111, 112, 119, 123-125, 127, 136, 137, 191, 193, 218, 228, 232, 270, 271, 278, 279, 286
Wilson Prensipleri Derneği: 134-137, 139, 196, 228

Y

Yahudi, Yahudiler: 55, 56, 77, 95, 115, 231
Yahya, Yemen İmamı: 55
Yahya Galip: 250
Yahya Sezai: 320
Yakup Cemil: 33, 151
Yakup Şevki Paşa, Subaşı: 150, 173, 200

Yalçın, Hüseyin Cahit: 88
Yalman, Ahmet Emin: 78, 81, 83, 89, 132-136, 139, 228, 229, 238
Yanya: 31, 32
Yavuz zırhlısı: 39, 41
Yed-i vahid (tekel): 18
Yemen: 52, 55, 311
Yeni Çiftlik: 276
Yeni gazete: 135
Yeni Giresun gazetesi: 130
Yenigün gazetesi: 135
Yeni İskele (Trikomo): 99
Yeni İstanbul gazetesi: 141
Yenikapı, İstanbul: 113
Yeniköy, İstanbul: 38
Yenipazar: 27, 30
Yeni Zelanda: 44, 48
Yenice: 276
Yermanos, Metropolit: 166
Yeşilköy Antlaşması: 23, 95
Yıldız Sarayı: 93, 143, 159, 193
Yiğit, İbrahim Süreyya: 175, 177, 223, 287
Yunan, Yunanlılar: 22, 31-33, 48, 75, 92, 102, 108-110, 112, 113, 117-122, 124, 125, 142, 144, 166, 169, 191-193, 195, 196, 225, 228, 270-286, 289, 292, 293, 301, 312, 320-325
Yunan Kulübü: 84
Yunan Mandası: 118
Yunanistan: 27, 29-32, 36, 43, 57, 64, 73, 108-113, 117-119, 121, 148, 150, 173, 228, 270, 275, 299, 300, 307
Yunus Nadi: 77, 89, 90
Yunus Efendi, Eşme Belediye Başk.: 323
Yurdakul, Mehmet Emin: 193
Yurtluk: 103
Yusuf Bey, Denizli: 290
Yusuf Bey, Savcı: 132
Yusuf İzzettin, Veliaht: 80, 93
Yusuf İzzettin Paşa: 274
Yusuf Ziya Bey, Profesör: 144, 145
Yusuf Ziya, Trabzon: 207, 210
150'likler: 141
Yüzyıl Savaşları: 43

Z

Zacharof, Basil: 109
Zahid Molla, Kadı: 323
Zakir, Erzurum Belediye Başkanı: 195, 239
Zaman gazetesi: 70, 135, 153
Zara: 98, 207
Zaven Efendi, Patrik: 99
Zehirli gaz: 44
Zekâi Bey, Binbaşı: 126
Zeki, Kadirbeyoğlu: 202, 267
Zeki Paşa, IV. Ordu K.: 104
Zeynelâbidin, Hoca: 93, 106
Ziya Bey, Erzurum Mebusu: 220, 221
Ziya, Cezzarzade: 300, 301
Ziya Paşa, Ayan üyesi: 133, 144
Ziya Paşa, Sofu: 221, 246
Ziya Gökalp: 88, 91, 210
Ziyaeddin, Şeyh Norşinli: 218
Zollverein: 18
Zonguldak: 150
Zülfü Bey, Diyarbakır Mebusu: 87, 91

Şerafettin Turan, 1925'te Van'ın Erciş ilçesinde doğdu. Bitlis, Muş, Erzurum'da ilk ve orta öğrenimini bitirip Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih Coğrafya Bölümüne girdi. 1946'da aynı enstitüye asistan olarak atandı. DTCF'nin Tarih Bölümünden de 1951'de diploma aldı. Bu arada Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde asistanlık görevini de sürdürdü. 1952'de DTCF, Genel Türk Tarihi Bölümüne asistan oldu. 1954'te doktor, 1956'da doçent; 1964'te de profesörlük sanını aldı. DTCF Dekanlığı, TRT Yönetim Kurulu üyeliği, Türk Dil Kurumu Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı gibi önemli görevler üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yaklaşık yetmiş yıl geçti, ama "yeni Türkiye"nin oluşumunu "öncesi" ve "sonrası"yla irdeleyen bir tarih henüz ortaya çıkmadı.

Şerafettin Turan, çağdaşlaşmayı amaç edinen "yeni Türkiye"nin tarihini, bir başka deyişle **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni duygusallıktan uzak nesnel bir bakış açısıyla yazdı. Ancak **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni tek kitaba sığdırmak olanaksızdı. Üstelik devrim tarihi, "resmi tarih"ten yana olanlar ya da olmayanlarca, çoğunlukla da bilimsellikten uzak bir anlayışla salt "kahramanlık" öyküsü gibi sunulmuş, pek çok bilgi-belge göz ardı edilmişti. ***Şerafettin Turan,*** **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni dört kitapta bütün yönleriyle ele aldı. 1. ciltte, ***"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"*** değin olup bitenleri; 2. ciltte ***"Ulusal Direnişten Yeni Devletin Kuruluşu"***'na; 3. ciltte ***"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"***'nu; 4. ciltte de ***"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"***'yi günümüze değin uzanan olayları, oluşumları değerlendirdi.

Daha önce yayımladığımız **TÜRK KÜLTÜR TARİHİ**'nden sonra, **TÜRK DEVRİM TARİHİ/I**, herkesin yararlanacağı bir kaynak, bir başyapıttır.